كشف الباري
عما في
صحيح البخاري
جلد ۱۷
تصنيف
حضرت مولانا سليم الله خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث

جامعه فاروقیه کراچی

کتاب الغسل

جلد ۱۷

خصوصیات

- ← داحادیثو تخریج
- ← د تعلیقات بخاری تخریج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ← دشرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ← د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۶۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچۍ

د ملاویدو ځای: د فیصل کتب خانه پیښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست --
- دیوبند کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ لَهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِی الْاٰخِرَةِ ؕ وَهُوَ الْحَكِیْمُ الْخَبِیْرُ۝ [سبا:١]
یُّؤْتِی الْحِكْمَةَ مَنْ یَّشَآءُ ۚ وَمَنْ یُّؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِیَ خَیْرًا كَثِیْرًا ؕ وَمَا یَذَّكَّرُ اِلَّاۤ اُولُوا الْاَلْبَابِ۝ [البقرة:٢٦٩]
هُوَ الَّذِیْ بَعَثَ فِی الْاُمِّیّٖنَ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ یَتْلُوْا عَلَیْهِمْ اٰیٰتِهٖ وَیُزَكِّیْهِمْ وَیُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ ۗ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِیْ ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ۝ [الجمعة:٢]
مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ ؕ وَالَّذِیْنَ مَعَهٗۤ اَشِدَّآءُ عَلَی الْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَیْنَهُمْ تَرٰىهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا یَّبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا ؗ سِیْمَاهُمْ فِیْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ ؕ [الفتح:٢٩]
وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاٰمَنُوْا بِمَا نُزِّلَ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۙ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَیِّاٰتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ۝ [محمد:٢]
اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓىِٕكَتَهٗ یُصَلُّوْنَ عَلَی النَّبِیِّ ؕ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَیْهِ وَسَلِّمُوْا تَسْلِیْمًا۝ [الاحزاب:٥٦]
اللهم صل على محمد وأزواجه وذريته كما صليت على آل إبراهيم وبارك على محمد وأزواجه وذريته كما باركت على آل إبراهيم انك حميد مجيد، [صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء رقم الحديث، ٣٣٦٩)

اما بعد: ډيرزيات حمد او ثنا او بې شميره تعريفونو او ثنا ګانې د الله تعالى د لاريب او برحق ذات د پاره دی چا چې د خپلې بې اندازې مهربانۍ او احسان سره د خاورې څخه اوبيا د وينې او غوښې د ټکرو څخه اشرف المخلوقات انسان پيدا کړه. اود عقل او فهم په ذريعه ئې د نامعلومه اوبې درکه څيزونو په علم او معرفت سره بنائسته کړل او په اولنۍ وحی کښې ئې قلم د تعليم ذريعه اوګرځوله او د دې د عظمت او اهميت خبر ئې ورکړو.
په لکهونو او کروړونو درود او سلام اود کامل رحمت نزول دې وی زما د خالق او مالک په محبوب او آخری نبی فداه ابی و امی حضرت محمد بن عبدالله صلوات ربی وسلامه عليه په محترم او مکرم ذات باندې، چا چې د جهالت او ګمراهۍ په ژورو او خطرناکو کندو کښې وربريوتې انسانيت د اسلام او ايمان په ذريعه د کاميابۍ او کامرانۍ اوچت مقام ته اورسول.

شغفت به حبا فانذکر اسمه ‌ تحدر مع العين يستشهد الخدا

بسيرية عطرت ظل جوانحی ‌ لعل يد الرحمن تستنقذ العبدا

أرطب حلقي بالصلاة على إسمه فتنقلب الأشواق في مهجتي بردا

ډيرزيات خوش نصيبه اوبختور دی هغه پاک نفسونه چا چې د الله تعالی کلام اوارشادات نبوی نه صرف په خپلو سينواوليکلو کښې محفوظ کړی دی بلکه خپل ژوندونه ئې د دې ارشاداتواووينا گانوعملی مظهر جوړ کړي دي.اود ((فليبلغ الشاهد الغائب)) حقيقی مصداق جوړ شول.الله جل شانه دې په کروړونو رحمتونه نازل کړی دالله تعالی په مينه کښې مستې دې قافلې په يو باوفا اوباصفا شهسوار ،لوئې داعی ،حضرت مولانا محمدالياس کاندهلوی په قبر باندې، د چا د فکر اوفيض اوسعی مشکور نه رڼا حاصلونکی د يو تبليغی جماعت د نقل اوحرکت په برکت سره بنده ظلوم اوجهول چې د عصيان اونسيان ځخه جوړ شوې دې بې اصول عصری فنون د اوبو برپوړ قئ اوگڼړلې او د علوم الهی او د نبی کريم صلی الله عليه وسلم ارشادات على صاحبها الصلاة والسلام حاصلولو او درس اوتدريس، تصنيف اوتاليف سره ئې جوړښت نصيب شو.(يعنی په دې کښې مشغوله شو)

د حديث پاک خدمت يقيناً د الله تعالی فضل وکرم او د قدرمندو استاذانو ،مورپلار، وروڼو، مخلصه دوستانوخاص کر زما د شيخ او مربی ، استاذ المحدثين ، حضرت شيخ الحديث مولانا سليم الله خان صاحب دامت برکاتهم وفيوضاتهم د پيشمنی د وخت دعاگانې ،او د هغوی د تربيت او شفقت په وجه راته نصيب شوې دې.اودا د طالب علمئ د اولنئ زمانې د دعاگانو د قبوليت اثرهم دې.ځکه چې بنده کله په اول ځل د علم د طلب د سفر دپاره قصد اوکړو نوزما مشفق اومحسن مشرورور مولانا خالد محمود صاحب مدظله (فاضل جامعه فاروقيه کراچی) راته د قطب العالم،ريحانة الهند،حضرت شيخ الحديث مولانا زکريا کاندهلوی نور الله ،،آپ بيتی،، راکړو اودا نصيحت ئې راته اوکړو چې د دې يو مخ مطالعه کوه.نو د مطالعه په دوران کښې د حضرت نور الله مرقده د اول حديث په وخت اول کښې دا دعا مې د نظر ځخه تيره شوه چې ،،اې الله د حديث پاک سلسله ډيره روسته شروع شوه دا اوس ترمرگه پورې ماسره اوساته، [ص،۸۸] نو هم د هغه وخت ځخه مې دا دعا ځان سره لازمه اونيوله او د هغه سميع او مجيب الدعوات د رحمت په دربار کښې مسلسل دعا کونکې يم چې ،، اې الله د علوم نبوت د حاصلولو سلسله د ډير وخته پورې د عصری ادارو خاورو چانړ کولو ځخه پس شروع شوې ده.نو اوس تر مرگه پورې د علوم نبوت د تعليم او تعلم او خدمت سره راته تعلق نصيب کړه او اوس صرف يوه آرزو ده چې د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت برکاتهم فيوضات اوحديث مبارک د خدمت دا سلسله جاری وی.

اردو شعر

عبث ہے جستجو بحر محبت کے کنارے کی

بس اس میں ڈوب ہی جانا اے دل پار ہونا

په موجوده زمانه کښې د الله تعالی د طرفه د دين په ټولو شعبواو کارونو کښې نوې نوې کارنامې کونکو کښې د الله تعالی په دربار کښې د الله تعالی د قبول شوو بندگانو يوه ډله د علماء اهل سنت والجماعت

ديوبند ده. ددې قافلې مشر محدث كبير،شيخ الاسلام والمسلمين، حضرت مولانا سيد حسين احمد مدنى نور الله مرقده د علومو او معارفو څخه څه حصه اخستونكې اوامين ، زما شيخ او مربى ،استاذ المحدثين، حضرت شيخ الحديث مولانا سليم الله خان صاحب دامت بركاتهم وفيوضهم اطال الله بقاءه علينا وعافيته هم دې.د دوى د دينى اصلاحي اوعلمي خدماتو څخه به څوک خبر نه وى د تيرې شوې نيمې صدئ څخه هم زياته موده ئې د اصح الكتب بعد كتاب الله صحيح البخارى درس پوره په محنت او كوشش سره جارى دې. او تقريباً د دولس ديارلس كالوراسې د دې درسونو اوافاداتو د ترتيب،مراجعت ،تحقيق اوتعليق عظيم الشانه سلسله روانه ده. په ما عاجز بنده باندې چې دحضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم كوم علمي، روحانى آومادى احسانات دى هغه نه صرف د ژبې او بيان محتاج نه دى بلكه د هرقسم رسمى تشكر د كلماتو څخه هم لوړ دى.د دې لوئې احساناتو څخه يو دا هم دې چې كمزورى بنده ته ئې دخپلو درسونو او امالى د ترتيب اومراجعت اود تحقيق اوتعليق كار حواله كړل. كوم چې پخپله د نعمت غيرمترقبه څخه څه كم نه دې.نو د الله تعالى په فضل وكرم سره د حضرت شيخ الحديث دامت فيوضهم دهرقسم او مسلسل سرپرستئ اوحوصله افزائې او دعاګانو د ترتيب اومراجعت اود تحقيق اوتعليق په ټولو سختو مرحلو كښې د هغې په ترسره كولو كښې د نال (د ځارو په پښوباندې چې د اوسپنې كوم پترې لګولې شى هغې ته وائى) كار وركړو.خلاصه دا چې د حضرت شيخ الحديث دامت فيوضهم د صحيح بخارى شهر آفاق دروس او امالى دا مجموعه كوم چې د كشف البارى په نوم باندې نامداره ده تقريباً د درې كالو مسلسل محنت او صبر ، كوشش اوجدوجهد ،د استاذانودعاګانواود مور پلار اوبنده سره دزړه تعلق ساتونكو اومحبت كونكو وروڼو د پرله پسې دعاګانواومدد نيتجه چې نن موجودېږى.او داستاذ المحدثين حضرت شيخ الحديث زيده مجدهم جامع شخصيت د دوى اوچت اخلاق اوصفات حميده ،دينى ، اصلاحى اوپه دې بنده ظلوم اوجهول باندې د شفقت اوعنايت تردې چې په ذاتى دكور په معاملاتو كښې مدد كول دبيان محتاج نه دى البته دا ضرور ده

ديد ليلىٰ كيلئے ديدۂ مجنوں ہے ضرور ميرى آنكھوں سے كوئى ديكھے تماشا ان كا

د سپارلى شوى كار د تفصيل بيانولو څخه وړاندې د خپلوهغه احسان كونكو استاذانو او نورو حضراتو تذكره كول ضرورى ګنړم د چا خبرو، مدد ،سرپرستئ ود بيشمنيد دوخت دعاګانو د دې لوئ كار دپاره راته لارهمواره كړه په دې حضراتو كښې د ټولو څخه وړاندې د مولاناعبيد الله خالد صاحب مد ظله ذكر خير دې چا چې په حيثيت د ناظم اعلى جامعه فاروقيه اومسئول شعبه تصنيف وتاليف د دې سلسلې په ټولومرحلو كښې چې څومره د هغوى په وس كښې وه نو په آسانتيا پيدا كولو كښې ئې د څه كمى څخه كار نه دې اخستې.الله تعالى دې د خپل شان لائق دوى ته د دې بهترينه بدله وركړى.

زما په احسان كونكو استاذاتو كښې د ټولو نه اول مولانا محمد يوسف افشانى صاحب دامت بركاتهم اوحضرت مولانا نورالبشر صاحب دامت بركاتهم دى په دوى كښې د اول ذكر شوى (افشانى صاحب) خوپه ما عاجزه باندې دومره احسانات دى چې د هغې شمارهم زما د وس څخه بهردې ،د دوى هرقسمه

مدد ،دعاگانې ،نصيحتونه او پرله پسې راهنمائى د لارې د مشال كارور كوى.او ثانى الذ كر (نورالبشر صاحب) دوى دعلمى او تحقيقى كار په دوران كښې ډير په ورونړ تندى (خوشحالۍ) سره په مختصرو او اوږدو مجلسونو كښې دګرانو ګرانو غټو پرانستل كړى دى (يعنى مشكلات ئې حل كړى دى) اود راهنمائې سره سره ئې د خپلو ډيرواهمو اوقيمتومشورو احسان رابانردې هم كړې دې.د تصنيف د نورو ملګرو خصوصاً استاذ محترم مولانا حبيب الله زكريا صاحب مدظله ،استاذ محترم مولانا مزمل سلاوټ صاحب مدظله ، اواستاذ محترم مولانا عزيز الرحمن صاحب مدظله راسره هم ډير مدد كړې دې.په دوى كښې د اول الذكر (مولانا حبيب الله زكريا) څخه راته پوره پوره د فائدې اخستلو موقع ملاؤ شوې ده.

د محترمو والدينو، پرله پسې دعاګانو،نصيحتونو، اود مشر وروړ مولانا خالد محمود صاحب او صادق محمود صاحب كوم چې اګرچې زما نه د مسافت په اعتبار سره لرى دى خو د دوى مسلسل رابطه ،(تماس) حوصله افزائى ، اومعاشى مدد يقينا دبنده په علمى ،تصنيفى ژوند كښې بنيادى كردار اداكړې دې.ډيره بې انصافى به وى كه د ګران ملګرى مفتى محمد طاهر اټكى صاحب تذكره اونكړم چا چې بغير د مبالغې څخه په ګهنټو ګهنټو دخانه كعبې غلاف نيولې وو او د بنده دپاره اوخاص كر د موجوده كار دآسانتيااو تكميل دپاره ئې دعاګانې كړى دى الله تعالى دې زما دې ټولو محسنينوخاص كر مولانا عطاء الله شهاب صاحب ، مولانا شفيق الرحمن صاحب، مولانا صابرمحمود صاحب اود تصنيف دشعبې ملګرى مفتى امان الله صاحب، مفتى مبارک على صاحب ، مفتى محمد راشد صاحب ، مفتى عبدالرحيم صاحب، مفتى سميع الرحمن صاحب ، مفتى عبدالغنى صاحب ، مفتى ثناء الله صاحب ، او نورو مدد كونكو اوداډ ګيرنه راكونكو ته ډيرې غوره بدلې وركړى.

بنده د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت فيوضاتهم دطرفه د دروس صحيح بخارى د ترتيب ، مراجعت اوتحقيق دپاره كتاب الغسل باندې كاركولو مكلف ګرځولې شوې وو. كتاب الغسل ټول په ۲۹ ابوابو باندې مشتمل دې. دا زير نظر مجموعه په دې كښې په يوولس بابونو، دوه قرآنى آياتونو ، نولس حديثونو اوپنځه تعليقاتو او تشريحاتوباندې مشتمل ده.حضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم وفيوضهم اود هغوى په حكم سره د استاذ محترم حضرت مولانا نورالبشر صاحب مدظله د طرفه دبخارى شريف د دې تقرير د ترتيب ،مراجعت او تحقيق دپاره بنده د لاندينى څيزونو دالتزام پابند ګرځولې شوې دې.

۱- د ترجمة الباب مقصد / مقاصد وضاحت او تراجم ابواب باندې سير حاصل بحث كول

۲- ربط د بابونو اود مناسبت ذكر كول

۳- د حديث الباب ترجمه كول

۴- د حديث الباب دامهات سته څخه تخريج كول

۵- د حديث د راويانو جامع پيژند ګلو ، خاص کر د هغوی د تعديلاتو او توثيقاتو ذکر کول دغه شان که په هغوی باندې د امامانو کلام وی نو د هغې ذکر کول، که بلا تکلف او تعسف دفاع کيدې شی نو دفاع ، ګنی بيا کم از کم په صحيح بخاری کښې د داسې متکلم فيه راوی د راوړلو عذر بيانول

۶- د حديث په سند باندې محدثانه کلام کول

۷- د حديث په شرح کښې چې د کومو څيزونو خيال ساتلې شوې دې هغه دا دی.

الف: د حديث په نورو طرقو کښې وارد شوې مختلف الفاظ نقل کول او د هغې تشريح کول

ب: نحوی، صرفی، بلاغی، لغوی او اعرابی حيثيت سره تشريح او تحقيق کول

ت: د فقهی مذاهبو (د اصحاب المذاهب د کتابونو څخه) تنقيح او حواله ورکول

ث: د فقهی دلائلو التزام

۹- د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت بيانول

۱۰- د بخاری د متابعاتو او شواهدو تشريحات

دا خبره دې ياده وی چې په متابعاتو او شواهدو کښې د لاندينی خبرو خاص طور سره خيال ساتلې شوې دې.

الف: د حديث د کتابونو حواله چې د صفحفاتو سره ورکړې شی ، نو هلته ورسره د کتاب او باب دغه شان د رقم الحديث ذکر ضرور اوکړې شی.

ب: د حديث الباب تخريج خاص کر د امهات سته څخه چې اوکړې شی که امام بخاری په هغې کښې متفرد وی نو د معتمد مصنف حواله دې ضرور ورکړې شی.او په دې سلسله کښې د فتح الباری، عمدة القاری سره سره د تحفة الاشراف څخه هم مدد واخستې شی.

ت: په متن کښې چې د حديث د کوم کتاب حواله ورکړې شوې وی که هغه کتاب په دار التصنيف کښې موجود وی يا په آسانتيا سره ملاويدې شی نو هغې طرف ته مراجعت کول او حواله ورکول دې وی او که نه وی نو د مجبورئ په وجه ثانوی مراجع مثلاً فتح الباری وغيره حواله دې ورکړې شی.

ث: د تعليقات بخاری په سلسله کښې دې خامخا د تعليق التعليق څخه استفاده اوکړې شی.

ج: د راويانو په باره کښې د عامو شروحاتو د حوالې په ځائې دې د اسماء الرجال د معتبرو کتابونو حواله ورکړې شی.

ح: د لغوی تحقيقاتو د پاره دې د لغات الحديث او عام لويو د لغت کتابونو مثلاً تاج العروس، لسان العرب، بالمصباح المنير او المغرب وغيره ته ترجيح ورکړې شی.

خ: د اعرابی ،نحوی،او صرفی تحقيقاتو د پاره (د نحو او صرف خاص کر) د حديثو شروحاتو څخه استفاده واخستې شی.

د: د فقهی مباحثو او د هغې د دلائلو د پاره د هر مکتب فکر کتابونو ته دې رجوع اوکړې شی.

ذ: د حديثی مباحثو او محدثانه کلام د پاره د شروحاتو سره د علل حديث کتابونو ته رجوع دی.

ر: په معاصرو تقریرونو باندې خو به د سرسری استفادې حده پورې اعتماد وی خو دحوالې اعتماد به پرې هیڅ کله نشي کولې.
ز: کوم څه چې دحدیث څخه استفاده کولی شي نو هغه به د حدیث د شارحینو د کلام په رڼا کښې وی.
س: دغه شان په یو حدیث باندې فقهي او کلامی مباحث به هم مکرر نشي لیکلی مګر دا چې سخت ضرورت وی نو په هغه وخت کښې به داولنی ځائې حواله هم ورکولې شي.
ش: دحدیث چې کوم مباحث ذکر کول دی د هغې تعین به د اکابرینو شروحات او تقریرونه وړاندې کیخودلی شي او مرتب کولی شي.
احقر د دې خبرزې ښه کوشش کړې دې چې د ذکرشوو څیزونو التزام سا تلو سره تقریر آسان او عام فهم وی.
دحضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم په خصوصي حکم سره د ټولو عربی عبارتونو د ترجمې هم التزام مې کړې دې. د دې د پاره چې د کم استعداد طالبان اوحدیث د مباحثو ذوق لرونکی عام مسلمانان ترې هم استفاده کولی شي. خو که په حواشی کښې صرف داهل علمو د پاره چرته د عربی عبارت حواله ورکړې شوې ده نو د هغې د ترجمې التزام نه دې کړې شوې. د تقریر په دوران کښې که چرته حدیث راغلی وی نو دهغې مکمل تخریج کړې شوې دې او د متعلقه کتابونو په مروجه طریقه باندې حواله ورکړې شوې ده. بعضې وخت که د حدیث یوه ټکړه، اثر، یا تعلیق په تقریر کښې موجود وی د ضرورت مطابق مکمل سنداوبعضې وخت پوره متن حدیث هم په حاشیه کښې نقل کړې شوې دې. د احادیثو د تخریج د پاره د ،، دارالسلام ،، مطبوعه کتب سته څخه استفاده کړې شوې ده. په حواله جاتو کښې امهات کتب اومصادر اصلیه څخه چې څومره کیدې شوه د استفادې کوشش شوې دې. بعضې وخت د مجبورۍ د وجې یا د تائید د پاره د مصادر ثانویه حواله هم ورکړې شوې ده. د حوالو په ورکولو کښې د دې خبرې هم کوشش شوې دې چې ترڅومره کیدې شي نو کم از کم د درې معتبر اومعتمد کتابونو حوالې ورکړې شي. اود تراجم رجال په سلسله کښې څومره چې راته ښودنه شوې وه هغه شان د تراجمو چې کوم کتابونه ملاویږی نو په هغې د مشهورو کتابونو حوالې ورکړې شوی دی. د دې د پاره که اهل علم غواړی نو په آسانتیا سره مطلوبه بحث اوراوی ته رسیدل کولې شي. د فرق باطله د بعضې کتابونو د نه موجود کیدو په وجه د مجبورۍ په وجه د ،، المکتبة الشامله ،، څخه هم استفاده شوې ده. حسب ترتیب په اول کښې د بابونو اجمالی فهرست اود اسماء الرجال مترجم لهم فهرست او په آخر کښې د ټولو مصادرواو مراجعو تفصیلی فهرست هم ورکړې شوې دې. په کوم کښې چې د کتاب اومصنف پوره تعارف، د محقق اومحشی او مکتبه نوم اود طباعت کال که موجود وی نو د هغې ذکر هم شوې دې او که د مختلفو مکتبو د مختلفو طبعاتو څخه استفاده شوې وی نو په داسې صورت کښې هغه په ګوته کړې شوې ده. اود تعلیقاتو او د کتابونو د حواشیو ذکر د مصادرو سره د مستقل مصدر په توګه ورکړې شوې دې.

د اهل علمو څخه دا خبره بيخى پټه نه ده چې د هرې يوې علمى مسودې او درسى تقرير د ترتيب او تحقيق په دوران كښې د مقتضاء حال مطابق اضافې او ترميم وغيره ضرورى وى نو دلته هم داسې نوبت راتلل ضرورى وو. خو الله تعالى دې زما شيخ اومربى حضرت شيخ الحديث دامت فيوضهم ته ډيرې ښې بدلې وركړى چې هغوى په دې بوډاتوب، د بيمارو د زياتوالى ، او د ډيرو دينى او علمى مصروفياتو باوجود وخت په وخت نه صرف په مهربانۍ سره مطالعه كړه ده بلكه د خوښولو اظهار ئې هم كړې دې.

دیر و حرم میں روشنی شمس و قمر سے ہو تو کیا

مجھ کو تو تم پسند ہو اپنی نظر کو کیا کروں

دا يو خاص علمى او تحقيقى كار دې. او احقر ته د خپلې كم علمۍ او كم فهمۍ نه صرف دا چې احساس دې بلكه ښكاره باره اقرار هم دې.

سرخرو ہوتا ہے انساں ٹھوکریں کھانے کے بعد

رنگ لاتی ہے حنا پتھر سے پس جانے کے بعد

د اهل علم او تحقيق د مزاج مطابق د فن ماهرينو ته به د دې حقيقت هم ښه معلومات وى چې د يو علمى او تحقيقى كار په ترتيب او تحقيق او تعليق كښې د څومره ځان سترون، عزم او استقامت، اود تلاش او لټون ضرورت وى چې بعضې وخت صرف د يوې نكتې او د يوې جزئيه پورې رسيدلو د پاره بغير د مبالغې د سوونو نه بلكه د زرګونو صفحاتو اود څوڅو غټو جلدونو او د شلو كتابونو د صفحاتو اړولو راړولو ضرورت پيښيږى. هله مقصودى ملغلره حاصليږى. يقيناً دا لوئې خدمت زما د ظلوم او جهول او بې علم او كم استعداد د وس (طاقت) كار نه وو. كه د الله تعالى توفيق اود حضرت شيخ دامت بركاتهم العاليه سرپرستى شامل حال نه وه. په دې باندې بس دا وئيلى شى

این سعادت بزور بازو نیست

تا نہ بخشد خدائے بخشندہ

بنده د دې عظيم الشان كار په سلسله كښې د خپل ځان څخه وړاندې د قدرمندو استاذانو خاص كر د حضرت مولانا نور البشرصاحب دامت بركاتهم اوحضرت مولانا حبيب الله زكريا صاحب مدظله د منهج د تابعدارۍ څومره چې كيدو شو كوشش كړې دې. خو دانسان په حيثيت دومره علمى اوتحقيقى كار كښې دغلطۍ او سهو امكان څخه سل فيصده بچ كيدل ډيره ګرانه ده. او نه بنده خپل ځان د دې څخه خالى ګنړى. د دې وجې د اهل علم اوفضل په خدمت كښې درخواست دې كه د مطالعې په دوران كښې ورته ښكلا اوښه والې په نظر راشى نو دا دې د الله تعالى انعام اوګنړى اوزما شيخ او مربى حضرت شيخ الحديث دامت فيوضهم ته منسوب كړى اوكه په سهواوغلطۍ باندې خبر شى نو دا دې د بنده د طرفه تقرير ته د تحرير جامې اغستلو ناقص كوشش او د مرتب ذاتى كوتاهى اوخامى اوګنړى اودهغې څخه دې ما ضرور خبر كړى د دې د پاره چې د هغې اصلاح اوكړې شى او د دغه شان ممكنه غلطيانو ازاله اوكړې شى.

د كتاب د كمپوزنگ څخه پس د پروف تصحيح او نظرثاني د څو ورځو د مسلسل جدوجهد ،كوشش او صبر كونكي محنت څخه پس بنده په خپله مكمل كړه اود كمپوزنگ او سيټنگ په باره كښې عرفان انور مغل ورور مې ډير د مهارت ښودنه اوكړه اود مياشتو كارئې په ورځو او گنټو كښې اوكړه او د هنرمندئ ثبوت ئې وركړل.اوپه بعضې انتظامي كارونو كښې راته د مكتبه فاروقيه ناظم مفتي حماد خالد صاحب، يوسف رانا صاحب او محمدصديق صاحب د دې ورونړو ښه تعاون حاصل وو.الله تعالى دې دې ټولو حضراتو ته او نورو ټولو مددگارانو او احسان كونكو ته جزاء خير وركړي

په آخر كښې احقر په خپله هم دعا كوي او قدرمندولوستونكو ته خو درخواست كوي چې زما د شيخ اومربي حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم واطال الله بقاء ه علينا د مكمل صحت او عافيت د پاره خصوصي دعاگانې كوي چې الله تعالى د حضرت اقدس د مهربانۍ سيورې تر ډير وخته پورې په مونږ باندې قائم او دائم اوساتى اومونږ ته او ټول امت ته دې د هغوى د فيوضاتو څخه د مستفيد كيدو توفيق وركړي دغه شان د مرتب د پاره هم دعا كوئى چې زرترزره د باقي سپارلې شوى كار د تكميل توفيق وركړي او داحقر دا معمولي غونډې كوشش په خپل دربار كښې قبول او منظور كړي اودا د بنده د ده د مور پلار او د ټولو دوستانو او محبانو د پاره د صلاح او فلاح اود آخرت ذخيره اوگرځوى.آمين

ابوالخير عارف محمود بن حاجي جمعه خان
استاذ ورفيق شعبه تصنيف وتاليف جامعه فاروقيه كراچۍ
۲۴ ربيع الثاني ۱۴۳۵ هجرى مطابق ۲۴ فروري ۲۰۱۴ عيسوى
پښتو مترجم احقر شاه فيصل بن نبى گل ترې اوزگارشو

دجمعې مباركه ورځ ديرويشتم شوال كال ۱۴۳۷ موافق ۲۹ جولائى كال ۲۰۱۶ عيسوى

مضمون	صفحه

۵ ـ کتاب الغسل ۳۸

مضمون	صفحه

مضمون	صفحه

مضمون	صفحه

مضمون	صفحه

۹-باب: هَلْ يُدْخِلُ الْجُنُبُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا ۲۹۱

مضمون	صفحه

مضمون	صفحه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۵ - کتاب الغسل

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ /المائدة:۶/.

وَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴾ /النساء:۴۳/. [۱]

دَ بسم الله سره متعلق تفصيلي بحث "بدءالوحي" لاندې تيرشوي دي.[۲]

دلته دَ عنوان نه وړاندې بسم لله شته که نه؟: دَاصيلي په روايت کښې دَ عنوان نه وړاندې بسم الله نشته دې او هغه دَ "کتاب" په ځائې دَ "باب" عنوان قائم کړې دې. دازياته اوجه دَ په نسبت دَ کتاب ځکه چه کتاب دَ مختلف انواع مجموعه ته وائي اوغسل دَ طهارت يونوع او قسم دې سره دَدې چه في نفسه دَدې اسباب ډيردي. زمونږ په نيزمتداول نسخه اودَ نورو حضراتو په روايت کښې دکتاب دَ عنوان نه وړاندې بسمله مذکوره ده.[۳]

عنوان مقدم دې که بسمله؟: دَدې نه پس دلته دااختلاف دې چه عنوان مقدم دې که بسمله؟ دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په قول بسمله دَعنوان نه مقدم ده خوداکثروحضراتو په نيز دَدې عکس دې.[۴] يعنې بسمله مؤخراوکتاب الغسل عنوان مقدم دې.

دَماقبل سره ربط: امام بخاری رحمه الله په ماقبل کښې "کتاب الوضوء" په عنوان سره دَ طهارت صغرىٰ او دَدې انواع بيان کړې وو. اوس دَدې ځائې نه ((کتاب الغسل)) په عنوان سره طهارت کبرىٰ اودَهغې انواع بيانوي. دَ حدث اصغر سره دَ طهارت زيات حاجت پيښيږي په خلاف دَحدث اکبر، لهذا دَ طهارت صغرىٰ کثيرالوقوع کيدلو دَوجې نه ئې دا په طهارت کبرىٰ باندې مقدم کړې دې.[۵]

---

[۱]) آيات سره متعلق بحث وړاندې راځي.

[۲]) کشف الباري بدءالوحي: ۳۸۴-۳۶۹،۲۰۷-۲۰۳/۱.

[۳]) عمدة القاري:۲۸۱۲/۳.

[۴]) فتح الباري: ۴۷۴/۳ إرشاد الساري:۴۷۵/۱.

[۵]) عمدة القاري:۲۸۲/۳

دَغسل لغوی تحقیق: په لغت کښې غسل دَ باب ضرب نه ((غسل الشيء غَسْلاً)) وینځل (او په اوبو سره خیرې لرې کولې ته وائی. (۱)

علامه رازی رحمه الله فرمائی چه غسل دَ سین په ضمه اوسکون دواړه شان مستعمل دې. (۲)علامه جوهری رحمه الله وائی ((غسل: غَسَلْتُ الشيء غَسْلاً بالفتح والاسم الغُسْل بالضم))(۳)یعنی دَغین دَ فتحه سره مصدر اوضمه سره اسم دې. ابن منظور رحمه الله وائی الغَسل بفتح الغين مصدر دې غَسَلْتُ نه اوبضم الغين اسم دې دَ اغتسال او غسل بضم الغين دَ ټول بدن وینځلوته وائی(۴)ابن اثیر رحمه الله هم دَغین فتحه سره مصدراوضمه سره اسم گرځولې دې.البته هغه وائی((الغُسل بالضم الماء الذي يغسل به))یعنی غسل بضم الغین هغه اوبوته ونیلی شی چه په هغې سره غسل کولیشی. (۵)ابن سیده رحمه الله فرمائی چه په مصدریاندې ضمه اوفتحه دواړه جائزدی بعض وائی چه الغَسل((بالفتح)) دَ لامبلوعمل ته وائی اوضمه سره هغه اوبوته وائی په کوم سره چه لامبلې شی. (۶)

صاحب دَمجمع بحارالأنوار،علامه طاهر پټنی رحمه الله فرمائی ((الغَسل: بفتح غين أشهر وأفصح من ضمها مصدر غسل)). الغسل مصدردې دَ غسل یعنی بفتح غين اشهر وافصح دې په نسبت دَ غین دَ ضمه. (۷)

هم دغه توجیه علامه قسطلانی رحمه الله په ارشاد الساري کښې اوشیخ الاسلام علامه زکریا انصاری رحمه الله تحفة الباري کښې اختیارکړې ده. (۸)

دَعلامه نووی رحمه الله رائې: علامه نووی رحمه الله فرمائی((بفتح الغين وضمها لغتان، الفتح أفصح وأشهر عند أهل اللغة والضم هوالذي يستعمله الفقهاء، أوأكثرهم))(۹)یعنی غسل دَ غین په فتحه اوضمه دواړه شان لوستلې کیږی دَاهل لغت په نیز فتح سره افصح او اشهردې. اواکثرفقهاء ئې ضمه سره استعمالوی. علامه نووی رحمه الله نور فرمائی چه علامه جمال الدین بن مالك رحمه الله چه په خپله زمانه کښې دَاهل ادب امام وو. مادَهغوی نه په دې باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل:((إذا أريد به الاغتسال، فالمختار ضمه، ويجوز فتحه، كقولنا: غسل الجنابة اغتسالها، ومن فتحه أراد غسل يديه غَسلاً))(۱۰) یعنی که چرې اغتسال یعنی غسل کول مراد واخستې شی نوبیاضمه مختار ده اوفتحه هم جائزده لکه چه زمونږ قول غسل الجنابة دې یعنی دَ جنابت نه غسل کول اوڅوك چه دامفتوح لولی نودې نه مراد دَلاسونو وینځل دی.

---

(۱) القاموس الوحيد:ص ۱۱۶۷.

(۲) مختار الصحاح:ص ۲۸۱.

(۳) معجم الصحاح: ص ۷۷٤.

(۴) لسان العرب:۷۰/۱۰.

(۵) النهاية في غريب الحديث والأثر:۳۰۸/۲، مجمع بحار الأنوار:٤/۳۸.

(۶) اوګورئی فتح الباري: ۴۷۴/۲.

(۷) مجمع بحارالأنوار: ٤/۳۸.

(۸) أرشاد الساري:٤۸۵/۱ تحفة الباري:۲۱۷/۱.

(۹) المجموع شرح المهذب:۱۳۰/۲

(۱۰) تهذيب الأسماء واللغات، مادة غسل:۶۰/۳.

غسل: بکسر الغین هغه څيز ته وائی چه دَ تنظیف په غرض سره په غسل کښې استعمالولې شی (۱) لکه خطمی، سدر اوصابون وغیره. جوهری وائی ((والغِسل بالکسر: مایغسل به الرأس من خطمی وغیره)) (۲)
الغُسل بالضم دا دَ غسول (بفتح الغین) جمع هم راځي. دَ کپړووينځونکي اشنان (صابون) وغیره ته وائی.
علامه نووی رحمه الله ((المهذب)) په حواله سره لیکلی دی چه دَحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت کښې دی ((أدنیت لرسول الله صلی الله علیه وسلم غُسلاً من الجنابة)) (۳). یعنی ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ غسل جنابت دَپاره اوبه کیخودې، اودَحضرت قیس بن سعد رضی الله عنه روایت کښې دی ((أتانا رسول الله صلی الله علیه وسلم فوضعنا له غُسلاً)) (۴) یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ له تشریف راوړو نومونږ دَهغوی دَ (غسل) دَپاره اوبه کیخودې.
په دې دواړو احادیثوکښې لفظ غسل مضموم الغین دې اومراددې نه دَغسل اوبه دی. په دې دواړو احادیثوکښې لفظ ((غُسلاً)) مضمون الغین کیدل اهل لغت، محدثین اوفقهاؤ په نیزمتفق علیه دی.
باقی پاتې شوه خبره دَ شیخ عمادالدین بن باطیش رحمه الله ((المهذب)) په الفاظودکتابت کښې دا مکسور الغین ګرځول نودایوصریح خطا، قبیح تصحیف اوداسې منکردی چه ده نه وړاندې چادې ارتکاب نه دې کړې اوداسې باطل دی چه په کوم کښې به دَهغه اتباع نه شی کولې. مادَدې تذکره خلق په دې باندې دَ خبرولودَپاره کړې ده، دې دَپاره چه څوك په دې سره دهوکه اونه خوری. (۱)
یوه شبه: علامه نووی رحمه الله لیکلی دی چه دَ فقهاؤ اقوال: **باب غسل الجنابة** او**غسل المیت** او **وجب علیه وضوء وغسل** او **یجب الغسل من خروج المنی** وغیره په شان الفاظوکښې لفظ غسل دَ غین په ضمه او فتحه دواړه شان لوستل جائزدی دواړه شان لوستل فصیح دی. البته فتحه سره لوستل مشهوردی. دَ فقهاؤ خپل مضمون لوستل خطاوجهل اوپه بل لغت باندې نه خبریدل دی. (۵)
جواب: علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله دَعلامه نووی رحمه الله دَ طرف نه دَفقهاؤ تغلیط اوتجهیل په جواب کښې فرمائی ((تخصیص الفقهاء الغسل الشرعی بالضم واستعمالهم الفتح فی غیره إنما هو للتمیز لئلا یشتبه أحدهما بالآخر، فلاوجه لتغلیطهم)) (۶) یعنی دَفقهاء غسل شرعی ضمه سره خاص کول او (لفظ دَغسل) دَ غین فتحه سره په نورو معنوکښې استعمالول په دواړوکښې تمیز پیداکولودَپاره دې. دې دَپاره چه په دې دواړو کښې اشتباه پیدانه شی لهذا هیڅ وجه نشته دې چه په دې باره کښې دَ فقهاؤ تغلیط اوکړې شی.
دَ کتاب شروع په قرانی ایاتونوسره دَ کولوغرض: امام بخاری رحمه الله دکتاب الغسل شروع دَ قرآن مجیدپه دوو آیاتونو سره کړې ده. یودَ سورت نساء او بل دَ سورت مائده آیت دې. علامه کرمانی رحمه الله دَدې نه دَامام بخاری رحمه الله غرض بیانولوسره فرمائی ((وأما غرض البخاری من هاتین الآیتین فهو بیان أن

---

(۱) لسان العرب: ۱۰/۷۰، إرشادالساری: ۱/۴۸۵، تحفة الباری: ۱/۲۱۷.
(۲) معجم الصحاح: ص۷۷۵، تحفة الباری: ۱/۲۱۷، إرشاد الساری: ۱/۴۸۵.
(۳) سیأتی تخریجه
(۴) الحدیث أخرجه الإمام أحمد بن حنبل فی مسنده، حدیث قیس بن سعد بن عبادة رضی الله عنه: ۳۹/۲۶۲، رقم الحدیث: ۲۳۸۴٤.
(۵) تهذیب الأسماء واللغات: ۳/۵۹.
(۶) السعایة: ۱/۲۷٤.

وجوب الغسل علی الجنب مستفاد من القرآن»[۱] یعنی دَ امام بخاری رحمه الله غرض په دې دوو آیاتونوسره دابیان کول دی چه په جنبی باندې دَغسل واجب کیدل دَ قرآن پاك نه مستفاد دی. هم دا توجیه علامه قسطلانی رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله هم اختیارکړې ده.[۲]

یودقیق نکته: بیا امام بخاری رحمه الله دَ سورة مائده آیت دَ سورة نساء په آیت باندې مقدم کړې دې. حالانکه په ترتیب کښې سورت نساء په سورت مائده باندې مقدم دې. دَدې توجیه حافظ ابن حجر رحمه الله دا بیان کړې ده چه امام بخاری رحمه الله دا دَ یودقیق نکته دَ وجې نه کړې دی. هغه دا چه دَ سورت مائده لفظ ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾کښې اجمال دې اودَسورت نساء لفظ ﴿حَتّٰى تَغْتَسِلُوا﴾کښې دَاغتسال تصریح او تطهیر مذکوربیان دی.[۳]

دَعلامه عینی رحمه الله رائې: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ صاحب دا توجیه ردکړې ده هغه فرمائی چه ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ کښې هیڅ اجمال نشته دې نه دَ لغت په اعتبارسره اونه دَ اصطلاح په اعتبارسره څکه چه ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ دَ لغت او اصطلاح هر دواړو په اعتبارسره دَ بدن دَ غسل په معنې کښې دې.[۴]

دَ بخارې شریف متداول نسخه کښې او شرح ابن بطال کښې دادواړه آیاتونه مختصراً اودکشف الباری دَ متن دَپاره منتخب نسخه اود بخاری شریف په نورو شرحوکښې مکمل ذکردی.[۵]

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[۶]

ترجمه: اوکله چه جنابت اوشی نوښه شان سره پاکوالې حاصل کړئی، اوکه چرې بیمارئی، یا په سفرکښې وی، یاځوك تاسوکښې لاړشی دَ ضرورت نه راغلې وی، یاښځوله ورغلې وی، بیا اوبه نه بیا مومئی تاسو، نواراده اوکړئی دَ پاکې خاورې اواومږئی خپل مخ او لاسونه په دې سره، الله تعالی نه غواړی چه په تاسوباندې سختی اوکړی، لیکن غواړی چه تاسو پاك کړی اوپوره کړی خپل احسان په تاسو باندې دې دَپاره چه تاسو احسان اومنئې.

په سورت نساء کښې دَالله تعالی ارشاد دې: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾[۷]

---

[۱] صحیح أبی عبدالله البخاری بشرح الکرمانی:۱۱۱/۳.

[۲] اوګورئی إرشادالساری:۴۸۳/۱ عمدة القاری:۲۷۲/۳.

[۳] فتح الباری:۴۷۵/۲-۴۷۴.

[۴] عمدة القاری:۲۷۳/۳.

[۵] صحیح البخاری:۳۹/۱،قدیمی کتب خانه، کراچی شرح ابن بطال: ۳۷۵/۱ اوګورئی فتح الباری:۴۷۴/۲عمدة القاری :۲۷۲/۳تحفة الباری:.۲۱۷/۱إرشاد الساری:۴۸۵/۱شرح الکرمانی:۱۱۱/۳-۱۱۰.

[۶] سورت المائدة آیت:۶.

[۷] سورت نساء آیت: ۴۳.

ترجمه: اې دَ ایمان والو مه نیزدې کیږئې مانځه ته کوم وخت چه تاسو په نشه کښې ئی، تردې چه تاسو پوهیږئی په هغې څه چه وایئی اونه دهغه وخته پورې چه دَغسل حاجت وی مګر په لاره تللووخت کښې تردې چه غسل اوکړئی، اوکه چرې تاسو بیماران یئی یاراغلې وې یوسړې تاسونه دَ ضرورت نه یا ورغلې وی ښځوته، بیاملاؤنه شی تاسو ته اوبه، نواراده اوکړئی دَ پاکې خاورې، بیااومږئی په خپلو مخونو او لاسونوباندې، بیشکه الله تعالی معاف کونکې اوبخښونکې دې.

دَ طهارت کبریٰ اصل: دَ سورت مائده او نساء دا آیاتونه دَ طهارت کبریٰ په حواله سره دَ اصل حیثیت لری. (۱)دَ طهارت ټول احکام دَدې آیاتونو نه مستنبط کړې شوی دی. په سورت مائده کښې مقصود اصلی دَ اودس احکام بیانول دی. غسل اوتیمم تبعاً ذکرشوې دې. اودَ سورت نساء په آیات سره دَ غسل مقصدبیانول دی.

دَغسل حکم رومبې آیت کښې ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ اوپه دویم آیت کښې ﴿حَتّٰى تَغْتَسِلُوا﴾ په ذریعه ورکړې شوې دې. دلته دَ تطهیر اواغتسال هم یوه معنی ده ځکه چه ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ دَباب تفعیل صیغه ده په کوم سره چه په طهارت کښې مبالغه مطلوب ده.(هغه هم دَغسل په ذریعه سره حاصلیدې شی) بیا په دې باندې نور دا چه تطهر پخپله په لغت کښې دَ غسل په معنی کښې مستعمل دې. (۲)

دَحدث اکبرنه غسل دَ امت محمدیه خصوصیت نه دې: دَ حدث اکبر یعنی لوئی پلیتتی نه غسل کول اوطهارت حاصلول دَامت محمدیه خصوصیت نه دې، بلکه دې نه وړاندې بنی اسرائیل هم دَدې مکلف وو. اوالبته دَ صحیح قول مطابق اودس دَدې امت خصوصیت دې پخوانوامتونوته داشرف حاصل نه وو. سابقین انبیاءکرامو ته هم دا حکم وو. حدث اکبرنه طهارت دَدې امت خصوصیت نه دې دَدې په دلیل کښې علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی: عبدبن حمیددَ وهب رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی فرمائی «**مکتوب فی الزبور: من اغتسل من الجنابة فإنه عبدي حقاً ومن لم یغتسل من الجنابة فإنه عدوي حقاً**» (۳)یعنی په زبورکښې لیکلې شوی دی چه الله تبارک وتعالی ارشادفرمائیلې دې چاچه دَ جنابت نه غسل اوکړو هغه زما حقیقی بنده دې اوچاچه دَ جنابت نه غسل اونه کړو هغه په حقیقت کښې زمادښمن دې.

---

(۱) بدایة المجتهدونهایة المقتصد: ۵۲۷/۱.

(۲) لامع الدراری:۲۰۶/۲.

(۳) السعایة فی کشف مافی شرح الوقایة: ۱۷/۳.ولم أجده تماماً کما ذکر. إلا أن الإمام أبابکرأحمد بن مروان بن محمد الدینوری القاضی المالکی (المتوفی ۳۳۳ هـ) أخرجه مختصراً أفی المجالسة وجواهر العلم (۱۴۹/۶-۱۴۸رقم الحدیث:۲۴۷۸) ولفظه: [قال] حدثنا محمدبن عبدالعزیز، نا أبی، ناعبدالرزاق، نا معمر عن زیدبن أسلم، قال: سمعت وهباً الدماری یقول: "قرأت في الزبور: إن الله تبارک وتعالی یقول: "من اغتسل من الجنابة فإنه عبدی حقاً".آه .أما لفظه: "فإنه عدوی حقاً" أخرج معناه الإمام أبوبکر أحمدبن الحسین البیهقی (المتوفی ۴۵۸ هـ) مرسلاً فی شعب الإیمان، باب العشرون من شعب الإیمان [وهوباب] فی الطهارات، فضل الوضوء(۱۹/۳رقم الحدیث ۲۷۴۹): [قال]أخرنا أبوعبدالله الحافظ، ثنا أبوالعباس الأصم، ثنا یحیی بن أبی طالب، ثنا عبدالوهاب بن عطاء، أنا عوف بن أبی جمیلة وجعفر بن حبان أبوالأشهب والربیع بن صبیح عن الحسن عن النبی صلی الله علیه وسلم أنه یروی ذلک عن ربه تبارک وتعالی أنه قال: ثلاث من حافظ علیهن فهوعبدی حقاً وقال عوف وأبی: حقاً ومن ضیعهن فهو عدوی حقاً، الصلاة، والصوم والجنابة" یعني غسل الجنابة وهذا مرسل. اهـ

دَ انبياء سابقين وظيفه: علامه بيهقي رحمه الله په دلائل النبوة كښې نقل كړې دى چه غسل جنابت دَ انبياء كرام عليهم السلام وظيفه وه په دې امت باندې هم دَ جنابت غسل فرض كړې شوې دې. چنانچه هغوى دَ حضرت وهب بن منبه رحمه الله نه نقل كړى دى چه الله تعالى په زبور كښې په حضرت داؤد عليه السلام باندې وحى نازل كړه اوونې فرمائيل: «يا داؤد! إنه سيأتي من بعدك نبي يُسمى: أحمدومحمداً، صادقاً سيداً، لا أغضب عليه أبداً، ولا يغضبني أبداً، وقد غفرت له قبل أن يعصيني ماتقدم من ذنبه وما تأخر وأمته مرحومة، أعطيتهم من النوافل مثل ما أعطيت الأنبياء، وافترضت عليهم الفرائض التى افترضت على الأنبياء والرسل، حتى يأتوني يوم القيامة نورهم مثل نور الأنبياء، وذلك أني افترضت عليهم أن يطهروالي لكل صلاة، كما افترضت على الأنبياء قبلهم، وأمرتهم بالغسل من الجنابة كما أمرت الأنبياء قبلهم وأمرتهم بالحج كما أمرت الأنبياء قبلهم، وأمرتهم بالجهاد كما أمرت الرسل قبلهم» ([1])

يعنى اې داؤد! تانه پس به يو نبى راځى دَهغه نوم به احمداومحمدوى، هغه به رښتونى اوسرداروى، زه به دَهغه نه كله هم نه ناراض كيږم اوهغه به ما كله هم ناراض نه كړى. مادَ نافرمانئ نه وړاندې دَ هغه مخكښې روستو ټول ګناهونه معاف كړې دى.دَهغه امت بخښلې شوې دې.مادهغه امت ته دَ انبياء كرامو په شان نوافل وركړى دى اوپه هغوى باندې هغه فرائض فرض كړې شوى دى كوم چه په انبياء كرامو اورسولانو باندې فرض كړې شوې. تردې چه هغوى به په قيامت كښې زما په درباركښې حاضرېدې په داسې حال كښې چه دَهغوى نور به دَ انبياء كرامودنور په شان وى. داځكه چه ما په هغوى باندې فرض كړې دى چه هغوى دې زمادپاره په هرمانځه كښې پاكى حاصله كړى لكه څنګه چه په مخكينوانبياء كراموباندې فرض كړې شوې وو. اوماهغوى ته دجنابت نه دَغسل حكم وركړې دې لكه څنګه چه دَهغوى نه مخكښې رسولانوته حكم وركړې شوې وو او هغوى ته دَ حج حكم وركړې شوې دې لكه چه وړاندې انبياء كراموته وركړې شوې وو اوهغوى ته مې دَ جهاد حكم وركړې دې لكه چه وړاندې رسولانوته حكم وركړې شوې وو.

دَ جنابت غسل كله فرض شوې؟: دَغسل فرضيت دَ هجرت نه وړاندې شوې. حافظ ابن عبدالبر رحمه الله دَ اهل سير نه نقل كړى دى چه غسل دَ جنابت په مكه مكرمه كښې فرض شوې. ([2])

دَغسل جنابت فرضيت په مكه مكرمه كښې په كومه موقع شوې نوپه دې باره كښې علامه عبدالحى لكهنوى رحمه الله ليكلې دى چه دَغسل جنابت فرضيت مكه مكرمه كښې اسراء (معراج) په شپه شوې لكه چه دَابن عمر رضي الله عنهما روايت په دې باندې دلالت كوى. ([3])

امام ابوداؤد رحمه الله دَ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه نقل كړى دى: «كانت الصلاة خمسين، والغسل من الجنابة سبع مرار، وغسل البول من الثوب سبع مرار، فلم يزل رسول صلى الله عليه وسلم يسأل حتى جعلت الصلاة خمساً، والغسل من الجنابة مرة، وغسل البول من الثوب مرة» ([4]) يعنى په شروع كښې مونځونه پنځوس او دَ جنابت غسل اووه ځل اودَمتيازوكپړې وينځل اووه ځل فرض شوې وو، رسول الله صلى الله عليه وسلم (په شپه دَمعراج) دَا لله تعالى نه

---

[1]) جماع أبواب صفة رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب صفة رسول الله صلى الله عليه وسلم فى التوراة والإنجيل والزبور وسائر الكتب وصفة أمته: ١/٣٨٠.

[2]) إنسان العيون فى سيرة الأمين المامون المعروف بالسيرة الحلبية: ١/٣٧٨، أوجز المسالک:١/٣٣٩.

[3]) السعاية:٣/٢٧٤.

[4]) كتاب الطهارة، باب فى الغسل من الجنابة، رقم الحديث: ٢٤٧.

دكمى درخواست اوكړو تردې چه پنځه مونځونه باقى پاتې شو او غسل دَ جنابت يوځل او دَمتيازونه كپړې وينځل يوځل باقى پاتې شو.

دَغسل په فرضيت باندې دَعلماؤ اتفاق: بياجمهور علماء فرمائى چه دَ جنابت غسل فرض دې. ابن عبدالبر رحمه الله (١) ابن رشد مالكى رحمه الله (٢) اوابن حزم رحمه الله په دې باندې اتفاق نقل كړې دې. (٣) ليكن عمر بن ابراهيم العلوى الزيدى الكوفى الحنفى (المتوفى ٥٣٩ هـ) چه دَ روافض فرقه جاروديه سره تعلق لرلو هغه دَ غسل جنابت قائل نه وو. (٤)

دَعلامه ابوالغنام نرسى قول: علامه شمس الدين ذهبى رحمه الله "العبرفى خبرمن غبر" (٥) اوتاريخ اسلام كښې نقل كړى دى ((قال الحافظ محمدبن ناصر: سمعت الحافظ أبى الغنام النرسى يقول: عمربن ابراهيم جارودي المذهب ولا يري الغسل من الجنابة)) (٦) يعنى حافظ بن ناصر وئيلى دى چه ما دَ حافظ ابوالغنام النرسى نه واوريده چه عمر بن ابراهيم جارودى المذهب وو اودَغسل جنابت قائل نه وو.

دَ قران اوسنت مخالفت: دَهغه دامذهب دَ قرآن اوسنت خلاف دې ځكه چه دَ الله تعالى ارشاد دې ﴿وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ (٧)

اونبى كريم ﷺ ته چه كله هم جنابت شوې نوحضورپاك غسل فرمائيلې دې لكه څنګه چه دَ رواياتونه معلوميږى.

دَجنابت دَغسل تعليم: الله تعالى نبى كريم ﷺ ته دَ نور اركان اسلام سره دَحضرت جبرائيل عليه السلام په ذريعه باندې دَ جنابت دَ غسل تعليم هم وركړې دې. چنانچه په مصنف ابن ابى شيبه كښې دَعبدالله بن بريده رحمه الله روايت دې هغه فرمائى چه كله مونږ مدينې منورې ته راغلو نودَحضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما په خدمت كښې حاضرشو هغوى اوفرمائيل: ((كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتاه رجل جيد الشباب، طيب الريح، حسن الوجه، فقال: السلام عليك يارسول الله!، فقال: وعليك، فقال: يارسول الله! أدنومنك؟ فقال: "أدنه" فدنا دنوة، فقلنا: ما رأينا كاليوم رجلا أحسن ثوبا ولا أطيب ريحا ولا أحسن وجها ولا أشد توقيرا لرسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قال: يارسول الله! أدنومنك؟ قال: "نعم" فدنا دنوة، فقلنا مثل مقالتنا، ثم قال له الثالثة: أدنومنك يارسول الله!؟ قال: "نعم" حتى ألزق ركبتيه بركبة رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: يارسول الله! ما الإسلام؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "تقيم الصلاة، وتؤتي الزكاة، وتصوم رمضان، وتحج البيت، وتغتسل من الجنابة"، قال: صدقت، فقلنا: مارأينا كاليوم قط رجلا، والله لكأنه يعلم رسول الله صلى الله عليه وسلم)) يعنى مونږ دَ

---

(١) الاستذكار: ٣٠٤/١ فتح المالك بتبويب التمهيد: ٤٢٠/١.

(٢) بداية المجتهد: ٥٣٤/١.

(٣) الأوسط فى السنن والإجماع والاختلاف: ١١١/١.

(٤) لسان الميزان: ٦٣/٦-٦٢.

(٥) العبرفى خبرمن غبر: ٣٥٧/٢-٣٥٦.

(٦) تاريخ الإسلام: ٣٢١/١١.

(٧) المائدة: ٦، يعنى كه چرې تاسو په جنابت كښې شئ نو په ښه شان سره پاكى حاصلوئى. داآيت سره دَدې چه مدنى دې ليكن دادَ هغه آياتونه دى دَ كوم حكم چه په مكه كښې راغلې وو اونزول ئې په مدينه كښې شوې. (السعاية: ٢٧٤/١).

رسول الله ﷺ په مجلس كښې ناست وو چه ناڅاپې دَ رسول الله ﷺ په خدمت كښې يو سړې راغلو چه دَ بهترين كپړو والا، ښكلې خوشبوئى والا اوښكلې مخ والا وو. هغه دَ الله تعالى دَ نبى په خدمت كښې سلام عرض كړو نو حضورپاك دَ سلام جواب وركړو. بيا هغه عرض اوكړو اې دَ الله تعالى رسول آيا زه لږشان نيزدې شم؟ نوحضورپاك ارشاد اوفرمائيلو رانيزدې شه، نوهغه لږ شان نيزدې شو. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما وائى چه مونږ په (خپل زړه كښې) اووئيل چه مونږ دَ نن ورځې په شان يوسړې نه دې ليدلې چه دَ ښكلې كپړووالا، پاكيزه خوشبوئى والا، ښكلې مخ والا اودَ رسول الله ﷺ ديرزيات عزت كونكې. بيادې سړى عرض اوكړو اې دَالله تعالى رسول! آيازه تاسو ته درنيزدې شم؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل او، نوهغه لږ نور ورنيزدې شو. مونږ په خپل زړه كښې دَ مخكښې خبرې په شان سوچ اوكړو. بيادې سړې په دريم ځل اووئيل اې دَالله رسول! آيازه تاسوته درنيزدې شم؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل او، نودحضورپاك سره دومره نيزدې شو چه هغه خپل دواړه زنګونونه دَ رسول الله ﷺ زنګونونوسره يوځائى كړل. بيا هغه سوال اوكړو اې دَالله رسول! آسلام څه څيزدې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل (اسلام دادې چه) ته مونځ قائم كړې، زكوة اداكړې، دَرمضان روژې اوساتې، دَ بيت الله حج اوكړې اودَ جنابت غسل اوكړې. هغه اووئيل تاسو رښتيا اوفرمائيل. مونږ ونيل چه مونږ دَ نن په شان سړې كله هم نه دې ليدلې، په الله تعالى قسم الكه چه هغه رسول الله ﷺ ته دَ(دغه امور) تعليم وركولو.

دَغسل دَمشروعيت حكمت: دحيض نفاس اوجنابت نه پس دسړى اوښځې په بدن كښې فتور او سستى پيداكيږى، په طبيعت كښې دَ يوقسم كمزورى اوكمې محسوس كيږى. په غسل سره په سړى كښې تازه والې راځى. دَ حيض نفاس او جنابت سره راتلونكې كمزورى لرې كيږى او طبيعت بحال كيږى. بيا دَ جنابت په حالت كښې په عام توګه انسان دَالله تعالى دَ ذكرنه غافل كيږى اوحائضه او نفساء مونځ هم صحيح نه دې. الله تعالى دَ جنابت وغيره نه پس غسل واجب ګرځولې دې دې دپاره چه دَ انسان قوت بحال شى اوهغه تازګى محسوس كړى اودَ الله تعالى دَ ذكرنه غافل نه شى او شرعًا دَمونځ اداكول صحيح شى. (١)

دَحكيم الامت رحمه الله توجيه: حكيم الامت حضرت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله دَ غسل دَمشروعيت وجه بيانولو سره فرمائى: "جنابت او حيض دواړه داسې حالتونه دى كوم ته چه دَ قرب الهى سره منافات او په كوم كښې چه نجاست سره اختلاط دې. اومونځ او قرآن كريم لوستل الله تعالى سره دَ هم كلام كيدو مرتبه ده اودَ الله تعالى سره دَ هم كلام كيدو شرف سره انسان هله مشرف كيدې شى چه دَ هر قسم نجاستونو نه پاك اومطهروى ځكه چه الله تعالى پاك دې اوهغه دَ ناپاكئى نه نفرت دې".

حكيم الامت حضرت مولانااشرف على تهانوى رحمه الله نورليكلى دى چه په جماع كښې تلذذ وى او په دې سره په ذكر الهى كښې غفلت ضرور كيږى په دې وجه دَ دې دَتلافى كولودپاره غسل كولې شى. دَ منى په وتلوسره دَ بدن ټول مسامات كولاويږى كله دې نه خوله اوځى اودې خولې سره دَ بدن دَ دننه حصې نه ګنده مواد هم خارج كيږى كوم چه مساماتوته په رسيدوسره حصاريږى. كه چرې دا اونه وينځلې شى نودَخطرناكو بيمارو راپيداكيدو انديښنه كيږى. (٢)

دَ بقراط قول: حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله اوفرمائيل چه فصول بقراط كښې دى: دَ جماع نه پس فورى توګه بانديې غسل كولوسره دَ بيمارئى خطره ده په دې وجه ډيره تادى نه دى كول پكار. دغه

---

(١) تعليقات بداية المجتهد: ١/٥٢٧.

(٢) احكام اسلام عقل كى نظر ميں: ص ٣٧.

شان غسل جنابت بالكل نه كولوسره برګې مرض او ګنده بغل بيمارى پيداكيږى اوحيض په حالت كښې جماع كولوسره د جذام بيمارى پيدا كيږى.[1] كه چرې څوك دا اووائى چه منى په نجس كيدوكښې په يقينى توګه د متيازو وغيره نه كمه ده نوبيا صرف خروج منى سره د پوره بدن وينځل ولې واجب ګرځولې شوى دى نه چه په بول وبراز سره؟

جواب: علامه شعرانى رحمه الله "الميزان الكبرى" كښې د خپل رورر شيخ افضل الدين نه د دې جواب نقل كړې دى چه د خروج منى يا جماع د وجې نه پوره بدن وينځل واجب ګرځول صرف د نجاست د وجې نه نه دى بلكه په دې كښې دموجود هغه خوند د وجې نه دى چه په پوره بدن كښې ورننوځى اودا يخوى اودې د خپل رب د يادنه غافل كوى. هم په دې وجه شارع مونږ ته داحكم راكړې دې چه تركوم ځائى پورې د دې خوند رسيږى هلته د بدن پوره سطح باندې اوبه اوبهيوئى ‹دې د پاره چه ددې اثرات ختم كړې شى› [2]

د ابن قيم الجوزيه رحمه الله رائې: علامه ابن قيم الجوزيه رحمه الله ليكلى دى چه په خروج منى سره د غسل واجب اولازم كيدل او په متيازو وغيره سره نه واجب كيدل د شريعت اسلامى د لويوخوبيانو رحمت حكمت او مصلحت نه دې. ځكه چه منى د ټول بدن نه اوځى په دې وجه الله سبحان وتعالى ددې نوم "سلاله" كيخودلې دې. [3] ځكه چه منى د ټول بدن نه راوتوسره آخرد شاپه لار بشكته راځى ‹اود اندام مخصوصه په ذريعه سره خارج كيږى› اومتيازې وغيره صرف د خوراك څښاك فضلې وى كوم چه په معده اومثانه كښې جمع كيږى. په دې وجه د خروج بول وبراز په نسبت د منى وتلوسره بدن ډيركمزورې كيږى. [4]

جنابت دغفلت سبب او غسل د تازګئى سبب دې: په خروج منى سره غسل كول نه صرف د بدن زړه او روح د پاره مفيددې بلكه د هغه ټولو ارواح د پاره مفيددې دكوم چه بدن سره تعلق دې. ځكه چه دا په غسل سره قوى كيږى. غسل د خروج منى سره راتلونكې كمزورى لرې كوى. په جنابت سره په بدن كښې دروندوالې، سستى اوغفلت پيدا كيږى اوپه غسل سره تازګى او په بدن كښې سپكوالې پيدا كيږى. [5]

د جنابت بوج: د جنابت نه پس تركومې پورې چه غسل كولوسره طهارت حاصل نه كړې شى د دې په نجاست سره انسان په خپل خان د غرېه شان بوج محسوس كوى. چنانچه حضرت ابوالدرداء رضى الله عنه فرمائى ‹‹واغتسلت فكأنى ألقيت عنى جبلاً›› [6] يعنى ماغسل ‹دجنابت› اوكړو ‹اود غسل نه پس داسې محسوس شوه چه› لكه چه ماد خپل ځان نه يوغربشكته كړې وى.

---

[1] فيض البارى:١/٤٥٣،انوار البارى:٩/٩.

[2] السعاية:١/١٨.

[3] وهوفى قوله تعالى ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ﴾ المؤمنون:١٢.

[4] إعلام الموقعين عن رب العالمين، فصل: كل ما فى الشريعة يوافق العقل، الغسل من المنى دون البول:٢/١٠١.

[5] أعلام المؤقعين عن رب العالمين:٢/٧٨-٧٧.

[6] الحديث أخرجه الإمام أبوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم الحديث:٣٣٢، انظر جامع الأصول رقم:٥٢٩٢.

دَ جنابت دَغسل نه بې پرواهي کولونحوست: کوم سړې چه په غسل جنابت کښې بې پرواهي کوي اوهغه دَ جنبي پاتې کیدو عادت ګرځولې وی تردې چه دَمونځ وخت هم تیرشي نودداسې سړي دَ جنابت نحوست ذکر په حدیث شریف کښې راغلی دی. چنانچه امام ابوداؤد رحمه الله اوامام نسائی رحمه الله دَحضرت علی رضي الله عنه نه دَ حضوراقدس ﷺ ارشاد مبارك نقل کړې دې چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی «لاتدخل الملائکة بیتًافیه صورة، ولاجنب ولاکلب» یعنی دَرحمت ملائکې په داسې کورکښې نه داخلیږی په کوم کښې چه تصویر جنبی او سپې وی.

دَ جنابت غسل ناخوښولوانجام: اسلامی احکام ناخوښه ګرځول اودَهغې په مقابله کښې دَ کافرانو دَ مذهب څه خبره خوښول ډیره خطرناکه خبره ده. کیدې شی چه څوك مغرب وهلې او دَجدیدتعلیم لیونې تش په نوم عالم یامستشرقین شاګردان دامعمولی عمل ګڼړی لیکن یادلرنی چه داد یومؤمن دَایمان دَپاره دَ زهرهلاهل نه کم نه دې. اکثرداسې خبرې دَ ایمان نه محرومی اودَلمن دَخالی کیدو سبب جوړیږی. یوه مشهوره واقعه ده چه یوعالم په انګلینډ کښې اوسیدلو. هلته یوه انګریزه ښځه مسلمانه شوه. دَدغه عالم په لاس ئې کلمه اولوستله اودَهغه نه دَ دین دَ ډیروخبرو دَ تعلیم حاصلولو سره ئې په عمل کښې پوخوالې پیداکړو. څه موده پس دغه ښځه وفات شوه اودَهغې ئې هم هلته جنازه کولوسره خښه کړه. دا مولوی صاحب دَ انګلینډنه دَ حج یا عمرې په نیت سره مکې مکرمې ته راغلو. هلته دَ یوبل عالم انتقال شوې وو.

په مکه کښې رواج دادې چه هم په یوقبرکښې څه موده پس بل مړې کیخودې شی. دغه شان هم په یوقبرکښې دَ مناسب وقفې سره ډیر مړی یوبل پسې خښولې شی. دَ رومبی مړی هډوکی وغیره یوطرف ته کولوسره هم په دغه قبرکښې بل مړې کیخودې شی. هم په دغه رواج سره دَدغه مړشوی عالم دَپاره هم یوقبر کولاؤکړې شو نو په هغې کښې دَ انګلینډ دَهغه مړې شوې ښځې نعش دَ اول نه پروت وو. دَ انګلینډ والا مولوی صاحب هم هلته موجود وو هغه دا ښځه اوپیژندله. هغه مړشوې عالم په یوبل قبرکښې خښ کړې شو.

مولوی صاحب چه کله انګلینډته لاړو نودَهغه خیال راغلوچه په انګلینډکښې خښه کړې شوې دغه نوې مسلمانې ښځې نعش خو مکې مکرمې ته رسولې شوې دې چه دلته دَهغې په قبرکښې څوك دې؟ دې سوچ کولوسره ئې چه کله دَهغې په قبرکښې اوکتل نوهلته دَمکې دَهغه عالم مړې پروت وو. هغه ډیرحیران شو چه داڅه قصه ده. بیا هغه سوچ اوکړو چه مکه کښې دَدې عالم باره کښې معلومات کول پکاردی چه هغه څنګه سړې وو؟ دَخلقونه ئې تپوس اوکړو نو هریوهم دغه اووئیل ډیر ښه عالم وو ډیر نیك وو. په دې باندې هغه سوچ اوکړو چه دَهغه دَ ښځې نه معلومول پکاردی خکه چه دَ ښځې تعلق ډیر نیزدې وی. دَهغې نه تپوس اوکړې شو نوهغې هم دغه جواب ورکړو چه ډیر ښه وو لیکن یوه خبره به ئې کوله که په جنابت کښې غسل فرض نه وې نوډیره آسانی به وې. په عیسائی مذهب کښې دا ډیره ښه خبره ده چه غسل جنابت فرض نه دې.

دَ غورکولونه پس معلومیږی چه یوه ښځه کومه چه دَ کفرپه وطن کښې مړه شوې وه دَهغې څه عمل الله تعالی ته دومره خوښ شوې وو چه دَهغې مړې دَهغه ځائی نه مکې مکرمې ته اورسولو اویوعالم چه په ظاهره ډیر نیك وو لیکن هغه په اسلام کښې نقص راؤویستلو یواسلامی حکم یعنی دَ جنابت نه پس غسل ئې ناخوښ کړو اودَ دې په مقابله کښې دَ عیسائیت طریقه ښه اوګڼړله. دَ کومې نقصان چه

دا شو چه په مکه کښې مړ کیدونه پس هلته دَخښیدونه باوجود الله تعالی دَهغه مړي دکافرانو وطن ته اورسولو، اعاذناالله منه.([1])

دا واقعه دَ هغه مسلمانانودَپاره دَعبرت سبب دې چه په هره خبره کښې دَمغرب اودکافرانودَ پاره دَخوښوالی اظهارکوی. خاص کر دَاهل علم په نوم باندې یادیدونکی خلق چه دَخپلو مشرانودَ نسبتونو امانتدار جوړیدو په ځائی سرکاری عهدو این جی اوز ورکړې شوې دولت دَ وجې نه مستشرقین اودَ هغوی دَ منونکو په غیر کښې تلی ناست دی یا خپل نسبت بزرګانوطرف ته خوکوی لیکن هغوی په حقیقت کښې دَدې دنیاوی مفاداتو حصول غواړی. تحریر او تقریر افکاراونظریات کښې هغوی دَمسلمانانوترجمانی کولوپه ځائی هروخت دَ غیرمسلمو تعریفونه کوی. لکه چه دا خلق په اسلام باندې کفرته ترجیح ورکوی. داسې خلقوله هم دَ خپل بد انجام نه ویریدل پکاردی. الله تعالی دې دَتولو مسلمانانو ایمان عقائد اونظریاتوحفاظت اوکړی.

په دین اکبری کښې دَغسل جنابت منسوخیت: حضرت مولانا منظوراحمد نعمانی صاحب رحمه الله تذکره مجدد الف ثانی" کښې لیکلی دی چه دَ(اکبربادشاه) دَ نوی دین یوه مسئله وه چه غسل جنابت واجب نه دې چه دَمنی نه نیکان خلق پیدا کیږی بلکه بهتردادې چه دَ کوروالی کولونه وړاندې غسل اوکړې شی ([2])دا خبره بدیهی البطلان ده.

دَ بدن اوقلب ضرورت: بهرحال دا یوه داسې معامله ده کوم چه هرسلیم الطبع او صحیح الفطرت سړې پیژنی چه غسل جنابت دَ انسانی بدن او قلب دَ ضروریاتونه دی ځکه چه جنابت سره دَ انسان ارواح طیبه یعنی دَ فرښتونه لریوالې پیدا کیږی اوکله چه غسل کوی نودا لریوالې ختمیږی. بل دَ جنابت دَ وجې نه انسانی روح دَخپل رب په دربارکښې دَ سجدې کولونه منع کولې کیږی. حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه فرمائی«إذانام الإنسان عرج روحه، حتی یؤتی بها إلی العرش، فإن کان طاهرا أذن لها بالسجود، وإن کان جنبا لم یؤذن لها بالسجود»([3]) یعنی کله چه انسان اوده کیږی نودَهغه روح دَ عرش طرف ته اوړلې شی، که چرې انسان پاك وی نودَهغه روح (دَخپل رب په دربار کښې) دَ سجدې کولو اجازت ورکولې شی اوکه هغه جنبی وی نودَهغه روح ته دَ سجدې کولو اجازت نه ملاویږی.

دَ اوده کیدونه وړاندې دَ اودس حکمت: کیدې شی هم دغه وجه ده چه دَ حضورپاك دَ تعلیماتو نه معلومیږی چه جنبی کله اوده کیږی نوهغه له پکاردی چه اودس اوکړی. کله چه حضرت عمر رضی الله عنه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو «هل ینام أحدنا وهوجنب؟» یعنی په مونږ کښې څوك اوده کیدې شی په داسې حال کښې چه هغه جنبی وی؟حضورپاك اوفرمائیل «نعم لیتوضأ، ثم لینم حتی یغتسل إذاشاء».([4]) او هغه له پکاردی چه هغه دې اودس اوکړی بیادې اوده شی ترهغې پورې کله چه هغه اوغواړی چه غسل اوکړی (دَ سحرنه وړاندې).

---

[1]) جواهر الرشید:۹/۱۵-۱٤.

[2]) ص:۷۲، بحواله فتاوی حقانیه:۱/۵۶۸.

[3]) الأثر أخرجه عبدالله بن المبارک المروزی فی کتاب الزهد، الجزء العاشر، ص:۲۵٤، رقم:۱۲٤۵.

[4]) الحدیث أخرجه الإمام مسلم فی صحیحه وانفردبه، کتاب الحیض، باب جواز نوم الجنب واستحباب الوضوء له وغسل الفرج إذا یأکل أو یشرب أو ینام أو یجامع، رقم الحدیث:۷۰۳، انظر: تحفة الأشراف، رقم:۷۷۸۱.

دَ حاذق اطباء رائې: حاذق طبيبانودَدې خبرې صراحت کړې دې چه دَ جماع نه پس غسل کول دَ بدن تحليل شوې قوتونه واپس کوی اوکمزورتی ختموی اودَ بدن اوروح دَپاره ډيرزيات مفيد دی. اودَ جنابت په حالت کښې پاتې کيدل دَ بدن او روح دَپاره سخت مضردی. دَدې امر په ښه والی باندې عقل او فطرت سليمه ګواهی کافی ده.(١)

دَ غسل جنابت دَ فضيلت باره کښې يوبې سندروايت: دَ جنابت دَ غسل دَ فضيلت باره کښې بعض بې سند اوموضوع روايات بيانولې شی. په عام توګه خطيبان حضرات په خپلو بيانونوکښې داسې بې سند روايتونه بيانوی. تردې چه بعض حضراتو وړاندې راتلونکی بې سند روايت تحقيق کولونه بغير دَ تشريح په نوم باندې يومفصل کتاب هم تصنيف کړې دې. (٢)

علامه جلال الدين سيوطی رحمه الله فرمائی چه ماته شيخ شمس الدين ابن القماح رحمه الله په يوه مجموعه کښې دا روايت ملاؤشوې دې. په کوم کښې چه دَ ابوالعباس مستغفری نه روايت وو چه مايوځل دَ علم په تلاش کښې ابوحامد مصری له دَمصرتلودَپاره اراده اوکړه. هلته په رسيدوسره مادهغه نه حديث دَ خالد بن وليد رضی الله عنه اورولو درخواست اوکړو. هغه ماته دَ يوکال روژې ساتلو حکم راکړو. بيا ماهغه ته دَدې باره کښې بيا درخواست اوکړو نوهغه دَخپل مشائخ په سندسره دَحضرت خالدبن وليد رضی الله عنه پورې سندسره ماته داحديث بيان کړو چه حضرت خالدبن وليد رضی الله عنه فرمائی يوسړې دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو وئی وئيل زه دَ دنيا او آخرت دَ نيکوباره کښې تپوس کول غواړم. حضورپاك ارشاد اوفرمائيلوچه څه غواړې تپوس اوکړه. په دې باندې دغه سړی دَمختلف څيزونومتعلق تپوسونه کول شروع کړه. په دغه سوالونوکښې ئی دَيوسوال دا پوښتنه اوکړه «أحب أن ألقى الله نقياً من الذنوب»چه زه داغواړم دَ ګناهونونه پاك صفاشم او الله تعالی سره ملاقی شم. حضور پاك په جواب کښې ارشاد اوفرمائيلو «اغتسل من الجنابة متطهراً،تلقى الله يوم القيامة وماعليك ذنبٌ» يعنی دَ جنابت غسل په ښه اهتمام او صفائی سره کوه نودَ قيامت په ورځ به الله تعالی سره په داسې حال کښې ملاقات اوکړې چه په تاباندې به هيڅ ګناه نه وی. (٣)والله اعلم بالصواب.

---

(١) إعلام الموقعين عن رب العالمين:٧٨/٢.

(٢) دَ مذکوره کتاب نوم "زندگی کے پچیس مسائل اور ان کا کامیاب حل" دې کوم چه ادارة الرشيد کراچی نه چهاپ شوې دې.

(٣) وتمامه: قال العلامة السيوطی:

وجدت بخط الشيخ شمس الدين بن القماح فی مجموع له عن أبی العباس المستغفری قال: قصدت مصر أريد طلب العلم من الإمام أبی حامد المصری والتمست منه حديث خالد بن الوليد فأمرنی بصوم سنة. ثم هاودته فی ذالک، فأخبرنی بإسناده عن مشايخه إلی خالد بن الوليد قال: جاء رجل إلی النبی صلی الله عليه وسلم فقال: إنی سائلک عما فی الدنيا والآخرة! فقال له: "سل عما بدالک" قال: يانبی الله! أحب أن أکون أعلم الناس. قال: اتق الله تکن أعلم الناس. فقال: أحب أن أکون أغنی الناس. قال: کُن قنعاً تکن أغنی الناس. قال: أحب أن أکون خيرالناس. فقال: خيرالناس من ينفع الناس. قال أحب أن أکون اخص الناس إلی الله قال اکثرمن ذکرک الله تکن خص العباد إلی الله. فقال: أحب أن أکون أعدل الناس. قال: أحبّ للناس ماتحب لنفسک تکن أعدل الناس. فکن نافعاً لهم. قال:أحب أن أکون من المحسنين. قال: اعبدالله کأنک تَراه فأن لم تکن تراه فإنه يراک. قال: أحب أن يکمل إيمانی. قال: حَسّن خُلقکَ يکمل إيمانک. فقال: أحب أن أکون من المطيعين. قال: أدّ فرائض الله تکن مطيعًا. فقال: أحب أن ألقی الله نقياً من الذنوب. قال: اغتسل من الجنابة متطهرتلقی الله يوم القيامة أوماعليک ذنب. قال: أحب أن يرحمنی ربی،

قال: ارحم نفسک وارحم خلق الله یرحمک الله. قال: أحب أن تقل ذنوبی قال: استغفر الله تقل ذنوبک. قال: أحب أن أکون أکرم الناس. قال: لاتشکون الله إلی الخلق تکن أکرم الناس. فقال: أحب أن یوسع علیّ فی رزقی. قال: دُمْ علی الطهارة یوسع علیک فی الرزق. قال: أحب أن أکون من أحباء الله ورسوله. قال: أحب ما أحب الله ورسوله وأبغض ما أبغض الله ورسوله. قال: أحب أن أکون آمنا من سخط الله. قال. لاتغضب علی أحد تأمن غضب الله وسخطه. قال: أحب (أن) تستجاب دعوتی. قال: اجتنب الحرام تستجب دعوتک. قال: أحب أن لا یفضحنی الله علی رؤوس الأشهاد. قال: احفظ فرجک کی لا تفتضح علی رؤوس الأشهاد. قال: أحب أن یسترالله علی عیوبی. قال: استرعیوب إخوانک یستر الله علیک عیوبک. قال: مالذی یمحوا عنی الخطایا؟ قال: الدموع والخضوع والأمراض. قال: أی سیئة أعظم عندالله؟قال: سوء الخلق والشح المطاع. قال: مالذی یُسکن غضب الرحمن؟ قال: إخفاء الصدقة وصلة الرحم قال: مالذی یطفئ نارجهنم: قال: الصوم. ا ه. (جمع الجوامع، الجامع الکبیرفی الحدیث والجامع الصغیر وزوائد، المسانید والمراسیل، مسند خالدبن الولید رضی الله عنه، حرف الخاء:۱۴/۳۵۳-۳۵۲، رقم الحدیث:۱۰۹۵۴، ونقل عنه العلامة علی المتقی الهندی رحمه الله فی کنزالاعمال فی سنن الأقوال والأفعال، کتاب الموعظ والرقائق والخطب والحکم من قسم الأفعال، فصل فی جامع المواعظوالخطب، خطب النبی صلی الله علیه وسلم ومواعظه:-۵۳-۵۴/۱۶رقم الحدیث:۴۴۱۴۷). یعنې حضرت خالدبن ولید رضی الله عنه فرمائی یوسړی د حضورپاك په خدمت کښې حاضرشو ونې وئیل زه دَدنیااوآخرت باره کښې تاسونه پوښتنه کول غواړم. حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو چه څه غواړې تپوس اوکړه. په دې باندې هغه سړي اووئیل اې دَ الله تعالی نبی زه دَټولونه لوئې عالم جوړیدل غواړم. حضورپاك اوفرمائیل دَالله تعالی نه ویره اختیارکړه دَټولو نه به لوئې عالم جوړشې. هغه سړی اووئیل په خلقوکښې د ټولونه لوئې غنی کیدل غواړم. حضورپاك ارشاد اوفرمائیل قناعت اختیارکړه په خلقوکښې به دَ ټولو نه لوئې غنی جوړشې. هغه سړی اووئیل چه زه په خلقوکښې دَټولونه بهترجوړیدل غواړم. حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو په خلقو کښې د ټولونه بهترهغه سړی دې چه خلقوته نفع رسونکې وی نوته هم خلقوته د نفع رسونکې جوړشه. هغه وئیل زه په ټولوخلقوکښې دِ ټولونه لوئې عادل جوړیدل غواړم. حضورپاك اوفرمائیل چه څه دَ ځان دپاره خوښوې هم هغه د خلقود پاره هم خوښوه نو په خلقوکښې به دټولونه لوئې عادل جوړشې. هغه وئیل زه دَالله تعالی په دربارکښې دټولونه خاص بنده جوړیدل غواړم. حضورپاك اوفرمائیل دَ الله تعالی ذکرپه کثرت سره کوه نودالله تعالی په بندیګانوکښې به د ټولونه خصوصی جوړشې. هغه وئیل زه دهغه خلقونه کیدل غواړم چه دَاحسان والا (دَ احسان صفت سره متصف دی). حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو دَالله تعالی عبادت دَاسې کوه لکه چه ته هغه ګوری بیا که هغه ته نه هم ګورې نوهغه خوتاته ګوری. هغه وئیل زه غواړم چه زما ایمان کامل شي. حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو خپل اخلاق ښه جوړکړه ستا ایمان به کامل شي. هغه وئیل زه دَالله تعالی په فرمانبردار بندیګانو کښې کیدل خوښوم. حضورپاك اوفرمائیل دَالله تعالی فرائض په ځائې راوړه د الله تعالی مطیع به جوړشې. هغه وئیل زه غواړم چه د ګناهونونه پاك صفا الله تعالی سره ملاوشم. نبي پاك اوفرمائیل ته د جنابت غسل ښه په صفائی سره کوه په داسې کولوسره به ته د قیامت په ورځ الله تعالی سره په داسې حال کښې ملاقات اوکړې چه په تاباندې به هیڅ ګناه نه وی. هغه وئیل چه زه غواړم د قیامت په ورځ ما په نور کښې راوچت کړی. حضورپاك اوفرمائیل په چاباندې ظلم مه کوه د قیامت په ورځ به ته په نور کښې اوچت کړې شې. هغه وئیل زه غواړم چه زما رب په ماباندې رحم اوکړی. حضورپاك اوفرمائیل په خپل ځان باندې رحم اوکړه اودَ الله په مخلوق باندې رحم اوکړه الله تعالی به په تاباندې رحم اوکړی. هغه وئیل زه غواړم چه زما ګناهونه کم شي. حضورپاك اوفرمائیل دَالله تعالی نه بخښنه غواړه ستا ګناه به کمه شي. هغه وئیل زه غواړم چه په خلقوکښې دَ ټولونه معزز جوړشم. حضورپاك اوفرمائیل دَ خلقو په وړاندې دَالله تعالی شکایت هیڅ کله مه کوه نومعززترین سړی به جوړشې. هغه وئیل زه دَالله تعالی اودَ هغه دَ رسول محبوب ترین جوړیدل غواړم. حضورپاك اوفرمائیل ځوك چه الله تعالی اودهغه رسول ته

يوبل موضوع روايت: بعض خلق دَ جنابت دَ غسل په فضيلت كښې دَحضرت انس رضي الله عنه طرف ته منسوب كولوسره مرفوعًا روايت نقل كوى چه حضورپاك ﷺ فرمائيلى دى: «من اغتسل من الجنابة حلالاً أعطاه الله عزوجل مائة قصر من درة بيضاء، وكتب له بكل قطرة ثواب ألف شهيد»[1] يعنى كوم سړى چه په حلال طريقه سره كوروالي كولونه پس دَ جنابت غسل اوكړو الله عزوجل به دَ سپينو مرغلرو جوړشوى سل محلونه وركوى او (دَغسل دَ اوبو) دَ هرڅاڅكى په بدله كښې به (دَ هغه په عمل نامه كښې) دَ زرو شهيدانو ثواب ليكلې كيږى. واضح دى وى چه علامه ابن الجوزى رحمه الله (المتوفى ۵۹۷هجرى) په كتاب الموضوعات كښې [2]علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله (المتوفى ۹۱۱هجرى) الآلى المصنوعة

محبوب وى ته هم هغوى خوښوه اودَهغه رسول چه كوم څيزسره بغض ساتى ته هم هغې سره بغض ساته. هغه وئيل زه دَالله تعالى دَ ناراضګئى نه مامون جوړيدل غواړم. حضورپاك اوفرمائيل په چاباندې غصه مه كوه نودَالله تعالى دَ غصې او خفګان نه به محفوظ شې. هغه وئيل زه مستجاب الدعوات جوړيدل غواړم. نبى كريم ﷺ اوفرمائيل دَ حرامونه پرهيزكوه مستجاب الدعوات به جوړشې. هغه وئيل زه غواړم چه الله تعالى دَ ګواهانو په وړاندې ما رسوا نه كړى. حضورپاك اوفرمائيل دَ خپل شرمګاه حفاظت كوه دې دپاره چه ته دَ ګواهانو په وړاندې رسوا نه شې. هغه وئيل زه غواړم چه الله تعالى زما په عيبونوباندې پرده واچوى. حضورپاك اوفرمائيل دَ خپلو رونړو په عيبونوباندې پرده اچوه الله تعالى به ستا په عيبونوباندې پرده واچوى. هغه وئيل كوم يوڅيززما ګناهونه ختمونكې دې؟ حضورپاك اوفرمائيل اوښكې عاجزى او بيمارئى. هغه وئيل دَ الله تعالى په نيزكومه يوه نيكى دَ ټولونه افضل ده؟ حضورپاك اوفرمائيل ښه اخلاق تواضع، په مصيبت باندې صبركول او دَالله تعالى په فيصله باندې راضى كيدل. هغه وئيل دَ الله تعالى په نيزكومه يوه ګناه دَ ټولونه لويه ده؟ حضورپاك اوفرمائيل بداخلاقى اوهغه بخل دَ كوم اطاعت چه شوې وى. هغه وئيل دَ رحمن غصه يخونكې څيزكوم يودې؟ نبى پاك اوفرمائيل په پټه صدقه كول او صلهٔ رحمى كول. هغه وئيل دَ دوزخ اور مړګونكې كوم يوڅيزدې؟ حضورپاك اوفرمائيل روژه.

مذكوره روايت بې سنددې: دَعلامه سيوطى رحمه الله دا روايت بې سنددې په پوره سند كښې صرف دَ دريو راويانو نومونه ذكر دى. دَ باقى څه معلومات نشته دى. په دَغه دريو كښې هم دَ ابوالحامد مصرى په كتب رجال وغيره كښې څه تذكره نه ملاويږى. باقى قاضى شمس الدين ابن القماح رحمه الله دَدوى دَ حالاتودپاره اوګورئى: طبقات الشافعية الكبرى، طبقة السادسة: ۵/۲۱۳-۲۱۲الدُرَرالكامنة فى أعيان المائة الثامنة، حرف الميم: ۲/۱۸۵. اوابوالعباس جعفرى مستغفرى رحمه الله دَدوى دَ حالاتودپاره اوګورئى: الأنساب للسمعانى، باب الميم والسين: ۵/۲۸۶. حالات علماء رجال بيان كړى دى. اودَ ابوالعباس مستغفرى رحمه الله دَ وفات كال ۴۳۲هجرى دې اوحضرت خالدبن وليد رضي الله عنه په ۲۱هجرى كښې دَدې دنيانه رخصت شوې وو. دَ مينځ پوره سند غيرمذكوردې. لهذا تركومې چه په يومعتبرسندسره ددې ثبوت نه ملاويږى هغه وخت پورې دا حضورپاك ته منسوب كول او بيانول جائزنه دى. دَعلامه سيوطى رحمه الله په روايت كړې شوې دې روايت باندې اودَدې نه علاوه په ډير دَ پاك اوهند كښې عام مشهور رواياتو باندې زمونږ فاضل دوست مولانا طارق اميرخان صاحب، متخصص فى الحديث جامعه فاروقيه كراچى دَ اصول حديث او آئمه جرح وتعديل په رڼا كښې "غير معتبر روايات كا فنى جائزه" په عنوان سره يو ډير محققانه كاركړې دې.

[1] كتاب الموضوعات، كتاب الطهارة، باب ثواب الغسل: ۲/۱۱، اللا المصنوعة فى الأحاديث الموضوعة، كتاب الطهارة: ۲/۸، تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة، كتاب الطهارة، الفصل الأول: ۲/۶۸

[2] كتاب الطهارة باب ثواب الغسل: ۲/۱۱.

كښې(١) اوعلامه ابن عراق كناني (المتوفى ۹۶۳هجرى) تنزيه الشريعة كښې(٢) صراحت سره دَدې حديث باره كښې ليكلى دى "وضعه دينار" يعنى داحديث دينار وضع كړې دې. ابن حبان رحمه الله دَ دينار باره كښې فرمائى: «يروي عن أنس أشياء موضوعة لايحل ذكره إلا بالقدح فيه» (٣) يعنى دينار دَ حضرت انس رضي الله عنه طرف ته منسوب كولوسره ډير زيات موضوع اودَ ځان نه جوړشوى څيزونه نقل كوى چه دَهغې ذكر كول جائزنه دى. بغيردَدې نه چه څوك دادَ موضوع كيدودَ وضاحت دَپاره بيان كړى.
غرض دَدې قسم بې سند اوموضوع رواياتو په ذريعه دَ جنابت دَغسل دَ فضيلت ثابتولو هيڅ ضرورت نشته دې. په قرآن اوحديث كښې ذكرشوى اونور نصوص صحيحه باندې دې اكتفااوكړې شى، بې سند اوموضوع رواياتونه دَ مكمل اجتناب ضرورت دې.

دَ غسل حقيقى او اصطلاحى تعريف: علامه ابن حجرعسقلانى رحمه الله فرمائى دَ غسل حقيقت دَ بدن په اندامونوباندې اوبه بهيول دى(٤)

دَ احنافو فقهاء كرامودَغسل اصطلاحى تعريف «غَسل البدن» دَ بدن په وينځلوسره كړې دې. (٥) علامه لكهنوى رحمه الله دَغسل شرعى تفسير «غسل تمام الجسد» يعنى دَپوره بدن په وينځلو سره كړې دې(٦)

دَعلامه زَبيدى رائې: علامه زَبيدى رحمه الله فرمائى «واصطلاحاً غسل البدن بالماء الطهور من جنابة أوحيض أو نفاس» (٧) يعنى په اصطلاح كښې جنابت، حيض اونفاس نه پاكى حاصلولودَپاره بدن پاكول په اوبو سره وينځلوته غسل وائى. خو شوافع په بدن باندې اوبه بهيولوسره نيت هم ضرورى گرځوى. (٨) او مالكيه په نيز نيت سره «دلك» يعنى مږل هم ضرورى دى.(٩) دَ نيت او دلك في الغسل هم هغه حكم دې كوم چه په اودس كښې دَ نيت اودلك دې. دَدې تفصيل كتاب الوضوء كښې اوگورئ.

اركان غسل: دَ اركان غسل باره كښې دَ احنافو په مينځ كښې اختلاف دې. دَ صاحب وقايه په نيز اركان غسل درې دى ① مضمضه ② استنشاق ③ پوره بدن يوځل وينځل.(١٠)

علامه علاء الدين سمرقندى رحمه الله فرمائى: «للغسل ركن واحد فهو تسييل الماء على جميع ما يمكن غسله من بدنه مرة واحدة، حتى لوترك شيئاً يسيراً لم يصبه الماء، لم يخرج من الجنابة» (١١)

---

(١) كتاب الطهارة:٨/٢.
(٢) كتاب الطهارة الفصل الأول:١١/٢.
(٣) كتاب الموضوعات كتاب الطهارة باب ثواب الغسل:١١/٢.
(٤) فتح البارى:٤٧٤/١.
(٥) اوگورئ ردالمحتار: ١١٢/١ بدائع الصنائع:٢٦٧/١ البحر الرائق:٨٦/١
(٦) السعاية:٢٧٤/١.
(٧) إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة، كيفية الغسل: ٥٩٨/٢.
(٨) مغنى المحتاج:٦٧/١
(٩) حاشية الصاوى على الشرح الصغير:١٦/١.
(١٠) الوقاية مع السعاية:٢٨٠/١-٢٧٤.
(١١) تحفة الفقهاء، كتاب الطهارة، الجنابة والغسل:ص ١٩-١٨.

یعنی غسل هم یورکن دې چه ترکومې پورې ممکن وی په پوره بدن باندې یوځل اوبه بهیول، تردې چه که معمولی شان ځانی هم پاتې شی اوهلته اوبه اونه رسی نودَ جنابت نه وتلې نه شی.
لیکن علامه لکهنوی رحمه الله صاحب تحفة الملوك پنځه څیزونه نقل کړی دی درې سابقه څلورم نوم ته دننه اوبه رسول اوپنځم دَ ویښتو بیخونو ته اوبه رسول. ([1])
داخبره دَعلامه سمرقندی رحمه الله دَ صنیع نه هم مستفاد ده په دې وجه هغه دَ رکن غسل په تفصیل کښې دا پنځه واړه ذکرکړی دی.([2])
صاحب تنویرالابصار علامه تمرتاشی رحمه الله په نیزباندې اته څیزونه دی. (1) مضمضه (2) استنشاق (3) پوره بدن باندې اوبه بهیول (4) نوم (5) بریت (6) وریځې (7) دَ ږیرې دَ بیخونو پورې اوبه رسول (8) اوفرج خارج وینځل.([3])
صاحب مراقی الفلاح علامه شرنبلالی رحمه الله یولس څیزونه ذکرکړی دی: (1)خله (2)پوزه (3)پوره بدن (4)قلفه (دَ اندام مخصوصه زیاتی څرمن کومه چه دَ سنت په وخت پرې کولې شی) دننه حصه دَ کوم جدا کول چه مشکل نه وی، دَهغې وینځل، (5)دَنوم دننه اوبه رسول (6) هرهغه سورې چه یوځائی شوې نه وی هغې ته اوبه رسول. (7) دَ ښځې اوسری راغونډکړې شوې ویښتو بیخ ته اوبه رسول (8) چه ږیره ګنړه وی نودَ ږیرې لاندې دَ مخ دَ څرمن پورې اوبه رسول. (9) دغه شان بریت (10) اودَ اوریځو څرمن پورې اوبه رسول او (11) اوفرج خارج وینځل.
علامه شرنبلالی رحمه الله اوفرمائیل چه دَدې ټول مرجع او حاصل هم یوڅیز دې اوهغه دا چه ترکوم ځائی پورې بغیردَ حرج نه ممکن وی په پوره بدن باندې اوبه بهیول، البته دا ټول ځان ځانله شمیرل دتعلیم په غرض سره دی.([4])
هم دغه خبره علامه لکهنوی رحمه الله هم لیکلی ده. ([5])امام ابوبکرجصاص رحمه الله فرمائی ((والمفروض من غسل الجنابة إيصال الماء بالغسل إلى كل موضع يلحقه حكم التطهير من بدنه، لعموم قوله: ﴿ فَاطَّهَّرُوا ﴾))([6]) یعنی دَالله تعالی ارشاد ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ دَعموم په رڼړاکښې دَ بدن هرهغه حصې پورې په غسل جنابت کښې اوبه رسول فرض دی دکوم پاکول چه ضروری دی.الحاصل په پوره بدن باندې یوځل اوبه بهیول ترکومې چه ممکن وی بغیردَ څه حرج نه اوبه بیهول ممکن وی رکن غسل دې، حتی چه که چرې دَ بدن لږه شان حصه هم اوچه پاتې شی نوغسل به صحیح نه وی. ([7])
ایا په غسل کښې واجبات شته؟: علامه لکهنوی رحمه الله فرمائی چه چاهم دَدې صراحت نه دې کړې چه په غسل کښې واجبات شته که نه، البته دَ فقهاؤ صرف دَ غسل فرائض اوسنن ذکرکولوباندې اکتفاء

---

[1]) السعاية:١/ ٢٧٤تحفة الملوك:ص ٣٩.
[2]) تحفة الفقهاء: ص١٩.
[3]) تنوير الأبصارمع الدرالمختار:ص ٢٦.
[4]) مراقى الفلاح مع حاشية الطحطاوى، كتاب الطهارة، فصل (لبيان فرائض الغسل): ص١٠٣-١٠٢.
[5]) السعاية: ٢٧٥/١.
[6]) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:٤٥٨/٢.
[7]) ردالمحتار: ١١٢/١، بدائع الصنائع:٢٦٧/١، البحرالرائق:٨٦/١.

كول دَدې خبرې دليل دې چه په غسل كښې هيڅ واجب نه دى دا يواستقرائى امردې. (١)ليكن دا يادساتئى چه بعض فقهاء فرائض هم په واجبات سره تعبيركوى. «لجواز اطلاق بعضهما على البعض».

دَ طهارت مراتب: امام غزالى رحمه الله دَ طهارت څلورمراتب بيان كړى دى: ① المرتبة الأولى: تطهير الظاهر عن الأحداث وعن الأخباث والفضلات. ② المرتبة الثانية: تطهير الجوارح عن الجرائم والآثام. ③ المرتبة الثالثة: تطهير القلب عن الأخلاق المذمومة والرذائل الممقوتة. ④ المرتبة الرابعة: تطهير السر عما سوى الله تعالى، وهى طهارة الأنبياء صلوات الله عليهم والصديقين. (٢)

يعنى ① ظاهربدن دَ احداث (حدث اصغراواكبر) خيرى اوفضلات نه پاكول. ② جوارح دَ جرائم اوګناه نه پاكول يعنى بچ كول. ③ زړه دَاخلاق ذميمه اوقابل نفرت رذائل نه پاكول. ④ سر يعنى باطن قلب دَالله تعالى نه سوا دَ هرڅيزنه پاكول چه دَ الله تعالى نه علاوه په زړه كښې دَ بل چاخيال رانه شى داد انبياء كرامو اوصديقين شان طهارت دې.

دَ طهارت اهميت: علماؤ ليكلى دى چه طهارت په ټولو مراتب دَ طهارت كښې دَنصف عمل مقام لرى ځكه چه دَ اعمال باطنه مقصود دَالله تعالى عظمت او جلال منكشف كيدل دى اوداهغه وخته پورې نه شى كيدې تركومې چه دَ باطن نه ماسوى الله اونه ځى. طهارت قلب يعنى اخلاق حميده حصول دَهغه وخته پورې نه شى كيدې تركومې چه زړه دَ اخلاق ذميمه او قابل نفرت رذائل نه پاك نه كړې شى. دغه شان جوارح ترهغه وخته پورې په طاعات سره ښائسته كيدې نشى تركومې چه دَ ګناهونونه بچ نه كړې شي. هم دغه حال دَ ظاهرهم دې چه ظاهرى طهارت هم هغه وخت نه شى حاصليدې تركومې چه دَ احداث نه پاكي حاصله نه كړې شى. دا يادساتئى چه دَ طهارت په ټولو مراتب كښې اصل دَباطن طهارت دې خودَدې حصول هم په ظاهرى طهارت باندې موقوف دى. (٣)

اسلام دَ طهارت اوپاكوالى دَ ضرورت په وجه نه صرف دَدې حكم وركړې دې بلكه دَدې اصول او احكام ئې هم مقرر كړى دى. حضورپاك دَخپلو تعليماتو په ذريعه دَدې حدودهم متعين كړى دى. دَ انسان ظاهرى بدن، كپړې، مكان او چاپيره ماحول هم دَ صفاساتلو تعليم وركړې دې. دَدې تعليماتو په رڼاكښې حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم به دَ طهارت او پاكوالى ښه اهتمام كولو دكوم په وجه چه الله تعالى په قرآن كريم كښې دَهغوى تعريف كښې ارشاد اوفرمائيلو ﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ۚ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ﴾ (٤)

ترجمه: په دوى كښې څه خلق داسې دى چه خوښوى چه هغوى دې پاك صفاوى اوالله پاك اوصفا اوسيدونكى دوستان ساتى.

په طهارت باندې دَ صحابه كرامو تعريف: طلحه بن نافع وائى چه ماته ابوايوب انصارى رضي الله عنه حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه اوحضرت انس بن مالك رضي الله عنه اوخودل كله چه دا (پورتنې) آيت نازل شو نو

---

(١) السعاية: ٢٧٥/١.

(٢) إحياء علوم الدين وكتاب أسرار الطهارة: ص١٦٠.

(٣) إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة:ص: ١٦١-١٦٠،مفتاح السعادة ومصباح السيادة فى موضعات العلوم :٢٦/٣-٢٥التعليق الصبيح: ١٧١/١.

(٤) سورة التوبة: ١٠٨.

رسول الله ﷺ انصار مخاطب كولوسره اوفرمائيل: «يامعشرالأنصار! إن الله أثني عليكم في الطهور خيراً، فما طهوركم هذا؟ قالوا: يارسول الله! نتوضأ للصلاة ونغتسل من الجنابة ونستنجي بالماء، قال: هوذاك، فعليكموه» [۱] يعني اې دَ انصارو دلې الله تعالى دَ طهارت باره كښې ستاسو تعريف بيان كړې دې. نو داستاسو طهارت اوپاكي څه ده؟ انصارو عرض اوكړو اې دَالله تعالى رسول ﷺ دَ مانځه دپاره اودس كوو دَ جنابت نه غسل كوو اوپه اوبوسره استنجاء كوو، نوحضورپاك اوفرمائيل چه هم دغه هغه طهارت اوپاكى ده دكوم چه الله تعالى تعريف كړې دې نوتاسودا لازم اونيسئ.

هم طلحه بن نافع دَ حضرت ابوايوب انصارى رضي الله عنه نه نقل كړى دى چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې دې «الصلوات الخمس والجمعة وأداء الإمانة (كفارة) لما بينهن، قلت وما أداء الأمانةو قال: الغسل من الجنابة» [۲] يعنى پنځه مونځونه، جمعه او دَامانت اداكول دَدې په مينځ كښې كيدونكې ګناه دپاره كفاره ده. حضرت ابوايوب انصارى رضي الله عنه فرمائى چه ما عرض اوكړو دَ امانت دَ اداكولونه څه مراددې؟ نوحضورپاك اوفرمائيل دې نه مراد دَ جنابت نه غسل كول دى. دَ حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه په روايت كښې دَ امانت دَ اداكولو تفسيرنه پس دى «فإن الله لم يأمن بن آدم على شيءمن دينه غيرها» [۳]

يعنى الله تعالى بنيادم ته دَ غسل جنابت نه زيات دَ دين دَ يوشئ ذمه وار او امين نه دې جوړ كړې.

۱-باب: اَلْوُضُوءِ قَبْلَ الْغُسْلِ
دَغسل نه وړاندې دَ اودس بيان

دَترجمة الباب مقصد: دَدې ترجمة الباب غرض بيانولوكښې شراح حديث كښې اختلاف پيداشوې دې اودَوى نه ډير اقوال اوتوجيهات نقل شوى دى:

اولنې توجيه: دَترجمة الباب يومقصد داكيدې شى چه كيف الوضوءقبل الغسل يعنې دَ غسل نه وړاندې دَ اودس څه طريقه ده؟ آيا هم هغه طريقه ده كومه چه دَ مونځ والا داودس ده ياد غسل نه وړاندې د اودس څه بل څه طريقه ده؟ نو دَدې ترجمې نه دَامام بخارى رحمه الله غرض دَغسل نه وړاندې دَ اودس طريقه بيانول دى. [۴]

دويمه توجيه: بعض حضراتو ونيلى دى چه دَامام بخارى رحمه الله مقصددَغسل نه وړاندې داودس صورت بيانول دى چه آيا خپې هم دَ نورو اندامونو دَ اودس سره هم په شروع كښې اووينځلې شى لكه چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې چه راغلى دى يا په شروع كښې اونه وينځلې شى بلكه دَ غسل نه فارغ كيدوسره بيا اووينځلې شى. لكه چه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې چه راغلى دى. امام بخارى رحمه الله دواړه روايتونه نقل كولوسره لكه چه دواړه صورتونه ذكركړى دى. [۵]

[۱] شعب الإيمان، باب العشرون من شعب الإيمان [وهوباب] فى الطهارات، فصل الوضوء: ۳/۱۹-۱۸رقم الحديث: ۲۷۴۷.
[۲] شعب الإيمان، باب العشرون من شعب الإيمان [وهوباب] فى الطهارات، فصل الوضوء: ۳/۱۹-۱۸رقم الحديث: ۲۷۴۸.
[۳] المصدرالسابق: ۳/۲۰-۱۹رقم الحديث: ۲۷۵۰.
[۴] فضل البارى: ۲/۴۲۵.
[۵] اوګورئ: الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى: ۳/۱۸۹، وتقريربخارى: ۲/۷۹

دريمه توجيه: يادَ امام بخاري رحمه الله مقصد په دې ترجمه سره داخودل دى چه دَ غسل اودس دَ غسل شروع كولونه وړاندې كولې شى نه چه دَ غسل نه فارغ كيدونه پس، ځكه چه يوځل غسل كولوسره طهارت حاصل شو نو اوس دَاودس حاجت پاتې نه شو.[1]

څلورمه توجيه: دَترجمة الباب يومقصد داهم كيدې شى چه امام بخاري رحمه الله داخودل غواړى چه حضورپاك دَ غسل نه وړاندې كله اودس كړې دې اوكله ئى نه دې كړې.

دَعلامه قسطلانى اوحافظ ابن حجر توجيه: علامه قسطلانى اوحافظ ابن حجررحمه الله دَ توجيه مطابق دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَدې باب نه وړاندې دَ اودس سنت يا مستحب كيدل بيان كول دى.[2]

دَعلامه عينى رحمه الله توجيه: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې باب سره دَوضوء قبل الغسل حكم بيانول مقصوددى چه آيا دا واجب دى؟ كه سنت دى؟ اوكه مستحب دى؟[3]

دَحضرت شيخ الحديث رحمه الله توجيه: شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه زما په نيز زيات اوجه دادى چه په دې باب سره دَامام بخاري رحمه الله غرض دَغسل نه وړاندې محض استحباب وضوء بيانول دى.[4]

الحديث الاول

٢٤٨-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الجَنَابَةِ، بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي المَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ شَعَرِهِ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاَثَ غُرَفٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ المَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ" [حديث باب ٢٥٩،٢٦٩][5]

ترجمه: مونږ ته عبدالله بن يوسف بيان اوكړو اووئيل چه امام مالك رحمه الله مونږ ته خبرراكړو دَ هشام نه هغه دَخپل پلارعروه نه هغه دَحضرت عائشة رضي الله عنها نه چه حرم محترم وه دَ رسول الله ﷺ، چه رسول الله ﷺ به كله دَ جنابت غسل كول غوښتلِ نو (په لومړى كښې دَ لاس وهلونه وړاندې) په شروع كښې خپل دواړه لاسونه وينځل بيابه ئى دَ مونځ دَ اودس په شان اودس كولو، بيابه ئى خپلې ګوتې په اوبوكښې وهلې اودې سره به ئى دَ ويښتودَجړرو خلال كولو. بيابه ئى په خپلو دواړو لاسونوباندې درې لپې اوبه واخستې او په خپل سربه ئى اچولې بيابه ئى په خپل ټول بدن مبارك باندې اوبه بهيولې.

---

[1] فضل الباري:٤٢٥/٢.

[2] اوګورئى:إرشادالساري: ٤٨٧/١فتح الباري:٤٧٥/١.

[3] عمدة القاري:٢٨٣/٣.

[4] الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص ٦٠.

[5] الحديث أخرجه البخاري أيضاً فى كتاب الغسل، باب هل يدخل الجنب يده فى الاناء قبل أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذرٌ غير الجنابة؟ رقم:٢٦٢، وفى باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قد أروى بشرته أفاض عليه، رقم:٢٧٢ومسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة الغسل من الجنابة، رقم:٣١٦،وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى الغسل من الجنابة، رقم:٢٤٢، والترمذى فى جامعه، أبواب الطهارة، باب ماجاء فى الغسل من الجنابة، رقم: ١٠٤، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، ذكر وضوء الجنب قبل الغسل، رقم:٢٤٨، وانظر كذلك فى تحفة الأشراف، مسندعائشة، رقم:١٧١٦٤،وجامع الأصول فى كيفية الغسل، رقم:٥٣١٩.

تراجم رجال

قوله: حدثنا عبدالله بن يوسف: دامشهورامام اومحدث ابومحمدعبدالله بن يوسف دمشقى رحمه الله دي چه په تينسى اوكلاعى سره هم مشهوردي[1] دَدوى تفصيلي حالات كتاب بدء الوحي دويم حديث اوكتاب العلم، باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[2][3]

قوله: قال: أخبرنا مالك: [4]دا امام دارالهجرة عالم المدينه ابوعبدالله بن مالك بن انس بن مالك بن ابى عامربن عمرو الاصبحى المدنى دي.[5]

شيوخ واساتذه: دَ امام مالك رحمه الله په استاذانوكښې اسحاق بن عبدالله بن ابوطلحه، جعفر بن محمد الصادق، ربيعه بن ابوعبدالرحمن، زيدبن اسلم، سعدبن اسحاق، ابوبكربن محمدبن عمرو بن حزم، عبدالله بن دينار، ابوالزناد عبدالله بن ذكوان، محمدبن مسلم بن شهاب زهرى، نافع مولى ابن عمر، يحى بن سعيد الانصارى اوابوزبير مكي وغيره رحمهم الله مشهوردى.[6]

تلامذه: دَهغوى رحمه الله نه روايت كونكوكښې ابن مهدى، ابن القاسم، معن، ابومصعب، [7]ابراهيم بن طهمان، حبيب بن ابى حبيب، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، عبدالله بن مبارك عبدالله بن يوسف تينسى، ابونعيم الفضل ابن دكين، مكى بن ابراهيم، وكيع بن الجراح، يحيى بن زكريا بن ابى زائده، ابوعلى الحنفى او ابوالوليد طيالسى رحمهم الله وغيره معروف دى.[8]

دَ امام بخارى رحمه الله نه چه كله «أصح الإسانيد» باره كښې تپوس اوكړې شو نوهغوى اوفرمائيل «مالك

قوله: عن نافع عن ابن عمر»[9] يعنى اصح الاسانيد هغه روايتونه دى كوم چه امام مالك دَ نافع عن ابن عمر په طريق سره نقل كړى دى. مثنى بن سعيدوائى چه ما امام مالك رحمه الله نه اوريدلى دى چه ما يوه شپه داسې نه ده تيره كړې چه ماته دَ رسول الله ﷺ په خوب كښې زيارت نه وى شوې.

دَحديث رسول ﷺ احترام: امام مالك رحمه الله به دَ رسول الله ﷺ دَ ارشاداتو ډيرزيات احترام كولو. كله چه به ئى دَ حديث اورولواراده كوله نواول به ئى اودس كولو بيابه ئى بهترين لباس اغوستلو توپئى به

---

[1]) تهذيب الكمال:١٦/٣٣٣.

[2]) كشف البارى:٣/١١٣.

[3]) كشف البارى:١/٢٨٩.

[4]) دَامام مالك رحمه الله حالات كشف البارى:١/٢٩٠كتاب بدء الوحي دَ دويم حديث په ذيل كښې اوكشف البارى:٢/٨٠ كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرارمن الفتن په ذيل كښې تيرشوى دى.

[5]) تقريب التهذيب:ص ٥١٦رقم:٦٤٢٥

[6]) تهذيب الكمال:٢٧/١٠٦-٩٣.

[7]) الكاشف:٢/٢٣٤.

[8]) تهذيب الكمال:٢٧/١١٠-١٠٧.

[9]) تقريب التهذيب، ص:٥١٦رقم:٦٤٢٥تهذيب الكمال:٢٧/١١٠.

نى اچوله ډيره به ئى ګمنزكوله او په خپل ځائى به ډير په وقار او دبدبه سره كيناستلو اوبيابه ئى حديث بيانول شروع كولو. ڎ هغوى نه ڎدې «تول اهتمام»باره كښې پوښتنه اوكړې شوه نوهغوى اوفرمائيل چه زه دا ټول هرڅه ڎحديث رسول الله ﷺ په احترام كښې كوم.[1]

ڎامام مالك رحمه الله په تصانيف كښې موطا اوتفسير غريب القرآن مشهوردى. دې نه علاوه هغوى مسائل او نجوم باندې يوكتاب او الوعظ، الردعلى القدرية په نوم سره رسائل هم ليكلى دى.[2]

هشام: دا ابوالمنذرو يا ابوعبدالله، هشام بن عروه، اسدى، مدنى رحمه الله دې. ڎ جليل القدر تابعي عروه بن الزبير بن العوام ځوئى دې.[3]. ڎهغوى رحمه الله په توثيق او جلالت شان باندې ڎ ائمه اتفاق دې.[4]

قوله :: عن أبيه: دا ابوهشام عروه بن الزبيربن العوام رضي الله عنه دې.[5] ڎ حضرت عروه رحمه الله حالات كشف البارى، بدء الوحى ڎدويم حديث په ذيل كښې اختصارسره [6]اوكشف البارى كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې په تفصيل سره بيان كړې شوى دى.[7]

قوله :: عن عائشة رضي الله عنها: دادحضورپاك زوجه محترمه ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها بنت حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ده.ڎدې مختصر حالات «بدءالوحى»دويم حديث لاندې تيرشوى دى[8]

شرح حديث: أن النبى صلى الله عليه وسلم كان إذا اغتسل من الجنابة بدأفغسل يديه. نبى كريم ﷺ چه به كله ڎ غسل جنابت«اراده» كوله نواول به ئى خپل دواړه لاسونه وينځل.

ڎ جنابت لغوى تحقيق: جنابت په لغت كښې ڎ قرب ضد دې «الجنابة،أجنب،يجنب اجناباً» نه اسم دې په اصل كښې لريوالى اوبعدته وائى.[9]

قوله :: جَنَبَ «ڎنصرنه»اوجنب الشئ تجنيباً ڎلرې كولوپه معنى كښې دې.په قرآن مجيد كښې الله تعالى ڎ حضرت ابراهيم عليه السلام دعانقل كړې ده هغه هم په دغه معنى كښې ده ﴿ وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴾ «اي الله، اوما اوزما اولاد ڎ بتانوڎعبادت نه لرې اوساته.[10]

---

[1] حلية الأولياء:۳۱۸/۶تهذيب الكمال:۱۱۰/۲۷.

[2] الأعلام للزركلى:۲۵۷/۵.

[3] ڎدوى حالات كشف البارى:۲۹۱/۱بدء الوحى په ذيل كښې مختصراً اوكشف البارى: ۴۲۲-۴۳۶/۲ كتاب الإيمان په ذيل كښې په تفصيل سره تيرشوى دى

[4] ڎامام مالك رحمه الله ڎ ثقاهت اوجلالت شان باره كښې تفصيلات ڎپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۱۱۱-۱۱۷/۲۷،حلية الأولياء: ۳۲۲/۵-۳۱۸.

[5] عمدة القارى:۲۸۴/۳.

[6] اوګورئى:كشف البارى:۲۹۱/۱.

[7] كشف البارى:۴۳۶/۲.

[8] كشف البارى۲۹۵/۱-۲۹۱.

[9] لسان العرب:۳۷۴/۲.

[10] اوګورئى معجم الصحاح، ص:۱۹۱،مختار الصحاح، ص:۷۹-۷۸. لغات القرآن:۳۱/۱.

ابن منظور رحمه الله وائى چه الجنابة منى ته وائى. په قرآن كريم كښې دَالله تعالى ارشاد گرامى دې. ﴿وَإِنْ كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ (١)

جنب څه ته وائى؟: دَ جماع يا منى دَخروج سره چه په چا غسل واجب شى هغه ته جنب يا جنبى وائى. كه هغه سړې وى اوكه ښځه وى، يو وى كه دوه وى ياددې نه زيات په ټولو باندې دَدې اطلاق صحيح دې علامه ابوبكر جصاص رحمه الله فرمائى ((**الجنُب اسمٌ يطلق على الواحد وعلى الجماعة، وذلك لأنه مصدر**)) (٢) يعنى لفظ جنُب چونكه مصدر دې په دې وجه دَدې اطلاق يوكس اوجماعت (دواړو) باندې كولې شى. (٣) كله دَ جنب تثنيه جنبان جمع جنبون او اجناب خومؤنث جنابات هم راځى. (٤)

دَ جنبى وجه تسميه: انسان ته دَ جنبى وئيلو وجه هم دغه ده چه هغه په عام توگه باندې دَ ناپاكنى په حالت كښې خپل ځان دَخلقونه لرې ساتى تركومې چه پاكى حاصله نه كړى. (٥)

علامه ازهرى رحمه الله وائى چه انسان ته جنبى ځكه وئيلې شى تركومې چه هغه پاكى حاصله نه كړى هغه دَمواضع الصلاة دَ قربت نه منع كړې شوې دې. (٦) يعنى شرعاً هغه په حالت دَ جنابت كښې دَ مانځه نه په لرې اوسيدو باندې مامور دې. (٧) علامه نووى رحمه الله فرمائى ((**سمى الجنب جنباً لأنه يجتنب الصلاة والمسجد والقراءة ويتباعد عنها**)) (٨) انسان ته جنبى ځكه وئيلې شوې چه هغه په حالت دَ جنابت كښې مونځ جمات اودَ قرآن دَ تلاوت نه لرې وى او ځان ساتى. امام ابوبكر جصاص رحمه الله فرمائى ((**الجنابة اسم شرعى يفيد لزوم اجتناب الصلاة وقراءة القرآن ومس المصحف ودخول المسجد إلا بعد الاغتسال، فمن كان مأموراً باجتناب ما ذكرنا من الأمور موقوف الحكم على الاغتسال فهو جنبٌ**)) (٩) يعنى جنابت داسې شرعى حكم دې په كوم سره چه مونځ دَقرآن كريم تلاوت قرآن كريم ته لاس لگول اودَ جمات دَ داخليدونه ځان ساتل لازم راځى البته غسل نه پس داټول كارونه كولې شى. نوچه كوم سړې هم دَ ذكرشوو څيزونونه په اجتناب كولو باندې مامورو وى اودَ دغه امورو حكم په غسل باندې موقوف وى نوداسې سړى ته جنب وئيلې شى.

په جنابت حيض اونفاس كښې فرق: جنابت حيض اونفاق سره دَدې چه وړاندې بيان كړې شوى احكام ((**اجتناب عن الصلاة، والمسجد ومس المصحف وقراءة القرآن**)) كښې برابر دى خو په دواړو كښې فرق په دې اعتبارسره دې چه حيض اونفاس مانع دى دَ وطى نه، تركومې چه ښځه دَ حيض اونفاس والاوى

---

(١) لسان العرب:٢/٣٧٤.

(٢) أحكام القرآن: سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:٢/٤٥٧.

(٣) اوگورئى: لسان العرب:٢/٣٧٤، النهاية: ١/٢٩٥، معجم الصحاح ص:١٩١،مجمع بحار الأنوار:١/٣٩٦،عمدة القارى:٣/٢٨٢.

(٤) لسان العرب:٢/٣٧٤الصحاح ص:١٩١.

(٥) النهاية:١/٢٩٥لسان العرب:٢/٣٧٤.

(٦) لسان العرب:٢/٣٧٤النهاية:١/٢٩٥عمدة القارى:٣/٢٨٢.

(٧) معجم مفردات القرآن ص: ١١٣.

(٨) المجموع:٢/١٥٥.

(٩) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:٢/٤٥٧.

نودَ غسل نه باوجود به هم دي سره کوروالي جائزنه وی خو غسل جنابت ختموی او انسان پاکوی اوجنابت دَ جواز وطی نه هم مانع نه دي. [1]

دَجنابت اصطلاحی تعریف: صاحب هدایه علامه ابوالحسن المرغینانی رحمه الله فرمائی چه په لغت کښې جنابت دَ منیَ په شهوت سره وتلوته وا ئی. «أجنب الرجل» هغه وخت وئیلې کیږی کله چه سړې په یوه ښځه سره خپل شهوت پوره کړی. [2].

علامه سعدی جلبی محشی هدایه وعنایه او صاحب کفایه رحمهما الله فرمائی چه جنابت په شهوت سره دَ منی وتلودَ وخت حالت ته وائی. [3] علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله صاحب دَ هدایه دَ ذکرکړې شوی تعریف محل نظر گرځولوسره لیکلی دی چه دَدې دَ ثبوت دَپاره دَ لغت دَمعتبره کتابونو حواله ضروری ده، حالانکه دَ لغت په کتب معتبره کښې دَ جنابت معنی بُعد اولریوالی سره کړې شوې ده. [4]

علامه زبیدی رحمه الله فرمائی «الجنابة حالةٌ تحصل عند التقاء الختانين أوخروج المنى على وجه الشهوة، فيصير من قامت به جنباً» [5]

علامه نووی رحمه الله فرمائی «تطلق فی الشرع على من أنزل المنى وعلى من جامع» یعنی دَ شریعت په اصطلاح کښې دَ جنابت اطلاق انزال منی او جماع کولوباندې کیږی. [6] ابن حزم رحمه الله فرمائی «الجنابة هی الماء الذي يكون من نوعه الولد» یعنی جنابت هغه اوبوته وائی دَ کوم نه چه بچې پیدا کیږی. [7]

جنابت دَ حدیث په رڼاکښې: دَ احادیث مبارکه دَتتبع نه معلومیږی چه جنابت دَ یوداسې شئ نوم دې چه کوروالي، احتلام اودَ خروج منی نه پس دَ انسانی بدن دَ دننه نه خارج کیږی او انسانی بدن یا په دې باندې موجود هرویښته لاندې راخې اودریږی. لکه دَ امام ابوداؤد رحمه الله او ابن ماجه روایت «تحت كل شعرة جنابة» [8] اودَ امام احمد رحمه الله روایت «على كل شعرة جنابة» [9]

دَ ابن فارس رائې: ابن فارس نقل کړی دی چه خپلې بی بی سره کوروالي کونکې جنب هم دَدې نه مشتق دې ځکه چه هغه هم دَ دغه څیزونونه لرې وی کوم سره چه نور نیزدې وی لکه مونځ جمات وغیره. [10] په شریعت کښې جنابت دَ ښځې اوسړی اختلاط (جنسی) نوم دې. [ ]

---

[1]) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة: ٤٥٧/٢.

[2]) اوګورئی: الهداية: ٤٦/١ الجنابة فی اللغة، خروج المنى على وجه الشهوة، يقال أجنب الرجل إذا قضى شهوته من المرأة

[3]) اوګورئی: حاشية سعدی چلپي على الهداية: ٦٤/١ ، الكفاية: ٢٠/١.

[4]) اوګورئی: السعاية: ٣١٠/١.

[5]) أتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة، كيفية الغسل: ٥٩٨/٢.

[6]) المجموع شرح المهذب: ١٥٥/٢.

[7]) المحلى بالآثار: ٢٥٠/١.

[8]) سنن أبی داؤد، كتاب الطهارة، باب الغسل من الجنابة، حديث رقم: ٢٤٨، سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة وسننها، باب تحت كل شعرة جنابة،: رقم الحديث: ١٠٦.

[9]) مسندأحمد، مسندعائشة رضى الله عنها، رقم الحديث: ٢٦٢٢٠، ٢٤٨٥١. نه معلومیږی. الإعجاز العلمی فی لفظ الجنابة وحكمها الشرعی ص: ٢.

[10]) مجمل اللغة لابن فارس: ١٩٩/١.

دَ سيدسابق رائې: فقه سنه کښې سيدسابق ليکلى دى. چه جنابت دَ ښځې يا سړى په خوب يا بيدارئى کښې شهوت سره دَ منى وتلوته وائى اودا دَ رسول الله ﷺ دَ ارشاد «الماء من الماء»[2] دَ وجې نه موجب غسل دې.[3]

موجبات غسل: دَموجبات غسل باره کښې ائمه مجتهدين اوفقهاء کرامو په مينځ کښې اختلاف دې.

دَ مالکيه مذهب: دَمالکيه په نيز په څلورو شيانوسره غسل واجب کيږى: ① خروج منى ② غيوبت حشفه ③ حيض ④ نفاس.[4]

دَ شوافع مذهب: دشوافع په نيز په پنځوشيانوسره غسل واجب کيږى ① مرګ ② حيض ③ نفاس دَ بچې په پيداکيدوسره، سره دَدې چه څه لوندوالې نه وى ④ جماع سره کله چه حشفه يا دَدې په اندازه په فرج کښې داخل شى او ⑤ خروج منى سره که په معتاد طريقه سره وى اوکه په غيرمعتاد طريقه سره وى.[5]

دَ حنابله مذهب: حنابله په نيز په شپږو څيزونوسره غسل واجب کيږى. ① خروج منى که شهوت سره وى ② التقاء ختانين سره سره دَدې چه انزال اونه شى ③ حيض ④ نفاس ⑤ مرګ ⑥ اودکافردَ اسلام قبلولوسره.[6]

دَ احنافو مذهب: دَ احنافو فقهاء په نيز دريوڅيزونوسره غسل واجب کيږى. ① جنابت ② حيض ③ نفاس[7] البته دَ ثبوت جنابت دوه سبب دى ① دَمنى په شهوت سره په توپ سره وتل ② دَ ښځې دَ متيازو په مقام کښې، يادَ سړى يا ښځې دَ دکومتيازو په مقام کښې دخول سره، که انزال وى اوکه نه وى.[8] په دې کښې فاعل اومفعول دواړه برابردى. يعنى دَ دواړو حکم يودې.[9]

موجبات غسل کښې به دَهريوَوضاحت په خپل مقام باندې راځى، دلته چونکه دَغسل جنابت بيان روان دې په دې وجه جنابت اودَدې دَ اسباب سره متعلق به دَ ضرورى امورو وضاحت کولې شى.

---

[1]) معجم مقاييس اللغة:۴۸۳/۱.

[2]) الحديث أخرجه مسلم واللفظ له فى كتاب الحيض، باب بيان أن الجماع كان فى أول الإسلام لايوجب الغسل إلا أن ينزل المنى وبيان نسخه وأن الغسل يجب بالجماع، رقم:۷۷۶، وأبوداؤد فى كتاب الطهارة، باب فى الإكسال، رقم:۲۱۷وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب الماء من الماء، رقم:۶۰۶وأحمدفى مسنده، مسندأبى سعيدالخدرى، رقم:۱۱۲۶۳، والطحاوى شرح معانى الآثار، فى كتاب الطهارة، باب الذى يجامع ولاينزل:۴۵/۱انظر كذلك جامع الأصول، الفصل الأول فى غسل الجنابة، النوع الثانى:الإنزال، رقم:۵۳۰۵.

[3]) فقه السنة للسيدسابق: ۴۹/۱.

[4]) الشرح الصغيرعلى أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك:۱۶۰/۱حاشية الدسوقى على الشرح الكبير:۲۰۸/۱.

[5]) المجموع شرح المذهب:۱۳۰/۲فتح العزيز:۱۰۹/۲الحاوى الكبير:۲۵۵/۱.

[6]) المغنى:۱۲۸/۱الفقه الإسلامى وأدلته:۵۲۱/۱، ۵۱۴.

[7]) الهدية:۴۵/۱ومابعدها، بدائع الصنائع:۲۷۳/۱البحرالرائق:۹۹/۱-۹۳.

[8]) فتح القدير:۶۵/۱بدائع الصنائع:۲۷۳/۱البحرالرائق:۹۹/۱المبسوط: ۱۸۳،۱۸۷/۱.

[9]) أحكام القرآن، سورة المائدة،باب الغسل من الجنابة:۴۵۷/۲.

په خروج منی سره دَ غسل واجب کیدل: په دې خبره خودَ ټولو ائمه حضراتو اتفاق دې چه په خروج منی سره غسل واجب کیږی البته په دې خبره کښې اختلاف دې چه مطلقًا په خروج منی سره به غسل واجب کیږی یا شهوت سره کیدل هم ضروری دی؟

مذاهب ائمه: په دې سلسله کښې تفصیل دادې چه امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله اودَ راجح قول مطابق دَ مالکیه په نیز منی که شهوت سره وی نوبیاموجب غسل ده گنی نه ده.[1] خوامام شافعی رحمه الله اوبعض مالکیه رحمهم الله فرمائی چه مطلقاً په خروج منی سره به غسل واجب کیږی که منی په شهوت سره وتلې وی اوکه بغیردَ شهوت نه.[2]

لهذا که دَ وزن په اوچتولوسره منې اوځی یادَ یواوچت ځائی نه دَ راپریوتلودَ وجې نه وتلې وی یا په شاباندې په ډنډه وغیره سره وهلودَ وجې نه وتلې وی یادَ یوبیمارئی دَ وجې نه وتلې وی غرض چه په هریوه غیرمعتادطریقه سره دَمنی خروج سره دَ حنفیه او حنابله په نیز غسل نه واجب کیږی.[3] خودَ شوافع په نیز په دې قسم ټولو صورتونوکښې هم غسل واجب دې.[4]

دَ شوافع دلیل: دَ شوافع دلیل دَحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام مسلم رحمه الله امام ابوداؤد رحمه الله امام احمد رحمه الله اوامام طحاوی رحمه الله وغیره نقل کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «إنما الماء من الماء»[5] یعنی انزال دَمنی اوبوسره غسل واجب کیږی.[6]

علامه نووی رحمه الله فرمائی «معناه یجب الغسل بالماء من إنزال الماء الدافق، وهو المنی»[7] ماء دافق یعنی دَمنی په انزال سره په اوبوباندې غسل واجب کیږی. شوافع دَ عموم حدیث نه استدلال کوی دلته دَ شهوت هیڅ قید نشته دې، مطلقًا خروج منی موجب غسل گرځولې شوې دی.[8]

دَ احنافو دلیل: دَحنفیه یودلیل خودَ قرآن کریم آیت دې. سورت مائده کښې دَالله تعالی ارشاد مبارک دې ﴿وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾[9] یعنی که تاسو په جنابت کښې شئی نوپاکی حاصله کړئی. علامه شبیر

---

[1]) اوگورئی: ردالمحتار علی الدرالمختار:١/١١٨، الهدایة:١/٤٥المبسوط: ١/١٨٥بدائع الصنائع:١/٢٧٣المغنی لابن قدامة :١/١٢٨الإنصاف:١/٢٢٧الشرح الصغیر:١/١٦١-١٦٠حاشیة الدسوقی:١/٢١٠بدایة المجتهد:١/٥٣٨.

[2]) اوگورئی: کتاب الأم:١/١٤٨الحاوی الکبیر:١/٢٥٥المجموع:٢/١٣٨فتح العزیز:١/١٢٢، ١١٤.

[3]) اوگورئی: بدائعالصنائع:١/٢٧٧المبسوط:١/١٨٥السعایة:١/٣١٠ردالمحتار:١/١١٨المغنی:١/١٢٨الإنصاف :١/٢٢٨

[4]) المجموع: ٢/١٣٩الحاوی الکبیر:١/٢٦٠بدائع الصنائع:١/٢٧٧المبسوط:١/١٨٥بدایة المجتهد:١/٥٣٨.

[5]) الحدیث أخرجه مسلم واللفظ له فی کتاب الحیض، باب بیان أن الجماع کان فی أول الإسلام لایوجب الغسل إلا أن ینزل المنی وبیان نسخه وأن الغسل یجب بالجماع، رقم:٧٧٦، وأبوداؤد فی کتاب الطهارة، باب فی الإکسال، رقم:٢١٧وابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة، باب الماء من الماء، رقم:٦٠٦،وأحمدفی مسنده، مسندأبی سعیدالخدری، رقم:١١٢٦٣، والطحاوی شرح معانی الآثار، فی کتاب الطهارة، باب الذی یجامع ولاینزل:١/٤٥انظر کذلک جامع الأصول، الفصل الأول فی غسل الجنابة، النوع الثانی:الإنزال، رقم:٥٣٠٥.

[6]) الحاوی الکبیر:١/٢٦٠فتح الملهم:٣/٢٠٠الهدایة:١/٤٦.

[7]) المجموع شرح المهذب:٢/١٣٨.

[8]) الحاوی الکبیر:١/٢٦٠المجموع شرح المهذب:٢/١٣٩الهدایة١/٤٦السعایة: ١/٣١١.

[9]) المائدة:٦

احمد عثمانى رحمه الله فرمائى چه په جنابت سره دَ غسل واجب كيدو دارومدار دَمنى په توپ سره دَ شهوته وتلوباندې دې. لكه چه لفظ ((جنباً)) دَ الله تعالى ارشاد ﴿وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ كښې دې طرف ته اشاره ده لكه څنګه چه صاحب دَ هدايه دَ دې وضاحت كړې دې.[1]

دَامام شافعى رحمه الله دَ دليل جواب: دَامام شافعى رحمه الله دَ طرف نه ذكركړې شوې حديث ((الماء من الماء)) دَ جمهورو دَ طرف نه مختلف جوابونه وركړې شوى دى دَ كوم تفصيل چه به انشاء الله دَ جنابت سبب ثانى په ذيل كښې ډير زر بيانولې شى. البته دلته صرف په يوجواب باندې اكتفاكوو.

دَ صاحب هدايه توجيه: صاحب دَ هدايه علامه ابوالحسن المرغينانى رحمه الله ((الماء من الماء)) باره كښې فرمائى((والحديث محمول على خروج المنى عن شهوة))[2] يعنى مذكوره حديث دَمنى په شهوت سره وتلو باندې محمول دې.

دَعلامه عينى رحمه الله وضاحت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه حديث ((الماء من الماء)) په ((خروج المنى على وجه الشهوة)) باندې په دې وجه محمول كړې دې چه په ادله كښې تطبيق وركړې شى.[3] په دې وجه چه حضورپاك په نورو رواياتو كښې ((خروج المنى على وجه الشهوة)) باندې خو غسل لازمى ګرځولې كړې دې نه چه دَ مطلقاً خروج ماء باندې. چنانچه امام ابوداؤد رحمه الله امام نسائى رحمه الله اوامام احمد رحمه الله دَ حضرت على رضى الله عنه نه روايت نقل كړې دې((عن على قال: كنت رجلاً مذاءً فجعلت أغتسل حتى تشقق ظهري، فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم، أوذكرله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لاتفعل إذا رأيت المذي فاغسل ذكرك وتوضأ وضوءك للصلاة، فإذا فضحت الماء فاغتسل")) [4] حضرت على رضى الله عنه فرمائى چه زمانه به په كثرت سره مذى وتله (اودَمسئلې نه معلوميدو دَ وجې نه) مابه په دې سره غسل كولو(او په كثرت سره به دَدې نوبت راتلو) تردې چه (دَيخنئى په موسم كښې دَ سختې يخنئى او باربار غسل كولوسره) زماپه ملا كښې درد پيداشوې وو. ماحضورپاك سره دَدې تذكره اوكړه يابل چا حضورپاك سره تذكره اوكړه نوحضورپاك اوفرمائيل داسې مه كوه يعنى دَ مذى سره غسل مه كوه اوكله چه ته مذى اووينې نوخپل اندام مخصوصه اووينځه اودمانځه والاودس اوكړه اوكله چه ته دَ توپ والااوبه اووينې نوبياغسل كوه يعنى غسل ماء دافق (منى) سره واجب كيږى نه چه مذى سره.

په مسنداحمد كښې دَحضرت على رضى الله عنه هم دغه قصه مختصرأنقل ده په هغې كښې حضورپاك حضرت على رضى الله عنه ته فرمائيلى ((إذا خذفت الماء فاغتسل من الجنابة وإن لم تكن خاذفاً فلا تغتسل))[5] يعنى

---

[1]) فتح الملهم:۲۰۷/۳الهداية:۴۶/۱فتح القدير:۶۵/۱.

[2]) الهداية:۴۶/۱.

[3]) البناية:۳۲۸/۱.

[4]) الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى المذى، رقم:۲۰۶. والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب الغسل من المنى، رقم:۱۹۳، وأحمدفى مسنده، مسندعلى بن أبى طالب:۳۲۱/۱،رقم:۸۶۸. انظر كذلك جامع الأصول، باب الغسل، النوع الثانى، المذى:۱۹۹/۷،رقم:۵۲۱۹.

[5]) الحديث، أخرجه الإمام أحمدفى مسنده، فى مسندعلى بن أبى طالب:۳۱۶/۱رقم:۸۴۷.

كله چه په ټوپ سره اوبه وي نو د جنابت نه غسل اوکړه اوکه چرې اوبه (منی) دفق وشهوت سره نه وی نو غسل مه کوه.

په رومبې روايت کښې ((فضحت)) اودويم روايت کښې ((حذفت)) الفاظ راغلی دی فضح اوحذف د منی دفق اوشهوت سره وتلوته وائی نولکه دَدوارو روايتونو مطلب دا اووتلو چه کله انزال دفق او شهوت سره وی نوغسل کوه ګنی مه کوه.(١) چونکه دحضرت علی رضي الله عنه والا دواړه روايتونه مقيددی اوحديث ((الماء من الماء)) مطلق دی اودا هم يوې واقعه سره متعلق دی لهذا مطلق به په مقيدباندې محمول کولې شی. دَ امام شافعی رحمه الله په نيزخومختلف واقعاتوسره تعلق لرونکی مطلق روايات په مقيدباندې محمول کول صحيح دی نودلته په طريقه اولی سره به داسې کول صحيح وی. (٢)

دويمه توجيه: حديث ((الماء من الماء)) دَ خروج منی بالشهوة باندې محمول کولو يوه وجه داهم ده چه ((الماء من الماء)) دَخپل عمومی مفهوم په اعتبارسره دَدې چه منی مذی اوودی دريواړوته شامل دی ليکن دا په خپل عموم باندې باقی نه دې ځکه چه په مذی اوودی سره غسل نه واجب کيدو باندې اجماع ده. (٣) لهذا ((الماء)) نه به دلته خاص اوبه مراد اخستې شی اودابه په خروج منی بالشهوة باندې محمول کولې شی.

دَدې دليل دَ ام سليم رضي الله عنها روايت دې چه هغه دَ رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه اووئی وئيل چه الله تعالی دَ حق بيانولوسره نه شرميږی، آيا په ښځه باندې غسل شته کله چه هغې ته احتلام اوشی؟ حضورپاک اوفرمائيل چه او که چرې هغه اوبه اووينی (٤) دَ روايت الفاظ دی ((نعم! إذا رأت الماء)) نودلته دَ الماء نه خاص اوبه مراددی. ګنی مذی اوودی سره به هم غسل لازم راشی. خبره داده چه په اجماع سره په دې غسل نه واجب کيږی.(٥)

دَخروج منی من الذکر په وخت دَ شهوت حکم: دَ احنافو علماء کرام په دې خبره باندې خومتفق دی چه دَ وجوب غسل دَپاره دا ضروری دی چه منی کله دَخپل ځائی نه يعنی صُلب نه جدا وی نوچه شهوت سره وی خوچه کله دَ اندام مخصوصه نه بهراوځی نوهغه وخت دَ شهوت موجودکيدل شرط دې که نه؟

---

(١) البناية:١/٣٢٧ السعاية:١/٣١١ بذل المجهودفی حل سنن أبی داؤد:٢/١٤٩-١٤٨.

(٢) اوګورئی: البناية:١/٣٢٧والسعاية:١/٣١١.

(٣) المنهاج:٣/٢٠٤البناية:١/٣٢٧ الأوسط:١/١٣٦-١٣٣بدائع الصنائع:١/٢٨٧.

(٤) الحديث أخرجه البخاری فی كتاب العلم، باب الحياء فی العلم، رقم:١٣٠،وفی كتاب الغسل، باب إذا احتلمت المرأة، رقم: ٢٨٢ وفی كتاب أحاديث الأنبياء، باب خلق آدم وذريته، رقم: ٣٣٢٨ وفی كتاب الأدب، باب التبسم والضحک، رقم:٦٠٩١ وفيه أيضاً باب مالايستحيامن الحق للتفقه فی الدين، رقم:٦١٢١ومسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المرأة بخرج المنی منها، رقم: ٣١٣والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة، باب غسل المرأة ترى فی منامهامايرى الرجل، رقم: ١٩٧،وابن ماجه فی أبواب التيمم، باب فی المرأة ترى فی منامهامايرى الرجل، رقم: ٦٠٠. انظر كذلک جامع الأصول، رقم:٥٣١٠.

(٥) البناية شرح الهداية:١/٣٢٧.

دَ طرفین رائې: نو په دې باره کښې دَطرفین اوامام ابویوسف رحمه الله په مینځ کښې اختلاف دې. چنانچه امام ابوحنیفه رحمه الله او امام محمد رحمه الله فرمائی چه دَ وجوبِ غسل دَپاره منی دَخپل ځائی نه یعنی صُلب نه شهوت سره وتل ضروری دی که دَ اندام مخصوصه نه دَ وتلووخت کښې شهوت وی اوکه نه وی.

دَامام ابویوسف رائې: امام ابویوسف رحمه الله فرمائی چه دَاندام مخصوصه نه دَ بنکاره کیدو په وخت هم دَ شهوت موجود کیدل ضروری دی. هغه دَ اندام مخصوصه نه دَ وتلوپه وخت منی دَ صلب نه جدا کیدو باندې قیاس کوی لکه څنګه چه دَ وجوب غسل دَپاره دَمنی دَ خپل مقرنه په شهوت سره وتل ضروری دی هم دغه شان دَ اندام مخصوصه نه دَ وتلو وخت کښې هم دَ شهوت موجود کیدل ضروری دی. ځکه چه که منی دَ خپل مقرنه جدا شوه اودَ اندام مخصوصه نه وتل موجودنه شی نو بالاجماع غسل نه واجب کیږی. دَ غسل دَ واجب کیدودَپاره دَمقر نه جدا کیدو سره دَ اندام مخصوصه نه خروج هم ضروری دې اودَمقر نه دَ جدا کیدو په وخت په اتفاق سره شهوت موجود کیدل ضروری دی نو دَ قیاس تقاضاداده چه دَ خروج په وخت هم دَدې اعتبار اوکړې شی.(۱)

دَ طرفین استدلال: طرفین رحمهما الله فرمائی دَ انفصال منی په وخت چونکه شهوت وی نودَدې تقاضا داده چه غسل دې واجب وی ځکه چه دَ وجوب غسل دَپاره مطلق شهوت شرط دې نه چه کمال دَ شهوت. نوچه کله شهوت موجود شی نوغسل واجب کیدل پکاردی اوکله چه شهوت مفقودوی نودَ وجوب غسل حکم هم نه دی لګیدل پکار. اوکله چه دَخروج په وخت شهوت نه وی نودَدې تقاضا ده چه غسل دې واجب نه وی. نوچه کله دَ غسل واجب کیدو او نه واجب کیدو دواړو احتمال دې اومن وجه غسل واجب دې نومونږ په احتیاط باندې عمل کولوسره دَ غسل واجب کیدو اووئیل ځکه په عبادات کښې هم دَاحتیاط په طرف باندې عمل کولې شی.(۲)

دَ اختلاف ثمره: دَ پورته ذکرشوو اختلافاتو ثمره به هم په هغه ټولو صورتونوکښې راڅخی په کوم کښې چه دَمنی انفصال دَمقر په وخت چه شهود موجود وی اودَاندام مخصوصه نه د وتلو په وخت نه وی لکه چه که یوسړی استمناء بالید اوکړو اومنی دَخپل مقرنه شهوت سره اووتله اودغه سړی خپل اندام مخصوصه نیولې اوساتلو تردې چه شهوت ختم شو اومنې بغیردَ شهوت نه اووتله نودَ طرفین په نیزبه په دې صورت کښې غسل واجب وی اودَ امام ابویوسف رحمه الله په نیزبه غسل واجب نه وی. (۳)

علامه قاضی خان رحمه الله فرمائی چه دَتیرو شوو مونځونوباره کښې به دَ امام ابویوسف رحمه الله دَ قول اعتبارکولې شی اونه به شي راګرځولې اودَ راتلونکومونځونو په سلسله کښې به دَ طرفین په قول باندې عمل کولوسره بغیردَ غسل نه نشی کولې.(۴)

علامه شرنبلالی رحمه الله فرمائی که چرې انسان یوداسې ځائی کښې میلمه وی چرته چه دَتهمت خطره وی نودَ امام ابویوسف رحمه الله په قول باندې به فتوی ورکولې شی اوپه عام حالاتوکښې دَ طرفین قول مفتٰی به دې. (۵)

---

(۱) الهدایة مع فتح القدیر:۱/۶۶ البنایة:۱/۳۳۰ السعایة:۱/۳۱۲البحر الرائق:۱/۱۰۲.
(۲) السعایة:۱/۳۱۲البنایة:۱/۳۳۰ البحر الرائق:۱/۱۰۳.
(۳) الدرالمختارمع ردالمحتار:۱/۱۱۸فتح القدیر:۱/۶۶ البحر الرائق:۱/۱۰۳فتاوی قاضی خان:۱/۴۶.
(۴) فتاوی قاضی خان:۱/۴۶البحر الرائق:۱/۱۰۳فتح القدیر:۱/۶۶.
(۵) السعایة:۱/۳۱۲ البنایة: ۱/۳۳۱الدر المختار مع ردالمحتار:۱/۱۱۸.

دَ جنابت سبب ثاني: دَ احنافو په نيز دَ جنابت سبب ثاني دَ ښځې دَ متيازو په مقام کښې يا دَ سړي يا ښځې دَ ډکو متيازو په مقام کښې دخول دې که انزال وى اوکه نه وى. [1]

په التقاء ختانين سره وجوب غسل: پورته بيان کړې شوى صورت کښې که چرې التقائې ختانين وى او په اندازه دَ حشفه دخول اوشى نوجمهور صحابه ﷺ تابعين، ائمه اربعه او جمهور علماء کرام په نيزغسل واجب کيږى. إنزال ضرورى نه دې سوادَ داؤد ظاهرى نه دَ ددوى په نيز التقائې ختانين سره انزال هم ضرورى دې. [2]

امام بخارى ﷺ "کتاب الغسل" په آخر کښې "التقاء الختانين" په عنوان سره باب قائم کړې دې. په زير بحث مسئله کښې دَهغوى رائې اوِ نور حديثى مباحث به هم دَدې باب لاندې راځى. ان شاء الله تعالى.

دَ اکسال دَ مسئلې باره کښې دَ صحابه کراموااختلاف: په عهدصحابه ﷺ کښې دَحضرت عمر فاروق ﷺ دَ زمانې پورې پخپله په صحابه کرامو ﷺ کښې اختلاف وو چه دَ وجوب غسل دَپاره انزال ضرورى دې که نه؟ يا صرف التقاء ختانين يعنى په اکسال سره غسل واجب کيږى. چنانچه په صدر اول کښې د صحابه کرامو يوجماعت په کوم کښې چه حضرت ابوسعيد خدرى، ابى بن کعب، سعدبن ابى وقاص، ابوايوب انصارى، على بن ابى طالب، عبدالله بن مسعود، رافع بن خديج، ابن عباس، زيد بن خالد جهنى ﷺ وغيره دى. دَدې خبرې قائل وو چه صرف په اکسال سره غسل نه واجب کيږى ترکومې چه دې سره انزال نه وى. [3] ليکن دَ حضرت عمر ﷺ په زمانه کښې ازواج مطهرات سره دَ رجوع نه پس دَ ټولو صحابه کرامو په دې باندې اجماع اوشوه چه صرف هم التقاء ختانين موجب غسل دې که انزال وى اوکه نه وى. [4]

دَ قائلين عدم وجوب غسل استدلال: دَ قائلين عدم وجوب غسل دَ اختلاف په وخت استدلال يوخو په صحيح مسلم کښې روايت شوې دَ حضرت ابوسعيد خدرى ﷺ روايت نه وو. حضرت ابو سعيد خدرى ﷺ فرمائى:

«خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الاثنين إلى قباء، حتى إذا كنا فى بنى سالم، وقف رسول الله صلى الله عليه وسلم على باب عتبان، فصرخ به، فخرج يجر إزاره، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أعجلنا الرجل، فقال عتبان: يارسول الله! أرأيت الرجل يعجل عن امرأته ولم يمن، ماذا عليه؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنما الماء من الماء"» [5]

---

[1] الهداية شرح بداية المبتدى، كتاب الطهارات، فصل فى الغسل:۴۷/۱-۴۶فتح القدير، كتاب الطهارات، فصل فى الغسل:۶۷/۱-۶۵بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع،كتاب الطهارة،فصل فى أحكام الغسل:۲۷۳-۲۷۶/۱ومابعدها، البحر الرائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة:۱۰۹/۱-۹۹تبيين الحقائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة :۶۹/۱-۶۵ النهر الفائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة:۶۶/۱-۶۴ المبسوط، باب الوضوء والغسل:۱۸۸/۱-۱۸۷.

[2] بداية المجتهد:۵۳۶/۱الاستذكار:۳۲۰/۱الكنزالمتوارى:۲۳۷/۳-۲۳۶فتح المالك:۴۳۴/۱الحاوى الكبير:۲۵۵/۱ الأوسط:۸۱/۲وقال ابن منذر: "لستُ أعلم اليوم بين أهل العلم فيه اختلافاً". اهـ

[3] الحاوى الكبير:۲۵۵/۱بذل المجهود:۱۷۶/۲ الاستذكار:۳۲۱/۱الأوسط فى السنن والإجماع والاختلاف : ۷۷/۲ الاعتبار فى الناسخ والمنسوخ فى الحديث:۱۸۵/۱.

[4] أوجزالمسالك:۵۱۶/۱معارف السنن:۳۷۰/۱بداية المجتهد:۵۳۸/۱

[5] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب الماء من الماء، رقم:۷۷۳، وانفرد به، انظر تحفة الأشراف ، رقم:۴۱۲۲.

يعنى زه رسول الله ﷺ سره دَ پير په ورځ دَ قباء طرف ته اووتلم، كله چه مونږ بنى سالم ته اورسيدو نو رسول الله ﷺ دَ عتبان په دروازه باندې اودريدو اوهغه ته ئى آواز ورکړو نوهغه خپل لنګ راښكلوسره راووتلو (حضورپاك هغه په دې حالت كښې اوليدلو) نوونى فرمائيل: مونږ سړې په تادئى كښې اخته کړو، حضرت عتبان رضي الله عنه اووئيل: اې دَالله تعالى رسول! كله چه سړې دَهغه ښځه په تادئى كښې اخته كړى او هغه انزال نه شى نو په هغه باندې څه دى؟ (يعنى په هغه به غسل وى؟) رسول الله ﷺ اوفرمائيل اوبه په اوبو سره واجب كيږى يعنى غسل خو په انزال سره واجب كيږى.

دَ حضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه يوروايت كښې دى ((أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أرسل إلى رجل من الأنصار، فجاء ورأسه يقطر، فقال النبى صلى الله عليه وسلم: لعلنا أعجلناك، فقال: نعم! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا أعجلت أو قحطت فعليك الوضوء)) يعنى رسول الله ﷺ څوك اوليګلو اودانصار يوسړې راؤغوښتلو. هغه راغلونودَهغه دَ سر نه دَ اوبو څاڅكى پريوتل. حضورپاك اوفرمائيل: لعلنا أعجلناك؟ كيدې شى مونږ ته په تادئى كښې واچولې؟ هغه وئيل اوجى اې دَالله تعالى رسول! حضورپاك اوفرمائيل: ((إذا أعجلت أو قحطت، فلاغسل عليك، وعليك الوضوء)) يعنى كله چه دَ تادئى (څه كار) راشى يا تاسو ته انزال نه وى شوې نو په تاسوباندې غسل نشته او په تاسو باندې اودس دې.

دغه شان په صحيحين كښې دَ عطاء بن يسار رحمه الله نه روايت دې: ((أن زيد بن خالد أخبره أنه سأل عثمان بن عفان قلت: أرأيت إذا جامع فلم يُمْنِ؟ قال عثمان: يتوضأ كما يتوضأ للصلاة، ويغسل ذكره قال عثمان: سمعته من النبى صلى الله عليه وسلم))[1] يعنى زيد بن خالد الجهنى رحمه الله دَحضرت عثمان رضي الله عنه نه معلومه كړه كه يو سړې صحبت اوكړى اوانزال دَمنى نه وى شوې (نوڅه حكم دې؟) حضرت عثمان رضي الله عنه اوفرمائيل "يتوضأ كما يتوضأ للصلاة، ويغسل ذكره" يعنى اودس دې اوكړى څنګه چه دَ مانځه دَپاره اودس كوى او خپل اندام دې اووينځى. حضرت عمثان رضي الله عنه وائى مادادَ رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى.

بخارى شريف كښې هم دَدې حديث په آخره كښې راوى وائى ((فسألت عن ذلك علياً والزبير وطلحة وأبى بن كعب، فأمروه بذلك)) [2] يعنى ما په دې باره كښې دَحضرت على رضي الله عنه حضرت زبير رضي الله عنه حضرت طلحه رضي الله عنه او ابى بن كعب رضي الله عنه نه معلومه كړه تولودَغه سړى باره كښې هم دغه حكم وركړو (يعنى صرف اودس دې اوكړى، دَغسل حاجت نشته دې). هم دغه خبره امام طحاوى رحمه الله "شرح معانى الآثار" كښې نقل كړې ده. [3] علامه كرمانى رحمه الله فرمائى دې حضراتو يعنى حضرت على زبير طلحه او ابى بن كعب رضي الله عنهم دَ طرف نه دا فتوى وركړې شوې وه خو حضرت عثمان رضي الله عنه دَ فتوې وركولوسره دَدې خبرې نسبت دَحضورپاك طرف ته هم كوى. [4]

---

[1]) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر، رقم:١٧٩، ومسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب الماء من الماء رقم:٧٧٩انظر تحفة الأشراف رقم:٩٨٠١.

[2]) أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر، رقم:١٨٠ الاعتبارفى الناسخ والمنسوخ فى الحديث: ١٨٢/١.

[3]) شرح معانى الآثار، باب الذى يجامع ولاينزل:٤٤/١.

[4]) شرح الكرمانى:١٥٥/٣فتح البارى:٥٢٢/١.

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چه ظاهر دادی چه دې حضراتو هم زید بن خالد جهنی ته هم دَدې خبرې حکم ورکړو دَ کومې خبرې چه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ امر کړې وو. لیکن دَمحدث اسماعیلی په روایت کښې دی «فقالوا مثل ذلك» یعنی هغوی دَ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په شان اووئیل. دَدې روایت ظاهر دَ دغه حضراتو دَ روایت مرفوع کیدوطرف ته اشاره ده ځکه چه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ فتوې ورکولوسره داخبره دَحضورپاك نه هم نقل کړې ده. لهذا دَ محدث اسماعیلی په روایت کښې "مثل" لفظ دَدې خبرې تقاضا کوی چه هغه هم فتوی ورکولوسره دَدې نسبت دَحضور پاك طرف ته کړې دې. محدث اسماعیلی په یویل روایت کښې دَدې خبرې صراحت کړې دې چه دې حضراتو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم داخبره هم دَحضورپاك نه نقل کړې ده.(۱) حضرت مولانامحمدیوسف کاندهلوی رحمہ اللہ فرمائی چه علامه بیهقی رحمہ اللہ هم دَدې حضراتو قول مرفوع کیدودَ "الحسین بن عیسی البسطامی" په طریق سره تصریح کړې ده اودَحسین نه پخپله امام بخاری رحمہ اللہ هم روایت کړې دې.(۲)

دَ اکسال نه په وجوب غسل باندې دَ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم اجماع: بهرحال په صدراول کښې دَحضرات صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په خپل مینځ کښې دَ اکسال په مسئله کښې اختلاف پیداشو لیکن دَحضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې بیا په دې خبره باندې اجماع اوشوه چه فقط التقائي ختانین سره غسل واجب کیږی سره دَدې چه انزال نه وی. امام طحاوی رحمہ اللہ دَ حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې دَ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په دې مسئله باندې خپل مینځ کښې اتفاق په روایت دَ حضرت رفاعه رضی اللہ عنہ په تفصیل سره نقل کړی دی. حضرت رفاعه رضی اللہ عنہ فرمائی: «قال: إني لجالس عند عمر بن الخطاب رضی الله عنه، إذ جاء رجل فقال: یاأمیرالمؤمنین، هذا زید بن ثابت یفتی الناس فی الغسل من الجنابة برأیه. فقال عمر رضی الله عنه: أعجل عليّ به، فجاء زید. فقال عمر رضی الله عنه: قد بلغنی من أمرك أن تفتی الناس بالغسل من الجنابة برأیك فی مسجد النبی صلی الله علیه وسلم. فقال له زید: أم والله یاأمیرالمؤمنین، فما أفتیت برأیي، ولکني سمعت من أعمامی شیئاً فقلت به. فقال: من أي أعمامك؟ فقال: من أبي بن کعب، وأبي أیوب، ورفاعة بن رافع. فالتفت إلى عمر فقال: ما یقول هذا الفتی؟ قال: قلت: إنا کنا لنفعله على عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم لا نغتسل. قال: أفسألتم النبی صلی الله علیه وسلم عن ذلك؟ فقلت: لا. قال: على بالناس، فاتفق الناس أن الماء لا یکون إلا من الماء، إلا ما کان من علي ومعاذ بن جبل فقالا: إذا جاوز الختان الختان، فقد وجب الغسل. فقال: یاأمیرالمؤمنین لا أجد أحداً أعلم بهذا من أمر رسول الله صلی الله علیه وسلم، من أزواجه. فأرسل إلى عائشة رضی الله عنها فقالت: "إذا جاوز الختان الختان، فقد وجب الغسل" فتحطم عمر، وقال: لئن أخبرت بأحد یفعله ثم لا یغتسل لأنهکته عقوبة "أي لبالغت في عقوبته"»

یعنی حضرت رفاعه رضی اللہ عنہ وائی زه حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره ناست ووم چه یوسړې راغلو وئی وئیل اې امیرالمؤمنین زید بن ثابت رضی اللہ عنہ خلقوته دَ جنابت دَغسل باره کښې په خپله رائې سره فتوی ورکوی. نوحضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل هغه زر ماله راولئی. حضرت زید رضی اللہ عنہ راغلو نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته اووئیل چه ماته دا معلومه شوې ده چه ته په مسجد نبوی (علی صاحبها الصلاة والسلام) کښې خلقو ته دَ غسل جنابت باره کښې په خپله رائې سره فتوی ورکوې؟ حضرت زید رضی اللہ عنہ اووئیل په الله قسم! اې

---

(۱) فتح الباری:۵۲۲/۱ أمانی الأحبار:۲۷۵/۱.
(۲) أمانی الأحبار فی شرح معانی الآثار:۲۷۵/۱.

اميرالمؤمنين په دَخپلې رائې نه فتوى نه ده وركړې بلكه ماد اعمام (ترونو) نه چه څه اوريدلى وو هم هغه مې بيان كړى دى. حضرت عمر رضي الله عنه تپوس اوكړو ستا ترونه څوك دى؟ نوحضرت زيد رضي الله عنه اووئيل حضرت ابى بن كعب، ابوايوب او رفاعه بن رافع رضي الله عنهم نه مې اوريدلى دى، حضرت رفاعه رضي الله عنه وائى چه حضرت عمر رضي الله عنه زماطرف ته متوجه شو ونى وئيل دا څه وايئى؟ حضرت رفاعه رضي الله عنه وائى چه ما اووئيل مونږ به د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې هم داسې (يعنى اكسال) كولو اوبيابه موغسل نه كولو. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل آيا تاسو خلقو د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پوښتنه كړې وه؟ نوما اووئيل نه. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل صحابه كرام رضي الله عنهم راجمع كړنى (صحابه كرام رضي الله عنهم راجمع شو) اوټولو په دې خبره باندې اتفاق اوكړو چه غسل په انزال سره واجب كيږى (صرف التقائى ختانين موجب غسل نه دې) سواد حضرت على رضي الله عنه اومعاذبن جبل رضي الله عنه نه. دې دواړو اووئيل چه كله شرمګاه شرمګاه كښې داخل شى (د جماع نه كنايه ده) نوغسل واجب كيږى. حضرت رفاعه رضي الله عنه اووئيل اې اميرالمؤمنين په دې باره كښې دحضورپاك دطرزعمل په سلسله كښې د ازواج مطهرات نه زيات څوك عالم نه ګڼړم. حضرت عمر رضي الله عنه حضرت حفصه رضي الله عنها له څوك وراوليګل نوهغې اوفرمائيل ماته دَدې باره كښې څه علم نشته دى. بيا حضرت عمر رضي الله عنه حضرت عائشه رضي الله عنها له څوك وراوليګل نوهغې اوفرمائيل چه شرمګاه شرمګاه سره متجاوز شى نوغسل واجب كيږى. حضرت عمر رضي الله عنه د غصې اظهاراوكړو اوونى وئيل دَنن نه پس كه ماته پته اولګيدله چه چا اكسال كړې دې اوغسل نې نه دې كړې نوزه به هغه ته ډيره سخته سزا وركوم. (١)

د جمهورو استدلال: جمهورائمه حضراتو استدلال دَ حضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ابوهريره رضي الله عنه دَ روايت نه دې چه حضورپاك فرمائيلى ((إذا جلس بين شُعَبِهَا الأربع ثم جهدها فقد وجب الغسل)) (٢) يعنى كله چه سړې دَ ښځې په مينځ كښې په څلوربولى كينى او كوشش اوكړى (بعض رواياتوكښې دى "**ومسّ الختان الختان**" كله چه شرمګاه په شرمګاه كښې داخل شى) نوغسل واجب شو. حضرت ام كلثوم رضي الله عنها دَ رسو الله صلى الله عليه وسلم دَ بى بى حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل كړى دى: **((ان رجلاً سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل يجامع أهله ثم يكسل، هل عليهما الغسل؟ وعائشة جالسة، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنى لأفعل ذلك، أنا وهذه ثم نغتسل))** (٣) يعنى يوسړى دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَ يوداسې سړى باره كښې تپوس اوكړو چه خپلې بى بى سره كوروالې كوى بيا اكسال كوى، آيا په دغه دواړو باندې غسل دې؟، حضرت عائشه رضي الله عنها هلته تشريف فرماوه، حضورپاك دهغې طرف ته اشاره كولوسره اوفرمائيل چه زه

---

(١) شرح معانى الآثار:٤٨/١فتح الملهم:١٠٤/٣.

(٢) صحيح مسلم كتاب الحيض باب نسخ الماء من الماء ووجوب الغسل بالتقاء الختانين، رقم الحديث:٣٥٠.

(٣) حديث أبى هريرة رضى الله عنه أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الغسل، باب إذا التقى الختانان، رقم: ٣٤٨ وأخرجه النسائى فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب وجوب الغسل إذا التقى الختانان، رقم:١٩١وانظر كذلك تحفة الأشراف، رقم:١٤٦٥٩، وجامع الأصول رقم:٥٣٠٠، وحديث عائشة رضى الله عنها أخرجه الترمذى فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب ماجاء إذا التقى الختانان وجب الغسل، رقم:١٠٩-١٠٨، وابن ماجه فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب فى وجوب الغسل إذا التقى الختانان، رقم:٦٠٨، الاعتبارفى الناسخ والمنسوخ فى الحديث:١٨٧/١-١٨٦.

اودا هم داسې کوو بیامونږ غسل کوو. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما اورسول الله ﷺ داسې کړی (یعنی اکسال کړې) اومونږ غسل کړې.[١]

دَحدیث "الماء من الماء" توجیهات: دَجمهور ائمه دَ طرف نه دَ حدیث "الماء من الماء" ډیر جوابونه ورکړې شوی دی. یو جواب خودادې چه مذکوره حدیث ((خروج المنی علی وجه الشهوة)) باندې محمول دې.[٢]

امام ابوداؤد رحمه الله حدیث "الماء من الماء" منسوخ کیدل نقل کړی دی چنانچه هغوی په خپل سنن کښې سهل بن سعد الساعدی نه روایت نقل کړې دې هغه ته ابی بن کعب رضي الله عنه خبر ورکړې دې چه رسول الله ﷺ "الماء من الماء" دَ کپړو دَ کمی دَ وجې نه دَاسلام په شروع کښې دَخلقو دَپاره رخصت ګرځولې وو بیائی دَغسل حکم ورکړو اودَدې (یعنی اکسال) نه ئې منع اوکړه.[٣] امام نووی رحمه الله هم دا دَ اسلام دَ شروع کښې واقعه ګرځولې ده چنانچه هغوی په صحیح مسلم کښې په دې لاندینو الفاظوسره عنوان قائم کړې دې: ((باب بیان أن الجماع کان فی أول الإسلام لایوجب الغسل إلا أن ینزل المنی وبیان نسخه وأن الغسل یجب بالجماع))[٤] بیا دې نه پس هغوی ((باب نسخ الماء من الماء ووجوب الغسل بالتقاء الختانین)) عنوان قائم کړې دې.[٥] دغه شان بعض صحابه کرام رضي الله عنهم لکه حضرت ابوایوب انصاری، حضرت علی، حضرت طلحه او حضرت ابي بن کعب رضي الله عنهم وغیره چه دَ وجوب غسل دَپاره انزال ضروری ګرځولو هغه هم دَ اسلام په شروع کښې دَ رسول الله ﷺ دَ طرف نه ورکړې شوی رخصت باندې محمول دی.[٦]

ابن ارسلان فرمائي چه حدیث "الماء من الماء" مباشرت فی غیر الفرج باندې محمول دې او په دې صورت کښې غسل دَ ټولو ائمه حضراتو په نیز هم په انزال باندې موقوف دې.[٧] حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه "إنما الماء من الماء فی الاحتلام" یعنی داحدیث په احتلام باندې محمول دې.[٨]

حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائي چه دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ قول مطلب دادې چه حدیث "الماء من الماء" جماع الیقظه دَپاره منسوخ شوې دې (البته جماع فی المنام کوم ته چه احتلام وائي) دَ پاره اوس هم محکم او واجب العمل دې اوداسې په کثرت سره کیږی چه یوحدیث منسوخ بعض جزئیات دَپاره واجب العمل باقی پاتې کیږی.[٩] دَحضرت ګنګوهی رحمه الله نه نقل دی چه "الماء من

---

[١] فتح المالک: ١/ ٤٣٤.
[٢] دَتفصیل دَپاره اوګورئي: کشف الباری کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل: ص ١٣٢-١٣٠.
[٣] کتاب الحیض ص: ٧٣٤.
[٤] حواله سابق.
[٥] الحدیث أخرجه أبوداؤد فی صحیحه فی کتاب الطهارة باب فی الإکسال رقم: ٢١٤.
[٦] الحدیث أخرجه أبوداؤد فی صحیحه فی کتاب الطهارة باب فی الإکسال رقم: ٢١٥.
[٧] بذل المجهود: ٢/ ١٧٩.
[٨] قول ابن عباس رضي الله عنهما أخرجه الترمذی فی صحیحه فی کتاب الطهارة باب ماجاء أن الماء من الماء رقم: ١١٢، انظر الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث: ١/ ١٩٧.
[٩] فیض الباری: ١/ ٤٨ معارف السنن: ١/ ٣٧٣.

الماء عام اوساتلې شي كه هغه حقيقي وى اوكه حكمى نو ايلاج «**ادخال الذكر في الفرج**» ماء حكمى دى يعنى دَ انزال په حكم كښې دې.(١)

دَ اجماع په مقابله كښې دَ داوُد ظاهرى دَ قول حيثيت: باقى پاتې شوه خبره دَ داوُد ظاهرى دَ اختلاف، چه دَدې څه اعتبارشته كه نه؟ نوحضرت بنورى رحمه الله علامه سبكى رحمه الله شرح التقريب په حواله سره نقل كړى دى چه «**لاعبرة بخلافه عند المحققين**» يعنى دَ محققين په نيز دَ اجماع په مقابله كښې دَ داوُدظاهرى دَ قول هيڅ اعتبارنشته دې.(٢)

علامه نووى رحمه الله فرمائى «**فالمسألة اليوم مجمع عليها ومخالفة داوُد لاتقدح في الاجماع عند الجمهور**» يعنى دَ داوُدظاهرى په اختلاف سره دَ جمهورو په نيز په اجماع باندې هيڅ اثر نه پريوځى.(٣)

عقلى دلائل: امام طحاوى رحمه الله په شرح معانى الآثاركښې صرف التقائې ختانين سره په وجوب غسل باندې دَ "نظر" په نوم سره درې دليلونه ذكركړى دى.

رومبې نظر: **جماع مع الانزال دَه أغلظ الأحداث**" نه ده يعنى دَدې په وجه سره غسل واجب كيږى او **جماع بغير الانزال** كښې اختلاف دې. كله چه **جماع مع الانزال** او **جماع بغير الانزال** په اتو احكامو كښې شريك او متساوى دى: ① دَ جماع په دواړو صورتونوكښې يعنى كه انزال شوې وې اوكه نه وى شوې دَ روژې ماتيدو نه پس قضاء اوكفاره واجب كيږى. ② په دواړو صورتونوكښې دَ حج فاسد كيدو نه پس قضا او دم واجب كيږى. ③ دَ حج او روژې په دواړو صورتونو كښې **في مادون الفرج** حرام دى.④ ښځې سره دَ زناكولوسره په دواړو صورتونوكښې حد واجب كيږى. ⑤ ښځې سره **زنا بالشبه** كولوسره په دواړو صورتونوكښې حد نشته صرف مهرواجب كيږى. ⑥ **وطى فيما دون الفرج....بدون شبهة** دَ وجې نه په دواړو صورتونوكښې حد اومهرنشته دې صرف تعزيرواجب كيږى.

⑦ ښځې سره صرف **جماع في الفرج** كولونه پس طلاق وركولودَ وجې نه په دواړو صورتونوكښې **مهر** اوعدت واجب كيږى اودَ زوج اول دَپاره هم دغه ښځه حلال كيږى. ⑧ ښځې سره صرف **جماع في مادون الفرج** نه پس طلاق وركولودَ وجې نه په دواړو صورتونوكښې نصف مهر يا متعه واجب كيږى.

خلاصه دكلام داده چه "**جماع مع الانزال**" او "**جماع بغير الانزال**" په اتواحكامو كښې شريك او متساوى دى. پدې احكامو باندې نظراوقياس كولوتقاضاداده چه غسل واجب كمدلواونه واجب كيدوكښې هم دواړه شريك اومتساوى كيدل پكاردى. اودَ انزال په صورت كښې چونكه په اتفاق سره غسل واجب كيږى پدې وجه "**جماع بغير الانزال**" په صورت كښې هم غسل واجب كيدل پكاردى دې دَپاره چه دَ دواړو حكم يوشى.(٤)

دويم نظر: دا نظر علامه طحاوى رحمه الله "حجة أخرى" په عنوان سره بيان فرمائيلې دې دَ كوم خلاصه چه داده چه كه يوسړى اوښځې نه التقائې ختانين اوشى نوپورته ذكرشوى اته احكام واجب كيږى اوكه

---

(١) بذل المجهود:٢/١٧٩.
(٢) معارف السنن:١/٣٧٠ المجموع شرح المهذب:٢/١٣٧.
(٣) المجموع شرح المهذب:٢/١٣٧.
(٤) باب: الذى يجامع ولاينزل، ص: ٤٩.

چرې التقائې ختانین نه پس هم انزال اوشی نو په دې سره څه نوې حکم نه واجب کیږي مثلاً که یوسړی زناکولوسره یوې ښځې سره التقائې ختانین اوکړونوحد واجب کیږي. اوس که چرې دَ التقائې ختانین نه پس انزال هم اوشی نو په دې سره بل حد نه واجب کیږي، یا که چا دَ شك دَ وجې نه جماع کولو سره التقائې ختانین اوکړو نومهرواجب کیږي.
اوس که دَدې نه پس انزال هم اوشی نودې سره نوې مهر نه واجب کیږي.خلاصه دا چه کله دَالتقائې ختانین نه پس انزال مؤخرشی نوحد مهر او نور څیزونه واجب کیدوتعلق صرف التقائې ختانین سره کیږي په انزال باندې موقوف کیږي نه. په دې باندې نظر او قیاس تقاضاداده چه دَغسل تعلق هم صرف التقائې ختانین سره کیدل پکاردی. انزال باندې موقوف کیدل نه دی پکار.لهذا دَ التقاء ختانین دَ وجه نه پکاردی چه انزال وی اوکه نه وی، په دواړو صورتونو کښې غسل واجب کیدل پکاردی.(1)

دریم نظر: دانظر هم علامه طحاوی رحمه الله "حجة أخری" په عنوان سره بیان فرمائیلې دې دَکوم خلاصه چه داده چه جماع مع الانزال په صورت کښې دَ ښځې اوسړی دواړو حکم یوشان دې یعنی په دواړو باندې غسل واجب کیږي.
په دې باندې دَ نظر اوقیاس تقاضا داده چه دَ جماع بغیرالانزال په صورت کښې هم دَ ښځې اوسړی دواړو حکم یوشان کیدل پکاردی اوچونکه دَانزال نه کیدو په صورت کښې په ښځه باندې په اتفاق سره غسل واجب کیږي په دې وجه په دې صورت کښې په سړي باندې هم غسل واجب کیدل پکاردی دې دَپاره چه په دې صورت کښې هم دَدواړو حکم یوشان شی. (2)

قوله :: یدہ فغسل یدیه:(حضورپاك چه به کله دَغسل جنابت اراده کوله)نواول به ئې خپل دواړه لاسونه وینځل.

دَ اودس نه وړاندې دَدواړو لاسونو وینځلووجه: دَ اودس نه وړاندې دَ لاسونو وینځلو دوه وجوهات کیدې شي یوخوداممکن دی چه وینځل په لاسونوباندې لګیدلې ګندګئي وغیره نه پاکی حاصلولودپاره وی لکه څنګه چه دَحضرت میمونه رضی الله عنها دَ روایت نه ددې تائید کیږي. یا داوینځل دَخوب نه په ویښیدو باندې چه دَ لاس دَ وینځلو حکم دې دَدې دَ وجې نه وی. ددې تائید دَ ابن عیینه رحمه الله الفاظ ((قبل أن یدخلهما فی الإناء)) سره کیږي چه هغوی په دې حدیث کښې دَ هشام نه نقل کړی دی. یعنی سړې چه کله دَ خوب نه بیدارشی نوهغه له پکاردی چه هغه دې خپل دواړه لاسونه په لوښی کښې دَ وهلونه وړاندې وینځی.(3) که په لاسونوباندې څه پلیتی لګیدلې وی نودَهغې وینځل واجب دی ګنې مستحب دی. (4)

بهترین اضافه: هم دَ ابن عیینه رحمه الله په روایت کښې دَدې الفاظو هم زیاتوالې دې ((ثم یغسل فرجه)) چه بیادې خپل شرمګاه هم اووینځی. هم دغه خبره هشام نه امام مسلم رحمه الله دَ ابومعاویه په طریق سره نقل

(1) باب: الذی یجامع ولاینزل: ص ۵۰-۴۹.
(2) باب: الذی یجامع ولاینزل: ص ۵۰-۴۹.
(3) اوګورئی: فتح الباری: ۴۷۵/۱ عمدة القاری: ۲۸۴/۳.
(4) أوجز المسالک: ۳۲/۱، ۴۹۷.

کړی ده.(١) اوامام ابوداؤد دَ حمادبن زید په واسطه سره هم دغه روایت نقل کړې دې. (٢)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه «ثم یغسل فرجه» یوه بهترین اضافه ده ځکه چه شرمګاه اول وینځلوسره دوران غسل دا (دوباره) دَ لاس لګولو ضرورت نه پاتې کیږی «وهذا علی مذهب الشوافع».(٣)

قوله: ثم یتوضأ کما یتوضأ للصلوة: بیابه حضورپاك ﷺ هم هغه شان اودس کولولکه چه دَ مانځه دَپاره به ئې اودس کولو.

قوله: کما یتوضأ للصلوة: دَ مانځه والا دَ اودس قیدئې ځکه اولګولو دې دَپاره چه اودس لغوی یعنی صرف دَلاسونودَ وینځلونه احتراز اوشی ځکه چه دَ اودس اطلاق صرف دَ لاسونو په وینځلو باندې کیږی.» توضأ کما یتوضأ للصلوة» وئیلو سره ئې اوخودل چه دلته مراد اودس لغوی نه دې بلکه دَ مونځ والا اودس مراددې. (٤)علامه کورانی رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې راغلې لفظ «کان» په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضورپاك به په عام توګه دَغسل جنابت نه وړاندې اودس فرمائیلو.(٥)

دَغسل جنابت نه وړاندې دَ اودس حکم: دَ غسل نه وړاندې دَ اودس په استحباب باندې دَ ائمه اربعه او جمهورو اتفاق دې. (٦)علامه ابن عبدالبر رحمه الله او ابن بطال رحمه الله وغیره په دې باندې اجماع نقل کړې ده. (٧)

لیکن روستنوعلماؤوضوء قبل الغسل کښې دَ داؤد ظاهری اودَ ابوثور اختلاف نقل کړې دې حتی چه حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې دواړو حضراتو دَاختلاف دَ وجې نه دَ اجماع قول ته مردود وئیلې دی. (٨)دَ حافظ صاحب رحمه الله داخبره ځکه صحیح نه ده چه دَاجماع په مقابله کښې دَ محققینو په نیز دَ داؤدظاهری دَ قول هیڅ حیثیت نشته دې لکه چه علامه سبکی رحمه الله او علامه نووی رحمه الله په دې باندې تنبیه فرمائیلې ده.(٩)

بهرحال روستنوعلماؤ اختلاف نقل کړې دې. چنانچه شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب کاندهلوی رحمه الله اوابن ارسلان دَ داؤد ظاهری او ابوثورمطلقاًدَدې دَوجوب قائل کیدل نقل کړی دی.(١٠)خوحافظ ابن حجر رحمه الله دَدې حضراتو په حواله سره نقل کړی دی که چرې څوك محدث وی نودَهغه دَپاره اودس

---

(١) فتح الباری:٤٧٥/١أخرجه مسلم فی صحیح فی کتاب الحیض باب صفة غسل الجنابة رقم:٧١٨وانفردبه مسلم. انظر تحفة الأشراف رقم:١٦٩٠١.

(٢) فتح الباری:٤٧٥/١.

(٣) فتح الباری:٤٧٥/١.

(٤) الکوثر الجاری:٤٠٦/١ عمدة القاری:٢٨٤/٣ فتح الباری:٤٧٥/١أوجز المسالک:٤٩٧/١.

(٥) مرقاة المفاتیح:٣٣/٢ أوجزالمسالک:٣٩٨/١.

(٦) الکوثر الجاری:٤٠٦/١.

(٧) فتح المالک بتبویب التمهیدلابن عبدالبرعلی مؤطاالإمام مالک:٤٢٠/١شرح ابن بطال علی صحیح البخاری :٣٧٩/١ فتح الباری لابن رجب الحنبلی:١٤٢/١.

(٨) فتح الباری:٤٧٦/١.

(٩) معارف السنن:٣٧٠/١المجموع:١٣٧/٢.

(١٠) أوجزالمسالک:٤٩٨/١بذل المجهود:٢٥٥/٢.

واجب دي صرف غسل د اودي د طرف نه به كفايت نه كوي.[1] په يوروايت كښې دامام شافعي رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله نه هم دغه مذهب نقل دې خود صحيح قول مطابق دا دواړه حضرات هم جمهوروسره دي.[2] چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دغسل جنابت نه وړاندې د اودس د استحباب ذكر كولونه پس ليكي "امام شافعي رحمه الله فرمائي چه الله تعالى مطلقًا غسل فرض فرمائيلې دې د يوخاص عمل نه د غسل شروع كولوحكم ئې نه دې وركړې چه په دې سره د غسل شروع اوكړئى لهذا غسل كونكې دې پوره بدن اووينځى نوچه څنګه هم غسل كوى صحيح به وي"[3]

د علامه عيني رحمه الله توجيه: وړاندې دغسل نه اودس كول چونكه د احنافو په نيز سنت دې په دې وجه علامه عيني رحمه الله دحافظ ابن حجر رحمه الله او قائلين وجوب په رد كښې فرمائي چه نص قرآني سره ددې چه مطلق دې او په هغې كښې د يوداسې شي تذكره نشته دې په كوم سره چه دغسل شروع اوكړې شي.مګر دحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت سره دا واضحه شوه چه حضورپاك به دغسل نه وړاندې د مانځه والا اودس په شان اودس كولو. لهذا د حضورپاك په عمل سره دسنت ثبوت اوشو اوواجب په دې وجه نه دې چه د اودس تحقق د غسل په ضمن كښې كيږي. لكه چه حائضه ښځه چرته جنبى شي نودهغې دپاره هم يوغسل كافي كيږي.[4] بيادااودس كوم چه دغسل په شروع كښې كيږئ په دې كښې دوه احتماله دي ياخودې داد غسل نه وړاندې مستقل سنت وي يا دې دغسل جزء وي؟ كه چرې دامستقل سنت اومنلې شي نو غسل كښې د بدن اندامونوسره د اودس اندامونه وينځل هم ضروري كيږي اوكه چرې دا دغسل جزء اومنلې شي نو د اودس اندامونه په اودس كښې وينځل كافي كيږي.

دوباره په غسل كښې باقي بدن سره به ددې وينځل ضروري نه وي.[5]

د اودس دتقديم وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره د تقديم وضوء باره كښې فرمائي: «إنما قدم غسل أعضاء الوضوء تشريفاً لها ولتحصل لها صورة الطهارتين الصغرى والكبرى»[6] داودس د اندامونو شرافت او فضيلت د وجې نه اودس په غسل باندې مقدم كړې شوې دې يادې وجې نه مقدم كړې شوې دې چه طهارت صغرىٰ او طهارت كبرىٰ دواړه حاصل شي.

كه چرې د تشريف اوفضيلت د وجې نه د اودس اندامونه وينځل مقدكړې دي نو چه د كومو حضراتو په نيز اودس كښې نيت شرط دې نودهغوى په نيز به په شروع كښې نيت كول وي اوكه چرې دغسل جزنه دي بلكه مستقل سنت دي نو بيا په اودس كښې به د جنابت دازاله كولو نيت هم كولې كيږي.

علامه داؤدي فرمائي چه په غسل كښې د اودس اندامونه داودس په ترتيب باندې وينځلوكښې مقدم كړي ليكن په شروع كښې دې د جنابت دغسل نيت هم اوكړي.[7]

---

[1] فتح البارى:۴۷۶/۱.
[2] أوجز المسالك:۴۹۸/۱بذل المجهود:۵۳۱/۱.
[3] فتح البارى:۴۷۵/۱كتاب الأم:۱۵۹/۱.
[4] عمدة القاري:۲۷۳/۳.
[5] فتح البارى:۴۷۵/۱الكنز المتوارى: ۱۸۸/۳.
[6] تحفة البارى:۲۱۸/۱فتح البارى:۴۷۵/۱شرح ابن بطال:۳۸۹/۱.
[7] فتح البارى:۴۷۵/۱.

شیخ الاسلام علامه زکریا انصاری رحمه الله نقل کړی دی چه راجح دادی که د جنابت نه وړاندې دې باندې څه پلیتی نه وی نو د جنابت د غسل نه وړاندې به اودس کښې دې د غسل د سنت نیت اوکړی اوکه جنابت اوحدث دواړه راجمع شی نو د غسل نه وړاندې اودس سره دې د حدث اصغر د لرې کولو نیت اوکړی.(۱)

د غسل نه پس د اودس حکم: بعض حضرات و د غسل نه پس اودس واجب ګرځولې دې.(۲)علامه ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه د علماؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه د غسل نه پس به دوباره اودس نه شی کولې(۳)

اعتراض: په دې باندې دا اعتراض کیدې شی چه مصنف ابن ابی شیبه کښې د ابوالبختری نه روایت دې «أن علیاً کان یتوضأ بعد الغسل»(۴) یعنی حضرت علی رضی الله عنه به د غسل نه پس اودس کولو.

جواب: ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د حضرت علی رضی الله عنه روایت مرسل دې ځکه چه یحیی بن معین فرمائیلی دی د ابوالبختری الطائی نوم سعید بن عبید دې اودا ثقه راوی دې لیکن د حضرت علی رضی الله عنه نه د ده سماع ثابته نه ده اوکه چرې د حضرت علی رضی الله عنه نه دا عمل ثابت هم شې نو د هغوی دا عمل به یا د انتقاض وضوء د وجې نه به وی یا په اودس کښې د کیدو اونه کیدو د شک د وجې نه به وی. (۵)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه حضرت علی رضی الله عنه او ابن مسعود رضی الله عنه نه د غسل نه پس د اودس نه انکار نقل دې. (۶)د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه د غسل نه پس د اودس باره کښې پوښتنه اوکړې شوه نو هغوی اوفرمائیل «أي وضوء أعم من الغسل؟» (۷)یعنی آیا یو اودس د غسل نه هم زیات اعم دې. هم دغه خبره د حضرت علقمه رضی الله عنه نه هم نقل ده چه هغوی فرمائیلی «أي وضوء أعم من الغسل؟» (۸)حضرت سعید بن جبیر رضی الله عنه نه وضوء بعد الغسل باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغه دا ناخوښه کړه. (۹)

د حضرت عائشه رضی الله عنها نه په صراحت سره د دې انکار مروی دې. چنانچه اسود بن یزید د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړی دی «کان رسول الله صلی الله علیه وسلم لا یتوضأ بعد الغسل» (۱)یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم د غسل جنابت نه پس اودس نه کولو. بلکه په یو روایت کښې وضوء بعد الغسل ناخوښه کیدل ذکر شوی دی. چنانچه ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه حضور پاک فرمائیلی دی «من توضأ بعد الغسل فلیس منا» یعنی څوک

---

(۱) اوګورئی: تحفة الباری:۲۱۸/۱.
(۲) عمدة القاری:۲۸۳/۳البنایة: ۳۱۹/۱.
(۳) الاستذکار:۳۰۴/۱.
(۴) مصنف ابن ابی شیبه کتاب الطهارة فی الوضوء بعدالغسل من الجنابة، رقم:۷۵۹.
(۵) شرح ابن بطال:۳۸۹/۱.
(۶) عمدة القاری:۲۸۳/۳البنایة:۳۱۹/۱فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱۴۲/۱-۱۴۱.
(۷) مصنف ابن أبی شیبة، کتاب الطهارة، فی الضوء بعدالغسل من الجنابة:۷۴۸.
(۸) مصنف ابن أبی شیبة، کتاب الطهارة، فی الضوء بعدالغسل من الجنابة:۷۵۲.
(۹) مصنف ابن أبی شیبة، کتاب الطهارة، فی الضوء بعدالغسل من الجنابة:۷۵۴.
(۱) مصنف ابن أبی شیبة، کتاب الطهارة،فی الوضوء، بعدالغسل من الجنابة:۴۷۶/۱-۴۷۵ رقم الحدیث:۷۴۹.

چه دَغسل نه پس اودس اوکړی هغه زمونږ نه نه دې. (١)علامه هیثمی رحمه الله په مجمع الزوائد کښې دَدې روایت نقل کولو نه پس فرمائی چه علامه طبرانی رحمه الله په معجم کبیر او صغیر او اوسط کښې دا روایت ذکر کړې دې.دَمعجم اوسط په سند کښې سلیمان بن احمدنومې راوی دې ابن معین دَده تکذیب کړې دې اوعبدان ئې توثیق کړې دې.(٢)علامه بنوی رحمه الله فرمائی ((ولم ینبه علی إسناد "الکبیر" والصغیر" ،فعسی أن یکون إسنادهما لامغمز فیه)) (٣) علامه هیثمی رحمه الله معجم کبیراوصغیر په اسنادباندې کلام نه دې کړې کیدې شی دَدې وجې نه چه دَدې دواړو په اسناد کښې دکلام څه گنجائش نشته دې.

په وضوء قبل الغسل کښې دَ سردمسح حکم: په وضوء قبل الغسل کښې به دَ سرمسح کولې شی که نه؟ په دې کښې اختلاف دې. اسحاق بن راهویه په یوغیرمشهور روایت کښې امام احمدبن حنبل رحمه الله او امام مالك رحمه الله په نیز به وضوء قبل الغسل کښې مسح دَ سر نه شی کولې بلکه په دوران غسل کښې په سرباندې اوبه بهیول دَسردَ مسح دَ طرف نه کافی کیږی. (٤)

هم دغه خبره دَابن عمر رضی الله عنهما نه په صراحت سره مروی ده او امام ابوداؤد رحمه الله دَ امام احمد رحمه الله نه هم دغه شان قول نقل کړې دې. (٥)

ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه وضوء قبل الغسل کښې دَ مسح په ځائی دَ سرپه وینځلو اکتفاء کول دَدې خبرې دلیل دې چه په اودس کښې دَ سر وینځل کافی دی دَمسح ضرورت نشته دې لیکن په عام اودس کښې داسې کول مکروه دی البته هغه اودس چه غسل سره یوځائی وی نو په هغې کښې داسې کول صحیح دی. (٦)

په یوروایت کښې حسن بن زیاد رحمه الله دَامام ابوحنیفه رحمه الله نه دانقل کړی دې چه په وضوء قبل الغسل کښې به دَ سرمسح نه شی کولې ځکه چه دَ جنابت دَ وجې نه په هغه باندې دَ سروینځل ضروری دی او دَ سروینځل فرض دی نوفرضیت مسح به نه ظاهرېږی. (٧)دَسفیان ثوری رحمه الله امام مالك رحمه الله اودَ مشهورقول مطابق دَ امام شافعی رحمه الله او حنابله نه خلال او اودَهغه شاگرد ابوبکر په نیزوضوء قبل الغسل کښې به دِ سرمسح کولې شی.(٨)

دَ احنافو ظاهری روایت هم دغه دې چه په دغه اودس کښې به دَ سرمسح کولې شی. (٩)

---

(١) والحدیث أخرجه الترمذی فی سننه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الوضوء بعدالغسل، رقم:١٠٧والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب ترک الوضوء بعدالغسل، رقم: ٢٥٣، وابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة، باب فی الوضوء بعدالغسل، رقم:٥٧٩،انظر کذلک تحفة الأشراف، رقم:١٦٠١٩، وجامع الأصول، رقم:٥٣٣٣.

(٢) اوگورئی: معجم الطبرانی الکبیر:٢١٣/١١رقم:١١٦٩١ومجمع الزوائد، کتاب الطهارة، باب فیمن توضأ بعد الغسل :٢٧٣/١معارف السنن:٣٦٨/١.

(٣) اوگورئی: معارف السنن:٣٦٨/١.

(٤) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:١٣٨/١.

(٥) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:١٣٨/١.

(٦) فتح الباری بشرح صحیح البخاری لابن رجب الحنبلی:١٣٩/١.

(٧) المبسوط للسرخسی:١٤٨/١،عمدة القاری:٢٨٤/٣البنایة:٣١٩/١.

(٨) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:١٣٩/١.

(٩) المبسوط:١٤٨/١البنایة: ٣١٩/١عمدة القاری:٢٨٤/٣.

علامه عينى رحمه الله د حسن بن زياد رحمه الله قول ذكر كولونه پس ظاهر روايت ته ترجيح وركوى هغه فرمائى چه وضوء قبل الغسل كښې د سر په مسح كولو كښې د غسل پوره والې دې.(۱)كوم حضرات چه په وضوء قبل الغسل كښې دسردمسح قائل نه دې هغه وائى چه دنبى كريم ﷺ نه د غسل جنابت نه وړاندې اودس كول خونقل دى ليكن په دغه اودس كښې چرته په يوروايت كښې د سردمسح تصريح نه دغه راغلې.(۲)

د قائلين مسح دليل: د سرد مسح قائلين دحضرت امام بخارى رحمه الله تخريج كړې شوې دحضرت عائشه رضي الله عنها د حديث باب د ظاهر نه استدلال كوى هغه وائى چه دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په روايت كښې دحضورپاك د مانځه والا د اودس په شان اودس كول منقول دى اودمانځه والا په اودس كښې د سرمسح كولې شى. لهذا دلته به هم د سرمسح كولې شى.(۳)

شارحين حديث ((توضأكما يتوضأ للصلوة)) نه د اودس كامل مراد اخستې دې بغيرد خپو د وينځلو د تاخير، ځكه چه بعض رواياتو كښې دتاخيرغسل رجلين يعنى د خپوروستو وينځلو ذكرموجوددې.(۴)

دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه ددې اودس باره كښې تپوس اوكړې شو نوهغوى اوفرمائيل ((توضأوضوءك للصلوة إلارجليك)) (۵)يعنى د خپل مونځ والادا اودس په شان اودس اوكړئى بغيردخپو د وينځلو (چه هغه به د اودس نه فارغ كيدو باندې وينځلې شى). ابن رجب حنبلى رحمه الله فرمائى چه دابن عمر رضي الله عنهما د قول نه داخبره معلوميږى چه وضوء قبل الغسل كښې به د سرمسح كولې شى. (ځكه چه د مانځه والا اودس كښې كولې شى). (۶)

دحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانا محمدزكريا صاحب كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه زما په نيزپه دې مسئله كښې توسع ده يعنى كه د سرمسح اوكړى نوبياهم صحيح ده اوكه دسرمسح اونه كړى نو بياه م صحيح دى. ځكه چه دحضرت عائشه رضي الله عنها روايت سره د سرمسح كول معلوميږى او د حضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې د سرد وينځلوذكرخوشته ليكن د سرد مسح چرته هم تصريح نشته دې.(۷)

د خپو وينځل د غسل جنابت نه وړاندې كه روستو؟: خپې په غسل جنابت كښې وړاندې په اودس كښې اووينځلې شى ياد غسل جنابت نه فارغ كيدونه پس؟ يعنى د جنابت دغسل نه وړاندې به د اودس تكميل كولې شى كه نه؟ په دې سلسله كښې دواړه شان روايات موجوددى. په دې وجه په ائمه كرامو كښې په دې مسئله كښې اختلاف پيداشوې دې. چنانچه د ائمه اربعه نه په دې سلسله كښې څلور اقوال نقل دى. اود مذكوره مسئلې صورتونه هم څلور جوړيږى په دې وجه به د ائمه رائې هم دې څلورو صورتونو كښې ذكركولې شى.

---

۱) عمدة القارى: ۲۸۳/۳.
۲) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.
۳) فتح البارى بشرح صحيح البخارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.
۴) أوجزالمسالک إلى مؤطأمالک: ۴۹۷/۱ فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۶/۱.
۵) فتح البارى بشرح صحيح البخارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.
۶) فتح البارى بشرح صحيح البخارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.
۷) أوجزالمسالک:۵۰۶/۱-۵۰۵.

رومبي صورت: دَ جنابت دَغسل نه وړاندې هم په اودس کښې خپې وينځلې شي يعني دَ غسل دَ شروع نه وړاندې اودس پوره کړې شي، خپې وينځل دَ غسل نه پس پورې روستونه کړې شي هم دغه دَ امام شافعي رحمه الله اشهر، اصح او مختار رائې ده.(۱)
دَعلي بن زياد رحمه الله دَروايت مطابق دَ امام مالك رحمه الله هم دغه رائې ده(۲)شرح العمده کښې علامه فاکهاني رحمه الله فرمائي((وهوالمشهور))يعني هم دغه دَ امام مالك رحمه الله مشهورقول دې(۳)امام احمدبن حنبل رحمه الله په يوروايت کښې هم دا قول اختيارکړې دې. (۴)ابن رجب حنبلي رحمه الله فرمائي چه هم دغه زمونږ په اصحاب کښې مشهوردې اوخلال اودغه ملګرې ابوبکر هم دغه رائې ده. (۵)
دَ احنافو يوروايت هم دغه دې چه خپې اول اووينځلې شي. صاحب درمختار علامه حصکفي رحمه الله دا مستحب ليکلې دې. (۶)اوعلامه شامي رحمه الله دَ صنيع نه هم دَدې ترجيح معلوميږي.(۷)
دويم صورت: دويم صورت دادې چه دَغسل په شروع کښې دَ اودس پوره والې اونه کړې بلکه خپې وينځل روستوکړې اودَ غسل جنابت نه پس خپې اووينځي. هم دغه دَ امام شافعي رحمه الله دويم قول دې.(۸)امام نووي رحمه الله دا ضعيف ګرځولې دې.(۹) داشان قول دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه هم نقل دې. (۱۰)

ابن وهب په مبسوط کښې دَامام مالك رحمه الله نه نقل کړې دې که څوك خپې وينځل دَ غسل نه دَ فارغيدوپورې روستوکول غواړې نو داسې کولې شي(۱۱)اکثرمشائخ حنفيه رحمهم الله مطلقًا دَ خپو دَ روستو وينځلو قائل دې(۱۲)امام محمدبن حسن الشيباني رحمه الله هم دا اختيارکړې دې.(۱۳)
دريم صورت: دريم صورت دادې چه دخپو وينځل دجنابت غسل کښې په تقديم اوتاخيرسره دواړه برابردي که غواړې نو اول دې اووينځي اودَاودس تکميل دې اوکړې اوکه غواړې نوخپې وينځل دې روستوکړې اودَغسل نه پس دې اووينځي. دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه په يوروايت کښې داسې نقل دې. (۱۴)
څلورم صورت: که دَ غسل ځائې پاك وې ختې وغيره نه وې اواوبه هم نه حصاريږي لکه چه په يو کاڼړې يادلرګې په تخته باندې غسل کولې شي ياهغه ځائې پوخ وې نو خپې دې دَغسل نه وړاندې

---

(۱) المنهاج شرح صحيح مسلم للنووي:۳/۲۲۹فتح الباري لابن رجب الحنبلي:۱/۱۳۹ فتح الباري:۱/۴۷۷.
(۲) المنتقى شرح مؤطامالک لأبي الوليد الباجي:۱/۳۹۲.
(۳) إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري للقسطلاني:۱/۴۸۷.
(۴) المغني لابن قدامة الحنبلي:۱/۱۳۸الإنصاف لأبي الحسن المرداوي الحنبلي:۱/۲۵۲.
(۵) فتح الباري لابن رجب الحنبلي:۱/۱۳۹الإنصاف:۱/۲۵۲.
(۶) البحرالرائق:۱/۹۴ الدرالمختارمع ردالمحتار:۱/۱۱۷-۱۱۶أوجزالمسالک:۱/۴۹۸.
(۷) ردالمحتار مع الدرالمختار ۱/۱۱۶بذل المجهود:۲/۲۵۸.
(۸) المنهاج شرح صحيح مسلم للنوی:۳/۲۲۰المجموع:۲/۱۸۲تلخيص الحبير:۲/۱۸۰.
(۹) المنهاج شرح صحيح مسلم للنوی:۳/۲۲۰.
(۱۰) المغني لابن قدامة الحنبلي:۱/۱۳۸الإنصاف للمرداوي الحنبلي:۱/۲۵۲.
(۱۱) المنتقى لأبي الوليد الباجي:۱/۳۹۲ أوجزالمسالک:۱/۳۹۸الشرح الصغير:۲/۱۷۲.
(۱۲) ردالمحتار:۱/۱۱۶البحر الرائق:۱/۹۴البناية: ۱/۳۱۹عمدة القاري:۳/۲۸۷.
(۱۳) ردالمحتار:۱/۱۱۶.
(۱۴) فتح الباري لابن رجب الحنبلي:۱/۱۳۹المغني لابن قدامة الحنبلي:۱/۱۳۸الإنصاف:۱/۲۵۲.

اووينځي اوداودس تكميل دې اوكړى اوكه هلته ختې يااوبه جمع كيږي نودَخپو وينځل دې روستو كړى اود غسل نه فراغت نه پس يوپاك ځائى ته راشى اوخپې دې اووينځى. دَ احناف اومالكيه نه يو قول داشان هم نقل دې.(١)

دَ جنابت دَغسل دَ پوره كولونه وړاندې دَ اودس دليل: **اكمال وضوء قبل الغسل** يعنى دَ غسل نه وړاندې دَخپودوينځلودَاستحباب دَقائلينو دليل دَبخارى شريف حديث الباب دې.داحضرات فرمائى چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها اكثر رواياتو كښې «يتوضأكمايتوضأللصلاة» الفاظ راغلى دى. ظاهر حديث نه تقديم غسل رجلين معلوميږى ځكه چه دې نه كامل اودس مراددې په كوم كښې چه دَ خپو وينځل هم داخل دى.(٢)

يواعتراض: په دې استدلال باندې يواعتراض دا كيږى چه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په اكثرو رواياتو كښې دَمانځه دَ اودس په شان داودس ذكردې په كوم سره چه تقديم معلوميږى دَ خپو روستو وينځلو هيڅ ذكرنشته دې ليكن امام مسلم رحمه الله دَ ابومعاويه عن هشام په طريق سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه هم داشان روايت نقل كړې دې دَ دې په آخره كښې دا الفاظ دى:«ثم أفاض على سائر جسده ثم غسل رجليه» (٣)دَدې الفاظو په نقل كولو دَ هشام په شاګردانو كښې سره دَدې چه ابومعاويه متفرددې ليكن امام بيهقى رحمه الله دَده تفرد صحيح ګرځولې دې. (٤)
دغه شان ددې زياتى شاهدهم موجود دې. ابوداؤد طيالسى رحمه الله دَ ابوسلمه رضي الله عنه په واسطه سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت نقل كړې دې دَدې په آخره كښې دى«فإذافرغ غسل قدميه» (٥) يعنى كله چه دَغسل جنابت نه فارغ شى نو دواړه خپې دې اووينځى.(٦)
دَدې نور تائيددَدې نه هم كيږى چه مسنداحمد كښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې دَ تاخير غسل الرجلين صراحت دې. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى«كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذاأرادأن يغتسل من جنابة يغسل يديه ثلاثاً، ثم يأخذ بيمينه ليصب بيمينه على شماله فيغسل فرجه حتى ينقيه، ثم يغسل يده غسلاً حسناً، ثم يمضمض ثلاثاً، ويستنشق ثلاثاً، ويغسل وجهه ثلاثاً، وذراعيه ثلاثاً، ثم يصب على رأسه الماء ثلاثاً، فإذاخرج غسل قدميه» (٧)
يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم چه به كله دَ جنابت دَغسل اراده كوله نودرې ځله به ئى خپل دواړه لاسونه وينځل، بيابه ئى په خپل ښى لاس سره اوبه اخستلې چه هغه په ګس لاس باندې واچوى، بياچه به ئى كله خپل شرمګاه وينځلو تردې چه ښه به پاك شو، بيابه حضورپاك خپل لاس په ښه شان سره وينځلو،

(١) عمدة القارى:٢٨٧/٣ إرشادالسارى:٤٨٧/١ ردالمحتار:١١٦/١ البحرالرائق:٩٤/١ شرح الزرقانى على مؤطأ مالك: ٩٠/١ فتح البارى للعسقلانى:٤٧٧/١.

(٢) فتح البارى للعسقلانى:٤٧٧/١ فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١٣٩/١ عمدةالقارى:٢٨٥/٣ المنتقى للباجى المالكى:٣٩٢/١ المنهاج للنووى:٢٢٠/٣ أوجز المسالک:٤٩٨/١ معارف السنن:٣٥٩/١.

(٣) فتح البارى:٤٧٥/١ أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة، رقم:٧١٨ وانفرد به مسلم، انظر تحفة الأشراف، رقم:١٦٩٠١.

(٤) فتح البارى: ٤٧٧/١ معارف السنن:٣٦٠/١ فتح الملهم:١٤٥/٣ انيل الأوطار للشوكانى:٢٦٤/١.

(٥) الحديث أخرجه أبوداؤد الطيالسى فى مسنده من طريق أبى سلمة بن عبدالرحمن:٢٠٢/٢ رقم:١٥٧٧.

(٦) فتح البارى:٤٧٧/١ فتح الملهم:١٤٥/١.

(٧) انظرمسنداحمد، فى مسنده عائشة رضي الله عنها:١٥٧/٨ رقم:٢٥١٥٥.

بیا به نی درې خله غرغرې کولې اودرې خله به نی پوزه کښې اوبه اچولې اودرې خل به نی خپل مخ وینځلو اودرې ځل خپلې متې، بیابه نی په خپل سرباندې درې ځل اوبه بهیولې، بیاچه به کله د «هغه» ځائی نه وتلو نوخپلې دواړه خپې به نی وینځلې.

جواب: دمسند احمد د روایت جواب د ادې لګه ځنګه چه په دې کښې دتاخیر صراحت راغلې دې هم دغه شان په دې کښې دحضرت عائشه رضی الله عنها نه د تقدیم صراحت هم نقل دې. چنانچه شعبی رحمه الله د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړی دی «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا اغتسل من الجنابة بدأ فتوضأ وضوءه للصلاة، وغسل فرجه وقدميه، ومسح يده بالحائط، ثم أفاض عليه الماء، فكأني أرى أثر يده في الحائط» (۱)

یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم چه به کله د جنابت دغسل اراده کوله نودمانځه والا اودس په شان اودس به نی کولواوخپل شرمګاه به نی وینځلواودواړه خپې، اوپه دیوال پورې به نی خپل لاس مرلو، بیا به حضور پاک په خپل ځان باندې اوبه بهیولې، حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها فرمائی لکه چه زه د حضورپاک صلی الله علیه وسلم په دیوال باندې د لاس مرلو اثر وینم.

لهذا دحضرت عائشه رضی الله عنها روایت الباب اونور ددې معنې ټول روایتونه په خپل ظاهرباندې محمول دی اومراد تری نه هم تقدیم غسل الرجلین دې. باقی پاتې شوه خبره دابومعاویه عن هشام والاروایت «اوابوداؤدطیالسی اومسنداحمد کښې تاخیرغسل الرجلین والاروایتونه» نوددې دوه جوابونه ورکړې شوی دی. یودا چه په دې سره تفریق وضوء جواز بیانول مقصوددی یعنی په اودس کښې څه اندامونه وراندې اوڅه دغسل کولونه پس وینځل جائزدی. دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه ابومعاویه عن هشام یاددې په شان معنی والاروایتونوکښې چه کوم «ثم غسل رجليه» په شان الفاظ راغلی دی نودې نه مراددادې «أعاد غسلهما لاستيعاب الغسل بعد أن كان غسلهما في الوضوء» یعنی په اودس کښې دخپو وینځلونه پس د استیعاب د وجې نه دوباره دا اووینځلې. ددې توجیه نه دا «ثم يفيض على جلده كله» بیا نې په خپل ټول بدن باندې اوبه اوبهیولې، موافق به شی چه ددې نه هم استیعاب غسل مقصود دې. (۲) بیا داحضرات فرمائی چه د حضرت عائشه رضی الله عنها ضبط حدیث اود طول صحبت د وجې نه ددې روایت ته دحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت باندې ترجیح حاصله ده. (۳)

د قائلین تاخیردلیل: دغسل جنابت نه وړاندې په اودس کښې د خپو نه وینځل اوواد غسل نه پس روستوکولوپورې قائل حضرات وائی چه د حضرت میمونه رضی الله عنها په اکثرو روایاتوکښې د خپو روستوو ینځلو صراحت موجوددې. حضرت میمونه رضی الله عنها «وضوءه للصلاة» سره د غیررجلین زیاتوالې هم نقل کړې دې او په روایت کښې ددې خبرې صراحت هم موجوددې چه حضورپاک دغسل نه فارغیدونه پس یوطرف ته کیدوسره خپې مبارکې وینځلی دی. (۴) امام مسلم رحمه الله پخپله د حضرت عائشه رضی الله عنها د ابو معاویه عن هشام په طریق سره تاخیرغسل الرجلین نقل کړې دې. (۵)

---

(۱) انظر مسند أحمد، في مسند عائشه رضی الله عنها:۴۶۳/۸ رقم:۲۶۵۲۳.

(۲) اوګورئی: فتح الباری للعسقلانی:۴۷۷/۱ فتح الملهم:۱۴۵/۱.

(۳) فتح الملهم:۱۴۵/۱ معارف السنن:۳۶۰/۱ البناية:۳۲۰/۱.

(۴) فتح الباری:۴۷۵/۱ أخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة، رقم:۷۱۸ وانفرد به مسلم، انظر تحفة الأشراف، رقم:۱۶۹۰۱.

(۵) قدمر تخريجه آنفاً، انظر ص:۱۵۷ رقم الحاشية:۳.

په دې روایت باندې سره دَدې چه کلام کړې شوې دې چه دَ ابومعاویه تفرددې لیکن علامه بیهقی رحمه الله داصحیح ګرځولې دې. (۱)اومحدثین شراح حدیث دَ ابوداؤدطیالسی دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دَدې شاهد ګرځولې دې. (کماتقدم) (۲) په مسنداحمدکښې هم دَحضرت عائشه رضی الله عنها نه تاخیر نقل دې. په کوم سره چه دَدې نور تائید کیږی(۳)دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه هم صراحتاً تاخیرغسل الرجلین نقل دې. (۴)

دَ تقدیم والا روایاتو توجیه: دَ حضرت عائشه رضی الله عنها هغه روایتونه په کوم کښې چه ((یتوضأکمایتوضأ للصلاة)) په شان الفاظ نقل دی دکوم نه چه قائلین تقدیم اکمال وضوء قبل الغسل باندې استدلال کوی. قائلین تاخیردَدې په جواب کښې وائی چونکه دَحضرت میمونه رضی الله عنها په اکثرو روایاتوکښې د تاخیرصراحت راغلې دې اوپخپله دَحضرت عائشه رضی الله عنها نه تاخیرهم روایت دې لهذا ((یتوضأکمایتوضأ للصلاة)) نه ((أکثره سوی الرجلین)) یعنی بغیردَ خپودَ وینځلونه به اکثراودس مراد اخستلې شی. (۵)

علامه قسطلانی رحمه الله دَعلامه کرمانی رحمه الله دا توجیه ردکړې ده هغه فرمائی چه دَ حضرت عائشه رضی الله عنها روایت مطلق او دَحضرت میمونه رضی الله عنها روایت مقید ګرځول صحیح نه دی ځکه چه دَ اطلاق اوتقیید تعلق صفات سره دې دَ یواندام وینځلاونه وینځلوسره نه دې. (۶)بیاعلامه قسطلانی رحمه الله وائی چه زیاتوالې خودَحضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کښې دې چه هغې دَغسل نه وړاندې په اودس کښې خپې وینځل نقل کړی دی.

لهذا دَحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت باندې به دَحضرت عائشه رضی الله عنها روایت ته تقدیم حاصل وی. (۷)علامه کرمانی رحمه الله دَدې دا جواب ورکړې دې چه دَ محدثینو په نیزدَ ثقه دَ زیاتی نه مراد الفاظ کښې زیاتوالې وی اودَالفاظو زیاتې دَحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت کښې دې دَ حضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کښې نشته دې. (۸)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَحضرت عائشه رضی الله عنها روایت په مجازباندې محمول کولوسره دې نه اکثراودس مراد اخستې شی.(۹)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَحافظ ابن حجر رحمه الله داخبره صحیح نه ده چه دَحضرت عائشه رضی الله عنها روایت په مجاز باندې محمول کړې شي ځکه چه بغیردَ ضرورت نه دَ مجاز طرف ته نه شی تللې اودَحضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کښې دَ مجازطرف ته دَ تللو هیڅ داعیه او سبب هم موجودنه دې. (۱۰)

---

(۱) الحدیث أخرجه أبوداؤد الطیالسی فی مسنده من طریق أبی سلمة بن عبدالرحمن:۲۰۲/۲رقم:۱۵۷۷.
(۲) فتح الباری:۴۷۷/۱ نیل الأوطار:۲۶۴/۱فتح الملهم:۱۴۵/۳معارف السنن:۲۶۰/۱.
(۳) مسندأحمد، مسندعائشه رضی الله عنها:۱۵۷/۸رقم:۲۵۱۵۵.
(۴) فتح البّاری لابن رجب الحنبلی:۱۳۹/۱.
(۵) فتح الباری:۴۷۷/۱شرح الکرمانی:۱۱۲/۳.
(۶) إرشادالساری بشرح صحیح البخاری:۴۸۹/۱.
(۷) إرشاد الساری للقسطلانی:۴۸۹/۱شرح الکرمانی:۱۱۲/۳.
(۸) شرح الکرمانی علی صحیح البخاری:۱۱۲/۳.
(۹) فتح الباری للعسقلانی:۴۷۷/۱عمدة القاری:۲۸۷/۳.
(۱۰) عمدة القاری للعینی:۲۸۷/۳.

دَغسل رجلين دَتاخير حكمت: امام قرطبى رحمه الله فرمائى «الحكمة فى تأخير غسل الرجلين ليحصل الافتتاح والاختتام بأعضاء الوضوء» [١] دَ غسل جنابت نه ورانديې په اودس كښې دَخپو په وينځلو كښې تاخير كښې حكمت دادې چه غسل جنابت افتتاح او اختتام دَاودس په اندامونو سره وى.

دَدريم صورت توجيه: دَخپو وينځلو وړانديې كول او روستو كول دواړه برابر دى كه غواړى نو اول دې اووينځى او كه غواړى نو روستو دې اووينځى. په يو روايت كښې امام احمد بن حنبل رحمه الله نه هم دغه نقل دى. [٢]

صاحب مغنى علامه ابن قدامة حنبلى رحمه الله دَدې قول په توجيه كښې فرمائى چه دَخپو وينځلو وړاندېوالي او روستووالى كښې دَاحاديثو اختلاف په دې خبره باندې دلالت كوى چه «دلته» موضع غسل مقصود نه دې بلكه مقصود خو اصل غسل (خپې) دى. (كه هغه وړاندې حاصل وى او كه روستو) [٣]

دَڅلورم صورت توجيه: دَاحنافو او مالكيه دَ يو روايت مطابق كه چرې غاسل په داسې ځائى كښې غسل كوى چرته چه اوبه نه جمع كيږى او ختې وغيره هم نه وى نو خپې وينځل دې وړاندې كړى ګنى روستودې كړى. دا قول په جمع بين الروايات باندې مبنى دى دَدې قائلين فرمائى چه بعض رواياتو كښې تقديم او بعض كښې تاخير ذكر دې لهذا كه چرې په داسې ځائى كښې غسل اوكړې شى چرته چه اوبه نه جمع كيږى يا ختې وغيره نه وى نو دَخپو وينځل دې وړاندې كړى لكه چه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په رواياتو كښې راغلى دى او كه چرې اوبه جمع كيږى يا ختې وغيره وى نو دَخپو وينځل دې روستو كړى. لهذا دَتاخير والا تول روايتونه هم په دې صورت باندې محمول دى. [٤]

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه مجمع الماء كيدو دَ وجې نه تاخير غسل رجلين قول دَ ماء مستعمل په نجس كيدو باندې مبنى دې. [٥] دَعلامه ابن عابدين شامى رحمه الله دَ صنيع نه تقديم غسلِ رجلين افضل كيدل معلوميږى. دَ پورته ذكرشوى تفصيلاتو دَ ذكركولو نه پس هغوى فرمائى چه دَ مفتى به قول مطابق چونكه ماء مستعمل طاهر يعنى پاكې وى او بيادا چه اوبو ته ترهغه وخته پورې مستعمل نه شى وئيلې تركومې چه دَتول بدنه جدا نه شى. لهذا كله چه غسل كونكې خپل ځائى بدل كړى نو بيا به دَ اوبو دمستعمل كيدو حكم لګولې شى. [٦] باقى پاتې شوه خبره دَ رواياتو دَاختلاف نو علامه ابن نجيم مصرى رحمه الله فرمائى چه په رواياتو كښې دَتقديم او تاخير اختلاف اولويت او غير اولويت دې نه چه دَ جواز او عدم جواز. [٧]

حاصل دا چه دَ جنابت دَغسلِ نه وړاندې په اودس كښې خپې وينځل افضل دى البته حضور پاك به كله دَ تنظيف په توګه او دَ جواز دَ بيان دَ پاره دَدې وينځل روستو كول. [٨]

---

[١] فتح البارى: ٤٧٨/١ المنتقى: ٣٩٢/١ إرشاد السارى: ٤٨٨/١.

[٢] المغنى لابن قدامة الحنبلى: ١٣٨/١ الإنصاف للمرداوى: ٢٥٢/١.

[٣] المغنى لابن قدامة الحنبلى: ١٣٨/١.

[٤] عمدة القارى: ٢٨٥.٢٨٧/٣ إرشاد السارى: ٤٨٩/١.

[٥] البناية شرح الهداية للعينى: ٣٢٢/١.

[٦] ردالمحتار مع الدرالمختار: ١١٧/١-١١٦.

[٧] البحر الرائق شرح كنز الدقائق: ٩٤/١ فتح الملهم: ١٤٥/٣.

[٨] الكوثر الجارى: ٤٠٨/١ بذل المجهود: ٢٥٨/٢.

قوله: ثم يدخل أصابعه في الماء فيخلل بها أصول الشعر: بيا به (حضورپاك) خپلې گوتې په اوبو كښې ډوبولې او په هغې سره به ئې د ويښتو په جرړوكښې خلال كولو. فيخلل بها، يعني په خپلو گوتوسره به ئې د ويښتو خلال كولو كومې چه به ئې په اوبو كښې ډوبې كړې وې. (١)

د امام مسلم رحمه الله په روايت كښې «ثم يأخذ الماء، فيدخل أصابعه في أصول الشعر» (٢) يعني بيا به حضورپاك اوبه اخستلې اوخپلې گوتې به ئې د ويښتو په جرړوكښې داخلولې. امام ترمذى رحمه الله او امام نسائى رحمه الله د ابن عيينه رحمه الله په طريق سره روايت نقل كړې دى «ثم يشرب شعرة الماء» (٣) يعني بيا به حضورپاك خپل ويښته په اوبوسره لمدول. مقصد د ټولو رواياتو داخودل دى چه حضورپاك به د ويښتو جرړې په اوبوسره لمدولې.

اصول الشعر: د مستملى اوحموى په روايت كښې أصول الشعر يعنى الشعر لام د تعريف سره راغلې دې. (٤) خودكشميهنى په روايت كښې أصول الشعر په ځائې باندې أصول شعره الفاظ راغلى دى يعنى د خپل سرمبارك د ويښتو جرړوته به ئې اوبه رسولې. (٥)

د دې تائيد د امام بيهقى رحمه الله د هشام عن حماد بن سلمه په روايت سره كيږى په دې كښې دى «فيخلل بها شق رأسه الأيمن، فيتبع بها أصول الشعر، ثم يفعل بشق رأسه الأيسر» (٦) يعنى حضورپاك به په خپلو لويندو گوتوسره د سرد ښى طرف خلال فرمائيلو اود ويښتو جرړو پورې به ئې اوبه رسولې، بيابه ئې د سرد كسې حصې خلال كولو. قاضي عياض رحمه الله فرمائى چه بعض حضرات وائى چه د ټول بدن د ويښتو خلال به كولې شى. هغه يا خود أصول الشعر په عموم سره استدلال كوى يا د بدن د باقى حصو د ويښتو د سرپه ويښتوباندې قياس كوى (٧) علامه كورانى رحمه الله فرمائى چه أصول شعره الفاظ په دې خبره باندې دلالت كوى چه د ويښتو جرړوته اوبه رسول ضرورى دى (٨) د يوبل روايت نه هم د دې تائيد كيږى چه حضورپاك اوفرمائيل «إن تحت كل شعرة جنابة» (٩) يعني د هرويښته لاندې جنابت (نجاست) وى.

د ويښتود خلال حكمت اوفائده: ابن حجر رحمه الله وغيره د تخليل شعر حكمت اوفائده بيانولوسره فرمائى: «فائدة التخليل إيصال الماء إلى الشعر والبشرة، ومباشرة الشعر باليد ليحصل تعميمه بالماء، وتأنيس البشرة لئلا

---

(١) فتح البارى: ٤٧٦/١ عمدة القارى: ٢٨٤/١.

(٢) أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة، رقم: ٧١٨.

(٣) الحديث أخرجه الترمذى فى جامعه، فى أبواب الطهارة، باب ماجاء فى الغسل من الجنابة، رقم: ١٠٤ والنسائى فى سننه كتاب الطهارة، باب تخليل الجنب رأسه، ولفظه: "كان يشرب رأسه" رقم: ٢٥٠.

(٤) إرشاد السارى بشرح صحيح البخارى: ٤٨٧/١ تحفة البارى: ٢١٩/١.

(٥) عمدة القارى: ٢٨٥/٣ فتح البارى: ٤٧٦/١.

(٦) أخرجه البيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب تحليل أصول الشعر بالماء وإيصاله إلى البشرة، رقم: ٨٢٥

(٧) شرح الزرقانى: ٩١/١ فتح البارى: ٤٧٦/١.

(٨) الكوثر الجارى إلى رياض أحاديث البخارى: ٤٠٧/١.

(٩) الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى الغسل من الجنابة، رقم: ٢٤٨ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب تحت كل شعرة جنابة، رقم: ٥٩٧ والترمذى فى جامعه فى أبواب الطهارة، باب ماجاء أن تحت كل شعرة جنابة، رقم: ١٠٦ وانظر جامع الأصول، النوع الأول فى كيفية الغسل، رقم: ٥٣١٦ وتحفة الأشراف، رقم: ١٤٥٠٢.

بصبها الصب ماتتأذى به» (١) دَ تخليل فائده دَ ويښتوجرړو ته او څرمن ته اوبه رسول دى دې دَپاره چه په عمومى توګه باندې دَ بدن هرځائى ته اوبه اورسيږى اوڅرمن نرمه شى، اوبغيردَ خلال نه اوبه بهيولوسره دکيدونکى ممكن تكليف نه بچاؤ اوشى. امام نووى رحمه الله اوعلامه قسطلانى رحمه الله «فيدخل أصابعه فى أصول الشعر» په شرح كښې فرمائى: «والحكمة فى هذا تليين الشعر وترطيبه ليسهل مرور الماء عليه ويكون أبعدمن الإسراف فى الماء» (٢)

دَ خلال حكمت دادې چه ويښته نرم تازه اوښكلې شى دې دَپاره چه په هغې باندې اوبه بهيول آسان وى اودَ اوبو په استعمال كښې دَ اسراف نه بچ شى.

دَ سردَ ويښتودَخلال حكم: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه زرقانى رحمه الله ليكلى دى چه په غسل كښې په اتفاق سره دَ سردَ ويښتو خلال غيرواجب دې الايه چه دَ سر ويښته په څه څيزسره ترلې شوې وى يعنى ويښته اينختې وى او څه څيزسره كلك شوې وى دَ كوم په وجه چه بغيردَ تخليل نه اوبه دَ ويښتو جرړو ته نه شى رسيدې. «نوبيابه خلال كول ضرورى وى دې دَپاره چه اوبه دَ ويښتو جرړو ته اورسيدې شى» (٣)

تخليل لحيه: دَ ائمه په مينځ كښې مختلف فيه ده دَ دې وضاحت په كتاب الوضوء كښې راغلې دې.

قوله: ثم يصب على رأسه ثلاث غرف بيديه: بيا حضورپاك په خپلو لاسونو باندې درې لپې «اوبه» په خپل سرباندې واچولې. **ثلاث غرف:** غرف دَ غين په ضمه او راء فتحه سره دَ غرفة جمع ده. **الغرفة** «دَ غين ضمه سره» يوه لپه اخستې شوې اوبوته وائى. او**الغَرفة** «دَغين فتحه سره» مصدرمرة دې يوځل لپه ډكولو ته وائى. (٤)

دَعلامه انورشاه كشميرى رحمه الله رائې: علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه **الغَرفة** په فتح دَغين په لوښى سره لرې اوبوته وائى او**الغُرفة** په ضمه دَ غين دَنهر نه لرې اوبه اخستوته وائى. لكه چه ارشاد بارى تعالى دې ﴿إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ﴾ (٥) يعنى مګرڅوك چه واخلى يوه لپه په خپل لاس سره. (٦) دَ **الغُرفة** جمع **غُرُفات، غُرَفات** او **غُرْفات** دَ راء په ضمه فتحه اوسكون سره هم راځى. (٧)

دَ نسخواختلاف: علامه عينى رحمه الله وائى چه دكشميهنى په روايت كښې «**ثلاث غرف**» راغلې دې. (٨) خو حافظ ابن حجر رحمه الله غرفات دَ كشميهنى روايت ګرځولې دې. (١) علامه قسطلانى رحمه الله وائى چه

---

(١) اوګورئى: فتح البارى: ۴۷۶/۱ شرح الزرقانى على موطأ للإمام مالك: ۹۱/۱.

(٢) اوګورئى: المنهاج شرح صحيح مسلم للنووى: ۲۲۰/۳، إرشادالسارى بشرح صحيح البخارى: ۴۸۸/۱.

(٣) فتح البارى: ۴۷۶/۱ شرح الزرقانى على موطأ الإمام مالك: ۹۱/۱ فتح الملهم بشرح صحيح الإمام مسلم: ۱۴۴/۳.

(٤) الصحاح للجوهرى، ص: ۷۲۲ لسان العرب: ۵۴/۱۰ مجمع بحار الأنوار: ۲۹/۴ فتح البارى: ۴۷۶/۱ عمدة القارى: ۲۸۵/۳ إرشاد السارى: ۴۸۸/۱.

(٥) البقرة: ۲۴۹.

(٦) فيض البارى: ۴۵۳/۱.

(٧) الصحاح للجوهرى ص: ۷۲۲ لسان العرب: ۵۴/۱۰ مجمع بحارالأنوار: ۲۹/۴.

(٨) عمدة القارى: ۲۸۵/۳.

غرفات دَ اصيلی روايت دې.[1] بهرحال دَ نسخو اختلاف په خپل ځائ دلته هم لفظ غرفات راجح دې ځکه چه غرفات جمع قلت ده او په عام توګه دَ ثلاث عدد تميز جمع قلت راځی.[2]

دَ لفظ غرف رومبۍ توجيه: البته په کومو نسخو کښې چه غرف راغلې دې دَهغې يوه توجيه داده چه لفظ غرف سره ددې چه دَ جمع کثرت وزن دې ليکن دلته دا جمع دَ قلت قائم مقام ده ځکه چه کله جمع کثرت جمع قلت په ځائ او جمع قلت دَ جمع کثرت په ځائ راوړلې شی.[3]

دويمه توجيه: دَدې دويمه توجيه داده چه غرف په وزن دَ فُعل کوفيين په نيز جمع قلت دَ اوزان نه ده. هغه وائی چه دَ فُعل فاء ضمه او کسره سره دجمع قلت وزن دې لکه دالله تعالی ارشاد ﴿فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ﴾[5] او﴿ثَمَانِيَ حِجَجٍ﴾[6] کښې لفظ "سور" په وزن فعل اولفظ "حجج" په وزن دَ فعل جمع قلت دَ اوزان نه دے.[7]

دَ ثلاث غرف نه دَ شوافع تثليث فی الغسل باندې استدلال: ثلاث غرف الفاظ نه شوافع دَ«تثليث فی الغسل» په استحباب باندې استدلال کړې دې.[8] چنانچه امام نووی رحمه الله په مسلم شريف کښې دَ جبير بن مطعم رضی الله عنه روايت «فإني أفيض على رأسي ثلاث أكف»[9] يعنی زه په خپل سرباندې درې لپې اوبه اچوم، په ذيل کښې ليکلی دی: "په دې حديث سره په سرباندې درې ځل دَ اوبو اچولو استحباب معلوميږی په دې باندې اتفاق دې. زمونږ اصحاب (فقهاء شافعيه) په سر اوباقی داودس په اندامونو باندې قياس کولو سره ټول بدن دې سره ملحق کړې دې. ځکه چه په اودس کښې تخفيف دې اوبار بار دَدې ضرورت پيښيږی. لهذا چه کله په اودس کښې تثليث مستحب دې نو په غسل کښې به په طريقه اولی مستحب وی. په دې مسئله کښې دَ چا په نيزڅه اختلاف زمونږ په علم کښې نشته دې بغير دَ قاضی القضاة ماوردی رحمه الله هغه وائی چه په غسل کښې تکرار مستحب نه دې دَهغه دا قول شاذ اومتروک دې."[10]

---

[1]) فتح الباری:۱/۴۷۶.

[2]) إرشاد الساری:۱/۴۸۸.

[3]) فتح الباری:۱/۴۷۶عمدة القاری:۳/۲۸۵إرشادالساری:۱/۴۸۸.

[4]) فتح الباری:۱/۴۷۶عمدة القاری:۳/۲۸۵إرشادالساری:۱/۴۸۸.

[5]) سورت هود:۱۳.

[6]) سورت القصص:۲۷.

[7]) عمدة القاری:۳/۲۸۵إرشادالساری:۱/۴۸۸.

[8]) فتح الباری:۱/۴۷۶إرشادالساری:۱/۴۸۸.

[9]) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه فی كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثاً رقم:۲۵۴ومسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم:۷۴۰وأبوداؤد فی سننه فی كتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم:۲۳۹والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب ذكر مايكفی الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم:۲۵۰ وأخرجه أيضاً فيه فی كتاب الغسل والتيمم باب مايكفی الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم:۴۲۳وابن ماجه فی سننه فی كتاب الطهارة وسننها، باب فی الغسل من الجنابة رقم:۵۷۵انظر تحفة لأشراف رقم:۳۱۸۶.

[10]) المنهاج:۳/۲۳۵-۲۳۴.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه (عدم استحباب صرف دَماوردی رحمه الله نه دي) بلکه هم دغه خبره ابو علی السنجی رحمه الله په شرح الفروع کښې ذکرکړې ده اوامام قرطبی رحمه الله هم دَدې قائل دې.[1] په مذکوره روايت کښې تثليث ته ((باب من بدأبالحلاب أو الطيب عندالغسل)) کښې حضرت قاسم رحمه الله دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه په روايت باندې محمول کړې شوې دې دَدې مقتضٰی داده چه هريولپه دَ سردَ مختلف طرفونونه اچولې شوې وی.[2]

چنانچه ماوردی رحمه الله هم دا اختيارکړې دې هغه فرمائي چه دَغسل شروع دَ ښی طرف نه اوبه بهيولوسره کوئي. دَ قاسم رحمه الله دَحضرت عائشه رضی الله عنها دَ روايت دَ وجې نه، حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي چه کله به رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ جنابت دَ غسل اراده کوله نو په خپلو دواړو لاسونوکښې به ئې اوبه اخستلې اودَسر مبارك دَښی طرف نه به ئې شروع کوله بيابه ئې کَس طرف باندې اوبه اچولې.[3]

دَ بخاری شريف په روايت کښې حلاب دَ راغوښتلوهم ذکر دې. دَدې تفصيلی بحث به په مذکوره باب کښې راځی. ان شاء الله. دَ احنافو په نيزهم په غسل کښې درې ځل اوبه بهيول سنت دی ليکن دایاد ساتئ چه درې لپې اوبه اچول مسنون نه دی بلکه سنت درې ځل استيعاب سره غسل کول دی. چنانچه ابن نجيم رحمه الله ليکلی دی ((السنة تكرار الغسلات المستوعبات لاالغرفات))[4] يعنی تکرارسره داسې غسل کول چه پوره بدن اووينځلې شی سنت دی نه چه (درې ځل) لپې اوبه اچول. علامه زرقانی رحمه الله فرمائي چه تثليث رأس سره خاص دې. هم دغه دَ حديث (الفاظ "ثم يصب على رأسه") مدلول دې.[5]

قوله: ثم يفيض الماء على جلده كله: بيا به حضورپاك په خپل ټول بدن مبارك باندې اوبه بهيولې. **يفيض الماء**: أفاض، يفيض، إفاضة دَ باب افعال نه دَمضارع معروف صيغه ده. ((أفاض الماء على نفسه)) په بدن باندې اوبه بهيولوته وائي.[6]

علامه مطرزی رحمه الله وائي ((أفاض الماء: صبه بكثرة)) په کثرت سره اوبه بهيولوته وائي.[7] علامه کورانی رحمه الله ليکلی دی چه ((الإفاضة: الصب من الأعلى بكثرة، من فاض الماء إذا سال عن جوانب الحوض))[1] افاضه دَ

---

[1]) فتح الباری:۴۷۶/۱.

[2]) فتح الباری:۴۷۶/۱.

[3]) الحاوی الکبير:۲۶۸/۱والحديث أخرجه البخاری فی صحيحه فی کتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب أوالطيب عندالغسل رقم:۲۵۸ومسلم فی صحيحه فی کتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة رقم:۷۲۵ أبوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم:۲۴۰والنسائی فی سننه فی کتاب الغسل والتيمم، باب استبراء البشرة فی الغسل من الجنابة رقم:۴۲۲ انظرتحفة الأشراف رقم:۱۷۴۴۷.

[4]) البحرالرائق:۴۷/۱.

[5]) شرح الزرقانی:۹۱/۱.

[6]) اوګورئی: لسان العرب:۳۶۶/۱۰الصحاح للجوهری ص:۸۳۰النهاية لابن الأثير:۴۰۴/۲.

[1]) المغرب فی ترتيب المعرب للمطرزی:۱۵۴/۲الکوثر الجاری للکورانی:۴۰۷/۱.

پورته طرف نه په کثرت سره اوبه بهیولوته وائی. اودا «فاض الماء» نه ماخوذ دي. «فاض الماء» هغه وخت ونیلې شی کله چه په حوض کښې د اوبو ډکیدونه پس د دې د اطرافونه بهیدل شروع شی. فاض الماءفیضاً دسمع نه د اوبوچپه راتلل ډکیدوسره بهیدل اوپه کثرت سره بهیدوته وائی.(۲)

دعلامه لکهنوی رحمه الله وائي: علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله د "درر" په حواله سره لیکلی دی چه «الإفاضة: الصب» یعنی د پورته نه اوبه راغورزولوته وائی. لهذا په غیرجاری اوبوکښې که چرې صب نه وی نوغسل ته به مسنون نه شي ونیلی سره د دې چه پلیتی لرې شی. (اوطهارت حاصل شی) البته په بهیدلو اوبوکښې که څوك غوپه اووهی او په اندازه د اودس اوغسل په هغې کښې حصارشی نوهغه د سنت تکمیل اوکړو. (۳)

کوم حضرات چه دلك شرط نه ګرځوی هغه «یفیض الماء» نه استدلال کوی (چه یفیض صرف اوبه بهیولوته وائی نه چه مږلوته) نود دې نه معلومه شوه چه دلك ضروری نه دې. د حنفیه شافعیه حنابله اوبعض مالکیه په نیز«دلك فی الغسل» مستحب دي خو امام مالك رحمه الله او امام مزنی رحمه الله دا په اودس باندې قیاس کولوسره واجب ګرځوی. (۴)

علامه مازری رحمه الله وائی چه د جمهورو «الإفاضة» په «الإسالة» معنی کښې اخستلوسره په عدم دلك باندې استدلال کول صحیح نه دی ځکه چه «فاض» د «غَسَلَ» په معنی کښې هم راځی لهذا په غسل کښې به اختلاف باقی پاتې وی. (۵)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ولایخفی مافیه» (۶)یعنی علامه مازری رحمه الله په دې قول کښې چه کوم ضعف دې هغه د چانه هم پټ نه دې. دعلامه مازری رحمه الله د دې قول باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله «ولا یخفی مافیه» وئیلو وجه داده چه د لغت د یومعتبر کتاب نه«فاض» په معنی د «غَسَلَ» ثبوت نشته دي.(۷)

قوله : : جلده: د جلدنه مراددلته بدن دې علامه رافعی رحمه الله وائی«وقدیکنی بالجلدعن البدن» (۸) یعنی جلد وئیلو سره بدن مراد اخستې شی.

قوله : : كلّه: کله د تاکید په توګه راوړلې شوې دې دې د پاره چه چاته دا وهم نه وی چه د دې نه اکثر بدن مراددې بلکه د کله تاکید په دې خبره دلالت کوی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په غسل کښې ټول بدن

---

۱) الکوثرالجاری:۱/۴۰۷.
۲) لسان العرب:۱۰/۳۶۶الصحاح ص:۸۳۰النهایة:۲/۴۰۴.
۳) السعایة فی کشف مافی شرح الوقایة للإمام عبدالحی اللکهنوی:۱/۲۹۶.
۴) اوګورئی: فتح الباری للعسقلانی:۱/۳۷۶عمدة القاری:۳/۲۸۵إرشادالساری:۱/٤٨٨شرح الزرقانی:۱/۹۱.
۵) اوګورئی: فتح الباری للعسقلانی:۱/٤٧٦شرح الزرقانی علی موطأالإمام مالک:۱/۹۱.
۶) فتح الباري:۱/٤٧٦.
۷) اوګورئی: لسان العرب:۱/۳۶۶المغرب:۲/۱۵٤الصحاح ص:۸۳۰ النهایة:۲/٤٠٤.
۸) شرح الزرقانی علی موطأالإمام مالک:۱/۹۱.

مبارك اووينځلو.([1])دَ كلَه په تاكيدسره دَدې خبرې تائيدهم كيږي چه دَ غسل نه وړاندې اودس كول مستقل سنت دى اوپه دې سره دَ اودس پوره كول وړاندې دَغسل په استحباب باندې هم استدلال اوكړې شو چه غسل نه وړاندې په اودس كښې خپې اووينځلې شى روستودې نه كړې شى لكه چه «كمايتوضألصلوة» دَ الفاظو نه ښكاره كيږى. ([2])

فائده: په حديث باب كښې دَ «كان إذا اغتسل» نه اراده دَغسل مراد ده او «من الجنابة» كښې "من" دَ سببيت دَپاره دې. يعنى «لأجل الجنابة» دَ جنابت دَ وجې نه. ([3])

په حديث مبارك كښې "بدأ"، "فغسل" او "ثم توضأ" دَماضى په صيغه سره راوړل او "يدخل"، "فيخلل"، "يصب" او "يفيض" دَ مضارع راوړلوكښې نكته داده چه كه چرې "إذا" شرطيه اومنلې شى نوماضى به دَمستقبل په معنى كيږى لهذا ټول به دَمستقبل په معنى كښې وى. باقى پاتې شوه خبره دَ الفاظو دَ اختلاف نوهغه دَدې خبرې طرف ته دَ اشارې كولودَپاره راوړلې شو چه په دې كښې كوم افعال غسل كښې داخل دى اوكوم خارج دى. لهذا دَماضى والا دريواړه افعال دَغسل نه خارج او مضارع والا افعال دَ غسل نه دى.([4])كه چرې "إذا" ظرفيه اومنلې شى نو ماضى خو به په خپل اصل وى اودَ مضارع والوصيغوكښې دَاصل نه دَمستقبل طرف ته عدول په دې وجه كړې شوې دې چه سامعين ته دَ غسل دَ صورت استحضار اوشى.([5])

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په حديث كښې هم دَ غسل جنابت نه وړاندې دَ اودس كولو صراحت موجوددې.

دَحديث نه مستنبط شوى احكام: ① دَ اودس شروع كولو نه وړاندې دَلاسونو وينځل مستحب دى. (كه چرې څه پليتى نه وى لګيدلې نو ګنى دَ لاسونو وينځل به واجب وى)([6]). ② دَغسل نه وړاندې اودس كول سنت دى.([7]) ③ دَغسل نه وړاندې دَ اودس پوره والې اوكړى خپې وينځل دې روستوكوى نه. ([8])④ دَ سرويښتوكښې خلال اودَ ږيرې ويښتوكښې خلال په غسل كښې واجب دې اوپه اودس

---

[1]) اوګورئى: فتحالبارى:۱/٤٧٦عمدة القارى:٣/٢٨٥إرشادالسارى:۱/٤٨٨شرحالزرقانى:۱/۹۱الكوثر الجارى: ۱/٤۰٧.

[2]) اوګورئى: فتح البارى:۱/٤٧٦عمدة القارى:٣/٢٨٥إرشادالسارى:۱/٤٨٨شرح الزرقانى :۱/۹۱الكوثرالجارى :۱/٤۰٧.

[3]) فتح البارى:۱/٤٧٥عمدة القارى:٣/٢٨٤إرشادالسارى:۱/٤٨٧.

[4]) شرح الكرمانى على صحيح البخارى:۱/۱۱۲-۱۱۱عمدة القارى:٣/٢٨٤تحفة البارى:۱/٢١٩-٢١٨.

[5]) اوګورئى: فتح البارى:۱/٤٧٦عمدة القارى:٣/٢٨٤شرح الكرمانى:۱/۱۱۲.

[6]) عمدة القارى:٣/٢٨٥شرح الكرمانى على صحيح البخارى:۱/۱۱۲تحفة البارى:۱/٢١٩

[7]) عمدة القارى:٣/٢٨٥فتح البارى على صحيح البخارى:۱/٤٧٥شرح ابن بطال:۱/٣٧٩إرشادالسارى:۱/٤٨٨.

[8]) فتح البارى:۱/٤٧٦عمدة القارى:٣/٢٨٥.

كښې سنت دي. (۱)⑤ په خپل لاس باندې درې لپې اوبه په خپل سر باندې اچول مستحب دی. (۲)⑥ دَ جنابت په غسل كښې ګوتې په اوبو كښې داخلول جائز دی. (۳)

الحديث الثالث

۲۴۹ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: «تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُضُوءَهُ لِلصَّلاَةِ، غَيْرَ رِجْلَيْهِ، وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الأَذَى، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ المَاءَ، ثُمَّ نَحَّى رِجْلَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا، هَذِهِ غُسْلُهُ مِنَ الجَنَابَةِ» [حديث باب ۲۵۷، ۲۵۴، ۲۵۶، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۷] (۴)

ترجمه: مونږ ته محمدبن يوسف بيان اوکړو چه اووئيل مونږ ته سفيان (ثوري) هغه داعمش نه هغه دَ سالم بن ابی الجعد نه هغه دکريب نه اوهغه دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه هغوی دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه چه حرم محترم وه دَ حضورپاک ﷺ هغې اووئيل رسول الله ﷺ (دَ غسل جنابت نه وړاندې) دَ مانځه په شان اودس اوکړو صرف خپې ئی اونه وينځلې اوخپل شرمګاه ئی اووينځلو اوکوم ګندګی چه لګيدلې وه (هغه ئی وينځله) بيائی په خپل ځان باندې اوبه اوبهيولې بيائی دواړه خپې اوځنډلې هغه ئی وينځلې (سالم اووئيل) دَ حضورپاک دَ جنابت غسل هم دغه وو.

تراجم رجال:

---

(۱) عمدة القاری:۲۸۵/۳إرشادالساری:۴۸۸/۱.

(۲) شرح الكرمانی:۱۱۲/۱تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۳) عمدة القاری:۲۸۶/۳شرح الكرمانی:۱۱۲/۱.

(۴) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه أيضاً فی كتاب الغسل باب الغسل مرة، رقم: ۲۵۷،وأخرجه أيضاً فی الكتاب نفسه، فی باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة رقم:۲۵۹بنحوه، وفيه أيضاً، باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقی رقم:۲۶۰وفيه أيضاً، باب تفريق الوضوء والغسل رقم:۲۶۵، بنحوه مختصراً، وفيه أيضاً باب من أفرغ بيمينه علی شماله فی الغسل رقم:۲۶۶ بنحوه وفيه أيضاً باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء منه مرة أخری رقم:۲۷۴، بنحوه، وفيه أيضاً باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم:۲۷۶، وفيه أيضاً فی باب التستر فی الغسل عند الناس رقم:۲۸۱، مختصراً نحوه وفيه أيضاً، باب الغسل بالصاع ونحوه رقم:۲۵۳، وأخرجه مسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض، باب تستر المغتسل بثوب ونحوه، رقم:۷۶۴، مختصراً، وفيه أيضاً باب صفة غسل الجنابة رقم: ۷۲۲، وأخرجه أبوداؤد فی سننه مطولاً فی كتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة، رقم: ۲۴۵، وأخرجه الترمذی فی جامعه فی كتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة، بنحوه مختصراً، وقال هذا حديث حسن صحيح رقم: ۱۰۳، وأخرجه النسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب غسل الرجلين فی غيرالمكان الذی يغتسل فيه رقم:۲۵۳، وأيضاً فی كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذی عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه، مختصراً، رقم: ۴۱۸، أيضاً فی الكتاب نفسه، باب مسح اليدبالأرض بعدغسل الفرج:۴۱۹، وفيه أيضاً باب الاستتار عندالغسل، مختصراً رقم:۴۰۶، وفيه أيضاً باب الغسل مرة واحدة رقم: ۴۲۸وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی كتاب الطهارة وسننها، باب المنديل بعد الوضوء وبعد الغسل، مختصراً رقم:۴۶۷، انظرجامع الأصول رقم:۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم:۱۸۰۶۴.

محمدبن يوسف: دامحمدبن يوسف فريابى رحمه الله دي. دَدوى تفصيلى حالات «**كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا**» لاندې تيرشوى دى. (١)

سفيان: دامشهورامام محمدث سفيان بن سعيدثورى رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الإيمان باب علامة المنافق**» لاندې بيان كړې شوى دى. (٢)

الاعمش: دامشهورمحدث سليمان بن مهران الاعمش رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم**» لاندې تيرشوى دى. (٣)

سالم بن ابي الجعد: داسالم بن ابى الجعد كوفى رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال،عندالوقاع**» لاندې تيرشوى دى. (٤)

كُريب: داكريب بن ابى مسلم قرشي دې. دَدوى حالات «**كتاب الضوء باب التخفيف فى الوضوء**» لاندې تيرشوى دى. (٥)

ابن عباس رضي الله عنه دادَحضورپاك دَ تره خوئى عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. دَدوى تفصيلى حالات «**بدءالوحى باب كيف كان بدءالوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم،الحديث الرابع**» لاندې تيرشوى دى. (٦)

ميمونة رضي الله عنها: دادَ حضورپاك زوجه مطهره ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. دَدې حالات «**كتاب العلم باب السمرفى العلم**» دَويم حديث لاندې تيرشوى دى. (٧)

شرح حديث

قوله : : توضاءرسول الله صلى الله عليه وسلم وضوءه للصلاة غيررجليه: رسول الله صلى الله عليه وسلم دَغسل جنابت نه وړاندې دَ مانځه والا دَ اودس په شان اودس کړې دې. صرف خپې اونه وينځلې.

قوله : : غيررجليه: دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په الفاظوكښې دَغسل جنابت په اودس كښې دَ خپو دَ وينځلو دَ روستوكولو صراحت دې اودادَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت کړې شوې دَتيرشوى روايت مخالف هم دې. (٨)

دَعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله توجيه: حضرت مولاناعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله دَحضرت عائشه رضي الله عنها اودَحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ روايتونو توجيه بيانولوسره ليكى: "دَدې ترجمه په ذيل كښې امام

---

(١) اوګورئى: كشف البارى:٣/٢٥٤-٢٥٢
(٢) اوګورئى كشف البارى:٢/٢٧٨.
(٣) اوګورئى: كشف البارى:٢/٢٥١.
(٤) صحيح البخارى كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال، وعندالوقاع.
(٥) صحيح بخارى كتاب الضوء باب التخفيف فى الوضوء.
(٦) اوګورئى: كشف البارى:١/٤٣٧-٤٣٥.
(٧) اوګورئى كشف البارى:٤/٤٢٢-٤٠٢.
(٨) فتح البارى:١/٤٧٧عمدة القارى:٣/٢٨٧.

بخاری رحمه الله دوه روایتونه نقل کړدي دي دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روایت کښې دَخپو دَ وینځلو جدا ذکرنشه دي اودَحضرت میمونه رضي الله عنها په روایت کښې دَ خپودَ وینځلوجدا تذکره موجودده چه حضورپاك دَغسل نه فارغ کیدونه پس خپې دَ هغه ځائی نه اخواکیدوسره او ونی وینځلې. حضرات فقهاء ددې دواړو روایتونود صحت دَ وجې نه دا په جدا جدا صورتونوباندې محمول کوی. کله دا صورت وی چرته چه غسل کولې شی هلته دَاستعمال شوی اوبودَ وتلو لار وی، په داسې صورت کښې به خپې اودس سره وینځلې شی اوکله دَغسل په مقام کښې دَ استعمال شوې اوبو دَ وتو لار نه وی اواوبه هم هلته جمع کیږی. په داسې صورت کښې به خپې دَ غسل نه پس هم وینځلې شی. دَ دوو جدا صورتونو دَ روایت دَ وجې نه دامعلومیږی چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها په کورکښې به دَ اوبو دَ وتلو لار وی په دې وجه حضورپاك خپې وینځل روستونه کړې اودَ حضرت میمونه رضي الله عنها کره دَغسل په مقام کښې دَ اوبووتلو لار نه وه په دې وجه حضورپاك خپلې خپې دَهغه ځائی نه اخوا کیدوسره اووینځلې".([1])

قوله: وغسل فرجه وما أصابه من الأذى: اوحضورپاك خپل شرمګاه اووینځلو اوکومه ګندګی چه لګیدلې وه (هغه ئې اووینځله). **وغسل فرجه:** **وغسل فرجه** کښې واو دَترتیب دَپاره دې یانه دې یادَ بل څه معنې دَپاره مستعمل دې په دې باره کښې شراح حدیث مختلف توجیهات بیان کړی دی.

اعتراض: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه که څوك دا اووائی چه دَ شرمګاه وینځل خودَ اودس نه وړاندې وی نو بیا په حدیث کښې اودس ولې مقدم کړې شوې دې؟

دَعلامه کرمانی رحمه الله توجیهات: دَدې اعتراض علامه کرمانی رحمه الله درې جوابونه ورکړی دی: ① دَ اودس دَ شرمګاه په وینځلوباندې مقدم کول واجب نه دی په دې وجه تقدیم اوتاخیر واقع کیږی. ② یادلته واؤ دَترتیب دَپاره نه دې (لهذا په دې سره شرمګاه وینځلوتاخیر لازم نه راځی) ③ یا واؤ حالیه دې (یعنی دَ مانځه والادَ اودس په شان اودس ئې اوکړو په داسې حال کښې چه شرمګاه ئې اووینځلو) ([2])

دَعلامه عینی رحمه الله په علامه کرمانی رحمه الله باندې نقد: علامه عینی رحمه الله دَعلامه کرمانی رحمه الله په دریواړو توجیهاتو باندې نقدکړې دې. هغه فرمائي چه هغه دا څنګه اووئیل چه دَ شرمګاه وینځل مقدم کول واجب نه دی. (حالانکه واجب دی) دَهغه ددې قول هیڅ حیثیت نشته دې. ([3])

اودَهغه دا وینا چه دلته واؤ ترتیب دَپاره نه دې دا تعسف دې (بې ځایه خبره) ده. داپخپله دَهغه خلاف یودلیل دې څکه چه دَهغوی په نیزخو واؤ اصل کښې دَ ترتیب دپاره راځی. حالانکه یومحقق هم دَدې قائل نه دې. ([4])

دَ علامه کرمانی رحمه الله واؤ حالیه ګرځول هم صحیح نه دی دَدې هیڅ صحیح توجیه هم نه شی کیدې څکه چه حضورپاك شرمګاه وینځلوسره به څنګه اودس کړې وی؟ ([5])

---

[1]) فضل الباری:۲/۴۲۶.

[2]) اوګورئی: شرح الکرمانی علی صحیح البخاری:۱/۱۱۲عمدة القاری:۳/۲۸۷ إرشادالساری للقسطلانی:۱/۴۸۹.

[3]) عمدة القاری:۳/۲۸۷.

[4]) عمدة القاری:۳/۲۸۷.

دَعلامه عيني رحمه الله توجيه: علامه عيني رحمه الله دَ واؤ باره كښې دا توجيه بيان كړې ده صحيح خبره داده چه واؤ دَاصل وضع په اعتبارسره مطلق دَ جمع دَپاره راځي نودَحديث معنى دا شوه چه حضورپاك ﷺ اودس اوشرمګاه وينځلوعمل جمع كړې. (۱)بيا واو مطلق دَ جمع دَپاره كيدل دا سره دَدې چه على التعيين دَ يوعمل په بل عمل باندې دَتقديم مقتضى نه دې. ليكن په دويم روايت كښې دَدې صراحت راغلې دې چه حضورپاك اول شرمګاه اووينځلو بيائى اودس اوكړو لكه چه امام بخارى رحمه الله پخپله «باب التستر في الغسل عند الناس» كښې عبدالله ابن المبارك عن الثوري په طريق سره نقل كړې دى. په دې كښې اول لاسونه وينځل بياشرمګاه وينځل او په ديوال باندې لاس مږل اوصفاكول اوبيا دَاودس كولوسوادَ خپو وينځل نقل دى. (۳)

چنانچه حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائى: «سترتُ النبي صلى الله عليه وسلم وهو يغتسل من الجنابة، فغسل يديه، ثم صبّ بيمينه على شماله، فغسل فرجه وما أصابه، ثم مسح بيده على الحائط، أوالأرض، ثم توضأ وضوءه للصلاة غير رجليه ثمّ أفاض الماء على جسده، ثم تحى، فغسل قدميه» (۴)

يعنى كوم وخت چه نبى كريم ﷺ دَ جنابت غسل كولو نومادَهغوى پرده كړې وه. حضورپاك خپل لاسونه اووينځل بيائى په ښى لاس سره په ګس باندې اوبه اوبهيولې اوشرمګاه ئې اووينځلو، اوڅه چه په هغې باندې لګيدلې وو هغه ئې اووينځل، بياخپل لاس په زمكه يا په ديوال باندې مږلوسره اووينځلو، بيادَمانځه دَ اودس په شان اودس اوكړو دَخپو نه علاوه، بيائى اوبه په خپل بدن باندې اوبهيولې بيا دَهغه ځائى نه اخوا شو او خپلې خپې ئې اووينځلې.

په دې روايت كښې ټول ا فعال په "ثم" سره بيان كړې شوى دى كوم چه په ترتيب باندې دلالت كوى. بيا چونكه بعض احاديث دَ بعض نورو وضاحت كوى (لهذا دَدې روايت دَ وجې نه «ثم غسل فرجه» باره كښې به داسې وئيلې شى چه دلته مطلق اودس او شرمګاه وينځل دواړه راجمع كړې شوى دى حالانكه دَترتيب مطابق دَ شرمګاه وينځل مقدم دى). (۵)

قوله: فرجه: دلته دَ فرج نه مراد عضومخصوص (اندام مخصوصه) دې علامه كرمانى رحمه الله فرمائى «هذا دليل صحيح على صحة إطلاق الفرج على الذكر» (۶)

الاذى: الأذى نه «المستقذر الطاهر» پاك خيرى وغيره مراددې. (۷) علامه عيني رحمه الله دَ بعض خلقو داقول چه «وما أصابه من الأذى» نه نجاست مرادنه دې، دائى مكابره ګرځولې ده. (۸)

---

(۱) عمدة القاري:۲۸۷/۳.
(۲) عمدة القاري:۲۸۷/۳.
(۳) عمدة القاري:۲۸۷/۳ فتح الباري للعسقلاني:۴۷۸/۱ إرشادالساري: للقسطلاني:۴۸۹/۱.
(۴) رقم الحديث:۲۸۱وقد مرتخريجه بالتفصيل، انظرص:۱۷۴، حاشية رقم:۷.
(۵) عمدة القاري:۲۸۷/۳إرشادالساري:۴۸۹/۱فتح الباري:۴۷۸/۱.
(۶) شرح الكرماني:۱۱۲/۱عمدة القاري:۲۸۷/۳تحفة الباري:۲۱۹/۱.
(۷) عمدة القاري:۲۸۷/۳شرح الكرماني:۱۱۳/۱.
(۸) عمدة القاري:۲۸۷/۳.

قوله: :ثم أفاض عليه الماء ثم نحى رجليه فغسلهما: بيا حضورپاك په خپل خان باندې اوبه اوبهيولې بيا دهغه خائى نه اخوا شو خپې نى اووينځلې.
دَ تيرشوى حديث په تشريح كښې داخبره تيره شوې ده چه دَدې افاضه ماء نه مراد استيعاب غسل دې اوخپې روستو كولوسره بيا دهغه ځائى نه اخواكيدل او وينځلوتوجيهات هم بيان كړې شوى دى.

قوله: :هذه غسله من الجنابة: هم دغه دَ نبى كريم ﷺ دَ جنابت غسل وو. **هذه غسله**: هذه اسم اشاره دَ تانيث دَپاره راوړلې شوې ده مشار اليه، الأفعال المذكوره دى. يعنى افعال مذكوره دَ حضورپاك دَ جنابت دَغسل صورت دې.[1]
يا «هذه صفة غسله» تقديردې يعنى مضاف محذوف دې. مطلب دا شوه چه دادَ رسول الله ﷺ دَ غسل جنابت صفت اوطريقه ده. دا دَ ابن عساكر رحمه الله توجيه ده.[2]
دَ كشميهنى رحمه الله په روايت كښې «هذا غسله» دې اسم اشاره دَ پاره دَ مذكرراوړلې شوې دَخبرمذكركيدودَ وجې نه يعنى دادَ حضورپاك غسل جنابت دې.[3]
هذه غسله دَچاقول دې؟: «هذه غسله من الجنابة» دادَ حضرت ميمونه رضي الله عنها الفاظ نه دى بلكه دَ سالم بن ابى الجعد دَ طرف نه ادراج دې لكه چه محدث اسماعيلى رحمه الله دَدې طرف ته اشاره كړې ده. خوزائده بن قدامه رحمه الله دَ اعمش رحمه الله نه په خپل روايت كښې دابيان كړې دې چه دادَ سالم بن ابى الجعدقول دې.[4]
دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه په حديث كښې صراحتًا دَ وضوء قبل الغسل تذكره موجود ده.
دَحديث نه مستنبط شوې احكام: ① دَغسل جنابت نه وړاندې شرمگاه وينځل. ② كه په شرمگاه باندې څه نجاست لگيدلې وى نوهغه ختمول. ③ دَ غسل جنابت نه وړاندې په اودس كښې دَ خپو وينځل روستوكول. ④ دَغسل نه پس خپې وينځل.[5]
امام بخارى رحمه الله دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها دَاروايت په كتاب الغسل كښې اته ځايونوكښې روايت كړې دې اودَدې نه ئى مختلف مسائل جدا جدا ثابت كړى دى. دلته دَدې روايت نه ئى «وضوء قبل الغسل» ثابت كړې دې. والله اعلم بالصواب.

---

[1] شرح الكرمانى:١/١١٣فتح البارى: ١/٤٧٨عمدة القارى:٣/٢٨٨.
[2] إرشادالسارى:١/٤٨٩فتح البارى:١/٤٧٨.
[3] فتح البارى:١/٤٧٨عمدة القارى:٣/٢٨٧شرح الكرمانى:١/١١٣إرشاد السارى:١/٤٨٩تحفة البارى:١/٢١٩.
[4] فتح البارى للعسقلانى:١/٤٧٨عمدة القارى للعينى:٣/٢٨٨فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤١.
[5] فتح البارى:١/٤٧٨عمدة القارى:٣/٢٨٨.

۲-باب: غُسْلِ الرَّجُلِ مَعَ امْرَأَتِهِ

دَ سړي خپلې ښځې سره (په يولوښي سره) غسل كول

دَترجمة الباب مقصد: دَامام بخاری رحمه الله دَ دې ترجمه نه دَ غرض اومقصد ډير احتمالات دی. علامه عينی رحمه الله علامه قسطلانی رحمه الله او شيخ الاسلام زكريا انصاری رحمه الله دَ رائې مطابق امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دَسړي اوښځې په يولوښي سره دَ غسل حكم بيانوی. (١)

دَحضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی «أي أنه جائز وفيه خلاف البعض» (٢)يعنی دَعلماؤ په دې خبره كښې اختلاف دې چه دَ سړي خپلې ښځې سره غسل كول جائزدی كه نه؟ نو امام بخاری رحمه الله دَ عدم جوازقائليتوپاندې رد فرمائي. دَهغوی مقصد په دې ترجمة الباب سره دَدې جواز بيانول دی. دَ مولانا محمدادريس كاندهلوی رحمه الله هم دغه رائې ده چه دَترجمة الباب مقصد داخودل دی چه دَ ښځې اوسړي په يولوښي سره په يوځائې غسل كول جائزدی. (٣)

يواشكال: دَ سړي اوښځې په يوځائې په يولوښي باندې طهارت حاصلولوتوجيه باندې دااشكال كيږي چه امام بخاری رحمه الله دامسئله «باب وضوء الرجل مع امرأته» كښې بيان كړې ده بيادلته دوباره دَدې دَ ذكركولوڅه ضرورت دې؟

جواب: دَدې جواب دادې چه امام بخاری رحمه الله په كتاب الوضوء كښې په يولوښي سره اودس كول ثابت كړې وو. اوس دلته دَ سړي اوښځې په يولوښي سره غسل كول ثابتوی. (نولكه چه هلته ئې طهارت صغرىٰ كښې اشتراك بيان كړې وو نودلته طهارت كبرىٰ كښې اشتراك بيانول مقصوددې.) (٤)

دَ سړي اوښځې په يوځائې باندې غسل كولودَبيانولو وجه: دَدې بيانولو ضرورت غالباً ځكه پيښ شو چه ابن ابی شيبه رحمه الله دَحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه نقل كړی دی «أنه نهى أن تغتسل المرأة والرجل من إناء واحد» (٥)يعنی هغوی په يولوښي سره دَ سړي اوښځې لامبل منع كړی دی.

دَدې حديث سندسره ددې چه صحيح دې ليكن امام بزار رحمه الله په سندحسن سره دَحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه دَدې جواز نقل كړې دې. چنانچه«كشف الأستار»كښې دی «أن النبی صلى الله عليه وسلم كان هووأهله أوبعض أهله يغتسلون من إناء واحد»(٦)يعنی نبی كريم صلى الله عليه وسلم اودَهغوی كوروالا يابعض كور والا (ازواج مطهرات) به دَ يولوښي نه غسل كولو.

---

(١) عمدة القاری:۳/۲۹۰إرشادالساری:۱/٤۸۹تحفة الباری:۱/۲۱۹.

(٢) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاری للإمام الشاه ولی الله الدهلوی ص:۱۸،الأبواب والتراجم لصحيح البخاری لشيخ الحديث محمدزكريا الكاندهلوی ص:۶۰، الكنزالمتواری:۳/۱۹۰.

(٣) الأبواب والتراجم للشيخ محمدإدريس الكاندهلوی ص:۲۵۷.

(٤) اوګورئې:فضل الباری:۲/٤۲۶.

(٥) الحديث أخرجه ابن أبی شيبه فی المصنف، كتاب الطهارة باب من كره ذلك: ۱/۳۶۱رقم الحديث: ۳۸۶.

(٦) كشف الأستار كتاب الطهارة باب اغتسال ا لرجال والنساء من إناء واحد:۱/۱۶٤رقم الحديث: ۳۲٤،المصنف لابن أبی شيبه مع تحقيق الشيخ محمدعوامه حفظه الله:۱/۳۶۲-۳۶۱.

دَ دې روايت دَ رواتو توثيق: علامه هيثمي رحمه الله فرمائي «**رواه البزار ورجاله ثقات**» [۱] يعني بزار رحمه الله دَدې حديث روايت کړې اودَدې ټول راويان ثقه دي. دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل شوې دَ جواز والا روايت تائيد دَ نورو هم ډيرو احاديثو او آثارنه کيږي. «**کما قاله الشيخ محمد عوامه حفظه الله في تعليقاته على المصنف**» [۲] علامه طحاوي رحمه الله علامه قرطبي رحمه الله اوامام نووي رحمه الله دَ سړي اوښځې په يولوښي باندې غسل کولو په جواز باندې اتفاق نقل کړې دې. [۳] علامه عيني رحمه الله دَ نهه صحابه کرامو رضي الله عنهم نه دَدې جواز نقل کړې دې په کوم کښې چه حضرت علي بن ابي طالب، حضرت ابن عباس، حضرت جابر، حضرت انس، حضرت ابوهريره، حضرت عائشه صديقه، حضرت ام سلمه، حضرت ام هاني اوحضرت ميمونه رضي الله عنهم شامل دي. [۴] دَمذکوره بحث دَ تفصيل دَپاره **کتاب الوضوء باب وضوء الرجل مع امرأته وفضل وضوء المرأة** اوګورئې.

دَ بعضې حضراتو توجيه: بعض حضراتو دَ ترجمة الباب مقصد داخودلې دې چه امام بخاري رحمه الله په **کتاب الوضوء** کښې **وضوء من فضل المرأة** ثابت کړې وو. دلته **غسل من فضل المرأة** ثابتوي ځکه چه کله هغوی په يوځائې غسل کوی نوچه کوم وخت يوکس اوبه اخلي نوهغه اوبه به دَ بل دَ پاره فضل جوړيږي. [۵]

دَ بعض حضراتو په توجيه باندې يونظر: يوبعيد توجيه داده ځکه چه دلته دَ فضل المرأة هيڅ تصريح نشته دې الايه چه څوك په زبردستئي سره دا ثابته کړي چه کله سړې اوښځه په يوځائې غسل کوي نو بهرحال دواړه به په يوځائې اوبوکښې لاس نه وهي کله به دَ يولاس وړاندې کيږي اوکله دَ بل. اوس که دَ ښځې لاس اول پريوتلو نواوبه به فضل مرأة جوړې شي. دَدې قسم تکلفات ضرورت به هغه وخت وي کله چه بله څه صحيح توجيه ممکن نه وي. والله اعلم.

دَ شيخ الحديث حضرت مولانامحمدزکريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث حضرت مولانا محمدزکريا کاندهلوي رحمه الله فرمائي «**والأوجه أن المصنف أشار بذلك إلى جواز نظر المرأة إلى عورة زوجها وعکسه**» [۶] اوجه داده چه دَامام بخاري رحمه الله مقصد ترجمة الباب نه دَ سړي اوښځې دَ يوبل شرمګاه کتلو جواز بيانول دي.

دزوجين دَ يوبل شرمګاه کتل: دَ زوجين په يوځائې په غسل کولوکښې داخبره بعيده ده چه دَ يونظر دَ بل په شرمګاه باندې پرينوځي. حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کښې نقل کړی دی چه داؤدي دَ حديث باب نه دَ زوجين دَ يوبل شرمګاه ته دَ کتلو په جواز باندې استدلال کړې دې. [۷]

دَدې تائيد دَ ابن حبان رحمه الله دَ روايت نه هم کيږي چنانچه ابن حبان رحمه الله فرمائي: «**حدثنا محمد بن شعبه قال حدثني عتبة بن أبي حکيم أنه سأل سليمان بن موسى عن الرجل ينظر إلى فرج امرأته فقال: سألت عنها عائشة**

---

[۱] مجمع الزوائد:۱/۲۷۳کشف الأستار:۱/۱۶۴.
[۲] المصنف لابن أبي شيبة مع تحقيق الشيخ محمدعوامه حفظه الله:۱/۳۶۲.
[۳] فتح الباري:۱/۳۹۷عمدة القاري:۳/۱۲۶المنهاج للنووي:۳/۲۲۷.
[۴] عمدة القاري:۳/۱۲۶.
[۵] الأبواب والتراجم لصحيح البخاري ص:۶۰الکنز المتواري:۳/۱۹۰.
[۶] الأبواب والتراجم لصحيح البخاري ص:۶۰الکنز المتواري:۳/۱۹۰.
[۷] اوګورئې: فتح الباري:۱/۴۸۰.

فقالت: كنت أغتسل أنا وحبيبي صلى الله عليه وسلم من الإناء الواحد تختلف فيه أكفنا، وأشارت إلى إناء في البيت قدر ستة أقساط» (١).

يعنى محمدبن شعيب رحمه الله وائی چه ماته ابوحکیم رحمه الله اووئیل چه ماد سلیمان بن موسیٰ رحمه الله نه دسړی د ښځې شرمګاه ته دکتلو متعلق تپوس اوکړو نوهغوی اووئیل چه ماد عطاء رحمه الله نه پوښتنه اوکړه هغه اووئیل چه ماد حضرت عائشه رضي الله عنها نه ددې باره کښې تپوس اوکړو نوهغې اوفرمائيل چه ما او زما محبوب صلى الله عليه وسلم به په يولوښى غسل کولو دکوم نه چه به مونږ وار په وار اوبه اخستلې او په کورکښې موجود د شپږ قسط په اندازه د يولوښى طرف ته ئې اشاره اوفرمائيله.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه داحديث په مذکوره مسئله کښې دنص حيثيت لرى.(٢) د ابن حبان رحمه الله د روايت نه دامعلومه شوه چه سړې او ښځه د يوبل شرمګاه ته کتلې شى.

په مذکوره استدلال باندې يواشکال: په دې استدلال باندې دا اشکال کيدې شى چه دابن ماجه او شمائل ترمذى په روايت کښې پخپله دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه ددې خلاف روايت دې. چنانچه هغه فرمائى «ما نظرته أوقالت: مارأيت فرج رسول الله صلى الله عليه وسلم» (٣) يعنى کله هم زما نظر دحضورپاك په شرمګاه باندې نه دې پريوتې. په يوبل روايت کښې دى «مارأيت من رسول الله صلى الله عليه وسلم ولارأى مني» (٤) يعنى نه ماد رسول الله صلى الله عليه وسلم شرمګاه ليدلې نه هغوى زما.

د شيخ الحديث مولانازکريا رحمه الله جواب: شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله ددې اشکال په جواب کښې فرمائى: «يمكن الجمع بينهما بأن النفي للرؤية قصداً، وأما رواية الإثبات محمولة على وقوع النظر من غير قصده كما يكون في صورة الاغتسال معاً» (٥) يعنى په دواړو روايتونو کښې جمع ممکن ده په داسې توګه په يوځائى غسل کولوسره نظر پريوتل سره ددې چه مستبعدنه دې ليکن نبى کريم صلى الله عليه وسلم اوحضرت عائشه رضي الله عنها په قصداً ددې نه احتراز کولو.

مدعیٰ څنګه ثابته شوه؟: اوس سوال دا پيداکيږى چه کله ئې د کتلونه ځان ساتلو نوبيا مدعیٰ يعنى د زوجين د يوبل شرمګاه ته کتل څنګه ثابت شو؟

جواب: ددې جواب هم هغه پورتنئ توجيه ده چه مدعیٰ اقرب حالت باندې نظرکولوسره ثابتيږى يعنى چه کله سړې اوښځه په يوځائى ناست وى غسل کوى نو دير زيات مستبعد دى چه نظر پرينوځى،

---

(١) صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان مع تحقيق الشيخ شعيب الأرنؤوط، كتاب الحظر والإباحة، رقم:٥٥٧٧وقال الشيخ شعيب الأرنؤوط: إسناده حسن

(٢) فتح الباري:١/٤٨٠.

(٣) الحديث أخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الغسل باب: النهى أن يرى عورة أخيه، رقم:٦٦٢، والترمذي في الشمائل باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:١٦٣،رقم:٣٦٠،انظر تحفة الأشراف رقم:٧٨١٦.

(٤) اوګورئى جمع الوسائل في شرح الشمائل باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:-٢١٧ ٢١٨،اداره تاليفات اشرفيه ملتان، أشرف الوسائل إلى فهم الشمائل اللهيتمي، باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:٥٢١رقم:٣٤٤الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص:٦٠ الكافي الشاف في تخريج أحاديث الكشاف للحافظ ابن حجر رحمه الله وهوفي ذيل الكشاف سورة الأعراف (تحت آية رقم:٢١):٢/٩٤، ط:نشر البلاغة رقم: سوق القدس.

(٥) اوګورئى:الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص:٦٠

نظر پریوځي. دا یوه بله خبره ده چه حضرت عائشه رضي الله عنها او نبی کریم ﷺ په عام توګه دَدې نه ځان ساتلو. والله اعلم بالصواب.

دکتاب الغسل دَ ابواب په خپل مینځ کښې مناسبت: علامه عینی رحمه الله دکتاب الغسل دَ ابواب په خپل مینځ کښې مناسبت باره کښې فرمائی ((وجه المناسبة بين أبواب هذا الكتاب أعني: كتاب الغسل، ظاهر، لأن كلها فيما يتعلق بالغسل وما يتعلق بالجنب))[1] یعنې دکتاب الغسل په ابواب کښې په خپل مینځ کښې مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه په دې کښې ذهریو تعلق غسل او جنابت اوددې سره متعلق امورو سره دې.

الحديث الأول

۲۵۰- حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الْفَرَقُ» [حديث باب [۲۴۷] [۶۹۰۸، وانظر: ۲۵۸]][2]

ترجمه: مونږ ته آدم بن ابی ایاس بیان اوکړواووئیل مونږ ته ابن ابی ذئب بیان اوکړو، هغه دَ (ابن شهاب) زهری نه هغه د عروه نه هغه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه چې اووئیل ما او نبی کریم ﷺ (دواړو یوځائی) په خانك ([3]) په شان لوښی سره غسل کولو کوم ته چه فرق وئیلې شی.

تراجم رجال

ادم بن ابي اياس: دا آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن بن محمد العسقلانی دې. ([4])ابوالحسن دَدوی کنیت دې.([1])

---

[1]) اوګورئ:عمدة القاري:۳/۲۹۰.

[2]) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الغسل، باب هل يدخل الجنب يده في الإناء أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذرغير الجنابة، رقم:۲۶۲-۲۶۱وفي باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قد أروى بشرته أفاض عليه، رقم :۲۷۳وفي كتاب الحيض، باب مباشرة الحائض رقم:۲۹۹، وفي كتاب اللباس، باب ماوطئ من التصاوير رقم: ۵۹۵۶، وفي كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ماذكر النبي صلى الله عليه وسلم وحض على اتفاق أهل العلم وما اجتمع عليه الحرمان: مكة والمدينة وما كان بهما من مشاهد النبي صلى الله عليه وسلم والمهاجرين والأنصار، ومصلى النبي صلى الله عليه وسلم والمنبر والمقبر، رقم: ۷۳۳۹، وأخرجه مسلم في سننه في كتاب الحيض، في باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة، وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة، وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم:۳۱۹، وابوداؤد في الطهارة في باب مقدار الماء الذي يجزئ به الغسل رقم:۲۳۸ والترمذي في سننه في كتاب اللباس ما جاء في الجمة واتخاذ الشعر، رقم:۱۷۵۵والنسائي في الطهارة في باب ذكر القدر الذي يكتفي به الرجل من الماء للغسل، رقم:۲۲۹ وأيضاً فيه، باب ذكرالدلالة على أنه لاوقت في ذلك، رقم:۲۳۲، وأخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الطهارة باب الرجل والمرأة يغتسلان من إناء واحد، رقم:۳۷۶، وانظر جامع الأصول في أحاديث الرسول رقم:۵۳۳۳.

[3]) دِ اوړو اغړلو دَ خاورو لوښي خانك، فيروز اللغات اردو جامع ص:۱۰۳۶.

[4]) د دوی مختصر حالات کشف الباری کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده:۶۷۸/۱ لاندې تیرشوی دی.

دَ هغه پلار ابواياس په نوم کښې اختلاف دې. امام بخاري رحمه الله ابن ابی حاتم رحمه الله وغيره عبدالرحمن بن محمد نقل کړې دې. (١)علامه مغلطاني رحمه الله فرمائي «قال أبواسحاق الحبال: اسم أبي إياس عبدالرحمن، يعرف بناهية» (٢) ابواسحاق الحبال اووئيل دَ ابواياس نوم عبدالرحمن دې اوهغه دَ ناهيه په نوم سره مشهوردې. هغه اصلاً دَ خراسان اوسيدونکې وو. (٣)ابن حبان رحمه الله فرمائي «مولده بمروالروذ» (٥)يعني دَهغوی پيدائش ځائې مروالروز (خراسان) دې. په بغدادکښې لوئې شوې هم هلته ئې علم حديث حاصل کړې. بيا هم ددې مقصددَپاره کوفه بصره حجاز مصر اوشام سفرکړې. عسقلان ئې خپل وطن جوړکړو اوعسقلانی ورته وئيلې شی.(٦)

دَهغوی شيوخ حديث: دَهغوی په استاذانو او شيوخ کښې ابن ابی ذئب، امام شعبه،شيبان النحوی، حمادبن سلمه، امام ليث، اسرائيل، مسعودی، ورقاء، ابان بن تغلب، اسماعيل بن رجاء، حبيب بن ابی ثابت، سليمان الاعمش، سماك بن حرب، طلحه بن مصرف، عاصم بن بهدله، عبدالرحمن بن الاسود بن يزيد، عدی بن ثابت، محارب بن دثار، نهال بن عمرو او دَدوی پلار يزيدبن عبدالرحمن الاردی وغيره دی. دَچانه چه به دوی حديث روايت کول.(٧)

تلامذه: دَهغوی نه روايت کونکوکښې امام بخاری، امام دارمی اودَهغه ځوئې عبيدبن آدم، ابوحاتم، ابوزرعه الدمشقی، يعقوب الفسوی، يزيدبن محمدبن عبدالصمد، اسماعيل سمويه، ايوب بن سويدالرملی، ابواسامه، حماد بن اسامه، سفيان ثوری، عمروبن ابی سلمه تينسی، عيسیٰ بن ابراهيم العبدی، مخلدبن شداد، وکيع بن الجراح، يحيی بن زکريا بن ابی الحواجب، يحيی بن زکريا بن ابی زائده، يعلی بن عبيدطنافسی رحمهم الله وغيره دی، اسحاق بن اسماعيل رملی دَهغوی آخری شاګرد او روايت کونکی دی.(٨)

جلالت شان اوتوثيق کښې دَ ائمه اقوال: خطيب بغدادی رحمه الله فرمائي «کان أحد عباد الله الصالحين»(٩) آدم بن ابی اياس به دَالله تعالی په کثرت سره عبادت کونکودَ نيکوبنديګانونه وو. امام ابوداؤد، ابن

---

(١)تاريخ بغداد:٢٩/٧ رقم الترجمة:٣٤٩٢،کتاب الثقات لابن حبان التميمی:٨٣/٥رقم الترجمة:٥٨٠تهذيب التهذيب ١٩٦/١ رقم الترجمة:٣٦٨.

(٢) التاريخ الکبير جزء:١ قسم:٢ رقم الترجمة:٣٩ الجرح والتعديل:١٩٥/٢رقم:٩٧٠.

(٣) إکمال تهذيب الکمال:٢٩/٢رقم الترجمة:٣٥١.

(٤) کتاب الثقات:٨٣/٥رقم الترجمة:٥٨٠تاريخ بغداد:٢٩/٧رقم الترجمة:٣٤٩٢.

(٥) کتاب الثقات:٨٣/٥رقم الترجمة:٥٨٠وفی الجرح والتعديل:١٩٥/٢،وأصله من مروزی مولی بنی تميم.

(٦) تاريخ بغداد:٢٩/٧ رقم الترجمة:٣٤٩٢،تهذيب الکمال:٣٠١/٢،رقم الترجمة:٢٩٤.

(٧) دَنور تفصيل دَپاره اوګورئې: تاريخ بغداد:٧/٣٠-٢٩ رقم الترجمة:٣٤٩٢،کتاب الثقات لابن حبان التميمی :٨٣/٥رقم الترجمة:٥٨٠تهذيب الکمال:٢/٣٠٣-٣٠٢رقم الترجمة:٢٩٤ تهذيب التهذيب:١٩٦/١رقم الترجمة :٣٦٨،إکمال التهذيب:٣٠/٢رقم الترجمة:٣٥١، الجرح والتعديل:١٩٥/٢رقم الترجمة:٩٧٠.

(٨)دَنور تفصيل دَپاره اوګورئې: تاريخ بغداد:٧/٣٠-٢٩ رقم الترجمة:٣٤٩٢،کتاب الثقات لابن حبان التميمی :٨٣/٥رقم الترجمة:٥٨٠تهذيب الکمال:٢/٣٠٣-٣٠٢رقم الترجمة:٢٩٤ تهذيب التهذيب:١٩٦/١رقم الترجمة : ٣٦٨،إکمال التهذيب:٣٠/٢رقم الترجمة:٣٥١، الجرح والتعديل:١٩٥/٢رقم الترجمة:٩٧٠.

(٩) تاريخ بغداد:٣٠/٧رقم الترجمة:٣٤٩٢.

معین، ابوحاتم، خطیب بغدادی، امام عجلی، ابونعیم، ابن عبدالبر او سمعانی رحمهم الله دَدوی توثیق کړې دې. [۱]ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دَ ده تذکره کړې ده.[۲] امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی چه آدم بن ابی ایاس امیرالمؤمنین فی الحدیث دَامام شعبه په مجلس کښې دَحدیث لیکونکونه وو. امام شعبه به دَ حدیث املا کوله اوهغوی به په ولاړه لیکل. [۳]آدم بن ابی ایاس پخپله فرمائی چه مابه امام شعبه سره حدیث لیکل، زه په تیز لیکونکوکښې ووم خلقو به زماد لیکلې شوی نه نقل کولو. امام نسائی رحمه الله فرمائی ((لابأس به)) [۴]خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی ((کان آدم مشهوراًبالسنة شدیدالتمسك بها والحض علی اعتقادها)) [۵]یعنی آدم بن ابی ایاس په سنت باندې په سختئی سره عمل کونکې اوپه دې باندې عقیده کولوکښې مشهوررو. دابواحمدبن عدی کتاب مشایخ بخاری کښې دی ((کان من الزهاد)) [۶]

دَخطیب بغدادی رحمه الله یوروایت: خطیب بغدادی رحمه الله په خپل سندسره نقل کړې دې. "ابوبکر الاعین وائی چه زه آدم عسقلانی له راغلم اوهغه ته مې اووئیل چه دَامام لیث کاتب عبدالله صالح تاسو ته سلام کوی. نوهغه اووئیل چه هغه ته زما سلام مه وایه، ما وئیل ولې؟ نوهغه اوفرمائیل ځکه چه هغه قرآن ته مخلوق وائی. ما هغه ته اووئیل چه هغه دَدې نه توبه او رجوع کړې ده. اوخلقوته ئې دَخپلې رجوع خبر ورکړې دې. نوآدم بن ابی ایاس اووئیل که چرې داسې وی نو بیا هغه ته زما سلام وایه، راوی وائی ما هغه ته اووئیل چه زه بغداد ته تلل غواړم که ستاسو څه کار وی نو اوښایه. هغه وئیل او (یوکار دې) کله چه ته بغداد ته اورسې نو امام احمدبن حنبل له لاړشه اوزما سلام ورته وایه او ورته وایه ته دَالله تعالی نه اوویریږه، په کوم ځیزکښې چه ته اخته ئې دَهغې په ذریعه سره دَالله تعالی قرب حاصل کړه، ځوك دې تا په ویره او پریشانئی کښې راګیرنه کړی، ان شاء الله ته ډیر زر جنت ته تلونکې ئې اوهغه ته اووایه: حدثنا اللیث بن سعد عن محمدبن عجلان، عن أبی الزناد عن الأعرج عن أبی هریرة: قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: من أرادکم علی معصیة الله فلاتطیعوه" یعنی رسول الله ﷺ فرمائیلی چه که څوك تاسو ته دَالله تعالی دَ نافرمانئی اووائی نودَهغه تابعداری مه کوه، راوی وائی زه امام احمدبن حنبل رحمه الله له جیل ته راغلم اوسلام مې اوکړو اوهغوی ته مې دَ آدم بن ابی ایاس سلام اورسولو اودَهغه پیغام او حدیث مې واؤرولو.

امام احمد رحمه الله خپل سر ټیټ کړو بیائې خپل سر اوچت کړو اوونې فرمائیل رحمه الله حیاً ومیتاً، فلقد أحسن النصیحة الله تعالی دې په هغه باندې په دنیا او آخرت کښې رحم اوکړی هغه دَنصیحت حق اداکړو یعنی بهترین نصیحت ئې اوکړو. [۷]

---

[۱]) اوګورئی: تاریخ بغدادی:۳۱/۷-۳۰ ، الجرح والتعدیل:۱۹۵/۲تهذیب الکمال:۳۰۴/۲إکمال التهذیب:۲۸-۳۱/۲،تهذیب التهذیب:۱۹۶/۱.

[۲]) کتاب الثقات لابن حبان:۸۳/۵.

[۳]) تاریخ بغدادی: ۳۰/۷ تهذیب الکمال:۳۰۴/۲، الجرح والتعدیل:۱۹۵/۲.

[۴]) تهذیب التهذیب:۱۹۶/۱.

[۵]) تاریخ بغدادی: ۳۰/۷ ،إکمال التهذیب:۳۰/۲.

[۶]) إکمال تهذیب الکمال:۲۹/۲.

[۷]) تاریخ بغدادی:۳۱/۷ رقم الترجمة:۳۴۹۲، تهذیب الکمال:۳۰۶/۲-۳۰۵رقم الترجمة:۲۹۴.

وفات: ابوعلی الحسین بن القاسم الکوکبی وایی ابوعلی المقدسی خودلی دی چه کله دَ آدم بن ابی ایاس دَ انتقال وخت رانیزدې شو نویوقرآن ئی پوره لوستلو سره ختم کړو په داسې حال کښې چه هغوی په ارخ باندې ملاست وو. بیانی اوفرمائیل اې الله تاته دې زما دَ محبت واسطه وی ته په دې خطرناك وخت کښې زما ملګرې جوړشه، ما تانه هم ددې ورځې امید اوتمنا لرله. ددې نه پس ئی لاأله ألاالله اووئیل او روح ترې لاړو. رحمه الله رحمةً واسعةً. [1]

ابن ابي ذئب: داامام محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب، قرشی عامری مدنی رحمه الله دې[2] ددوی تفصیلی حالات **کشف الباري کتاب العلم، باب حفظ العلم** ددویم حدیث لاندې تیرشوی دی.[3]

زهري: [4] د امشهورمحدث امام ابوبکرمحمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله بن الحارث بن زهره بن کلاب بن کعب بن لؤی الزهری المدنی دې. [5]

دَ حدیث استاذان: دَامام زهری رحمه الله استاذان اوشیوخ کښې ابراهیم بن عبدالله بن حنین، ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف، اسماعیل بن محمدبن سعید بن ابی وقاص، ثابت بن قیس الزرقی، ثعلبه بن ابی مالك القرظی، جعفربن عمرو بن امیه الضمری، حبیب مولی عروة بن الزبیر، حرمله مولی اسامه بن زید، الحسن بن محمدبن الحنفیه، حفص بن عاصم بن عمر بن ا لخطاب، خارجه بن زید ثابت، خالدبن المهاجربن خالدبن الولید، سالم بن عبدالله بن عمر، السائب بن یزید، سعیدبن خالدبن عمرو بن عثمان بن عفان، سلیمان بن یسار، طاؤس بن کیسان، عامربن سعدبن ابی وقاص، عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم، عبدالله بن عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبیدُالله بن عبدالله بن عمر بن الخطاب، عروه بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، علقمه بن وقاص اللیثی، علی بن الحسین بن علی بن علی بن ابی طالب، عمربن عبدالعزیز، القاسم بن محمد ابن ابی بکرالصدیق، نافع مولی ابن عمر، یزیدبن الاصم، ابو ادریس الخولانی رحمهم الله وغیره دی.[6]

تلامذه: ابن شهاب زهری رحمه الله نه روایت کونکوکښې ابان بن صالح، ابراهیم بن ابی علبه، اسامه بن زید اللیثی، ایوب السختیانی، بکربن وائل، زمع بن صالح، زیاد بن سعد، سفیان بن عیینه، عبدالله بن دینار، عبدالله بن عیسیٰ بن عبدالرحمن بن ابی لیلی، عبدالله بن مسلم ابن شهاب الزهری، عبدالرحمن بن خالد بن مسافر، عبدالرحمن بن عمرو الاوزاعی، عطاء بن ابی رباح، عقیل بن خالد الایلی، عمربن عبدالعزیز، عمروبن دینار، عمرو ابن شعیب، قتاده بن دعامه، لیث بن سعد، مالك بن انس، محمدبن عبدالرحمن بن ابی ذئب، محمدبن المنکدر، معاویه بن سلام، هشام

---

[1] تاریخ بغدادی:۷/۳۲-۳۱ تهذیب الکمال: ۲/۳۰۵ ،إکمال التهذیب الکمال:۲/۳۱.

[2] اوګورئی تهذیب الکمال:۲۵/۶۳۰.

[3] کشف الباری:۴/۴۴۹-۴۴۲.

[4] ددوی مختصر حالات، کشف الباری:۱/۳۲۶بدء الوحی، باب کیف کان بدء الوحی الی رسول الله صلی الله علیه وسلم ددریم حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی.

[5] اوګورئی:تهذیب الکمال:۲۶/۴۲۰-۴۱۹رقم الترجمة:۵۶۰۶ سیرأعلام النبلاء: ۵/۳۶۶رقم الترجمة: ۱۶۰،تهذیب التهذیب :۹/۴۴۵رقم الترجمة:۷۳۲.

[6] اوګورئی: تهذیب الکمال:۲۶/۴۲۶-۴۲۰،تهذیب التهذیب:۹/۴۴۷-۴۴۶.

بن عروه، يحيى بن سعيد الانصاري، يوسف بن يعقوب بن ماجيشون، ابوسلمة العاملي، ابوعلي بن يزيد الايلي رحمهم الله وغيره دی. (۱)

مقام اوجلالت شان: امام بخاری رحمه الله دَ ابراهيم بن منذر رحمه الله نه نقل کړی دی «أنه أخذ القرآن في ثمانين ليلة» يعنی ابن شهاب زهري رحمه الله په اتياؤشپو کښې قرآن کريم ياد کړو. (۲)

ابراهيم بن سعد رحمه الله دَ خپل پلار نه نقل کوی: «ماسبقنا ابن شهاب بشيء من العلم إلا أنه كان يشد ثوبه عند صدره، ويسأل عن ما يريد، وكنا تمنعنا الحداثة» (۳) يعنی ابن شهاب رحمه الله زمونږ نه دَ يوځيزپه ذريعه په علم کښې زيات نه دې سوادَ دې نه چه هغه به خپله کپړه خپلې سينې سره تړله اوڅه چه به هغه غوښتل دهغې باره کښې به ئې تپوس کولو اوزمونږ کم عمری به مانع کيدلو.

دَامام زهری رحمه الله حالات هم دهغوی په ژبه: ما زهری نه واؤريدله هغوی فرمائيل چه زه لوئی شوم په داسې حال کښې چه زه هلك ووم اوماسره څه مال نه وو اونه دَ ديوان نه دَخليفه دَ طرف نه زماڅه حصه مقرروه اوزه عبدالله بن ثعلبه بن صُعير نه دَخپل قوم نسب زده کولو. يوسړی هغه له راغلواودَ طلاق دَ مسئلې پوښتنه ئې ترې اوکړه نوهغه دهغې جواب ورنه کړې شو اوسوال کونکی ته ئې دَ سعيدبن المسيب نه دَ معلومات کولودَپاره اووئيل. ما په خپل زړه کښې اووئيل چه زه داسې بوډا سړی سره يم چه دا وائی رسول الله صلى الله عليه وسلم دهغه په سرباندې دَ شفقت لاس راښکلې دې او هغه دَ طلاق يوه مسئله هم نه پيژنی. ما ثعلبه پريخودو او دَ سائل سره سعيدبن المسيب له راغلو. (دې نه پس) زه عروه ، عبيدالله او دَ ابوبکر بن عبدالرحمن په صحبت کښې کيناستم تردې چه مادَ شريعت مسائل زده کړل.

بيا زه شام ته راغلم دَ پيشمنی په وخت دَ دمشق په جمات کښې داخل شوم نومقصوره (وړې کمرې) مخې ته يوه ډيره لويه حلقه قائم وه زه په هغې کښې کيناستم. خلقو زمادَ نسب باره کښې پوښتنه اوکړه نوماوئيل قريشی يم. نوهغوی تپوس اوکړو چه آيا تاته دَ ام ولد دَ حکم باره کښې څه علم شته؟ نوماهغوی ته دَ عمر بن الخطاب رضي الله عنه قول واؤرولو. هغوی اووئيل دادَ قبيصه بن ذؤيب مجلس دې هغه به په دې باره کښې ستا حمايت کوی. قبيصه تشريف راوړو نوهغوی ته په دې باره کښې اوخودلې شو. هغه زما دَ نسب پوښتنه اوکړه اودَ سعيدبن المسيب اودهغه دَ ملګرو باره کښې ئې پوښتنه اوکړه. ما هغوی ته اوخودل نو هغه اووئيل زه به تا اميرالمؤمنين له بوځم. دَ سحر مونځ کولونه پس قبيصه واپس راؤګرځيدو نوزه هغه سره شوم. قبيصه اميرالمؤمنين عبدالملك له لاړو. زه دروازې سره لږساعت اودريدم تردې چه نمر راؤختلو. بيا خادم (اجازت ورکونکې) بهرراغلو اووئی وئيل چه چرته دې مدينی اوقرشی؟ ما وئيل چه زه دلته يم. دغه خادم سره زه اميرالمؤمنين له راغلم. ما اوکتل چه دهغه مخې ته قرآن کريم پروت دې کوم چه اميرالمؤمنين بندکړې دې. دَاميرالمؤمنين په حکم باندې مصحف دهغه خائی نه اوچت کړې شو. هغه سره دَ قبيصه نه علاوه بل څوك ناست نه وو. ما هغوی ته سلام اوکړو. اميرالمؤمنين زما باره کښې تپوس اوکړو نوما ورته اووئيل چه زه محمدبن مسلم يم. دې نه پس ئې دَ ام ولدباره کښې تپوس اوکړو نوما دَ ام ولدباره کښې دَ حضرت عمر رضي الله عنه

---

(۱) تهذيب الكمال:۲۶/۴۳۱-۴۲۷،تهذيب التهذيب: ۹/۴٤۷.

(۲) تاريخ الكبير:۱/۲۲۰.

(۳) ذيب الكمال:۲۶/۴۳۳.

حديث بيان كړو. نودَ قبيصه طرف ته متوجه كيدوسره اميرالمؤمنين اوفرمائيل : دا دَ ټولو آفاق طرف ته اوليكئي. (١)
محمدبن سعد رحمه الله دَ امام زهری رحمه الله تذكره اهل مدينه طبقه رابعه كښې كړې ده. (٢)سفيان بن عيينه عمرو بن دينار نه نقل كوی هغه فرمائی ما دَ زهری رحمه الله نه زيات صحيح حديث بيانونكې نه دې ليدلی (٣)هم دَعمرو بن دينار رحمه الله نه نقل دی چه ماد زهری رحمه الله نه زيات څوك نه دی ليدلی چه درهم اودينارد هغه په نيز بې قيمت وی. دنانير اودرهم دَهغه په نيزدَ سوټونه زيات حيثيت نه لرلو.(٤) امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی چه زهری رحمه الله په خلقوكښې دَ ښه حديث او بهترين سندوالادې. (٥)
تدوين حديث: دَتابعينو په زمانه كښې دَ تدوين حديث عظيم الشان كارنامه سر ته رسونكو محدثينوكښې امام زهری رحمه الله نوم دَ ټولونه په سردې. عمربن عبدالعزيز رحمه الله په مدينه كښې خپل عامل ابوبكربن حزم رحمه الله اونورعاملان په دې خبره باندې ماموركړل چه هغوی دې دَ رسول الله ﷺ سنت راجمع كړی.
چنانچه ابوبكربن حزم رحمه الله او ابنِ شهاب زهری رحمه الله داعظيم كار په ښه طريقه سره سر ته اورسولو. خاص كر ابن شهاب زهری رحمه الله دَ جمع اوتدوين حديث په سلسله كښې كوم خدمات سرته رسولی دی هغه دَ يوصاحب علم نه پټ نه دی.
ابن عساكر او نور مؤرخين اوعلماء كرامو دَ امام مالك رحمه الله نه نقل كړی دی چه هغوی فرمائيلی دی «أول من دوّن العلم ابن شهاب» (٦)يعنی دَټولونه اول علم (حديث) تدوين كونكې ابن شهاب رحمه الله دې.
عبدالعزيز بن محمد دراوردی رحمه الله فرمائی «أول من دوّن العلم وكتبه ابن شهاب» (٧)يعنی دَ ټولونه اول علم (حديث) تدون كونكې اوليكونكې ابن شهاب رحمه الله دې. دَدې تصريحات نه معلومه شوه چه دَ ټولو نه اول حديث جمع كونكې اومدون كولوشرف ابن شهاب زهری رحمه الله ته حاصل دې. دَدې نه پس بيا علماء سلف دَ جمع اوترتيب سلسله جاری اوساتله.
په امام زهری رحمه الله باندې دَ مستشرقينو اعتراضات او شبهات: دَامام زهری رحمه الله ثقاهت ديانت اوامانت باندې ائمه اسلام اتفاق كړې دې.مستشرقين نه دَ جرمنی يومتعصب يهودی "اګنس ګولډز يهر" دَ مسلمانانودَ حديث ذخيره مشكوك ګرځولو په فاسد غرض په امام زهری رحمه الله باندې دَ حديث دَ ځان نه جوړولو تهمت اولګولو. دَدغه خبيث الباطن يهودی باطل ګمان دې چه دَ امام زهری رحمه الله دَ بنو اميه حكمرانانوسره تعلقات وو په دې وجه امام زهری رحمه الله دَهغوی دَاغراض او خواهش موافق ډير احاديث جوړكړل او خپل نوم سره ئې دَ ډيرو زياتو احاديثومنسوب كولو اجازت وركړو وغيره. دَدې نه ګولډزيهر دا نتيجه اوويستله چه كله دومره ثقه راوی هم احاديث وضع كول نودَ نورو معامله خو بهرحال اهون ده لهذا په دې وجه دَ احاديثو موجوده ذخيره جعلی ده.

---

(١) يرأعلام النبلا:٥/٣٣٠.
(٢) الطبقات الكبرى: ١٢٦/٤.
(٣) الجرح والتعديل: ٨/٨۶رقم الترجمة:٣١٨.
(٤) تهذيب الكمال:٤٣٥/٢۶.
(٥) سير أعلام النبلا:٥/٣٣٥.
(۶) تاريخ دمشق:٣٣٤/٥٥حملية الأولياء:٣۶٣/٣البداية والنهاية: ٣٥٨/٩.
(٧) تاريخ دمشق: ٣٤٣/٥٥، سيرأعلام النبلاء: ٣٣٤/٥إكمال تهذيب الكمال: ٢٥٣/١٠.

دَ ګولډزيهر په شبهاتو باندې رد: دَ ګولډ زيهر يهودى مستشرق دا شبهات په بنيادى توګه سره بالکل غلط دى. دادَ يهودو اومستشرقينودَاسلام دښمنئى اودَاحاديثوذخيره شکمنه جوړولو په سلسله کښې کيدونکوکوششونو تسلسل دې. علماء اسلام په هره زمانه کښې په دې بې ځايه اعتراضاتو باندې ښه پوره ردونه کړى اودَهغې نى محققانه کافى اوشافى جوابونه ورکړى دى.

چنانچه ډاکټر مصطفى حسنى سباعى صاحب خپل کتاب «السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى» کښې دَ ګولډزيهر په ټولواعتراضاتو باندې محققانه کلام کړې دې. ډاکټر صاحب ليکى چه نه ده معلومه امام زهرى رحمه الله غوندې ثقه ثبت حجت او صادق امام دَ بنواميه حکمرانانوسره تعلقات دَ بنواميه حکمرانانو دَ وضع حديث دَ پاره څنګه غنيمت اوګنړلو. حالاتکه دَ پخوانئى زمانې نه دَ علماء کرامو دا دستور پاتې دې چه عامة المسلمين دَ مصالح په خاطر، يا حکمرانانوته نصيحت کولو ياهغوى ته دَ يودينى خبرې تعليم ورکولو يادَهغوى دَاولاد تربيت کولوپه غرض سره به هغوى له تلل راتلل. خپل يوذاتى غرض حاصلول ئى مقصد نه وو.

«العقد الفريد» کښې ذکردى چه امام زهرى رحمه الله وليدبن عبدالملک له تشريف راوړو نوهغه اووئيل چه اهل شام مونږ ته يوحديث بيانوى. امام زهرى رحمه الله اووئيل کوم يوحديث؟ نووليداووئيل چه هغوى وائى «أن الله إذا استرعى عبداً رعيته، کتب له الحسنات، ولم يکتب له السيئات» يعنى کله چه الله تعالى يوبنده حاکم جوړوى نودَهغه نيکئى ليکلې کيږى اوبدئى نه ليکلې کيږى. امام زهرى رحمه الله اوفرمائيل دا حديث باطل دې. آيا يونبى چه خليفه هم وى هغه دَالله تعالى په نيززيات قابل اکرام احترام دې ياغيرنبى څوک چه صرف خليفه وى؟ نو وليدوئيل داسې نه ده بلکه چه کوم نبى خليفه وى هغه زيات دَ اکرام اواحترام قابل دې. نو امام زهرى رحمه الله اوفرمائيل الله تعالى خپل نبى داؤد عليه السلام ته مخاطب کولوسره اوفرمائيل ﴿ يَٰدَاوُۥدُ إِنَّا جَعَلۡنَٰكَ خَلِيفَةً فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱحۡكُم بَيۡنَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلۡهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدُۢ بِمَا نَسُواْ يَوۡمَ ٱلۡحِسَابِ ﴾ [1] نوچه کله الله تعالى خپل نبى چه خليفه هم دې ته دا تنبيه فرمائى نوستاڅه خيال دې چه دَهغه سړى باره کښې څوک چه صرف خليفه وى نبى نه وى؟

وليد اووئيل داخلق اهل شام مونږ زمونږ دَ دين باره کښې ګمراه کوى. [2] غوراوکړئى چه دَ امام زهرى رحمه الله اوخليفه وليد په مينځ کښې تعلق سره امت ته چه کوم فکرى فائده حاصليږى هغه په کومه اندازه ده.

بل دا چه آيا امام زهرى رحمه الله دَ حکمرانانو مخکښې تيتيږى. آيا دَ دغه خلقو په خواهش باندې په رسول الله ﷺ باندې دَ ځان نه احاديث جوړوى يا په مکمل خيرخواهئى سره دَ دروغژنوخلقو نه دَ رسول الله ﷺ دَ سنتو حفاظت کوى بلکه ددې نه زيات امام زهرى رحمه الله خليفه مسلمين دَ کذاب راويانو دَاثر لاندې پاتيکيدو سره استمرار فى الظلم والباطل نه منع کوى.

---

[1] سورة ص: ۲۶، ترجمه: اې داؤد! ته مونږ ګرځولې نائب په ملک کښې بس ته حکومت کوه خلقوکښې په انصاف سره اومه زه دَ زړه په خواهش باندې بيابه هغه تا ګمراه کړې دَ لارې دَالله تعالى نه. بيشکه چه کوم خلق ګمراه کيږى دَالله تعالى دَ لارې نه دَهغوى دَپاره سخت عذاب دې په دې خبره باندې چه هغوى هيره کړه ورځ دَ حساب.

[2] الجزء الأول ص: ۶۰ الطبعة الجديدة.

دَ امام زهری رحمه الله يوه واقعه ده كومه چه ابن عساكر رحمه الله په خپل سندسره دَ امام شافعی رحمه الله نه نقل كړې ده. چه هشام بن عبدالملك دَ سليمان بن يسار نه دَالله تعالى دَ ارشاد ﴿ وَالَّذِيْ تَوَلّٰى كِبْرَهٗ مِنْهُمْ لَهٗ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴾ [1] دَ تفسير باره كښې تپوس كولوسره اووئيل چه ﴿ تَوَلّٰى كِبْرَهٗ ﴾ نه څوك مراددی؟ سليمان په جواب كښې اووئيل چه عبدالله بن ابی بن سلول، هشام دَ حق باره كښې دَهغه سختی او غيرت ازميښت كولوپاره اووئيل نه تاغلط بيانی اوكړه بلكه دې نه مرادعلی بن ابی طالب رضی الله عنه دې. سليمان اووئيل چه اميرالمؤمنين دَخپلې خبرې باره كښې ديربهترپوهيږی. په دې كښې ابن شهاب زهری رحمه الله تشريف راوړو نوهشام هم دغه سوال دَهغه نه تپوس اوكړو. هغه هم په جواب كښې اوفرمائيل چه دې نه مراد عبدالله بن ابی بن سلول دې.
هشام دَ وړاندې په شان امام زهری رحمه الله ته هم اووئيل چه تادَ غلط بيانئی نه كاروا خستو دې نه خوعلی بن ابی طالب رضی الله عنه مراددی. امام زهری رحمه الله په سخته غصه كښې اووئيل ولې زه دروغ وايم ته تباه شې په الله تعالى قسم كه څوك دَ آسمان نه آواز اوكړی چه الله تعالى دروغ وئيل جائز كړی دی نوما به بياهم دروغ نه وئيل. بيائی اوفرمائيل چه ماته فلانكی فلانكی حديث بيان كړو چه دې نه مراد عبدالله بن ابی بن سلول دې. امام شافعی رحمه الله فرمائی چه درباريانو يوشان دَ امام زهری رحمه الله باره كښې غصه كولو تردې چه هشام امام زهری رحمه الله ته اووئيل چه زه لاړشه ورخه زمونږ دپاره مناسب نه دی چه ستاپه شان دَ سړی خبره برداشت كړو. امام زهری رحمه الله اوفرمائيل چه دا ولې؟ ولې تازه په دې باندې مجبوركړم ياما ته په دې باندې مجبوركړې؟ چه اوس تا ماته دَتلو اووئيل؟ هشام اووئيل داسې خبره نه ده بلكه تامانه دوه لاكهه قرضه اخستې ده . امام زهری رحمه الله اووئيل چه ته اوتانه وړاندې ستا پلار دواړه په دې خبره باندې ښه پوهه يئی چه ما نه تانه اونه ستادَ پلار نه دامال قرض اخستې. بيا په غصه كښې دَهغه خائی نه راؤوتلو. په دې باندې هشام اووئيل چه مونږ شيخ غصه كړو. بيا هشام دَ امام زهری رحمه الله دَ قرضونونه يولك دَ اداكولوحكم اوكړو. امام زهری رحمه الله ته اوخودلې شو نو هغه اوفرمائيل چه الحمدلله دادَ الله تعالى دَ طرف نه دی. [2] داهغه واقعه ده چه ابن عساكر په خپل تاريخ كښې اته صدئی وړاندې دَامام شافعی رحمه الله په شان صدق وحق امام نه نقل كړې ده او په امام زهری رحمه الله باندې دَ اموی حكمرانانو په خاطر دَ حديث دَ وضع كولو تهمت لګونكې متعصب يهودی هغه وخت پيدا شوې هم نه وو. داواقعه ښائی چه دَ امام زهری رحمه الله تعلق دَخلفاء سره دَ څه دنياوی يا نفسانی غرض په خاطر نه ووبلكه خالص دينی اونصح باندې مبنی تعلق وو.
بيا داخبره هم دَغور قابل ده چه دَامام زهری رحمه الله په نسبت كه چرې دا اومنلې هم شی چه هغوی دَ اموی حكمرانانو ملګرتياكړې ده نوبه دې سره دَ دغه اوچت شان والا دَ امام څه مقصد كيدې شو؟ ولې هغه دَدوی نه دَمال طلبګار وو؟ هيڅ كله نه څكه چه دې مستشرق يهودی پخپله دعمرو بن دينارنه دَ امام زهری رحمه الله باره كښې نقل كړې دی چه دَ درهم اودينار نه لوئی هيڅ څيز دَهغوی په نيز اهون نه وو لكه درهم اودينار دَهغوی په نيز دَ سوتو په شان وو. ولې امام زهری رحمه الله دَهغوی نه دَ شان شوكت غوښتونكې وو؟ حالانكه پخپله معترض دامنی چه په پوره امت اسلاميه كښې دَامام زهری رحمه الله شهرت خورشوې وو. دَدومره شان شوكت نه پس امام زهری رحمه الله ولې دَنور څه شان شوكت غوښتونكې وو. كله چه امام زهری رحمه الله نه دَ شان شوكت طالب وو نه دَ مال دولت طالب وو اودَهغوی

---

[1] سورة النور:۱۱.
[2] السنة وكانتها فى التشرع الإسلامى ص:۲۰۱.

دینی غیرت اوبهادری هم مسلم ده نوچه بیا نه دهغه د شان شوکت طلب نه د مال طلب اونه دځه منصب خواهش نوولي هغه د امویانوسره دځپل دین سودا کولوسره د حماقت اوبې وقوفتیا مرتکب کیدوسره په مسلمانانوکښې خپله نیك نامي او شهرت ورکول غوښتل؟.

مستشرق ګولډزیهر د بنوامیه دور حکومت منظر کشي په ظلم اوستم سره کولوسره هغوی ظالمان ګرځوی اووائي چه دمدینې متقی اوپرهیزګار علماء به بنوامیه سره محاربه کول اودهغوی نه ډډه کول اختیارول. خو موږ په دې باندې پوهیږو چه امام زهری رحمه الله په مدینه کښې لوئې شوې اود مدینې د شیوخ اوعلماء نه ئې کسب فیض کړې. دسعید بن مسیب رحمه الله د مرګه پورې دهغه په مجلس کښې ناست دې. امام مالك رحمه الله چه به کله هم مدینې ته تشریف راوړو دهغوی نه به ئې استفاده کوله. پنځه دیرش کالو پورې مدینې اوشام ته تلو راتلو.

که چرې د ګولډزیهر خبره د حقیقت مطابق وی نود مدینې اوشام علماء هغه ولې ناخوښه نه کړو. که هغه د امویانود پاره دروغ وئیلې وو نوبیا دمدینې اوشام علماؤ دهغه ددې عمل تکذیب ولې اونه کړو. دامام زهری رحمه الله شیخ چه دعبدالملك حکومت طاقت اوعظمت په خاطر کښې نه راوستلو هغه دزهری رحمه الله نه د خلاصی اظهارولې اونه کړو؟ کومه یوه داعیه وه چه هغې داد حق ویونکی علماء په خاموشئ باندې مجبور کړل؟ ولې هغوی ویریدل؟ اودا علماء د نقد رجال په سلسله کښې دخلیفه نه واخله دمعاشرې د یوعام سړی پورې دچانه هم نه ویریدل نوولې هغوی دامام زهری رحمه الله نه ویریدل؟

د بنوامیه د دور علماء پریږده د بنوعباس په حکومت کښې علماؤ په امام زهری رحمه الله باندې ولې نقداونه کړو. علماء هم پریږدئی د بنوعباس انصار او اعوان څنګه چه د بنوامیه خلفاء امراء اودهغوی د معاونین خبر اخستې دې نو هغوی په امام زهری رحمه الله باندې ولې اعتراض اونه کړو؟ دوی هم پریږدئی په علماء جرح اوتعدیل کښې امام احمدبن حنبل، یحیی بن معین، امام بخاری، امام مسلم، ابن ابی حاتم رحمهم الله وغیره چه د ﴿وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ﴾ عملی اوحقیقی تصویرونه وو هغوی ولې خاموش پاتې وو اوبیا کله چه دا نقد هم د حکومت بنوامیه د یودیر لوئی اومشهور شخصیت سره متعلق وی.دمدینې منورې دعلماؤ اوشیوخ خاص کر دامام زهری رحمه الله شیخ سعیدبن مسیب رحمه الله خاموشی بیا د علماؤ اونورو ډیرو زیاتو علماؤ د امام زهری رحمه الله نه روایت کول، د امام زهری رحمه الله د اومویانو سره د زور تعلق نه باوجود دعباسیانو په دورکښې د جرح اوتعدیل علماؤ دهغوی توثیق کول وغیره ولې په دې خبره باندې ډیرلوئی دلیل نه دې چه امام زهری رحمه الله د مستشرق یهودی ګولډزیهر د شبهاتو نه بری اود هغه دهرقسم بدې وینا نه ارفع، کذب ووضع حدیث اوداهل ظلم وباطل نه ممالات وغیره تولو الزاماتونه ډیر زیات اوچت او بالادې.(۱)

دحدیث لاتشدالرحال د وضع الزام: د ګولډ زیهر ګمان باطل دې چه خلیفه عبدالملك «قبة الصخرة» څکه جوړه کړې وه دې دپاره چه ددې په ذریعه د اهل شام او عراق اود حج اوکعبه په مینځ کښې یو حائل اوحاجز جوړشی اوچه خلق د حج بیت الله د زیارت دپاره دتللو په ځائې د بیت المقدس د دې ګنبد د زیارت دپاره راځی. ددې مقصد دپاره د رائې عامه هوارولو په غرض داسې احادیث وضع کړی په کوم سره چه دبیت المقدس عظمت اوشان ښکاره شی دې دپاره چه خلق هلته په حج باندې تیارکړې شی. ددې مقصد د تکمیل دپاره عبدالملك د امام زهری انتخاب اوکړو. دهغه په وینا باندې

(۱) السنة ومکانتها فی التشریع الإسلامی ص:۲۰۰-۲۰۳.

امام زهری هغه احادیث وضع کړل. چنانچه «لاتشد الرحال الا إلی ثلثة مساجد» والا حدیث هم دَدوی په سندسره مروی دی.(١)

هغه وائی چه کله داحدیث دَهغه زمانې دَتاریخی حالاتو په رڼاکښې کتلې شی نوداموضوع معلومیږی څکه چه هغه وخت په دمشق باندې عبدالملك بن مروان حکومت وو او په مکه مکرمه کښې دَعبدالله بن زبیر رضی الله عنهما خلافت قائم وو. فریقین کښې جنګ شروع شوې وو دکوم په وجه چه عبدالملك بن مروان یوکال حج هم موقوف کړې وو. دَدې نه پس دَهغه خواهش دا وو چه دَ حج مناسك دَ مکې مکرمې نه واړوی دَ شام او بیت المقدس طرف ته راوړی. دَعامو خلقو دَ سوچ راګرځولودَپاره ئې دَ بیت المقدس فضیلت سره متعلق احادیث وضع کړل دې دپاره چه په مزه مزه خلق دَهغه ځائی په حج باندې تیارکړې شی. دَدې مقصددَپاره هغه دَ امام زهری رحمه الله انتخاب اوکړو چه دَ عبدالملك قاضی وو اوهغه وخت دَ عامو علماؤ په خلاف حکومت سره دَهغه دوستانه تعلقات وو. غرض دا چه امام زهری رحمه الله دَ عبدالملك په ویناباندې احادیث وضع کړل. دَدې دلیل دادې چه دَ بیت المقدس سره متعلق ټول احادیث هم دَ زهری رحمه الله نه روایت دی اوهغه دا احادیث دَ ممانعت حج دَ فتنه نه پس بیان کړې وو.

په دې باندې ګولډ زیهر دادلیل پیش کړو چه دَ بیت المقدس په فضائل باندې څومره احادیث دی هغه ټول دَامام زهری رحمه الله په سندسره دی اوزهری رحمه الله دَ ممانعت حج دَ دغه فتنه نه پس بیان کړی دی.

دَ ګولډزیهر دَ شبهاتو جواب: دګولډ زیهر دَدَ اعتراض علماؤ ردکړې دې اودَدې ئې ډیرجوابونه ورکړی دی.

دومبې جواب: ثقه مؤرخین ابن عساکر، طبری، ابن اثیر، ابن خلدون اوابن کثیر وغیره په دې خبره باندې متفق دی چه «قبة الصخرة» ولیدبن عبدالملك جوړکړې وو نه چه عبدالملك. دَ ثقه مؤرخینو په یوروایت کښې دَ ګولډ زیهر دَ باطل ګمان په شان یوروایت هم داسې نه دې چه عبدالملك بن مروان «قبة الصخرة» تعمیراوکړو چه خلق دَ حج بیت الله دَ تلو په ځائی دَدې ځائی مخ اوکړی اوکه چرې داسې کیدله نودابه یقیناً دَ تاریخ اسلامی یوه ډیره لویه او اهم حادثه کیدله. اومؤرخین چاچه دَ اسلامی تاریخ معمولی واقعات هم دَ قلم بندکولونه دده نه ده کړې هغوی به خامخا دَدې تذکره کوله. دا یو غیرمعقول امر دې چه یوه داسې اهم او لویه واقعه دَمؤرخینو مخې ته راغلې وی او هغوی دَ دې نه سترګې پټې کړې وی داسې نه شی کیدې. البته دَ علامه دمیری کتاب کتاب الحیوان کښې په یو ضعیف روایت کښې دی چه دا عبدالملك جوړکړې وو اوخلق به دَعرفه په ورځ هغې سره اودریدل. که چرې داخبره دَ ضعف او ثقه مؤرخینو دَ مخالفت نه باوجود هم اومنلې شی نوبیاهم په دې کښې داسې څه اشاره هم نشته دې چه عبدالملك خلق دَ حج نه منع کولودپاره دا جوړکړې وو. البته دَخلقو دَعرفه په ورځ دغه ګنبدسره اودریدل دَهغوی ذاتی فعل وو. فقهاء اسلام دَدې دَمکروه کیدو صراحت فرمائیلې دې.

غوراوکړئې چه یوشئ دَ بیت الله دَ متبادل په توګه جوړول اوخلق دَعرفه په ورځ هغې سره دَ حجاج په شان بغیرد چادَ وینا کولوپخپله اودریدل دې دپاره چه د حاجیانودَمشابهت دَ وجې نه دوی هم دَهغوی په اجر اوثواب کښې شریك شی. په دې دواړو لاسونوکښې ډیر فرق دې. بیا دَ وقوف داعمل په ډیرو

---

١) سیاتی تخریجه.

زيات اسلامی ښارونوکښې رائج وو «قبة الصخرة» سره په وقوف باندې منحصر نه وو بلکه خلقو به دَ عرفه په ورځ په ټولو ښارونوکښې دَ حجاج دَ مشابهت په غرض سره وقوف کولو.(۱)

دويم جواب: دا واقعه څنګه چه ګولډزيهربيان کړې ده هغه صريح البطلان ده. ځکه چه دَ يوځيز تعمير په داسې نيت سره کول چه خلق بيت الله پريږدی او هلته حج اوکړی صريح کفردې. عبدالملك دَدې صريح کفرڅنګه ارتکاب اوکړو حالانکه عبدالملك به دَ کثرت عبادت دَ وجې نه «حمامة المسجد» په لقب سره يادولې شو.بل دَ عبدالملك بن مروان مخالفينو په هغوی باندې نور ډيرزيات اعتراضات هم کړی دي خوچاهم دَهغه تکفيرنه دې کړې اونه «قبة الصخرة» دَ تعميزدَ وجې نه هغه ته بدې ردې وئيلی.که دَمعترض په خبره کښې دَ يو شان څه صداقت وې نومخالفينو به دَ ټولو نه وړاندې په عبدالملك باندې دې اعتراض کولوسره مشهور کولو.(۲)

دريم جواب: د اهم يوتاريخی حقيقت دې چه دَامام زهری رحمه الله پيدائش ۵۱ يا ۵۲ هجری کښې شوې اودَ عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما شهادت واقعه ۷۳هجری کښې پيښه شوې نولکه دَ امام زهری رحمه الله عمرهغه وخت علی اختلاف القولين ۲۲يا ۲۳ کاله وو نوآيا دامعقول خبره ده چه هغه وخت په امت کښې امام زهری رحمه الله ته دومره شهرت اومقبوليت حاصل شوې وو چه مسلمانانودَهغه وضع کړې شوې يوداسې حديث قبول کړو په کوم کښې چه هغه دَ کعبه په ځائې «قبة الصخرة» بيت المقدس کښې دَحج دعوت ورکوی؟(۳)

څلورم جواب: دَ ګولډزيهر دَ باطل ګمان څلورم جواب دادې چه تاريخی نصوص په يقينی توګه باندې ښائی چه دَ عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه کښې دَامام زهری رحمه الله خونه دَ عبدالملك سره څه پيژندګلو وه اونه ئې هغه ددې نه پس کتلې دې.دَعلامه ذهبی رحمه الله اوابن عساکر رحمه الله مطابق امام زهری رحمه الله دَعبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دَشهادت نه څوکاله پس ۸۰يا ۸۲ هجری کښې په رومبی ځل عبدالملك بن مروان سره ملاؤشو. هغه وخت امام زهری رحمه الله ځوان وو. عبدالملك دَهغه امتحان واخستوبيائې هغه ته نصيحت اوکړو چه هغه دې لاړشي دَانصارو په کورونوکښې دې علم حاصل کړی. ددې تاريخی شهادت نه پس دَ يهودی مستشرق داګمان څنګه صحيح کيدې شی چه امام زهری رحمه الله دَخپل دوست عبدالملك دَ خوشحالئی دَپاره دَ بيت المقدس حديث وضع کړو دې دَپاره چه خلق به دَعبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه کښې هلته حج له راځی؟(۴)

پنځم جواب: دَدغه متعصب يهودی مستشرق دَباطل ګمان پنځم جواب دادې چه حديث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» صرف دَ امام زهری رحمه الله تفردنه دې بلکه کبار محدثينودَده نه علاوه په نورو مختلف طرق سره هم ددې تخريج کړې دې.

چنانچه امام بخاری رحمه الله دَ امام زهری رحمه الله دَ طريق نه علاوه دادَ حضرت ابوسعيدخدری رضي الله عنه نه نقل کړې دې. امام مسلم رحمه الله په دريو طرق سره دا روايت نقل کړې دې.يو دَامام زهری رحمه الله او دوه دَهغه نه

---

(۱) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ۲۰۴-۲۰۳.
(۲) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ۲۰۴-۲۰۳.
(۳) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ۲۰۴.
(۴) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ۲۰۴.

علاوه جریرعن ابن عمیرعن قزعة عن ابی سعید او ابن وهب عن عبد الحمید بن جعفر عن عمران بن ابی انس عن سلمان الاغرعن ابی هریرة رضی الله عنه په طریق سره نقل کړې دي.[1]

شپږم جواب: دَمتعصب یهودی اعتراض شپږم جواب دادې چه «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» والا حدیث امام زهری رحمه الله دَ خپل شیخ سعید بن مسیب رحمه الله نه روایت کړې دې. که چرې امام زهری رحمه الله دَ امویین دَ خوشحالولو دَ پاره دَ سعید بن مسیب رحمه الله طرف ته نسبت کولو سره داحدیث وضع کړې وی نوهغه به هم کله خاموشی نه اختیاروله. حالاتکه سعیدبن مسیب رحمه الله ته امویین په تکلیفونو رسولو کښې څه کمې نه وو پریخودې اودَ سعیدبن مسیب رحمه الله انتقال هم دَحضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنهما دَ شهادت نه ۲۰ کاله پس ۹۳هجری کښې شوې وو نوبیاداځنګه کیدې شی چه هغه دومره دَ اوږدې مودې پورې په دې خاموش پاتې شوې وی اوداهم یومسلم حقیقت دې چه حضرت سعیدبن مسیب رحمه الله دَحق خبرې په بیانولوکښې دَ اوچتو غرونونه هم زیات قوت لرلو او حق خبره کولوکښې دَ یوملامت کونکی ملامتیا په خاطر کښې نه راوستله.

اووم جواب: فرض کړه که مونږ دا اومنوچه امام زهری رحمه الله داحدیث دَ عبدالملک بن مروان دَ خوشحالولودَپاره وضع کړې وو نوبیابه هم دَ اعتراض کونکی مقصد حاصل نه شی ځکه چه دَ معترض دَباطل ګمان مطابق عبدالملک غوښتل چه خلق دې دلته دَ حج دَپاره راشی اوپه دې حدیث کښې «قبة الصخرة» دَ څه فضیلت صراحت سره نه دې بیان کړې شوې. دَدې حدیث اودې نه علاوه دَ بیت المقدس سر متعلق نور ټول صحیح احادیثو حاصل دادې چه په بیت المقدس کښې دَ مونځ اداکولو فضیلت دې اودې زیارت دَ یومتعین وخت دَ تعیین نه بغیر فضیلت دی. فی الجمله ددې ثبوت پخپله دَقرآن مجید نه هم کیږی. په دې کښې اودَ معترض په باطل ګمان کښې دِ زمکې او آسمان فرق دې.[2]

اتم جواب: علماء کرامو دَ حدیث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» تصحیح کړې ده. دَدې بیت المقدس او قبة الصخره فضائل کښې بیان کیدونکی دَ دروغو روایاتو سره هیڅ تعلق نشته دې. اوپه دغه مکذوب روایاتوکښې یوهم دَ امام زهری رحمه الله نه مروی نه دې.

په دې روایاتوباندې علماؤ نقدکړې دې اوفرمائیلی دی چه «کل حدیث فی الصخرة فهوکذب» یعنی دَ قبة الصخره دَ فضیلت باره کښې بیان کیدونکی ټول روایات دروغ دی. نورفرمائی چه دَ بیت المقدس دَ فضیلت باره کښې صرف درې احادیث صحیح دی. ① یوحدیث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» [3]

---

[1]) سیأتی تخریج هذه الطرق.

[2]) السنة وکانتها فی التشرع الإسلامی ص:۲۰۵.

[3]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه عن الزهری فی کتاب فضل الصلاة فی مسجد مکة والمدینة، باب فضل الصلاة فی مسجد مکة والمدینة رقم الحدیث:۱۱۸۹، ومسلم فی صحیحه عن الزهری وغیره، کتاب الحج، باب فضل المساجد الثلاثة، رقم الحدیث:۱۳۹۷، وابوداؤد فی سننه، کتاب المناسک، باب ماجاء فی إتیان المدینة، رقم الحدیث:۲۰۳۳، والترمذی فی جامعه، أبواب الصلاة، باب ماجاء فی أی المساجدأفضل، وقال: هذاحدیث حسن صحیح رقم الحدیث:۳۲۶-۳۲۵،وابن ماجه فی سننه عن الزهری وغیره، کتاب إقامة الصلوات، باب ماجاء فی الصلاة فی مسجد بیت المقدس، رقم الحدیث:۱۴۱۰-۱۴۰۹،والنسائی فی سننه عن الزهری، کتاب المساجد [باب] ما

② دویم حدیث «سئل عن أول بیت وضع فی الأرض، قال: المسجد الحرام، قیل ثم ماذا؟، فقال: المسجد الاقصی» (۱)
③ دریم حدیث «إن الصلاة فیه تعدل سبع مائة صلاة فی غیره» (۲)

دَ احادیثو خپل طرف ته دَ نسبت اجازت ورکولو شبه: ګولډزیهر یهودی مستشرق په امام زهری رحمه الله باندې یواعتراض دا کړې دې چه هغه خپل طرف ته نسبت کولوسره به دَهرقسم احادیثو بیانولو اجازت ورکولو. چنانچه ابراهیم بن ولید اموی دَ احادیثو یوه صحیفه واخستله اودَامام زهری رحمه الله په خدمت کښې حاضرشو او عرض ئې اوکړو چه دادَ سماع په بنیاد باندې هغه ته دَ نشر کولواجازت ورکړه. نوامام زهری رحمه الله بغیردَ څه تردد اجازت ورکولوسره اوفرمائیل: «من یستطیع أن یجیزك بها؟» یعنی زمانه علاوه څوك تاته دَدې دَ اجازت ورکولوهمت کولې شي؟ لکه چه دغه شان دَ ابراهیم اموی په صحیفه کښې لیکلې شوې دا احادیث مرویات زهری رحمه الله ګرځولوسره په روایت کولو کښې کامیاب شو.

اولنې جواب: دَدې شبه رومبې جواب دادې چه ابن عساکر رحمه الله دَ امام زهری رحمه الله نه دَ ابراهیم دَسماع صراحت کړې دې نولکه دا صحیفه پیش کول دَ ابراهیم هم دَ خپل شیخ امام زهری رحمه الله نه اوریدلې احادیث پیش کولوسره اجازت غوښتلودَ قبیل نه دی. دَ محدثینو په اصطلاح کښې دې ته مناولة وائی. ابن صلاح په خپله مقدمه کښې «أنواع تحمل الحدیث» لاندې لیکلی دی چه شاګرد دَ خپل شیخ په خدمت کښې یوداسې کتاب پیش کړی چه هغه دَ شیخ نه اوریدلی دی نودَدغه صحیفې جائزه اخستلو اودَتامل نه پس که چرې اوفرمائي چه داته زماطرف ته منسوب کولوسره بیانولې شې. نودې ته عرض مناولة وائیلی شي. امام حاکم رحمه الله فرمائی چه دَ ډیروزیاتو متقدمینو په نیز مناوله هم سماع ده. دَامام زهری رحمه الله نه علاوه امام مالك، امام ربیعه، یحیی بن سعید، مجاهد اوسفیان رحمهم الله وغیره نه هم دغه حکایت کړې شوې دې. (۳)

دَ مناوله مثال: ایوب وائی چه مونږ به دَ امام زهری رحمه الله خدمت علم پیش کولو. عبیدالله بن عمر وائی چه مادَ امام زهری رحمه الله په خدمت کښې یوکتاب راوړلو هغه دَدې جائزه اخستلونه پس اوفرمائیل چه زه تاته دَدې روایت اجازت درکوم. دَامام زهری رحمه الله شاګردانو به په کثرت سره دغه شان کتاب پیش کولوسره اجازت اخستلو اوامام زهری رحمه الله به دَ پیش کړې شوې کتاب جائزه اخستلونه پس دَهغې اجازت ورکولو. لهذا دَ ابراهیم بن ولید اموی واقعه به هم یقینًا دَداسې قبیل نه وی لکه چه دَابن عساکر په روایت سره دَ دې تائیدهم کیږی. باقی پاتې شوه داخبره چه ابراهیم دَخپل طرف نه څه

تشدالرحال إلیه من المساجد، رقم الحدیث:۷۰۱، انظر جامع الأصول: رقم الحدیث:۶۹۹۴،۹۸۹۵،۹۸۹۴، راجع تحفة الأشراف، رقم:۱۳۲۸۳،۱۳۱۳.

(۱) الحدیث اخرجه البخاری فی صحیحه کتاب أحادیث الأنبیاء باب، رقم الحدیث:۳۳۶۶، وباب قول الله تعالی ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ ۚ نِعْمَ الْعَبْدُ ۖ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ (ص:۳۰)، رقم الحدیث:۵۲۰، والنسائی فی سننه، کتاب المساجد، ذکر أي مسجدوضع أولاً، رقم الحدیث:۶۹۱، انظرجامع الأصول رقم الحدیث:۶۸۸۱.

(۲) باب فضل بیت المقدس، والصخرة، وعسقلان، وقزوین:۱۵۳/۱، جنة المرتاب بنقد المغنی عن الحفظ والکتاب للشیخ أبی حفص عمر بن بدر الموصلی، تصنیف أبواسحاق الحوینی، دارالکتاب العربی، بیروت، الطبعة الثانیة: ۱۴۱۴ه، ۱۹۹۴م.

(۳) مقدمة ابن صلاح، ص:۸۹، اختصار علوم الحدیث، ص:۱۴۱.

احاديث جوړولوسره صحيفه مدون کړه بيانى دَ امام زهرى رحمه الله نه دَ هغې دَ روايت اجازت اوغوښتلو اوامام زهرى رحمه الله دَ هغې اجازت ورکړو نوداداَمام زهرى رحمه الله په شان دَ جليل القدر امام نه مستحيل دى دَ چا امانت صدق او ضبط چه په پوره امت مسلمه کښې معروف دې.[1]

دويم جواب: دويم جواب دادې چه معترض دلته دَ تحريف نه کار اخستې دې. دَ امام زهرى رحمه الله اصل قول کوم چه ابن عساکر نقل کړې دې دَهغې الفاظ دادى: «من يجيزك بهاغيري؟» اوپه دې کښې دَ څه اشکال خبره نشته دې ځکه چه دَامام زهرى رحمه الله نه علاوه خپل شاگرد ابراهيم ته دَدې احاديث کوم چه صرف هغه دَ زهرى رحمه الله نه اوريدلې وو بل چا اجازت ورکولې شو. داخبره هم دَ ډيرو محدثينونه روايت شوې ده که چرې امام زهرى رحمه الله نه وې نوډيرزيات احاديث به دَنقل کولونه پاتې کيدل. پخپله امام مسلم رحمه الله دَدې خبرې اعتراف کړې دې چه هغه لس کم سل احاديث داسې نقل کړى دى چه صرف دَامام زهرى رحمه الله نه روايت شوى دى. نو په دې بنيادباندې به دَ امام زهرى رحمه الله دَ قول مطلب داشي چه زما نه علاوه بل چاته دَدې احاديثو علم دې چه هغوى تاته دَدې اجازت درکړې؟ دَدې دامطلب هيڅ کله نه دې چه زما نه علاوه تاته څوک دَ حديث دَ وضع کولو دَاجازت جرات نه شى کولې.

دريم جواب: معترض چه دَ کوم ابراهيم بن وليد اموى واقعه بنياد جوړولوسره اعتراض کړې دې دَ هغه نه محدثينو يوروايت هم نه دې نقل کړې. اونه دَ جرح اوتعديل په کتابونو کښې دَ هغه څه تذکره شته نه په ثقات کښې اونه په ضعفاء کښې. نوبيا هغه احاديث چرته دى دَ کوم دَ بيان کولوچه امام زهرى رحمه الله اجازت ورکړې وو. دَ حديث په کوم يوکتاب کښې دى؟ اوچاهغه نقل کړى دى؟ هغه صحيفه چرته ورکه شوه چه دَ تاريخ په يوکتاب کښې هم اوس موجودنه ده؟[2]

په کتابت حديث باندې دَ مجبوره کولوشبه: گولډ زيهر دَامام زهرى رحمه الله قول «إن هؤلاء الأمراء أكرهونا على كتابة أحاديث» يعنى دې امراء مونږ دَ احاديثو په کتابت باندې مجبورکړو نه دا اعتراض رااوښکلو چه امام زهرى رحمه الله په دې کښې هغه خطرناك اعتراف کړې دې چه هغه دَ امراء په مجبوره کولو سره احاديث ليکل. لکه چه هغه په امت کښې دَخپل مسلمه شهرت په وجه باندې دَ بنواميه حکمرانانو خواهشاتو ته عملى جامې اچولو کوشش کړې دې.

جواب: دَ امام زهرى رحمه الله صداقت اوجراءت دوه واقعات مونږ وړاندې بيان کړى دى چه هغه دَ حکامو دَ خواهشاتو پوره کولونه څومره لرې وو. اودَ دغه تاريخى واقعاتونه داهم معلومه شوې ده چه امام زهرى رحمه الله هيڅ کله دَهغه خلقو نه نه وو چه دَ بنواميه دَ حکمرانانو په خواهشاتو پوره کولو باندې تيارو. باقى پاتې شوه خبره دَ امام زهرى رحمه الله دَ قول نومعترض دَهغې يوه ټکړه پيش کولوسره قصداً دَدې بالکل برعکس مفهوم اخذ کړې دې. صحيح او پوره واقعه لکه چه ابن عساکر رحمه الله او ابن سعد رحمه الله نقل کړې ده هغه داسې ده چه امام زهرى رحمه الله به خلقو ته دَ احاديثو املاء نه ليکله بيا زبانى بيان به ئې کولو دې دَپاره چه خلق دَهغې په يادولو کښې خپل دَ يادولو قوت په کار راولى اوصرف دَ حديث په کتابت باندې اکتفااونه کړى. هشام بن عبدالملك اصرار اوکړو چه امام زهرى رحمه الله دَهغه خوئى ته څه احاديث املاء کړى دې دپاره چه دَهغه دَحافظې امتحان واخستلې شى. چنانچه په دې اصرار باندې امام زهرى رحمه الله دَهغه خوئى ته څلورسوه احاديث املاء کړل. بيادَ هشام نه واپس راغلو

---

[1] السنة ومكانتهافى التشريع الإسلامى، ص:۲۰۶.

[2] المرجع السابق:ص:۲۰۷.

نوخلق ئى مخاطب كړل په اوچت آواز ئى اوفرمائيل «ياأيها الناس إنا كنا منعناكم أمراً، قد بدلنا الآن لهؤلاء وإن هؤلاء الأمراء أكرهونا على كتابة الأحاديث، فتعالوا أحدثكم بها، فحدثهم بالأربعمائة الحديث» يعنى اې خلقو مونږ تاسو دَ حديث دَ املاء نه منع كړې وئى. اوس مونږ پخپله املاء اوكړه، اودې امراء په مونږ باندې املاء كولوسره يوځو احاديث په كتابت باندې مجبوركړو. لهذا راشئى چه تاسو ته هم هغه يوځو احاديث واؤروم. چنانچه بيائى هغه څلورسوه احاديث بيان كړل.

دادې دامام زهرى رحمه الله دَ قول صحيح تاريخى روايت دكوم نه چه دې مستشرق دَخپلې مرضئى اعتراض اوشبه پيدا كولو مذموم كوشش كړې دې. غوراوكړئى چه اصل واقعه اودَ معترض بيان كړې شوې اعتراض كښې څومره فرق دې چه مؤرخينو خو الاحاديث وئيلوسره صرف دَ څلورو سوو يو مخصوص واقعه په كوم كښې چه دَ املاء تذكره ده بيانوى خو معترض دې ته احاديث وئيلوسره مطلقًا دَ ټولو احاديثو په وضع باندې محمول كړې دى. آيا داڅه علمى امانت دې چه دَ الاحاديث نه الف لام حذف كولوسره أحاديث جوړكړې شى او بيا قول دَهغې دَ پس منظر نه اخوا كولوسره دَخپلې مرضئى اعتراض راښكلې شې. اودَ امام زهرى رحمه الله په فضيلت اومنقبت باندې مشتمل واقعه سره په هغوى باندې دامراء په خاطر دَ حديث دَ وضع الزام اولګولې شى. حالانكه اصل روايت مونږ ته ښائى چه امام زهرى رحمه الله په دې خبره باندې هم راضى نه وو چه يوعمل دكوم نه چه عام مسلمانان منع كړې شوې وو اوس دَ امراء په اصرار باندې هغه پوره كړې دې نوبيا ولې عام مسلمانان دَدې نه محروم كړې شى. چنانچه بيائى خلقو ته هغه څلور سوه احاديث املاكړل. دادې دَامام زهرى رحمه الله اخلاص ديانت ثقاهت كوم چه دَ دې مستشرق علمى امانت دَ امراء دَپاره دَ وضع حديث په الزام كښې بدل كړو. فشتان بينهما. (۱)

اموى حكمرانانو له دَ تګ راتګ شبه: مستشرق ګولډ زيهر په امام زهرى رحمه الله باندې يوالزام داهم لګولې دې چه هغه دَ هغه خلقونه وو چاسره چه اتفاق نه شوكيدې خكه چه هغه دَ وخت حكومت سره كاركول جائزګڼړل اواموى حكمرانانو سره دَ هغوى په محلونو كښې دَ تګ راتګ نه څان نه ساتلو بلكه په كثرت سره به بادشاه له تلو راتلو.

جواب: داخبره دَ چا نه پټه نه ده چه دَ علماء سلف دَ خلفاء او امراء په مجالس كښې دَ يودينى ضرورت دَ وجې نه تګ راتګ سره دَهغوى په امانت اوديانت باندې څوك څه پيغورنه شى كولې اونه داوئيلى شى چه هغوى دَ خلفاء دَ خواهشاتو په وړاندې خاموش وو. دَ امام زهرى رحمه الله او بنواميه دَ خلفاؤ په مينځ كښې تعلق دَدنيا اودَهغې دَ معمولې څيزونو په بنيادباندې نه وو بلكه دَ هغوى تعلق دَهغه علماؤ په شان وو چاته چه دَ خپل علم اودين په وجه عزت اومرتبه حاصله وه. امام زهرى رحمه الله كله هم دَ يوحق خبرې په وئيلو كښې دَ بادشاه اوسلطان په وړاندې ويره نه كوله.

پخوانئى زمانه كښې صحابه كرام رضى الله عنهم اموى خليفه حضرت معاويه رضى الله عنه په خدمت كښې اوتابعين دَ نورو اموى خلفاء له ورتلل. امام ابوحنيفه رحمه الله به خليفه منصور له ورتللو اودَ امام ابويوسف رحمه الله خو هارون الرشيدسره پوخ تعلق وو. دَدې باوجود چاهم دې حضراتو ته صرف خلفاؤ سره تعلق او دَ تګ راتګ دَ وجې نه مطعون كړې نه دى اونه بادشاهانوسره تعلق ساتل او ناستې پاستې دَ وجې نه دَوى دَ عدالت دَ مرتبې نه راښكته كړى دى. (۲)

---

(۱) السنة ومكانتهافى التشريع الإسلامى، ص:۲۰۸-۲۰۷.

(۲) المرجع السابق ص:۲۰۸.

دَ حجاج په ملګرتیاکښې دَ حج الزام: ګولډزیهر دَ امام زهری رحمه الله نه متنفرکولو اودَهغوی قلت تدین ثابتولودپاره په هغوی باندې دا الزام لګولې دې چه هغه دَ حج دَ پاره دَ حجاج ملګرتیا اختیار کړې وه.

جواب: دا هم صرف دَالزام نه سوا هیڅ نه دی. امام زهری رحمه الله دَ حج دَپاره هیڅ کله هم دَ حجاج ملګرتیانه ده اختیار کړې. بلکه هغه دَعبدالله بن عمر رضی الله عنهما سره وو. کله چه دَ حج په موقع دَهغه حجاج سره ملاقات شوې وو. امام عبدالرزاق په خپل مصنف کښې دَامام زهری رحمه الله نه نقل کړی دی چه عبدالملك بن مروان حجاج ته حکم ورکړې وو چه هغوی دې په مناسك حج کښې دَعبدالله بن عمر رضی الله عنهما اقتداء اوکړی. دغه شان حجاج دَعرفه په ورځ هغوی ته ګزارش کړې وو چه کله دَهغوی دَ تګ اراده وی نوخبرداړې دې اوکړی. امام زهری رحمه الله وائی چه کله ابن عمر رضی الله عنهما اوسالم روان شو نوزه دې دواړو حضراتوسره ووم. هغه وخت زما روژه وه په دې وجه دَ ګرمئی سختی ډیره محسوس کیدله. ددې نه معلومه شوه چه په حقیقت کښې امام زهری رحمه الله دَ ابن عمر رضی الله عنهما په ملګرتیاکښې وو نه چه هغه دَ حجاج په ملګرتیاکښې حج کړې وو.[۱]

دَ هشام دَاولاد دَ تربیت الزام: ګولډ زیهر په امام زهری رحمه الله باندې یوالزام داهم لګولې دې چه هشام هغه دَخپل ولی عهد مربی مقررکړې وو.

جواب: دا اعتراض هم دَ ګولډ زیهر دَتاریخ نه دَ جهالت نتیجه ده ځکه چه دَ هشام خپل ځوئی دَهغه ولی عهدنه وو بلکه دَهغه دَ رور ولید ځوئی دَهغه ولی عهد وو لکه چه دَهغه رور یزیدبن عبدالملك ددې وصیت کړې وو. آو دومره خبره ضرور ده چه هشام کله حج اوکړو نوهغه وخت ئې امام زهری رحمه الله دَخپلو بچو مربی مقررکړې وو. ددې نه علاوه بله هره خبره د امام زهری رحمه الله طرف ته منسوب کول تاریخی غلطی ده.

مزید په دې نه دی معلوم چه امام زهری رحمه الله که چرې دَهشام دَ بچو تربیت کړې دې نو په دې سره په هغه باندې څه الزام راتلې شی؟ ولې دا بهترنه ده چه دهغوی دَ تربیت ذمه واری په یوبدچلن دَ الله او د هغه دَ رسول ﷺ د نافرمان په ځائې امام زهری رحمه الله سرته اورسولو. هم دَدغه تربیت نتیجه ده چه دَهشام بچو دَ اسلام په نشرواشاعت کښې لوئی کردار اداکړو او دَ روم په ښاریوکښې ئې ډیرغزوات اوکړل. ولې دَ دې تولو سهره دَ هغوی دَ شیخ امام زهری رحمه الله په سرباندې ښه نه ښکاری؟ خاص کر چه مؤرخینو ددې خبرې صراحت کړې دې چه امام زهری رحمه الله پخپله هم یوجلیل القدر مجاهد وو. یوخل ئې شام ته دَ غزوه په غرض سره تشریف راوړو نودَ مجاهدینو والالباس ئې اچولې وو.[۲]

دَ قضاء عهده قبلولوباندې اعتراض: دَخپلې تیلئی ټول غشی چلولونه پس په آخره کښې ګولډزیهر په امام زهری رحمه الله باندې دا اعتراض اوکړو چه هغه دَ یزید ثانی په زمانه کښې دَ قضاء عهده قبوله کړې وه. که چرې هغه پرهیزګاره اومتقی عالم وې نوهغه له دَ امام شعبی رحمه الله او نورو صلحاؤ په شان ددې نه لرې تختیدل پکاروو.

جواب: آیاڅوك دَعقل سلیم والاسړې به دا اعتراض صحیح تسلیم کړی؟ ځکه چه ترننه پورې چاهم دَ قضامنصب سبب دَ جرح اوعدالت کښې دَ تهمت سبب نه دې ګنړلې. او رسول الله ﷺ پخپله حضرت

---

[۱] السنة ومکانتها فی التشریع الإسلامی ص:۲۰۸.

[۲] المرجع السابق:ص:۲۰۹.

علی رضي الله عنه حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه او حضرت معقل بن یسار رضي الله عنه وغیره قاضیان جوړکړی وو او ډیر زیات تابعین عظام د بنو امیه وغیره قاضیان جوړشوی. امام شریح، ابو ادریس خولانی، عبدالرحمن بن ابی لیلي، قاسم بن عبدالرحمن بن عبدالله بن مسعود وغیره رحمهم الله او نورو ډیرو زیاتو اکابرو د بنوامیه د حکومت په زمانه کښې قاضیان پاتې شوی وو او په دوی کښې بعض د حجاج په زمانه کښې قاضیان مقررشوی خوچا هم دوی په دې باندې متهم کړی نه دی. باقی پاتې شوه خبره د امام شعبی رحمه الله چه هغه د قضا نه تختیدلې وو نو په دې کښې هم د مغالطه نه کار اخستې شوې دې ځکه چه حقیقت دادې چه د ابن اشعث د فتنې یخیدونه پس د حجاج په زمانه کښې امام شعبی رحمه الله د یزید بن عبدالملك قاضی مقررشوې وو. معترض د امام شعبی رحمه الله د دې روستونی عمل نه ولې سترګې پټوی حالانکه دا زیات د دې خبرې مستحق دی چه د دې نه استدلال اوکړې شي.

باقی پاتې شوه خبره د هغه د دغه باطل ګمان چه متقیان او صالحان د قضا عهده قبلولونه ځان ساتی اودا به ئې د سقوط عدالت سبب ګنړلو. په دې باندې په دلیل کښې داحدیث پیش کوی «من ولی القضاء أوجُعل قاضیاً، فقد ذبح بغیرسکین»(۱) یعنی چه څوك قاضی جوړشو یا هغه قاضی جوړکړې شونوالبته هغه بغیرچاړه ذبح کړې شو.

د دې جواب دادې چه د اسلاف نه نقل شوې داخبره خلاف واقع ده ځکه چه اسلافو د دې خبرې صراحت فرمائیلی دې چه د ظالم اوجابرحکمرانانو د طرف نه د قضا منصب قبلول بغیرد څه اختلاف نه جائزدی اود حدیث مطلب دادې چه په دې کښې په دې خبره باندې قاضی راتیارکړې دې چه پخپله دې د قضامنصب نه غواړی اوکه قاضی جوړکړې شو نوبیا دې د عدل نه کار واخلی.

د حنفیه نه صاحب د هدایه د سلطان جائر د طرف نه د قاضی جوړولو د جواز په صراحت سره بیان کړې دې.(۲)

ابن العربی مالکی لیکلی دی چه ولایت د قضا فرض کفایه دې که چرې حاکم وخت ټولو خلقوته د دې د قبلولو دعوت ورکړو اویوهم قبول نه کړو نوټول به ګناهګار وی.(۳)

ابن فرحون په تبصرة الحکام کښې لیکلی دی چه هغه ټول احادیث په کوموکښې چه د قضاباره کښې تخویف او وعید راغلي دې نوهغه د ظالمانو قاضیانو باره کښې اود هغه جاهلانو باره کښې دې چه بغیرد علم نه دامنصب قبلوی د دغه دواړو قسمونو باره کښې وعید راغلي دې (نه چه مطلقًا).(۴)

د دې تصریحاتونه معلومیږی چه معامله داسې نه ده څنګه چه ده مردار ګولډزیهر د هغې منظرکشی کړې ده چه قبولیت قضا عدالت ساقط کوی. بلکه دایوعظیم عزت دې د الله تعالی په نازل کړې شوو احکاموسره د خلقو معاملات فیصله کولوباره کښې د رسول الله ﷺ صرف د نیابت معامله د هغې د شرافت او فضیلت د پاره کافی دی. البته بعض اسلافو د قضاد قبولیت نه تیختنه هم اختیارکړې ده او په دې باره کښې ئې مختلف قسم تکلیفونه هم برداشت کړی دی لیکن دا ټول د دې وجې نه نه چه په

(۱) والحدیث أخرجه أبوداؤد فی سننه، کتاب القضاء باب فی طلب القضاء رقم الحدیث:۳۵۷۱، ۳۵۷۲ والترمذی فی جامعه، وقال: هذا حدیث حسن غریب من هذاالوجه. أبواب الأحکام باب ماجاء عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی القاضی، رقم الحدیث:۱۳۲۵.

(۲) الهدایه مع فتح القدیر:۶/۳۶۴.

(۳) شرح ابن العربی علی سنن الترمذی:۶/۶۶.

(۴) تبصرة الحکام فی أصول الأقضیة ومناهج الأحکام:۱/۱۰-۹.

دي سره عدالت ساقط كيږي يا دا دَ جرح سبب دي بلكه دا صرف اوصرف دَ ورع اوزهد دَ وجې نه وو دي دپاره چه كله هغوى دَ الله تعالى سره ملاقات اوكړى نو چه په هغوى باندې دخلقو دَ معاملاتو څه ذمه وارى نه وى.
ابن العربى رحمه الله دَبعض صحابه كرامو رضي الله عنهم دَ قضاعهده نه قبلولو وجه بيانولوسره ليكلى دى چه سړې كوم نيك اعمال كوى دَهغې باره كښې هغه له ويريدل پكاردى چه كيدې شى دَدې عمل په پوره كولوكښې څه كمې شوې وى اوعمل دَ دغه څيزونونه بچ كول غواړى په كوم سره چه هغه دَ عدم قبوليت ښكار كيږى. داخودَهغه طاعات باره كښې چه صرف دَ بنده خپل ځان سره خاص دى نويا څه خيال دي دَهغه اعمالوباره كښې چه حقوق الناس سره متعلق وى او بنده په هغې كښې اخته وى. لهذا دتقصيرويره اوعمل دَعدم قبوليت دَ اسباب نه بچ كول په هغه كښې دَ اولنى نه زيات كيدل پكاردى.
الحاصل دَدې ټول تفصيل نه دَ ګولډ زيهر يهودى مستشرق دَ امام زهرى رحمه الله باره كښې اوچت كړې شوى ټول اعتراضات اوشبهات باره كښې تفصيلى بحث راغلې دې په كوم كښې چه ګولډزيهر دا كوشش كړې وو چه دَدې تهمتونو او اباطيل په ذريعه دَ امام زهرى رحمه الله ثقاهت ختم كړى. دې دپاره چه دَ حديث دَ ټولوكتابونو نه اعتماد اوچت شى. فرض كړه كه دَ هغه دا دعاوى تسليم كولې شوى نويقيناً دَ ذخيره حديث نه به دَخلقو اعتماد پورته كيدلو ليكن الحمد لله په تيرو شوو صفحاتوكښې بيان كړې شوى تفصيل نه دَدغه ټولو شبهاتو اواباطيل حقيقت واضح شو چه دَهغه حيثيت دَ تارعنكبوت يعنې دَ جولاګى دَ جالې دَ تار نه زيات هيڅ نه دى.[1]

په حديث كښې دَ ادراج بحث: [2]

---

[1]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ٢١٠-٢٠٩.

[2]) ادراج يوڅيز په بل څيزكښې داخلولواوضم كولوته وائى. دَ علماء حديث په اصطلاح كښې مُدرج هغه حديث ته وائى دَ كوم سياق سندچه بدل كړې شوى وى يابغيردَ فصل نه غيرحديث دَحديث په متن كښې داخل كړې شوې وى. دَمدرج دوه قسمونه دى: (١) مدرج الإسناد (٢) مدرج المتن، دَمدرج الإسناد علماء متعدد صورتونه بيان كړى دى دَهغې خلاصه داده چه:

① چه راوى يوحديث دَ محدثينودَ يوداسې جماعت نه واورى دكوم سندونه چه مختلف وى، بيا هغه دَدې اختلاف سند بيانولونه بغير داحديث دَدغه ټولونه هم په يوسندسره روايت كړى.

② راوى دَ يوحديث متن په يوسندسره نقل كړى سوادَ دې دَ يوجزء نه چه هغه په بل سندسره نقل كړى بيايوبل راوى دَده نه هغه دواړه حصې كومې چه په جدا جدا سند سره وې هغه يوځائى كړى اوپه يوسندسره ئى روايت كړى يا دوه احاديث چه په جدا جدا سندسره روايت شوى وى هغه هم په يوسند كښې جمع كولوسره روايت كړى.

③ محدث دَ حديث بيانولودپاره دَ يوحديث سندبيان كړى بيا دَ څه عارض دَ لاحق كيدودَ وجې نه دَ خپل طرف نه څه خبره اوكړى، دَ سامعين نه بعض دَ محدث دا ذاتى كلام دَ دغه بيان كړې شوى سندمتن ګڼرلوسره نقل كړى. دا ابن صلاح رحمه الله په شبه وضع كښې شمير كړې دې. اوبعض علماء داهم موضوع شمير كوى. حافظ ابن حجر رحمه الله دا په مدرج كښې شمير كړې دى اودا اولى دى ځكه چه په دې كښې دَ ادراج معنى اظهرده. دَمدرج المتن درې قسمونه دى:

دَ امام زهرى رحمه الله په توثيق باندې دَ ائمه اتفاق دې هغوى دَ اوچتې درجې محدث اوفاضل وو. خو په ادراج في الحديث كښې ئې هم شهرت لرلو. دَحديث په بيانولوسره به ئې مينځ كښې خپله رائې داخلوله اواكثربه ئې دَهغې وضاحت نه كولو، دكوم نه چه به دَهغه ادراج كړې شوې الفاظ هم دَ حديث حصه ګڼرلې شوه. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دَامام زهرى رحمه الله دَدې عادت باره كښې «النكت على ابن الصلاح» كښې ليكلى دى: «**كان الزهري يفسر الأحاديث وربما أسقط أداة التفسير فكان بعض أقرانه دائماً يقول له: افصل كلامك من كلام النبى صلى الله عليه وسلم**». [1] يعنى امام زهرى رحمه الله به دَ احاديثو تفسيركولو اواكثروختونوكښې دَ دغه مفسرانه كلام (حروف) به تفسيرساقط كولو. دَهغه بعض معاصر (امام ربيعة الراى) به هميشه هغوى ته فرمائيل چه خپل تفسيرى كلمات دَ نبى كريم ﷺ دَ كلام نه جدا بيانوه.

پخپله امام بخارى رحمه الله التاريخ الكبير كښې دَ ابوعثمان ربيعه بن ابوعبدالرحمن په حالاتوكښې دَ عبدالعزيز په واسطه سره دَ امام مالك رحمه الله نه نقل كړې دى: «**كان ربيعة يقول لابن شهاب: إن حالتي ليس تشبه حالك، أنا أقول برأيي، من شاء أخذ، وأنت تحدث عن النبى صلى الله عليه وسلم، فتحفظ**». [2]

يعنې امام ربيعه رحمه الله به ابن شهاب رحمه الله ته فرمائيل چه زما حالت ستاسو دَ حالت په شان نه دې، زه خوذخپلې رائې اظهاركوم چاچه اوغوښتل په هغې باندې ئې عمل اوكړو. اوته دَنبى كريم ﷺ نه حديث نقل كوې نوښه احتياط كوه.

امام ذهبى رحمه الله هم دَ امام مالك رحمه الله نه دَ امام ربيعه رحمه الله مذكوره قول نقل كړې دې چه امام ربيعه رحمه الله به امام زهرى رحمه الله ته وئيل چه زما اوستاحالت يوشان نه دې، امام مالك رحمه الله وائى: هغه اووئيل هغه څنګه؟ نو امام ربيعه رحمه الله اوفرمائيل چه زه خوذخپلې رائې اظهاركوم چا چه اوغوښتل عمل ئې اوكړو اوچا چه اوغوښتل هغه ئې پرېخودل. او ته خوذ رسول الله ﷺ نه حديث نقل كوې هغه محفوظ كولې شى. [3]

---

① چه په اول دَ حديث كښې ادراج وى دا په عام توګه باندې قليل دې ليكن په وسط حديث كښې دَ ادراج په نسبت سره زيات دې. ② په وسط حديث كښې چه ادراج كړې شوې وى دادَ اول نه اقل دې. ③ آخرحديث كښې ادراج كړې شوې وى اودا غالب دې.

دواعى ادراج: دواعى ادراج متعدد دې يوڅومشهوردادى: ① چه دَ يوڅيزشرعى حكم بيانول مقصود وى. ② اتمام حديث نه وراندې هم دَحديث نه دَيوشرعى حكم استنباط مقصود وى. ③ په حديث كښې واردشوى يولفظ غريب شرح مقصودوى.

ادراك اود ادراج طريقه: دَ ادراج ادراك په دې لاندې ينواموروسره كولې شى:

① هغه روايت "كلام مدرج" سره منفصل كېدوسره چه په دويم طريق سره بل ځائى كښې مروى وى. ② دَادراج نه واقفيت لرونكو ائمه محدثين دَدې صراحت كړې وى. ③ چه راوى پخپله دا اقرار اوكړى چه هغه د فلانكى كار ادراج كړې دې. ④ څه داسې خبره وى چه دَهغې نسبت دَحضورپاك طرف ته كول محال وى. (تعليقات أستاذنا المكرم العلامة البحاثة الشيخ نور البشر حفظه الله ورعاه على خير الأصول فى حديث الرسول للعلامة المحدث الفقيه الشيخ خيرمحمد الجالندهري رحمه الله، ص: ۴۷-۴۵).

[1] تحت النوع العشرون: المدرج، ص: ۳۵۳.

[2] التاريخ الكبير: ۳/۲۸۷-۲۸۶ رقم الترجمة: ۹۷۶.

[3] تاريخ الإسلام: ۳/۶۷۴ تحت ترجمة ربيعة الرائى، رقم الترجمة: ۲۳۶۳.

خطيب بغدادي رحمه الله خپل سندسره دَ امام ليث رحمه الله نه نقل كړى دى: «قال ربيعة لابن شهاب: ياأبابكر! إذا حدثت الناس برأيك فأخبرهم بأنه رأيك، وإذا حدثت الناس بشيء من السنة فأخبرهم أنه سُنَّةٌ لا يظنون أنه رأيك» [1]علامه سخاوي رحمه الله هم «فتح المغيث شرح الفية الحديث» كښې دَ امام زهري رحمه الله ادراج اودَ امام ربيعه رحمه الله دَهغه دَدې نه دَمنع كولو فهمائش نقل كړې دې.[2]
دَ ابن شهاب زهري رحمه الله دَ ادراج في الرواية ډير مثالونه موجود دى. اكابرعلماء سلف كښې امام دارقطني رحمه الله امام طحاوي رحمه الله علامه ابن عبدالبر رحمه الله امام ابوبكر حازمي رحمه الله امام نووي رحمه الله علامه جمال الدين زيلعي رحمه الله علامه ابن كثير رحمه الله حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله علامه جلالدين سيوطي رحمه الله اوملاعلى قاري رحمه الله وغيره دَ امام زهري رحمه الله ادراج فى الحديث په صراحت سره ذكركړې دې.[3]
په روايات فدك كښې ادراج: دَ مطالبه فدك خمس خيبروغيره په رواياتوكښې چرته دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها او سيدناصديق اكبر رضي الله عنه په مينځ كښې دَخفګان الفاظ مثلاً غصه كيدل، هجران، خبرې نه كول، عدم اطلاع وفات فاطمه رضي الله عنها وغيره مروى شوى دى. په دې سلسله كښې ټول ۳۶ طرق سره روايات راغلى دى. په دې كښې ۲۵ طرق دارومدار په زهري باندې دې او ۱۱ طرق دَزهري نه علاوه دَ نورو راويانونه نقل دى. دَ ابن شهاب زهري رحمه الله نه علاوه چه كوم ۱۱نور طرق دى په هغې كښې دغه پورته بيان كړې شوى دَ خفګان الفاظ اوحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه سره دَ قطع تعلق ذكرنشته دې. دا صرف دَ زهري رحمه الله ۱۶طرق كښې ذكردې. په دې وجه ښكاره خبره ده چه داد زهري رحمه الله دَ طرف نه اداراج دې.[4]كنى دَ دې نه علاوه چه دَ كوم يولس طرق سره داقصه نقل ده په هغې كښې چرته په يوكښې به دَدې ذكر وي.[5]

شرح حديث

قوله: <u>كنت أغتسل أنا والنبي ﷺ من إناء واحد من قدح يقال له الفرق</u>: (حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى) ما اونبى كريم ﷺ (دواړه يوځائى) دَ يولوښى نه غسل كولو كوم ته چه فرق وئيلې شى.
والنبي: په حديث شريف كښې موجود لفظ النبي منصوب اومرفوع دواړه شان لوستلې شى. مفعول معه

---

[1] كتاب الفقيه والمتفقه، باب ذكر أخلاق الفقيه وآدابه وما يلزمه استعماله مع تلاميذه وأصحابه، ص:۱٤۸.
[2] ۲۰۷/۱،تحت بحث المدرج.
[3] رحماء بينهم:۱۵۱/۱
[4] واضحه دې وى چه دَ امام زهري رحمه الله دَ جلالت شان نه باوجود دا ادراجات شرعاً غيرمعتبر دى ځكه چه كه ادراج دَ يوحكم شرعي بيان، يادَ استنباط دپاره وى يادَ يولفظ غريب شرح اووضاحت دپاره وى نو جائزدې. ددې نه علاوه كه ادراج دَهرقسم غرض دپاره وى هغه دَ فقهاء اومحدثينو حضراتو په نيز بالاجماع حرام دې.
حكم الإدراج: "الإدراج حرام باجماع العلماء من المحدثين والفقهاء وغيرهم، ويستثنى من ذلك ماكان لتفسيرغريب، فإنه غيرممنوع ولذلك فعله الزهري وغيره من الأئمة" (تعليقات أستاذنا المكرم العلامة البحاثة الشيخ نورالبشر حفظه الله ورعاه على خير الأصول فى حديث الرسول للعلامة المحدث الفقيه الشيخ خيرمحمد الجالندهري رحمه الله، ص:٤٧.)
[5] دَ نورتفصيل دپاره اوګورئى: رحماء بينهم: ۱۵۱/۱-۱۳۶كشف البارى، كتاب المغازى ص:٤۵۸-٤۵۹.

كيدودَ وجې نه به منصوب لوستلې كيږى او په ضميرمرفوع باندې دَعطف دَ وجې نه به مرفوع لوستلې شى.[۱] دَ أغتسل نه پس ئى أنا ضمير منفصل راوړلو چه دَاسم ظاهر عطف په دې باندې اوكړې شى.[۲]

اشكال: باقى پاتې شوه داخبره چه لفظ النبى كه چرې معطوف اوګرځولې شى په ضميرمرفوع باندې نوتقديرى عبارت به داسې شى «أغتسل أنا والنبى» صيغه متكلم سره، خوداتركيب صحيح نه دې ځكه چه اسم ظاهردَ غائب په حكم كښې وى نودَدې دَپاره دَ متكلم صيغه (أغتسل) راوړل څنګه صحيح كيدې شى؟[۳]

جواب: دَدې جواب دادې چه دادَ «تغليب المتكلم على الغائب» دَ قبيل نه دې اودلته يغتسل عامل مقدردې تقديرى عبارت به داسې شى «أغتسل ويغتسل النبى» لهذا دَ النبى عطف په ماقبل باندې صحيح دې. [۴]دَدې مثال دَالله تعالى داارشاد مبارك دې په كوم كښې چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام ته اوفرمائيل: ﴿أَسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ [۵]آيت مبارك كښې «زوجك» اسم ظاهر كوم چه دَغائب په حكم كښې دې، عطف أنت مخاطب باندې كړې شوې دې اودادَ تغليب المخاطب على الغائب دَ قبيل نه دې. دَدې تقديرى عبارت «أسكن أنت ويسكن زوجك الجنة»[۶]

دويم اشكال: كه چرته څوك دا اووائى چه آيت مبارك «تغليب المخاطب على الغائب» نه خوداخودل مقصود دى چه سكنٰى په جنت كښې حضرت آدم على نبينا و عليه السلام اصل او حضرت حواء عليها الصلاة والسلام دَهغې تابع ده نو په زير بحث حديث كښې تغليب المتكلم على الغائب څه فائده ده؟[۷]

جواب: دَدې خبرې جواب شراح حديث دا وركړې دې چه په حديث كښې تغليب المتكلم على الغائب نه دې طرف ته اشاره كول مقصوددى چه هم ښځې دَ شهوت محل دې اوهم دوى دَ غسل سبب اوذريعه جوړيږى نولكه چه هغه (ښځې) دَغسل په باب كښې اصل اوسړى دَهغې تابع دى.[۸]

---

[۱] شرح الكرمانى:۱۱۳/۳فتح البارى:۴۷۹/۲ تحفة البارى:۲۱۹/۱.
[۲] عمدة القارى:۲۹۰/۳ شرح الطيبى:۸۵/۲.
[۳] شرح الكرمانى على صحيح البخارى:۱۱۳/۳عمدة القارى:۲۹۰/۳ تحفة البارى:۲۱۹/۱ شرح الطيبى على مشكاة المصابيح:۸۵/۲.
[۴] شرح الكرمانى: ۱۱۳/۳عمدة القارى:۲۹۰/۲ فتح البارى ۴۷۹/۱ تحفة البارى:۲۱۹/۱.
[۵] البقرة:۳۵. والأعراف:۱۹. قال العلامة أبوالفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسى رحمه الله فى تفسير هذه الآية:(أنت) توكيد للمستكن فى(اسكن)والمقصد منه بالذات صحة العطف، إذا لو لاه لزم العطف على الضمير المتصل بلافصل، وهوممتنع فى الفصيح على الصحيح، وإفادة تقرير المتبوع مقصودة تبعاً، وصح العطف مع أن المعطوف لايباشره فعل الأمر، لأنه وقع تابعًا،ويغتفر فيه مالا يغتفر فى المتبوع، وقيل هناك تغليبان: تغليب المخاطب على الغائب والمذكر على المؤنث.... وللتخلص عن ذلك قيل: إنه معطوف بتقدير فليسكن، وفيه أنه حينئذ يكون من عطف الجملة على الجملة فلا وجه للتأكيد". (روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم والسبع المثانى :۲۳۴/۱).
[۶] شرح الكرمانى: ۱۱۳/۳عمدة القارى:۲۹۰/۳ تحفة البارى:۲۱۹/۱شرح الطيبى:۸۵/۲
[۷] شرح الكرمانى:۱۱۳/۳عمدة القارى:۲۹۰/۳ شرح الطيبى:۸۵/۲
[۸] شرح الكرمانى:۱۱۳/۳عمدة القارى:۲۹۱/۳ تحفة البارى:۲۱۹/۱ شرح الطيبى على مشكاة المصابيح:۸۵/۲

دَعلامه كوراني توجيه: علامه كوراني رحمه الله دَ تغليب توجيه خبط گرځولي ده. هغه فرمائي حديث په خپل ظاهرباندې محمول دې په دې كښې دَ تغليب اعتبار كولو هيڅ ضرورت نشته دې. بل دا چه كله مونږ فعل مذكور «أغتسل» مناسبت سره والنبي دَپاره دويم فعل «يغتسل» مقدرمنو نوبيا دَ تغليب اعتبار غيرمعقول امردې. (۱)

دويم اشكال: علامه كرماني رحمه الله وغيره دلته يوبل اعتراض هم ذكركړې دې هغه دا كه چرې څوك دا اووائي چه دَ حديث داسې تقدير هم بيانولې شي: «أغتسل أنا ورسول الله صلى الله عليه وسلم من إناء مشترك بيني وبينه فيبادرني ويغتسل ببعضه ويترك لي ما بقي، فأغتسل أنا منه» يعني ما اورسول الله ﷺ به دَ يوشريك لوښي نه غسل كولو حضورپاك به مخكښې والې كولو او په څه اوبوسره به ئې غسل كولو اوباقي به ئې زما دَ پاره پريخودلې نوما به په هغې سره غسل كولو. «ليكن دا تقدير نه دې اختياركړې شوې، دَدې څه وجه ده؟» (۲)

دَعلامه كرماني رحمه الله جواب: علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه داسې تعبيراختيارول دَ ظاهرحديث خلاف دې خاص كر چه كله أغتسل أنا والنبي كښې والنبي مفعول معه اومنلې شي خكه چه دَمفعول معه منلو په صورت كښې معيت في الغسل معنى به متعين شي اودَمعترض والا تقدير منلو په صورت كښې به جدا جدا غسل كول لازم راځي چه دَ ظاهردَ حديث خلاف دې. (۳)

دَعلامه عيني رحمه الله جواب: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه داتقديرځكه صحيح نه دې چه په يوبل حديث سره دَدې مخالفت كيږي په كوم كښې چه حضورپاك ښځې له دَ سرې نه پاتې شوې اوبوسره دَ غسل كولونه منع كړې ده. (۴) علامه طيبي رحمه الله هم دا توجيه اختياركړې ده. (۵)

قوله ::من إناء من قدح: دَ پيالئي په شان دَ يولوښي نه. من إناء من قدح كښې حرف من دوه خل راغلې دې په دې كښې رومبې من ابتدائيه دې. (۶) علامه كرماني رحمه الله فرمائي اولى دادى چه لفظ قدح په لفظ إناء سره دَ حرف جردَ تكرارسره بدل اوګرځولې شي. (۷) علامه سيوطي رحمه الله اودَ شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله هم دغه رائې ده. (۸) البته شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله «من إناء من قدح» كښې من دوه ځايه ابتدائيه ګرځولې دې. (۹)

---

(۱) الكوثرالجاري: ۱/۴۰۹-۴۰۸.

(۲) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴ عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۳) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴.

(۴) عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۵) شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ۲/۸۵.

(۶) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴ عمدة القاري: ۳/۲۹۱ فتح الباري: ۲/۴۸۰.

(۷) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴ عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۸) التوشيح على الجامع الصحيح: ۱/۲۴۲ تحفة الباري: ۱/۲۱۹.

(۹) تحفة الباري: ۱/۲۱۹.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله لفظ قدح دَ اناء نه بدل کیدل صرف یواحتمال گرځولې دې چنانچه هغه فرمائی «ويحتمل أن يكون قدح بدلاً من إناء بتكرار حرف الجر»[1] یعنی په لفظ قدح کښې یواحتمال دې چه هغه دَ حرف جر په تکرارسره لفظ اناء نه بدل جوړشی.

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې تنقیدکړې دې چه هغه دَ قدح دَ بدل کیدو باره کښې یحتمل تعبیراختیارکړې دې حالانکه په داسې مقاماتوکښې یحتمل نه شی وئیلې ځکه چه دَعلامه کرمانی رحمه الله ذکرکړې شوې دواړه وجهې په یقینی توګه باندې صحیح او جائزدی. او زیات نه زیات یوې توجیه ته په بله باندې فوقیت ورکولې شی.[2] لکه څنګه چه پخپله علامه کرمانی رحمه الله بدل کیدل اولی ګرځولی دی.[3]

دَ لفظ قدح وضاحت: قدح دَ قاف اودال دواړو فتحه سره أقداح واحددې.[4] ابن منظور رحمه الله او علامه جوهری رحمه الله وغیره وائی چه قدح دَ څکلو یولوښی ته وئیلې شی.[5] ابن اثیر رحمه الله اوعلامه طاهر پټنی رحمه الله وغیره دادَ خوراك یولوښې ګرځوی.[6] دواړه خبرې صحیح دی په داسې توګه چه قدح یولوښې دې چه دَ خوراك څښاك دواړو دَ پاره استعمالولې شی. دغه شان دا لوښې په توګه دَ پیمانه هم استعمالولې شی.[7] قدح په عام توګه دَ بره نه پلن اودَدې ښکته حصه تنګه او لاسکی والاوی.[8] دادَ لرګی شیشې او پیتلونه جوړولې شی.[9] په حدیث کښې دَ قدح نه مراد دَ پیتلو والالوښې دې ابن التین رحمه الله وائی «كان هذا الإناء من شَبَه وهو بفتح المعجمة والموحدة»[10] یعنی دالوښې شبه «دَ شین اوباء فتحه سره» دَ پیتل جوړشوې وو. علامه عینی رحمه الله وغیره فرمائی «وهو (أي الشبه) نوع من نحاس، يدل عليه مارواه الحاكم من طريق حماد بن سلمة عن هشام بن عروة عن أبيه: ولفظه: تورمن شَبَه، ويقال كوزشَبَه، شبه بمعنى.»[11] شبه دَ پیتلو یوقسم دې په حدیث کښې دَ قدح نه دَ پیتل والالوښې مراددې دَدې تائیددَ امام حاکم رحمه الله دَ حماد بن سلمه والا روایت نه کیږی کوم چه هغه دَ هشام نه اوهغه دَخپل پلار عروه رحمه الله نه نقل کړې دې په هغې کښې دی تورمن شبه یعنی دَ پیتلو دَ اوبووالا لوښې اودې ته دَپیتلو دَلاسکی والاپیالنی هم وئیلې شی.[12]

---

[1] فتح الباري لابن حجر:۲/۴۸۰.
[2] عمدة القاري:۳/۲۹۱.
[3] شرح الكرماني:۳/۱۱۴عمدة القاري:۳/۲۹۱.
[4] لسان العرب: ۱۱/۵۰ الصحاح ص:۸٤۰مجمع بحار الأنوار:٤/۲۱۶.
[5] لسان العرب: ۱۱/۵۰ الصحاح ص:۸٤۰إرشاد الساري:۱/٤۹۰.
[6] النهاية:۲/٤۲۰مجمع بحار الأنوار: ٤/۲۱۶إرشاد الساري:۱/٤۲۰.
[7] القاموس الوحيد ص:۱۲۸۰.
[8] مجمع بحارالأنوار:٤/۲۱۷فتح الباري:۱/۳۹۸إرشادالساري:۱/٤۲۰فقه اللغة ص:۱۸۰.
[9] مجمع بحارالأنوار:٤/۲۱۷ فتح الباري:۱/۳۹۸ إرشادالساري:۱/٤۲۰.
[10] فتح الباري:۱/٤۸۰إرشادالساري:۱/٤۹۰.
[11] عمدة القاري:۳/۲۹۱فتح الباري:۱/٤۸۰والحديث رواه الحاكم في المستدرك على الصحيحين في كتاب الطهارة: ۱/۲۷۵-۲۷٤رقم الحديث:۶۰۱/۱۵۶.
[12] القاموس الوحيدص:۲۰۶، ۱۲۸۰، ۱٤۳٤.

خلاصه دا شوه چه قدح يو داسې لوښې ته وائى چه د لرګى شيشې او پيتلو نه جوړولې شى. داد خوراك څښاك د پيمانه په توګه او دغسل د لوښى په توګه هم استعمالولې شى. د دې پورتنى حصه پلنه او ښكته سرتنګ او لاسكى والاوى. حديث كښې د قدح نه د پيتلو والا لوښې مراد دې. قدح د فقهاؤ په اصطلاح كښې د صاع د اجزا نه دې علامه شربينى رحمه الله وائى چه صاع او وه مدكم دوه قدح برابر وى او هر پنځلس مدنه او وه قدح جوړيږى.[1]

قوله:: يقال له الفرق: دې ته فرق وئيلى شى. الفرق د راء او فاء دواړو فتحه او راء په سكون دواړه شان لوستلې كيږى. ابوزيد انصارى رحمه الله يحيى رحمه الله او دريد رحمه الله د راء سكون نقل كړې دې.[2] د ابن التين رحمه الله او جوهرى رحمه الله هم دغه رائې ده.[3] ليكن مشهور د راء په فتحه سره دې.[4]

علامه كرمانى رحمه الله او قتيبى رحمه الله هم د راء فتحه سره نقل كړې دې.[5] علامه نووى رحمه الله فرمائى الفرق د راء فتحه سره افصح او اشهر دې.[6]

دعلامه ابوالوليد باجى رحمه الله رائې: علامه ابوالوليد باجى رحمه الله فرمائى چه فرق د راء فتحه سره كيدل صحيح دى.[7]

دعلامه نووى رحمه الله په علامه باجى رحمه الله باندې رد: علامه نووى رحمه الله د ابوالوليد باجى رحمه الله رائې رد كړې ده چه فرق د راء فتحه سره صحيح دې هغه فرمائى «وزعم الباجى أنه الصواب وليس كما قال، بل هما لغتان»[8] يعنى علامه باجى رحمه الله داګمان كړې دې چه هم دغه «راء فتحه سره» صحيح دې د هغه دا رائې صحيح نه ده بلكه «فرق» كښې د راء فتحه او سكون دوه لغتونه دى.

دعلامه باجى رحمه الله د رائې ماخذ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه كيدې شى د ابوالوليد باجى رحمه الله د رائې مستند او ماخذ ثعلب هغه قول دې كوم چه ازهرى رحمه الله د هغه نه نقل كړې دى چه فرق د راء فتحه سره دې محدثين راء ساكن نقل كوې او په كلام عرب كښې هم د راء فتحه سره نقل دې.[9]

ليكن صحيح خبره هم دغه ده چه كومه دعلامه نووى رحمه الله په حواله سره پورته نقل كړې شوې ده چه فرق كښې دواړه لغتونه جائزدى. د اهل لغت او شراح حديث په حواله سره تفصيل په ماقبل كښې راغلې دې. په حديث كښې الفرق د راء فتح سره دې.[10]

---

[1] الموسوعة الفقهية:٢٩٨/٣٨.
[2] شرح الكرمانى:١١٣/٣فتح البارى:٤٨٠/٢عمدة القارى:٢٩٠/٣المنتقى لأبى الوليد الباجى:٣٨٦/١.
[3] فتح البارى:٤٨٠/٢عمدة القارى:٢٩٠/٣الصحاح:ص:٨٠٨
[4] تحفة البارى:٢١٩/١طرح التثريب للعراقى:٢٥٥/١.
[5] شرح الكرمانى:١١٣/٣فتح البارى: ٤٨٠/٢ عمدة القارى:٢٩٠/٣.
[6] شرح النووى المعروف بالمنهاج: ٢٢٨/٤فتح البارى:٤٨٠/٢.
[7] المنتقى:٣٩٦/١فتح البارى:٤٨٠/١عمدة القارى:٢٩٠/٣ المنهاج للنووى:٢٢٨/٤.
[8] المنهاج:٢٢٨/٤فتح البارى:٤٨٠/١عمدة القارى:٢٩٠/٣.
[9] فتح البارى:٤٨٠/١.
[10] فتح البارى:٤٨٠/١.

دَ فرق مقدار: (۱)علامه جوهری رحمه الله ليکلی دی «الفرق مكيال معروف بالمدينة، وهوستة عشر رطلاً» (۲)يعنی فرق دَمدينې يومعروف پيمانه ده چه دَ ۱۶رطل وی.

دَعلامه ابن اثير رحمه الله رائې: ابن اثير رحمه الله وائې: «الفرق بالتحريك: مكيال يسع ستة عشر رطلاً، وهي اثنا عشر مداً، أوثلاثة آصع عند أهل الحجاز، وقيل: الفرق: خمسة أقساط والقسط: نصف صاع، فأما الفرق بالسكون فمائة وعشرون رطلاً» (۳)يعنی فرق په فتحه دَ راء سره يوه پيمانه ده په كوم كښې چه ۱۶رطل راځی اوهغه دولس مد يا دَ اهل حجاز په نيز دَ درې صاع برابر وی. دَ فرق باره كښې يوقول داهم دې چه هغه دَ پنځو اقساطو وی اويوقسط دَ نصف صاع برابروی. خو فرق دَ راء په سكون سره دَ ۱۲۰رطل وی.

امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه نقل كړی دی چه «الفرق ثلاثة آصع» (۴)

علامه نووی رحمه الله دادَ جمهورو رائې گرځولې ده. هغوی فرمائی «أماكونه ثلاثة آصع، فكذاقاله الجماهير» (۵) يعنی دَ يوفرق دَ دريوصاع برابريدل هم دغه دَجمهورو قول دې. يوقول دَ دوو صاع هم دې ليكن ابوعبيد په دې خبره باندې اتفاق نقل كړې دې چه يوفرق دَدريو صاع وی. (۶)

هم دغه دَجمهورو قول دې لكه چه دَ علامه نووی په حواله اوس تير شوی دی.

په حديث كښې دَ فرق نه څه مراددې؟: علامه نووی رحمه الله فرمائی چه دلته دَ فرق نه مراد جنس بيانول دی يعنې هغه لوښې په كوم سره چه دَ(غسل دَپاره) اوبه راخستې شی دامراد نه دې چه حضورپاك عليه السلام دَ فرق په اندازه اوبوسره غسل كولو. علامه نووی رحمه الله حديث باب دَ دليل په توگه سره نقل كړې دې.(۷)

ږومبې احتمال: ږومبې احتمال دادې چه حضورپاك به په هغه لوښی سره غسل كولو سره دَدې چه دهغې نه به ئی لرې شان اوبه استعمالولوسره اكثريځ كولې يا په هغې كښې موجود تولې اوبه اونورې به ئی هم استعمالولې. نودا دَدغه لوښی (فرق) سره دَ طهارت حاصلولو په جواز باندې دليل دې. دَ

---

(۱) **دَ الفرق دَ موجوده پيمانو په اعتبارسره تحقيق:** الفرق دَ راء فتحه سره، په دې كښې دَپخوانو پيمانو په حساب سره ۱۶ رطل راځی او په يورطل كښې ۱۳۰ درهم وی او يودرهم ۳.۰۶۱۸گرام وی. اوس دَ رطل وزن (۱۳۰درهم) كله ۳.۰۶۱۸ گرام سره ضرب وركړو نو ۳۹۸.۰۳۴ گرام جواب راغلو. بيادَ ۱۶رطل وزن معلومولودَپاره ۱۶ته ۳۹۸.۰۳۴ سره ضرب وركړو نوجواب ۶۳۶۸.۵۴۴ گرام راغلو چه په موجوده حساب سره ۶كلوگرام ۳۶۸گرام او ۵۴۴ملی گرام جوړيږی.

الفرق دَ راء په سكون سره، په دې كښې دَ پخوانو پيمانوپه اعتبارسره ۱۲۰رطل راځی دَپورتنئی طريقې مطابق ۱۲۰له په ۳۹۸.۰۳۴سره ضرب وركړو نو په جواب كښې ۴۷۷۶۴.۰۸گرام راغلو. په موجوده حساب سره دَدې وزن يومن ۷كلوگرام ۷۶۴گرام او ۰۸.۰ ملی گرام جوړيږی.

(۲) الصحاح،ص:۸۰۸عمدة القاری:۲۹۰/۳شرح الكرمانی:۱۱۳/۳.

(۳) _النهاية:۳۶۳/۲ فتح البارى:۴۸۰/۱.

(۴) كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الأخر، رقم:۷۲۷.

(۵) المنهاج:۲۲۸/۴فتح البارى:۴۸۰/۱ عمدةالقارى:۲۹۰/۳.

(۶) فتح البارى:۴۸۰/۱.

(۷) المنهاج:۲۲۸/۴مجمع بحارالأنوار:۱۲۸/۴.

فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه بغيرد سرو زرو او سپينو زرو هرپاك لوښى سره طهارت حاصلول جائزدى.[۱]

دويم احتمال: دويم احتمال دادې چه حضورپاك ﷺ به په غسل كښې فرق نومې لوښې د كولو يعنى دهغې په اندازه به ئى اوبه استعمالولې نولكه چه دا خودول مقصوددى چه حضورپاك به په عام توګه په غسل كښې په دومره مقدار سره اوبه استعمالولې. اګرچه په دې كښې ددې خبرې طرف ته اشاره نشته چه كم نه كم په څومره مقدار سره غسل كولې شى.[۲]

دعلامه كشميرى رحمه الله رائې: په حديث كښې چه دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه كوم نقل دى چه ما اونبى كريم ﷺ به په يولوښى كوم ته چه فرق وئيلى شى هغې سره غسل كولو اود فرق باره كښې داخبره تيره شوې ده چه هغه داسې لوښې وى په كوم كښې چه ددرې صاع په اندازه باندې اوبه ځائى كيږى. ددې باره كښې حضرت علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى: «**فإن كان ملأن يصير لكل منهما صاع ونصف، والمعروف في عادته في الغسل صاع، وقد مر أنه لا تحديد فيه، والأمر تقريبى، وإن كان خالياً فالأمر تحقيقى، ويصير لكل منهما صاعاً، فإنه لا يلزم يكون الفرق هذا القدر أن يكون الماء فيه أيضاً كذلك، فيمكن أن يكون الماء على قدر عادته**»[۳]

«يعنى فرق كښې خو درې صاع راځى ليكن دحديث باب نه داخبره نه راڅى چه دحضورپاك غسل كولوپه وخت هغه ډك وو برابر وو؟) كه چرې ډك وو نولكه چه د نبى كريم ﷺ اوحضرت عائشه رضي الله عنها دواړو په حصوكښې دوه نيم دوه نيم صاع راغله اوكيدې شى چه په دومره مقدار سره هم حضورپاك غسل كړې وى، اګرچه مشهوردحضورپاك عادت مبارك هم دغه ووچه په يوصاع سره به ئى غسل كولو اوفرق مذكور دخالى او پوره والى په صورت كښې خوددې ځائى نه هم ددغه مشهورې خبرې خلاف نه شو چه ممكن دى هغه وخت په هغه لويه پيمانه كښې هم صرف دوه رطل موجود وى. په رومبې صورت كښې د غسل داوبو مقدار به تقريبى منلې كيږى چه تحديد هيڅ نه دې. تقريباً په يو يا يونيم رطل سره به ئى غسل كولو په دويم صورت كښې به دې ته تحقيقى وئيلې كيږى چه هميشه به ئى هم په يورطل سره غسل كولو. كله به دغه مقدار په وړوكى لوښى كښې وو اوكله په لوئى لوښى كښې.

دامام طحاوى رحمه الله تحقيق: امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه د حضرت عائشه رضي الله عنها دحديث نه داثابته شوه چه هغې او رسول الله ﷺ به په فرق سره غسل كولواو يوفرق د دريوصاع وى نولكه چه هغوى دواړو به په يونيم يونيم صاع سره غسل كولو. (د احنافو په نيز) يوصاع د اتو رطل وى (اود جمهورو په نيز) يوصاع د پنځو رطل او ثلث رطل برابر وى. (خود جمهورو په نيز يوفرق د دريوصاع برابر وى اود احنافو په نيزيوصاع د دوو فرق برابروى).

بيا امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه حديث عائشه رضي الله عنها كښې صرف د فرق ذكردې د اوبود مقدار څه تذكره نشته دې چه هغه ډك وو كه كم وو. لهذا داكيدې شى چه كله به هغه ډك وو نودرې صاع اوبه به وې اوچه كله به كم وو نو دوه صاع اوبه به وې. او په دې دويم صورت كښې به حضورپاك يوصاع او

---

[۱] المنتقى شرح موطأ مالك: ۳۹۵/۱.
[۲] المنتقى شرح موطأ مالك: ۳۹۵/۱.
[۳] فيض البارى: ۴۵۳/۱.

دويم صاع سره حضرت عائشه رضي الله عنها غسل کولو. لهذا دا مفهوم دَدې حديث دَمفهوم موافق دې په کوم کښې چه راغلي دي چه حضورپاك به په يوصاع سره غسل فرمائيلو. (۱)

فائده: حضورپاك اوحضرت عائشه رضي الله عنها به په عربوکښې دَ اوبو دَ قلت دَ وجې نه په عاموحالاتوکښې په دغه فرق سره غسل کولو چه دَ دريو صاع يعني ۱۶ رطل برابروي. البته داهم ممکن دي چه هغه فرق کوم چه دَ ۱۲۰ رطل برابروي دَ کوم مقدارچه دَ يولوئي ټب اوتال برابروي دَهغې نه هم کله اوبه په زيات مقدارکښې موجود کيدو په صورت کښې ئې غسل فرمائيلې وي نوهيڅ لرې خبره نه ده چه په غسل کښې دَ يوصاع اوبو مقدار تحديد نشته دَ اسراف نه دَ بچ کيدو سره په څومره اوبوسره هم چه غسل اوکړې شي جائزدې.

په حديث الباب کښې دَ معيت في الغسل صراحت نشته دې: امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې دَ سړي اوښځې په يوځائې غسل کول بيان کړي دي خو په حديث الباب کښې صرف دومره ذکر دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها اورسول الله ﷺ به په يولوښي سره غسل کولو نولکه چه په حديث الباب کښې دَمعيت في الغسل صراحت نشته دې؟

دَعلامه سندهي رحمه الله جواب: علامه ابوالحسن نورالدين سندهي رحمه الله فرمائي چه دَ حديث الفاظ «كنت أغتسل أنا والنبي صلى الله عليه وسلم» په معيت باندې په مکمل توګه باندې دلالت نه کوي البته دا صرف دَ غسل دَ لوښي په وحدت باندې دلالت کوي. ځکه چه واؤ عاطفه قران يعني په يوځائې غسل کولوباندې دلالت نه کوي اودَ ظرف او لوښي دَ وحدت نه دا نه ثابتيږي چه دَ غسل کولو وخت هم يو وو. او داکيدې شي چه «كنت أغتسل أنا والنبي» کښې واؤ دَعطف په ځائې دَمعيت دَپاره واخستې شي ليکن دابعيددې. (۲)

دَدې صحيح جواب دادې چه دَدې سلسلې نور ټول روايات دَدې خبرې طرف ته اشاره کوي چه حضوراکرم اوحضرت عائشه رضي الله عنها دواړو واقعي په يوځائې غسل کولو په دې وجه به دلته هم معيت زماني مراد اخستې شي. «فالاستدلال بالنظر اليه، لا بالنظر الى هذا اللفظ» يعني استدلال دَ نورو رواياتو په رڼاکښې کيدې شي دې الفاظوسره نه شي کيدې. (۳)

دسړي اوښځې په يولوښي سره طهارت حاصلول: دَحديث باب او دغه شان نورو رواياتو په رڼا کښې دَ مسلمانانو په دې خبره باندې اتفاق دې چه سړې اوښځه په يولوښي سره طهارت حاصلولې شي. په دې خبره باندې هم اجماع ده چه ښځه دَ سړي نه پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلولې شي. (۴) البته په دې کښې اختلاف دې چه سړې دَ ښځې نه پاتې شوې وبوسره طهارت (اودس اوغسل) کولې شي که نه؟

دَ جمهورائمه او امام بخاري رحمه الله موقف: جمهور ائمه سلف او ائمه ثلاثه امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله او امام شافعي رحمه الله او امام مالك رحمه الله دې ته مطلقاً جائز وائي که ښځې اودس يا غسل په ځان له ځائې

---

(۱) شرح معاني الآثار، كتاب الزكاة، باب وزن الصاع كم هو: ۱/۳۵۲-۳۵۱.

(۲) دحضرت سندهي رحمه الله داخبره محل نظر ده ځکه چه نحويين اوشراح حديث په نيزدلته واؤ دَمعيت دَپاره اخستې شي دَتفصيل دَپاره اوګورئي: كشف الباري كتاب الغسل ص: ۲۲۰.

(۳) صحيح البخاري بحاشية السندي: ۱/۵۶.

(۴) المنهاج: ۴/۲۲۷عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

کښې کړې وی یادَ نورو په وړاندې ئی طهارت حاصل کړې وی (۱) امام بخاری رحمه الله هم په دې مسئله کښې جمهور ائمه سره دې.

دَعلامه کشمیری رحمه الله تحقیق: حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله «باب غسل الرجل مع امرأته» په ذیل کښې فرمائی چه دغه شان امام بخاری رحمه الله وړاندې «باب وضوء الرجل مع امرأته» راوړلې دې دکوم نه چه معلومه شوه چه هغوی په دې باره کښې دَ امام احمد رحمه الله مذهب نه دې اختیارکړې بلکه دَ جمهور ائمه مذهب ئی اختیارکړې، دَ مسئلې پوره تفصیل وړاندې تیرشوې دې په کوم کښې چه دا واضحه کړې شوی وو چه دَ ممانعت دارو مدار (دروغژن) کیدو باندې دې او په یوځائی باندې اودس کول یا غسل کولوباندې (دَپاتې شوو اوبو) اطلاق نه کیږی. (۲)

دَ حنابله اوظاهریه وغیره مسلک: امام احمدبن حنبل رحمه الله اودَ ظاهریه نه داؤد ظاهری وغیره وائی که ښځې ځان له ځائی کښې طهارت حاصل کړې وی نودَ سړی دَپاره دَهغې استعمال جائز نه دې. (۳)

حضرت عبدالله بن سرجس رحمه الله اودَحضرت حسن بصری رحمه الله نه په یوروایت کښې هم دغه قول نقل دې. په یوبل قول کښې دَحضرت حسن رحمه الله اوسعیدبن مسیب رحمه الله نه دَ ښځې پاتې شوې اوبوسره طهارت حاصلولوته مطلقًا مکروه وئیلی شوی دی (۴) خودَ امام احمد رحمه الله نه یوقول دَ جمهور ائمه دَ قول په شان نقل دې. (۵)

دَعلماؤ پنځه اقوال: علامه ابن عبدالبر رحمه الله په دې مسئله کښې دَعلماؤ پنځه اقوال نقل کړی دی هغوی فرمائی: وللعلماء فی هذه المسألة خمسة أقوال: (أحدها): الکراهیة لأن یتطهر الرجل بفضل المرأة. (والثانی): أن تتطهر المرأة بفضل وضوء الرجل. (والثالث): أنهما إذا شرعا جمیعاً فی التطهر فلابأس به، وإذا خلت المرأة بالطهور فلاخیر فی أن یتطهر بفضل طهورها. (والرابع): أنه لابأس أن یتطهر کل واحد منهما بفضل طهور صاحبه مالم یکن الرجل جنباً، والمرأة حائضاً أوجنباً، وهو قول ابن عمر. (والخامس): وقد روي عن ابن عباس أنه سئل عن فضل وضوء المرأة، فقال: هُنَّ ألطف بنانًا وأطیب ریحاً، وهذا جواب بجواز فضلها علی کل حال، وهذا قول زید بن ثابت وجمهور الصحابه والتابعین. (۶)

په دې مسئله کښې دَ علماؤ پنځه اقوال دی: ① چه سړې دَ ښځې نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصل کړی. ② ښځه دَ سړی نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصل کړی. دا دواړه صورتونه مکروه دی. ③ چه سړې او ښځه په یوځائی باندې طهارت حاصلول شروع کړی دا جائزدی البته که ښځه په ځان له ځائی کښې طهارت حاصل کړی نوبیا دَ سړی دَهغې دَ پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلولوکښې هیڅ خیر نشته دې. ④ سړې که جنبی نه وی او ښځه حائضه یا جنبه نه وی نو بیا په

(۱) المنهاج: ۲۲۷/۴ عمدة القاری: ۱۲۶/۳ فتح المالک: ۳۰۰/۱.

(۲) فیض الباری: ۴۵۳/۱.

(۳) المنهاج: ۲۲۷/۴ عمدة القاری: ۱۲۶/۳ الاستذکار: ۲۰۹/۱.

(۴) المنهاج: ۲۲۸/۴-۲۲۷ عمدة القاری: ۱۲۶/۳.

(۵) المنهاج: ۲۲۸/۴ عمدة القاری: ۱۲۶/۳، ۲۹۱.

(۶) الاستذکار: ۲۱۰/۱ عمدة القاری: ۱۲۶/۳.

دوی کښې هریوډ بل نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلولې شی داډ ابن عمر رضی الله عنهما قول دی. ⑤ دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دی چه دهغه نه د ښځې د اودس نه پاتې شوو اوبوپاره کښې پوښتنه اوکړې شوه نوهغوی اوفرمائیل چه هغه «ښځې» د ښکلې بندونو والا اوپاکیزه خوشبوئی والا وی دهغوی د طرف نه دا جواب د ښځو د پاتې شوو اوبوسره په هرحال کښې په جواز د طهارت باندې مبنی دی اوهم دغه د حضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه او جمهور صحابه کرامو اوتابعینو قول دی

یواعتراض اوجواب: که چرې څوك دا اووائی چه په حدیث کښې خودښځې نه پاتې شوې اوبوسره د غسل کولونه منع کړې شوې ده؟ نودې جواب دادې چه امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه محدثینودې حدیث اسناد مرفوع نه دی ګرځولی که چرې رفع ثابته هم شی نوهغه منسوخ ده.[1]

ددې مسئلې تفصیلات کتاب الوضوء باب وضوء الرجل مع امرأته وفضل وضوء المرأة کښې تیرشوې دی.

دحدیث باب نه مستنبط شوی احکام: دحدیث باب نه دا لاندینی احکام مستنبط شوی دی.

① داؤدی د حدیث باب نه د سړی اوښځې د یویل شرمګاه ته د کتلو په جواز باندې استدلال کړې دی. [2]ددې تائید د ابن حبان رحمه الله د روایت نه هم کیږی په کوم کښې چه حضرت عطاء رحمه الله دحضرت عائشه رضی الله عنها نه دې باره کښې تپوس اوکړو نوهغې په جواب کښې حدیث باب بیان کړو. [3]ددې مسئلې تفصیل باب مذکور لاندې تیرشوې دی.

② د سړی اوښځې په یولوښی سره اودس اوغسل کول جائزدی او په دې باندې اجماع ده. [4]

③ د ښځې د سړی نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلول جائزدی.[5]

④ جمهور علماؤ اوائمه ثلاثه رحمهم الله په نیز د سړی د ښځې نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلول جائزدی البته دامام احمدبن حنبل رحمه الله په نیز که ښځې ځان له ځانی کښې اوبه استعمال کړې وی نوبیاد سړی دپاره دهغې د پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلول جائزنه دی.[6]

⑤ د جنبی د لاس پاك کیدل (که په هغې باندې څه ظاهری نجاست نه وی لګیدلې) [7]

⑥ د جنبی او حائضه نه پاتې شوو اوبوپاکیدل. [8]اوددوی نه بچ شوو اوبوسره د غسل او اودس صحیح کیدل.[9]

⑦ د فقهاؤ په دې خبره باندې اجماع ده چه د سرو زرو اوسپینو زرو نه علاوه په ټولو لوښو سره اودس کول (طهارت حاصلول) جائزدی.[1]

---

[1] شرح الکرمانی:۳/۱۱٤عمدة القاری:۳/۲۹۱تحفة الباری:۱/۲۹۱.
[2] فتح الباری:۲/٤۸۰عمدة القاری:۳/۲۹۱الکنزالمتواری:۳/۱۹۰.
[3] فتح الباری:۲/٤۸۰عمدة القاری:۳/۲۹۱التوشیح للسیوطی:۱/۲٤۲.
[4] عمدة القاری:۳/۲۹۱ المنهاج:٤/۲۲۷ تحفة الباری:۱/۲۱۹.
[5] شرح الکرمانی:۳/۱۱٤عمدة القاری:۳/۲۹۱ المنهاج:٤/۲۲۷.
[6] شرح الکرمانی:۳/۱۱٤عمدة القاری:۳/۲۹۱ المنهاج:٤/۲۲۷.
[7] الکوثر الجاری:۱/٤۰۸.
[8] عمدة القاری:۳/۲۹۱.
[9] شرح ابن بطال: ۱/۳۸۰شرح الکرمانی:۳/۱۱٤.

⑧ دَمسلمانانو په دې خبره باندې اجماع ده چه دَ اودس اوغسل دَ پاره دَ اوبوڅه خاص مقدار لازمی اوضروری نه دې په دې کښې دَطبائع فرق دې دَ چادپاره چه څومره مقدار (که لږ وی اوکه زیات وی) کافی شی هغه صحیح دې. [1]

⑨ دَعلماؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه (دَ اودس اوغسل) اوبوکښې اسراف منع دې اګر چه طهارت حاصلونکې دَ نهر په غاړه ولې نه وی. [2]

۳- باب: الْغُسْلِ بِالصَّاعِ وَنَحْوِهِ

صاع اودَدې په شان لوښوسره غسل کول

دَ ترجمة الباب مقصد: دَ دې ترجمة الباب په مقصد کښې دَ شراح حديث نه متعدد اقول نقل دی.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: دَحافظ ابن حجر رحمه الله په نيز ترجمة الباب مقصد صاع اودَدې برابر لوښې دِکولوسره غسل کول بيانول دی. هغه فرمائی: «باب الغسل بالصاع ونحوه أي: بملء الصاع ونحوه أي مايقاربه» [4] يعنې صاع اودَدې برابر لوښې دِکولوسره غسل کولوبيان کښې.

دَعلامه عينی رحمه الله رائې: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَامام بخاری رحمه الله مقصد په دې باب سره غسل بالماء اودَ ډك شوی صاع په اندازه اوبوسره دَ غسل کولوحکم بيانول دی. ځکه چه صاع خودَ لرګی نه جوړشوی يولوښې ته وئيلی شی دا (نفس صاع) سره غسل ممکن نه دې (البته په دې کښې موجود اوبو سره غسل کولې شی). [5] دَصاحب تحفه علامه زکريا انصاری رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله هم دغه رائې ده. [6]

دَعلامه ابن رجب حنبلی رحمه الله رائې: دَ علامه ابن رجب حنبلی رحمه الله په نيز هم دَترجمة الباب مقصد داخودل دی چه دَ غسل دَ اوبو په مقدارکښې څه تحديدنشته دې. بلکه دَ صاع او دې په شان لوښو سره نيزدې چه څومره اوبوسره غسل کولې شی يعنی تقريب مراددې تحديدنه دې. [7]

دَ شيخ الحديث مولانازکريا رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی: «لعله إشارة إلى أن تحديد الصاع الوارد في الأحاديث ليس بحتم، بل المراد التقريب، كما يدل عليه لفظ الحديث: "بإناء نحو صاع" ولذا ذكر في الترجمة ونحوه، وهو الأوجه» [8]

امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې ونحوه لفظ زياتولوسره دَدې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه په احاديثوکښې چه کوم دَ صاع لفظ (غسل النبی صلى الله عليه وسلم باره کښې) واردشوې دې هغه

---

1) المنتقى: ۳۹۴/۱ أوجز المسالک: ۵۰۰/۱.
2) فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر على مؤطأ الإمام مالک: ۳۲۸/۱ المنهاج: ۲۲۷/۴ أوجز المسالک: ۵۰۲/۱.
3) المنهاج للنووی: ۲۲۷/۴.
4) فتح الباری لابن حجر: ۴۸۱/۲.
5) عمدة القاری: ۲۹۱/۳.
6) تحفة الباری: ۲۲۰/۱ إرشادالساری: ۴۹۰/۱.
7) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۴۴/۱.
8) الأبواب والتراجم، ص: ۶۰ الکنزالمتواری: ۱۹۱/۳.

دَتحدید دَپاره نه دي بلکه مراد دَدې نیزدې نیزدې دي لکه دَ حدیث الفاظ "بإناء نحو صاع" په دې باندې دلالت کوی هم دغه توجیه اوجه ده. علامه شبیر احمد عثماني رحمه الله هم دا توجیه اختیار کړې ده.[1]

دَ شیخ الحدیث رحمه الله بیان کړې شوې یوبل احتمال: شیخ الحدیث حضرت زکریا کاندهلوی رحمه الله یو بل احتمال هم بیان کړې دې: «ويحتمل أنه أراد الرد على من قال: أن ذكر الصاع بيان للإناء لا الماء»[2] په دې کښې داحتمال هم دې چه امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب ځکه قائم کړو چه په هغه خلقو باندې رد اوکړې شی ځوك چه دا وائی چه په حدیث کښې دَ صاع نه لوښې بیانول مقصود دې نه چه دَ اوبو «مقدار».

دَ علامه انور شاه کشمیری رحمه الله توجیه: حضرت علامه شاه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله غسل بالصاع عنوان دَدې دَخاص اهمیت ښکاره کولو او په احادیثو کښې دَدې دَ وارد کیدو په وجه قائم کړې دې چه کوم امور دَ حضورپاك په تعامل سره ثابت وی هغې ته خاص اهمیت ورکول او ښکاره ذکر کول ډیر مناسب دی.

دَ ائمه مجتهدین نه امام محمد رحمه الله چه کوم کوم اعتناء او اهتمام دَدې امر کړې دې هغه بل چا نه دې کړې ځکه چه هغه دَ حدیث اودَدې اثر په اتباع کښې دَ صاع مقدار دَ غسل دپاره «اودَ مُد مقدار دَ اودس دَپاره» معتبر گرځولې دې سره دَدې چه دَ دې مقصود هم تحدید اوتوقیت نه دې.[3]

دَ صاع وضاحت: صَاعٌ، صِوَاعٌ «بالكسر والضم» او صَوْعٌ په لغت کښې پیمانه ته وائی دَدې جمع أصوعٌ، أصؤعٌ «همزه سره» صُوعٌ او صِيعَانٌ هم راځی.[4]

دَ فقهاؤ په نیزدَ صاع مفهوم: دَ فقهاؤ په اصطلاح کښې صاع یوې پیمانې ته وائی چه په خرڅولو اواخستلو کښې دَ اندازې دَپاره استعمالیږی. دَ ډیرو زیاتو شرعی احکاماتو مدار هم په دې باندې دې. بعض حضراتو وئیلی دی چه صاع یولوښی ته وائي په کوم کښې چه اوبه ځکلې شی.[5]

دواړه خبرې صحیح دی چه صاع کله دَ پیمانه اوکله دَ ځکلو دَ لوښی په توګه استعمالیږی او بعض وخت دَدواړو کارونو دَپاره استعمالیږی.

ابن منظور رحمه الله دَعزیزمصر دَصاع باره کښې هم دغه نقل کړی دی چه هغه دَپیمانه او ځکلو دواړو کارونو دَپاره استعمالولې شوه.[6]

دَ صاع مقدار: دَ ټولو فقهاء کرامو په دې باره کښې اتفاق دې چه صاع یوه داسې پیمانه ده په کوم کښې چه څلور مُد راځی لیکن دَ مُد په مقدار کښې اختلاف دې. امام شافعی رحمه الله اودَ حجاز فقهاء دې ته دَ یو رطل او دریمې حصې برابر وائی.

خوا مام ابوحنیفه رحمه الله او فقهاء عراق په نیزیو مُد دوه رطل عراقی برابر دې. لهذا دَ شوافع په نیزیو صاع پنځه رطل اوثلث وی اودَاحنافو په نیزدَ اتو رطل وی.[7]

---

[1] فضل الباری:۴۲۸/۲.
[2] الأبواب والتراجم، ص:۶۰ الکنز المتواری:۱۹۱/۳.
[3] فیض الباری:۴۵۳/۱.
[4] القاموس المحیط ص:۶۶۶ لسان العرب:۴۴۲/۷ الصحاح ص:۶۰۷.
[5] الموسوعة الفقهیة:۳۰۴/۲۷، ۲۹۶/۳۸ القاموس المحیط ص:۶۶۶ الصحاح ص:۶۰۷.
[6] لسان العرب:۴۴۲/۷.

دَدې مسئلې ټول تفصيلات كتاب الوضوء باب الوضوء بالمد لاندې اوګورئ.

الحديث الأول

٢٥١- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنِي شُعْبَةُ [ص:٤٠]، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، يَقُولُ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَخُو عَائِشَةَ عَلَى عَائِشَةَ، فَسَأَلَهَا أَخُوهَا عَنْ غُسْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوًا مِنْ صَاعٍ، فَاغْتَسَلَتْ، وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَهَا حِجَابٌ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْزٌ، وَالجُدِّيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، «قَدْرِ صَاعٍ» [حديث باب] (٢)

ترجمه: حضرت ابوسلمه رحمه الله فرمائي چه زه اودحضرت عائشه رضي الله عنها (رضاعي) رور دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها خدمت ته لاړو. دهغې رور د هغې نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د غسل باره كښې پوښتنه اوكړه (چه حضور صلى الله عليه وسلم به غسل څنګه كولو) نوهغوى (حضرت عائشه رضي الله عنها) د صاع په شان يولوښي (د اوبو) راؤغوښتلو بيائې غسل اوكړو او په خپل سر باندې اوبه اوبهيولې هغه وخت زمونږ اودهغوى په مينځ كښې يوه پرده لګيدلې وه.

ابوعبدالله (امام بخاري رحمه الله) وائي چه يزيدبن هارون او بهز او جدى د شعبه نه قدر صاع (د يوصاع په اندازه) الفاظ نقل كړى دى.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: (٣) دا ابوجعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله بن جعفر بن يمان بن اخنس الجعفى، البخاري، المسندى دې. (٤)

دمسندى وئيلو وجه: دوى ته مسندى ځكه وئيلى شى چه دوى به هميشه د مسنداحاديثو په لټول او كوشش كښې وو. مراسيل او منقطعات سره دهغوى هيڅ رغبت نه وو. (٥) امام حاكم رحمه الله فرمائي دوى ته مسندى وئيلو وجه داده چه هغوى په ماوراء النهر كښې دټولونه اول د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم مسانيد جمع كړى وو. (٦)

---

(١) عمدة القارى:٣/٢٩٢-٢٩٢ النهاية:٢/٥٩مجمع بحار الأنوار:٣/٣٦٧.

(٢) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة، وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم:٤٢٨، والنسائى فى سننه، كتاب الطهارة، باب ذكر القدر الذى يكتفى به الرجل من الماء للغسل، رقم:٢٢٧، وانظر جامع الأصول رقم: ٥٣٣٣وكذلك تحفة الأشراف رقم:١٧٧٩٢.

(٣) ددوى مختصر حالات كشف البارى كتاب الإيمان، باب أمور الإيمان لاندې تير شوى دى اوګورئ كشف الباري: ١/٦٥٧.

(٤) تهذيب الكمال:١٦/٥٩ تهذيب التهذيب:٦/٩إكمال تهذيب الكمال:٨/١٧٣ سيرأعلام النبلاء:١٠/٦٥٨

(٥) تهذيب الكمال:١٦/٦٠ سيرأعلام النبلاء:١٠/٦٥٩

(٦) تهذيب التهذيب:١٠/٦إكمال تهذيب الكمال:٨/١٧٣.

اساتذه و شیوخ: دَهغوی په شیوخ کښې ابراهیم بن عمر ابوالوزیر، ازهر بن سعد السمان، حسین بن علی الجعفی، حسین بن محمد المروزی، حفص بن غیاث، سفیان بن عیینه، سلیمان بن حرب، ابوداؤد سلیمان بن داؤد الطیالسی، ابوعاصم الضحاك بن مخلد، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالرزاق بن همام، عبدالصمد بن عبدالوارث، ابوعلی عبیدبن عبدالمجید الحنفی، فضیل بن عیاض، معتمر بن سلیمان، وکیع بن الجراح، یحیی بن معین، یعقوب بن ابراهیم بن سعد، حرمی بن عمارة، ابوعامر العقدی، یحیی بن آدم، وهب بن جریر، زهیر بن حرب، عمر بن علی، ابوعوانه، یوسف بن الماجشون، فضیل بن سلیمان، عبیدالله بن ثور او یونس بن محمد المودب وغیره رحمهم الله شامل دی.(۱)

تلامذه: ددوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، امام مسلم، ابراهیم بن محمد مروزی، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم الرازی، ابوحاتم محمدبن ادریس الرازی، محمد بن نصر المروزی، محمدبن یحیی الذهلی، الحسن بن سفیان، محمد بن احمد ابن هارون المصیصی وغیره رحمهم الله شامل دی. (۲)صاحب الزهرة وائی چه امام بخاری رحمه الله دَ عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله نه ۴۲ روایات نقل کړی دی.(۳)

دَ جلالت شان اوتوثیق کښې دَ ائمه اقوال: احمدبن سیار مروزی رحمه الله وائی چه ابوجعفر مسندی رحمه الله خپله علاقه پریخوده او دَدنیا په مختلفو ښارونوکښې دَ حدیث په طلب کښې اوسیدلو. هغه به دَمسندی په لقب سره یادولې شو اوهغه په اهل عدالت اوصدق کښې مشهوروو صاحب سنت وجماعت وو. اتفاق اوضبط دَهغوی پیژند ګلووه.

مروزی رحمه الله وائی چه ماهغه په واسط کښې اولیدلو ښکلې قدوقامت دَ سرویښته سپین او په ږیره لږشان توروالې اودَسکون اووقار والاوو.(۴)

امام حاکم رحمه الله فرمائی عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دَ خپلې زمانې ماوراء النهر بلامقابله امام المحدثین وو(۵)ابوحاتم رحمه الله فرمائی صدوق. (۶)ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده اوفرمائی وکان متقناً. (۷)یعنې عبدالله بن محمد متقن وو. علامه الخلیل رحمه الله فرمائی الثقة المتفق علیه. (۸)

خلف بن عامر رحمه الله دَامام بخاری رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی چه ماته حسن بن شجاع اووئیل تاسو نه حدیث څنګه پاتې کیدې شی چه ته دَهغه خزانه یعنې عبدالله بن محمد رحمه الله په صحبت کښې اوسیږې.(۹)

---

(۱) تهذیب الکمال:۱۶/۶۰-۵۹ تهذیب التهذیب:۹/۶الجرح والتعدیل:۱۹۸/۵سیرأعلام النبلاء:۶۵۹/۱۰
(۲) تهذیب الکمال:۱۶/۶۰-۵۹ تهذیب التهذیب:۹/۶الجرح والتعدیل:۱۹۸/۵سیرأعلام النبلاء:۶۵۹/۱۰
(۳) إکمال تهذیب الکمال:۱۷۳/۸ تهذیب التهذیب:۱۰/۶.
(۴) تهذیب الکمال: ۱۶/۶۱ تهذیب التهذیب:۹/۶ سیرأعلام النبلاء:۶۵۹/۱۰
(۵) تهذیب التهذیب:۱۰/۶إکمال تهذیب الکمال: ۱۷۳/۸سیرأعلام النبلاء:۶۵۹/۱۰
(۶) الجرح والتعدیل: ۱۹۸/۵تهذیب الکمال:۶۱/۱۶تهذیب التهذیب:۹/۶.
(۷) کتاب الثقات:۳۵۴/۸تهذیب الکمال:۶۱/۱۵۶ تهذیب التهذیب:۹/۶.
(۸) تهذیب التهذیب:۱۰/۶إکمال تهذیب الکمال: ۱۷۳/۸
(۹) تاریخ بغداد:۶۶/۱۰تهذیب ا لکمال۶۱/۱۶سیرأعلام النبلاء: ۶۶۰/۱۰.

وفات: محمدبن احمدبن محمد رحمه الله بن سلمیان الحافظ فرمائی «توفي يوم الخميس بست بقين من ذي الحجة سنة تسع وعشرين ومئتين»[1] يعنى عبدالله بن محمد رحمه الله دَ زیارت په ورځ ۲۴ ذی الحجه ۲۲۹هجری کښې وفات شوې. امام بخاری رحمه الله دَ ذی ا لحجه په ځائې ذوالقعده دَ وفات میاشت ګرځولې ده. هغوی فرمائی «مات يوم الخميس أول النهار، بست بقين من ذي القعدة سنة تسع وعشرين ومئتين»[2] یعنی عبدالله بن محمد دَ زیارت په ورځ دَ سحر وخت ۲۴ذوالقعده ۲۲۹هجر کښې وفات شوې. دَ ابن حبان هم دغه رائې ده.[3] علامه ذهبی رحمه الله هم دا اختیارکړې دې.[4]

عبدالصمد: دا عبدالصمدبن عبدالوارث بن سعیدبن ذکوان تمیمی عنبری تنوری بصری رحمه الله دې. دَدوی احوال کشف الباری کتاب العلم باب من أعاد ثلاثاً ليفهم عنه ړومبې حديث لاندې تیرشوی دی.[5]

شعبة: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج بن الوردی عتکی واسطی بصری رحمه الله دې. ټول ائمه دَ دوی په جلالت شان اوامامت باندې متفق دی. دَدوی مختصر حالات کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده دَ ړومبې حدیث لاندې تیرشوی دی.[6]

ابوبکربن حفص: دا ابوبکرعبدالله بن حفص بن عمر بن سعدبن ابی وقاص قرشی زهری مدنی دې. دې په خپل کنیت ابوبکرسره مشهوردې.[7]

شیوخ حدیث: دَدوی په شیوخ حدیث کښې انس بن مالك، حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب دَدوی پلار حفص بن عمر بن سعید بن ابی وقاص، سالم بن عبدالله بن عمر، سلمان الاغر، شرحبیل بن السمط، عبدالله بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب، عبدالله بن حسین، عبدالله بن عامر بن ربیعه، عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبدالله بن محریز، عروه بن الزبیر، عمر بن سعدبن ابی وقاص، محمدبن مسلم بن شهاب زهری، ابوسلمه بن عبدالرحمن، ابوعبدالله مولی بنی تیم بن مره، ابومصبح مقرائی رحمهم الله دی.[8]

تلامذه: دهغوی نه روایت کونکوکښې ابان بن عبدالله بجلی، بدر بن عثمان، بلال بن یحیی عبسی، حریث بن ابی مطر، زید بن ابی أنیسه، سعیدبن ابی بردة بن ابی موسی، امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عثمان بن خثیم، عبدالرحمن بن عبدالله مسعودی، عبدالملك بن جریج ، قیس بن سلیم غنبری، محمد بن سوقه، ابوغسان محمدبن مطرف، مسعر بن کدام، المفضل بن لاحق، منصور بن المعتمر او ابواسرائیل ملائی رحمهم الله شامل دی.[9]

---

[1]) تاريخ بغداد: ۶۶/۱۰إكمال تهذيب الكمال: ۱۷۳/۸.

[2]) تهذيب الكمال ۶۱/۱۶تهذيب التهذيب: ۹/۶ سير أعلام النبلاء: ۶۶۰/۱۰تاريخ بغداد: ۶۶/۱۰

[3]) كتاب الثقات: ۳۵۴/۸.

[4]) سير أعلام النبلاء: ۶۵۹/۱۰

[5]) كشف الباري: ۵۷۸/۳-۵۷۷.

[6]) كشف الباري: ۶۷۸/۱

[7]) التاريخ الكبير: ۷۶/۵رقم الترجمة: ۲۰۰ تهذيب الكمال: ۴۲۳/۱۴الجرح والتعديل: ۴۲۱/۵تقريب التهذيب ص ۳۰۰ رقم: ۳۲۷۷.

[8]) تهذيب الكمال: ۴۲۳/۱۴الجرح ولتعديل: ۴۲/۵ ميزان الاعتدال: ۴۰۹/۲.

[9]) تهذيب الكمال: ۴۲۴/۱۴ الجرح والتعديل: ۴۲/۵ ميزان لاعتدال: ۴۰۹/۲.

جلالت شان اوتوثیق کښې دائمه اقوال: ابوبکربن حفص رحمه الله تابعی دې دَدوی شمیر په طبقه خامسه کښې کیږی[1]امام نسائی رحمه الله دَ وی توثیق کړې دی هغه فرمائی **ثقة**[2]ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده اوفرمائی **کان راویاًلعروة.**[3] یعنی ابوبکر بن حفص عروة بن الزبیر نه روایت کوی.

امام عجلی رحمه الله معرفة الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده اوهغه ئې ثقه گرځولې دې.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې لیکلی دی چه هغه ثقه دې.[5]علامه ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی((**کان من أهل العلم والثقة،أجمعوا علی ذلك**))[6]یعنی ابوبکربن حفص رحمه الله اهل علم اوثقه خلقو نه وو دَ ائمه په دې باندې اجماع ده.

ابوسلمة: داابوسلمه عبدالله بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې دَمشهور صحابی رسول حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه ځوئی دې اودَمدینې منورې فقهاءسبعه نه یوفقیه اومشهور تابعی او محدث دې. دَدوی تفصیلی حالات **کتاب الایمان باب صوم رمضان احتساباًمن الایمان** رومبې حدیث لاندې ذکرکړې شوی دی.[7]

شرح حدیث:

قوله: سمعتُ أباسلمة یقول: دخلت أنا وأخو عائشة علی عائشة رضی الله عنها

(حضرت ابوسلمه فرمائی) څه او دَحضرت عائشه رضي الله عنها (رضاعی) رور دَحضرت عائشه رضي الله عنها په خدمت کښې حاضر شو.

دَ یقول اعراب: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه **یقول** دَحال کیدودَ وجې نه محلاً منصوب دې. ځکه چه دَ صحیح قول مطابق **سمعت** صرف دَیومفعول طرف ته متعدی کیږی[8]علامه قسطلانی رحمه الله همداحال گرځولې دې[9]

البته دکوموحضراتوپه نیز چه **سمعت** ددوو مفعولونوطرف ته متعدی کیږی لکه چه د ابوعلی فارسی قول دې.دهغوی په نیزیقول (جمله)مفعول ثانی کیدو دَ وجې نه به محلاً منصوب وی.[10]

---

[1]) تقریب التهذیب ص:۳۰۰.

[2]) تهذیب الکمال:۴۲۴/۱۴ میزان الاعتدال:۴۰۹/۲.

[3]) کتاب الثقات:۱۲/۵ تهذیب الکمال:۴۲۴/۱۴.

[4]) معرفة الثقات باب الباء الموحدة: ۳۸۷/۲ مکتبة الدار بالمدینة المنورة.

[5]) تقریب التهذیب ص:۳۰۰۹ رقم الترجمة: ۳۲۷۷.

[6]) إکمال تهذیب الکمال: ۳۰۸/۷تهذیب التهذیب:۱۸۹/۵.

[7]) کشف الباری:۳۲۵/۲-۳۲۳.

[8]) عمدة القاری:۲۹۳/۳.

[9]) إرشاد الساری:۴۹۰/۱.

[10]) عمدة القاری:۲۹۳/۳.

قوله ::أخوعائشة: حديث باب کښې أخوعائشة نه کوم يورور مراددې حقيقى يا بل يو؟ دَ شراح حديث په دې باره کښې اختلاف دې دَ داؤدى په نيز أخوعائشة نه عبدالرحمن بن ابى بكر الصديق (دَحضرت عائشه رضي الله عنها حقيقى رور) مراد دې.(١) بعض حضراتو وئيلى دى أخوعائشة نه دَحضرت عائشه رضي الله عنها اخيافى (دَمورشريك) رور الطفيل بن عبدالله مراددې.(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عينى رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى دا دواړه اقوال صحيح نه دى.(٣)

اخوعائشه نه رضاعى رور مراد دې: صحيح خبره دا ده چه په حديث باب کښې اخوعائشه نه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها رضاعى رور مراد دې لکه چه امام مسلم رحمه الله په طريق معاذ، امام نسائى رحمه الله په طريق خالد بن الحارث او ابوعوانه رحمه الله په طريق دَ يزيدبن هارون، امام شعبه رحمه الله نه روايت کړې دې په کوم کښې چه ((أخوها من الرضاعة)) (دَ حضرت عائشه رضي الله عنها رضاعى رور) صراحت موجود دې.(٤)

دَ رضاعى رور نه څوک مراددى؟: امام نووى رحمه الله فرمائى چه دلته دَ رضاعى رور نه عبدالله بن يزيد مرا ددې.(٥)

دَدې دليل دَ امام مسلم رحمه الله هغه روايت دې کوم چه هغه کتاب الجنائز کښې ابوقلابه عن عبدالله بن يزيد رضيع عائشه نه کتاب الغسل والا روايت نه علاوه يوبل روايت سره نقل کړې دى.(٦)

دَ حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله ليکلى دى چه دَامام مسلم رحمه الله دَ دې (پورته ذکرشوى) روايت نه دا نه لازميږى چه دلته په حديث باب کښې هم دَهغه عبدالله بن يزيد مراد وى ځکه چه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها يو بل رضاعى رور کثير بن عبيدهم دې. امام بخارى رحمه الله الأدب المفرد کښې (٧) اوامام ابوداؤد رحمه الله په خپل سنن کښې (١) دَهغه ځوئى سعيدبن کثير په طريق باندې دَهغه نه روايت نقل کړې دې.

---

(١) فتح البارى:٤٨١/٢عمدة القارى:٢٩٣/٣.

(٢) فتح البارى:٤٨١/٢عمدة القارى:٢٩٣/٣.

(٣) حواله سابق إرشاد السارى:٤٩١/١.

(٤) قد مر تخريج الحديث لمسلم والنسائى آنفاً تحت حديث الباب، وأما حديث أبوعوانة فقد رواه فى مسنده فى كتاب الطهارة باب الأوانى التى كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة وصفة غسل رأسه من الجنابة دون سائر جسده: ٢٤٧/١رقم:٨٤٩ دارالمعرفة بيروت، الطبعة الأوالى ١٤١٩هـ-١٩٩٨م.

(٥) المنهاج: ٢٢٩/٤ فتح البارى:٤٨١/٢عمدة القارى:٢٩٣/٣إرشاد السارى:٤٩٠/١.

(٦) رواه مسلم فى كتاب الجنائز باب من صلى عليه أربعون شفعوا فيه رقم:٩٤٧ ولفظه عن أبى قلابة عن عبدالله بن يزيد رضيع عائشة عن عائشة عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: "ما من ميت يصلى عليه أمة من المسلمين يبلغون مائة، كلهم يشفعون له، إلا شفعوا فيه".

(٧) أخرجه البخارى فى الأدب المفرد فى باب الرفق فى المعيشة ص:١٢٧ رقم: ٤٧٣ دارالسلام بيروت، وقال: حدثنا حرمى بن حفص قال حدثنا عبدالواحد قال حدثنا سعيد بن كثير بن عبيد قال حدثنى أبى قال: دخلت على عائشة أم المؤمنين رضى الله عنها فقالت: أمسک حتى أخيط نقبتى، فأمسكت، فقلت: يا أم المؤمنين لوخرجت فأخبرتهم لعدّوه منک بخلاً، قالت: أبصر شانک إنه لاجديد لمن لا يلبس الخلق.

بیاعلامه عینی رحمه الله فرمائی چه دلته دَدوی نه یوهم متعین نه دی أخوها (اطلاق) نه دا اقرب دی چه عبدالرحمن بن ابوبکر رحمه الله مرادوی (سره دَدی چه دَمسلم وغیره نه معلومه شوه چه دا رضاعی رور وو) اودَمسلم وغیره دَ بل روایت نه دا نه لازمیږی چه هغه عبدالله بن یزیدوی ځکه چه دَحضرت عائشه رضی الله عنها نه چه چادَ رسول الله ﷺ دَ غسل باره کښې سوال کړی وو دا ضروری نه ده چه هم هغه دې وی دَچانه چه امام مسلم رحمه الله په طریق دَ ابوقلابه کتاب الجنائز کښې روایت نقل کړې دې. نولکه چه خلاصه داشوه چه «أخوها» نه څوك متعین کس مرادنه دې دَدغه دواړو رضاعی رونړونه هم څوك کیدېشی او دَدوی نه علاوه هم څوك (رور) کیدې شی.

حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه عبدالله بن یزید بصری دې اوکثیربن عبید کوفی دې نو أخوها کښې دَدې خبرې هم احتمال شته چه دَدغه دواړو نه یومرادوی یادَدې دواړونه علاوه بل څوك وی.([2])

علامه شبیر احمدعثمانی رحمه الله فتح الملهم کښې دا توجیه اختیارکړې ده.([3])

دَ اخوعائشه دَعطف سره متعلق بحث: دَ أخوعائشة عطف دخلت کښې ضمیرمرفوع دَ متصل دکولو دَپاره أنا ضمیر مرفوع منفصل دَ تاکیدپه توګه راوړلې شو دې دَپاره چه دَ أخوعائشة عطف د خلت باندې صحیح شی. ځکه چه دَنحو قاعده ده چه ضمیرمرفوع متصل (که بارز وی اوکه مستتر) باندې عطف صحیح کولودَپاره ضروری دی چه دَدې نه پس دَ تاکیددپاره ضمیر مرفوع منفصل راوړلې شی([4])لکه چه ﴿لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ﴾([5])کښې دَ آباءکم عطف کولودَپاره أنتم ضمیر مرفوع منفصل دَ تاکید دَپاره راوړلې شوې دې.([6])

قوله: فسألها أخوها عن غسل النبی صلی الله علیه وسلم: دَحضرت عائشه رضی الله عنها رضاعی رور دَهغې نه دَ رسول الله ﷺ دَ غسل باره کښې پوښتنه اوکړه. ابوذر، ابوالوقت، أصیلی او ابن عساکر په نسخوکښې غسل النبی په ځائې غسل رسول الله صلی الله علیه وسلم الفاظ دی.([7])

قوله: فدعت بإناء نحواً من صاع: حضرت عائشه رضی الله عنها دَصاع په شان یولوښې (دَاوبو راډوښتلو. دَعَت، دلته طَلَبَتْ په معنی کښې دې یعنی راوئی غوښتلو.([8])

دَ نحواً اعراب: دَ کریمه په روایت کښې نحواً منصوب دې او دَ باقی حضراتو په روایت کښې تنوین سره مجروردې.([9]) دَ مجرور کیدو په صورت کښې نحو دَ إناء صفت جوړیږی (تقدیری عبارت به داسې شی فَدَعَتْ بإناءٍ نحوكائنٍ من صاعٍ)([10])

---

[1] عمدة القاری:۳/۲۹۳.
[2] فتح الباری:۲/۴۸۱.
[3] فتح الملهم:۳/۷۸.
[4] عمدة القاری:۳/۲۹۳إرشادالساری:۱/۴۹۱.
[5] سورة الأنبیاء:۵٤ الشعراء:۷٦.
[6] عمدة القاری:۳/۴۹۱.
[7] إرشاد الساری:۱/۴۹۱.
[8] شرح الکرمانی:۳/۱۱٤.
[9] فتح الباری:۲/۴۸۱عمدة القاری:۳/۲۹۳ إرشادالساری:۱/۴۹۱.

دَمنصوب كيدو په صورت كښې دوه احتماله دى: ① نحواً ب، صفت جوړيږى دَ إناء او إناءِ دَ دَعَتْ مفعول به كيدو دَ وجې نه محلاً منصوب وى. (تقديرى عبارت، به داسې شى فدعت بإناءٍ نحواً كاناً من صاعٍ، ② دويم احتمال دادې چه نحواً دَ أعنى فعل محذوف مفعول به وى (نوتقديرى عبارت به داسې شى فدعت بإناءٍ أعنى نحواً كاناً من صاعٍ (¹) منصوب اومجرور دوا ړو حالتونوكښې به مفهوم هم يووى يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها دَ صاع په شان يولوښې راؤغوښتو.

قوله:: فاغتسلت وأفاضت على رأسها وبيننا وبينها حجاب: هغې (حضرت عائشه رضي الله عنها غسل اوكړو او په خپل سرباندې ئى اوبه اوبهيولې په داسې حال، كښې چه زمونږ اودَهغې په مينځ كښې پرده وه. **أفاضت:** أفاضت أى أسالت الماء على رأسها يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها په خپل سرباندې اوبه اوبيهولې(³)په كثرت سره اوبه بهيولوته أفاض الماء وائى(⁴)أفاضت على رأسها داجمله فاغسلت دَپاره دَ تفسير په شان ده.(⁵)مطلب دا شوه چه حضرت عائشه رضي الله عنها لكه چه دَغسل شروع په سرباندې دَ اوبو بهيولونه اوكړو.

قوله:: بيننا وبينها حجاب: راوى وائى چه زمونږ اودَ حضرت عائشه رضي الله عنها په مينځ كښې پرده وه. بيننا وبينها حجاب صراحت نه منكرين حديث او روافض وغيره ټول مزعومه اعتراضات ختميږى.(⁶)

بيننا وبينها حجاب، داجمله (دَ كوفيانو په نيز) فاغتسلت نه او (بصريانو په نيز) أفاضت نه حال واقع كيږى.(⁷)

دَ راوى سائل اوحضرت عائشه رضي الله عنها خپل مينځ كښې رشته اوتعلق: حضرت عائشه رضي الله عنها دَ حديث باب دَ راوى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن ترور ده. څكه چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها خور ام كلثوم بنت ابى بكر رضي الله عنهما ابوسلمه له پيئى وركړى وو. دادَهغې رضاعى خوئى وو. دغه شان دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ غسل باره كښې تپوس كونكې دَحضرت عائشه رضي الله عنها رور وو سره دَدې چه دَدې خبرې تعيين نه دې شوې چه هغه ئى حقيقى رور وو كه رضاعى رور ئى وو.(⁸)

دَ روافض او منكرين حديث بې ځايه اعتراض: بعض خلق روافض او منكرين حديث دَ امام بخارى رحمه الله دَدې روايت په شان په ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها باندې دَ بې ځايه اعتراض كولو

---

¹) فتح البارى:٤٨١/٢ عمدة القارى:٢٩٣/٣ إرشادالسارى :٤٩١/١ التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطى:٢٤٣/١.

²) فتح البارى: ٤٨١/٢ عمدة القارى:٢٩٣/٣ إرشاد السارى:٤٩١/١ التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطى: ٢٤٣/١.

³) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

⁴) المغرب فى ترتيب المعرب:١٥٤/٢ لسان العرب:١٠/٣٦٦ الصحاح للجوهرى ص:٨٣٠ النهاية لابن الأثير:٤٠٤/٢.

⁵) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

⁶) سيأتى التفصيل.

⁷) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

⁸) شرح الكرمانى:١١٤/٣ فتح البارى للعسقلانى:٤٨١/٢ عمدة القارى:٢٩٣/٣ المنهاج للنووى:٢٢٩/٤.

كوشش كوي چه امام بخاري رحمه الله دَ هغې طرف ته په حديث كښې دا منسوب كړى دى چه هغې خلقوته غسلِ كولو سره اوخودل. دا نعوذبالله دَ بې حيايئي خبره ده ځكه چه كه دغه خلقوته عملاً خودل وو نودَ پردې لګولوڅه ضرورت وو اوكه چرې ښكاريدل نودَمعترض مدعابه ثابته شي چه داسې كول دبې حيايئي په زمره كښې راځي. دَايمان دَ حقيقت نه محروم دا بې بصيرت اودَ صحابه كرامو دښمنان طعن كونكي خلق صحابه رضي الله عنهم دَپاره احاديثونه دَځپلې خوښې مفهوم راويستلودَپاره دير دَ غلطې طريقې استعمالولونه هم نه منع كيږي سره دَدې كه دَهغوى دَاعتراضِ كولو هډو څه بنيادهم نه وي.بهرحال دَدې مزعومه اعتراض دَ جواب نه وړاندې دَ تمهيدپه توګه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها مختصراً علمي مقام اوحضرات صحابه كرامو اودَ تابعينو دَ شريعت دَمسئلو دَ پيژندلودَپاره اودَمعلومولودَپاره هغوى ته رجوع كول بيانول به مفيدوي.

دَحضرت عائشه رضي الله عنها علمي مقام اودَ صحابه كرامو دَهغې طرف ته رجوع : دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه لوئې څوك دَ قرآن مجيد، ميراث اوحلال حرام دَ مسئلوماهرنه وو. عروه ابن الزبير رضي الله عنه وائي چه ماحضرت عائشه رضي الله عنها نه لوئې څوك عالم نه دې ليدلې چه دَ قرآن پاك فرائض، حلال اوحرام، شعر، دَعربو واقعات او په انساب كښې دَهغې نه څوك ماهروى. (١)

علامه ابن كثير رحمه الله فرمائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها نه يوازې په ازواج مطهرات كښې بلكه دَټولو ښځونه زيات دَ دين علم لرلو. امام زهري رحمه الله فرمائي كه چرې ټولې ازواج مطهرات اودَ ټولو ښځو علم يوطرف ته وي او بل طرف ته دَ حضرت عائشه رضي الله عنها علم وي نوهغه افضل دې يعنې دَهغوى نه زيات دې.(٢)حضرت ابوموسي اشعري رضي الله عنه فرمائي چه دَ حضورپاك صحابه كرامو ته به كله دَ حديث متعلق څه اشكال پيښيدو نودَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه په پوښتنه كولوسره به دَهغې حل ضرور راوتلو. (٣)

دَ اعتراض جواب: هم دَدې پس منظرلاندې دَ حديث راوي ابوسلمه او حضرت عائشه رضي الله عنها رورر دَ ام المؤمنين نه دَ حضورپاك دَ غسل (اوبو) باره كښې سوال اوكړو نوهغې دَ وضاحت اوكړو. په دې روايت كښې خونه امام بخاري رحمه الله دَ ام المؤمنين طرف ته څه غلطه خبره منسوب كړې اونه دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَعمل نه څه داسې شك معلوم شوې دې. بلكه دَ راوي حديث حضرت ابوسلمه رضي الله عنه الفاظ «بيننا وبينها حجاب» بالكل واضحه او بې دوړو خبره ده او په صراحت سره ښائي چه دَغسل عمل دَ پردې نه شاته اوشو په دې سره نه خو په حضرت عائشه رضي الله عنها باندې څه الزام لګيدې شي او نه په امام بخاري رحمه الله باندې څه خبره راتلې شي.

دَمعترضينو دَ فاسدګمان برعكس امام بخاري داحديث دَدې خبرې دَ وضاحت كولودَپاره روايت كړې دې چه حضورپاك به دَ صاع په شان يولوښي سره غسل كولو او په دې باره كښې دَ اوبوڅه خاص تحديدنشته دې لكه چه امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب «باب الغسل بالصاع ونحوه» سره بالكل واضح اوښكاره دې. شراح حديث دَداسې ممكنه مزعومه اعتراض دوه شان جواب وركړې دې.

---

١) حلية الأولياء:٢/٥٠-٤٩.

٢) البداية والنهاية:٨/٩٧.

٣) البداية والنهاية:٨/٩٧.

دَ قاضي عياض رحمه الله او امام قرطبي رحمه الله جواب: رومبي جواب قاضي عياض رحمه الله او امام قرطبي رحمه الله ورکړې دې کوم چه شراح حديث په عام توګه باندې نقل کړي دي چه دَحديث راوي ابوسلمه رضي الله عنه اوسائل دحضرت عائشه رضي الله عنها دَ محارم نه وو دَچادپاره چه سر اودَ بدن پورتنئ حصه کتل جائزوو. دَحديث ظاهري هم دغه دي چه دې حضراتو دَ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ غسل عمل اوکتلو يعنې سر وينځل اودَ بدن پورته حصه (سټ او اوږدوباندې) اوبه بهيولو مشاهده ئې اوکړه ځکه چه که هغوي دَدې مشاهده نه کوله نوبيادَحضرت عائشه رضي الله عنها اوبه راغوښتل دَهغوي په موجودګئ کښې دَغسل اوطهارت دَعمل کولو هيڅ معنى نه وه اوکه چرې عائشه صديقه رضي الله عنها په پرده کښې داعمل کولو نو زباني خودلو او دې کښې به هيڅ فرق باقي نه پاتې کيدلو لهذا عائشه رضي الله عنها داعمل په پرده کښې پاتې کيدو سره اوکړو په داسې حال کښې چه دَ بدن هغه حصه (يعنې سر او اوږږ) نه علاوه دکوم طرف ته چه محرم له نظر کول جائزنه دی هغه پټ وو.[1] علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها په دې عمل سره دا ثابته شوه چه عملي تعليم اوتعلم مستحب دي ځکه چه دادَ زباني تعليم نه زيات واضح او مؤثر وي.[2]

دَ علامه کوراني رحمه الله جواب: علامه احمدبن اسماعيل بن عثمان بن محمد کوراني رحمه الله فرمائي چه دَ قاضي عياض رحمه الله وغيره جواب زما په نيزمحل نظردې ځکه چه دَ محارم دَ بدن پورتنئ حصې ته کتل سره دَدې چه جائزدی ليکن داعام خلق هم نه خوښوي چه دَدې نسبت مجسم حيا حضرت عائشه رضي الله عنها طرف ته اوکړې شي. باقي پاتې شوه خبره دَ لوښي نوهغه ئې ځکه اوغوښتلو چه دې سره دې حضراتو ته دَ حضورپاك دَغسل دَ اوبو مقدار اوښائي. هغې دَ دوي دَپاره باقاعده غسل نه دې کړې کيدې شي چه دَهغې دَ وړاندې نه دَغسل کولو اراده وی او په اتفاقي توګه سره دا دواړه حضرات هم راغلي وي اودَ حضورپاك دَغسل باره کښې ئې تپوس اوکړو او په دې کښې هيڅ شك نشته دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها سره دَدې چه په پرده کښې غسل اوکړو ليکن دادَ زباني تعليم نه زيات ابلغ وو.[3]

دَ عرف او محاوره رعايت: دَ شراح حديث ددې جوابونو نه يوطرف ته يوجواب داهم ورکولې شي چه دَ حديث راوي کوم تعبيراختيارکړې دی هغه دَعرف اوعام محاورې په بنياد باندې دې په دې سره دا نه لازميږي چه هغوي دَ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ غسل مشاهده هم کړې وی. ځکه چه په عرف کښې دَ چا نه کله داسې سوال کولې شي چه په څومره مقدار اوبوسره غسل کولې شي؟ يا فلانکی به په څومره اوبوسره غسل کولو؟ نوکه ددې په جواب کښې هغه په مخصوص لوښي کښې اوبوسره عملاً غسل کولوسره راشي او اوښائي چه په دومره مقدار سره ئې غسل کړې وو نو په دې سره دا نه لازميږي چه تپوس کونکو هغه ليدلې وي. دغه شان به دلته هم شوې وی. بل دا چه راوي پخپله دا وائي چه ((وبيننا وبينها حجاب)) يعنى زمونږ اودَهغې په مينځ کښې پرده وه نوبيادَخپل طرف نه دَ اعتراض کولو څه

---

[1] التوضيح لابن لملقن: ۵۵۵/۴شرح الكرماني:۱۱۵/۳ فتح الباري:۴۸۱/۲عمدة القاري:۲۹۲/۳ المنهاج: ۲۲۹/۴ فتح الباري لابن رجب الحنبلي:۱۴۴/۱.

[2] عمدة القاري::۲۹۴/۳.

[3] الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري:۴۱۰/۱-۴۰۹.

ضرورت دي؟ دا بغيردَدي نه چه هغه نفوس قدسيه سره دَ عداوت او دښمنئي دَ اظهار كولو نه بل هيڅ نه دی.(۱)
دَدې نه علاوه كه دَدې حضراتو په حضرت عائشه رضي الله عنها باندې نظرپريوتلې هم وی نو په دې كښې په شرعی نقطه نظر سره هيڅ حرج نشته دی. ځكه چه دا دواړه دَهغې دَمحارم نه دي اودَدوی دپاره دَ بدن پورتنئي حصې طرف ته نظر كول شرعاً جائزوو. (كمامر) اِن شاء الله وړاندې به دَدې مسئلې وضاحت راځي چه دَمحارم دپاره كوموانداموطرف ته نظر كول شرعاً جائز دی.
دَابن رجب حنبلي رحمه الله او علامه گنگوهي رحمه الله وضاحت: بيادَ شراح حديث نه علامه ابن رجب حنبلي رحمه الله او علامه رشيداحمد گنگوهي رحمه الله دَدې خبرې وضاحت كړې دې چه حضرت ابوسلمه رضي الله عنه هغه وخت نابالغ اووړوكې ماشوم وو.(۲)داخبره هم په معاشره كښې په عام توگه خوره ده چه دَ خاندان مشران خپلو كشرانوته ته دَ ډيرو زياتو خبرو عملی تعليم وركوی. كه چرته عائشه رضي الله عنها دَ خپل محارم نه يوماشوم ته په پرده كښې پاتې كيدو سره دَ حضورپاك دَغسل تعليم وركړې دې نو په دې كښې څه حرج دې اوكه چرې دَ هغه نظر هم پريوتلې وی نودَ بدن په هغه حصه باندې دكوم چه دَ محارم دپاره كتل شرعاً جائزهم دی لكه سر او اوږه وغيره.

---

۱) علامه ډاكټر خالدمحمود صاحب (بی ايچ ډی لندن) په آثارالحديث (۲/۴۳۲-۴۳۱) كښې حديث غسل ام المؤمنين باندې يواعتراض لاندې ليكلی دی: "په حديث باندې دَ پوهيدو په ځائی عرف اومحاوره استعمالول هم مخې ته كيخودلې كيږی مثلاً په دوو كسانوكښې په دياتندارئی سره په دې موضوع باندې جگړه اوشوه چه دَ لامبلودپاره كم نه كم څومره اوبه كيدل پكاردی؟ يوكس اووئيل چه زه په دوه سيره اوبوسره لامبلې شم بل اووئيل چه داسې نه شی كيدې، ته لامبلوسره اوښايه. هغه دوه سيره اوبه اخستو سره خلوت ته لاړو وئی لامبل راغلو وئی وئيل ما په دوو سيرو اوبوسره پوره غسل اوكړو. دَ يوبل په دياتندارئی باندې ئی پوره اعتمادوو. اوس كه ړومبې سړې دا وائی چه سړې په دوه سيره اوبوسره لامبلې شی او فلانكی سړی زما په وړاندې په دوو سيرو اوبوسره لامبلی دی نو په داسې موقعوباندې به دَخبر اترو دا انداز غلط نه وی. نه به دَدې په وړاندې داخبره غلطه وی. مخامخ لامبلوسره داسې لامبل خودل مراد دی نه دا چه ړومبې دَ هغه بل په وړاندې برينډشوې وو اوبالكل ئی دَهغه په وړاندې لامبلې وو. چه په حديث كښې داسې څه واقعه راشی نومنكرين حديث دې ته په ډير وړوكی سوچ سره سوچ كوی او نه پوهيږی چه په دنياكښې دَتجربې اومافی الضميردَ اظهاردپاره دَعرف اوماحول څومره پيمانې استعمالولې شی. ولې په دې حديث په دې قسم پيمانه سره نه شی پوهيدلې؟"
دَام المؤمنينعائشه رضي الله عنها خورئې ابوسلمه رضي الله عنه اودَهغې رور (رضاعی) عبدالله بن يزيد دَ هغوی په خدمت كښې حاضر شو. رور دحضرت ام المؤمنين نه تپوس اوكړو حضورپاك به په څومره اوبو سره غسل كولو. هغې اوبه راؤغوښتلې چه يوصاع (يوه پيمانه) وې اوغسل ئی اوكړو اوپه خپل سرباندې ئی اوبه اوبهيولې. په صحيح بخاری كښې دلته په صراحت سره نقل دی چه دَام المؤمنين دَ هغې د رور اوخورئی په مينځ كښې پرده وه . په دې تصريح سره خبره هغه ځائی ته راځی كومه چه مونږه كړې ده. مگر منكرين حديث دی چه داحديث (دَدې پردې دَبحث نه يوطرف ته كولوسره) په ډير سپكاوی سره نه صرف پيش كوی بلكه په دې حواله سره دَخپل منكرين حديث كيدو باندې فخر هم كوی.
۲) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱٤٤ لامع الدراری:۲/۲۰۷ الكنز المتواری:۳/۱۹۱.

دامام قرطبى رحمه الله **رائې:** علامه ابن رجب حنبلى رحمه الله دامام قرطبى رحمه الله نه نقل كړى دى چه د مسلم شريف په روايت كښې د راوى د ازواج مطهرات د ويښتو د كيفيت باره كښې خبرو كول په دې خبره باندې دلالت كوى چه هغه صرف د حضرت عائشه رضي الله عنها ويښته ليدلې وو او ود محارم دپاره ددې په جواز كښې دچاهم اختلاف نشته دې. بغير ددې نه چه د ابن عباس رضي الله عنهما نه د كراهت يو قول نقل كولې كيږى[1] حضرت مولانا رشيد احمد ګنګوهى رحمه الله هم كالرأس ونيلوسر دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه هغه صرف سر ليدلې دې.[2]

حيا او احتياط: دې نه علاوه داخبره هم تولوته معلومه ده چه په هغه زمانه كښې د نن صبا په شان مكمل بندې غسل خانې نه وې او د حضوروپاك عام هدايت هم دا وو چه د غسل وخت كښې ستر پټ ساتنې لكه څنګه چه خپله امام بخارى رحمه الله «باب التستر في الغسل عند الناس» په عنوان سره باب هم قائم كړې دې. نو آيا دا ممكن دى چه حضرت عائشه رضي الله عنها د حضورپاك د تعليماتو خلاف عمل كړې وى داسې سوچ هم نه شى كيدې. بيا دا ضرورى خونه دى چه عائشه صديقه رضي الله عنها د لباس نه بغير غسل كړې وى. په يو صحيح روايت كښې هم نه ددې صراحت شته او نه په كنايه سره ددې خبرې اشاره ملاويږى. اقرب هم دا دى چه د هغې داغسل د لباس اغوستلو په حالت كښې وو. لهذا د يو شرعى مسئلې د تعليم دپاره كړې اچولو سره پټيدل او په پرده كښې كيدل، په دې باندې اعتراض كولو په ځائې د هغې په حيا او احتياط باندې دلالت كوى.

دصحابه كرامو او تابعينو عدم نكير: كه په واقعه حال كښې د معترض د باطل ګمان مطابق څه خبره داعتراض قابله شوې هم وى او هغه او منلې هم شى نو هغه شرعًا يا عرفاً څه قابل اعتراض خبره نه ده اوكه چرې داسې وې نو عقل داخبره نه منى چه په خير القرون كښې موجود صحابه كرام او پخپله راوى او سائل په دې باندې څه نكير نه كولو او خاموشى ئې اختيار ولې حاشا وكلا.

دا پريږدنى كه په دې روايت باندې داسې څه اعتراض وې نو د امت اساطين اهل علم نه به يو نه يو كس ضرور دې طرف ته توجه كوله او ددې قابل اعتراض كيدل به ئې بيانول. ليكن ترننه پورې چا هم دا روايت او د دې الفاظ قابل اعتراض نه دى ګڼړلى نو ددې مطلب دا واضح دې چه معترض صرف او صرف په خپل زړه كښې موجود بغض او كينې د اظهار كولو نه علاوه بل هيڅ نه كوى.

د خواب فطرت د پاره هيڅ دليل مفيد نه دې: خبره داده چه د يونيك او سليم الفطرت سړى دپاره هم دومره كافى دى چه د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها د پاكدامنئى او حيا بيانولو دپاره الله تعالى قرآن پاك نازل كړو او د نبى په خله باندې د هغې تعريف او توصيف بيان كړې دې. او كه يو خراب فطرت او د ايمان د حقيقت نه محروم وى نو د هغه دپاره خو نه د الله تعالى كلام كافى كيدې شى او نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشادات مفيد ثابتيدې شى.

حديث باب كښې سوال د غسل د كيفت باره كښې وو كه د كميت باره كښې؟: د حضرت عائشه رضي الله عنها نه د هغې رور د حضورپاك د غسل باره كښې چه كوم سوال كړې وو هغه د كيفيت غسل باره كښې وو؟ يا د كميت ماء (د اوبو د مقدار) باره كښې وو؟ په دې باره كښې د شراح حديث دواړه شان اقوال دى:

---

[1] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۱/۱٤٤.

[2] لامع الدرارى: ۲/۲۰۷ الكنز لامتوارى: ۳/۱۹۳.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی چه دَ أخوعائشة سوال کيفيت اوکميت دواړو باره کښې وو هغه فرمائی: «ولما کان السؤال محتملاً للکيفية والکمية، ثبت لهما مايدل على الأمرين معاً، أما الکيفية: فبالاقتصار على إفاضة الماء، وأما الکمية فبالاکتفاء بالصاع» (١).

يعنی په سوال کښې دَ غسل دَ کيفيت اوکميت دواړو احتمال وو نوپه حديث کښې دَ حضرت عائشه رضي الله عنها عمل هم په دواړو باندې دلالت کوی. دکيفيت باره کښې سر او بدن باندې اوبه بهيول خودل اوکميت يوصاع باندې اکتفاکولوسره ښکاره کړل.

دَ علامه عينی رحمه الله رائې او په حافظ صاحب باندې رد: علامه عينی رحمه الله دَ حافظ صاحب دا خبره ردکړې ده چه سوال دَ کيفيت اوکميت دواړو باره کښې وو. هغوی فرمائی سوال صرف دَ کيفيت غسل باره کښې وو مونږ دا نه منو چه سوال دَ کميت ماء باره کښې هم وو. نور فرمائی «ولئن سلمنا فلم تبين إلا الکيفية ولا تعرض فيه للکمية، لأنه قال: فدعت بإناء نحو من صاع، فلا يدل ذلك على حقيقة الکمية، لأنها طلبت إناء ماء مثل صاع، أن يکون ذلك الماء ملء الاناء أو أقل منه» (٢)

يعنی که مونږ ئې اومنو هم چه سوال دَ دواړو باره کښې وو نوحضرت عائشه رضي الله عنها صرف دَغسل کيفيت خودلې دې کميت سره ئې هيڅ غرض نه دې کړې. ځکه چه راوی وائی چه حضرت عائشه رضي الله عنها يولوښې دَ صاع پيمانه اواندازه اوبه راؤغوښتې، په دې کښې احتمال دې چه هغه لوښې ډك وی اوداهم ممکن ده چه په هغې کښې اوبه کمې وی (دې سره خودَ اوبوحقيقی مقدار معلوم نه شو لهذا په دې سره په کميت ماء باندې استدلال صحيح نه دې)

دَ محارم بدن او اندامونوته نظرکولوحکم: دَ حديث باب نه علماؤ دَ محارم بدن او اندامونو بعض حصوته دَ نظر کولو جواز مستنبط کړې دې. دَ فقهاؤ په نيزدَ محارم دَ بدن کومې حصې او اندام طرف ته نظرکول جائزدی اوکومې حصې طرف ته کتل جائزنه دی؟ آيا دې نه مراد په عام توګه سره چه په کورونوکښې سر اودَ سروينته، سټ، مخ، لاسونه، ځنګل، خپې او پنډئی وغيره باندې نظر پريوځی؟ يا دَ سترنه علاوه مخ او لاسونه مراددی؟ يا صرف مخ مراددې؟ يا دَ نامه او زنګونونو پورې نه علاوه باقی بدن طرف ته دَ کتلو ګنجائش شته دې؟ په دې باره کښې دَ علماؤ اختلاف دې. (٣)

دَمالکيه مسلک: دَ مالکيه په نيز دَ سړی دپاره دَ محارم ځنګلې، دَ سروينته، دَ سينې دَ پاسه حصه اودَ سټ لاندې حصه اودَ خپو اطرافو طرف ته کتل جائزدی.(٤) دَ محرم ښځو سينو ته سينې ته او فتونونوته کتل جائزنه دی.(٥)

دَسړی دَ بل سړی کومو اندامونوته کتل چه جائزدی ښځه دَخپل محرم هغه اندامونوته کتلې شی يعنی دَ ښځې دپاره دَ محرم سړی دَ نامه نه واخله دَ زنګونونو پورې نه علاوه باقی بدن طرف ته کتل جائزدی.()

---

١) فتح البارى:٢/٤٨٢-٤٨١.

٢) عمدة القارى:٣/٢٩٤.

٣) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤٤.

٤) مواهب الجليل لشرح مختصر الخليل:٢/١٨٢.

٥) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقى:١/٢٤٦ مواهب الجليل لشرمختصر الخليل:٢/١٨٣.

تنبیه: دَمالکیه په نیز سره دَدې چه دَ شهوت ویره نه وی دَ سرې خوانې محرمې ښځې ته په ډك نظر باربار کتل جائز نه دی بغیرد ضرورت نه (یعنی که دَ گواهئی وغیره په وخت خوانې محرمې ښځې ته دَ کتلو ضرورت وی نودَدې گنجائش شته)([1])

دَ شوافع مسلک: دَ شوافع دَ فقهاؤ په نیز که دَ فتنې ویره نه وی نودَ نامه نه واخله تر زنگونونو پورې نه علاوه باقی بدن ته کتل جائزدی. ([3])

په یویل قول کښې دَ شوافع په نیز دَمحارم دَهغه اندامونوطرف ته کتل جائزدی چه په کورکښې کار کولو په وخت کښې په عام توگه ښکاره کیږی لکه سر سټ مخ او خپې وغیره دَدې نه علاوه طرف ته دَ کتلو هیڅ ضرورت نشته دې. ([4])

دَحنابله مسلک: دَ حنابله علماؤ په نیز (په یوقول کښې دَ شوافع په نیز هم) دَ سړی دَ خپل محارم هغه اندامونوته کتل جائزدی چه عموماً ښکاره کیږی لکه مخ سټ سر لاسونه څنگلې خپې وغیره.([5]) ابو الحسن مرداوی رحمه الله دا دَاکثر حنابله مذهب گرځولې دې. ([6])البته دَ فتنې نه دَ بچ کیدو دَپاره پنډو او سینې طرف ته کتل صحیح نه دی. ([7])

دَښځې دَمحرم سړي طرف ته کتلوپاره کښې دَ حنابله دوه قوله دی: ① دَ سړی دَ شرمگاه نه علاوه ته کتل جائزدی. ② دَ سړی دَ بل سړی چه کوموانداماونوته کتل جائز دی ښځه هم دَ محرم سړی هغه اندامونوطرف ته کتلې شی. ([8])

دَ احنافو مسلک: دَعلماء احناف کثرالله سوادهم په نیز که چرې طرفین (محرم سړې اوښځه) دَ طرف نه دَشهوت ویره نه وی نوسړې دَ محرم ښځې سر اوددې ویښته، غوږ، مخ، سینه، متې، سینوته، پنډئی اوخپو طرف ته کتلې شی ځکه چه الله تعالی په قرآن پاك کښې دَ محارم دَپاره دَ زینت دَ اظهار اجازت ورکړې دې چنانچه دَالله تعالی ارشاد دې ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ﴾ ([9])

ترجمه: اونه دی ښکاره کوی خپل سنگار مگر دَخپل خاوند په وړاندې، یادَ خپل پلار، یادَ خپل خاوند دَپلار، یا دَخپل ځوئي، یادَ خپل خاوند دَ ځوئي، یادَ خپل رور، یا دَ خپلو وریرونو، یادَ خپلو خورینو، یا دَخپلو ښځو یا دَ خپل لاس دَ مال (په وړاندې).

په ایت کښې دَ زینت نه څه مراددې؟: په آیت کښې دَ زینت نه صرف نفس زینت مراد نه دې ځکه چه دَ نفس زینت اظهار منهی نه دې بلکه مواضع زینت هم مراد دی. ځکه چه په آیت کښې الله تعالی دَ

---

[1]) الشرح الکبیر مع حاشیة الدسوقی:۳٤٦/۱مواهب الجلیل لشرمختصر الخلیل:۱۸۳/۲.
[2]) مواهب الجلیل لشرمختصر الخلیل:۱۸۳/۲.
[3]) کفایة الأخیار ص ٤۷۰-٤٦۹ المجموع شرح المهذب:۲۱٦/۱۷-۲۱۵.
[4]) کفایة الأخیار ص ٤۷۰-٤٦۹ المجموع شرحالمهذب:۲۱٦/۱۷-۲۱۵.
[5]) المغنی لابن قدامة:۷۵/۷.
[6]) الإنصاف للمرداوی:۲۰/۸.
[7]) المغنی لابن قدامة:۷۵/۷.
[8]) المغنی لابن قدامة:۸۰/۷.
[9]) سورت النور:۳۱.

اصل زينت طرف ته كتل مباح ګرځولې دى. لهذا دَ سرى دَ محرم ښځې مواضع زينت طرف ته كتل جائز دى. دَ بدن دَ اندامونونه سر موضع تاج دې او ويښته دَ چوټتو ځايونه دى مخ موضع كحل دې سټ اوسينه موضع هار اوموضع حمائل دى. غوږونه دَ والو اچولوځايونه دى په څنګل كښې بازوبند او بنګړى اچولې شى او خپې دَخضاب او پائزيب ځائي دې. (۱)

عقلي دليل: علامه كاساني رحمه الله فرمائى «لأن المخالطة بين المحارم للزيارة وغيرها ثابتة عادة، فلا يمكن صيانة مواضع الزينة عن الكشف إلا بحرج وأنه مدفوع شرعاً». (۲)

يعنى محارم سره (سفر اوحضر) كښې يوځائې كيدل او ملاويدل عادتًا ثابت دى او په عام توګه دَ محارم دَپاره دَ زينت مواضع پټول او دَ اظهار اوښكاره كولونه بچ كول مشكل او دَ حرج سبب دې په دې وجه دَ حرج نه دَ بچ كولو پاره دَهغوى طرف ته كتل شرعاً جائزګرځولې شوى دى. ځكه چه شرعاً حرج مدفوع دې.

مواضع زينت دَ غض بصر دَ حكم نه مستثنٰى دى: الله تعالى مسلمانانوته په عمومي توګه دَ غض بصر يعنى دَ نظر ښكته ساتلوحكم وركړې دې اومواضع زينت ئې دَدې نه مستثنٰى كړى دى نو ځيټه ملا شرمګاه او پنډئې مواضع زينت نه كيدو دَ وجې نه به دَ غض بصر په عمومي حكم كښې داخل وي اودې ته كتل به جائزنه وى. هر هغه اندام دَ كوم طرف ته چه محارم دَپاره كتل جائز دى كه چرته دَ شهوت ويره نه وى نوهغې ته لاس لګول به هم جائز وى. (۳)

دَحديث نه مستنبط شوې مسائل: دَحديث باب نه دامسائل مستنبط كيږى ① زبانى تعليم سره عملى تعليم وركول مستحب دى (۴) ② محرم دَ خپلو محارمو بعض اندامونوطرف ته كتلې شى (كمامر) ③ دَدې حديث نه معلومه شوه چه په غسل كښې دَ اوبوبهيولو باره كښې څه خاص شمير اوتكرار شرط نه دې (البته درې ځل اوبه بهيول سنت دى يوځل ضرورى دى) شرط دادې چه په ټول بدن باندې داسې اوبه اوبيهولې شى چه هرې حصې ته اوبه اورسى. (۵)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه امام بخارى رحمه الله باب الغسل بالصاع ونحوه عنوان قائم كړې دې. په حديث كښې وارد «فدعت بإناء ونحواً» الفاظو سره ترجمة ثابتيږى. (۶)

تعليق: قال أبوعبدالله: قال يزيد بن هارون وبهز والجدي عن شعبة: قدر صاع: امام بخارى رحمه الله وائى يزيد بن هارون، بهز او جدى دَامام شعبه رحمه الله نه «نحواً من صاع» په ځائې «قدر صاع» الفاظ نقل كړى دى.

رجال تعليق

---

(۱) بدائع الصنائع:۴۸۹/۶ البحر الرائق:۳۵۵/۸ حاشية ابن عابدين:۲۵۹/۵.

(۲) بدائع الصنائع:۴۸۹/۶ البحر الرائق:۳۵۶/۸-۳۵۵ الدر المختار مع ردالمحتار:۲۵۹/۵.

(۳) بدائع الصنائع:۴۹۰/۶-۴۸۹ البحر الرائق:۳۵۶/۸-۳۵۵.

(۴) فتح البارى:۴۸۱/۲عمدة القارى: ۲۹۴/۳.

(۵) عمدة القارى:۲۹۴/۳.

(۶) عمدة القارى:۲۹۴/۳.

ابوعبدالله: دا صاحب كتاب ابوعبدالله محمدبن اسماعيل بخاري رحمه الله دي. دَدوى تفصيلى حالات كشف الباري مقدمة الكتاب كښې تيرشوى دى. [1]

يزيدبن هارون: دا ابوخالديزيد بن هارون بن زاذان، يا زاذان واسطى رحمه الله دي. دَدوى حالات صحيح بخاري كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت دَدويم حديث لاندې اوګورئى. [2]

بهز: بهز (بفتح الباء الموحدة وسكون الهاء وفى آخره زاء معجمة) دَ باء فتحه سره دَ هاء سكون اوآخره كښې زاء ده. [3] دا ابوالاسود بهز بن اسدعمى بصرى رحمه الله دي اودوى دِ معلى بن اسد رور دي. [4]

اساتذه وشيوخ: دَ دوى په استاذانو اوشيوخ كښې ابان بن يزيد عطار، حماد بن سلمه، سليمان بن مغيره، شعبه بن حجاج، عمر بن ابوزائده، مثنى بن اسد، همام بن يحيى، وهيب بن خالد، يزيد بن ابراهيم تسترى، يزيد بن زريع، ابوبكر نهشلى، ابوعقيل دورقى وغيره شامل دى. [5]

تلامذه: دَدوى نه روايت كونكوكښې ابراهيم بن موسى رازى، احمدبن ابراهيم دورقى، احمدبن سنان القطان، احمدبن محمد بن حنبل، عبدالله بن هاشم طوسى، عبدالرحمن بن بشر بن حكم نيشاپورى، محمدبن بشار بندار، محمدبن حاتم السمين او يعقوب بن ابراهيم دورقى وغيره شامل دى. [6]

جلالت شان اودَائمه توثيقى اقوال: عبدالرحمن بن بشر وائى چه يحيى بن سعيد رحمه الله ماته اوفرمائيل زه تاته ګورم چه ته مانه دَ شعبه باره كښې زيات تپوسونه كوې. ته بهز بن اسد لازمى اونيسه، «فإنه صدوق ثقة» خكه چه هغه رښتونې او ثقه دې اودَهغه دَ شعبه كتاب هم واوره. [7]

هم دَدغه عبدالرحمن بن بشر رحمه الله قول دې «مارأيت رجلاً خيراً من بهز» [8] علامه ذهبى رحمه الله تذكرة الحفاظ كښې ليكلى دى «كان من جلة العلماء» [9] يعنى بهز بن اسد دَ جليل القدر علماؤ نه وو.

ابوبكراسدى رحمه الله وائى ما دَ احمدبن حنبل رحمه الله نه فرمائيلوسره واؤريده «بهز بن أسد إليه المنتهى فى التثبت» [10]

- يحيى بن معين ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله وغيره فرمائى ثقة. [11] ابن سعد رحمه الله وائى «كان ثقة، كثير الحديث، حجة» [1] ابوحاتم رحمه الله فرمائى «إمام، صدوق، ثقة» [2] امام عجلى رحمه الله فرمائى «بصري، ثبت فى الحديث، رجل صالح، صاحب سنة» [3]

---

[1] كشف البارى: ۱/۱۵۳-۱۲۲.
[2] الصحيح للإمام البخارى كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت.
[3] فتح البارى: ۲/۴۸۲ عمدة القارى: ۳/۲۹٤.
[4] تهذيب الكمال: ٤/۲۵۷ التاريخ الكبير: ۳/۱٤۳ أعلام النبلاء: ۹/۱۹۲ الجرح والتعديل: ۲/۳۵٤.
[5] تهذيب الكمال: ٤/۲۵۸-۲۵۷ سير أعلام النبلاء: ۹/۱۹۲ ميزان الاعتدال: ۱/۳۵۳ تذكرة الحفاظ: ۱/۳٤۱.
[6] الجرح والتعديل: ۲/۳۵۵ تذكرة الحفاظ: ۱/۳٤۲-۳٤۱ تهذيب الكمال: ٤/۲۵۷ سير أعلام النبلاء: ۹/۱۹۲.
[7] تهذيب الكمال: ٤/۲۵۹ تهذيب التهذيب: ۱/۲۵۱.
[8] تذكرة الحفاظ: ۱/۳٤۲ سير أعلام النبلاء: ۹/۱۹۲ تهذيب الكمال: ٤/۲۵۹.
[9] تذكرة الحفاظ: ۱/۳٤۲.
[10] تهذيب الكمال ٤/۲۵۸ الجرح والتعديل: ۲/۳۵۵ ميزان الاعتدال: ۱/۳۵۳.
[11] تهذيب الكمال: ٤/۲۵۹-۲۵۸ سير أعلام النبلاء: ۹/۱۹۲ الجرح والتعديل: ۲/۳۵۵ ميزان الاعتدال: ۱/۳۵۳.

دعلامه ازدى شاذ قول: دابوالفتح ازدى يوشاذ قول دې چه بهز بن اسد دحضرت عثمان رضي الله عنه باره كښې ښه ګمان نه لرلو.[4]

دعلامه ذهبى د علامه ازدى ترديد: علامه ذهبى رحمه الله دعلامه ازدى په سختئى سره ترديد كړې دې هغه فرمائى «كذا قال الأزدي والعهدة عليه، فما علمت فى بهز مغمزاً»[5] يعنى ازدى د بهز باره كښې داسې وئيلى دى اود دې (قول) ذمه وارى (وبال) هم په هغه باندې دې. ما بهزبن اسد كښې هيڅ قابل اعتراض خبره او عيب نه دې ليدلې. نور دا چه علامه ذهبى رحمه الله تاريخ اسلام[6] كښې دهغه توثيق كړې دې او الكاشف كښې فرمائى «حجة إمام»[7] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ثقة ثبت»[8]

وفات: د بهزبن اسد رحمه الله د وفات دكال باره كښې مختلف اقوال دى. البته د ټولو نتيجه هم يو ده. عقبه بن مكرم عمى رحمه الله وائى بهزبن اسد يحيى بن سعيد القطان نه وړاندې وفات شوې دې.[9] ابن حبان رحمه الله فرمائى ۲۰۰ هجرى نه پس وفات شوې دې.[10] علامه ذهبى رحمه الله سيرأعلام النبلاء كښې تذكرة الحفاظ او تاريخ اسلام كښې ۱۹۷ هجرې دهغه د وفات كال ګرځولې دې.[11] حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن قانع نه هم ۱۹۷ هجرى قول كړې دې.[12]

الجُدّي: «الجُدّي بضم الجيم وتشديد الدال» جدى د جيم ضمه او دال تشديدسره د جده طرف ته نسبت دې جده د مكې مكرمې د سمندردغاړې علاقه ده.[13]

نن صبا دې ته (د جيم فتحه سره) جده وئيلى شى دا تصحيف دې صحيح هم د جيم ضمه سره دې. دا ابوعبدالله عبدالملك بن ابراهيم جدى قرشى مكى حجازى رحمه الله دې.[14]

اساتذه او شيوخ: د دوى په استاذانو اوشيوخ كښې ابراهيم بن طهمان، حمادبن سلمه، حوشب بن عقيل، سعيد بن خالد خزاعى، سفيان ثورى، سليمان بن مغيره، شعبه بن حجاج، صلت بن دينار، القاسم بن الفضل حدانى، محمد بن محمد ، بن نافع طائطى، نافع بن عمر الجمعى، همام بن يحيى،

---

[1]) طبقات ابن سعد:۲۹۸/۷تهذيب الكمال:۲۵۹/٤.
[2]) تهذيب الكمال:۲۵۸/٤ميزان الاعتدال:۳۵۳/۱.
[3]) معرفة الثقات:۲۲۵/۱مطبعة المدنى، قاهرة، مصر.
[4]) ميزان الاعتدال:۳۵۳/۱تهذيب الكمال:۲۵۱/۱.
[5]) ميزان الاعتدال:۳۵۳/۱.
[6]) تاريخ اسلام:۲۲۲/۵.
[7]) الكاشف ص:۲۷۶.
[8]) تقريب التهذيب:۱۳۹/۱.
[9]) تهذيب الكمال:۲۵۹/٤.
[10]) كتاب الثقات:۱۵۵/۸تهذيب التهذيب:۲۵۱/۱تهذيب الكمال:۲۵۹/٤.
[11]) سيرأعلام النبلاء:۱۹۲/۹ تذكرة الحفاظ:۳٤۲/۱ تاريخ الأسلام:۲۲۲/۵.
[12]) تهذيب التهذيب:۲۵۱/۱.
[13]) فتح البارى:٤۸۳/۲عمدة القارى:۲۹٤/۳تقريب التهذيب:۶۱۳/۱
[14]) تهذيب الكمال:۱۸/-۲۸۰ التاريخ الكبير:٤۰۶/۵ الجرح والتعديل:٤۰۵/۵ تقريب التهذيب:۶۱۳/۱ كتاب الثقات ۳۸۷/۸ تاريخ الاسلام:٤۲۱/۵ تهذيب التهذيب:۲۸٤/۶ الكاشف:۶۶۳/۱

ابوعوانه الوضاح بن عبدالله، یزید بن ابراهیم تستری او الیسع بن قیس رحمهم الله وغیره شامل دی.(۱)
تلامذه: دَدوی نه روایت کونکوکښې ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، ابوالازهر احمدبن الازهر نیشاپوری، احمدبن بزیع، احمدبن حسن ترمذی، احمدبن محمدبن عبدالله بن القاسم بن ابی بزه بزی مقری، احمدبن منصور مروزی، حجاج بن شاعر، حسن بن علی خلال، سلمه بن شبیب نیشاپوری، ابو داؤد سلیمان سیف حرانی، عبدالله بن منیر مروزی، ابوعبدالرحیم محمدبن احمدبن ابی عیسی جوزجانی، ابوکریب محمدبن علاء، محمدبن مقصود جوزمانی مکی، محمود بن غیلان مروزی، وهب بن حفص حرانی او ابوعبیده بن فضیل بن عیاض رحمهم الله وغیره شامل دی. (۲)
په توثیق کښې دَ ائمه اقوال: امام ابوداؤد امام ترمذی اوامام نسائی رحمهم الله دَده روایت نقل کړې دې اوامام بخاری رحمه الله «مقروناً بغیره» دَ تاکید په توګه دَده روایت نقل کړې دې. (۳) ابوعبدالرحمن المقری رحمه الله وائی «هوأحفظ منی» (۴) ابوزرعه رحمه الله وائی «لابأس به» (۵) امام مزّی رحمه الله وائی «ثقة مأمون» (۶) امام ابوحاتم رحمه الله وائی «شیخ» (۷) امام ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده (۸) امام دار قطنی رحمه الله فرمائی: «ثقة» (۹) حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې فرمائی «صدوق» (۱۰)
وفات: امام بخاری رحمه الله فرمائی دعبدالملک بن ابراهیم په ۲۰۴ یا ۲۰۵ هجری کښې انتقال شوې (۱۱) ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې هم داقول اختیارکړې دې (۱۲) علامه ذهبی علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله ۲۰۵ هجری دَ هغوی دَ وفات کال ګرځولې دې. (۱۳)
شعبة: دَ امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج بن وردعتکی، واسطی، بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات کشف الباري کتب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. (۱۴)

تخریج تعلیق

۱) تهذیب الکمال: ۲۸۰-۲۸۱/۱۸ تاریخ الإسلام: ۴۲۱/۵ الجرح والتعدیل: ۴۰۵/۵ تهذیب التهذیب: ۳۸۴/۶.
۲) تهذیب الکمال: ۲۸۱/۱۸ تهذیب التهذیب: ۳۸۵/۶ تاریخ الإسلام: ۴۲۱/۵.
۳) تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸ الکاشف: ۶۶۳/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۳.
۴) تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸ تاریخ الإسلام: ۴۲۲/۵ تهذیب التهذیب: ۳۸۵/۶.
۵) الجرح والتعدیل: ۴۰۶/۵ تهذیب التهذیب: ۲۸۵/۶ تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸ تاریخ الإسلام: ۴۲۱/۵.
۶) تاریخ الإسلام: ۴۲۱-۴۲۲/۵ تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸ تهذیب التهذیب: ۳۸۵/۶.
۷) الجرح والتعدیل: ۴۰۶/۵ تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸ تهذیب ا لتهذیب: ۳۸۵/۶.
۸) کتاب الثقات: ۳۸۷/۸ تهذیب التهذیب: ۳۸۵/۶.
۹) تهذیب التهذیب: ۳۸۵/۶.
۱۰) تقریب التهذیب: ۶۱۳/۱.
۱۱) التاریخ الکبیر: ۴۰۶/۵ تاریخ الإسلام: ۴۲۲/۵ تهذیب الکمال: ۲۸۲/۱۸.
۱۲) کتاب الثقات: ۳۸۷/۸.
۱۳) الکاشف: ۶۶۳/۱ عمدة القاری: ۲۹۴/۳ إرشاد الساری: ۴۹۱/۱.
۱۴) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

قال يزيد بن هارون، وبهز، والجدي عن شعبة: قدر صاع. دا متابعت ناقصه دي دا امام بخاري رحمه الله په توګه دتعليق ذكركړې دې. (1)يزيدبن هارون، بهز او جدی عن شعبه روايت كوم چه امام بخارى رحمه الله دتعليق په توګه ذكركړې دې. ددې باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې مذكوره تعليق كښې دَ يزيدبن هارون دَ شعبه نه روايت ابوعوانه موصولاً نقل كړې دې. (2)البته حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى چه ابوعوانه رحمه الله په خپل صحيح كښې روايت كړې دى.(3) خوعلامه عينى رحمه الله فرمائى چه ابوعوانه رحمه الله په خپل مستخرج كښې دا نقل كړې دى. (4)په دواړو كښې هيڅ تعارض نشته دې ځكه چه صحيح اومستخرج دواړه هم ديوكتاب نومونه دى،حافظ ابن حجر رحمه الله دَيزيد بن هارون عن شعبه والا روايت دَ صحيح ابى عوانه په حواله سره په تغليق التعليق كښې مكمل سندسره تخريج كړې دې. (5)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَ يزيدبن هارون عن شعبه والا روايت باره كښې فرمائى چه ابونعيم هم مذكوره تعليق په خپل مستخرج كښې موصولاً نقل كړې دې. (6)حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَابونعيم رحمه الله دَ طريق تخريج كړې دې. (7)دَ بهز بن اسد دَ امام شعبه نه روايت لكه چه امام بخارى رحمه الله تعليقاً ذكركړې دې محدث اسماعيلى خپل مستخرج كښې دا موصولاً نقل كړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَهغه دَ سند تخريج كړې دې. (8)البته دَ عبدالملك بن

---

(1) عمدة القاري:٣/٢٩٤.

(2) هدى السارى مقدمة فتح البارى:١/٢٥ فتح البارذى:٢/٤٨٢ عمدة القارى:٣/٢٩٤.

(3) هدى السارى:١/٢٥.

(4) عمدة القارى:٣/٢٩٤.

(5)تعليق التغليق: ٢/١٥٢ قال الحافظ ابن حجرفيه: أما حديث يزيد بن هارون، فقال أبوعوانة فى صحيحه: حدثنا محمد بن عيسى العطار، ثنا يزيد بن هارون، أنا شعبة، عن أبى بكربن حفص، عن أبى سلمة عن عائشة، سألها أخوها من الرضاعة عن غسل النبى ﷺ من الجنابة، فدعت بإناء قدرصاع، فاغتسلت وصبت على رأسها ثلاثا.

(6) فتح البارى:٢/٤٨٢عمدة القارى:٣/٢٩٤.

(7) عمدة القارى:٣/٢٩٤وقال الحافظ فى تغليق التعليق: ٢/١٥٢ وقرأته عالياً على عبدالله بن محمد بن أحمد المقدسى، أنباكم عبدالله بن الحسين ابن الحسن وقرأت على عبدالله أيضاً، عن زينب بنت أحمد بن عبدالرحيم عن الحافظ أبى الحجاج بن خليل، أن محمد بن إسماعيل الطرسوسى أخبره عن الحسن بن أحمد، أنا أبونعيم الحافظ، أنا أبوبكربن خلاد، ثنا الحارث بن محمد، ثنا يزيد بن هارون: مثله سواء. وكذلك وصله البيهقى فى السنن الكبرى له: ١/١٩٥، فى كتاب الطهارة، باب أستحباب أن لاينقص فى الوضوء من مدولا فى الغسل من صاع عن الحاكم عن بكر الصير فى عن الحارث عن يزيد بن هارون مثله.

(8)تغليق التعليق: ٢/١٥٢ عمدة القارى:٣/٢٩٤ وقال العلامة العينى: أما طريق بهز بن أسد فرواها الإسماعيلى: حدثنا المنيعى يعقوب وأحمد حدثنا إبراهيم قالا: حدثنا بهز بن أسد، حدثنا شعبه. وقال الحافظ ابن حجر رحمه الله: أماطريق بهز بن أسدفقال الإسماعيلى فى مستخرجه: أخبرنا المنيعى، حدثنا يعقوب وأحمد، أنبانا إبراهيم قال: حدثنا بهز بن أسدبه.

ابراهیم جدی دَ روایت باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله «لم أجدها» او علامه عینی رحمه الله «فلم أقف علیه» فرمائیلی دی.(۱)

دَ تعلیق غرض: دَ امام بخاری رحمه الله مقصد اوغرض دَدې تعلیق نه دا بیان کول دی لکه څنګه چه دَ امام شعبه رحمه الله شاګرد عبدالصمدرومبې روایت (حدیث باب) کښې دَحضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها باره کښې «فدعت بإناء نحواً من صاع» الفاظ نقل کړی دی نوهم دَامام شعبه رحمه الله درې نورو شاګردانو یزید بن هارون، بهز او جُدی «نحواً من صاع» په ځائې «قدر صاع» الفاظ نقل کړی دی.(۲) نولکه چه امام بخاری رحمه الله دَ روایت دَ الفاظوتحقیق کوی اودَ امام شعبه رحمه الله شاګردانو دَحضرت عائشه رضي الله عنها باره کښې مختلف الفاظ نقل کړی دی دا بیان کوی په دواړو روایتونوکښې فرق دادې چه «نحواً من صاع» کښې دَتقریب بیان دې چه حضورپاك په صاع اودَدې په شان په لوښی سره غسل کولو په دې کښې تحدیدنشته دې بلکه صاع اودَدې په شان لوښی کښې چه به ئې په څومره اوبوسره غسل کولې شو هم په هغې سره به ئې غسل کولو په دې کښې دکمی زیاتی دواړو ګنجائش شته. په دویم روایت کښې امام شعبه نه دَهغه دریوشاګردانو «قدرصاع» الفاظ نقل کړی دی په دې کښې دَ تحقیق اوتحدید بیان دې. هم دغه مسنون دی اودَ حنفیه مسلك هم دَدې مطابق دې.

قوله: قدرصاع: تقدیری عبارت به داسې شی «فدعت بإناء قدر صاع» قدرصاع کښې هم «نحواً من صاع» په شان دوه ترکیبی احتمال دې. چه مجرور اولوستلې شی نودا به دَ اناء صفت جوړیږی یا دا اعراب حکائی دې اوکه منصوب اولوستلې شی نوهم به دَ اناء صفت جوړیږی او اناء دَ دعت مفعول به کیدو دَ وجې نه محلاً منصوب وی یا بیا أعني فعل محذوف مفعول به کیدودَ وجې نه منصوب وی.(۳)

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه روایتونه (حدیث باب اوتعلیق) مآل هم یو ګرځولې دې هغه فرمائی: «والمراد من الروایتین أن الاغتسال وقع بملء الصاع من الماء تقریباً لا تحدیداً». (۴)
یعنی دَ الأقوال دواړو روایتونونه مراددادې چه په یوصاع اوبوسره دَ غسل کیدل تقریبی امر دې نه چه تحدیدی.

دَعلامه عینی رحمه الله نقد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په مذکوره رائې باندې نقد فرمائیلې دې هغه وائی چه یوصاع اوبوسره غسل کیدلوته تقریبی امر وئیل نه چه تحدیدی، دابخپله دَ حافظ صاحب رحمه الله په سابق باب کښې حدیث مجاهد عن عائشه رضي الله عنها په ذیل کښې وئیلې شوې خبرې معارض دې څکه چه دَامام مجاهد رحمه الله په روایت کښې تیرشو چه کله هغه صاع ناپ کړو نوهغه اته رطل وو. په دې باندې کلام کولوسره حافظ رحمه الله وئیلی وو «إن الحزر لا یعارض به التحدید» چه حزر (ناپ کول) دَ تحدید معارض نه

---

۱) هدی الساری:۲۵/۱ عمدة القاری:۲۹٤/۳.
۲) عمدة القاری:۲۹٤/۳.
۳) عمدة القاری:۲۹٤/۳ فتح الباری:٤۸۲/۲ إرشاد الساری:٤۹۱/۱.
٤) فتح الباری:٤۸۲/۲.

شي جوړيدي. لکه چه حافظ رحمه الله په باب سابق کښې تحديد صحيح او راجح ګرځولي وو. اوس «والمراد من الروايتين الخ» نه تقريب مراد اخستل دَ سابقه خبرې منافي او مناقض ده.(١)
دَامام بخاري رحمه الله غرض خوتعليق سره دَ روايت الفاظوکښې فرق بيانول دي ګني څنګه چه دَ باب په رومبي روايت سره دَ تقريب معنى په واضحه توګه په پوهه کښې راځي هم دغه شان په مذکوره تعليق کښې «قدر صاع» الفاظ دَتحديد واضحت کوي. دَحافظ ابن حجر رحمه الله دا وينا چه دواړو روايتونونه تقريب مراد دې نه چه تحديد، دا صحيح نه دی. حافظ صاحب په سابقه باب کښې صرف په حنفيه باندې دَ رد کولودَ پاره دَ تحديد قول صحيح ګرځولي او اوس دلته په دواړو روايتونوسره تقريب مراد اخلي حالانکه په تعليق سره تقريب نه بلکه تحديد معلوميږي.

الحديث الثاني

٢٥٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ هُوَ وَأَبُوهُ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَسَأَلُوهُ عَنِ الغُسْلِ، فَقَالَ: «يَكْفِيكَ صَاعٌ»، فَقَالَ رَجُلٌ: مَا يَكْفِينِي، فَقَالَ جَابِرٌ: «كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعَرًا، وَخَيْرٌ مِنْكَ» ثُمَّ أَمَّنَا فِي ثَوْبٍ [حديث باب ٢٤٩، ٢٥٢، ٢٥٣] (٢)

ترجمه: مونږ ته بيان اوکړو عبدالله بن محمد اووئيل مونږ ته يحيى بن آدم، اووئيل مونږ ته زهير دَ ابواسحاق نه هغه (ابواسحاق) وائي چه مونږ ته ابوجعفر (محمدباقر) بيان اوکړو چه هغه اودَهغه پلار (زين العابدين) حضرت جابر رضي الله عنه سره وو اوهغوی سره څه خلق هم ناست وو. هغوی دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه دَغسل باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اووئيل ستاسودَپاره يوصاع اوبه کافي دي يوسړی (حسن بن محمدبن علي) اووئيل ماله خوکافي نه دي. حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل (دا مقدار اوبه) خوبه دَهغوی دَپاره کافي کيدلې دَ چا ويښته چه ستانه زيات ګڼ وو او څوک چه ستا نه بهتر وو (يعني حضورپاک) بيا حضرت جابر رضي الله عنه هم په يوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفرعبدالله بن محمدبن عبدالله بن جعفر بن اليمان بن اخنس بن خنيس جعفي، بخاري، مسندي دي. دَ ده مختصر احوال كتاب الايمان باب امور الايمان لاندې (٣)او تفصيلي حالات كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه دَ رومبي حديث په ذيل کښې تيرشوي دي. (٤)

---

١) عمدة القاري:٣/٢٩٤.

٢) احديث أخرجه البخاري في الباب نفسه رقم: ٢٥٦-٢٥٥ومسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم:٣٢٩والنسائي في سننه، كتاب الغسل باب ذكر القدر الذي يكتفى به الرجل من الماء للغسل رقم:٣٢١ انظر جامع الأصول:١٨٣/٧ رقم:٥٣٢٩ وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم:٢٦٤١.

٣) كشف الباري:٦٥٧/١.

٤) راجع ص:٢٤١.

يحيى بن ادم: دا ابوزكريا يحيي بن آدم بن سليمان كوفي اموى قرشي رحمه الله دې.(١) طبقه تاسعه په كبار ائمه كښې د دوى شمير كيږي.(٢) علامه ذهبي رحمه الله ليكلي دي چه د ٢٣٠هجري نه پس هغه پيداشوې خپل پلار ئې نه دې ليدلې لكه چه دې كوم وخت د خپلې مور په خيټه كښې وو نوهغه وخت د ده د پلار انتقال شوې وو.(٣)

اساتذه او شيوخ: د يحيى بن آدم رحمه الله استاذان او شيوخ كښې ابراهيم بن حميد رواسى، ابراهيم بن سعد زهرى، اسرائيل بن يونس، بشر بن سرى، جرير بن حازم، حسن بن صالح، حسين على جعفى، حفص بن غياث، زهير بن معاويه، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، سليمان بن مغيره، ابوالاحوص سلام بن سُليم، عبدالله بن مبارك، عمار بن زريق، عيسى بن طهمان، فضيل بن عياض، فطرابن خليفه، قطبه بن عبدالعزيز، مالك بن مغول، مسعر بن كدام، مفضل بن مُهلهَل، ابوعوانه الوضاح بن عبدالله، وكيع بن الجراح، وهب بن خالد، يحيى بن زكريا بن ابى زائده، يزيد بن عبدالعزيز، ابوبكر بن عياش، ابوبكر نهشلى، ابوشهاب حناط او ابومعاويه ضرير رحمهم الله وغيره شامل دى.(٤)

تلامذه: د دوى نه روايت كونكو كښې امام احمدبن حنبل، اسحاق بن راهويه، بشربن خالد عسكرى، سفيان بن وكيع بن جراح، ابوبكرعبدالله بن محمد بن ابى شيبه، عبدالله بن محمدمسندى، عبدالرحمن بن صالح ازدى، عبد بن حميد، عثمان بن محمد ابن ابى شيبه، على بن محمد طنافسى، على بن مدينى، محمدبن عبدالله بن مبارك، محمدبن العلاء، محمود بن غيلان مروزى، يحيى بن معين وغيره رحمهم الله دى.(٥)

جلالت شان: محمود بن غيلان رحمه الله وائي ما د ابواسامه رحمه الله نه واؤريده چه سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه په خپله زمانه كښې په هراعتبارسره د خلقو مشر اوامير وو. د هغوى نه پس (د علم په اعتبارسره) ابن عباس رضي الله عنهما د هغوى نه پس شعبى رحمه الله د هغوى نه پس سفيان ثورى رحمه الله او بيا يحيى بن آدم مشروو.(٦)

علامه ذهبى رحمه الله په سيراعلام النبلاء كښې په مذكوره قول باندې د ډيرو نورو كبار ائمه د نومونو اضافه كړې ده. د يحيى بن آدم رحمه الله باره كښې فرمائي چه هغه د لوئى ائمه اجتهاد نه وو.(٧) على بن مدينى رحمه الله فرمائي الله تعالى دې په يحيى بن آدم رحمه الله باندې رحم اوكړى هغه سره ښه ښكلې علم وو بيانى د هغه مدح او تعريف بيان كړو.(٨) ابواسامه رحمه الله وائى ((انه كان جامعا للعلم))(١)

---

(١) تهذيب التهذيب:١١/١٧٥تهذيب الكمال:٣١/١٨٨ الجرح والتعديل:٩/١٨٥كتاب الثقات لابن حبان: ٩/٢٥٢الفهرست لابن النديم ص:٢٨٣ سيرأعلام النبلاء:٩/٥٢٢ تذكرة الحفاظ:١/٣٥٩ الكاشف:٢/٣٦٠تقريب التهذيب ص٥٨٧ تاريخ الإسلام:٥/٣٨٨.

(٢) تقريب التهذيب ص٥٨٧ رقم الترجمة:٧٤٩٦.

(٣) سيرأعلام النبلاء:٩/٥٢٢ رقم الترجمة:٢٠٤.

(٤) تهذيب الكمال:١٨٩-١٩٠/ الجرح والتعديل:٩/١٨٥تهذيب التهذيب: ١١/١٧٥ سيرأعلام النبلاء:٩/٥٢٣ تاريخ الإسلام:٥/٣٨٨.

(٥) تهذيب الكمال:١٩٠-٣١/١٩١ سيرأعلام النبلاء:٩/٥٢٣ تهذيب التهذيب:١١/١٧٥.

(٦) تهذيب الكمال:٣١/١٩٢.

(٧) سيرأعلام النبلاء: ٩/٥٢٥.

(٨) تهذيب الكمال:٣١/١٩١ سيرأعلام النبلاء:٩/٥٢٤ تاريخ الإسلام:٥/٤٨٨.

دَ ائمه حضراتو توثيقي اقوال: يعقوب بن شيبه رحمه الله وائي «ثقة، كثير الحديث، فقيه البدن، ولم يكن له سن متقدم» (۱)علامه ذهبي رحمه الله تاريخ اسلام كښې ليکلي دي «كان فقيهاً إماماً قارئاً، غزير العلم» (۲) امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي «واحد الناس» (۳)ابوحاتم رحمه الله اوفرمائيل «كان يتفقه، وهو: ثقة» (۴) يحيى بن معين رحمه الله امام نسائي رحمه الله وغيره دَهغه توثيق کړې دې. (۵)ابن حبان رحمه الله كتاب الثقات كښې دَ دوی تذکره کړې ده هغه فرمائي «كان متقناً يتفقه» (۶) ابن سعد رحمه الله فرمائي «كان ثقة» (۷)عجلي رحمه الله وائي «كان ثقة، جامعاً للعلم، عاقلاً، ثبتاً في الحديث» (۸)حافظ ابن حجر رحمه الله تقريب كښې ليکلي دي «ثقة، حافظ، فاضل» (۹)
(۱۰)ابن شاهين دَ يحيى بن ابي شيبه رحمه الله نه نقل کړې دی هغه فرمائي «ثقة، صدوق، ثبت، حجة مالم يخالف من هو فوقه مثل وكيع» (۱۱)

وفات: محمدبن سعد رحمه الله امام بخاري رحمه الله اوابوحاتم رحمه الله فرمائي چه يحيى بن آدم رحمه الله وفات ۲۰۳هجرى كښې شوې دې(۱۲)ابن سعد رحمه الله ليکلي دي چه صلح (۱۳)په سر باندې نصف ربيع الاول (۱۴) ۲۰۳هجرى مامون په زمانه كښې هغه وفات شوې(۱۵)دَمامون وزير حسن بن سهل دَهغه جنازه کړې وه.(۱۶)

زهير: دا ابوخيثمه زهير بن معاويه بن حديج بن الرحيل بن زهير بن خيثمه جعفي كوفي دې. دَ دوی تفصيلي حالات كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان رومبي حديث لاندې تيرشوی دی. (۱۷)

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبيدسبيعي كوفي دې. دَ دوی تفصيلي حالات كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان رومبي حديث لاندې تيرشوی دی. (۱)

---

(1) تهذيب ا لكمال:۱۹۲/۳۱ سيرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تاريخ الإسلام:۴۸۸/۵.
(2) تهذيب ا لكمال:۱۹۱/۳۱ سيرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تاريخ الإسلام:۴۸۸/۵ تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱.
(3) تاريخ اسلام:۴۸۸/۵.
(4) تهذيب ا لكمال:۱۹۱/۳۱ سيرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱ تذكرة الحفاظ:۳۶۰/۱.
(5) الجرح والتعديل:۱۵۸/۹تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱ سيرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹.
(6) تهذيب ا لكمال:۱۹۱/۳۱ سيرأعلام النبلاء:۵۲۳/۹ تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱ تذكرة الحفاظ:۳۶۰/۱.
(7) كتاب الثقات:۲۵۲/۹ تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱.
(8) الطبقات الكبرى:۴۰۲/۶.
(9) تهذيب التهذيب:۱۷۵/۱۱.
(10) تهذيب التهذيب:۱۷۶/۱۱.
(11) تهذيب التهذيب:۱۷۶/۱۱ تعليقات تهذيب الكمال:۱۹۲/۳۱..
(12) الطبقات الكبرى:۴۰۲/۶ الجرح والتعديل:۱۵۹/۹-۱۵۸التاريخ الكبير:۲۶۲/۸.
(13) الصلح: هوإسم نهر كبير بين واسط وجبل عليه عدة قرى، وعليه كانت دار الحسن بن سهل وزير المامون. انظر سيرأعلام النبلاء مع تحقيق كامل الخراط:۴۹۲/۹.
(14) ابن حبان ربيع الآخر نقل کړې دې كتاب الثقات:۲۵۲/۹.
(15) الطبقات الكبرى:۴۰۲/۶.
(16) تهذيب الكمال:۱۹۲/۳۱تاريخ اسلام:۴۸۸/۵.
(17) كشف الباري:۳۷۰/۲-۳۶۷.

ابوجعفر: دا ابوجعفر محمدبن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب دې چه د باقر په نوم سره مشهوردې (۲) د دوی حالات کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء الامن المخرجین لاندې تیرشوی دی.

ابوه (علی بن الحسین): داد ابوجعفر پلار علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علوی قرشی هاشمی دې.(۳) ابوالحسن ددوی کنیت دې. ابوالحسن، ابومحمد او ابوعبدالله هم ورته وئیلی شی.(۴) دده د مور نوم سلامه یا سُلافه دې چه د شاه فارس یزدجزد لور وه.(۵) ابن سعد رحمه الله د تابعین په طبقه ثانیه کښې د دوی تذکره کولوسره لیکلی دی چه دده د مور نوم غزاله وو.(۶)

علامه مزی رحمه الله د یعقوب بن سفیان نه اوعلامه ذهبی رحمه الله تاریخ اسلام کښې نقل کړی دی چه علی بن حسین رضی الله عنه ۳۳ هجری کښې پیداشوې.(۷) خو سیرأعلام النبلاء کښې علامه ذهبی لیکلی دی چه کیدې شی د دوی پیدائش ۳۸ هجری کښې شوې دې.(۸)

په معرکه دکربلاکښې شرکت: ده ته علی اصغیروئیلې شی. د ده نور رونړه چه د ده نه لوئی وو هغوی ته به علی اکبروئیلې شو. معرکه دکربلا کښې خپل پلار حضرت امام حسین رضی الله عنه سره دې شهید کړې شوې وو.(۹)

علی اصغر یعنی علی بن حسین هم خپل پلار حضرت امام حسین رضی الله عنه سره د کربلا په معرکه کښې شریک وو. هغه وخت د ده عمر ۲۳ یا ۲۵ کاله وو. دې په هغه موقعه باندې بیمار وو او په کټ پروت وو. کوم وخت چه حضرت امام حسین رضی الله عنه شهید کړې شو نوشمر اووئیل دې هم قتل کړئی. د شمیر ملګروکښې چا اووئیل سبحان الله آیا ته داسې ځوان قتل کول غواړې چه بیماردې او هغه زمونږ خلاف جنګ هم نه دې کړې. په دې کښې عمر بن سعد بن ابی وقاص راغلو اوهغه اووئیل چه دې ښځو اودې بیمار یعنی علی اصغر سره هیڅ غرض اونه کړئی. دې دهغه ځائی نه دمشق ته راوړلې شو. یزید د ده اکرام اوکړو اودهغوی دکور والوسره ئې واپس مدینې ته اولیګلو.(۱۰)

شیوخ حدیث: دهغه په شیوخ حدیث کښې دهغه پلار حضرت امام حسین رضی الله عنه دهغه تره حضرت امام حسن رضی الله عنه ام المؤمنین حضرت صفیه رضی الله عنها، ام المؤمنین حضرت عائشه رضی الله عنها ام المؤمنین حضرت ام سلمه رضی الله عنها، حضرت ابوهریره رضی الله عنه، ابن عباس رضی الله عنهما، ابورافع، مسور بن مخرمه، زینب بنت ابی سلمه،

---

(۱) کشف الباری:۲/۳۷۰-۳۷۵.
(۲) عمدة القاری: ۳/۷۷، ۲۹۵.
(۳) تهذیب الکمال:۲۰/۳۸۲ سیرأعلام النبلاء:۴/۳۸۶حلیة الأولیاء:۳/۱۳۳تذکرة الحفاظ:۱/۷۴تهذیب التهذیب:۷/۳۰۴کتاب الثقات:۵/۱۵۹ الجرح والتعدیل:۶/۲۲۹التاریخ الکبیر:۶/۲۶۶تاریخ الإسلام:۳/۱۸۰الکاشف:۲/۳۷.
(۴) تهذیب الکمال:۲۰/۳۸۲ سیرأعلام النبلاء:۴/۳۸۶ تهذیب التهذیب:۷/۳۰۴ تاریخ الإسلام:۳/۱۸۰.
(۵) سیرأعلام النبلاء:۴/۳۸۶تهذیب الکمال:۲۰/۳۸۳.
(۶) الطبقات الکبری:۵/۲۱۱تاریخ الإسلام:۳/۱۸۱.
(۷) تاریخ اسلام:۳/۱۸۱ تهذیب الکمال:۲/۴۰۲.
(۸) سیرأعلام النبلاء:۴/۳۸۶.
(۹) تاریخ اسلام:۳/۱۸۱الطبقات الکبری:۵/۲۱۱.
(۱۰) الطبقات الکبری:۵/۲۱۲-۲۱۱ تاریخ الاسلام:۳/۱۸۱سیرأعلام النبلاء:۴/۳۸۷-۳۸۶.

سعید بن مسیب، سعیدبن مرجانه، مروان بن حکم، ذکوان ب، عمرو بن عثمان بن عفان، عبید الله بن ابی رافع رحمهم الله وغیره شامل دي. دَحضرت علي رضي الله عنه نه مرسل روایت کوي.[1]

تلامذه: دَ دوی نه روایت کونکوکښې دَهغوی ځوئې ابوجعفر محمد، عمر، زید، عبدالله ابن شهاب زهري، عمرو بن دینار، حکم بن عتیبه، زید بن اسلم، یحیی بن سعید، ابوالزناد، علي بن جدعان، حبیب بن ابی ثابت، عاصم بن عبیدالله، عاصم بن عمر بن قتاده بن نعمان، قعقاع بن حکیم، ابوالاسود، هشام بن عروه، ابوزبیرمکي، ابوحازم، عبدالله بن مسلم بن هرمز، محمدبن فرات تمیمي، منهال بن عمرو، حکیم بن جبیر، زیدبن اسلم، طاوس بن کیسان، عاصم بن عبیدالله بن عاصم بن عمر بن الخطاب، عبیدالله بن عبدالرحمن، قاسم بن عوف شیباني، محمدبن هلال مدني، مسلم البطین، یحیی بن سعید انصاري او ابوحمزه ثمالي وغیره شامل دي.[2]

جلالت شان او دَ ائمه توثیقي اقوال: سفیان بن عیینه رحمه الله دَ زهري رحمه الله نه نقل کړي دي هغه فرمائي «**مارأیت قرشیاً أفضل من علي بن حسین**»[3] مادَعلي بن حسین رحمه الله نه افضل یوقریشي نه دې لیدلې. ابن سعد رحمه الله طبقات کښې لیکلي دي «**کان علي بن حسین ثقة مأموناً کثیرالحدیث، عالیاً، رفیعاً ورعاً**»[4] ابن عیینه رحمه الله دَ زهري رحمه الله نه نقل کړي دي چه زه به اِکثردَ علي بن حسین رحمه الله په مجلس کښې کیناستم دَهغه نه لوئې هیڅوک ما فقیه نه دې لیدلې لیکن هغه به ډېرې کمې خبرې کولې.[5] امام مالك رحمه الله فرمائي «**لم یکن في أهل البیت مثله وهوابن أمة**»[6] دَعلي بن حسن رحمه الله په شان په اهل بیت کښې بل څوك نشته حالانکه هغه دَ یوې وینځې ځوئې وو. ابن حبان په کتاب الثقات کښې دَهغه تذکره کړې ده. فرمائي «**کان من أفاضل بني هاشم من فقهاء أهل المدینة وعبادهم...... وکان یقال بالمدینة: إن علي بن الحسین سیدالعابدین في ذلك الزمان**»[7] یعنې علي بن حسین رحمه الله دَ بنوهاشم دَ بهترین خلقو نه اود اهل مدینه دَ فقهاؤ اوعابدین نه وو. په هغه زمانه کښې په مدینه کښې هغه ته سیدالعابدین یعنې دَ عابدانو سردار وئیلې کیدلو. سعید بن مسیب رحمه الله فرمائي «**مارأیت أورع منه**»[8] امام عجلي رحمه الله فرمائي «**مدني، تابعي، ثقة**»[9]

---

[1] تهذیب الکمال ۳۸۳/۲ سیرأعلام النبلاء: ۳۸۷/٤ تهذیب التهذیب: ۳۰٤/۷.

[2] تهذیب الکمال ۳۸٤/۲-۳۸۳ سیرأعلام النبلاء: ۳۸۷/٤ تهذیب التهذیب: ۳۰٤/۷.

[3] تهذیب الکمال: ۳۸٤/۲۰ سیرأعلام النبلاء: ۳۸۷/٤.

[4] الطبقات الکبری: ۲۲۲/۵ تهذیب الکمال: ۳۸٤/۲۰.

[5] تهذیب الکمال: ۳۸٦/۲۰ سیرأعلام النبلاء: ۳۸۹/٤.

[6] سیرأعلام النبلاء: ۳۸۹/٤ تهذیب الکمال: ۳۸۷/۲۰ تهذیب التهذیب: ۳۰۵/۷.

[7] کتاب الثقات: ۱٦۰/۵-۱۵۹.

[8] حلیة الأولیاء: ۱٤۱/۳ تهذیب التهذیب: ۳۰۵/۷ تهذیب الکمال: ۳۸۹/۲۰.

[9] تهذیب التهذیب: ۳۰۵/۷ تهذیب الکمال: ۳۸۸/۲۰ سیرأعلام النبلاء: ۳۸٦/٤.

دَ عبادت کونکوزینت: امام مالك رحمه الله فرمائي ماته دا خبره رسیدلې ده چه دَعلي بن حسین رحمه الله ترمرګه پورې هره ورځ زر رکعته نفل کولو معمول وو. ((وکان یسمی زین العابدین لعبادته)) هغه ته دَ کثرت عبادت دَ وجې نه زین العابدین وئیلې کیدلو.(۱)

امام زهري رحمه الله چه به کله هم دَ علي بن حسین رحمه الله تذکره کوله نو ژړل به ئې او فرمائیل ئې زین العابدین یعني هغه دَ عبادت کونکو زینت وو(۲) ابونعیم رحمه الله فرمائي ((زین العابدین، منار القانتین، کان عابداً وفیاً وجواداً حفیاً)) (۳) یعني هغه دَ عبادت کونکو زینت، دَ قانتینو علامت، دَعبادت حق اداکونکې او ډیرزیات سخي او مشفق وو.

دَ الله تعالی نه ویره: حضرت علي بن حسین رحمه الله چه به کله دَ مانځه دَ پاره اودس کولو نو دَ مانځه پورې به په هغه باندې یو رِچ جاري وو. چادَې باره کښې پوښتنه اوکړه نوونئ فرمائیل تاسو ته نه ده معلومه چه زه دَ چا په وړاندې اودریدو ته روان یم اوچاسره مناجات کونکې یم (یعني الله تعالی ته).(۴)

سخاوت: زین العابدین رحمه الله چه یوطرف ته دَ اوچتې درجې عبادت کونکې وو نوبل طرف ته ډیر زیات سخي هم وو. چنانچه حجاج بن ارطاة دَ ابوجعفر رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائي چه زما پلار علي بن حسین رحمه الله دوه ځل خپل ټول مال دَ الله تعالی په لاره کښې ورکړې وو. (۵)

ابوحمزه ثمالي رحمه الله وائي علي بن حسین رحمه الله به دَ شپې په تیاره کښې په شا باندې ډوډئ رابارکولې اومسکینان به ئې لټول اوفرمائیل به ئې چه دَ شپې په تیاره کښې صدقه کول دَ الله تعالی غصه یخوي.(۶)

شیبه بن نعامه وائي چه علي بن حسین رحمه الله به خلقو په ژوند کښې بخیل خیال کولو خوچه کله دَهغوی انتقال اوشو نو پته اولګیدله چه دوه به دَ مدینې دَ سلو کورونو کفالت کولو.(۷)

جلالت شان اوهیبت: خلقوبه دَهغوی ډیرزیات قدر اوعزت کولو. ابونعیم رحمه الله علامه مزي رحمه الله او علامه ذهبي رحمه الله یوه مشهوره واقعه بیان کړې ده: هشام بن عبدالملك دَخپل خلافت دَ زمانې نه وړاندې یوځل حج له لاړو. دَ بیت الله شریف دَ طواف دوران کښې ئې څوځل دَ حجر اسود دَ ښکلولو اراده اوکړه لیکن دَ خلقو دَ رش دَ وجې نه ئې داسې اونه کړې شو. په دې کښې علي بن حسین رحمه الله دَ طواف دَپاره تشریف راوړو او طواف ئې کولو. چه کله حجر اسود ته رانیزدې شو نوخلق دَهغه دَ جلالت شان اوهیبت دَ وجې نه روستو شو تردې چه هغوی حجراسود ښکل کړو. هشام ته دا خبره ښه ښکاره نه شوه. په اهل شام کښې چادَ هغه نه تپوس اوکړو داڅوك دې دَ چا هیبت نه چه خلق پخپله دَ هغه دَ پاره

---

۱) تهذیب الکمال: ۳۹۰/۲۰ تهذیب التهذیب: ۳۰۶/۷ سیر أعلام النبلاء: ۳۹۲/۴.

۲) حلیة الأولیاء: ۱۳۵/۳.

۳) حلیة الأولیاء: ۱۳۳/۳.

۴) الطبقات الکبری: ۲۱۶/۵ تهذیب الکمال: ۳۹۰/۲ سیر أعلام النبلاء: ۳۹۲/۴.

۵) حلیة الاولیاء: ۱۴۰/۳ الطبقات الکبری: ۲۱۹/۵ تهذیب التهذیب: ۳۰۶/۷.

۶) حلیة الاولیاء: ۱۳۶/۳-۱۳۵ تهذیب الکمال: ۳۹۲/۲۰ سیر أعلام النبلاء: ۳۹۳/۴.

۷) الطبقات الکبری: ۲۲۲/۵ حلیة الأولیاء: ۱۳۹/۳ تاریخ الإسلام: ۱۸۴/۳-۱۸۳.

خائی خالی کولو باندې مجبور کړل؟ هشام په دې سوچ سره چه هسې نه اهل شام دَهغه طرف ته راغب نه شي وئی وئیل زه نی نه پیژنم چه دا څوك دې. مشهور شاعر فرزدق نیزدې ولاړوو هغه اوونیل چه زه دې پیژنم نوشامی اوونیل چه اې ابوفراس دا څوك دې؟ په دې باندې فرزدق دَ علی بن حسین رحمه الله په تعریف کښې ډیر شعرونه اوونیل په هغې کښې یوڅودادی:

هذا الذي تعرف البطحاء وطأته والبيت يعرفه والحل والحرم

هذا ابن فاطمة إن كنت جاهله بجده أنبياء الله قد ختموا

ترجمه: ① دا هغه سړې دې دَ چا په تګ سره چه بطحا پیژنی بیت الله، حل او حرم هم دې پیژنی.

ترجمه: ② دا دَ فاطمه رضي الله عنها څوئی (نمسې) دې سره دَدې چه ته دَ ده باره کښې دَ تجاهل نه کار اخلې هم دَ ده دَ نیکه محمد صلی الله علیه وسلم په ذریعه دَ انبیاء کرامو سلسله ختمه کړې شوې ده. یعنی دا داسې سړې دې څوك چه دَ بیت الله هره حصه پیژنی اګرچه ته دَده دَ پیژندګلونه انکار کوې.

دَ روافض دَڅان نه جوړو شوو نظریاتونه براءت: روافض دَ هغهٔ ائمه هدیٰ طرف ته ډیر زیاتې غلطې اواسلامی نظریات سره متصادم خبرې منسوب کړی دی. هغوی دَ انبیاء علیهم السلام په شان معصوم، مفترض الطاعه او منصوص من الله ګنړي. العیاذ بالله. حالانکه دَدغه حضراتو نه خونه عملاً اونه علمی اعتبارسره داسې څه خبره نقل ده البته دَدې مخالف اقوال ضرور روایت دی.

چنانچه فضیل بن مرزوق وائی چه ما دَ عمربن علی رحمه الله او حسین بن علی رحمه الله نه سوال اوکړو چه آیا داهل بیت نه څوك سړې داسې هم شته دَ چا اطاعت چه فرض ګرځولې شوې وی. اوآیا تاسو دَدې پیژندګلو لرئی اوڅوك چه دَدې معرفت نه لری ولې هغه به دَ جاهلیت په مرګ مری؟ نودې دواړو اوفرمائیل په الله تعالی باندې قسم په اهل بیت کښې داسې هیڅوك سړې نشته دې چه مفترض الطاعة وی اوچه داهل بیت باره کښې داسې خبره اوکړی هغه کذاب (دروغژن) دې.

فضیل بن مرزوق وائی چه ماعمربن علی رحمه الله ته اوونیل چه شیعه ګان داعقیده لری چه حضور پاك دَ څان نه پس دَ حضرت علی رضي الله عنه دَباره وصیت کړې وو هغوی دَ حسن رضي الله عنه دَباره اوحسن رضي الله عنه دَ حسین رضي الله عنه دَباره اوحسین رضي الله عنه دَخپل خوئی علی دَباره او هغه دَخپل خوئی محمد دَباره وصیت کړې وو. عمربن علی رحمه الله په جواب کښې اوفرمائیل په الله تعالی باندې قسم چه زما پلار په داسې حال کښې وفات شوې چه هغه د دوو حرفونوهم وصیت نه دې کړې. دغه خلقوباندې څه شوی دی چه مونږ پورې دروغ تړی الله تعالی دې دوی هلاك کړی. په الله پاك قسم دا خلق داهل بیت په نوم باندې خپلې خیټې ډکوی بیائې اوفرمائیل چه دا خنس دَ مارغانوګندګی ده او تاسو ته معلومه ده چه خنس څوك دې راوی اوونیل ماونیل چه معلی بن خنس وئی فرمائیل او معلی بن خنس. بیائی اوونیل ما تر ډیره وخته پورې سوچ کولو اوزه حیران شوم چه دَ دغه خلقو په عقلونوباندې الله تعالی پرده اچولې ده تردې چه معلی بن خنس هغوی ګمراه کړل.[1] عیسی بن دینار دَ ابوجعفر محمدبن علی بن حسین نه نقل کړی چه علی بن حسین دَ کعبه په دروازه کښې اودریدو او په مختاربن ابوعبیدباندې لعن کولو. چا اوونیل اې ابوالحسین تاسو په هغوی باندې ولې لعنت کوئی؟ حالانکه هغه ستاسو په نوم باندې ذبح

[1]) تهذیب الکمال: ۲۰/۳۹۶-۳۹۵.

كړې شوې دي. علي بن حسين رحمه الله اوفرمائيل بيشكه هغه دروغژن وو په الله تعالى اودَ هغه په رسول ﷺ پورې به ئې دروغ تړل.(١)

دَ بنواميه په اقتدا كښې مونځ: حكم دَ ابوجعفر نه نقل كړى دى هغه فرمائي چه مونږ به دَ بنواميه په اقتدا كښې بغيردَ څه تقيه مونځ كولو اوزه دَخپل پلار باره كښې ګواهى وركوم چه هغه هم دَ بنواميه په اقتدا كښې بغيردَ څه تقيه مونځ كولو.(٢)

دَخلفاء راشدين رضي الله عنهم احترام: دَاهل بيت دا پاكباز نفوس حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم خاص كر خلفاء راشدين باره كښې ئې نه يوازې دَ اهل سنت والجماعت والانظريه لرله بلكه دَهغوى دفاع كونكې هم ښكاريدل.

ابوحازم رحمه الله وائى چه دَعلي بن حسين رحمه الله نه چاتپوس اوكړو چه دَحضرت ابوبكر اوعمر رضي الله عنهما دَ حضورپاك په نيز څه مقام وو؟ هغه دَحضورپاك روضه مباركې ته اشاره كولوسره اوفرمائيل لكه څنګه چه دوى دواړه نن دَحضورپاك په روضه مباركه كښې رسول الله ﷺ سره دى هم دغه شان په ژوند كښې دَحضورپاك نيزدې ملګرى او صحابه وو. (٣)

دَخلفاء راشدين اوصحابه رضي الله عنهم دفاع: محمدبن علي بن حسين رحمه الله دَخپل پلار نه نقل كړې دي هغوى له دَعراق نه څه خلق راغله اوهغوى دَحضرت ابوبكر اوعمر رضي الله عنهما تذكره اوكړه اوهغوى سب اوشتم اوكړو. بيائى دَ حضرت عثمان رضي الله عنه په شان كښې ګستاخى اوكړه نوحضرت علي بن حسين رحمه الله اوفرمائيل ماهغوى ته اووئيل آيا تاسو دَاولين مهاجرينونه ئې دَچاباره كښې چه الله تعالى دا ارشاد فرمائيلي ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (٤)

هغوى اووئيل چه مونږ دَهغه خلقونه نه يودَچاباره كښې چه الله تعالى ارشادفرمائيلي دي. بيا حضرت علي بن حسين رحمه الله هغوى ته اووئيل چه آيا تاسو دَهغه خلقو نه يئ دَچاباره كښې چه الله تعالى دا ارشاد فرمائيلي ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (٥)

---

(١) الطبقات الكبرى:٢١٣/٥ تهذيب الكمال:٣٩٦/٢٠ سير أعلام النبلاء:٣٩٧/٤.

(٢) الطبقات الكبرى:٢١٧/٥ سير أعلام النبلاء:٣٩٧/٤.

(٣) تهذيب الكمال:٣٩٣/٢٠ سير أعلام النبلاء:٣٩٥/٤.

(٤) سورت الحشر الايه:٨. ترجمه: (دامال فئ) دَهغه حاجت مندو مهاجرينو حق دى څوك چه دَ خپلو كورونو اومالونونه ويستلې شوى دي. هغوى دَ الله تعالى دَ طرف نه دَ فضل او خوشحالئى غوښتونكي دى اودَ الله تعالى اودهغه دَ رسول ﷺ امدادكوى هم دغه خلق صادقان دى.

(٥) سورت الحشر الايه:٩. ترجمه: اودهغه خلقودپاره دى چه اول دې ځائي (يعنى مدينه كښې) ايمان سره مقيم دى (يعنى انصارمدينې) څوك چه دوى له هجرت كولوسره راځي دوى هغوى سره محبت كوى اوڅه چه دغه مهاجرينوته وركولې شى دوى په خپلو سينو كښې دهغې هيڅ خواهش هم نه محسوس كوى اودوى له په خپل ځان باندې ترجيح وركوى. كه په دوى باندې دَ تنګدستياحالت تيريږى اوكوم خلق چه دَخپل طبيعت دَ بخل نه محفوظ پاتې شى هم دغه هغه خلق دى چه فلاح اوخلاصې بيامومونكى دى.

هغوی اووئيل چه مونږ دَدغه خلقو نه هم نه يو په دي باندي حضرت زين العابدين رحمه الله اوفرمائيل چه تاسو خلقويخپله دَدي خبري اظهاراوکړو چه تاسو په آياتونوکښي مذکور دواړو فريقونه نه يئي نوزه دَدي خبري ګواهي ورکوم چه تاسو دَدي دريمي ډلي نه هم نه يئي دَچاباره کښي چه الله تعالى ارشادفرمائيلي دي ﴿ وَالَّذِينَ جَاءُو مِن بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ (١)

يحيى بن کثير دَ جعفر بن محمد رحمه الله نه اوهغوی دَخپل پلار نه نقل کړي دی هغه وائی زما پلار ل، يوسړي راغلو اووئی وئيل چه ماته دَابوبکر رضي الله عنه باره کښي اوښايه (چه هغه څنګه سړي وو؟) هغه اووئيل دَصديق رضي الله عنه باره کښي تپوس کوي؟ هغه سړی اووئيل چه ته هغه ته صديق وائی؟ امام باقر رحمه الله اوفرمائيل ستاموردي تا ورك کړی ما نه بهتر يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم اومهاجرين اوانصار هغه ته صديق وئيلي دي نوڅوك چه هغوی ته صديق نه وائی الله دي دَهغه خبره ربښتيانه کړی زه ابوبکر اوعمر رضي الله عنهما سره محبت کوه اوهغوی عزيز ګڼړه دَدي ټوله ذمه واری زما په سټ ده.(٢)يحيى بن سعيد وائی چه علی بن حسين (زين العابدين) رحمه الله اوفرمائيل «والله ماقتل عثمان إلا على وجه الحق» (٣)

وفات: دَ حضرت زين العابدين رحمه الله دَ وفات دَ کال تعيين کښي اختلاف دي. ابونعيم، شباب، ابوبکربن ابی شيبه، علی بن مدينی، قعنب بن محرز او ابن حبان رحمهم الله وغيره ٩٢هجری دَهغوی دَوفات کال ګرځولي دي.(٤) معن بن عيسى رحمه الله فرمائی ٩٣ هجری کښي انتقال شوی. (٥) يحيى بن بکير رحمه الله نه دَ ٩٥هجری قول نقل دي. (٦)بعض حضراتو نه دَ ٩٩هجری قول هم مروی دي. (٧)علی بن محمدمدائنی رحمه الله وائی ١٠٠هجری کښي وفات شوي.(٨)يحيى بن عبدالله هاشمی وائی چه علی بن حسين رحمه الله دَ چارشنبي په ورځ ١٤ربيع الاول ٩٤هجری کښي وفات شوي دي.(٩)

واقدی، ابوعبيد، امام بخاری، فلاس، علی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسين، عبدالحکيم بن عبدالله بن ابی فروه، علی بن عبدالله تميمی، محمدبن عبدالله بن نمير، يحيى بن معين، عمروبن علی، مصعب بن عبدالله زبيری، زبير بن بکار او جعفرصادق رحمهم الله نه هم دَ وفات کال ٩٤هجری

---

(١) سورت الحشرالايه:١٠.ترجمه: اوهغه خلق چه دَدي مهاجرينو اوانصارو نه پس راغله هغوی دا وائی چه اي زمونږ پروردګار زمونږ مغفرت هم اوفرمايه اوزمونږ دَدغه رونړو هم چه زمونږ نه وړاندي ئی ايمان راوړلي دي اوزمونږ په زړونو کښي دَايمان راوړونکودپاره هيڅ بغض مه ساتي اي زمونږ پروردګارته ډير شفيق ډير مهربان ئی. نور اوګورئی: سيرأعلام النبلاء:٣٩٥/٤ تهذيب الكمال:٣٩٤/٤-٣٩٣.

(٢) تهذيب الكمال:٣٩٥/٢-٣٩٤ حلية الأولياء:١٣٧/٣-١٣٦سيرأعلام النبلاء:٣٩٥/٤.

(٣) الطبقات الكبرى:٣١٦/٥سيرأعلام النبلاء:٣٩٧/٤.

(٤) تهذيب الكمال:٤٠٣/٢٠سيرأعلام النبلاء:٤٠٠/٤كتاب الثقات:١٦٠/٥.

(٥) تهذيب الكمال:٤٠٣/٢٠سيرأعلام النبلاء:٤٠٠/٤تهذيب التهذيب:٣٠٧/٧تاريخ الإسلام:١٨٤/٣.

(٦) تاريخ الإسلام:١٨٤/٣تهذيب الكمال:٤٠٤/٢٠سيرأعلام النبلاء:٤٠٠/٤.

(٧) تهذيب الكمال:٤٠٤/٢٠تهذيب التهذيب:٣٠٧/٧.

(٨) تهذيب الكمال:٤٠٤/٢٠تهذيب التهذيب:٣٠٧/٧.

(٩) تاريخ الإسلام١٨٤/٣سيرأعلام النبلاء:٤٠٠/٤.

نقل دي.(۱)سفیان بن عیینه رحمه الله دَ جعفربن محمد نه هغه دَخپل پلار نه نقل کری دی چه علی بن حسین رحمه الله ۵۸ کالو په عمر کښې وفات شوې. (۲)هم دغه خبره مصعب بن عبدالله یحیی بن بکیر او ابوبکر بن البرقی وغیره رحمهم الله نه هم نقل ده.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دَدې حضراتو دَ قول مقتضې دادې چه دَعلی بن حسین رحمه الله انتقال ۹۲یا ۹۵ هجری کښې شوې خکه چه دا خبره ثابته ده چه ددوی پلار دَعاشورې په ورځ ۶۱هجری کښې شهیدشوې هغه وخت دَهغوی عمر ۲۳کاله وو.(۴)
مصعب وائی چه په دغه کال یعنی ۹۴هجری سنة الفقهاء (دَ فقهاء کال) وئیلوشو خکه چه په دغه کال په کثرت سره دَ فقهاؤ انتقال شوې وو.(۵) علامه ذهبی رحمه الله تایخ اسلام او سیرأعلام النبلاء کښې ۹۴هجری قول صحیح گرځولې دې.(۶) جنت البقیع کښې جنازه شوې ده اوهم هلته مدفون دی.(۷) رحمه الله ورحمةً واسعةً.
جابربن عبدالله رضی الله عنه: دا مشهور اوجلیل القدر صحابی حضرت جابربن عبدالله رضی الله عنه دې. دَدوی تذکره **کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر** لاندې راغلې ده.

شرح حدیث

قوله: أنه کان عند جابر بن عبدالله هو وأبوه وعنده قوم فسألوه عن الغسل: ابوجعفر رحمه الله وائی چه هغه اودَهغه پلار (علی بن حسین) حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه سره وواوهغه سره څه خلق هم ناست وو هغوی دَحضرت جابر رضی الله عنه نه دَغسل باره کښې تپوس اوکړو.

قوله: هووأبوه: "هو" نه ابوجعفر محمدبن علی او"أبوه" نه علی بن حسین مراد دی.(۸)

قوله: وعنده قوم: اوحضرت جابر رضی الله عنه سره څه خلق ناست. دَ عنده ضمیر حضرت جابر رضی الله عنه طرف ته راگرځی.(۹)

دَقوم نه کوم خلق مراددی؟: دَ قوم نه څه خلق مراددی هیڅ تعیین اوتخصیص نشته دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ بخاری په کومونسخوباندې ماته واقفیت حاصل دې. په دې ټولوکښې قوم هم

---

(۱) سیرأعلام النبلاء:۴/۴۰۰تهذیب الکمال:۲۰/۴۰۴-۴۰۳.
(۲) الطبقات الکبری:۵/۲۲۱تاریخ الإسلام:۳/۱۸۴تهذیب التهذیب:۷/۳۰۷سیرأعلام النبلاء:۴/۴۰۰التاریخ الکبیر:۵/۲۶۶ تهذیب الکمال:۲۰/۴۰۴.
(۳) تهذیب الکمال:۲۰/۴۰۴.
(۴) تهذیب التهذیب:۷/۳۰۷.
(۵) تهذیب الکمال:۲۰/۴۰۴الطبقات الکبری:۵/۲۲۱.
(۶) تایخ اسلام:۳/۱۸۴ سیرأعلام النبلاء ۴/۴۰۰ الکاشف:۲/۳۷.
(۷) الطبقات الکبری:۵/۲۲۱تهذیب الکمال:۲۰/۴۰۴ سیرأعلام النبلاء: ۴/۴۰۰.
(۸) عمدة القاری:۳/۲۹۵ فتح الباری:۲/۴۸۲.
(۹) فتح الباری: ۲/۴۸۲ تحفة الباری:۱/۲۲۱ إرشادالساری:۱/۴۹۱.

(نکره) دې البته "عمدة الأحکام" کښې "وعنده قومه" الفاظ دی اودَ "عمده" شارحین "قومه" ضمیر دَ حضرت جابر رضی الله عنه طرف ته راګرځوی چه په هیڅ شان سره هم صحیح نه دی. بیا دا چه دَامام مسلم رحمه الله باره کښې که چرې دا تسلیم کړې شی چه هغه هم دَمتفق علیه روایاتو نه تخریج کوی نو بیا دَ بخاری مذکوره روایت په صحیح مسلم کښې نشته دی. (۱) دَحافظ صاحب رحمه الله دَ خبرې تائید دې نه هم کیږی چه مذکوره روایت امام نسائی رحمه الله او په څه قدرې مختلف الفاظو سره امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دی لیکن دَ دې دواړو په روایت کښې هم دَ هغه خلقو دَ حضرت جابر رضی الله عنه دَ قوم نه کیدل نه دی وارد شوی. صحیح خبره هم هغه ده چه دَ بخاری شریف په متداول نسخو کښې دی. یعنی "قوم" (نکره) ده نه چه "قومه".

قوله: فسألوه: دَحضرت جابر رضی الله عنه نه دَسوال تپوس کونکې څوك وو؟ په دې باره کښې دَشراح حدیث آرا مختلف دی.

دَ شیخ الاسلام زکریا انصاری رائې: شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمه الله لیکلی دی چه سائل راوی حدیث ابوجعفر وو یا خوله بنت جعفر وه. (۲)

دَ جمهور شراح حدیث رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله علامه قسطلانی، علامه سیوطی او علامه کورانی رحمهم الله راوی حدیث ابوجعفر سائل کیدو تعیین کړې دې. البته علامه کورانی دَدې تعیین دلیل کښې دَ نسائی شریف روایت پیش کوی په کوم کښې چه ابوجعفر رحمه الله وائی «تمارینا فی الغسل عند جابر بن عبدالله» (۳)

باقی ائمه حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله وغیره دَ اسحاق بن راهویه رحمه الله نه دَ ابوجعفر سائل کیدلو استدلال کړې دې. (۴) هم دغه صحیح ده. ځکه چه دَاسحاق بن راهویه په روایت کښې دَ راوی دَ طرف نه پخپله صراحت دې چه هغوی سوال کړې. چنانچه اسحاق بن راهویه په خپل مسند کښې جعفر بن محمد نه هغه دَخپل پلار (ابوجعفر) نه نقل کړی دی هغه فرمائی «سألت جابراً عن غسل الجنابة» (۵) زه (یعنی ابوجعفر) دَ حضرت جابر رضی الله عنه نه دَ غسل جنابت باره کښې تپوس اوکړو.

دَفسالوه په ظاهر باندې یو اعتراض: فسألوه دَ ظاهر نه معلومیږی چه سوال دَ "قوم" دَ طرف نه وو. هم دَدې احتمال په بنیاد باندې علامه کرمانی رحمه الله اعتراض قائمولو سره دا جواب ورکړې دې هغه فرمائی چه که چرې څوك دا اووائی چه سوال کونکې دَ قوم کسان وو یعنی یو کس نه وو.

---

۱) فتح الباری: ۴۸۲/۲.

۲) تحفة الباری: ۲۲۱/۱.

۳) الکوثر الجاری: ۴۱۰/۱.

۴) فتح الباری: ۴۸۲/۲ عمدة القاری: ۲۹۵/۳ إرشاد الساری: ۴۹۱/۱.

۵) فتح الباری: ۴۸۲/۲.

نوبيا په جواب كښې "يكفيك" ولې اووئيل يعنى كاف خطاب دَپاره دَ واحد مذكرراوړلو. دَ ظاهرحديث تقاضا خودا وه چه هغه فرمائيل «يكفى كل واحد منكم صاع» چه په تاسو كښې دَ هريودَپاره به يوصاع كافى شى.(١)

دَعلامه كرمانى رحمه الله جواب: علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه دَدې اعتراض جواب دادې چه سائل خو هم يوكس دې البته دَ سوال نسبت دَ قوم طرف ته څكه كړې شوې دې چه هغه هم دَ قوم يوكس دې لكه چه وئيلې شى «النبوة فى قريش» يعنى نبوت په قريشوكښې دې سره ي دَدې چه نبى هم دَهغوى نه يوكس دې. دويم جواب على سبيل التسليم دا دې چه تيك دې سوال دَ قوم دَ طرف نه وو خو يكفيك كښې خطاب عام دې چه پوره قوم ته شامل دې لكه دَ الله تعالى قول ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ﴾(٢) اودَ رسول الله ﷺ دا ارشاد «بشر المشائين فى ظلم الليالى إلى المساجد بالنور التام»(٣) په خطاب كښې عموم دې نولكه چه مطلب به داشي «يكفى لكل من يصح الخطاب له صاع» يعنى چاته چه هم خطاب صحيح وى هغه له به يوصاع كافى وى.(٤)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې توجيه په بل انداز سره بيان كړې ده هغه فرمائى چه سائل خو ابوجعفر رحمه الله يعنى يوكس دې اومجازاً دَ سوال نسبت دَ پوره قوم طرف ته كړې شوې دې. څكه چه هغوى هم دَغسل باره كښې معلومات كول غوښتل. هم دغه وجه ده چه حضرت جابر رضي الله عنه جواب په حرف خطاب دَپاره دَ مفرد په ذريعه وركړو اويكفيك ئى اوفرمائيل. په جواب كښې يوكس مخاطب جوړكړو څكه چه نور خلق صرف تحقيق غسل په طلب او خواهش كښې شريك وو په سوال كښې شريك نه وو.(٥)

قوله:: فسألوه عن الغسل فقال: يكفيك صاع: هغوى دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه دَ غسل باره كښې پوښتنه اوكړه نوهغوى جواب وركړو ستاسودَپاره به يوصاع اوبه كافى وى.

سوال دَ كوم څيزباره كښې وو؟: دَحضرت جابر رضي الله عنه دَ جواب نه معلوميږى چه سوال دَ كميت ماء باره كښې وو.علامه كرمانى رحمه الله علامه كورانى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ سائل سوال دَ غسل دَاوبو دَ مقدار باره كښې وو.(٦)

قوله:: فقال: رجل: مايكفينى: يو سړى اووئيل زما دَپاره (خودامقدار) كافى نه دې. دَ محدث اسماعيلى په روايت كښې منهم اضافه ده يعنى دَ قوم نه چا اووئيل.(٧)

---

(١) شرح الكرمانى:٣/١١٦ عمدة القارى:٣/٢٩٥.

(٢) سورت السجدة:١٢.

(٣) ترجمه:دَ شپې په تياره كښې دَ جماتونوطرف ته تلونكو ته دَ پوره نور زيرې وركړه. والحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه فى كتاب ا لصلاة باب ماجاء فى فضل العشاء والفجر فى الجماعة رقم:٢٢٣ انظر جامع الأصول رقم:٧٠٩٧.

(٤) شرح الكرمانى:٣/١١٦عمدة القارى:٣/٢٩٥.

(٥) فتح البارى:٢/٤٨٣.

(٦) شرح الكرمانى: ٣/١١٦عمدة القارى:٣/٢٩٥ الكوثر الجارى:١/٤١٠.

(٧) فتح البارى:٢/٤٨٣عمدة القارى:٣/٢٩٥.

دَ رجل نه څوک مراد دي؟: دَ شراح حديث په دې باندې اتفاق دې چه رجل نه حسن بن محمد بن حنفيه مراد دې.(١) دَحنفيه نوم خوله بنت جعفر دې.(٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى دَمحدث اسماعيلي الفاظ منهم نه زمونږ دَ روايت تائيد کيږى ځکه چه رجل نه حسن بن محمدبن علي بن ابى طالب المعروف بابن الحنفيه مراد دې. لکه چه صاحب دَعمدة القارى په جزم سره وئيلى دى او حسن بن محمد دَحضرت جابر رضي الله عنه دَ قوم نه نه دې ځکه چه حسن بن محمد هاشمي اوحضرت جابر رضي الله عنه انصارى دې.(٣) په دې سره دَهغه خلقو هم ترديد کيږى څوک چه داوائى چه دَ قوم په ځائې قومه الفاظ دى او مراد دَ حضرت جابر رضي الله عنه قوم دې (کمامر).

دَ «کتاب الغسل باب: من أفاض على راسه ثلاثاً» آخرى حديث نه هم معلوميږى چه دَ رجل نه مراد هم حسن بن محمد بن حنفيه رحمه الله مراد دې لکه چه علامه کرمانى رحمه الله دَدې طرف ته اشاره فرمائيلې دې.(٤)

دَحديث نه مزاحمت باندې دَ حضرت جابر رضي الله عنه تنبيه: دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه چه کله دَغسل باره کښې پوښتنه اوکړې شوه نوهغه اوفرمائيل ستاسودَپاره به يوصاع اوبه کافى وى. په دې باندې په مجلس کښې موجود يوسړى (حسن بن محمدبن حنفيه) اووئيل چه زمادَپاره به دامقدار کافى نه شى. دَهغه دا خبره چونکه دَ حضورپاک دَ عمل په مقابله کښې وه په دې وجه حضرت جابر رضي الله عنه دَتنبيه په توګه ارشاد اوفرمائيلو «كان يكفي من هو أوفى منك شعراً وخير منك» (٥) يعنى هغه له خويه کافى کيدلې دَ چاويښته چه ستانه زيات وو اوڅوک چه تانه بهتر وو.

دَحضورپاک دَعمل مخالفت يادَحديث اوسنت دَبيان نه پس دَ هغې په خلاف عمل باندې دَحضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم دَ طرف نه تنبيه يا دَخفګان اظهار په رواياتو کښې په کثرت سره وارد شوى دى. دَحضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه هم دغه شان واقعه ده چه هغه خپل يونيزدې رشته دار ته دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم حديث بيان کړو اوبيائې هغه دَدغې په خلاف عمل باندې اوليدلو نودَخفګان اظهارکولوسره ئې هغه سره خبرې اترې کولونه انکاراوکړو. چنانچه هم په بخارى شريف کښې امام بخارى رحمه الله «كتاب الذبائح والصيد باب الخذف والبندقة» کښې عبدالله بن بريد په واسطه سره دَ حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه نه نقل کړى دى: «أنه رأى رجلا يخذف، فقال له: لا تخذف، فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن الخذف أوكان يكره الخذف، وقال: «أنه لا يُصادُ به صيدٌ ولا يُنكأ به عدوٌ، ولكنها قد تكسر السن، وتفقأ العين»، ثم رآه بعد ذلك يخذف فقال له: أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه نهى عن الخذف، أوكره الخذف، وأنت تخذف، لا أكلمك كذا وكذا».(٦)

ترجمه: حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه يوسړې په کانړو ويشتلو سره اوليدلو نوهغه ته ئې اووئيل چه کانړى مه اوله، ځکه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ کانړو ويشتلو نه منع فرمائيلې ده. يا حضورپاک به کانړى

(١) فتح البارى: ٤٨٣/٣عمدة القارى:٢٩٥/٣ الکوثر الجارى:٤١٠/١التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطى:٢٤٣/١.

(٢) فتح البارى:٤٨٣/٢عمدة القارى:٢٩٥/٣.

(٣) فتح البارى:٤٨٣/٢.

(٤) الکوثر الجارى:٤١٠/١.

(٥) فضل البارى:٤٢٩/٢.

(٦) رقم الحديث:٥٤٧٩.

ويښتل ناخوښه ګڼړل او حضورپاك اوفرمائيل چه په دې سره خو نه ښكار كيدې شي او نه په دې سره دښمن زخمي كيدې شي. او ليكن دَ چا غاښ ماتولې شي، يانې سترګه ويستې شي. بيا حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه هغه سړې په كانړو ويشتلوسره اوليدلو نوورته ئې اووئيل چه ماتاته دَ رسول الله ﷺ حديث بيان كړو چه حضورپاك دَ كانړو ويشتو نه منع كړې ده يا ئې دا ناخوښه ګڼړلې دى اوته كانړى اولې زه به تاسره بيا خبرې اونه كړم.
دَ مسلم شريف په روايت كښې «لاأكلمكَ أبداً» الفاظ راغلى دى.(۱) يعنى زه به آننده تاسره كله هم خبرې اونه كړم.

قوله::أوفى منك شعراً: شعراً مرفوع او منصوب دواړه شان نقل كړې شوې دې. مرفوع به وى دَ خبركيدو دَ وجې نه او چه منصوب وى نو تميزبه جوړيږى دَدې الفاظونه مراد رسول الله ﷺ دې.
دَاوفیٰ مطلب: شيخ الاسلام زكريا انصارى او علامه قسطلانى رحمه الله اوفرمائيل چه «أوفى» مطلب اكثردې. يعنى دَ حضورپاك ويښته ستاسو دَ ويښتو نه زيات وو. خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه أوفى كښې دوه احتماله دى چه ويښته دَ صفت او مقدار په اعتبارسره أوفى وو. يعنى دَ رسول الله ﷺ ويښته ستاسو دَ ويښتونه اوږده هم وو او زيات هم.(۲)

قوله::وخيرمنك: دَ اصيلى په نسخه كښې «خيراً» منصوب دې باقى نسخوكښې مرفوع دې. دَ مرفوع كيدو په صورت كښې دَدې عطف «أوفى» باندې وى كوم چه دَ هو خبردې. نولكه چه دَمرفوع كيدو وجه په خبر باندې عطف كيدل دى. اوكه چرې منصوب اولوستلې شى لكه چه دَ اصيلى په نسخه كښې دې نوبيابه دَدې عطف په من موصوله باندې وى اومن محلاً منصوب دې ځكه چه هغه دَيكفي مفعول دې.(۳)

دَ حضوراكرم ﷺ ويښته مبارك: امام ترمذى رحمه الله په شمائل كښې «باب ماجاء فى شعررسول الله صلى الله عليه وسلم» په عنوان سره دَحضرت عائشه حضرت براء بن عازب حضرت انس حضرت ام هانى بنت ابى طالب اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهم نه اته احاديث نقل كړى دى دَهغه ټولو خلاصه داده:
① دحضوراكرم ويښته نه بالكل اينختى وو اونه بالكل خلاص، بلكه لږ شان اينختى او ګورګوتى وو.
② دَحضورپاك ويښته نيمې غوږونو پورې وو.
③ دَحضورپاك ويښته مبارك داسې وو چه دَ غوږونو دَ نرمئى پورې وو څه دَهغې نه زيات وو اودَهغې نه كم وو كوم چه دَ اوږو پورې وى.
④ بعض وخت به دَحضورپاك ويښته څلور حصې دَ ګمسو په شان وو مراد هغه ګمسې دى په كوموكښې چه ښځو سره تشبيه نه وى ځكه چه دَ تشبيه نه حضور عليه السلام پخپله ممانعت فرمائيلې دې.
⑤ حضورپاك به چه دَ اسلام په شروع كښې په كوموكښې چه ممانعت نه وو راغلې دَهغې دَ وجې نه ئى دَ اهل كتاب په موافقت كښې ويښته بغيردَ لارې ويستلو هم داسې پريخودل. ليكن روستو دَاهل

---

(۱) كتاب الصيد والذبائح، باب إباحة مايستعان به على الاصطياد والعدو وكراهة الخذف، رقم الحديث: ۵۰۵۳-۵۰۵٤.
(۲) تحفة البارى:۲۲۱/۱ إرشادالسارى:٤۹۱/۱ فتح البارى:٤۸۳/۲.
(۳) شرح الكرمانى:۱۱٦/۳ عمدة القارى:۲۹۵/۳ فتح البارى:٤۸۳/۲ تحفة البارى:۲۲۱/۱ إرشادالسارى:٤۹۱/۱.

کتاب دَ موافقت والاحکم منسوخ شو نو حضورپاك به دَاهل کتاب په مخالفت کښې په سرکښې لار وېستله.[1]

⑨ دَحضرت براء بن عازب ﷛ روايت دې چه حضورپاك دَ کنړو وېښتو والاوو.[2]

په مختلفوروایاتوکښې تطبيق: ملاعلی قاری ﷫ او شيخ الحديث مولانا زکريا ﷫ فرمائی دَ حضورپاك دَ زلفومبارکودَ مقدار باره کښې مختلف روايات واردشوی دی او په هغې کښې څه تعارض هم نشته دې. ځکه چه وېښته دَ لوئېدلو څيزدې. که په يوه زمانه کښې دَ غوږونودنرمو پورې وو نو په بل وخت کښې دَهغې نه زيات، ځکه چه دَ حضورپاك سر خرول يوڅو ځل ثابت دی نوچاچه دَ نيزدې زمانه نقل کړې ده هغه واره وېښته نقل کړی دی اوچاچه دَ وېښتو خرولو دَ مودې پورې وخت نقل کړې دې نوهغه زيات وېښته نقل کړی دی. بعض علماؤ روايات داسې هم جمع کړی دی چه دَ سر مبارك د وړاندې حصې وېښته دَ نيمو غوږونو پورې رسيدلې وو اودَ مينځ دَ سرمبارك دَ دې نه ښکته پورې اودَ آخرسر وېښته اوږو سره نيزدې پورې.[3]

دَحديث شارحينوحضراتو ليکلی دی چه دَحضورپاك دَهجرت په کالونوکښې صرف درې ځل دَ حديبيه، عمرة القضاء اوحجة الوداع په موقع باندې وېښته خرولې دی اوصرف يوځل ئې وېښته واره کړی دی.[4]

علامه عبدالرؤف مناوی ﷫ دَ ابن العربی ﷫ نه نقل کړی دی: «الشعر فی الرأس زينة وترکه سنة وحلقه بدعة وحالة مذمومة، جعلها المصطفی (صلی الله عليه وسلم) شعار الخوارج»[5] يعنی په سرباندې وېښته دَ زينت سبب دی وېښته پريخودل (لويول) سنت دی او (مستقل) حلق (ګنجې) کول بدعت اومذموم حالت دې. (مبالغه او استمرارسره) حلق کول حضرت محمد مصطفی ﷺ دَخوارجو شعارګرځولې دې.

دَحضرت جابر ﷛ دَقول مقصد: دَ زياتو اوبواستعمالول دَ دوو وجوهاتونه پيښيږی يودَ وېښتودَ زياتوالی او بل دَ نظافت دَ وجې نه. دَحضرت جابر ﷛ مقصد دا وو چه ما څه وئيلی دی هغه مې دَ حضورپاك دَعمل په رڼاکښې وئيلی دی اوحضورپاك ته به دومره مقدار کافی کيدلو. ستاد پاره ددې مقدار ناکافی کيدلو څه وجه ده؟ ولې ستا دَ سر وېښته دَ حضورپاك نه زيات دی يا ته دَ حضورپاك نه زيات احتياط کونکې ئې؟ دَرسول الله ﷺ په مبارك سر باندې ستا نه زيات وېښته وو اوحضورپاك ستانه زيات بهتر او احتياط کونکې وو. ستادَ پاره ناکافی کيدلو وجه اسراف کيدې شی. که چرې ته

---

[1] الشمائل المحمدية والخصائل المصطفوية، ص:۱۹-۱۷، رقم الحديث: ۲٤، ۲۵، ۲٦، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، أشرف الوسائل إلی فهم الشمائل، ص:۹۷-۹۳جمع الوسائل فی شرح الشمائل، ص:۹۹-۹۰، خصائل نبوی شرح شمائل نبوی ص:٤۷-٤٤.

[2] الحديث أخرجه الترمذی فی الشمائل باب ماجاء فی خلق رسول الله صلی الله عليه وسلم ص:۸ رقم الحديث:۳.

[3] جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله عليه وسلم ص:۹۹،خصائل نبوی، ترجمه وشرح شمائل ترمذی، باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله عليه وسلم ص:٤٤.

[4] جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله عليه وسلم ص:۹۹. خصائل نبوی، ترجمه وشرح شمائل ترمذی، باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله عليه وسلم ص:٤٤.

[5] شرح الشمائل للمناوی بهامش جمع الوسائل ص:۹۰.

دَ اوبو په استعمال کښې اسراف پرېږدي نودَ اوبوچه کوم مقدار ذکر کړې شوې دې هغه دَغسل دَپاره کافی کیدې شی.(۱)

ابن رجب حنبلی رحمه الله نقل کړې دی، حضرت جابر رضی الله عنه ته ویونکې چه زما دَپاره یوصاع کافی نه دی حسن بن محمد بن حنفیه رحمه الله وو اوهم هغه دَ ټولو نه اول دَ ارجاء قول اختیار کړې وو.(۲) دا هم وئیلی شی چه حضرت حسن بن محمد رحمه الله په طهارت کښې زیاتې اوبه استعمالولو په حواله سره دَ اباضیه دَ مسلك طرف ته مائل وو.(۳)

دَ اوبو په استعمال کښې اعتدال: که چرې په اعتدال سره اوبه استعمال کړې شی نو یوصاع په اندازه باندې اوبه کافی کیږی او واقعه داده چه دَ بې اعتدالئی په وجه اوبه زیاتې خرچ کیږی. علامه نووی رحمه الله لیکلی دی چه امام شافعی رحمه الله فرمائی «قد يرفق بالقليل فيكفي، ويخرق بالكثير فلا يكفي»(۴) یعنی په طریقه سره لږې اوبه هم کافی کیږی اوبې طریقې سره ډیرې زیاتې هم ناکافی کیږی. علامه کرمانی رحمه الله لیکلی دی چه په یوصاع اوبوسره غسل کول مندوب دی په دې معنی چه اوبه دَ یوصاع نه کمې نه وی اوکه چرې دَ یوصاع نه ئی زیاتې استعمال کړې لیکن اسراف ئی اونه کړو نوسنت ئی اداکړل اوکه ددې نه ئی په کموسره غسل اوکړو نوجائزدی.(۵)

قوله: ثم أمنا في ثوب: بیا هغوی هم په یوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو. امامت چا اوکړو؟ «ثم أمنا في ثوب» دَچا وینا ده اوهم په یوه کپړه کښې امامت کونکې څوك وو؟په دې باره کښې دَ حدیث دَ شراح رائې کښې اختلاف دې.

دَ علامه کرمانی رحمه الله رائې: علامه کرمانی رحمه الله په دې باره کښې دوه احتماله بیان کړی دی. یو دا چه «ثم أمنا في ثوب» دَ حضرت جابر رضی الله عنه قول وی اودَ دې عطف «كان يكفي» باندې وی معنی به داشی چه حضرت جابر رضی الله عنه اووئیل چه بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم په یوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو. او دویم احتمال دادې چه «ثم أمنا في ثوب» دَ ابوجعفر رحمه الله قول وی اودَ دې عطف «فقال جابر» باندې وی، یعنی ابوجعفر رحمه الله اووئیل چه بیا حضرت جابر رضی الله عنه په یوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو.(۶)

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دویم احتمال ته ترجیح ورکړې ده. هغوی فرمائی چه «أمنا» فاعل حضرت جابر رضی الله عنه دې لکه چه ډیر زر به په کتاب الصلاة کښې دَ حضرت جابر رضی الله عنه دَ

---

(۱) فضل الباری:۴۲۹/۲.

(۲) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱۴۶/۱دَ ارجاء سره متعلق تحقیقی خبره حضرت حسن بن محمد بن حنفیه رحمه الله په حالاتو کښې راځی انظر ص: ۳۸۴-۳۸۱.

(۳) اباضیه عبدالله بن اباض منونکوته اباضیه ویلې شی دَ مروان بن محمد په زمانه کښې خروج کړې هغه عبدالملك بن محمدبن عطیه دهغه په قتال باندې ماموركړو. عبدالملك دَ تباله په مقام باندې هغه سره قتال اوکړو، عبدالله ابن یحیی اباضی دَ عبدالله بن اباض نیزدې دوست او دَ اباضیه داعی وو. انظر للتفصیل: الملل والنحل: ۱۳۱/۱، فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱۴۶/۱.

(۴) المنهاج: ۲۲۷/۴ المجموع: ۱۸۹/۲.

(۵) شرح الکرمانی:۱۱۶/۳.

(۶) شرح الکرمانی:۱۱۶/۳.

حپل عمل بيان راخى.(¹)شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمه الله علامه قسطلانى رحمه الله اوعلامه سيوطى رحمه الله هم دَ «أمنا» فاعل حضرت جابر رضي الله عنه گرځولي دي.(²)

دَعلامه عينى رحمه الله رائې: علامه عينى رحمه الله هم دحضرت جابر رضي الله عنه په يوه كپړه كښې دَ امامت كولو ته ترجيح وركړې ده. البته هغه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ترجيح په وجه باندې ردكړې دې هغه فرمائى دَحافظ صاحب رحمه الله دَدې نه مقصود په علامه كرمانى باندې ردكول دى اودَدې رد دپاره هغوى په كتاب الصلاة كښې دَمحمدبن منكدر رحمه الله دَ روايت نه استدلال كړې دې. دَهغوى په روايت كښې دى «رأيت جابراً يصلى فى ثوب واحد وقال رأيت النبى صلى الله عليه يصلى فى ثوب» يعنى ما حضرت جابر رضي الله عنه په يوه كپړه كښې مونځ وركولوسره اوليدلو اوحضرت جابر رضي الله عنه وائى چه ما حضورپاك په يوه كپړه كښې مونځ وركولوسره اوليدلو.(³)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په دې روايت سره په علامه كرمانى رحمه الله باندې رد كول بې وجې دى خكه چه په دې روايت كښې خو دَ حضرت جابر رضي الله عنه اورسول الله ﷺ دواړو په يوه كپړه كښې مونځ وركولو سره ليدلو ذكر دې نوبيا دَ علامه كرمانى رحمه الله بيان كړې شوې دوو احتمالاتوكښې يوختمول او بل ته ترجيح وركولودليل څنګه جوړولې شى.(⁴)

دَعلامه كورانى رحمه الله رائې: علامه كورانى رحمه الله اوفرمائيل په يوه كپړه كښې امامت كونكې حضرت جابر رضي الله عنه وو. هغوى «كتاب الصلاة باب عقد الازار على القفا فى الصلاة» دَ رومبى روايت نه استدلال كړې دې. محمد منكدر رحمه الله وائى چه حضرت جابر رضي الله عنه په يوتهبند كښې مونځ اوكړو په داسې حال كښې چه هغه دَادَ مخې طرف نه تړلې وو اودَهغوى كپړې په كونده كښې زوړند وې. چا اوونيل «تصلى فى إزار واحد؟ فقال: إنما صنعت ذلك ليرانى أحمق مثلك، وأينا كان له ثوبان على عهد النبى صلى الله عليه وسلم»(⁵) يعنى تاسو په يوتهبند كښې مونځ كوئى؟حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما داسې خكه كړى دى چه ستا په شان احمق ماته اوګورى، او بل دا چه مونږ كښې چاسره دَ رسول الله ﷺ په زمانه كښې دوه كپړې وې.

بيا علامه كورانى رحمه الله په دغه خلقو (علامه عينى رحمه الله وغيره) باندې رد كړې دې چاچه دَامامت نسبت دَحضورپاك طرف ته كړې دې وئى فرمائيل دادَهغوى لغزش دې.(⁶) خلاصه دا چه «أمنا» فاعل حضرت جابر رضي الله عنه دې لكه چه دَ شراح حديث دَ اقوال نه معلومه شوه اودلته دَدې امامت نسبت

---

¹) فتح البارى:۴۸۳/۲.

²) تحفة البارى:۲۲۱/۱إرشادالسارى:۴۹۲/۱ التوشيح:۲۴۳/۱.

³) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الصلاة باب عقد الإزار على القفا فى الصلاة رقم:۳۵۳.

⁴) عمدة القارى:۲۹۶/۳-۲۹۵.

⁵) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الصلاة، باب عقد الإزارعلى القفا فى الصلاة رقم:۳۵۳-۳۵۲وفى باب إذا صلى فى الثوب الواحد فليجعل على عاتقيه، رقم:۳۵۹ وفى باب: الصلاة بغير رداء: رقم: ۳۷۰.

⁶) الكوثر الجارى:۴۱۰/۱.

دَحضورپاك طرف ته کول صحيح نه دی. ابن ملقن رحمه الله ليکلی دی چه «ثم أمنا في ثوب» مقتضی کښې هيڅ اختلاف نشته دې ځکه چه په يوه کپړه کښې مونځ کول جائزدی سره دَدې چه که هغه امام وی.[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائی چه دَ روايت الفاظ «يكفيك» «صاع» نه ترجمة الباب راوتلې دې. امام بخاری رحمه الله دا ثابتول غواړی چه دَحضورپاك په غسل کښې چه دَ يوصاع اوبودا کوم ذکر راغلې دې هلته صرف هغه مقدار مذکوردې کوم چه کفايت کوی. دَ يوصاع تحديدمقصودنه دې. دَ ترجمه هم دغه مقصددې.[2]

دَحديث نه مستنبط شوې مسائل: دَدې حديث نه دا لاندېنئ مسئلې مستنبط کړې شوې دی:

① سلف صالحين به دَ حضورپاك عمل هم مداردَ استدلال جوړولو اودهغې تابعداری به ئې کوله.[3]

② په داسې سړی باندې رد کول او تنبيه کول جائز دی چه بغيردَعلم اوتحقيق بحث مباحثه کوی او سخت رانيول ئې هم صحيح دی. که چرې دَ تنبيه کونکی مقصد دَ حق وضاحت او سامعين دَدې نه بندول وی.[4]

③ دَ اوبو په استعمال کښې دَ اسراف کراهيت هم دې نه ثابتيږی.

④ په غسل کښې دَ يوصاع اوبه استعمالول مستحب دی.[5]

⑤ دَدې روايت نه په يوه کپړه کښې مونځ کولو جواز هم معلوميږی.

الحديث الثالث

٢٥٣- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَيْمُونَةَ كَانَا يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: «كَانَ ابْنُ عُيَيْنَةَ، يَقُولُ أَخِيرًا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ وَالصَّحِيحُ مَا رَوَى أَبُو نُعَيْمٍ» [حديث باب:[٢٥٠][6]

---

[1] التوضيح: ٥٥٧/٤.

[2] فضل الباری: ٤٢٩/٢.

[3] فتح الباری: ٤٨٣/٢عمدة القاری: ٢٩٦/٣فضل الباری: ٤٢٩/٢.

[4] عمدة القاری: ٢٩٦/٣فتح الباری: ٤٨٣/٢فضل الباری: ٤٢٩/٢.

[5] فتح الباری: ٤٨٣/٢عمدة القاری: ٢٩٦/٣إرشاد الساری: ٤٩٢/١فضل الباری: ٤٢٩/٢.

[6] الحديث أخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة، غسل أحدهما بفضل الآخر، رقم: ٣٢٢، وأخرجه الترمذي في سننه في أبواب الطهارة، باب ماجاء في وضوء الرجل والمرأة من إناء واحد رقم: ٦٢، وأخرجه النسائي في سننه في كتاب الطهارة، باب ذكر اغتسال الرجل والمرأة من نسائه من إناء واحد، رقم: ٢٣٧، وأخرجه ابن ماجه في سننه، كتاب الطهارة وسننها، باب الرجل والمرأة يغتسلان من إناء واحد، رقم: ٣٧٧، انظر جامع الأصول النوع الثامن في اجتماع الرجل والمرأة على الإناء الواحد رقم: ٥٠٤١، وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم: ٥٣٧٨.

قال أبوعبدالله: کان ابن عیینة یقول أخیراً: عن ابن عباس عن میمونة، والصحیح ما رواه أبونعیم.(١)

ترجمه: مونږ ته ابونعیم بیان کړې دې، ونې ونیل چه مونږ ته سفیان بن عیینه بیان اوکړو، هغه د عمرو بن دینار نه هغه د جابربن زید نه هغه د ابن عباس رضی الله عنهما نه چه نبی کریم اوحضرت میمونه رضی الله عنها دواړو (په یو خائي) په یولوښی سره غسل کولو.

امام بخاری رحمه الله فرمائی سفیان بن عیینه رحمه الله په خپل آخری عمرکښې داسې فرمائیل: (دا روایت مروی دې) داابن عباس نه هغه د میمونه رضی الله عنها نه (نقل کړې دی) اوصحیح هم هغه روایت دې کوم چه ابونعیم نقل کړې دې.

تراجم رجال

ابونُعیم: دامشهورمحدث ابونعیم الفضل بن دکین عمرو بن حمادالملائی الکوفی الاحول دی. د دوی تفصیلی احوال «کتاب الإیمان باب: فضل من استبرأ لدینه» د رومبی روایت په ذیل کښې راغلی دی.(٢)

ابن عیینه: دا ابومحمد سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی کوفی رحمه الله دې. د دوی مختصرحالات بدء الوحي د رومبی حدیث لاندې (٣)اوتفصیلی حالات «کتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا» د دریم حدیث لاندې راغلی دی. (٤)

عمرو: دامشهور امام اوفقیه ابومحمد عمرو بن دینار مکی جُمَحِي رحمه الله دې. د دوی تفصیلی حالات «کتاب العلم کتابة العلم» د دریم حدیث لاندې راغلی دی. (٥)

جابربن زید: دا جابربن زید ازدی یحمدی بصری جوفی یاخوفی دې. ابوالشعثاء د دوی کنیت دې(٦)

د جوف طرف ته د نسبت وضاحت: جوف د جیم فتحه واؤ په سکون اودې نه پس فاء سره، د عمان د یوې علاقې طرف ته نسبت دې. امام بخاری علامه مزی ابن حبان ابن سعد مغلطائی او ابن حجر رحمهم الله وغیره هم دغه نسبت نقل کړې دې. (٧)علامه ذهبی رحمه الله لیکلی دی چه دا لفظ (جوف نه بلکه خوف خاء سره دعمان یوه علاقه ده. په دې وجه د هغوی نسبت خوفی دې.(٨)علامه سمعانی رحمه الله

---

١) د کشف الباري د متن د پاره استعالیدونکې (داکتر مصطفی دیب البغاء صاحب) په نسخه کښې مذکوره تعلیق موجود نه دې. خوددې په خائې په طباعت کښې د غلطئ د وجې نه د سابقه حدیث تعلیق مکرر دې. د کوم تصحیح چه کړې شوې ده.

٢) کشف الباری:٢/٦٧٣-٦٦٩.

٣) کشف الباری:١/٢٣٨.

٤) کشف الباری:٣/١٠٦-١٠٢.

٥) کشف الباری:٤/٣١٣-٣٠٩.

٦) اوګورئی: التاریخ الکبیر:٢/٢٠٤، تهذیب الکمال:٤/٤٣٤، الجرح والتعدیل:١/٤٢٧، کتاب الثقات:٤/١٠١، حلیة الأولیاء: ٣/٨٥، تهذیب الأسماء واللغات:١/١٤١، الکاشف:١/١٨٧، تذکرة الحفاظ: ١/٧٢، سیرأعلام النبلاء:٤/٤٨١، والبدایة والنهایة:٩/١٠٣، تهذیب التهذیب:٢/٣٨، إکمال تهذیب الکمال:٣/١٢١، الأنساب:٢/١٢٢، الکامل فی التاریخ:٤/٢٧٩.

٧) التاریخ الکبیر:٢/٢٠٤، تهذیب الکمال:٤/٤٣٥، کتاب الثقات:٤/١٠١، الطبقات الکبری:٧/١٧٩، إکمال تهذیب الکمال:٣/١٢١، تهذیب التهذیب:٢/٣٨، تقریب التهذیب:١/١٥٢.

٨) سیرأعلام النبلاء:٤/٤٨١.

الأنساب کښې عمرو بن علي فلاس نه نقل کړې دی چه جوف فتحه دَ جیم سکون دَ واؤ او په آخره کښې فاء دربِ الجوف (دَ جوف کنده) طرف ته نسبت دې او جوف دَ بصره یوه علاقه ده.[1]
علامه مزی رحمه الله هم په قیل دا قول نقل کړې دې.[2]
په اقوال کښې تطبیق: په دې اقوالو کښې دَتطبیق صورت دادې چه جابر بن زید رحمه الله په اصل کښې خودَ جوف عمان وو روستودَ بصره علاقه ازد ته راغلو اوسیدو. هغه دَخپل پلارګنټې علاقې جوف دَنسبت دربِ الجوف یعنی داهل جوف محله وئیلې شوه.[3] ددې تطبیق تائید یوخودَابن حبان رحمه الله دَ قول نه کیږی هغه وائی: «أصله من الجوف ناحية بعمان، وكان ينزل البصرة في الأزد [في] موضع يقال: درب الجوف» [4] یعنی جابر بن زید په اصل کښې دَعمان دَ یوې علاقې جوف وو اوهغه په بصره کښې دَ ازد په مقام یوځائی ته راغلو اوسیدو کوم ته چه درب الجوف وئیلی شی.
دویم تائید دَابن سعد رحمه الله دَ قول نه کیږی کوم چه هغه دَایاس رحمه الله نه نقل کړې دې هغه وائی: «أدركت البصرة ومفتيهم، رجل من أهل عمان جابر بن زيد» [5] یعنی ما بصره اودَ دې مفتی اولیدلو (یعنی هغه سره ملاؤ شوم) هغه دَا هل عمان نه یوسړې جابربن زید رحمه الله وو.
اساتذه او شیوخ: جابربن زید رحمه الله چه دکومو حضراتو نه کسب فیض اوکړو په هغوی کښې عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن زبیر، حکم بن عمروغفاری، عکرمه مولی ابن عباس اومعاویه بن ابی سفیان رضي الله عنهم شامل دی.[6]
تلامذه: دَدوی نه استفاده او دَ حدیث روایت کونکوکښې امیه بن زید ازدی، ایوب سختیانی، حیان الاعرج، داؤد بن ابی قصاف، سلیمان بن سائب، صالح الدهان، ابوحفص عبدالله بن رستم، ابوالمنیب عبدالله بن عبدالله عتکی، عزره بن عبدالرحمن کوفی، عمرو بن دینار، عمرو بن هرم ازدی، غطریف ابوهارون عمانی، قتاده بن دعامه، محمد بن عبدالعزیزجرمی، مزید بن هلال، یا هلال بن مزید، مهلب بن ابی حبیبه، ولیدبن یحیی، یعلی بن حکیم، یعلی بن مسلم او ابوعنبس اکبر رحمهم الله شامل دی. تهذیب الکمال: ۴۳۵/۴، سیر أعلام النبلاء: ۴۸۲/۴ تهذیب التهذیب: ۳۸/۲ تذکرة الحفاظ: ۷۲/۱، الکاشف: ۲۸۷/۲.
جلالت شان اوعلمی مقام: جابربن زید رحمه الله یولوئی جلیل القدر تابعی دې. حضرت حسن بصری رحمه الله او ابن سیرین رحمه الله سره دَهغوی شمیرکیږی. اودَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما کبار تلامذه نه دې.[7]
دَ قرآن پاک په علوموکښې ماهر وو. حضرت عطاء رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی هغه فرمائی «لو أن أهل البصرة نزلوا عند قول جابر بن زيد لأوسعهم علماً من كتاب الله، وربما قال: عما في كتاب الله» [1] که چرې

---

[1] الأنساب: ۱۲۳/۲.
[2] تهذیب الکمال: ۴۳۵/۴.
[3] تعلیقات التاریخ الکبیر: ۲۰۴/۲.
[4] الثقات لابن حبان: ۱۰۱/۴.
[5] الطبقات لابن سعد: ۱۷۹/۷.
[6] تهذیب الکمال: ۴۳۵/۴، سرأعلام النبلاء: ۴۸۲/۴ تهذیب التهذیب: ۳۸/۲ تذکرة الحفاظ: ۷۲/۱، الجرح والتعدیل: ۴۲۷/۱ الکاشف: ۲۸۷/۱.
[7] سیر أعلام النبلاء: ۴۸۲/۴-۴۸۱ الکاشف: ۲۸۷/۱.

اهل بصره دَ حضرت جابر بن زيد رحمه الله قول اختيار کړې نوهغه به دَهغوى دپاره دکتاب الله دَعلم نه ښه ورکونکې اوښه غنى کونکې وې اوکله به ئې فرمائيل چه کتاب الله کښې کوم علوم دى دَهغې نه به ښه فائده اوچتونکې وې.

ابن عباس رضي الله عنهما به حضرت جابربن زيد رحمه الله په علماؤ کښې شميرلو. عکرمه رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړى دى چه هغوى به دَجابربن زيد رحمه الله باره کښې فرمائيل «هوأحد العلماء»[۲] زياد بن جبير رحمه الله وائى چه ما دَجابربن عبدالله انصارى رضي الله عنه نه دَ يوې مسئلې تپوس اوکړو هغه دَ هغې جواب راکړو. بيائى اوفرمائيل ته زمونږ نه ولې تپوس کوې په تاسوکښې خو ابوالشعثاء (جابربن زيد) موجوددې.[۳] دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه يوقول هم داسې دَ جابر بن زيد رحمه الله باره کښې نقل دې.[۴]

حضرت ضحاك رحمه الله وائى چه ابن عمر رضي الله عنهما جابربن زيد رحمه الله ته ئې اووئيل اې جابر ته دَ اهل بصره دَ فقهاؤ نه ئې، خلق به تاسو نه دَمسائلو تپوس کوى ته هيڅ کله فتوى مه ورکوه سواء دَ قرآن اوسنت نه، که چرې ته دَ قرآن اوسنت نه اخوا جواب ورکړې نو پخپله به هم هلاك شې او خلق به هم په هلاکت کښې واچوې.[۵]

علامه ابن کثير رحمه الله البداية والنهاية کښې اوامام بخارى رحمه الله په التاريخ الکبير کښې دَ ابن عمر رضي الله عنهما په ځائې دَدې قول نسبت دَ جابربن عبدالله رضي الله عنه طرف ته کړې دې.[۶] عمرو بن دينار رحمه الله وائى چه ما دَجابربن زيد رحمه الله نه زيات دَ فتوې علم لرونکې نه دې ليدلې.[۷] حماد بن زيد رحمه الله وائى چه دَ ايوب نه تپوس اوکړې شو تاجابر بن زيد رحمه الله ليدلې دې؟ هغه اوفرمائيل او هغه عقلمند او هوښيار وو.[۸]

دَائمه توثيقى احوال: امام عجلى رحمه الله فرمائى «تابعي،ثقة».[۹]

ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوى تذکره فرمائيلې ده اوليکلى دى «كان فقيهاً»[۱۰] يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «بصري،ثقة»[۱۱] ابوزرعه رحمه الله فرمائى «بصري،أزدي،ثقة»[۱۲] ابن حجر رحمه الله فرمائى

---

[۱] الجرح والتعديل:۱/٤۲۷ کتاب الثقات: ٤/۱۰۲، الکاشف:۱/۲۸۷،الطبقات الکبرى:۷/۱۷۹، حلية الأولياء: ۳/۸۵

[۲] تهذيب الکمال: ٤/٤۳٦.

[۳] حلية الاولياء:۳/۸٦البداية والنهاية:۹/۱۰۲.

[٤] الجرح والتعديل:۱/٤۲۷تذکرة الحفاظ: ۱/۷۲سيرأعلام النبلاء: ٤/٤۸۲، تهذيب التهذيب:۲/۳۸ تهذيب الکمال:٤/٤۳٦.

[۵] حلية الاولياء: ۳/۸٦التاريخ الکبير:۲/۲۰٤ تذکرة الحفاظ: ۱/۷۲إکمال تهذيب الکمال:۳/۱۲۲.

[٦] البداية والنهاية: ۹/۱۰۳التاريخ الکبير:۲/۲۰٤.

[۷] حلية الاولياء: ۳/۸٦ البداية والنهاية: ۹/۱۰۳ التاريخ الکبير:۲/۲۰٤ تذکرة الحفاظ: ۱/۷۲إکمال تهذيب الکمال:۳/۱۲۳.

[۸] الطبقات الکبرى: ۷/۱۸۰تذکرة الحفاظ:۱/۷۲سيرأعلام النبلاء: ٤/٤۸۲.

[۹] تهذيب التهذيب:۲/۳۸إکمال تهذيب الکمال:۳/۱۲۲.

[۱۰] کتاب الثقات: ٤/۱۰۲ تهذيب التهذيب:۲/۳۸.

[۱۱] تهذيب الکمال: ٤/٤۳٦الجرح والتعديل:۱/٤۲۷تهذيب التهذيب:۲/۳۸.

[۱۲] الجرح والتعديل:۱/٤۲۸ تهذيب الکمال:٤/٤۳٦تهذيب التهذيب:۲/۳۸.

«ثقة، فقيه» (١)طبرى رحمه الله طبقات الفقهاء كښې فرمائى: «كان عالماً فقيهاً» (٢) ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى: «كان أحد الفقهاء العلماء الفضلاء أثنى عليه ابن عباس بالعلم، وحسبك بذلك» (٣) يعنى جابر بن زيد دَ فقهاؤ علماؤ اوفضلاؤ نه دې. ابن عباس رضي الله عنهما دَهغوى دَعلم تعريف كړې دې هم دغه ستاسود پاره كافى دى. ابن كثير رحمه الله فرمائى چه ابوالشعثاء (جابربن زيد) دَاهل علم نه وو او په بصره كښې به ئې فتوى وركوله.(٤) منتجالى رحمه الله فرمائى «كان يفتي الناس وكان ثقة» (٥)

دَاباضيه طرف ته نسبت: اباضيه، جابربن زيد رحمه الله به دَ اباضى كيدو دعوىٰ كوله. هم په دې وجه دَ بعض ائمه نه هم دَهغوى باره كښې دَ اباضى كيدو قول مروى دې. چنانچه ساجى دَ احمدبن محمد نه هغوى دَ يحيى بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى چه جابر(بن زيد) اباضى وو.(٦)

دَدې نسبت حقيقت: حقيقت دادې چه جابربن زيد رحمه الله اباضى نه وو. دَ اباضيه دا دعوىٰ غلطه ده هغه دَدې طرف ته دَ دروغو نسبت كوى هغه دَدې نه برى وو. هشام دَمحمد نه نقل كړى دى چه اباضيه چه څه وائى دَهغې نه جابر برى وو. عارم وائى چه اباضيه دَهغه دَ خپل طرف ته غلط او دروغ نسبت كولو.(٧) سفيان رحمه الله عمرو بن دينار رحمه الله ته اووئيل آيا تا چرته ابوشعثاء نه دَ اباضيه يا دَهغوى دَعقائدو باره كښې څه اوريدلى؟ هغه اووئيل ما دَهغوى نه دې باره كښې هيڅ هم نه دى اوريدلى.(٨)

دَهندبنت مهلب ګواهى: دَ هندبنت مهلب په وړاندې دَ جابر بن زيد رحمه الله تذكره اوشوه اوخلقو اووئيل چه هغوى اباضى وو. هند بنت مهلب اوفرمائيل جابربن زيد رحمه الله به دَ خلقو نه زيات ماسره او زما مورسره وخت تيرولو هغه به ماته الله تعالى ته دَ نيزدې كيدو اعمالو حكم راكولو اودَ الله تعالى نه لرې كونكى څيزونو نه به ئې منع كولم. هغه زه كله هم دَ اباضيه طرف ته نه يم راغوښتې اونه ئې ماته دَدې حكم راكړې دې. سره دَدې چه هغه به ماته داهم خودل چه زه لوپټه څنګه په سركړم اوهغې (هندبن مهلب) خپل لاس په تندى باندې كيخودو (دې دَپاره چه اوښائى چه جابربن زيد به هغې ته لوپټه اچولو دَپاره څنګه ويناكوله).(٩)

دَحضرت جابر دَ اباضيه نه براءت: هم دغه خبره پخپله هم دَ جابر بن زيد رحمه الله نه نقل ده. قتاده رحمه الله او داود بن ابى قصاف دَ غزره نه نقل كړى دى هغه وائى چه ما جابربن زيد رحمه الله ته اووئيل چه اباضيه

---

(١) تقريب التهذيب:١٥٢/١.

(٢) إكمال التهذيب كمال:١٢٤/٣.

(٣) إكمال تهذيب الكمال:١٢٢/٣.

(٤) البداية والنهاية:١٠٢/٩.

(٥) إكمال تهذيب الكمال:١٢٤/٣.

(٦) الكامل لابن عدى:٧١/٤ تهذيب التقريب:٣٨/٢ إكمال تهذيب الكمال١٢٢/٣.

(٧) الطبقات الكبرى: ١٨١/٧.

(٨) التاريخ الكبير:٢٠٤/٢إكمال تهذيب الكمال:١٢٢/٣.

(٩) حلية الاولياء:٨٩/٣البداية والنهاية:١٠٤/٩-١٠٣.

داگمان کوی چه تاسو دَهغوی نه ئی؟ جابربن زید رحمه الله اوفرمائیل زه دَهغوی نه اودَهغوی دَ عقائدونه بری یم اودَالله تعالی پناه غوارم.(۱)
دَ ثابت بنانی رحمه الله په روایت کښې دی چه دَ جابربن زید رحمه الله نه دَ زنکدن په حالت کښې دَ اباضیه باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی دَ برات اظهاراوکړو.(۲)
وفات: ابن سعد رحمه الله او واقدی رحمه الله اووئیل چه جابربن زید رحمه الله ۱۰۳هجری کښې وفات شوې.(۳)هیثم بن عدی رحمه الله ۱۰۴هجری دَ وفات کال گرځولې دې.(۴)
امام احمد، فلاس، امام بخاری، عمرو بن علی، ابن حبان، ابونعیم، حافظ ابن حجر اوعلامه ذهبی رحمهم الله ۹۳هجری دَهغه دَ وفات کال گرځولې دې.(۵)
علامه ذهبی رحمه الله دَ ۱۰۳ هجری قول شاذ گرځولې دې هغه فرمائی «شذ من قال:إنه توفی سنة ثلاث ومئة»(۶) قتاده رحمه الله دَ هغوی دَ وفات په ورځ اوفرمائیل نن دَ اهل بصره علم یادَعراق عالم خښ کړې شو.(۷) یائې داسې اوفرمائیل نن دَدنیا والوعلم خښ شو.(۸)
ابن عباس رضی الله عنهما: دا مشهورصحابی، دحضورپاک دَتره ځوئې حضرت عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشمْ بن عبدمناف رضی الله عنهما دې. دَدوی حالات «کتاب بدء الوحی، باب کیف کان بدء الوحی إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم» په څلورم حدیث کښې (۹)او« کتاب الإیمان باب کفران العشیر، وکفر بعد کفر» دَ رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. (۱۰)

شرح حدیث

قوله: :أن النبی صلی الله علیه وسلم ومیمونه کانا یغتسلان من إناء واحد: «دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه» نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوحضرت میمونه رضی الله عنها دواړو «په یوځائې» په یولوښی سره غسل کولو.
دَ زوجین په خپل مینځ کښې دَتعلق اهمیت: دَ زوجین په یولوښی سره غسل کولو او دَ یوبل نه پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلولو سره متعلق مباحث تیرشوی دی. البته دَ زوجین په خپل مینځ کښې دَ تعلق باره کښې دلته یو بل اړخ ته توجه راګرځول مقصود دی. دَ کوم طرف ته چه په عام توګه شراح

---

(۱) الطبقات الکبیر:۱۸۱/۷ تهذیب الکمال:۴۳۶/۴ تهذیب التهذیب:۳۸/۲.
(۲) الطبقات الکبیر:۱۸۲/۷.
(۳) الطبقات الکبیر:۱۸۲/۷ تهذیب الکمال:۴۳۶/۴ تهذیب التهذیب:۳۸/۲ تذکرة الحفاظ:۷۳/۳.
(۴) تهذیب الکمال:۴۳۶/۴ تهذیب التهذیب:۳۸/۲.
(۵) التاریخ الکبیر:۲۰۴/۲ کتاب الثقات:۱۰۲/۴ تهذیب الکمال: ۴۳۶/۴ تذکرة الحفاظ:۱/۷۳-۷۲ تهذیب التهذیب: ۳۸/۲ إکمال تهذیب الکمال:۱۲۲/۳ تقریب التهذیب: ۱۵۲/۱ الکاشف:۲۸۷/۱.
(۶) سیر أعلام النبلاء ۴۸۳/۴.
(۷) تهذیب الکمال:۴۳۶/۴ إکمال تهذیب الکمال:۱۲۳/۳ تهذیب التهذیب: ۳۸/۲.
(۸) حلیة الأولیاء: ۸۶/۳ تذکرة الحفاظ:۷۲/۱.
(۹) کشف الباری:۴۳۷/۱-۴۳۵.
(۱۰) کشف الباری:۲۰۶/۲-۲۰۵.

حديث توجونه ده راګرځولې. دَدې وجه داده چه حديث باب اودا شان روايت محدثين حضرات په كتاب الطهارة كښې په عام توګه ذكر كوى او ددې نه دَ طهارت دَ مسائلو بيانول مقصود وى. دا اهم په خپل ځائې باندې دَ ډيراهميت حامل دى. ليكن دَدې قسم رواياتونه دا هم پته لګى چه په شريعت كښې دَ زوجين په خپل مينځ كښې دَتعلق ډيرزيات اهميت دې. دَدې تعلق دَ بقاء او په دې كښې دَ زياتوالى دَپاره الله تعالى اودهغه رسول ﷺ دَداسې اعمالو حكم فرمائيلې دې چه په ظاهر معمولى ښكارى ليكن په زوجين كښې دَخپل مينځ تعلق او الفت كښې اضافه او كلكوالى سبب جوړيږى. لكه دَ زوجين په يوځائى يولوښى سره غسل كول، نه صرف دَ مودت او الفت اظهاردې بلكه په دې كښې دَ زياتوالى هم سبب دې.

دَعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله وضاحت: حضرت مولانا علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فتح الملهم كښې په دې اړخ باندې رڼړا اچولې فرمائى: دَ ښځې اوخاوند په مينځ كښې ټول تعلقات نه دَټولونه لوئى او اهم تعلق كورنې تعلق دې. هم دغه دَ ټولونه زيات فائده مند تعلق دې اودَدې ضرورت هم زيات پيښيږى. په دې وجه دَ اسلامى شريعت زيات كوشش داوى چه تركومې پورې ممكن وى دا په ځائى اوساتلې شى. اودَدې مقاصد پوره كړې شى.

او دا تعلق بې كيف او مكدر يعنى خړ كول او مكمل ختمول شريعت ناخوښه كړى دى اودَهيڅ قسم تعلق ثمرات بغيردَ الفت اومحبت نه حاصليدې نه شى. دَمحبت دَحاصلولودَپاره زوجين به په ځه خصال حميده باندې كلك اودريدل وى لكه دَ يوبل سره دَهمدردئى اظهار دَ يوبل دَ ناخوښه خبرو معافى كول اودَهغه كارونونه ډډه كول دَ كومو په وجه چه په زړه كښې دَ يوبل دَپاره كينه اوبغض پيداكيږى. (او په څو كارونوباندې به كلك اودريدل وى خاص كړ) يوبل سره خنداخوشحالى كول په رونړ تندى سره ملاويدل وغيره.

دَحكمت تقاضا داوه چه دَدې امورو نه يوازې دا چه ترغيب وركړې شى بلكه دَقول اوفعل په ذريعه زوجين دې ته تيار كړې شى. هم دَدې نكتې په رڼړا كښې حضورپاك هغه صحابى ته كوم چه ثيبه ښځې سره واده كړې وو اوفرمائيل څه ښه به وه چه تا يوې پيغلې سره واده كړې وو تادَهغې نه خوند اخستو اوتانه هغې خوند اخستو.(١)

حضرت عائشه رضي الله عنها چه به په كوم لوښى كښې اوبه څكلې هم هغه لوښې به ئې دَحضورپاك په خدمت كښې پيش كولو. حضورپاك به دَ لوښى هم هغه حصې سره خله مباركه لګولوسره اوبه څكلې دَ كوم ځائى نه چه به حضرت عائشه رضي الله عنها څكلې.(٢) دغه شان به حضورپاك دَحضرت عائشه صديقه خوړلې

---

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه، كتاب الصلاة باب الصلاة إذا قدم من سفر. مختصراً، رقم الحديث:٤٤٣ وفى كتاب البيوع، باب شراء الدواب والحمير رقم :٢٠٩٧ ومسلم فى صحيحه كتاب الرضاع، باب استحباب نكاح ذات الدين، رقم:٣٦٣٦، وأيضاً فى باب استحباب نكاح البكر رقم:٣٦٤٢-٣٦٣٧، والترمذى فى سننه، كتاب النكاح باب ماجاء فى تزويج الأبكار رقم:١١٠٠، وأبوداؤد فى سننه فى كتاب النكاح باب فى تزويج الأبكار رقم:٢٠٤٨ وابن ماجه فى سننه، أبواب النكاح باب تزويج الأبكار رقم:١٨٦٠ والنسائى فى سننه، كتاب النكاح باب نكاح الأبكار رقم:٣٢٢٢-٣٢٢١ انظر جامع الأصول رقم: ٣٤٠ وتحفة الأشراف: رقم: ٢٤٣٦، ٢٥٣٥.

(٢) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب جواز غسل الحائض رأس زوجها وترجيله وطهارة سؤرها رقم:٦٩٢ وأوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب مؤكلة الحائض ومجامعتها، رقم: ٢٥٩، والنسائى فى سننه

شوي هم وکي چېول (۱) اوحضورپاك اوحضرت عائشه صديقه به دواړو په يوخانى هم په يولوښى سره غسل کولو. کله به حضورپاك اول د اوبو لوښي اخستلو او کله به حضرت عائشه رضي الله عنها اوبه اخستلوکښې وړاندېوالي کولو ترديې چه حضورپاك به ورته فرمائيل چه اول ما اوبو اخستو ته پرېږده او حضرت عائشه رضي الله عنها به وئيل چه اول ماپرېږده. (۲)

هم دغه اموردى چه په ښځه اوخاوند کښې محبت پيداکوى اود ناخوښئى نفرت او وړه کولونه ئى لرې ساتى. (۳)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې باب ددريم حديث ترجمة الباب سره مناسبت کيدلو اونه کيدلوکښې د شارحين حديث په مينځ کښې اختلاف دې.

دعلامه کرمانی رحمه الله رائې: علامه کرمانى رحمه الله د حديث ترجمة الباب سره مناسبت ثابتولودپاره درې توجيهات بيان کړى دى:

ړومبۍ توجيه: ړومبۍ توجيه ئى دابيان کړې ده چه په حديث کښې «إناء» نه مراد فرق مذکوردې د کوم تذکره چه کتاب الغسل کښې راغلې ده. چونکه دهغوى په نيزدا معروف وو په دې وجه ئى د بيانولو ضرورت اونه گنړلو. (۴)

دويمه توجيه: دويمه توجيه ئى دا بيان کړې ده چه د دغه اناء نه يوخاص قسم لوښى مراد دې په کوم کښې چه دوه يادى دې نه زيات صاع اوبه راتلې. په عرف اوعادت باندې يقين کولوسره راوى ددې تذکره اونه کړه. (۵)

دريمه توجيه: دريمه توجيه دحديث ترجمة الباب سره د مناسبت په حواله دا بيان کړې چه دا د اختصارحديث د قبيل نه دى اودويم روايت کوم چه دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل دې په هغې کښې تفصيل دې په کوم سره چه مذکوره ترجمه په آسانه ثابتيږى. (۶)

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ صاحب رحمه الله ليکلى دى چه بعض شارحينودا دعوى کړې ده چه د حديث ميمونه رضي الله عنها ترجمه سره مناسبت نشته دې خکه چه په هغې کښې د لوښى مقدار نه دې خودلې شوې. اوپه ترجمه کښې صاع اود دې په اندازه د لوښى ذکر دې. ددې جواب دادې چه د دغه خلقو لوښى واړه وو،

لکه څنګه امام شافعى رحمه الله په ډيرو ځايونوکښې ددې تصريح کړې ده. لهذا داحديث ترجمه کښې ذکرشوې ونحوه مطابق به شى. يادددې دويم جواب دادې چه حديث ميمونه رضي الله عنها کښې اناء مطلق

فى كتاب الطهارة باب سؤر الحائض رقم: ٣٤٢ وابن ماجه فى سننه فى باب ماجاء فى مؤاكلة الحائض وسؤرها، رقم: ٦٤٣ انظر كذلک جامع الأصول رقم: ٥٤٠٣ وتحفة الأشراف: رقم: ١٦١٤٥.

(۱) انظر الحاشية السابقة.

(۲) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة رقم: ٧٣٢ والنسائى فى سننه كتاب الطهارة باب الرخصة فى ذلک رقم: ٢٤٠ انظرجامع الأصول رقم: ٥٠٤٠.

(۳) فتح الملهم: ٨٢/٣

(۴) شرح الكرمانى: ١١٧/٣ إرشاد السارى: ٤٩٢/١.

(۵) شرح الكرمانى: ١١٧/٣ إرشاد السارى: ٤٩٢/١.

(۶) شرح الكرمانى: ١١٧/٣.

حديث عائشه رضي الله عنها كښې ذكرشوې فرق مقيد باندې محمول كړې شي. ځكه چه دواړه هم د حضوراكرم ببيباني وې اوهرې يوې حضورپاك سره غسل كړې دې. لهذا دهرې يوې په حصه كښې به د يوصاع نه زياتې اوبه راغلې وې. په دې وجه چه د كوم لوښى ذكر په حديث ميمونه رضي الله عنها كښې راغلې دې په تقريبى توګه سره به په ترجمة الباب كښې داخل شي.([1])

د علامه عينى رحمه الله رائې او په سابقه توجيهاتو باندې رد: علامه عينى رحمه الله ليكلي دى چه د حديث ميمونه رضي الله عنها ترجمة الباب سره مناسبت غيرظاهر دې. بيانى د علامه كرمانى رحمه الله ذكركړې شوى دريواړه توجيهات غيرموزون كولوسره وئيلى دى چه علامه كرمانى رحمه الله د ترجمه ثابتولو د پاره د تكلف نه كاراخستې دې. (هم دغه رائې د علامه قسطلانى هم ده.)([2])

بيا د حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه توجيهات ذكركولوسره ليكى چه دا د علامه كرمانى رحمه الله د توجيهاتونه هم په اخوا دى. ځكه چه د حضرت ميمونه رضي الله عنها د روايت غرض خو صرف د سړى او ښځې په يولوښى سره د غسل جواز بيانول دى نه چه د لوښى مقدار بيانول او په ترجمة الباب كښې مقدار ذكردې. نوبيا په حديث اوترجمة كښې څنګه مطابقت كيدې شي.

بيا د حافظ صاحب دا وينا كول چه حضرت عائشه رضي الله عنها حضرت ميمونه رضي الله عنها دواړه د حضورپاك ببيبانې وې. دې نه دا معلوميږى چه د هغه اصول فن سره هډو مناسبت نشته. اودې دواړو د حضورپاك ببيبانې كيدل مطلق په مقيدباندې محمول كولوسبب څنګه كيدې شي؟ حالانكه اصل اوقاعده داده چه مطلق په خپل اطلاق باندې او مقيدپه خپل تقييد باندې جارى كيږى اومطلق په مقيدباندې محمول كولو صورتونه مخصوص دى كوم چه په خپل ځائى كښې ذكر دى.([3])

د شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمه الله رائې: شيخ الاسلام علامه زكريا انصارى رحمه الله ليكلى دى چه په دې حديث كښې د لوښى نه هغه لوښې مراددې په كوم كښې چه يوصاع اوبه راځى نوحديث به د ترجمه موافق شي.([4])

د حضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله رساله شرح تراجم ابواب صحيح البخارى كښې ليكلى دي: «ثالث أحاديث الباب لم يذكر فيه قدر الصاع، ووجه الاستدلال به ثبوت ذكره فيه بطريق آخر»([5]) يعنى د دې باب په دريم حديث كښې د صاع د قدر تذكره نشته دې د دې نه د استدلال وجه داده چه په دويم طريق سره د دې تذكره ثابته ده. حضرت شاه ولى الله رحمه الله په دې توجيه كښې د كوم دويم طريق طرف ته اشاره فرمائيلې ده د هغې باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه امام بيهقى رحمه الله د عبدالوارث بهز بن حكيم په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.([6])

د دير لټون نه باوجود د عبدالوارث روايت معلوم نه شوالبته امام بيهقى رحمه الله د حضرت ام هانى رضي الله عنها نه يوروايت نقل كړې دې: «اغتسل رسول الله صلى الله عليه وسلم وميمونة من إناء واحد قصعة فيها أثر العجين»

---

[1]) عمدة القارى: ٢٩٦/٣.

[2]) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٤٨/١.

[3]) فتح البارى: ٤٨٣/٢.

[4]) تحفة البارى: ٢٢١/١.

[5]) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخارى: ص: ١٨.

[6]) هدى السارى: ٢٥/١.

(۱). یعنی حضورپاك او حضرت میمونه رضي الله عنها په یولوښي یعنی قصعه (کاسه) سره په کوم کښې چه دَ اغېزلی شوي اوړو اثرات وو هغې سره غسل اوکړو.

دَ ابن ملقن رحمه الله رائې: ابن ملقن رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله دا حدیث ((باب الغسل بالصاع ونحوه)) کښې دَ ذکرکولووجه دا لیکلی ده چه حضورپاك اوعائشه رضي الله عنها به په فرق نومي لوښي سره غسل کولو اوداخبره اول تیره شوې ده چه فرق دَ دریو صاع وی اوددې نیم دَ یونیم صاع برابر وي اوهغه دَ اتو رطل او یورطل دَ یوصاع نه لږ شان زیات وی نولکه چه په یوځائې به ئې غسل کولو نودهریوپه حصه کښې یوصاع یا دَدې نه څه زیاتې اوبه راتلې اوهم دغه دَترجمة الباب مقصد دی.(۲)

قال أبوعبدالله: کان ابن عیینة یقول أخیراً: عن ابن عباس عن میمونة، والصحیح ماروّاه أبونعیم: یعنی امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل، سفیان بن عیینه رحمه الله په خپل آخری عمرکښې داسې فرمائیل (دا روایت مروی دې) دَابن عباس رضي الله عنهما نه، هغه دَمیمونه رضي الله عنها نه (نقل کړې دې) اوصحیح هم هغه روایت دې کوم چه ابونعیم رحمه الله نقل کړې دی.

دَتعلیق غرض: دادَامام بخاری رحمه الله دَ طرف نه په دریم حدیث الباب باندې تعلیق دې. دَامام بخاری رحمه الله غرض دَدې تعلیق نه دَدې باب دریم حدیث (کوم چه دَابونعیم نه روایت دې) دَ ابن عیینه رحمه الله دَنورو شاګردانو په روایت باندې ترجیح ورکول اوهغه په مسندات ابن عباس رضي الله عنهما کښې ګرځول دی.

دَ علامه کرمانی رحمه الله او علامه عینی رحمه الله رائې: علامه کرمانی رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه امام بخاری په دې تعلیق کښې ((قال ابن عیینه)) نه دی وئیلی بلکه ((کان ابن عیینه)) الفاظ ئې استعمال کړی دی دې دَ پاره چه په دې خبره باندې دلالت اوشی چه ابن عیینه رحمه الله په اخری عمرکښې استمرار سره دَ((ابن عباس عن میمونة)) په طریق باندې روایت کولو. په دې تقدیرباندې به دا روایت مسانید حضرت میمونه رضي الله عنها نه شی او دَ مخکښې روایت بنیاد باندې دا مسانید ابن عباس رضي الله عنهما نه به وی. امام بخاری رحمه الله دَدوارو روایتونو نه دَ ابونعیم روایت صحیح ګرځولې دې اوباقی حضراتو دا دَ مسانید میمونه رضي الله عنها نه ګرځولوته مرجوح وئیلې دی. (۳)

دَامام بخاری رحمه الله دَ ابونعیم رحمه الله روایت ته دَ ترجیح ورکولو وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه اکثرروات مذکوره روایت دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دَحضرت میمونه رضي الله عنها زیاتی سره نقل کړې دې کوم چه امام بخاری رحمه الله دَ ابن عیینه رحمه الله دَ آخری عمر روایت ګرځولوسره مرجوح وئیلې دې. امام بخاری رحمه الله دَ محدثینو حضراتو دَدې قاعدې مطابق دَ ابونعیم رحمه الله روایت ته ترجیح ورکړې ده چه من جمله مرجحات کښې یوقدم سماع هم دې. په دې وجه په شروع عمرکښې دَشیخ حافظه قوی وی نو ابن نعیم رحمه الله هم دَ ابن عیینه رحمه الله دَ پخوانو شاګردانونه دې اودهغه نه ئې هغه وخت روایت اوریدلې دې کوم وخت چه دَهغه حافظه قوی وه.(۴)

---

(۱) السنن الکبری کتاب الطهارة باب التطهر بالماء الذی خالطه طاهر لم یغلب علیه:۷/۱

(۲) التوضیح:۵۵۸/۴.

(۳) شرح الکرمانی:۱۱۷/۳عمدة القاری:۲۹۳/۳.

(۴) فتح الباری:۴۸۳/۲.

علامه ابن ملقن، علامه انصاری، علامه کورانی، علامه قسطلانی، علامه عینی، او شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمهم الله لیکلی دی چه دامام بخاری رحمه الله په شان دارقطنی رحمه الله هم د ابونعیم رحمه الله روایت ته ترجیح ورکړې ده اودا ئی په مسانید ابن عباس رضی الله عنهما کښې شمیر کړې دې.[1] «ولیس الأمر کما قالوا، سیأتی إن شاء الله». دغه شان علامه عینی رحمه الله د محدث اسماعیلی په حواله سره لیکلی دی چه هغه هم روایت د مسانید ابن عباس رضی الله عنهما نه کیدوته ترجیح ورکړې ده. [2]حالانکه معامله ددې برعکس ده لکه چه وړاندې به راشی.

لامع الدراری کښې نقل یوه توجیه: لامع الدراری کښې ابونعیم رحمه الله د روایت د تصحیح په سلسله کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله طرف ته منسوب کولوسره دا توجیه لیکلې شوې ده چه اکثر روایات (کورنو معاملاتو او طهارت سره متعلق) دحضرت میمونه رضی الله عنها نه نقل دی. په دې وجه بعض حضرات د ابن عباس رضی الله عنهما نه پس دحضرت میمونه رضی الله عنها واسطه زیاتوی دا اضافه ځکه صحیح نه ده چه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت په حضرت میمونه رضی الله عنها باندې منحصر نه دې. لهذا دې خیال کولوسره دهغې واسطه زیاتول صحیح نه ده. ددې دپاره دا ضروری نه ده چه ذکرشوې روایت هم دمیمونه رضی الله عنها نه مروی وی حالانکه ابن عباس رضی الله عنهما د نورو ازواج مطهرات نه او نورو ډیرو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه هم روایت کوی ممکن ده چه دا روایت هم دهغوی نه علاوه د بل چانه وی.[3]

په دې توجیه باندې یونظر: دحضرت ګنګوهی رحمه الله طرف ته دا توجیه منسوب کول قابل تامل ده کیدې شی دنقل اوتعبیر څه فرق شوې وی. ځکه چه د امام بخاری رحمه الله مقصد صرف دابونعیم رحمه الله روایت ته ترجیح ورکول دی د نورو حضراتو د روایت تغلیط مقصودنه دې. دې نه علاوه په دې باره کښې محدثینو حضراتو زیربحث حدیث د مسانید میمونه رضی الله عنها په حیثیت سره نقل کړې دې ددې تولو طرف ته بلادلیل اضافه کولو دپاره صرف نسبت صحیح نه دې. **والله اعلم بالصواب.**

ترجیح امام بخاری رحمه الله اود نورو محدثینو رائې: دامام بخاری رحمه الله نه علاوه نورو محدثینو اوشراح حدیث زیربحث حدیث د مسانید میمونه رضی الله عنها نه ګرځولې دې اوهغه شارحین ددې یوڅو وجوهات هم بیانوی.

د ترجیح رومبې وجه: د مذکوره روایت مسانید دحضرت میمونه رضی الله عنها نه د کیدو د ترجیح رومبې وجه داده چه سفیان بن عیینه رحمه الله نه په آخری عمر کښې دحضرت میمونه رضی الله عنها په واسطه سره روایت نقل کونکی په شمیر کښې ډیرزیات دی اوهغوی ته د ابن عیینه رحمه الله طول صحبت هم حاصل دې.[4]

---

[1]) التوضیح: ٤/٥٥٨ الکوثر الجاری: ١/٤١١ إرشاد الساری: ١/٤٩٢ عمدة القاری: ٣/٢٩٧ تحفة الباری: ١/٢٢١.

[2]) عمدة القاری: ٣/٢٩٧.

[3]) لامع الدراری: ١/٢٠٨-٢٠٧ الکنز المتواری: ٣/١٩٤-١٩٣.

[4]) فتح الباری: ٢/٤٨٣. قال الحافظ أبوبکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی: "الوجه الأول (أی من وجوه الترجیح) کثرة العدد فی أحد الجانبین، وهی مؤثرة فی باب الروایة، لأنها تقرب مما یوجب العلم وهو التواتر"... الوجه الحادی عشر: (أی من وجوه الترجیح): أن یکون أحدالراویین أکثر ملازمة لشیخه، فإن المحدث قد ینشط تارةً فیسوق الحدیث علی وجهه، وقد یتکاسل فی الأوقات فیقتصر علی البعض، أو یرویه مرسلاً إلی غیرذلک من الأسباب". (الأعتبار فی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث: ١/١٣١، ١/١٣٧).

دويمه وجه دترجيح: حافظ ابن حجر، علامه عينى علامه قسطلانى اوعلامه كورانى رحمهم الله دَ محدث اسماعيلى رحمه الله نه يو بله دترجيح وجه هم نقل كړې ده. چنانچه دا حضرات فرمائي: «ورجحها الإسماعيلي من جهة أخرى من حيث المعنى وهى كون ابن عباس لايطلع على النبى صلى الله عليه وسلم فى حالة اغتساله مع ميمونة، فيدل على أنه أخذه عنها».[1]

يعنى محدث اسماعيلى رحمه الله وغيره دَدې حديث مسانيد دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه دكيدو يو معنوى وجه دترجيح هم بيان كړې ده هغه دا چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما پخپله خود حضورپاك حضرت ميمونه رضي الله عنها سره د غسل كولو كيفيت باندې خبريدې نه شى لهذا هغه به هم دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه اوريدو سره نقل كړې وى.

دريمه وجه دَ ترجيح: اكثرمحدثين دَ سفيان بن عيينه رحمه الله روايت دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په واسطه سره نقل كوى. چنانچه امام مسلم، امام نسائى، امام ابن ماجه، امام ترمذى رحمهم الله[2] امام شافعى، امام احمدبن حنبل، امام طحاوى، ابن ابى شيبه، حميدى، ابوعوانه، طبرانى، بيهقى او بزار رحمهم الله وغيره دا هم دَ ميمونه رضي الله عنها نه نقل كړې دى.[3] سفيان بن عيينه رحمه الله وائى چه اميرالمؤمنين فى الحديث امام شعبه رحمه الله ته دَدې حديث موصول كيدل (يعنى دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه روايت كيدل) خوښ وو.[4]

دَ ابن عيينه رحمه الله دَ اكثرشاګردانو روايت: محدث اسماعيلى رحمه الله په خپل صحيح كښې دابن عيينه رحمه الله دَ هغه ټولو شاګردانو تذكره كړې ده چه دَ هغه نه مذكوره روايت دَحضرت ميمونه اضافه سره نقل كوى. دَهغوى په شاګردانو كښې مقدمى، ابوبكر بن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، عباس نرسى، اسحاق طالقانى، ابوخيثمه، سريج بن يونس، ابن منمنيع ، مخزومى، عبدالجبار، ابن بزاز،

---

[1] فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١٣٣/١ فتح البارى للعسقلانى:٤٨٣/٢ إرشادالسارى:٤٩٢/١ الكوثرالجارى:٤١١/١.

[2] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة، غسل أحدهما بفضل الآخر، رقم:٣٢٢، وأخرجه الترمذى فى سننه فى أبواب الطهارة، باب ماجاء فى وضوء الرجل والمرأة من إناء واحد، رقم: ٦٢، وأخرجه النسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب ذكر اغتسال الرجل والمرأة من نسائه من إناء واحد رقم:٢٣٧، وأخرجه ابن ماجه فى سننه كتاب الطهارة وسننها، باب الرجل والمرأة يغتسلان من إناء واحد رقم:٣٧٧، انظرجامع الأصول، النوع الثامن فى اجتماع الرجل والمرأة على الإناء الواحد رقم:٥٠٤١ وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم:٥٣٨٠.

[3] انظر مسندالشافعى (بترتيب السندى) الباب السابع فى أحكام الغسل:٣٩/١ رقم:١٠٨ ومسند الإمام أحمدبن حنبل:٣٨١/٤٤ رقم:٢٦٧٩٧ وشرح معانى الآثار للطحاوى، كتاب الطهارة باب س،ر بنى آدم:٢٥/١ رقم:٨٩ ومصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة باب فى الرجل والمرأة يغتسلان بماء واحد:٣٥٥/١ رقم:٣٧ ومسندالحميدى: ١٤٨/١ رقم:٣٠٩ والجمع بين الصحيحين للحميدى:٦٥/٢ رقم:١٠٦٣ ومسندأبى عوانة كتاب الطهارة باب الإجابة للرجل أن يغتسل بفضل ماء المرأة والاغتسال معها فى إناء واحد:٢٣٩/١ رقم:٨١٠-٨٠٩ والمعجم الكبير للطبرانى:٤٢٥/٢٣ وسنن الكبرى للبيهقى كتاب الطهارة باب فى فضل الجنب:١/١٨٨ ومسند البزار:١٣/٣: رقم:٥٢٦١، انظر كذلك هدى السارى:٢٥/١ تغليق التعليق:١٥٣/٢-١٥٢.

[4] مسندالحميدى:١٤٨/١ رقم:٣٠٩.

ابوهمام، ابومسوی انصاري، ابن وکيع، احمسي او ابن مهدي رحمهم الله وغيره مذکوره روايت دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه نقل کړې دي.[1]

دَامام دارقطني رحمه الله رائې: امام دارقطني رحمه الله په خپل علل کښې ليکلي دی چه ابن عيينه رحمه الله مذکوره روايت دَ عمرو نه نقل کړې دې اودائي دَمسانيد حضرت ميمونه رضي الله عنها نه گرخولې دې اودَدې تذکره ئې نه ده کړې چه دَ ابن عيينه رحمه الله دَ شاگردانونه دَهغوی په نقل کښې اختلاف پيداشوې دې.

(بس صرف دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه ئې روايت ذکر کړې دې)[2]

دَ ابن رجب الحنبلي رائې: ابن رجب حنبلي رحمه الله تيره شوې دَ ترجيح وجه ذکرکولونه پس دَامام بخاري رحمه الله دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح ورکول وهم گرخولې دې.[3]

دَ دارقطني رحمه الله دَ ترجيح وضاحت: داخبره اول راغلې ده چه دَ امام بخاري رحمه الله په شان دارقطني رحمه الله هم دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح ورکړې ده. اکثرشراح حديث دَهغوی طرف ته هم دغه منسوب کړې دی. دَ شراح داخبره قابل تامل ده ځکه چه امام دارقطني رحمه الله دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح نه ده ورکړې بلکه هغوی ليکلي دی ابن عيينه رحمه الله دَ عمرو نه دغه مذکوره روايت نقل کړې دې اوهغه دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه روايت کوي. هغه دَ ابن عيينه رحمه الله دَ شاگردانودَاختلاف ذکرنه دې کړې البته دائې وئيلي دي چه ابن جريج رحمه الله دَ ابن عيينه رحمه الله مخالفت کړې دې اودَ عمرو بن دينار نه ئې روايت کړې دې هغه دَجابربن زيد رحمه الله نه هغوی دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه چه نبي کريم صلى الله عليه وسلم دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه پاتې شوې اوبوسره غسل کولو.

دَ ابن جريج والا روايت امام مسلم رحمه الله په خپل سندسره نقل کړې دې ليکن په هغې کښې عمرو بن دينار رحمه الله دَ جابربن زيد رحمه الله طرف ته نسبت کولو کښې متردد دې. لهذا په دې وجه دې ته دَ ابن عيينه رحمه الله په روايت باندې ترجيح نه شي ورکولی. که چرې دَهغه حديث محفوظ اومنلې شي نوبيا هم دواړو (ابن عيينه رحمه الله او ابن جريج رحمه الله) دَ روايت په الفاظوکښې فرق دې. دَ ابن عيينه رحمه الله په روايت کښې دی چه حضورپاك او حضرت ميمونه رضي الله عنها به په يولوښی سره غسل کولو خودَ ابن جريج رحمه الله په روايت کښې دَ حضورپاك دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه پاتې شوو اوبوسره دَ غسل کولوتذکره ده لهذا دواړه جدا جدا احاديث دی.[4]

دَ حديث نه مستنبط شوی احکام: ① دَدې حديث نه معلومه شوه چه دَ سړی اوښځې په يولوښی سره غسل کول جائزدی.[5]

② حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلي دی چه دَدې حديث نه معلومه شوه چه دَ امام بخاري رحمه الله په نيز عن فلان او إن فلاناً نه روايت يوشان نه دې.[1]

---

[1]) فتح الباري لابن رجب الحنبلي:١٤٧/١.

[2]) العلل للدارقطني، حديث أم المؤمنين ميمونة عن النبي صلى الله عليه وسلم:٢٥٩/١٥ رقم:٤٠٠٨، فتح الباري لابن رجب الحنبلي:١٤٧/١.س

[3]) فتح الباري لابن رجب الحنبلي:١٤٧/١.

[4]) العلل للدارقطني، ٢٥٩/١٥ رقم:٤٠٠٨، فتح الباري لابن رجب الحنبلي:١٤٧/١.

[5]) عمدة القاري:٢٩٧/٣.

۴- باب: مَنْ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاَثاً

په سرباندې درې ځل اوبه بيهول

ماقبل سره مناسبت: دَدې باب سابقه باب سره مناسبت بالکل واضح اوښکاره دې چه په دې کښې دَغسل او دَ هغې دَ هيئت بيان وو اودلته هم دَغسل اودَهغې هيئت بيانولې شي.[۲]

دَ ترجمة الباب مقصد: پخوانوشراح حديث دَدې باب څه غرض نه دې بيان کړې البته زمونږ دَ اکابرينونه بعض حضراتو په دې باندې کلام فرمائيلې دې.

دَ شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې: دَ شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې داده چه امام بخاری رحمه الله دلته دَ يواهم اختلافی مسئلې طرف ته شاره فرمائيلې چه غسل کښې "دلك" فرض دې که نه؟ دَ مالکيه په نيزفرض دې او دَ جمهورو په نيز فرض نه دې. امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې لفظ "أفاض" لوستلوسره دَ جمهورو تائيدکړې دې. چنانچه شيخ الحديث رحمه الله فرمائی «لايبعد عند هذا العبد الضعيف: أن غرض الترجمة الإشارة إلى أن الدلك ليس بفرض، بل يكفي إسالة الماء خلافاً لمن أوجبه»[۳]

يعنی دَ بنده ضعيف په نيز غرض دَ ترجمې دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه په غسل کښې دلك فرض نه دې بلکه اوبه بهيول کافی دی په خلاف دَهغه خلقو چه دا واجب ګرځوی.

شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله رائې: شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله دَدې باب دَغرض او مقصد باره کښې ليکلی دی چه داباب هم دَغسل په هيئت باندې مشتمل دې اودلته په غسل کښې درې ځل په سرباندې اوبو بهيولوذکردې. کوم چه دَ تکرار بالکل آخری حددې. دَ ترجمه مقصد دَ دريو شمير ثابتول دی يا صرف دَ استيعاب ثابتول مقصددې په کوم سره چه څه شك پاتې نه شی. غالبًا دَامام بخاری رحمه الله مقصد دَ دريو شمير ثابتول نه دی بلکه استيعاب او دَ تکرار آخری حدبيانول دی.[۴]

دَ تثليث في الغسل حکم: دَ حنفيه شافعيه اوحنابله په نيزپه غسل کښې تثليث مسنون اومستحب دې.[۵] دَ عام مالکيه رائې داده چه تثليث مستحب نه دې. په کومواحاديثوکښې چه راغلی دی حضورپاك په خپل سرمبارك باندې درې ځل اوبه اچولی دی يائی چاته دَ دريوځلو اوبواچولوتلقين کړې دې نودَدې مقصدتکرارنه دې بلکه استيعاب دې. چونکه په يوځل اوبو اچولوسره سر پوره نه

---

[۱] فتح الباری:۲/۴۸۳. ابن عبدالبر رحمه الله په دې خبره باندې اجماع نقل کړې ده چه دَجمهورو په نيز عن فلان او إن فلاناً دواړه برابر دی. په دې باره کښې دَنور تفصيل دپاره اوګورئی: علوم الحديث لابن الصلاح، النوع الحادی عشر، ص: ۶۲-۷۲ النکت علی کتاب ابن الصلاح لابن حجر العسقلانی النوع الحادی عشر:۲/۵۹۰-۶۰۳ النکت علی مقدمة ابن الصلاح للزرکشی النوع الحادی عشر ص: ۱۷۰-۱۷۹.

[۲] عمدة القاری:۳/۲۹۷.

[۳] الأبواب والتراجم لصحيح البخاری: ص:۶۰ الکنز المتواری:۳/۱۹۴.

[۴] فضل الباری:۲/۴۳۰ تثليث فی الغسل سره متعلق څه بحث کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل په رومبی حديث کښې ثلاث غرف لاندې تيرشوې دې.

[۵] بدائع الصنائع:۱/۲۶۹ البحر الرائق:۱/۹۳ المنهاج:۴/۲۳۴-۲۳۵ المجموع:۲/۱۸۵ المغنی:۱/۱۳۸.

لميديږي په دې وجه حضورپاك درې ځل ښى او ګس طرف او په مينځ كښې د اوبو اچولو حكم فرمائيلې دې. چنانچه دعلامه قرطبى قاضى عياض اوابن عربى رحمهم الله وغيره هم دغه قول دې.[1]
شافعيه كښې ابوالحسن ماوردى رحمه الله د تثليث في الغسل قائل نه دې. [2]اوعلامه ابوالحسن سندهى رحمه الله هم د استيعاب قائل دې د تثليث قائل نه دې.[3]
علامه نووى رحمه الله ماوردى رحمه الله منفردګرځولوسره فرمائيلى دى چه د هغوى داقول ضعيف اومتروك دې.[4] ابن ملقن رحمه الله فرمائى چه داد ماوردى رحمه الله تفردنه دې بلكه شرح الفروع كښې هم دغه خبره ابوعلى السنجى هم وئيلې ده.[5]
علامه خليل مالكى رحمه الله فرمائى په سركښې تثليث دې په باقى بدن كښې نشته دې. لهٰذا باقى بدن لوندول كافى دى البته په سرباندې درې ځل اوبه اچول مستحب دى. دابوبركات علامه درديرمالكى رحمه الله هم دغه مذهب دې.[6]
د امام بخارى رحمه الله خيال: امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې «من أفاض على رأسه ثلاثاً» فرمائيلى دى «على بدنه» نه دى فرمائيلى. په دې سره دومره خو معلوميږى چه هغه په دې مسئله كښې د جمهورو هم خيال نه دې تثليث مستحب نه منى. اوس د امام بخارى رحمه الله په رائې كښې دوه احتمالات دى يا خود امام بخارى رحمه الله رجحان د علامه خليل مالكى د رائې طرف ته ګنړل پكاردى لكه چه هغه د تثليث رأس قائل دې اوتثليث فى الغسل قائل نه دې. هم دغه امام بخارى رحمه الله هم قائل دې. ليكن ددې دا مطلب نه دې چه هغوى د علامه خليل مالكى رحمه الله متابعت كړې دې ځكه چه علامه خليل رحمه الله خود ډير روستو وخت سړې دې او امام بخارى رحمه الله د هغه نه د ډير وړاندې وخت سړې دې. يا داسې وئيلې كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله «من أفاض» وئيلوسره دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه په احاديثوكښې داكوم درې درې ځل د اوبواچول راغلى دى دا څه متعين صورت نه دې بلكه مقصود سرلوندول دى. كه د چا سر په رومبى ځل اوبه اچولوسره لوندشى نودا هغه دپاره كافى دى اوكه چاته د دې نه د زيات ضرورت پيښ شى نوهغه دې دځپل سر لوندولودپاره درې ځل يادې نه زياتې اوبه هم اچولې شى.
خلاصه دا چه كه چرې امام بخارى رحمه الله د استحباب تثليث فى الغسل قائل نه دې نود استحباب تثليث غسل رأس قائل دې. «كما هو رأي الخليل المالكى رحمه الله». ابن التين رحمه الله دعلماؤنه نقل كړى دى چه ددې حديث نه مراد يا خو تكرار فى الطهارة دې يادا تماميت د طهارت د پاره دې ځكه چه استيعاب د غسل دپاره يوځل وينځل نه كافى كيږى. بعض حضراتو فرمائيلى دى چه تثليث مستحب دې البته په څومره سره چه اسباغ اوشى هغه جائزدى.[7]

---

[1] أوجز المسالك:۴۹۹/۱عارضة الأحوذى:۱۵۸/۱-۱۵۷إكمال إكمال المعلم:۹۳/۱ شرح الزرقانى:۹۱/۱.
[2] المنهاج للنووى:۲۳۵/۴ التوضيح لابن الملقن :۵۶۱/۴.
[3] حاشية السندى على صحيح البخارى:۵۷/۱ حاشية السندى على النسائى:۱۳۶/۱.
[4] المجموع شرح المهذب:۱۸۵/۲.
[5] التوضيح: ۵۲۱/۴عمدة القارى:۲۹۹/۳.
[6] الشرح الصغير مع الصاوى:۱۷۲/۱حاشية الدسوقى:۲۲۵/۱ جواهر الإكليل:۲۳/۱.
[7] التوضيح لابن ملقن:۵۶۱/۴عمدة القارى:۲۹۹/۳.

ابن بطال رحمه الله فرمائی «والعدد فی ذلك مستحب عند العلماء، وما أسبغ وعمّ ذلك أجزأ»[1] يعنى په دې حواله سره عدد خودَ علماؤ په نيزمستحب دې البته په څومره سره چه هم تعميم او اسباغ حاصله شی هغه جائزدی.

الحديث الأول

۲۵۳ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ صُرَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَّا أَنَا فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلاَثًا، وَأَشَارَ بِيَدَيْهِ كِلْتَيْهِمَا» [حديث باب][2]

ترجمه: مونږ ته بيان كړو حديث ابونعيم، اووئيل مونږ ته زهير، هغوى دَ ابواسحاق نه اوهغوى اووئيل ماته سليمان بن صرد بيان اوكړو ماته جبير بن مطعم رضی الله عنه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائيلو زه خو (په غسل كښې) په خپل سرباندې درې لپې (اوبه) بهيوم او رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ دواړو لاسونوپه اشاره كولوسره اوخودل.

تراجم رجال

ابونعيم: دا مشهور محدث ابونعيم الفضل بن دكين الملائى الكوفى رحمه الله دې. دَدوى حالات كتاب الإيمان باب فضل من استبرألدينه دَ رومبى حديث لاندې تيرشوى دى. ([3])

زهير: دا زُهير (تصغيرسره) بن معاويه بن حُديج بن الرُحيل بن زهير بن خيثمه جعفى رحمه الله دې. دَدوى مفصل احوال كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان دَ رومبى روايت په ذيل كښې تيرشوى دى. ([4])

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبيد سبعى كوفى رحمه الله دې. دَدوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب الصلاة من الايمان دَ رومبى حديث لاندې تيرشوى دى. ([5])

سليمان بن صُرَد رضی الله عنه: ذا سليمان بن صرد «بضم المهملة وفتح الراء»[6] بن الجون بن ابى الجون بن منقذ بن ربيعة بن اصرم بن حرام بن حَبَشِية (وقيل: أو حُبشِيّة) بن سلول بن كعب بن عمرو بن ربيعة الخزاعى الكوفى رضی الله عنه[.] ابومطرف دَهغوى كنيت دې. ([6])

---

[1] شرح ابن بطال:۳۸٤/۱عمدة القارى:۲۹۹/۳التوضيح:٥٦۱/٤.

[2] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم: ۳۲۷وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲۳۹والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب ذكر مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم: ۲٥۱وأيضًا فى كتاب الغسل والتيمم باب مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم:٤۲٥انظرجامع الأصول رقم: ٥۳۲۷وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم:۳۱۸٦.

[3] كشف البارى:۶۷۳/۲-۶۶۹.

[4] كشف البارى:۳۷۰/۲-۳۶۷.

[5] كشف البارى:۳۷٥/۲-۳۷۰.

[6] تقريب التهذيب ص:۲٥۲ رقم الترجمة: ۲٥۷٤فتح البارى:٤۸٤/۲.

شرف صحابيت: دا صحابى رسول ﷺ دي.(۱)علامه ذهبى رحمه الله دې په صغار صحابه كښې شميرلې دي.(۲)ليكن علامه عسقلانى، عينى او قسطلانى رحمهم الله دې فاضل صحابه كرامو كښې شميرلې دي.(۳)

شيوخ حديث: سليمان بن صرد رضي الله عنه دَحضرت رسول اكرم ﷺ نه نيغ په نيغه او ابى بن كعب، على بن ابى طالب، جبير بن مطعم، حسن بن على رضي الله عنهم نه دَ حديث روايت كوى.(۴)

تلامذه: دَهغوى نه روايت نقل كونكوكښې ابواسحاق سبيعى، تميم بن سلمه، شقير العبدى، شمر، ضبثم الضبى، عبدالله بن يسار جهنى، عدى بن ثابت، ابوالضحى، مسلم بن صبيح، يحيى بن يعمر، ابوحنيفه والد عبدالاكرم بن ابى حنيفه او ابوعبدالله رحمهم الله وغيره شامل دى.(۵)

دَ ژوند حالات: دَ اسلام راوړلونه مخكښې دَ جاهليت په زمانه كښې دَ هغوى نوم يسار وو كله چه ئې اسلام قبول كړو اودَ حضورپاك په صحبت كښې شامل شو نو حضورپاك دَ هغوى نوم دَ يسار نه بدل كړو او سليمان ئې كيخودو.(۶)

هغوى رضي الله عنه دَ خپل قوم دَ اوچتې درجې معزز كسانونه وو.(۷)حضورپاك چه كله دَدې دنيا نه تشريف يوړو نوحضرت سليمان رضي الله عنه دَ نورو مسلمانانوسره كوفه ته تشريف يوړو.(۸) دَخطيب بغدادى وغيره په قول هغوى رضي الله عنه په بنوخزاعه كښې اوسيدلو. دې نه علاوه هغوى رضي الله عنه دَ مدائن او بغداد هم سفر اوكړو.(۹)ابن عبدالبر رحمه الله وغيره فرمائى «كان رضى الله عنه خيراً فاضلاً، له دين وعبادة»(۱۰) يعنى هغوى رضي الله عنه بهترين فاضل متدين او عبادت گذار سړې وو. هغوى رضي الله عنه حضرت على رضي الله عنه سره په جنگ صفين وغيره كښې هم شريك شوې.(۱۱)

---

(۱) تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۵-۴۵۴طبقات ابن سعد:۴/۲۹۲التاريخ الكبير:۴/۱ رقم الترجمه: ۱۷۵۲الجرح والتعديل ۴/۱۲۰ تاريخ بغداد:۱/۲۱۵معرفة الصحابة:۲/۴۶۱تاريخ الإسلام:۲/۴۱۲سير أعلام النبلاء:۳/۲۹۴تهذيب التقريب:۴/۲۰۰ الإصابة :۲/۷۵

(۲) طبقات ابن سعد:۴/۲۹۲ تاريخ بغداد:۱/۲۱۵

(۳) معرفة الصحابة:۲/۴۶۱الإصابة: ۲/۷۶تاريخ الإسلام:۲/۴۱۲سير أعلام النبلا: ۳/۲۹۴.

(۴) تاريخ الإسلام:۲/۴۱۲.

(۵) فتح البارى:۲/۴۸۴عمدة القارى:۳/۲۹۷إرشادالسارى:۱/۴۹۳.

(۶) الإصابة فى تمييز الصحابة:۲/۷۶تاريخ الإسلام:۲/۴۱۲تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۵سير أعلام النبلاء:۳/۳۹۴ تهذيب التهذيب:۴/۲۰۰

(۷) معرفة الصحابة:۲/۴۶۱الإصابة: ۲/۷۶ تهذيب الكمال:۴۵۶-۱۱/۴۵۵ الجرح والتعديل: ۴/۱۲۰.

(۸) تاريخ بغداد:۱/۲۱۵ الإصابة فى تمييز الصحابة:۲/۷۶ تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۶-۴۵۵ تهذيب التقريب:۴/۲۰۰.

(۹) الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:۲/۶۴ تاريخ الإسلام:۲/۴۱۳ تاريخ بغداد:۱/۲۱۵

(۱۰) طبقات ابن سعد:۴/۲۹۲ تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۶ الاستيعاب:۶۴-۲/۶۳.

(۱۱) تاريخ بغداد:۱/۲۱۵ الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:۲/۶۳ تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۶.

(۱۲) الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:۲/۶۳ تهذيب الكمال: ۱۱/۴۵۶ تهذيب التهذيب:۴/۲۰۰.

(۱۳) طبقات ابن سعد:۴/۲۹۲ تهذيب التهذيب:۴/۲۰۱ الاستيعاب:۲/۶۴ الإصابة:۲/۷۶ معرفة الصحابة:۲/۴۶۱ تهذيب الكمال:۱۱/۴۵۶.

وفات: هغوی رضی الله عنه ۶۵ هجری دَ ربیع الاول آخری ورځو کښې دَ "عین ورده" په مقام باندې شهید کړې شو. هغه وخت دَ هغوی رضی الله عنه عمر ۹۳ کاله وو.(۱) ابن حبان کتاب الثقات کښې لیکلی دی چه هغوی دَ عین ورده په مقام دَ رمضان المبارك په میاشت ۶۷ هجری کښې شهید کړې شو. (۲)لیکن دا خبره صحیح نه ده. حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره لیکلی دی چه "والأول أصح وأكثر" یعنی ۶۵ هجری کښې دَ هغوی وفات اکثر مؤرخینو نقل کړې دې اوهم دغه قول اصح دې. (۳)

دَ حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه سره متعلق دَ تاریخی روایاتو جائزه: دَ تاریخ په کتابونو کښې په عام توګه هرقسم روایات سندونوسره جمع کولې شی. تنقیح اوتحقیق نه شی کولې. دَدې روایاتو تنقیح او تحقیق دَ فن دَماهرینو په ذمه وی. بغیرتنقیح اوتحقیق په دې روایاتو باندې قبولیت اوعدم قبولیت حکم لګول صحیح نه دی. چنانچه طبری رحمه الله په تاریخ الأمم والملوك المعروف بتاریخ طبری مقدمه کښې لیکلی دی چه ما په دې کتاب کښې دَ سلف سره متعلق چه کوم اخبار (روایات) نقل کړی دی که چرې قاری دا ناخوښه اوګرځوی یا سامع دا په طعن اوتشنیع باندې محمول کړی په دې وجه چه دَدې روایاتو صحیح توجیه هم نه شی کیدې اونه دَدې روایاتوحقیقت سره څه تعلق دې نوهغه حضرات دې په دې خبره پوهه شی چه دا (ناخوښه او دَ طعن اوتشنیع والاروایات) زمونږ دَ طرف نه نه دی بلکه دادَ بعض ناقلینودَ طرف نه دی مونږ خودَ دغه ناقلینو بیان کړې شوی روایات (دَهغوی سندسره) نقل کړی دی.(۴) حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه په حواله سره هم دَ تاریخ کتابونه خاص کر

---

(۱) تاریخ بغداد:۲۱۵/۱ طبقات ابن سعد: ۲۹۳/۴-۲۹۲ تاریخ الإسلام:۴۱۳/۲ الإصابة:۷۶/۲ الاستیعاب: ۶۴/۲ تهذیب الکمال: ۴۵۶/۱۱ سیرالأعلام النبلاء: ۳۹۵/۳ معرفة الصحابة:۴۶۱/۲.

(۲) کتاب الثقات:۳۳۰/۱ رقم الترجمة: ۵۲۹ تهذیب الکمال:۴۵۷/۱۱ تهذیب التهذیب: ۲۰۱/۴.

(۳) تهذیب الکمال:۴۵۷/۱۱ تهذیب التهذیب:۲۰۱/۴.

(۴) اوګورئی تاریخ الأمم والملوك بتاریخ طبری، خطبة الکتاب ۱۱/۱.

ډکتور خالد علال کبیر "مدرسة الکذابین فی روایة التاریخ الاسلامي وتدوینه": ۶۸/۱-۶۷ کښې دَعلامه طبری رحمه الله دَدې طرزعمل متعلق لیکلی دی چه زما په نیز هغوی دا (یعنی تحقیق اوتمحیص نه بغیر صرف دَ سندسره روایات ذکرکولوسره) یوناقص کار کړې دې اودغه ټولو روایاتوهغه پخپله ذمه وار دې کوم چه هغه په خپل تاریخ کښې مدون کړی دی. هغوی عمداً دَ دروغژنو راویانو په کثرت سره روایات نقل کړی دې او په هغې باندې ئې سکوت یعنی خاموشی اختیارکړه. دا ډیره خطرناکه معامله ده چه روستو دَ راتلونکو ډیرو نسلو دپاره دَ ګمراهئی سبب جوړ شوې دوی (یعنی علامه طبری رحمه الله) له پکاروو چه هغودی دَ دغه دروغژنو راویانوبغیردَ څه ضرورت نه تذکره نه کوله یائې په هغوی باندې نقد کولې اودَ دغه روایاتو جانچ پرتال ئې کولې. صرف دهغوی په اسانیدباندې اکتفا کولوسره ئې سکوت نه وې اختیار کړې.

ډاکټرصاحب نور لیکلی چه (دَ روایاتو جانچ پرتال او نقدکول په دې وجه ضروری وو) ځکه چه دَهغوی کتاب (تاریخ طبری) مطالعه کونکو کښې غالب اکثریت دهغه خلقو دې په چاکښې چه دومره علمی صلاحیت نه وی چه هغوی په دغه روایاتو باندې دَ سند اومتن په اعتبارسره نقد اوکړې شی نوځه به هغوی دَ دې نه استفاده کونکی، حدیث تاریخ او نورو علوموکښې متبحر کیدلې نوبیا داخبره فیصله شوې وه چه هغوی دَ نقد اوتمحیص عمل سرته رسولې.

ډاکټرصاحب نور لیکی چه دا معامله دَدې نه هم نوره سخته کړې دې خبرې چه دَ طبری نه پس راتلونکی اکثر مؤرخینو دَ قرون ثلاثه باره کښې دهغوی نه په کثرت سره روایات نقل کړی دی او اکثر ئې بغیردَ سند نه نقل کړی دی. لکه ابن جوزی په منتظم کښې، ابن الاثیر الکامل کښې او ابن

تاريخ طبرى[۱]، دابن اثير جزرى "الكامل" [۱] اودَدې دوارو نه نقل شوې دَ ابن كثير "البداية والنهاية" [۲]، وغيره [۳] كښې چه كوم روايات ذكر دى دَهغې څه حصه په كتب رجال كښې هم نقل كړې شوې ده.[۴]

كثير البدايه كښې كړى دى. او دغه شان بغيردَ سند نه نقل كولو سره دَ ثقه او دروغژنو راويانو روايات ګډوډ شو. اكثر وختونو كښې تاريخ طبرى طرف ته مراجعت كولونه بغير په دې كښې تميز مستحيل كيږى. په دې وجه د فن دماهرينو د اقوالو په رڼا كښې حضرت سليمان بن صرد رضي الله عنه سره متعلق د تاريخى رواياتو جائزه اخستل ضرورى دى.

[۱]) اوګورئى تايخ الطبرى: ۳/۲۷۷، ۳۹۰، ۴۲۰-۴۰۵، ۳۹۷-۳۹۱ صرف دَ اهل علم دَ پاره په توګه دَ نمونې دَ ابومخنف خانه ساز د يوخط تذكره كوو كوم چه هغه دَ سليمان بن صرد رضي الله عنه طرف ته منسوب كړې دې. طبرى ۲۷۷/۳ اوابن الاثير: ۳۸۵/۳ بغيردَ څه نقد او تمحيص نه نى هغه نقل كړې دې د خط الفاظ دادى: "لحسين بن على من سليمان بن صرد والمسيب بن نجبة، ورفاعة بن شداد، وحبيب بن مظاهر، وشيعته من المؤمنين والمسلمين من أهل الكوفة: سلامٌ عليك، فإنا نحمدإليك الله الذى لاإله إلا هو، أما بعد، فالحمدلله الذى قصم عدوّك الجبّار العنيد الذى انتزى علي هذه الأمة فابتزّها، وغصبها فيئها، وتأمر عليها بغير رضاً منها، ثم قتل خيارها، واستبقي شرارها وجعل مال الله دُولةً بين جبا برتها وأغنيائها، فبعداً له كما بعدَتْ ثمود! إنه ليس علينا إمام فاقبل، لعلَ الله أن يجمعنا بك على الحق". اهـ. داخانه ساز خط اولولئى او دَ لږ شان وخت دَپاره غور اوفكر اوكړئى آيا يوصحابى دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم بل صحابى دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم ته داسې ناروا بې هوده اوظالمانه اندازسره متهم كولې شى. كوم چه نه صرف دَ نقل خلاف دې بلكه دعقل هم.

ضرورت ددې امر دې چه دا لادينى امور رو بعمل راوړلوسره دَ تاريخ اسلام تدوين جديد اوكړې شى: ① اعتدال سره دَ دغه ټولو مؤرخينو دَ كتابونونه په ثقه او دروغژنو راويانو په روايتونوكښې تميز اوكړې شى چا چه په خپلو كتابونوكښې دواړه قسمه رواياتوته ځائې وركړې دې. لكه خليفه بن خيام، محمدبن سعد، زبير بن بكار، موسى بن عقبه، وهب بن منبه، طبرى او ابن اثير وغيره. ② داخبره هم په ذهن كښې ساتل پكاردى چه علماء رجال ومحدثين عظام د نقد تحقيق اوتمحيص نه پس د احاديثو په ذخيره كښې موجود په سوونو نه بلكه په زرګونو لكهونو احاديثونه صحيح اوسقيم او ضعيف او موضوع وغيره تعيين كړې دې خوزمونږ تاريخى ورثه ددې نه لمن رانبكلې ده.

③ ضرورت ددې امر دې چه دتاريخى كتابونو په ټولو قواعدو اوضوابطوپه رڼاكښې دَ سند اومتن په اعتبار سره نقد اوتمحيص او تحقيق اوكړې شى كوم چه محدثين علماء رجال بيان كړى دى.

④ په خلقوكښې ددې خبرې شعور پيداكړې شى چه دتاريخ فلانكې فلانكې راوى او روايت قابل اعتبارنه دې د هغې نه ډډه اوكړى او په صحيح او ثقه رواياتو باندې اكتفاء اوكړې شى.

⑤ په دې خبره كښې هم تفريق ضرورى دې چه مؤلف اوصاحب دَ تاريخ پخپله خو ثقه دې مګر هغه په واقعاتو او نقل د رواياتوكښې په دروغژنو راويانو اعتماد كړې دې. لكه څنګه دَ مؤرخ طبرى حال دې. نو په دې صورت كښې به دهغه صرف د ثقه راويانو والا روايتونه مقبول وى. دَ دروغژنو راويانو روايتونه به مردود ګرځولې شى.

⑥ اوكه چرې مؤلف پخپله كذاب وى نو بيا دَهغه په كتاب كښې به موجوددَ ثقه خلقو روايات هم غيرمعتبروى.

⑦ اصل اوضابطه دَ دروغژنو راويانودَ روايتونو عدم قبوليت دې خوكه دَهغوى روايات دَ قرآن سنت او اجماع د امت مخالف نه وى نوڅ ثقه راويانو تائيد او نور قرائن اومرجحاتو په موجودګئى كښې به دهغې د قبلولو ګنجائش وى.

⑧ دَ تاريخ په مطالعه كولوسره داخبره هم واضحه شوې ده چه دَ دغه دروغژنو راويانو تعلق دَمختلف ګمراه فرقو اوعلمى حلقوسره دې چاچه د خپلو نظرياتو او عملى مزعوماتو د تائيد او ترويج او

چه حضرت سلیمان بن صرد رضي الله عنه دَهغه خلقو نه وو چه حضرت حسین رضي الله عنه ئې کوفه ته دَ رابللو دَپاره خطونه لیکلی وو دَهغوی په تشریف راوړلو باندې ئې هغوی ځان له پرېخودل دَهغوی دَامداد نه شاته شو. دَهغوی په شهادت باندې خپیمانه شو نو یولښکر جوړلوسره ئې دَ بدله اخستلو دَپاره عبیدالله ابن زیاد سره جنګ اوکړو وغیره وغیره.

دَ تاریخ دَ کتابونودا ټول روایات کوم چه دَ سلیمان بن صرد په حواله سره دي په هیڅ قسم باندې من اوعن نه شي منلې کېدې. لهذا چه کله دَدې قسم روایاتو دَ حقیقت پیژندګلودَپاره دَ تاریخ کتابونو او بیا دَ کتب رجال طرف ته مراجعت اوکړې شو نوداخبره واضحه شوه چه په دې کښې اکثر روایات دَ ابومخنف لوط بن یحیی دَ ځان نه جوړکړې دی.

ابومخنف دَ جرح اوتعدیل په تله کښې: لوط بن یحیی ابومخنف باره کښې ائمه دَ جرح اوتعدیل اقوال اوګورئی: علامه ذهبی رحمه الله اوعلامه ابن حجر رحمه الله وائی "أخباري، تالف، لایوثق به"(۵) ابوحاتم وغیره هغه ته متروك الحدیث وئیلی دی. یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: "لیس بثقة"، "لیس بشیء".(۶) عقیلی رحمه الله ضعفاء کښې تذکره کړې ده.(۷) ابوعبیدآجری وائی چه ما دَ امام ابوداؤد رحمه الله نه دَ ابومخنف باره کښې پوښتنه اوکړه نوهغه خپل لاسونه اوخنډل اوونی فرمائیل چه آیا څوك دَدې باره کښې هم پوښتنه کوی یعنی هغه دَ دې قابل نه دې چه دَهغه باره کښې پوښتنه اوکړې شی.(۸)

ابن عراق کنانی رحمه الله فرمائی "کذاب تالف"(۹) ابن عدی رحمه الله فرمائی: "شیعی محترق، صاحب أخبارهم".(۱۰) بعض خوتردې پورې لیکلی دی امامی شیعه وو.(۱۱) ابن جوزی رحمه الله هم ورته کذاب وئیلې دې.(۱۲)

ابومخنف دَ شیعه مؤرخینو په نظرکښې: شیعه مؤرخین خاص کر دَ کتب رجال مصنفین، محسن امین، شرف الدین، آغا بزرګ طهرانی، عباس قمی، محمد مهدی طباطبائی، خوئی، خاقانی، نجاشی، حلی او طوسی وغیره دَ ده تذکره په خپلو کتابونوکښې دَ شیعه مؤرخ په توګه کړې ده. بلکه

دنیاوی مفاداتودَحاصلولودَپاره په رسول الله صلی الله علیه وسلم اوپه صحابه کرامو رضي الله عنهم باندې ډېر زیات دروغ وئیلی دی. دَنور تفصیل دَپاره اوګورئی "مدرسة الکذابین فی روایة التاریخ الإسلامی وتدونیه" والله اعلم بالصواب

(۱) الکامل فی التاریخ:۳/۳۸۵، ۴۹۰-۳۸۶، ۳/۱۲-۳.
(۲) ۲/۲۵۵-۲۵۸
(۳) تاریخ بغداد: ۱/۲۱۵-۲۱۶.
(۴) الاستیعاب: ۲/۶۴ الإصابة: ۲/۷۶ تهذیب الکمال: ۱۱/۴۵۶ سیر أعلام النبلاء: ۳/۲۹۵ طبقات ابن سعد: ۴/۲۹۲-۲۹۳ کتاب الثقات: ۱/۳۳۰.
(۵) لسان المیزان: ۵/۵۶۷ میزان الاعتدال: ۳/۴۱۹.
(۶) الضعفاء الکبیر: ۴/۱۸ لسان المیزان: ۵/۵۶۸.
(۷) حواله سابقه دَ نور تفصیل دَپاره اوګورئی: سیر أعلام النبلاء: ۷/۳۰۲ الضعفاء والمتروکین، ص: ۲۳۳ میزان الاعتدال: ۳/۴۲۰ المغنی فی الضعفاء: ۲/۲۳۴.
(۸) لسان المیزان: ۵/۵۶۸.
(۹) تنزیه الشریعة: ۱/۹۸.
(۱۰) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۶/۹۳ لسان المیزان: ۵/۵۶۸.
(۱۱) الأعلام لخیر الدین الزرکلی: ۵/۲۴۵.
(۱۲) الموضوعات: ص: ۴۰۶.

دَ ده شميرنى په لويو اواكابر شيعه مؤرخينوكښې كړې دى. [۱] دې نه علاوه صاحب دَ "الفوائد الرجاليه" طباطبائى خوترديې پورې ليکلى دى چه (ابومخنف) په شيعه كيدوكښې دَ چا شك نشته دې لكه چه دَ اصحاب معاجم يوجماعت دَدې تصريح كړې ده. [۲]

په مشاجرات صحابه باندې دَ ځان نه جوړشوې كتابونو تصنيف: دا ابومخنف هغه بدبوئى داره شيعه مؤرخ دې چا چه په خيرالقرون كښې پيښيدونكى ټول اهم واقعات، سقيفه بنوساعد كښې بيعت ابوبكر رضي الله عنه، شورىٰ (خلافت سره متعلق دَحضرت عمر رضي الله عنه قائم كړې شوې شورىٰ)، مقتل عثمان رضي الله عنه، مقتل على رضي الله عنه، جنګ جمل وصفين، مقتل حسين رضي الله عنه، وفات معاويه رضي الله عنه او ولايت يزيد، مقتل عبدالله بن الزبير رضي الله عنه او سليمان بن صرد رضي الله عنه اودَ عين ورده په نوم سره مستقل دَ ځان نه كتابونه ليكلى دى. [۳]

مشهور مستشرق اې بل "دائره معاف اسلاميه" كښې دَدې خبرې تصريح كړې ده چه ابومخنف په قرن اول كښې ښكاره كيدونكى واقعاتوپه تاريخ كښې ۳۲ رسالې ليكلى دى دكوم اكثر حصه چه طبرى نقل كړې ده البته دَ ابومخنف كوم كتابونه چه مونږ ته رسيدلى دى هغه دَ متاخرين (شيعه) وضع كړې شوى دى. [۴]

---

[۱] أعيان الشيعة: ص:۱۲۷، أعلام الشيعة:۱۶/۱ لاكنى والألقاب: ۱۴۸/۱ فهرست أسماء مصنفى الشيعة للنجاشى ص:۲۲۵-۲۲۴ الفهرست للطوسى:۲۰/۲ الفوائد الرجالية لبحر العلوم: ۳۷۹/۱-۳۷۵ الكنى والألقاب ۱۶۹/۱ المراجعات:۲۱/۲ حلية الأبرار: ۱۴۶/۴رجال الطوسى:۴۵۹/۱ رجال النجاشى:۳۲۱/۱ معجم الأبرار:۱۴۶/۴ رجال الخاقانى:۱۷۷/۱ معجم رجال الحديث ۱۳۸/۱۱-۱۳۶ الاحتجاج للطبرسى:۴۵۶/۱ الذريعة:۳۹۴/۶خلاصة الأقوال:۳۸۹/۱ نقدالرجال:۱۴۱/۷-۱۴۰.

[۲] الفوائد الرجالية:۳۷۹/۱.

[۳] فوات الوفيات لمحمد بن شاكر، ص:۲۲۵، الأعلام للزركلى:۲۴۵/۵ الفهرست لابن النديم ص:۱۰۶-۱۰۵، معجم الأدباء: ۲۷۰/۶ معجم المؤلفين:۱۵۷/۸.

[۴] الأعلام للزركلى:۲۴۵/۵ابومخنف باره كښې مشهور مستشرق جوليئس والهاوزن (J.Welhausen) په خپل شهره آفاق كتاب (The Arab Kingdom and its Fall) كښې ليكلي دي "تركومې چه دَ شيعه ګانو دَتاريخ تعلق كوفې سره پاتې دې ابومخنف دَهغې مستند ترين ماخذ پاتې دې اودهغه حالات اوواقعات كه هرڅومره اورده ولې نه وى طبرى عموماً دَ ابومخنف نه علاوه په بل چا باندې اعتماد نه كوى. نور ليكى د توابون د خبرونو راوى هم ابومخنف دى هغه خاص كر د حميد بن مسلم ازدى نه روايت كړې دې دا سړې د سيدنا حسين رضي الله عنه په قتل كښې شريك وو. روستو دهغه د ټولو نه بهادر حاميانو كښې شو. (عهد اموى كښې سياسى مذهبى احزاب، از: پروفيسر ډاكټر على محسن صديقى (كراچى يونيورسټى) باب اول ص:۱۴، ۷۱ قرطاس كراچى يونيورسټى ط:۱۴۲۷ هجرى۲۰۰۷م) دكتور عبدالمعطى امين قلعجى الضعفاء الكبير تعليقات كښې ليكلى دى چه مستشرقين ابومخنف ته ډير اهميت وركړې دې. اودهغه كتابونه ئى لاس په لاس اخستى دى او په هغې باندې تحقيق كولوسره چهاپ كړل. دې د پاره چه د هغې په ذريعه هغه زمونږ تاريخى او ادبى ورثه متهم كولو خپلوكوششونود پاره څه لار اولتوى اودَ شريعت اسلامى مصدر ثانى يعنى د نصوص سنت په نقل كولوكښې كوم ثقاهت او اعتماد موندلې شى هغې ته نقصان اورسولى شى، دابومخنف اكثر مؤلفات جرمنى اوهالينډ كښې چهاپ كړې شوى دى. (تعليقات الدكتور عبدالمعطي امين قلعجي على الضعفاء الكبير: ۱۹/۴).

عباس قمی شیعي په الكنيى والالقاب كښې دَ ابومخنف باره كښې ليكلى دى: "كان أبومخنف من أعاظم مؤرخي الشيعة، ومع اشتهار تشيعه اعتمد عليه علماء السنة في النقل عنه كالطبري وابن الأثير وغيرهما" (١) يعنى ابومخنف دَ لويو شيعه مؤرخينونه وو، دَهغه مشهور شيعه كيدو نه باوجود علماء دَ اهل سنت نه طبرى او ابن اثير وغيره دَ هغه نه روايات نقل كولو كښې په هغه باندې اعتماد كړې دې.

دَ ابن كثير رحمه الله وضاحت: حافظ ابن كثير رحمه الله دَ طبرى وغيره نه دَ ابومخنف روايات نقل كولونه پس په ليكلو باندې مجبورشوې: "وللشيعة والرافضة في صفة مصرع الحسين كذب كثير وأخبار باطلة، وفيما ذكرنا كفاية، وفي بعض ما أوردناه نظر، لولا أن ابن جرير وغيره من الحفاظ والأئمة ذكروه ما سقته، وأكثره من رواية أبي مخنف لوط بن يحيى، وقد كان شيعياً وهو ضعيف الحديث عند الأئمة، لكنه أخباري حافظ عنده من هذه الأشياء ما ليس عند غيره. ولهذا يترامى عليه كثير من المصنفين في هذا الشأن". (٢)

يعنى اهل تشيع او رافضيانو دَ شهادت حسين رضي الله عنه سره متعلق ډيرزيات دروغ ونيل او بې بنياده خبرې دى. مونږ چه كوم ذكر كړل په هغې كښې كفايت دې اوزمونږ ذكركړې شوې بعض څيزونه قابل اشكال دى. كه چرې ابن جرير او طبرى وغيره په شان ائمه حفاظ دا نه ذكركولى نومونږ به هم دا روايات نه راوړل. اودا اكثر دَ ابومخنف روايتونه دى چه يقيناً شيعه دې اودَ ائمه حديث په نيز ضعيف دې ليكن اخبارى (صحافى) او حافظ دې. اوهغه سره په دې حواله باندې داسې څيزونه دى كوم چه نورو سره نشته دې. لهذا روستنو اكثرمصنفينو (دَدې رواياتو) باره كښې دابومخنف نه په نقل كولوباندې اكتفاء كړې ده.

دَ ابن عدى رحمه الله صراحت: ابن عدى رحمه الله صراحت كړې دې چه دَ ابومخنف هيڅ يو روايت دَ اعتبارقابل نه دې ټول بدبودار او بې هوده روايتونه دى او هيڅ لرې خبره نه ده چه بدبخت به دَ سلف صالحين سپكاوې كوى. چنانچه فرمائى: "حدث بأخبار من تقدم من السلف الصالحين ولا يبعد منه أن يتناولهم وهو شاعى (شيعي) محترق صاحب أخبارهم وإنما وصفته لا يستغنى عن ذكر حديثه، فإني لا أعلم له من الأحاديث المسندة ما أذكره، وإنما له من الأخبار المكروهة الذي لا أستحب ذكره". (٣)

يعنى ابومخنف دَمتقدمين سلف صالحين باره كښې خبرونه نقل كوى اودَ هغه نه لرې نه ده چه هغه دَدوى سپكاوې كوى، دا بدبودار او شيعه دَهغوى مؤرخ دې. ما څكه دَهغه ذكركړې دې چه دَهغه دَاحاديثو دَ ذكرنه استغناء نشته. زما په علم كښې دَهغه هيڅ داسې صحيح روايت نشته كوم چه زه ذكركړم، البته دَهغه هغه ناخوښه بدبوداره روايتونه دى كوم چه زه ذكركول نه خوښوم.

دَ بحث خلاصه: په دې ټولو تصريحاتوسره دا خبره بالكل دَنمر په شان ښكاره اوواضحه شوې ده چه ابومخنف يوبدبوداره شيعه امامى مؤرخ دې. چه په اتفاق سره دَټولو ائمه حديث اورجال په نيز يوناقابل اعتبار او دروغژن سړې دې. بلكه دابن عدى رحمه الله په قول دا سړې دَ سلف صالحين واقعات ذكركولوسره دَهغوى سپكاوې كوى. چنانچه كومو تاريخ دانانوچه خپلو اسنادوسره خاص كر طبرى او ابن اثير وغيره چه بغيردَ څه تنقيح اوتحقيق دا قسم بدبوداره شيعه او امامى او دروغژن سړى بې

---

(١) الكنى والالقاب: ١٦٩/١.

(٢) البداية والنهاية: ٢٠٩/٨.

(٣) الكامل فى ضعفاء الرجال: ٩٣/۶.

بنياده روايتونه په خپلو كتابونوكښې په كثرت سره نقل كړي دي. ضرورت ددې خبرې دې چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم سره متعلق يوداسې روايت مخې ته راشي په كوم كښې چه اشارتا كنايتا يا په هرقسم طريقه سره دهغوى په شان كښې د ګستاخئ يا تنقيص اړخ راوځي نوهغه په پټوسترګو نقل كول يا په هغې باندې په ړندو سترګو اعتماد كولو په ځائې دهغې تنقيح اوتحقيق كول پكاردي. دې دپاره چه دابومخنف غوندې بدبخت شيعه مؤرخ په صحابه كرامو رضي الله عنهم باندې دختو اچولو منحوس نامبارك او نامسعودغلطې منصوبې كښې ناكام او نامراد شي.(١)

---

(١) اسلامي تاريخ اوددې راويانومتعلق يوځو علمي او فكري امورو رعايت ډير ضروري دې. دې دپاره چه دتاريخ د مطالعه دوران كښې د دغه غلطيانونه ځان اوساتلې شي كوم چه اهل زيغ اوضلال اود جاده مستقيم نه د ګمراه خلقو خاصه ده. چنانچه دا خبره دې واضحه وي چه كله يوقوم اوقبيله پارټي او جماعت حكومت ختم كړې شي او دويم قوم اوجماعت په اقتدار باندې قابض كيږي نودخپلو وړاندينو حكمرانانو ټول ښه خويونه اومحاسن اوتعميري كارونه هم په خاميانو بدو او تخريب سره تعبيركولودپاره پوره حكومتي مشينري يوځائې كوي اوزور لګوي. په اسلامي تاريخ باندې نظر اچولوسره معلوميږي چه دحضرت حسن رضي الله عنه حضرت امير معاويه رضي الله عنه سره دمصالحت نه پس تقريبا د ۱۳۲ هجري پورې دبنو اميه حكومت وو. ددې نه پس ۱۳۲ هجري په موافقت د ۷۴۹ء د بنوعباس يوسړي ابوالعباس سفاح د بنو اميه حكومت ختمولوسره د بنو عباس حكومت قائم كړو اواخيره هم بالكل ښكاره ده چه دخاندانئ اوقبائلي تعصباتو لاندې داخلق د بنو اميه سخت خلاف وو. لكه چه روستو راتلونكي حكومت د مخكښني حكومت خلاف وي.

ددې فطري او نفسياتي ضابطه لاندې تاريخ اسلام د تدوين په زمانه كښې هم دغه شان صورت حال مخې ته شو. چنانچه په دويمه صدئې هجرئې كښې د بنوعباس په دوركښې عموما د تاريخ دتدوين شروع اوشوه نو مؤرخينو په عام توګه تاريخي واقعات مرتب كولوكښې پورتني نظريات په ذهن كښې اوساتل. او بعض مؤرخينو د خپل دور حكمرانانو د خوشحالودپاره اود امراء رضامندي مخې ته ساتلو سره دهغوى په نظرونوكښې خپل مقام پيداكولو په خاطر په خپلو تصانيفوكښې مذكوره طريقه اختيار كړه اودغه شان هغوى خپل معاشي اوتمدني حالات هم مستحكم كړل.

دنيزدې زمانې يو مشهور مؤرخ علامه شبلي نعماني رحمه الله خپل تصنيف "الانتقاد على التمدن الإسلامي" كښې د اسلامي تاريخ د تدوين يوبهترين جائزه پيش كړې ده هغه فرمائي: د اسلامي تاريخ مؤرخينو عموما د بنو عباس په دوركښې پيدا شوي دي اودا خبره معلومه ده چه دعباسيانو په دوركښې د بنو اميه محاسن ذكركولو يوسړي كښې استطاعت نه وو ځكه چه كه چا دبنو اميه د ځه خوبو يوځيز اتفاقا صادركيدلو نود هغې وينا كونكي به په قسماقسم سزا ګانو سره تنګولې شو اود سپكاوى نه علاوه به ناموافق انجام سره هم مخ كولې كيدې شو. د تاريخ په دفتركښې ددې ډير مثالونه موجوددي. (بحواله سيرت حضرت امير معاويه رضي الله عنه ۲/۲۲-۱۲)

ددې نه علاوه تاريخي واقعات نقل كونكي راويانو نظريات اومذهبي رحجانات هم ددغه واقعاتو دبيانولودپاره اختياركړې شوې تعبيركښې مركزي كردار اداكړو. خصوصا چه كله د دغه روايت بالمعنى هم عام اجازت وو. چنانچه رافضي اوخارجي راويانو د واقعاتو حقائق هيرولوسره دخپل ځان نه روايات جوړ كړل اوډيرزيات اعتراضات او مطاعن ئې راپيدا كړل.

داخبره دې هم واضحه وي چه علماء كرامو صراحت كړې دې چه كوم روايت او حديث هم درايت اودعقل خلاف وي يا د اصول شريعت مناقض وي نو خبرشئ چه دغه روايت موضوع دې اوددې د راويانو هيڅ اعتبارنشته. دغه شان چه كوم روايت د حس او مشاهده خلاف وي يا د قرآن اوسنت متواتره او اجماع قطعي مبائن وي نوهغه روايت هم د قبلولو قابل نه دي. (فتح المغيث شرح الفية الحديث، الموضوع: ۱/۲۵۰-۲۴۹).

جبیربن معطم رضی الله عنه: داد رسول الله ﷺ صحابی حضرت جبیر (د جیم په ضمه هاء فتحه یا سکون او آخره کښې راء سره لوستلې شی) [1] بن مطعم (د عین کسره سره باب د ا فعال "الاطعام" نه د اسم فاعل صیغه ده) [2]

بن عدی بن نوفل بن عبدمناف بن قصی بن کلاب ابن مرة بن کعب بن لؤی بن غالب، نوفلی، قرشی، مدنی رضی الله عنه دې. ابومحمد، ابوعدی او ابوسعید دده کنیت دې. [3] ددوی د مور نوم ام جمیل یا ام حبیب بنت سعید بن عبدالله بن ابی قیس دې. د دې تعلق بنوعامر بن لؤی سره دې. [4] ابونعیم په "معرفة الصحابة" کښې دحضرت جبیر رضی الله عنه د مور نوم اونسب داسې نقل کړې دې: ام جمیل یا ام حبیب بنت شعبة ابن عبدالله بن ابی قیس بن عبدود بن نصر بن مالك بن حسل. [5] علامه مزی رحمه الله هم دا اختیار کړې دې. البته هغوی ام جمیل او ام حبیب نه د ام جمیل تعیین کړې دې. [6]

علامه عبدالحي لکهنوی رحمه الله لیکلی دی چه داحادیثو اوروایاتو په وضع کونکوکښې بعض هغه خلق دی چاچه دصحابه کرامو حضراتو او د دین د امامانو بدئی او عیبونه بیانولودپاره اودنورو مذموم اغراض اومقاصدو دتکمیل دپاره روایات وضع کړی. دهغوی دا عمل یا د عناد وجې نه دې یاد تعصب اوفساد د وجې نه، نودغه خلقو د روایاتوهیڅ اعتبارنشته دې تر کومې چه دهغوی یوسند معتمدنه موندلې شی. یا په سلف صالحین کښې چا په هغې باندې اعتمادکړې وی. (الأجوبة الفاضلة للأسئلة العشرة الكاملة، تحت الجواب عن السوال الأول ص:۲۹)

علامه نووی رحمه الله قاضی عیاض رحمه الله اوعلامه مازری رحمه الله په حواله سره فرمائیلی چه مونږ له صحابه کرامو حضراتو سره د ښه ګمان ساتلو او دهربدخصلت دهغوی نه د نفی حکم راکړې شوې دې. لهذا که دهغوی باره کښې په یوروایت کښې اعتراض وی اودهغې د صحیح تاویل ګنجائش نه وی نوبه داسې صورت کښې به مونږ ددې روایت د راویانوطرف ته د دروغونسبت کوو. (د صحابه کرامو رضی الله عنهم طرف ته به د څه غلط امر انتساب نه شی کولې) (المنهاج، المعروف بشرح النووي، كتاب الجهاد باب حكم الفي: ۲۹۶/۱۲).

علامه عبدالعزیز فرهاروی رحمه الله لیکلی دی که چرې د صحابه کرامونه (د بشریت په تقاضا) سره یوه داسې خبره اوشی چه دهغوی د شان سره برابره نه وی نوددې باره کښې داهل سنت والجماعت مذهب دادې چه ترکومې ممکن وی دهغې څه مناسب تاویل دې اوکړې شی اوکه چرې مناسب تاویل ممکن نه وی نودغه روایت ردکولوسره سکوت اختیارول واجب دی اوطعن خو به بالیقین ترك كولې شی. ځکه چه الله تعالی صحابه کرامو سره د مغفرت او جنت وعده کړې ده. (الناهیة عن طعن معاویة، ص: ۶۶).

[1] شرح الکرمانی: ۱۱۷/۳ عمدة القاری: ۲۹۷/۳ إرشاد الساری: ۴۹۳/۱.

[2] تهذیب الأسماء واللغات: ۱۴۶/۱ شرح الکرمانی: ۱۱۷/۳ عمدة القاری: ۲۹۷/۳.

[3] الاستیعاب: ۲۳۱/۱ الإصابة: ۲۲۵/۱ معرفة الصحابة: ۴۳۱/۱ التاریخ الکبیر: ۲۲۳/۲ المعجم الکبیر: ۱۲/۲ تهذیب الأسماء: ۱۴۶/۱ تاریخ الإسلام: ۳۰۰/۲ البدایة والنهایة: ۴۹/۸ الجرح والتعدیل: ۴۴۵/۲ الثقات: ۵۰/۳ تهذیب التهذیب: ۶۳/۲ إکمال تهذیب الکمال: ۱۶۹/۳.

[4] الاستیعاب: ۲۳۱/۱ الإصابة: ۲۲۵/۱.

[5] معرفة الصحابة: ۴۳۱/۱.

[6] تهذیب الکمال: ۵۰۷/۴.

شيوخ حديث: هغوى رضي الله عنه دَ حضوراقدس ﷺ نه نيغ په نيغه روايت دَ حديث كوى.[1]

تلامذه: دَهغوى رضي الله عنه نه دَ حديث روايت كونكوكښې ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف، سعيدبن مسيب، سليمان بن صرد، ابوسروعه عقبه بن الحارث رضي الله عنه، عبدالله بن باباه المخزومى، عبدالله بن ابى سليمان، عبدالرحمن بن أذينه، على بن رباح اللخمى، محمدطلحه بن يزيد بن ركانه، يحيى بن عبدالرحمن بن حاطب، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، عبدالرحمن بن ازهر او دَهغوى ځامن محمدبن جبير بن مطعم او نافع بن جبير بن مطعم رحمهم الله شامل دى.[2]

دَ رواياتو شمير: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه دَ رسول الله ﷺ نه ۶۰ احاديث نقل كړى دى. په دې كښې ۶ بخارى اومسلم دواړو نقل كړى دى. درې داسې دى كوم چه صرف امام بخارى رحمه الله نقل كړى دى. او امام مسلم رحمه الله دَ يو روايت نقل كولوكښې منفردې دې.[3]

دَ ژوند حالات: هغوى رضي الله عنه شريف اومطاع سړې وو. دَ هغوى رضي الله عنه شمير دَ خپلې زمانې دَ قريشو شيوخوكښې كيدلو.[4] مصعب زبيرى وائى چه جبير بن مطعم رضي الله عنه حليم او دَ قريشو دَ سردارانونه وو اوخلقو به دَهغوى نه دَ نسب باره كښې استفاده كوله.[5]

ابن اسحاق دَ يعقوب بن عتبه نه نقل كړى دى چه جبيربن مطعم رضي الله عنه په قريشو كښې دَ قريشو او ټولو اهل عرب انساب دَ ټولو نه زيات پيژندونكې وو هغه به فرمائيل چه ما دَ انساب علم دَ حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه حاصل كړې دې او حضرت ابوبكر رضي الله عنه دَ ټولو نه زيات دَ نسبونو علم لرونكې وو.[6]

دَ زبير بن بكار په روايت كښې دى چه كله دَحضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه په خدمت كښې دَ نعمان بن منذر توره راوړې شوه نوهغوى جبير بن مطعم رضي الله عنه ته اوفرمائيل (جبير بن مطعم دَ قريشو دَ نسب دَعلماؤ نه وو) چه تاسو به دَنعمان بن منذر كوم طرف ته نسب كولو؟ نو جبير بن مطعم رضي الله عنه په جواب كښې اوونيل دَ قنص ابن معدطرف ته به مو نسب كولو.[7]

حضرت عمر رضي الله عنه دَ نعمان بن منذر توره حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه ته وركړې وه.[8]

دَ اسلام قبلول: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه كله اسلام راوړلې؟ په دې باره كښې مختلف اقوال نقل كړې شوى دى. ① روميې قول دادې چه هغوى رضي الله عنه دَ فتح مكه په موقع باندې اسلام راوړې دې په دې وجه بعض حضراتو دهغوى شمير په مؤلفة القلوب كښې كړې دې. دَ چا اسلام چه ښكلې شوې وو

---

[1] تهذيب الكمال:۵۰۶/۴ تهذيب التهذيب:۶۴/۲.

[2] تهذيب الكمال:۵۰۷/۴سير أعلام النبلاء:۹۶/۳-۹۵ الإصابة:۲۲۶/۱ معرفة الصحابة:۴۳۱/۱تهذيب التهذيب:۶۴/۲

[3] تهذيب الأسماء واللغات:۱۴۶/۱شرح الكرمانى:۱۱۷/۳عمدة القارى:۲۹۷/۳.

[4] سير أعلام النبلاء:۹۵/۳.

[5] الاستيعاب:۲۳۰/۱ البداية والنهاية:۴۹/۸ أعلام النبلاء:۹۷/۳.

[6] تهذيب الكمال:۵۰۸/۴ الاستيعاب:۲۳۰/۱ سير أعلام النبلاء: ۹۷/۳.

[7] سير أعلام النبلاء:۹۷/۳ تهذيب الكمال:۵۰۹/۴-۵۰۸.

[8] تهذيب الكمال:۵۰۹/۴ سير أعلام النبلاء:۹۷/۳.

یعنی پوخ اوکامل ایمان ئی وو. دا قول ضعیف دې چه اکثرو حضراتو په قیل سره نقل کړې دې.(١) ② دویم قول دادې چه هغوی رضی الله عنه دَ فتح مکه نه وړاندې اسلام راوړې وو. (٢) ③ دریم قول دادې چه هغوی رضی الله عنه دَ خیبر دَ واقعه نه مخکښې ایمان راوړلې وو.(٣) ④ څلورم قول دادې چه هغوی رضی الله عنه دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې اسلام راوړې.(٤) ⑤پنځم قول دادې چه هغوی دَ فتح خیبر په کال اسلام راوړې.(٥)

راجح قول: پنځم قول راجح او اصح دې ځکه چه په څلورم اوپنځم قول کښې څه تضاد نشته دې ځکه چه دَدواړو مقصد هم یو دې. هغه داسې چه څلورم قول دادې چه هغوی رضی الله عنه دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې اسلام قبول کړې او پنځم قول دادې چه دَفتح خیبر والا په کال ئی اسلام قبول کړې. اودَفتح خیبر واقعه دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې پیښه شوې ده. لهذا دَ پنځم قول په رڼړاکښې دَ څلورم قول نتیجه هم هغه راوځی چه هغوی رضی الله عنه دَخیبر والا په کال اسلام قبول کړې وو. دویمه وجه دَ ترجیح دَپنځم قول داده چه ابن کثیر رحمه الله البدایة والنهایة کښې دَ دې دَ اصح کیدو تصریح فرمائیلې ده.(٦) والله اعلم بالصواب.

دَأساریٰ بدر واقعه: حضرت جبیربن مطعم رضی الله عنه دَ اسلام راوړلونه مخکښې دَ حضورپاك په خدمت کښې دَ بدر دَ قیدیانو دَ فدیه په سلسله کښې راغلې وو. دا واقعه پخپله هم دَهغوی نه روایت ده. چنانچه حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه وائی: ما حضورپاك صحابه کرام رضی الله عنهم ته دَ مابنام یا دَ ماسخوتن مونځ ورکولوسره اولیدلو. دَ حضورپاك دَقراءت آواز دَ جمات نه باهر راتللو. ما چه واوریده نو حضورپاك دا آیت تلاوت کولو ﴿اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ﴾ (٧)حضرت جبیر رضی الله عنه وائی لکه چه دې آیت زما په زړه باندې پرتې دَ کفر پردې لرې کړې. یو روایت کښې دی «فأخذنی من قراءته کالکرب»(٨) یعنی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم قراءت زه بې آرامه کړم او په ما ئی څه چل اوکړو. بعض روایاتو کښې سورت طور اودَې دَ شروع آیات ﴿وَالطُّوْرِ ۙ وَكِتٰبٍ مَّسْطُوْرٍ ۙ فِيْ رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ ﴾(٩) دَ لوستلو تذکره راغلې ده.(١٠)

(١) الاستیعاب:١/٢٣١-٢٣٠ الإصابة١/٢٢٦ البدایة والنهایة:٨/٤٩ سیرأعلام النبلاء:٣/٩٥ تهذیب الکمال:٤/٥٠٦ إکمال تهذیب الکمال:٣/١٦٩ الثقات:٣/٥٠ تهذیب التهذیب:٢/٦٤.

(٢) الإصابة:١/٢٢٦.

(٣) تهذیب الکمال:٤/٥٠٦تهذیب الأسماء واللغات:١/١٦٩.

(٤) الإصابة:١/٢٢٦معرفة الصحابة:١/٤٣١إکمال تهذیب الکمال:٣/١٦٩.

(٥) الاستیعاب:١/٢٣٠البدایة والنهایة:٨/٤٩ تهذیب التهذیب:٢/٦٤.

(٦) البدایة والنهایة:٨/٤٩.

(٧) الطور:٧ بیشکه عذاب ستا دَ رب به کیږی.(ترجمه شیخ الهند رحمه الله)

(٨) سیرأعلام النبلاء:٣/٩٦ المعجم الکبیر للطبرانی:٢/١١٦ رقم:١٤٩٨.

(٩) سورت طور:٣-١ قسم دې دَ طور اودَ لیکلی شوی کتاب په کولاؤ پاڼرو کښې.(ترجمه شیخ الهند رحمه الله)

(١٠) المعجم الکبیر للطبرانی:٢/١١٦-١١٥ رقم: ١٥٠١-١٤٩١.

په يوبل روايت كښې دَحضرت جبير رضي الله عنه نه دانقل دى چه ما حضورپاك نه دا آيت تلاوت كولوسره واؤريدو ﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ۞ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ۞ ﴾ (١)
حضرت جبير رضي الله عنه وائى دَدې آيت په اوريدو سره نيزدې وه چه زما زړه الوتې وې. يعنى دَ آيت او رسول الله ﷺ دَ قراءت په تاثيرسره په زړه كښې يو دَ بې آرامئى كيفيت پيدا شو او نيزدې وه چه زړه مې دَ كفر ځادر شلولې وې او بهر راوتلې وې. دَ بخارى شريف په روايت كښې دى ((وذلك أول ماوقر الإيمان فى قلبى)) يعنى په رومبى ځل زما په زړه كښې اسلام په دې موقع داخل شوې وو. (٢)
حضرت جبير رضي الله عنه وائى چه كله رسول الله ﷺ مونځ وركولونه فارغ شو نوما دَ حضورپاك ته دَ أسارى (قيديانو) دَ بدر باره كښې درخواست اوكړو(چه دوى په فديه اخستو سره خلاص كړى) حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو كه چرې ستا پلار ژوندې وې اوهغه ما سره دَدوى باره كښې خبره كړې وى نوما به دَهغه سفارش قبلولو. بعض رواياتوكښې دى چه حضورپاك اوفرمائيل كه چرې ستا پلار ژوندې وې يا مطعم بن عدى ژوندې وې اوهغه ماسره دَ كفردَ گندگئى نه ډكو دې خلقو باره كښې خبره كړې وى نوما به دَ هغوى دَ خاطره دوى آزادول.
دَ مطعم بن عدى احسانات: حضوراكرم دَ هغه دَ پلار مطعم بن عدى باره كښې دَ دې خيالاتو اظهارځكه اوكړو چه دَ مطعم په حضورپاك باندې څه احسانات وو. هغه دَ نورو كفار قريشو په شان حضورپاك اودَهغوى صحابه كرامو ته تكليفونه أوسزاگانې نه وې وركړې. مطعم بن عدى دَ أشراف قريش نه وو اودَ نسب عالم هم وو.
حضورپاك ﷺ طائف كښې بنوثقيف ته دَ دين حنيف دعوت وركولودپاره تشريف يوړو اودَ اهل طائف شريرَ او بدمعاشانو هلكانو دَ لاسه زخمى شو واپس راغلو نوحضورپاك ته مطعم بن عدى پناه وركړه او حضورپاك په تسلئى سره عمره اداكړه. دغه شان قريشو چه كله دَ حضورپاك اودَهغوى دَ صحابه كرامو سره مقاطعه او بائيكاټ اوكړو اوحضورپاك ئى په شعب ابى طالب كښې په پناه اخستو باندې مجبوركړو او په دې باره كښې ئى يوه معاهده اوليكله او په بيت الله كښې ئى زوړندكړه نومطعم بن عدى هم دَ هغه خلقو نه وو چه دا كاغذ ئى راكوز كړو او وئى شلولو اودَ مقاطعه دَ ختمولو اعلان ئى اوكړو په كوم سره چه هغه مقاطعه او بائيكاټ ختم شو.مطعم بن عدى دَ واقعه بدر نه اووه مياشتې وړاندې صفر ۲ هجرى كښې دَ كفر اوشرك په حالت كښې انتقال شو. هغه وخت دَهغه عمر ۹۰كال نه زيات وو. په مكه مكرمه كښې په جحون نومې ځائى كښې دَ اهل مكه په قبرستان كښې خښ شو.(٣) ابوالحجاج مزى رحمه الله فرمائى دَ هجرت نه يوكال پس دَهغه انتقال شوې.(٤)

---

١) سورت طور: ۳۶-۳۵آيا هغه جوړ شوې دې خپل په خپله هم هغه ياهم هغه دى جوړونكې يا هغه جوړكړل آسمانونه اوزمكې، هيڅوك نشته ولې هغوى يقين نه كوى.(ترجمه شيخ الهند رحمه الله).
٢) رواه البخارى فى كتاب المغازى باب رقم:٤٠٢٣ وفى كتاب التفسير، سورة الطور رقم:٤٨٥٤ وېتكرر أيضاً رقم:٧٦٥، ٣٠٥٠ الإصابة:٢٢٦/١ البداية والنهاية:٤٩/٨.
٣)دَدې پوره واقعه دَتفصيلاتودپاره اوګورئى: الاستيعاب:٢٣١/١-٢٣٠ الإصابة:٢٢٦/١ البداية والنهاية:٤٩/ المعجم الكبير:١١٨/٢-١١٤ تهذيب الكمال: ٥٠٨/٤-٥٠٧ سير أعلام النبلاء:٩٨/٣،٩٥.
٤) تهذيب الكمال:٥٠٨/٤.

حضرت جبیر بن معطم رضی الله عنه ته دا عزت هم حاصل دې چه هغوی دَ دریم خلیفه شهید مظلوم او شهیدقرآن حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه ښخونکوکښې شامل وو اوهم هغوی دَ حضرت عثمان رضی الله عنه جنازه کړې وه.(۱)

عهدې اومناصب: ابواحمدعسکری رحمه الله وائي حضرت جبیر رضی الله عنه په هغه خلقوکښې ووځوك چه به خلقو حکم جوړول. حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه اوحضرت طلحه بن عبید الله رضی الله عنه په خپله څه مسئله کښې هغوی رضی الله عنه حکم جوړ کړې وو.(۲)

خلیفه بن خیاط حضرت جبیر رضی الله عنه دَ حضرت عمر رضی الله عنه دَ طرف نه دَ کوفه په ګورنرانوکښې شمیرکړې دې. حضرت عمر رضی الله عنه هغه دَحضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه نه اول دَ کوفې ګورنرجوړکړې وو.(۳)

وفات: دَهغوی رضی الله عنه دَ وفات په کال کښې اختلاف دې. امام نووی رحمه الله ۵۴ هجری نقل کړې دې.(۴)حافظ ابن حجر رحمه الله الاصابة کښې ۵۷، ۵۸ او ۵۹ هجری دریواره "او" سره نقل کړی دی.(۵) ابواحمد عسکری رحمه الله ۵۶ هجری نقل کړې دې.(۶)

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه په مدینه منوره کښې ۵۷هجری کښې وفات شوې اوپه قیل سره ئی نقل کړی دی چه دحضرت معاویه رضی الله عنه دَ خلافت په دورکښې ۵۹هجری کښې انتقال شوې. (۷) محمدبن سعد رحمه الله الطبقات الکبیرکښې دغه پورتني قول نقل کړې دې مګر دَ وفات کال ئي نه دې نقل کړې. (۸)

ابن حبان رحمه الله په قیل سره نقل کړی دی چه حضرت جبیر رضی الله عنه او رافع بن خدیج رضی الله عنه هم په یوه ورځ انتقال شوې وو او رافع بن خدیج رضی الله عنه باره کښې ئی اووئیل چه دَهغه ۷۳ یا ۷۴ هجری کښې انتقال شوې وو.(۹) مدائني رحمه الله وائي ۵۸هجری کښې وفات شوې.(۱۰)

ابن کثیر رحمه الله فرمائي مشهور دادی چه حضرت جبیر ۵۸هجری کښې وفات شوې او قیل سره ۵۹هجری قول هم نقل کړې دې.(۱۱)

علامه مزی رحمه الله او ابن حبان رحمه الله دَ وفات کال ۵۹هجری نقل کړې دې. هم دغه قول دَ خلیفه بن خیاط، هیثم بن عدی او ابن قتیبه هم دې.(۱)

---

(۱) تهذیب الکمال:۵۰۷/۴.
(۲) إکمال تهذیب الکمال:۱۶۹/۳ تهذیب التهذیب:۶۴/۲
(۳) سیر أعلام النبلاء:۹۷/۳.
(۴) تهذیب الأسماء واللغات:۱۴۷/۱.
(۵) الإصابة:۲۲۶/۱.
(۶) تهذیب التهذیب:۶۴/۲إکمال تهذیب الکمال:۱۶۹/۳.
(۷) الاستیعاب:۲۳۱/۱.
(۸) إکمال تهذیب الکمال:۱۷۰/۳.
(۹) کتاب الثقات: ۵۰/۳إکمال تهذیب الکمال:۱۷۰/۳.
(۱۰) تهذیب الکمال:۵۰۹/۴ سیر أعلام النبلاء:۹۹/۳.
(۱۱) البدایة والنهایة:۴۹/۸.

شرح حديث

قوله: : قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما أنا فأفيض على رأسي ثلاثاً: يعنى حضرت جبير رضی الله عنه وائى چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو زه خو په (غسل کښې په خپل سرباندې درې لپه (اوبه) بهيوم.

قوله: : أمّا: لفظ أمّا دَهمزه فتحه او ميم په تشديدسره دَحروف شرط نه دې. کله دَتفصيل اوکله دَتاکيددَپاره استعماليږى. أمّا حرف شرط او فعل شرط په ځائى باندې وى. دې نه پس جواب شرط ذکر کيږى. دَ دواړو په مينځ کښې دَ ربط دَپاره په جواب شرط باندې فاء جزائيه لازميږى لکه "أما أنا فلا أقول غير الحق" په اصل کښې "مهما يكن من شيئ: فلا أقول غير الحق" وو "مهما يكن من شيئ" حذف کولوسره أمّا دَهغې په ځائى جوړکړې شو. دَ أمّا تفصيليه مثال ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۝ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۝﴾ [٢] که چرې په کلام کښې تاکيد مقصودوى اودَ يوکار لا محال بيانول وى نو بيا أمّا تاکيدپه راوړلې شى لکه "أما خالد فشجاع" [٣]

فأفيض: أفيض دَهمزه ضمه سره باب دَ افعال نه الافاضة نه واحد متکلم صيغه ده. اوبويبهيولوته وائى. [٤]

دَ الافاضة تحقيق کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل دَ رومبى حديث لاندې "ثم يفيض الماء على جسده کله" لاندې تيرشوې دې.

دَ "أمّا" قسم سره متعلق يوبحث: علامه کرمانى رحمه الله وغيره په دې موقع باندې يواعتراض نقل کړې دې چه که څوک اووائى "أمّا" خودَتفصيل بيانولودَپاره راوړلې شى نودَدې قسيم اومقابل چرته دې؟ [٥]

دعلامه کرمانى رحمه الله جواب: علامه کرمانى رحمه الله دَ اعتراض کولونه پس دَدې په جواب کښې فرمائيلى دى چه "أمّا" هروخت دَقسيم تقاضا اوکرى دا ضرورى نه ده اوکه چرې مونږ دا اومنو چه "أمّا" دَپاره قسيم کيدل ضرورى دى نوبيا دلته قسيم محذوف دې. سياق په دې باندې دلالت کوى.

امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح کښې (جبير بن مطعم رضی الله عنه نه نقل کړى دى. "أن الصحابة تماروا في صفة الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال صلى الله عليه وسلم: "أما أنا فأفيض (أي) وأما غيري فلا يفيض أوفلا

---

[١] تهذيب الكمال:٥٠٩/٤ كتاب الثقات:٥٠/٣سيرأعلام النبلاء:٩٩/٣تهذيب التهذيب:٦٤/٢تهذيب الأسماء واللغات:١٤٧/١.

[٢] الضحى:٩—١١ ترجمه: پس چه څوک څه يتيم وى هغه مه رټه اوڅه چه غوارى هغه مه رټه او کوم چه احسان دې ستادَ رب پس بيان ئى کړه.

[٣] جامع الدروس العربية:١٩٥/٣إرشاد السارى:٤٩٣/١ شرح ابن عقيل:٥٢/٤شرح الرضى على الكافية:٥٠٤/٤ أوضح المسالك ألى ألفية ابن مالك:٢١٠/٤-٢٠٩مغنى اللبيب عن كتب الأعاريب:١١٨/١-١١٧.

[٤] شرح الكرمانى:١١٧/٣فتح البارى:٤٨٤/٢عمدة القارى:٢٩٨/٣أرشاد السارى:٤٩٣/١ تحفة البارى:٢٢١/١.

[٥] شرح الكرمانى:١١٧/٣ عمدة القارى:٢٩٨/٣.

أعلم حاله كيف يعمل ونحوه...."، (۱)یعنی دَحضرات صحابه کرامو ﷺ په مینځ کښې دَحضورپاك په مجلس کښې دَ غسل دَ صفت باره کښې بحث اوشو. نوحضورپاك اوفرمائیل زه خو په غسل کښې په خپل سر باندې درې لپې اوبه بهیوم. (یعنی) باقی پاتې شوه خبره زما نه علاوه خلقو، یاخوهغوی اوبه نه بهیوی یا ماته نه ده معلومه چه هغوی څنګه غسل کوی... تقدیری عبارت به داسې شی: مهمايكن من شئ فأنا أفيض ثلاثاأي ذلك حاصل على جميع التقديرات. (۲)

یعنی چه څه هم وی (که هریواحتمال واخستې شی) زه په غسل کښې په خپل سرباندې درې لپې اوبه بهیوم. حافظ ابن حجر ﷫ او شیخ الاسلام زکریا انصاری ﷫ علامه قسطلانی ﷫ اوعلامه کورانی ﷫ دَ څه کمی زیاتی سره دغه پورتنئ جواب نقل کړې دې. (۳)

دَعلامه عینی ﷫ تحقیق: علامه عینی ﷫ دَدې اعتراض په جواب کښې دَعلامه کرمانی ﷫ وغیره ذکرکړې شوې توجیه ردکړې ده چه دلته دَ أما قسیم محذوف دې کوم چه دَ صحیح مسلم په روایت کښې ذکر دې. دَ علامه عینی ﷫ تحقیق په دې باره کښې دادې چه أمّا دلته په حدیث کښې دَ تاکیددَپاره دې نه چه دَتفصیل دَپاره، لهذا نه دَ قسیم څه ضرورت شته اونه دَ دې محذوف منلو څه حاجت شته. ددې تفصیل دادې چه أمّا دَهمزه فتحه او میم په تشدیدسره حرف شرط دې. کله دَتفصیل اوکله دَتاکید دَپاره راورلې شی. دَ شرط دَپاره دَ استعمالیدلو دلیل دادې چه کوم ځائی دَ شرط دَپاره راځې هلته به دَدې نه پس فاء جزائیه لازمًا راځی لکه﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ (۴) (په مثال کښې أمّا دَ شرط دَپاره دې په دې وجه دَ دې په جزا باندې فاء راوړلې شوې ده).

کله أمّا دَ تفصیل دَپاره راځی لکه ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ......وَأَمَّا الْغُلَامُ......وَأَمَّا الْجِدَارُ﴾ (۵).

(دې آیاتونوکښې أمّا دَ تفصیل دَپاره دې) اوکله أمّا صرف دَ تاکیددَپاره راځی علامه زمخشری دا ذکر کړې دې هغه وائی چه دَ أمّا فائده په کلام کښې داده چه تاسو دادَ تاکید دَپاره واخلئ لکه زید ذاهب کښې که چرې تاسو دَدې خبرې اراده کوئی چه زید به لامحال ځی اوهم دَدې په اهتمام کښې لګیان دې اودادَ هغه پوخ عزم او اراده ده نوتاسو دَ دغه تاکید دَښکاره کولودَپاره به أمّا راوړئی اوداسې به وایئی أمّا زید فذاهب.

---

(۱) تمام الحديث ولفظه: عن جبير بن مطعم قال: تماروا فى الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال بعض القوم: أما أنا، فإنى أغسل رأسى كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أما أنا فإنى أفيض على رأسى ثلاث أكف" الصحيح للإمام مسلم، كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً، رقم: ۷٤۰ (۳۲۷)

(۲) شرح الكرمانى:۱۱۷/۳عمدة القارى:۲۹۸/۳.

(۳) فتح البارى للعسقلانى:۴۸٤/۲تحفة البارى:۲۲۱/۱إرشادالسارى:۴۹۳/۱الكوثر الجارى للكورانى:۴۱۲/۱.

(۴)البقرة:۲٦،ترجمه: نوچه کوم خلق مؤمنان دی هغوی یقینًا پیژنی چه دا مثال ټیك دې. (ترجمه: ازشیخ الهند ﷫).

(۵) الکهف:۸۰-۷۹ ترجمه: هغه چه کومه کشتئ وه نود یوڅو محتاجانو چه کوم محنت ئې کولو په دریاب کښې...... اوهغه کوم هلك چه وو نودَهغه مور پلار وو ایمان والا...... اوهغه کوم دیوال چه وو دَ دوو یتیمانو هلکانو وو. (ترجمه: از شیخ الهند ﷫)

دغه شان په حديث باب كښې هم أما صرف دَتاكيددپاره دې اومقصد هم دَ دې خبرې تاكيد دې چه حضورپاك به په غسل كښې په سرمبارك باندې درې لپې اوبه اچولې لهذا دلته دَقسيم هيڅ حاجت نشته او نه ددې خبرې ضرورت دې چه داسې اووئيلې شى چه دلته قسيم محذوف دې.[1]

په علامه كرمانى رحمه الله او علامه ابن حجر رحمه الله دَعلامه عينى رحمه الله رد: علامه كرمانى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغيره أماتفصيليه منلوسره دَمسلم شريف روايت ددې دپاره په توگه دَ قسيم محذوف گنړلې وو نوعلامه عينى رحمه الله يو خودا اوخودل چه دلته أمّا دَ تاكيد دَ پاره دې او دويم ئې دااوخودل چه په مسلم شريف كښې دَ ابوالاحوص عن ابى إسحاق په طريق سره كوم روايت ذكردې چه «تماروافى الغسل عندالنبى صلى الله عليه وسلم فقال بعض القوم: أما أنا فأغسل رأسى بكذا وكذا.....» بعض حضراتو علامه كرمانى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله وئيلى دى چه داحديث دَباب دَ قسيم محذوف دې.

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ مسلم شريف دا روايت دَ قسيم محذوف منلو هيڅ حاجت نشته دې ځكه چه دا ضرورى ده چه هركلام ته دَهغې دَمقتضاء حال مطابق دَ هغې حق وركړې شى. (يعنى هغه هم په هغه ځائى كيخودې شى او دَهغې تشريح هم دَهغې دَ مقام دَ مقتضٰى مطابق اوكړې شى) لهذا ددې خبرې په رڼاكښې ددې ځيز هيڅ حاجت او ضرورت نشته دې چه دَحديث باب دپاره دَمسلم شريف دَ روايت نه څه ځيز محذوف اومقدر اومنلې شى.[2]

ثلاثا: دَ ثلاثًا نه "ثلاث أكف" (درې لپې) مراد دى.[3]

دَمسلم شريف په روايت كښې "ثلاث أكف" تصريح ده.[4] مطلب دا شو چه درې لپې، هره لپه په دواړو لاسونوسره ډك بهيول وى.[5]

په دواړو لاسونو دَ لپې ډكولو دليل: هريولپه په دواړو لاسونو باندې دَ ډكولودليل يوخو دَ امام احمد رحمه الله روايت دې. «فأخذ ملء كفى ثلاثا، فأصب على رأسى»[6] يعنى زه دواړه لاسونه ډك كړم درې ځل اوبه اخلم او په خپل سرباندې بهيوم. دَ امام احمد رحمه الله په دويم روايت كښې كوم چه دَ حضرت ابوهريره رضى الله عنه نه نقل دې «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصب بيديه على رأسه ثلاثا»[7] يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم به په خپل لاس مبارك سره په خپل سر باندې درې ځل اوبه بهيولې. دَحضرت جابر رضى الله عنه په روايت كښې دى «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصب بيديه على رأسه ثلاثا»[8] يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم به په خپلو دواړو لاسونو مباركو سره په خپل سرباندې درې ځل اوبه بهيولې.

---

[1]) عمدة القارى:۲۹۸/۳أرشاد السارى:۴۹۳/۱.

[2]) عمدة القارى:۲۹۸/۳.

[3]) عمدة القارى:۲۹۸/۳الكوثر الجارى:۴۱۲/۱إرشادالسارى: ۴۹۳/۱.

[4]) الحديث رواه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب ا ستحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثا رقم :۳۲۷."ثلاث أكف"

[5]) عمدة القارى:۲۹۸/۳إرشادالسارى:۴۹۳/۱ الكوثر الجارى:۴۱۲/۱ المنهاج للإمام النووى: ۲۳۴/۴.

[6]) مسندأحمد بن حنبل، مسند جبير بن مطعم رضى الله عنه: ۷۲۸/۵ رقم:۱۶۸۷۰ عمدة القارى:۲۹۸/۳ فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۴۸/۱.

[7]) مسند الإمام أحمد بن حنبل مسند أبى هريرة رضى الله عنه: ۷۷/۵رقم الحديث: ۷۴۱۲.

[8]) مسندالإمام أحمد بن حنبل، مسند جابر بن عبدالله الأنصارى رضى الله عنه:۶۷/۳رقم الحديث:۱۴۴۸۳.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې ثلاثًا لفظ په دې خبره باندې دلالت کوی چه په صحابه کرامو کښې بعضو دا اوونیل «فإنی أغسل رأسی کذا وکذا» نوهغوی د دریو خلو نه زیاتې اوبه بهیول مراد اخستل.(١)

د رسول الله ﷺ نه سوال کونکی څوک وو؟ د حضورپاك نه په دې باره کښې سوال کونکی د وفد ثقیف خلق وو لکه چه د مسلم شریف وغیره په روایت کښې دی «أن وفد ثقیف سألوا النبی صلی الله علیه وسلم..... فقال: أما أنا فأفرغ علی رأسی ثلاثًا»(٢) یعنی د ثقیف وفد د حضورپاك ﷺ نه په غسل کښې په سرباندې د اوبو بهیولو باره کښې سوال اوکړو نوحضورپاك ورته اوفرمائیل زه خو په خپل سرباندې درې خل اوبه بهیوم. د طبرانی په مرفوع روایت کښې دی «ثم تفرغ علی رأسك ثلاث مرات تدلك رأسك كل مرة»(٣) یعنی بیا تاسو په خپل سرباندې درې خل اوبه اوبیهوئی او د هرخل اوبو بهیولوسره خپل سر مږئی.

د ثلاثًا نه تکرار مراد دی که استیعاب؟ حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه په ثلاثاً کښې دوه احتماله دی یاخو د دې نه تکرار مراد دې یا په ټول بدن باندې اوبه بهیول مرا دی. لیکن هم د دې باب په آخره کښې د حضرت جابر رضی الله عنه د روایت نه مخکښې احتمال قوی کوی.(٤)

علامه عینی رحمه الله سابق کښې تیرشوی د مسنداحمد او طبرانی روایات ذکرکولونه پس فرمائی چه په دې احادیثو سره د حافظ ابن حجر رحمه الله هغه قول ساقط کیږی چه ثلاثًا کښې دوه احتمال دی.(٥) ځکه چه د دې احادیثونه معلومیږی چه مقصد په سرباندې اوبه بهیول دی په دې کښې دویم بل هیڅ احتمال نشته دی.

قوله ::وأشار بيديه: او حضورپاك په خپلو دواړو لاسونو سره اشاره کولو کښې لیږې جوړول اوخودل. دا د حضرت جبیر رضی الله عنه کلام دې د أشار فاعل حضورپاك دې.(٦) په دې سره د دې خبرې تائید کیږی چه هر یولپه به ئی په دواړو لاسونو سره ډك بهیولو.(٧)

قوله ::كلتيهما: د اکثرو حضراتو په روایت کښې كلتيهما دې. د کشمیهنی په روایت کښې كلاهما دې او ابن التین په روایت کښې كلتاهما نقل کړې دې(٨)

---

(١) فتح الباری:٤٨٤/٢.

(٢) صحیح مسلم کتاب الحیض باب أستحباب إفاضة الماء علی رأس وغیره ثلاثًا رقم:٣٣٠ فتح الباری: ٤٨٤/٢ عمدة القاری: ٢٩٩/٣.

(٣)إتحاف الخیرة المهرة، کتاب الحیض:٤٠٢/١ رقم ٣/٧٣٠ دارالوطن، الریاض الطبعة الأولی ١٤٢٠هجری عمدة القاری: ٢٩٩/٣

(٤) فتح الباری:٤٨٤/٢.

(٥) عمدة القاری:٢٩٩/٣.

(٦) شرح الکرمانی:١١٧/٣عمدة القاری:٢٩٩/٣ إرشاد الساری:٤٩٣/١.

(٧) عمدة القاری:٢٩٩/٣.

(٨)شرح الکرمانی:١١٨/٣-١١٧ فتح الباری:٤٨٤/٢ تحفة الباری:٢٢١/١ عمدة القاری:٢٩٩/٣ إرشادالساری ٤٩٣/١: الکوثر الجاری:٤١٢/١ التوشیح:٢٤٤/١.

دکلتيهما راوړلو وجه داده چه په يديه کښې ملتين تثنيه مؤنث دې. په دې وجه دتاکيد کلتاسره راوړلې شو دکوم حالت جرې ياء سره چه راځي. دجمهورو نحويانو هم دغه مذهب دې.(1) دَ کشميهنی په روايت کښې کلاهما دې چونکه يدين لفظ مذکر دې په دې وجه دَ لفظ رعايت کولوسره کلا راوړلې شو.(2) دَ ابن التين په روايت کښې کلتاهما دې يدين چونکه معنًا مؤنث دی نو په دې اعتبارسره کلتا راوړلې شوې دې.

دکلاهما او کلتيهما دَ مرفوع کيدو دوميې وجه: باقی پاتې شوه خبره دَ کشميهنی او ابن التين دَ روايت کلاهما او کلتاهما مرفوع راوړل، نودا دَ بنو حارث بنوخثعم بنو زيد بنوکنانه او بنو هجيم وغيره دَ مذهب مطابق دې. ددې حضراتو په نيزدَ تثنيه اعراب په دريواړو حالتونو رفع نصب اوجر کښې الف سره راځی.(3)

لکه څنګه چه دَ شاعر په دې قول کښې دی:

إن أباها وأبا أباها قد بلغا في المجد غايتاها (4)

ترجمه: بيشکه دَ هغه پلار اونيکه يقينًا دواړه په عزت کښې دَهغې انتهاء ته رسيدلی دی.

په دې شعرکښې دَ تثنيه غايتاها حالت نصبی الف سره راوړلې شوې دې.

دويمه وجه: دَ کشميهنی او ابن التين په روايت کښې کلاهما اوکلتاهما دَمرفوع کيدو يوه بله وجه دا هم بيان کړې شوې ده چه کلاهما اوکلتاهما (على تقدير اللفظ والمعنى) ما قبل نه قطع کولوسره مستقل جمله اومنلې شی. دا مبتداء جوړولوسره خبر محذوف رااويستلې شی نو تقديری عبارت به داسې شی: کلاهما یا کلتاهما مشار بهما.(5)

فائده: صاحب مغني اللبيب ابن هشام انصاری رحمه الله وغيره کلاوکلتا دَ بحث په ذيل کښې دَدې خبرې وضاحت کړې دې چه کلا دَماقبل دَپاره تاکيدهم جوړولې شی اودَماقبل نه منقطع کولوسره مبتداء هم جوړولې شی.(6)

---

(1) شرح الرضى على الكافية:١/٨٠-٧٩،٧٤ شرح الأشمونى:١/٥٨ شرح ابن عقيل:١/٥٨ أوضع المسالك:١/٤٧شرح قطرالندى ص:٦٥ شرح شذور الذهب ص:٥٢-٥١.

(2) تحفة البارى:١/٢٢١عمدة القارى:٣/٢٩٩ إرشادالسارى:١/٤٩٣ التوشيح:١/٢٤٤.

(3) شرح الأشمونى:١/٥٨شرح ابن عقيل:١/٥٨ شرح شذور الذهب ص:٥٤ شرح الكرمانى:٣/١١٨ فتح البارى:٢/٤٨٤ تحفة البارى:١/٢٢١ إرشاد السارى:١/٤٩٣ الكوثر الجارى:١/٤١٢ التوضيح لابن الملقن:٤/٥٥٨.

(4) الرجز لؤبة فى ملحق ديوانه ص:١٦٨ وله أولأبى النجم فى الدرر:١/١٠٦ شرح التصريح:١/٦٥ شرح شواهدالمغنى:١/١٢٧، ٢/٥٨٥ المقاصدالنحوية:١/١٣٣، ٣/٦٣٦ وله أو لرجل من بنى الحارث فى خزانة الأدب:٧/٤٥٥،٤٥٣، ٤/١٠٥ أسرار العربية:ص٤٦ الإنصاف ص:١٨أوضح المسالک:١/١٤٦،١٤٤ تلخيص الشواهد ص:٥٨ رصف المبانى ص:٢٣٦،٢٤ سرصناعة الاعراب:٢/٧٠٥ شرح الأشمونى:١/٢٩ شرح ابن عقيل ص:٣٣ شرح المفصل:١/٥٢ مغنى اللبيب:١/٣٨همع الهوامع:١/٣٩.

(5) فتح البارى:٢/٤٨٤ التوشيح:١/٢٤٤.

(6) مغنى اللبيب:١/٤٠٤ جامع الدروس العربية:٢/١٦١.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دي چه ترجمة الباب كښې په سربانديې درې ځل اوبو بهيولوذكر دي او په حديث كښې فأفيض على رأسي ثلاثاً صراحت موجود دي په كوم سره چه ترجمه ثابتيږي.[1]

علمى مناظره اومباحثه: دَمسلم شريف په روايت كښې ((تماروا في الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم)) الفاظ راغلي دي [2] يعني دَحضورپاك په مجلس كښې دَ حضرات صحابه كرام ﷺ په مينځ كښې دَ صفت غسل باره كښې مباحثه او مناظره اوشوه. چا اوونيل چه په دومره دومره اوبوسره غسل كوم اوچا په كښې اوونيل زه داسې غسل كوم. امام نووي رحمه الله دَدې په ذيل كښې ليكلي دي: ((فيه جواز المناظرة والمباحثة في العلم، وفيه جواز مناظرة المفضولين بحضرة الفاضل، ومناظرة الأصحاب بحضرة إمامهم وكبيرهم))[3] يعني دَ دې حديث نه په علمى مسائلوكښې مناظره او مباحثه جواز معلوميږي اوداهم معلوميږي چه دَ ائمه اكابر او په مرتبه كښې داوچتو خلقو دَ مجلس په موجودګئ كښې كشران شاګردان اوډهغوى ملګرى خپل مينځ كښې علمى مناظره او مباحثه كولې شي.

دَمناظره دَ فن ضرورت اواهميت: دَ احقاق حق او دَ ابطال دَ باطل كولوډپاره دَ غيرمسلم او اسلام دَ دښمنانو بې بنياده اعتراضونو جوابونه اودَ بې ځايه شكونواوشبهاتو دَ ختمولوډپاره اكثر دَمناظره ضرورت پيښيږي. دَ مناظره دَ فن مقصد هم دَ حق دفاع اوقيام اودَ باطل جواب او نړول دي. دا پخوانې اوعالمانه طريقه ده دې سره مناسبت لرونكى أصحاب علم باندې دَحق دَ معرفت لارې آسانيږي. مناظره نه صرف شرعاً محمود ده بلكه مطلوب هم ده.

په افكار اونظريات كښې اضافه اودَمعاملاتو دكثرت دَ وجې نه ورځ په ورځ دَترقئ دَ وجې نه په علمى مسائلوكښې زياتوالې كيږي. بيا دَ طبيعتونو او ذهنونو دَ فرق دَ فطرى قانون لاندې دَمختلفو فكرونو او رائې ګانو مركز جوړيدل يوه كيدونكې خبره ده. په داسې حالاتوكښې چه په مختلفو فرقوكښې بحث مباحثه وى نو ضرورى دى چه داسې قانون جوړشى دَ كوم په ذريعه چه په مردود كيدو او مقبول كيدو كښې فرق اوكړې شى.[4]

علامه ابن خلدون رحمه الله په مقدمه كښې ليكلي دى چه دَ دې علم په تعارف كښې وئيلى شى چه دا علم دَ استدلال قواعد يعنى دَ داسې تعريفونو او آدابو دَ پيژندلو نوم دې په كوم سره چه دَ يورائې او نظريه حفاظت يا ماتيدل يعنى تائيد او ترديد كار اخستلې شى كه دَ دې تعلق دَ فقه سره وى او يا بل يوفن سره وى.[5]

---

[1]) عمدة القارى:۲۹۷/۳ فضل البارى:۴۳۱/۲.

[2]) الحديث رواه مسلم فى صحيحه، كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم: ۷۴۰ (۳۲۷).

[3]) المنهاج للنووى:۲۳۴/۴.

[4]) كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون ص:۳۹-۳۸.

[5]) مقدمة ابن خلدون ص:۵۷۹دارالفكر بيروت.

علماؤ ليكلى دى چه مناظره هغې ته وائى چه دَحق دَ واضح كولو په جذبه سره داسې بحث مباحثه كول چه هر فريق خپل موقف صحيح اودَ بل موقف غلط ثابتولو كوشش اوكړى.[1]

دَمناظره مشروعيت: قرآن كريم كښې دَالله تعالى ارشاد مبارك دې ﴿ أُدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ [2].

دَدې آيت مبارك په تفسيركښې علامه ابن كثير رحمه الله ليكلى: «أي من احتاج منهم الى مناظرة وجدال، فليكن بالوجه الحسن برفق ولين، واحسن خطاب»[3] يعنى كوم دَحق داعى ته چه دَ بحث اومباحثه ضرورت پيښ شى نوهغه له پكاردى چه هغه دې دا فريضه په ښه طريقه نرمئى او ښكلى خطاب سره سر ته اورسوى.

دَحضرت انس رضى الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك ﷺ فرمائيلى دى «جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم وألسنتكم»[4]

علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى چه داحديث دَ صحت آخر ته رسيدلې دې په دې كښې مناظره دَ جانى اومالى جهاد په شان واجب گرځولې شوې ده.[5]

پخپله حضورپاك دَ مكې كافرانوسره اودَ نجران نصاراؤ سره مناظره كړې ده دكومې نه پس چه دَ سورت آل عمران دَ شروع آياتونه نازل شو.

علامه ابن عبدالبر رحمه الله په جامع بيان العلم وفضله كښې باب إتيان المناظرة والمجادلة وإقامة الحجة په عنوان سره باب قائم كړې دې. په كوم كښې چه په قرآن اوحديث دَ صحابه رضى الله عنهم اواسلافو نه دَ مناظره دَ جواز دلائل او واقعات نقل كړى دى. په دې موضوع باندې دَ تفصيل دپاره دَهغې مطالعه به فائده مند وى.[6]

دَ امام ابوحنيفه رحمه الله دَ يو رافضى سره مناظره: چونكه دَ مناظره سره متعلق بحث شروع دې په دې وجه په دې مناسبت سره حضرت امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله يورافضى سره يو زړه راښكونكې مناظرانه خبرې اترې پيش خدمت دى:

په كوفه كښې يو رافضى سړې اوسيدلو چه دَحضرت عثمان رضى الله عنه په شان كښې به ئى گستاخى كوله اوهغوى ته به كافر اويهودى وئيلو (العياذ بالله) امام ابوحنيفه رحمه الله ته دَدې خبر اورسيدو نوهغه له لاړو او ورته ئى اووئيل ما ستا دَ لور دپاره دَ يوسړى دَ نكاح پيغام راوړې دې. هغه سړې حافظ قرآن دې توله شپه په مانځه كښې دَ قرآن پاك تلاوت كوى دَ الله تعالى دَ وېرې نه ډير زيات ژاړى ليكن هغه

---

[1]) شرح رسالة آداب البحث، قلمى ص:۵ الرسالة الولدية فى آداب البحث والمناظرة ص:۷ آداب البحث ص:۳.

[2]) سورة النحل:۱۲۵ ترجمه: ښه ده دَ خپل رب په لار باندې پخې خبرې زده كولوسره نصيحت اوړولوسره په ښه شان سره او الزام دې وركړى هغوى ته ځنګه چه بهتر وى. (ترجمه شيخ الهند رحمه الله س

[3]) تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن كثير، سورة النحل تحت (رقم الايه:۱۲۵): ۷۸/۴.

[4]) مسندالإمام أحمدبن حنبل، مسندأنس بن مالك رضى الله عنه، رقم الحديث:۱۲۲۶۸ وقال محققه الشيخ شعيب الأرنؤوط فى تعليقه على هذا الحديث: إسناده صحيح على شرط مسلم، رجاله ثقات رجال الشيخين غير حماد بن سلمة، فمن رجال مسلم .

[5]) الإحكام فى أصول الأحكام:۲۹/۱.

[6]) جامع بيان العلم وفضله:۹۷۳/۲-۹۵۲.

یهودي دي. رافضی په جواب کښې اووئیل چه تاسو څه خبره کوئی؟ آیا زه دَخپلې لور واده یهودی سره اوکړم؟ امام ابوحنیفه رحمه الله اوفرمائیل بیا رسول الله ﷺ دَ یوې نه بلکه دَ خپلو دوو لونړو واده حضرت عثمان غنی رضي الله عنه سره ولې کړې وو؟ دې اوریدو سره هغه رافضی خبردار شو او توبه ئې اوکړه اودَخپل دې ګنده عادت نه منع شو.[1]

دویمه واقعه: یو ورځ امام ابوحنیفه رحمه الله په جمات کښې ناست وو چه دَ رافضیانو یو عالم راغلو کوم ته چه به شیطان طاق وئیلې شو. هغه امام اعظم رحمه الله ته اووئیل دَ جناب رسول الله ﷺ نه دَ ټولو نه زیات طاقتور څوك وو؟ امام ابوحنیفه رحمه الله اوفرمائیل مونږ حضرت علی رضي الله عنه ته دَ ټولوزیات طاقتور وایو اوتاسو حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته دَ ټولو نه زیات طاقتور وایئې. شیطان طاق اووئیل نه، تاسو برعکس اووئیل. امام ابوحنیفه رحمه الله اووئیل چه مونږ وایو چه حضرت علی رضي الله عنه طاقتور وو. هغه ته علم وو چه دَ رسول الله ﷺ نه پس خلافت دَحضرت ابوبکر رضي الله عنه حق وو نوهغه خلافت حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته حواله کړو. لیکن تاسو وایئې چه حق دَحضرت علی رضي الله عنه وو لیکن حضرت ابوبکر رضي الله عنه دَ طاقت په زور باندې خلافت واخستو، نو اوس وایه طاقتور څوك شو؟ دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په دې جواب اوریدو سره حیران پاتې شو.[2]

دحدیث باب نه مستنبط شوې احکام اومسائل: دَحدیث باب نه دا لاندینی احکام اومسائل مستنبط کړې شوی دی:

① ددې حدیث نه دا مستنبط کړې شوی دی چه په غسل کښې تثلیث مسنون دې. دَ پوره بدن وینځل په اجماع سره فرض دی.[3]

② دَ شافعیه په نیزیه سرباندې درې ځل اوبه بهیول مستحب دی او په دې باندې دَ ټولو اتفاق دې.[4]

③ ددې حدیث نه معلومه شوه چه لپه به دَ دواړو لاسونونه ډکولې شی.[5]

④ دَ حدیث په ظاهرسره دَهغه خلقو تردید کیږی چه دَ دریو نه زیات لپې استعمالوی. او حضورپاك اوخودل چه هغوی درې لپې اوبه بهیوی هم په دې کښې زمونږ دپاره اسوه حسنه ده.[6]

⑤ ددې حدیث په سند کښې روایت الاقران اودَ صحابی دَ صحابی نه روایت موندلې شی.[7]

⑥ ددې حدیث نه دا هم معلومیږی چه حضورپاك به په غسل کښې زیاتې اوبه نه بهیولې بلکه دَ اعتدال نه به ئې کار اخستلو اودومره اوبه به ئې استعمالولې چه دَ حدث اکبردَ ختمولودپاره به کافی کیدلې. البته دَغسل نظافت (تبرید) وغیره کښې زیاتې اوبه هم استعمالولې شی.[1]

---

[1] أبوحنیفه حیاته وعصره آراءه وفقهه، صفات أبی حنیفة ص: ۵۵.

[2] الخیرات الحسان لابن حجر الهیثمی (المتوفی: ۹۷۴هجری) الفصل الثانی والعشرون والثالث والعشرون فی عظیم ذکائه وأجوت المسکتة عن الأسئلة المبهمة ص: ۱۰۴-۱۰۳ تعلیق: الشیخ محمدعاشق الهی البرنی، دار أرقم، بیروت ،لبنان.

[3] عمدة القاری: ۲۹۹/۳.

[4] عمدة القاری: ۲۹۹/۳ شرح الکرمانی: ۱۱۸/۳ التوضیح: ۵۶۰/۴.

[5] التوضیح: ۵۶۱/۴ عمدة القاری: ۲۹۸/۳ الکوثر الجاری: ۴۱۲/۱ أرشاد الساری: ۴۹۳/۱.

[6] التوضیح: ۵۶۱/۴.

[7] عمدة القاری: ۲۹۸/۳ فتح الباری: ۴۸۴/۲.

؟؟[حدیث باب (دویم حدیث)] [۲۵۳/۲۵۲] (۱)

ترجمه: مونږ ته محمدبن بشاربیان اوکړو وئی وئیل مونږ ته غندر (محمدبن جعفر) اوئیل هغه وائی مونږ ته شعبه اووئیل هغوی ته مخول بن راشد هغوی ته محمدبن علی (الباقر) هغوی دحضرت جابربه عبدالله رضی الله عنهما نه نقل کړی، حضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائیل چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به (په غسل جنابت کښې) په خپل سر باندې درې ځل اوبه بهیولې.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا مشهور امام حدیث محمدبن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دې. ابوبکردَدوی کنیت دې اوبُندار دَ دوی لقب دې. دَ دوی تفصیلی حالات **کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کی لاینفروا** دَ دویم حدیث لاندې بیان کړې شوی دی.(۳)

غندر: دا ابوعبدالله بن محمد جعفر هذلی رحمه الله دې. دَغندر په لقب سره مشهوردې. دَدوی احوال **کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم** دَ رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی.(۴)

شعبة: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج بن الورد، عتکی، واسطی بصری رحمه الله دې. دَدوی مختصر حالات **کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده** دَرومبی حدیث لاندې تیرشوی دی.(۵)

مخول بن راشد: دا مخول بن راشد بن ابی المجالد الکوفی، الحناط، النهدی دې. نهدی ورته ځکه وائی چه دادَ بنونهد آزاد کړې شوې غلام دې.(۶) دَ مجاهد بن راشد رور اودَمخول بن ابراهیم نیکه دې.(۷)

دَ مخول تلفظ: مخول دوه شان لوستلې شی. مُخَوَّل، دَ میم ضمه او دَ واؤد تشدید سره دَ محمد په وزن باندې لوستلې شی. مِخْوَل: دَ میم کسره سره مِخنَف او مِنْبَر په وزن باندې لوستلې شی.(۸) دَمیم په ضمه سره دَ ابن عساکر رحمه الله روایت دې او دَ میم په کسره سره دَ اکثر حضراتو روایت دې خودابوذر نه دواړه

---

(۱) الشرح المسیر لصحیح البخاری:۳۲۸/۱.

(۲) الحدیث أخرجه النسائی فی سننه فی کتاب الغسل والتیمم، باب: مایکفی الجنب من إفاضة الماء علی رأسه، رقم:۴۲۶ وأخرجه أحمد فی مسنده، مسند جابربن عبدالله الأنصاری:۲۳/۵رقم:۱۴۲۳۸، ۲۰۱/۵ رقم:۱۵۰۳۸، کلاهما من طریق شعبة عن مخول بن راشد، عن محمد بن علی أبی جعفر عن جابر بن عبدالله رضی الله عنهما وأخرجه مسلم من طریق عبدالوهاب عن جعفر عن أبیه عن جابر بن عبدالله رضی الله عنهما قال: کان النبی صلی الله علیه وسلم إذا اغتسل من جنابة صبّ علی رأسه ثلاث حفنات من ماء..... إلخ، کتاب الحیض، باب استحباب إفاضة الماء علی الرأس وغیره ثلاثاً: ۲۵۹/۱ رقم:۳۲۹، انظر جامع الأصول:۷/۲۹۴-۲۹۳ رقم:۵۳۲۵.

(۳) کشف الباری:۳/۲۶۱-۲۵۸.

(۴) کشف الباری:۲/۲۵۱-۲۵۰.

(۵) کشف الباری:۶۷۸/۱

(۶) التاریخ الکبیر:۲۹/۸تهذیب الکمال:۳۴۸/۲۷ الطبقات الکبیر:۳۵۲/۶ الثقات:۵۱۵/۷تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۴ تقریب التهذیب:۱۶۸/۲الجرح والتعدیل:۴۵۶/۸تهذیب التهذیب:۷۹/۱ الکاشف:۲۵۰/۲إکمال تهذیب الکمال :۱۱۶/۱۱.

(۷) تهذیب الکمال:۲۵۰/۲تقریب التهذیب:۱۶۷/۲.

(۸) تقریب التهذیب:۱۶۷/۲ فتح الباری:۴۸۵/۲عمدة القاری:۲۹۹/۳تحفة الباری:۲۲۲-۲۲۱.

«بضم مهم ویکسرها» نقل دی.(۱) اوپه کتب رجال کښې اکثر مُخَوّل په وزن دَ محمد «دَ میم ضمه سره» ضبط کړې شوې دې. (۲)

شیوخ: هغوی دَ ابوجعفر بن علی بن حسین، مسلم البطین او ابوسعید مدنی رحمهم الله نه روایت نقل کوی.(۳)

تلامذه: دَهغوی نه دَحدیث روایت کونکو کښې جعفر الاحمر، سفیان ثوری، شریك ابن عبدالله، شعبه بن حجاج او ابوعوانه رحمهم الله شامل دی. (۴)

دَ ائمه جرح وتعدیل اقوال: ابن ابی حاتم په خپل سند سره نقل کړی دی چه عبدالملك میمونی وائی چه ماد َامام احمدبن حنبل رحمه الله نه دَ مخول بن راشد باره کښې پوښتنه اوکړه هغوی اوفرمائیل «ما علمت إلا خیراً»(۵) یعنی زه دَهغه باره کښې دَخیر نه علاوه هیڅ نه پیژنم. ابوحاتم رحمه الله فرمائی «یکتب حدیثه» (۶) ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَهغوی تذکره کړې ده.(۷) ابن سعد رحمه الله فرمائی «کان ثقة إن شاء الله» (۸) امام نسائی، ابن معین، عجلی، ابن شاهین، دارقطنی، ابن عمار، یعقوب بن سفیان، ابن حجراوعلامه ذهبی رحمهم الله دَ هغوی توثیق کړې دې. (۹)

تنبیه: دَمخول بن راشد باره کښې دَ ټولو ائمه جرح والتعدیل نه هم توثیقی کلمات نقل دی. البته امام ابوداؤد رحمه الله نه یو روایت کښې دَهغه شیعی کیدل نقل کړې شوی دی.(۱۰) لیکن ښکاره خبره ده چه صرف شیعی کیدل دَهغه دَمطعون او مردود کیدو دَپاره کافی نه دی ځکه چه دا دَ زیات نه زیات بدعت دې اود َهغه بدعتی حدیث مردود ګنړلې شی. ځوك چه داعیه وی اودَخپل مذهب په ترویج کښې احادیث روایت کوی.(۱) خو دلته دَهغوی باره کښې داسې هیڅ څه خبره نقل نه ده. بل په صحیح بخاری کښې دَهغوی نه یو روایت نقل دې دَ کوم چه متابعت هم کړې شوې دې. (۱)

---

(۱) فتح الباری:۴۸۵/۲ عمدة القاری:۲۹۹/۳ تحفة الباری: ۲۲۲-۲۲۱ إرشاد الساری:۴۹۳/۱.

(۲) الکاشف:ص:۲۵۰.

(۳) تهذیب الکمال:۳۴۸/۲۷ تهذیب التهذیب:۷۹/۱۰ التاریخ الکبیر:۲۹/۸ تاریخ الإسلام ۱۳۹/۴ الجرح والتعدی :۴۵۶/۸ الکاشف:ص:۲۵۰.

(۴) تهذیب الکمال:۳۴۸/۲۷ تهذیب التهذیب:۷۹/۱۰ التاریخ الکبیر:۲۹/۸ تاریخ الإسلام ۴/۱۳۹ الجرح والتعدیل :۴۵۶/۸ الکاشف:ص:۲۵۰.

(۵) الجرح والتعدیل:۴۵۶/۸ تهذیب الکمال:۳۴۹/۲۷.

(۶) الجرح والتعدیل: ۴۵۶/۸ تهذیب الکمال:۳۴۹/۲۷ تهذیب التهذیب: ۷۹/۱۰.

(۷) کتاب الثقات: ۵۱۵/۷ تهذیب الکمال:۳۴۹/۲۷.

(۸) الطبقات الکبری:۳۵۲/۶ تهذیب التهذیب:۷۹/۱۰.

(۹) تهذیب الکمال:۳۴۹/۲۷ تهذیب التهذیب:۷۹/۱۰ تاریخ الإسلام ۱۳۹/۴ إکمال تهذیب الکمال: ۱۱۷-۱۱۸/۱۱ تقریب التهذیب: ۱۶۷/۲ الکاشف:ص:۲/۲۵۰.

(۱۰) تهذیب التهذیب:۷۹/۱۰ تقریب التهذیب: ۱۶۷/۲.

(۱۱) قال ابن حبان فی ترجمة جعفر بن سلیمان الجرشی: "لیس بین أهل الحدیث من أئمتنا خلاف أن الصدوق المتقن إذا کان فیه بدعة ولم یکن یدعو إلیها أن الا حتجاج بأخباره جائز، فإذا دعا إلی بدعته سقط الاحتجاج بأخباره". (کتاب الثقات:۱۴۱/۶-۱۴۰) وقال أبوعمر الشهرزوری (المتوفی:۶۴۳هجری) "وقال قوم: تقبل روایته

وفات: دَمخول بن راشد انتقال ۴۰ هجری نه پس دَابوجعفر منصوریه ابتدائی دور حکومت کښې اوشو.(۲)
محمدبن علی: دا محمدبن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب، القرشی، الهاشمی دې. ابوجعفر دَهغوی کنیت دې اودَ باقر په لقب سره مشهور دې. (۳)دَدوی تفصیلی حالات **کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر** لاندې اوګورئی.(۴)
جابر بن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور صحابي رسول ﷺ حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه بن عمرو بن حرام بن ثعلبه بن کعب بن غنمك بن کعب بن سَلمة بن سعد بن علی بن اسد بن سارده ابن تزید بن جشم بن الخزرج، انصاری، خزرجی، سملی مدنیَ دې. ابوعبدالله ابوعبدالرحمن او ابومحمد دَدوی کنیت دې. (۵)دَ دوی حالات **کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر** لاندې اوګورئی.(۶)
شرح حدیث: **کان النبی صلی الله علیه وسلم یفرغ علی رأسه ثلاثاً** یعنی نبی کریم ﷺ به په غسل جنابت کښې، په خپل سرباندې درې لپې اوبه بهیولې.

قوله: : یُفْرِغُ: یفرغ دَ یاء په ضمه سره باب افعال الإفراغ نه مضارع معروف واحد مذکر غائب صیغه ده.(۷) بهیولو ته وائی مراد دلته اوبه بهیول دی لکه «**أفرغت الإناء إفراغاً: إذا قلبت ما فیه من الماء او "أفرغت الدلاء: أرقتها"**» هغه وخت وئیلی شی کله چه ته په لوښی کښې موجود اوبه بهیوې.(۸) "**الإفراغة**" مفردې دې یوځل اوبه بهیولوته وائی دَدې جمع "إفراغات" راځی.(۹)

قوله: : ثلاثاً: "**أي ثلاث غرفات**" یعنی درې لپې اوبه به ئې په خپل سرباندې بهیولې.(۱۰)

إذا لم یکن داعیة، ولا تقبل إذ کان داعیة إلی بدعته، وهذا مذهب الکثیر أو الأکثر من العلماء"...... وهذا المذهب الثالث أعدلها وأولاها، والأول بعید مباعد للشائع عن أئمة الحدیث. فإن کتبهم طافحة بالروایة عن المبتدعةغیر الدعاة، وفی "الصحیحین" کثیر من أحادیثهم فی الشواهد والأصول". (معرفة أنواع علم الحدیث ص:۲۳۲-۲۳۰) قال ابن حجر رحمه الله: "الأکثر علی قبول غیر الداعیة، إلا إن روی ما یقوی بدعته فیرد علی المذهب المختار". (النزهة: ۱۳۸-۱۳۷) انظر للمزید والتفصیل: البحر المحیط: ۲۷۲/۴-۲۷۱ الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان: ۸۹/۱ الکفایة ص: ۱۹۵، ۲۰۱ إکمال المعلم: ۱۲۵/۱ کشف الأسرار: ۴۶/۲ الإقتراح فی بیان الاصطلاح ص: ۴۴۴-۴۴۲ التقیید ص: ۱۵۰ معرفة الرجال ص:۳۲ تدریب الراوی: ۳۲۹/۱-۳۲۸.

(۱) تهذیب التهذیب: ۷۹/۱۰.
(۲) تهذیب الکمال: ۳۴۹/۲۷تهذیب التهذیب: ۷۹/۱۲۰کتاب الثقات: ۵۱۵/۷ تقریب التهذیب: ۶۷/۲تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۴
(۳) تهذیب الکمال:۱۴۲/۲۶-۱۳۶تهذیب التهذیب:۳۵۲/۹-۳۵۰الطبقات الکبری:۳۲۴/۵-۳۲۰.
(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب من لم یرالوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر.
(۵) تهذیب الکمال: ۴۴۴/۴ تهذیب التهذیب:۴۲۳/۲-۴۲۱ طبقات ابن سعد:۵۷۴/۳.
(۶) کشف الباری: کتاب الوضوء، باب من لم یرالوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر.
(۷) فتح الباری:۴۸۵/۲عمدة القاری: ۳۰۰/۳إرشادالساری:۴۹۴/۱.
(۸) النهایة: ۳۶۳/۲الصحاح ص:۸۰۸ جامع الأصول: ۲۹۴/۷.
(۹) النهایة: ۳۶۳/۲ جامع الأصول: ۲۹۴/۷.
(۱۰) فتح الباری:۴۸۵/۲عمدة القاری: ۳۰۰/۳إرشادالساری:۴۹۴/۱.

امام اسماعیلي په روایت کښې دا الفاظ هم نقل کړي دي: «قال شعبة: أظنه من غسل الجنابة» [1] شعبه وائی چه زما خیال دې چه دا «درې لپې اوبه بهیول» د غسل جنابت باره کښې دی. امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې شعبه عن مخول په طریق سره د حضرت جابر رضی الله عنه نه هم دغه روایت نقل کړې دې. په کوم کښې چه د شعبه دغه پورتنې مذکوره قول هم دې. هم په دغه روایت کښې دی لکه چه پخپله د حدیث باب په وړاندې روایت کښې هم راځي: «فقال رجل من بني هاشم: إن شعري كثير، فقال جابر: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر شعر منك وأطيب» [2] یعنی د بنو هاشم یو سړی اووئیل زما ویښته خو زیات دی «زما د پاره درې لپې اوبه کافی نه دی» نوحضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائیل رسول الله صلی الله علیه وسلم ستا نه د زیاتو «ګڼړو» ویښتو والا اوتانه زیات پاك «نظافت والا» وو «هغوی صلی الله علیه وسلم له به درې لپې کافی کیدل».

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی: «كان النبي صلى الله عليه وسلم يفرغ، هذا التركيب مما يدل على استمرار العادة في ذلك». [3] یعنی د حدیث الفاظ «كان النبي صلى الله عليه وسلم يفرغ» په دې خبره باندې دلالت کوی چه درې لپې اوبه بهیول د حضورپاك دائمی عادت وو.

د مخول بن راشد رحمه الله د مذکوره روایت سره متعلق یووضاحت: د مخول بن راشد رحمه الله په بخاری شریف کښې هم دغه یو روایت دې دې نه علاوه بل یوروایت د هغوی نه بخاری شریف کښې نه دې نقل. [4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «وليس له في البخاري غير حديث واحد توبع عليه عنده» [5] یعنی بخاری کښې د مخول بن راشد صرف هم دغه یو روایت دې. اود هغوی په نیز د دې متابعت کړې شوې دې. د مخول بن راشد روایت امام نسائی «أخبرنا محمد بن عبد الأعلى قال: حدثنا خالد عن شعبة عن مخول عن أبي جعفر محمد بن علي بن حسين، عن جابر» په سلسله سند سره نقل کړې دې. [6]

متابع اوشواهد: د دوی نه علاوه احمدبن علی التمیمی په مسند ابویعلی الموصلی کښې د زهیر په طریق سره هغوی ابن عیینه نه هغوی د جعفر نه اوهغه د خپل پلار نه، د هغوی پلار د حضرت جابر رضی الله عنه نه نقل کوی: «أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يغرف على رأسه ثلاثاً، يعني في الغسل». [7] هم دې سند سره امام حمیدی رحمه الله د سفیان په طریق سره دا روایت په خپل مسند کښې هم نقل کړې دې. [8]

---

[1] تحفة الباري:۲۲۲/۱فتح الباري: ۴۸۵/۲عمدة القاري: ۳۰۰/۳إرشادالساري:۴۹۴/۱.

[2] مسندأحمد مسند جابر بن عبدالله رضى الله عنه: ۲۳۲/۵ رقم: ۱۴۲۳۷.

[3] شرح الكرماني:۱۱۸/۳.

[4] عمدة القاري:۳۰۰/۳ إرشادالساري:۴۹۴/۱ التوضيح: ۵۶۰/۴ فتح الباري:۴۸۵/۲.

[5] تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۰.

[6] سنن النسائي، كتاب الغسل والتيمم، باب مايكفي الجنب من إفاضة الماء على رأسه، رقم الحديث ۴۲۶، مسندالإمام أحمد بن حنبل، مسند جابر بن عبدالله الأنصاري رضى الله عنه:۲۳/۵رقم الحديث: ۱۴۲۳۸، ۲۰۱-۲۰۲/۵ رقم الحديث:۱۵۳۰۸.

[7] مسند أبي يعلى الموصلي، مسند جابر بن عبدالله رضى الله عنه:۳۸۵/۲رقم:۱۸۴۶.

[8] أخرجه الحميدي في مسنده في أحاديث جابربن عبدالله رضى الله عنه:۵۳۲/۲ رقم:۱۲۶۴.

خو امام احمد رحمه الله يوخائى دَ يحيى په طريق سره او دويم خائى كښې دَعبدالوهاب ثقفى په طريق سره [۱] او ابن ماجه رحمه الله حفص بن غياث په طريق سره نقل كړې دې [۲] اودا درېواړه دَ جعفر بن محمدبن على نه هم په دې سندسره نقل كوى. امام بخارى رحمه الله پخپله هم په دې باب كښې ددې نه په وړاندې روايت كښې هم دغه مضمون دَ ابونعيم په طريق سره دَ ابوجعفر نه نقل كړى دې اوهغه دَحضرت جابر بن عبدالله رضى الله عنه نه نقل كوى. [۳] نولكه چه دا ټول روايتونه دَ مخول بن راشد دَ حديث باب دَ روايت متابعات، او شواهد نه دى.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه په ترجمه كښې په سرباندې درې لپې اوبه بهيولو ذكر دې او په حديث كښې «كان النبى صلى الله عليه وسلم يفرغ على رأسه ثلاثاً» صراحت موجود دې په كوم سره چه بغيرد څه اخفا نه ترجمه ثابتيږى. [۴]

مايستفادمن الحديث دَ سابقه روايت لاندې بيان كړې شوى دى.

الحديث الثالث

۲۵۶ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَامٍ، حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، قَالَ: قَالَ لِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَتَانِي ابْنُ عَمِّكَ يُعَرِّضُ بِالحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ ابْنِ الحَنَفِيَّةِ. قَالَ: كَيْفَ الغُسْلُ مِنَ الجَنَابَةِ؟ فَقُلْتُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُ ثَلاَثَةَ أَكُفٍّ وَيُفِيضُهَا عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ» فَقَالَ لِي الحَسَنُ إِنِّي رَجُلٌ كَثِيرُ الشَّعَرِ، فَقُلْتُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ مِنْكَ شَعَرًا» [حديث ۲۵۳] [۵]

ترجمه: مونږ ته ابونعيم بيان اوكړو وئى وئيل مونږ ته معمر بن يحيى بن سام ، اووئيل ماته ابوجعفر (باقر) بيان اوكړو ماته جابر رضى الله عنه هغوى اوفرمائيل ماله ستا دَ تره خوئى راغلو دَهغه اشاره حسن بن محمد بن حنفيه طرف ته وه هغه تپوس اوكړو چه دَ جنابت دَ غسل څه طريقه ده؟ ما اووئيل نبى كريم ﷺ به درې لپې اوبه اخستلې او هغه به ئى په خپل سرباندې بهيولې. بيابه ئى په خپل ټول بدن باندې اوبه بهيولې. حسن په دې باندې اووئيل زه خود ډيرو ويښتو والا سړې يم ما جواب وركړو چه دَنبى كريم ﷺ ويښته تانه زيات وو.

تراجم رجال

---

[۱] مسند أحمد، مسند جابربن عبدالله رضى الله عنه: ۷۷/۵رقم الحديث: ۱٤٤۸۳، ۲۲۳/۵ رقم: ۱۵۱۱۸.

[۲] سنن ابن ماجه، أبواب التيمم، باب فى الغسل من الجنابة، رقم: ۵۷۷.

[۳] صحيح البخارى كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثاً رقم:۲۵۶.

[۴] عمدة القارى:۲۹۹/۳.

[۵] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً: ۲۵۹/۱ رقم:۳۲۹ والنسائى فى أبواب الغسل والتيمم، باب مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم:٤۲۶ انظر جامع الأصول: ۲۹٤/۷-۲۹۳ رقم: ۵۳۲۵.

ابونُعيم: دامشهور محدث ابونعيم الفضل بن دكين عمرو بن حماد الملائى الكوفى الاحول دى. دكين دَ دوى دَپلار لقب دې اودَهغه نوم عمرو بن حماد دې. (١)دَدوى تفصيلى احوال «كتاب الايمان باب: فضل من استبرألدينه» دَ رومبى روايت په ذيل كښې راغلى دى. (٢)
معمر بن يحيى بن سام: دا معمر بن يحيى بن سام موسىٰ ضبى كوفى دې. (٣)
دَمعمر تلفظ: معمر په دوه شان لوستلې كيږى "مَعْمَر" دَميم فتحه اودَميم ثانى تخفيف سره او "مُعَمَّر" دَميم ضمه اوعين فتحه اوميم ثانى تشديد سره هم لوستلې كيږى. (٤)
حافظ عبدالغنى بن سعيد ازدى اوعلامه ذهبى رحمهما الله دَميم په ضمه او ميم ثانى په تشديد سره نقل كړې دې(٥)هم دا علامه ذهبى رحمه الله صحيح گرځولى دى. (٦)مُعَمَّر په وزن دَمحمد هم دغه دَ قابسى روايت دې اوهم په دې باندې حاكم جزم كړې دې. (٧) ابن ماكولا په مختلف فيه كښې ذكركړې دې(٨)ليكن امام بخارى رحمه الله پخپله التاريخ الكبير كښې دَميم فتحه اوميم ثانى تخفيف سره نقل كړې دې(٩)لكه څنگه چه ابن ماكولا وغيره هم دَدې صراحت كړې دې. (١٠)هم دغه دَاكثرو حضراتو روايت دې(١١)علامه مزى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم دَميم فتحه او تخفيف سره نقل كړې دې. (١٢)
كله كله دَ دوى نسبت دَ پلار په ځائې دَنيكه طرف ته هم كيږى اومعمر بن سام ورته وئيلى شى. (١٣)
شيوخ حديث: هغوى دَ حديث سماع دَخپل رور ابان بن يحيى بن سام، ابوجعفر محمد ابن على بن الحسين او فاطمه بنت على بن ابى طالب نه كړې ده. (١٤)
تلامذه: دَهغوى نه دَحديث سماع كونكوكښې ابو أسامه حماد بن أسامه، ابو نُعيم الفضل بن دكين او وكيع بن الجراح رحمهم الله شامل دى. (١٥)

---

(١) تهذيب الكمال: ١٩/٢٣سير أعلام النبلاء: ١٤٢/١٠.
(٢) كشف البارى:٦٧٣/٢-٦٦٩ص
(٣) التاريخ الكبير:٣٧٧/٧الثقات لابن حبان: ٤٨٥/٧الجرح والتعديل:٢٩٤/٨تاريخ الإسلام: ١٤٣/٤الكاشف: ٢٨٣/٢تهذيب الكمال:٣٢٣/٢٨تقريب التهذيب: ٢٠٣/٢خلاصة الخزرجى ص: ٣٨٤.
(٤) المؤتلف والمختلف للأزدى:٦٣١/٢.
(٥) المؤتلف والمختلف للأزدى:٦٣١/٢ الكاشف: ٢٨٣/٢.
(٦) توضيح المشتبه: ٢٤٠/٥.
(٧) فتح البارى:٤٨٥/٢عمدة القارى:٣٠٠/٣ إرشادالسارى:٤٩٤/١.
(٨) الإكمال لابن ماكولا:٢٧٠/٧.
(٩) التاريخ الكبير: ٣٧٧/٧.
(١٠) الإكمال: ٢٧٠/٧المؤتلف والمختلف للازدى: ٦٣٣/٢توضيح المشتبه: ٢٤٠/٥.
(١١) فتح البارى:٤٨٥/٢عمدة القارى:٣٠٠/٣ إرشادالسارى:٤٩٤/١.
(١٢) تهذيب الكمال: ٣٢٣/٢٨تقريب التهذيب:٢٠٣/٢.
(١٣) تهذيب الكمال: ٣٢٣/٢٨تهذيب التهذيب: ٢٤٩/١٠ تقريب التهذيب:٢٠٢/٢.
(١٤) تهذيب التهذيب:٢٤٩/١٠ تهذيب الكمال:٣٢٣/٢٨ الثقات: ٤٨٥/٧ الجرح والتعديل: ٢٩٤/٨.
(١٥) التاريخ الكبير: ٣٧٨/٧-٣٧٧ الجرح والتعديل: ٢٩٤/٨ تاريخ الإسلام: ١٤٢/٤ تهذيب الكمال: ٣٢٣/٢٨.

دَهغوی باره کښې دَ ائمه جرح والتعديل اقوال: ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دَهغوی تذکره کړې ده.(١)
دَ ابوزرعه رحمه الله نه دَ معمر بن يحيى بن سام رحمه الله باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی اوفرمائيل «کوفي ثقة».(٢) علامه ذهبی رحمه الله الکاشف کښې فرمائيلي وثق.(٣)
يعقوب بن سفيان رحمه الله او ابن معين رحمه الله فرمائيلي دي ثقة.(٤) آجری دَ امام ابوداؤد رحمه الله نه نقل کړې دي چه هغوی اوفرمائيل «لابأس به» لکه چه امام ابوداؤد هغه خوښ نه کړو.(٥) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي مقبول.(٦)

تنبيه: دَحافظ صاحب رحمه الله هغه ته صرف مقبول وئيل پخپله غيرمقبول دی. ځکه چه حافظ صاحب رحمه الله دَ امام ابوداؤد رحمه الله رائې قابل التفات نه ګڼړی. هم دغه وجه ده چه هغوی دَ فتح الباري په مقدمه کښې دَمعمر بن يحيى باره کښې څه خبرې اترې نه دی کړی.(٧) حافظ ابن حجر رحمه الله هغه دَ طبقه سادسه په راويانو کښې شمير کړې دې.(٨)

دويمه تنبيه: حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينی رحمه الله فرمائي: «ليس له في البخاري إلا هذا الحديث».(٩)
يعنی بخاری شريف کښې دَهغوی صرف دَ حديث باب والاروايت دې. حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذيب التهذيب کښې فرمائيلي «أخرجه متابعة».(١٠) امام بخاری رحمه الله دا هم دَ مخول بن راشد دَ روايت دَپاره په توګه دَ متابع نقل کړې دی.

ابوجعفر: دا محمدبن علی بن حسين بن علی بن ابی طالب قرشی هاشمی دې. ابوجعفر دَدوی کنيت دې اوباقردَ دوی لقب دې.(١١) دَدوی حالات کتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر لاندې تير شوی دی.(١٢)

جابر رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول صلى الله عليه وسلم حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضي الله عنهما دې. قدمر آنفًا.(١)

---

١) التاريخ الکبير: ٣٧٨/٧-٣٧٧ الجرح والتعديل:٢٩٤/٨ تاريخ الإسلام: ١٤٢/٤ تهذيب الکمال:٣٢٣/٢٨.
٢) الجرح والتعديل: ٢٩٤/٨ تهذيب الکمال: ٣٢٤/٢٨ تهذيب التهذيب: ٢٤٩/١٠ تاريخ الإسلام: ١٤٢/٤.
٣) الکاشف:٢٨٣/٢.
٤) تعليقات تهذيب الکمال: ٣٢٤/٢٨.
٥) تهذيب التهذيب: ٢٤٩/١٠ تعليقات تهذيب الکمال: ٣٢٤/٢٨.
٦) تقريب التهذيب:٢٠٣/٢ تعليقات تهذيب الکمال:٣٢٤/٢٨.
٧) قال الشيخ محمدعوامه حفظه الله فی تعليقاته علی الکاشف:٢٨٣/٢ مانصه: فهو ثقة إن شاء الله، فقول الحافظ فی التقريب:٦٨١٤: مقبول غير مقبول، بل إنه نفسه لم يلتفت إلی رأي أبي داؤد في الرجل، ولذالم يترجم في مقدمة الفتح. (انتهی).
٨) تقريب التهذيب: ٢٠٣/٢.
٩) فتح الباری:٤٨٥/٢ عمدة القاری:٣٠٠/٣.
١٠) تهذيب التهذيب: ٢٤٩/١٠ فتح الباری: ٤٨٥/٢ عمدة القاری: ٣٠٠/٣.
١١) دَنورتفصيل دَپاره اوګورئ: تهذيب الکمال: ١٤٢/٢٦-١٣٦ تهذيب التهذيب: ٣٥٢/١٠-٣٥٠ الطبقات الکبری :٣٢٤/٥-٣٢٠.
١٢) صحيح بخاری کتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر.

الحسن بن محمدبن الحنیفة: دا حسن بن محمد بن علی بن ابی طالب قرشی هاشمی مدنی دې.[2] دَهغوی پلار محمدبن علی ابن الحنفیه په نوم سره معروف دې ابومحمد دَهغه کنیت دې.[3] خلیفه بن خیاط وغیره وائی دَهغوی دَ والده نوم جمال بنت قیس بن مخرمه بن المطلب بن عبدمناف دې.[4]

ابن الحنیفة: حنفیه دَحضرت علی رضی الله عنه دویمه بی بی ده چاسره چه هغوی دَحضرت فاطمه رضی الله عنها دَ وفات نه پس نکاح کړې. دَهغې نه محمد پیدا شو چه دَخپلې مور په نسبت سره محمد بن الحنفیه په نوم سره مشهور شو.[5]

شیوخ حدیث: دې دَ حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه سلمه بن الاکوع رضی الله عنه عبدالله بن عباس رضی الله عنهما عبیدالله بن ابی رافع رضی الله عنه ابوسعید خدری رضی الله عنه ابو هریرة رضی الله عنه ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه علاوه دخپل پلار محمدابن الحنفیه رحمه الله اوبنت عبدالله بن جعفر نه دَحدیث روایت کوی.[6]

تلامذه: دَهغوی نه دَ حدیث روایت کونکوکښې ابان بن صالح، سعید بن المرزبان، ابو سعد البقال، سلَمه بن اسلم جهنی، عاصم بن عمر بن قتاده، عبدالواحد بن آیمن، عثمان بن ابراهیم بن محمدبن حاطب جمحی، عمرو بن دینار، قیس بن مسلم، محمدبن خلیفه اسدی، محمدبن عبدالله بن قیس بن مخرمه، مسلم بن شهاب زهری، منذر ثوری، موسیٰ بن عبیده ربذی او هلال بن خباب رحمهم الله شامل دی.[7]

دَ ژوند حالات او دَ ائمه اقوال: حسن بن محمد ابن الحنفیه رحمه الله دَ بنوهاشم دَ بنه خوئی، هوښیار پوهه اوعقلمندو خلقونه وو.[8]

یحیی ابن معین رحمه الله فرمائی چه حسن رحمه الله دَ تابعین مدینه اومحدثین اهل مدینه نه وو.[9] هغوی ته په صورت سیرت اوکردارکښې په خپل رور ابوهاشم عبدالله باندې اوچتوالې حاصل وو.[10] اسلم

---

[1] صحیح بخاری کتاب الوضوء باب من لم یرالوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر.

[2] البدایة والنهایة: ۱۵۱/۹ تهذیب تاریخ دمشق الکبیر المعروف بتاریخ ابن عساکر: ۲۴۸/۴ تاریخ الإسلام:۱۳۲/۳التاریخ الکبیر:۳۰۵/۲ سیرأعلام النبلاء: ۱۳۰/۴طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵کتاب الثقات: ۱۳۲/۴ تهذیب الکمال: ۳۱۶/۶ تهذب التهذیب: ۳۲۰/۲خلاصه الخزرجی ص:۸۱الجرح والتعدیل: ۳۹/۳تقریب التهذیب ص: ۱۶۴الکاشف: ۳۲۹/۱.

[3] تهذیب الکمال: ۳۱۷/۶ تهذیب التهذیب :۳۲۰ /۲ طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵.

[4] تهذیب الکمال: ۳۱۸/۶تاریخ الإسلام: ۱۳۳/۳طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵.

[5] فتح الباری: ۴۸۵/۲إرشاد الساری: ۴۹۴/۱ الکنز المتواری: ۱۹۵/۳.

[6] تهذیب الکمال: ۳۱۷/۶تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۲ تهذیب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تاریخ ابن عساکر: ۲۴۸/۴.

[7] تهذیب الکمال: ۳۱۷/۶تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۲ تهذیب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تاریخ ابن عساکر: ۲۴۸/۴ تاریخ الإسلام: ۱۳۲/۳ کتاب الثقات: ۱۲۲/۴خلاصه الخزرجی ص: ۸۱

[8] طبقات ابن سعد:۳۲۸/۵تاریخ ابن عساکر: ۲۴۹/۴البدایة والنهایة: ۱۵۱/۹.

[9] تاریخ ابن عساکر:۲۴۹/۴.

[10] طبقات ابن سعد:۳۲۸/۵ تهذیب الکمال: ۳۱۷/۶تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۲.

وائی چه په خلقوکښې دهغوی شمیر معتمد ترین شخصیات کښې کیدلو.(۱) حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه په خلقوکښې اختلافی مسائل فقه اوتفسیر په علم کښې هغوی ته یو لوړ مقام حاصل وو.(۲) حضرت حسن بن محمد رحمه الله خپل شاته هیڅ اولاد نه وو پریخودې.(۳)

حلم او بردباری: هغوی به فرمائیل چه دَ تولو نه بهترین څادر دَ حلم اوبردبارئی دې. په الله تعالی باندې قسم دا ستاسو دپاره دَ یمنی څادر نه بهترېږي. که چرې په تاسوکښې حلم اوبردباری نه وی نو په تکلف سره حلیم اوبردبار جوړشه.(۴)

دَالله تعالی محبت: دَالله تعالی دَ محبت په حواله سره به حضرت حسن بن محمد رحمه الله فرمائیل چه دَ چا چا سره محبت وی هغه دَ هغه نافرمانی نه کوی بیا هغوی دا اشعار اولوستل:

تعصي الإله وأنت تُظهر حبّه عارٌ عليك إذا فعلت شنيعُ
لوكان حبّك صادقاً لأطعته إن المحب لمن أحب مطيعُ(۵)

① ته دَ خپل معبود نافرمانې کوې او هغه سره دَمحبت اظهارکوې. (یعنی دَهغه دَمحبت دعویدار ئې) که چرې ته داسې کوې نودا دَ شرم سبب او دَ نفرت قابل خبره ده.

② که چرې ستا محبت ربښتونې وې نوتابه دَهغه فرمانبرداری (اطاعت) کولو ځکه چه محب دَ خپل محبوب فرمانبردار او تابعدار وی.

نور فرمائی:

ماضرّ من كانت الفردوس منزله ماكان في العيش من بؤس وإقتار
تراه يمشي حزيناً جائعاً شعثاً إلى المساجد يسعى بين أطمار(۶)

① په ژوند کښې موجود بدحالی اودَ رزق تنگی هغه سړی ته هیڅ ضرر اونقصان نه شی رسولې دَ چا ځائی چه جنت الفردوس وی.

② ته به هغه ته گورې اې مخاطب چه خفه اوږې پریشان حال په زړو خیرنو کپړو کښې اودَ نادارئې اوغریبئی په حالت کښې دَ جماتونو طرف ته ځی. مسعر وائی چه حسن بن محمد دَ حضورپاك ﷺ دَ ارشاد «ليس منا» تفسير «ليس مثلنا» سره کولو.(۷)

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه حسن رحمه الله دَ علماء اهل بیت نه وو دَهغوی دَ فضیلت باره کښې دَعمرو بن دینار دا قول کافی دې. «مارأيت أحداً أعلم بما اختلف فيه الناس من الحسن بن محمد، ماكان زهريكم إلاغلاماً من غلمانه» (۸) یعنی ما دَخلقو اختلافی مسائلو کښې دَ حسن بن محمد رحمه الله نه لوئی څوك عالم نه دې لیدلې. ستاسو زهری رحمه الله خودَهغوی په خدمت کښې اوسیدونکو ځوانانونه یو وو.

---

۱) تاريخ ابن عساكر: ۲٤٩/٤ تهذيب الكمال: ۳۱۹/٦.
۲) البداية والنهاية: ۱٥۱/۹.
۳) طبقات ابن سعد: ۳۲۸/٥ تهذيب الكمال: ۳۱۸/٦.
٤) تاريخ ابن عساكر: ۲٤٩/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۰/٦.
٥) تاريخ عساكر: ۲٤٩/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۰/٦.
٦) تهذيب الكمال: ۳۲۱/٦ تاريخ ابن عساكر: ۲٤٩/٤.
۷) تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳ تهذيب الكمال: ۳۱۹/٦.
۸) سير أعلام النبلاء: ۱۳۰/٤ تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۲ تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳-۱۳۲.

دَحضرات شیخین دفاع اومدح: امام دارقطنی رحمه الله دَ حضرت حسن بن محمد رحمه الله نه نقل کړې دی چه هغوی اهل کوفه مخاطب کولو سره اوفرمائیل «یاأهل الکوفة! اتقوا الله ولاتقولوا فی أبی بکر وعمر ما لیسا له بأهل، إن أبابکر کان مع رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فی الغار ثانی اثنین وإن عمر أعز الله به الدین» [1]
یعنی اې اهل کوفه! تاسو دَالله تعالی نه اوویرېږئ او دَ حضرت ابوبکر اوحضرت عمر رضی الله عنهما باره کښې داسې خبره مه کوئ چه دَهغوی شان سره نه ښائی، بیشکه ابوبکر رضی الله عنه رسول الله صلی الله علیه وسلم سره دَ غار ثور دَ دوو نه یو وو اوبیشکه حضرت عمر رضی الله عنه په ذریعه الله تعالی دین اسلام ته عزت او لوړمقام ورکړو.
ابن حبان رحمه الله وائی چه حسن بن محمد رحمه الله به فرمائیل «من علم أبابکر وعمر فقد علم السنة» [2] یعنی کوم سړی چه ابوبکر اوعمر (رضی الله عنهما) دَ اتباع نه مخ واړولو نوهغه دَ سنت نه مخ واړولو.
دَ روافض باره کښې دَحضرت حسن رحمه الله ارشاد: محمدبن طلحه یامی رحمه الله وائی چه حسن بن محمد رحمه الله فرمائیلی: «منهم شیعة متمنیة ینقمون المعصیة علی أهلها ویعملون بها، اتخذوا أهل البیت من العرب إماماً، وقلدوهم دینهم، یوالون علی حبهم، ویعادون علی بغضهم، جفاة للقرآن أتباع للکهان، یرجون الدولة فی بعث یکون قبل قیام الساعة، حرفوا کتاب الله وارتشوا فی الحکم وسعوا فی الأرض فساداً» [3]
یعنی دَخلقو نه (دَ شیعه ګانو) امیدونه کونکې یوه ډله ده چه په ګناهګارانوباندې دَهغوی دَ ګناه په وجه کدح کوی یعنی عیب لګوی او پخپله دَهغې ارتکاب کوی. په عربوکښې ئې اهل بیت خپل امام اوګرځولو او په دین کښې دَهغوی دَ تابعدارئی دعویدار دی. اهل بیتو سره دَ محبت په وجه خلقو سره محبت او هغوی سره دَ بغض دَ وجې نه خلقو سره دَ بغض اظهار کوی. (داخلق) دَ قرآن دښمنان دی دَ کاهنانو (جادوګرو) تابعدار دی. دَ قیامت دَ راتلونه وړاندې دَ حکومت دَ قیام خواهش مند دی. هغوی په کتاب الله کښې تحریف اوکړو په فیصلوکښې رشوت واخستو او په زمکه کښې فساد خورکړو.
دَائمه توثیقی اقوال: امام احمد رحمه الله فرمائی «مدنی، تابعی، ثقة» [4] حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل «ثقة فقیه» [5] امام نووی رحمه الله تهذیب الأسماء واللغات کښې فرمائی: «اتفقوا علی توثیقه» [6] یعنی ائمه دَهغوی په توثیق باندې اتفاق کړې دې.
دَ ارجاء قول اودَهغې حقیقت: دَحسن بن محمد رحمه الله دَ ارجاء طرف ته نسبت کړې شوې دې بلکه مصعب زبیری، مغیره بن مقسم، عثمان بن ابراهیم حاطبی، ابن سعد، ایوب سختیانی، امام عجلی

---

[1] تاریخ ابن عساکر: ۲۴۰/٤ تهذیب الکمال: ۳۱۹/۶.
[2] کتاب الثقات: ۱۲۲/٤ خلاصة الخزرجی، ص: ۸۱ تهذیب الکمال: ۳۱۹/۶ کښې دَ السُّنَّة په ځائې السَّنَة راغلې دې دا تصحیف دې.
[3] تاریخ الإسلام: ۱۳٤/۳.
[4] تاریخ ابن عساکر: ۲٤۹/٤ تاریخ الإسلام: ۱۳٤/۳.
[5] تقریب التهذیب ص: ۱۶٤.
[6] تهذیب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱.

رحمهم الله وغيره ونيلي دی «أول من تكلم فى الارجاء الحسن بن محمد بن الحنفية»[1] يعنى دَ ټولو نه اول دَ ارجاء باره کښې خبره کونکې حسن بن محمد بن الحنفيه دې.
عثمان بن ابراهيم بن حاطب وائی چه زه په هغه ورځ (په کومه ورځ چه حسن بن محمدبن حنفيه دَ ارجاء باره کښې خبره اوکړه) خپل تره سره دَهغه په حلقه کښې موجود ووم په هغه مجلس کښې جُخدَب هم وو.([2]) اوهغه سره څه نور خلق هم وو. هغه خلقو دَحضرت علی حضرت عثمان حضرت طلحه او حضرت زبير رضی الله عنهم باره کښې خبرې شروع کړې. دَهغوی خبرې زياتې شوې اوحسن بن محمد رحمه الله خاموش ناست وو. بيا حسن بن محمد رحمه الله خبرې شروع کړې ونې فرمائيل: «قد سمعت مقالتكم ولم أر شيئاً أمثل من أن يرجأ علي وعثمان وطلحة والزبير فلا يتولوا ولا يتبرأ منهم» ([3])يعنى ما ستاسو خبرې اترې واورېدې چه دَدې نه زيات هيڅ څيز نه وينم چه دَ علی عثمان طلحه اوزبير رضی الله عنهم معامله مؤخر کړې شی. نه دې هغوی سره دَ موالات (دوستئ) اظهار اوکړې شی اونه دَ براءت.
دَ هغوی پلار محمدبن الحنفيه ته چه کله دَدې قول پته اولګيدله نوهغه دَ حسن بنه رټنه اوکړه اوونې فرمائيل ولې ته به دَ خپل نيکه حضرت علی رضی الله عنه سره هم دَمحبت اظهار نه کوې؟([4]) هم دَدې ارجاء باره کښې هغوی څه رساله هم ليکلې وه. ([5])
دَ حسن بن محمد رحمه الله طرف ته دَ منسوب شوې ارجاء مطلب: علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه دَ کوم ارجاء قول حسن بن محمد کړې دې دَهغې مطلب دادې چه دَحضرت عثمان رضی الله عنه اوحضرت علی رضی الله عنه معامله دې الله تعالى ته حواله کړې شی هغه چه څه غواړی دَدوی باره کښې فيصله اوکړی. ([6])
دَ حافظ ابن حجر رحمه الله وضاحت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «المراد بالإرجاء الذي تكلم الحسن بن محمد فيه غير الإرجاء الذي يعيبه أهل السنة المتعلق بالإيمان» ([7])
يعنى دَ حسن بن محمد رحمه الله دَ ارجاء باره کښې دَ قول نه مراد هغه ارجاء نه ده دَ کوم تعلق چه دَ ايمان سره دې اوکوم چه اهل سنت معيوب ګنړی.
دَ حافظ ابن حجر رحمه الله تحقيق: په دې سلسله کښې حافظ ابن حجر رحمه الله دَ نور تحقيق کولو سره فرمائی چه ما دَ حسن بن محمد رحمه الله کتاب لوستلې په هغې کښې دَ تقوىٰ دَ وصيت اودَ وعظ باره کښې يو أوږد کلام وو. دَ هغې په آخره کښې ليکلې شوې وو چه مونږ دَحضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما سره دَ دوستئ اظهار کوو. اودَ هغوی دواړو باره کښې کوشش کوو (چه څوک دَهغوی باره کښې غلطه خبره اونه کړی) ځکه چه دَامت دَدې دواړو باره کښې څه جنګ جګړه نه ده شوې او امت ته

---

[1]) تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۲ تهذيب الكمال:۳۱۸/۶طبقات ابن سعد:۳۲۸/۵ البداية والنهاية:۱۵۱/۹تاريخ ابن عساكر:۲۴۹/۴تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳.
[2]) ابن عساكر: ۲۴۹/۴تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳کښې جحدب اوجندب نقل دی.
[3]) تهذيب الكمال: ۳۲۱/۶تاريخ الإسلام:۱۳۳/۳تاريخ ابن عساكر: ۲۴۹/۴.
[4]) بداية والنهاية: ۱۵۱/۹تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳تاريخ ابن عساكر: ۲۴۹/۴.
[5]) ريخ الإسلام: ۱۳۳/۳تاريخ ابن عساكر:۲۵۰/۴ تهذيب الكمال: ۳۲۲/۶.
[6]) ريخ الإسلام: ۱۳۳/۳.
[7]) ذيب التهذيب: ۳۲۱/۲.

دَهغوی په معامله کښې هيڅ شك نشته. البته دَهغوی نه پس کوم خلق چه په فتنه کښې اخته کړې شو دَهغوی معامله مؤخر کوو اودَ هغوی معامله دَ الله تعالی په حواله کوو.(۱)
حافظ صاحب فرمائی چه دَ حسن بن محمد ﷫ دَ دغه مذکوره کلام مطلب دا دې چه هغه دَ مسلمانانو دَدې دوارو جماعتونو باره کښې دَ خطاء او صواب آخری فيصله نه کوی دَ چا په مينځ کښې چه دَ فتنه په زمانه کښې جګړه اوشوه. بلکه هغوی دَ دوی معامله دَ الله تعالی په حواله کوله دې نه معلومه شوه چه دَهغوی مراد دَ ارجاء نه هغه نه دې دَ کوم تعلق چه دَايمان سره دې لهذا دَدې قول په وجه هغوی ته څه عيب اوخامی نه کيږی.(۲)
دَ مذکوره ارجاء نه رجوع: دې نه علاوه دَحسن بن محمد﷫ نه دَ ارجاء دَدې قول ((دَ کوم وضاحت چه وړاندې اوکړې شو)) نه رجوع هم ثابته ده. چنانچه عطاء بن سائب دَ زاذان اوميسره رحمهما الله نه نقل کړی دی چه هغوی دوارو دحضرت حسن په خدمت کښې حاضر شو اودې دوارو هغه په ارجاء باندې دَهغه په ليکلې شوی کتاب باندې ملامت کړو نوحضرت حسن بن محمد ﷫ اوفرمائيل ((لوددت أنی مت ولم أکتبه))(۳) افسوس چه زه مړشوې وې خو چه دا مې نه وې ليکلې.
دَ سابقه تصريحاتو نه يوخودَهغوی طرف ته منسوب دَ ارجاء دَ قول حقيقت معلوم شو اودَهغې نه دَ هغوی رجوع هم ثابته شوه. لهذا دَ ارجاء دَ قول دَ وجې نه په هغوی باندې عيب لګول صحيح نه دی.
وفات: دَهغوی دَ وفات په کال کښې اختلاف دې. ابويعقوب اسحاق بن ابراهيم بن عبدالرحمن هروی او ابوعبيد القاسم بن سلام وغيره رحمهم الله نه ۹۵ هجری نقل دې.(۴)
خليفه بن خياط او محمدبن عمرو اقدی وائی چه دَحضرت عمر بن عبدالعزيز ﷫ په دور خلافت کښې انتقال شوې.(۵)خليفه بن خياط طبقات کښې فرمائيلی چه ۹۹ يا ۱۰۰ هجری کښې انتقال شوې. اودَ خليفه بن خياط نه په تاريخ کښې ۱۰۱ هجری قول هم نقل دې.(۶)هم دا علامه مزی دَ ابن عساکر نه هم نقل کړې دې.(۷)
په اقوالوکښې تطبيق: په طبقات کښې ذکر شوې ۹۹يا ۱۰۰ هجری اودَعمر بن عبدالعزيز ﷫ دَ دور خلافت والا قول کښې هيڅ تعارض نشته دې ځکه چه ۹۹او ۱۰۰ هجری هم دَ عمر بن عبدالعزيز ﷫ دور خلافت دې. اودَ ۱۰۱ هجری والا قول مزی اوابن عساکر دوارو وهم دې دَ يويل نه نقل کونکی راروان دی.(۸)

شرح حديث

(۱) ذيب التهذيب: ۳۲۱/۲تاريخ الإسلام:۱۳۳/۳.
(۲) ذيب التهذيب: ۳۲۱/۲.
(۳) ريخ الإسلام: ۱۳۳/۳ تاريخ ابن عساکر: ۲۵۰/٤تهذيب الکمال: ۳۲۲/۶.
(٤) تاريخ الإسلام: ۱۳٤/۳طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵ تهذيب الکمال: ۳۲۲/۶الکاشف: ۳۳۰/۱خلاصة الخزرجی ص: ۸۱
(۵) تاريخ الإسلام: ۱۳٤/۳طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵ البداية والنهاية: ۱۵۱/۹.
(۶) سير أعلام النبلاء: ۱۳۰/٤تهذيب التهذيب: ۳۲۱/۲-۳۲۰تاريخ ابن عساکر: ۲۵۰/٤ تهذيب الکمال: ۳۲۲/۶تهذيب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تقريب ا لتهذيب ص: ۱۶٤.
(۷) تاريخ ابن عساکر: ۲۵۰/٤تهذيب الکمال: ۳۲۲/۶.
(۸) تعليقات تهذيب الکمال: ۳۲۳/۶-۳۲۲.

قوله: قال: قال لی جابر: وأتانی ابن عمك: ابوجعفر رحمه الله وائی چه ماته جابر رضی الله عنه اوفرمائیل ماله ستاد تره خوئی راغلو. حضرت جابر رضی الله عنه چه دا کوم ابوجعفر رحمه الله ته اوفرمائیل «أتانی ابن عمك» نودا ئی دَمجاز او تسامح په توګه فرمائیلی دی. خکه چه دَحضرت جابر رضی الله عنه مراد «ابن عمك» نه حسن بن محمد بن حنفیه دې چه په حقیقت کښې دَ هغه دَ تره خوئی نه دې بلکه دَهغوی پلار زین العابدین علی بن حسین دَ تره خوئی وو. دَ دواړو دَ نسب سلسله داسې ده : ابوجعفر الباقر محمدبن علی بن حسین بن ابی طالب اوحسن بن محمدبن (الحنفیه) علی بن ابی طالب، الغرض ابن عمك وئیل دَ مجاز اوتسامح په توګه دې. [1]

یعرّض بالحسن بن محمدبن الحنفیة: دَهغوی ارشاد دَ حسن بن محمد بن حنفیه طرف ته وو. «یعرّض بالحسن» دا الفاظ دَ راوی حدیث حضرت ابوجعفر المعروف باقر رحمه الله دی اودَ یعرّض فاعل حضرت جابر رضی الله عنه دې.[2] دَ «یعرّض بالحسن» دا جمله «قال لی جابر» نه حال جوړیږی. [3]یعنی ابو جعفر رحمه الله وائی چه ماته حضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائیل په داسې حال کښې چه دَهغه اَرشاره محمدبن حنفیه طرف ته وه.

دَ تعریض لغوی معنی: په لغت کښې تعریض خلاف التصریح یعنی مبهم خبرې ته وائی. [4]

دَتعریض اصطلاحی معنی اوتعریف: علامه جرجانی رحمه الله دَ تعریض تعریف په دې الفاظو کښې کړې دې: «التعریض فی الکلام ما یفهم به السامع مراده من غیر تصریح» [5]یعنی تعریض فی الکلام دادې چه اوریدونکې بغیردَ تصریح دَ متکلم مراد باندې پوهه شی. علامه زمخشری رحمه الله لیکلی دی «التعریض: أن تذکره شیئاً تدل به علی شیء لم تذکره» [6] یعنی تعریض دادې چه متکلم یو څیز ذکرکړی چه په داسې شئ باندې دلالت اوکړی دَ کوم ذکر چه هغه نه وی کړی.

شراح حدیث علامه کرمانی، علامه عینی، علامه قسطلانی اوعلامه انصاری رحمهم الله دَ تعریض اصطلاحی تعریف په دې الفاظوسره کړې دې: «عبارة عن کنایة تکون مسوقة لأجل موصوف غیر مذکور» [7]یعنی په اصطلاح کښې تعریض داسې کنایه نه عبارت دې کوم چه دَ یوموصوف غیرمذکور دَپاره راوړلې شوې وی.

---

[1] شرح الکرمانی:۱۱۸/۳فتح الباری:۴۸۵/۲ عمدة القاری:۳۰۰/۳ إرشادالساری: ۴۹۴/۱تحفة الباری : ۲۲۲/۱الکوثر الجاری:۴۱۳/۱.

[2] لامع مع الکنز المتواری:۱۹۵/۳.

[3] عمدة القاری:۳۰۰/۳.

[4] النهایة لابن الأثیر:۱۸۶/۲ الصحاح للجوهری: ص:۶۹۲لسان العرب: ۱۴۹/۹ شرح الکرمانی: ۱۱۸/۳عمدة القاری:۳۰۰/۳.

[5] کتاب التعریفات ص:۴۵.

[6] تفسیرالکشاف: ۳۱۱/۱عمدة القاری:۳۰۰/۳.

[7] عمدة القاری:۳۰۰/۳إرشادالساری:۴۹۴/۱تحفة الباری: ۲۲۲/۱.

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون کښې فرمائي چه تعریض دَ تصریح په وزن باندې دې. دَ اهل بیان په نیز تعریض وائی لفظ په معنی موضوع لَهٗ کښې استعمالول دَ غیر موضوع لَهٗ طرف ته اشاره کولوسره.([1])

دَتعریض قسمونه: علامه سبکی رحمه الله فرمائی دَ تعریض دوه قسمونه دی.

رومبی قسم: «قسم یراد به معناه الحقیقي ویشار به إلی المعنی الآخر المقصود» یوقسم دادې چه دَ لفظ نه دَ هغې حقیقی معنی مراد واخستې شی اودَې په ذریعه یوبلې معنی مقصودی طرف ته اشاره هم اوکړې شی لکه چه دَ الله تعالی ارشاد دې ﴿وَمَالِيَ لَآ أَعۡبُدُ ٱلَّذِي فَطَرَنِي﴾ ([2])ماسره کوم یوعذر دې چه زه دَهغه عبادت اونه کړم چاچه زه پیداکړې یم. په دې سره دَدې خبرې طرف ته اشاره ده چه اې زما دَ قوم خلقو تاسو سره کوم یو عذر دې چه تاسو دَهغه عبادت نه کوئی چاچه تاسو پیداکړی یئی دَدې دلیل دَدې وړاندینئی جمله ﴿وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ﴾ ([3])ده.

دویم قسم: «قسم لایراد، بل یضرب مثلاً للمعنی الذي هومقصود التعریض»([4]) دویم قسم هغه دې په کوم کښې چه حقیقی معنی مراد نه اخستلې کیږی بلکه دَ تعریض نه چه کومه معنی مقصودوی دَهغې دَپاره مثال بیانولې شی لکه دَحضرت ابراهیم علیه السلام قول ﴿بَلۡ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمۡ هَٰذَا﴾ ([5])وئی فرمائیل چه نه بلکه دَدوی دې مشر کړی دی. دلته دَ ابراهیم علیه السلام مقصود حقیقی معنی نه ده بلکه دَتعریض سره معنی مقصود (عاجز اله نه شی جوړیدې) دَپاره دا قول په توګه دَ مثال پیش کړې دې لکه څنګه چه دَدوی مشر عاجز دې هم هغه شان دَ دغه نور هم.

دَعلامه سیوطی رحمه الله قول: علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چه دَ تعریض یوصورت دا هم دې چه «أن یخاطب واحد ویراد غیره» یومخاطب کولوسره دویم مراد واخستې شی.([6])

دَ تعریض دَ تسمیه وجه: تعریض ته تعریض خکه وائی چه په دې کښې کلام یوطرف ته مائل کولې شی او په دې سره اشاره بل طرف ته کولې شی لکه چه «نظر إلیه بعرض وجهه» هغه وخت وئیلې شی چه کله دَ کتونکی مخ یوطرف ته وی او ګوری بل طرف ته.([7])

په حدیث کښې کوم یوتعریض مرادې: په حدیث کښې دَتعریض دویم قسم مراد دې په کوم کښې چه حقیقی معنی مراد نه شی اخستې نودلته هم دَ حضرت جابر رضی الله عنه دَ ارشاد «ابن عمك» نه حقیقی معنی مراد نه ده بلکه مجازی اوتسامح مراد دې. کمامر.

قوله: قَال: کیف الغسل من الجنابة؟: هغوی (حسن بن محمد بن حنفیه) تپوس اوکړو چه دَ جنابت غسل څنګه کول پکاردی؟ دَ سابقه باب دویم حدیث کښې هم دَ غسل باره کښې سوال وو

---

[1]) موسوعة کشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: ۴۹۲/۱.س
[2]) سورت یسین: ۲۲.
[3]) سورت یسین: ۲۲ اوتاسو له هم دَهغه طرف ته واپس تلل دی.
[4]) کشاف اصطلاحات الفنون والعلوم/۴۸۲ الإتقان في علوم القرآن: ۹۶/۲.
[5]) سورت الانبیاء:۶۳
[6]) الإتقان النوع الرابع والخمسون فی کنایاته وتعریضه: ۹۶/۲.
[7]) الإتقان للسیوطی:۹۶/۲.

اودلته هم دي. آيا دا دواړه هم يوه واقعه ده يا جدا جدا واقعات دي؟ په دواړو كښې سوال دَ غسل دكيفيت باره كښې وو كه دكميت باره كښې؟ په دې باره كښې دَ حديث شراح كښې اختلاف دې.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه روايات جدا جدا واقعات ګرځولې دي اوفرمائيلي دي چه په رومبي روايت كښې سوال دَ كميت ماء باره كښې وو او په دې روايت كښې دَ غسل دكيفيت باره كښې دې. حافظ صاحب ددې وضاحت داسې كړې دې چه په حديث باب كښې دَ حضرت جابر رضي الله عنه ارشاد «أتاني» نه معلوميږي چه دلته حسن بن محمد بن حنفيه سوال دَ ابوجعفر رحمه الله په غيرموجودګئ كښې وو اودا سوال په حديث سابق كښې دَ ابوجعفر رحمه الله دَ سوال نه علاوه دې ځكه چه هلته سوال په غسل كښې دَ اوبو كميت (مقدار) باره كښې وو لكه چه دَ حضرت جابر رضي الله عنه په جواب كښې «يكفيك صاع» نه مشعر دې او دلته په حديث باب كښې سوال دَ كيفيت غسل باره كښې دې كوم چه دَ سائل الفاظ «كيف الغسل» نه ظاهر دي. په دواړو روايتونو كښې حضرت جابر رضي الله عنه سره جګړه كونكې حسن بن محمدبن حنفيه دې لهذا هغه دَ حضرت جابر رضي الله عنه جواب كميت (يوصاع) باره كښې دا اووئيل چه «مايكفيني» اودَ دغه نه كافي كيدو علت او وجه ئې اونه خودله. اودَ كيفيت سره متعلق سوال په جواب «ثلاثة أكف» باره كښې اووئيل چه «إني كثيرالشعر» يعني زما دَپاره درې لپې كافي دي ماته دَ دريو نه دَ زياتو ضرورت نه پيښيږي. دَ زيات ضرورت پيښيدو علت ئې دَ ويښتو زياتوالې اوخودلو. نو ددې په جواب كښې حضرت جابر دَ تنبيه په توګه اوفرمائيل چه دَ رسول الله ويښته تانه زيات ګڼړ او پاك وو دَهغوى دَپاره به درې لپې كافي كيدل.[1]

دَعلامه عيني رحمه الله رائې: علامه عيني رحمه الله دَ حافظ رحمه الله داخبره رد كړې ده چه دَ باب سابق روايت اوحديث باب دوه جدا جدا واقعات دي او په رومبي روايت كښې سوال دَ كميت باره كښې اودويم كښې دَ كيفيت باره كښې وو. هغه فرمائي چه حافظ رحمه الله ته په حديث باب كښې مصرح لفظ «كيف» سره اشتباه شوې ده حالانكه دواړه روايتونه هم يوه واقعه ده او په دواړو كښې سوال دَ غسل جنابت دَ كيفيت سره متعلق دې. البته په حديث باب كښې دَ لفظ «كيف» صراحت دې او باب سابق په روايت كښې دا دَ اختصار دَ وجې نه حذف كړې شوې دې. مګر مقصود په دې كښې هم كيفيت معلومول وو اولفظ «كيف» په حالت باندې دلالت كوي.[2] علامه عيني رحمه الله نور فرمائي چه په دواړو روايتونو كښې دَ سوال جواب كميت (مقدار) بنائي ځكه چه دَ سابق باب روايت كښې دَ سوال په جواب كښې

«يكفيك صاع» اوحديث باب كښې دَ سوال په جواب كښې «ثلاثة أكف» اوفرمائيل اودا دواړه الفاظ په كميت ماء باندې دلالت كوي.[3]

دَ علامه عيني رحمه الله په توجيه باندې اشكال: دَعلامه عيني رحمه الله په ذكرشوي پورتنئ توجيه باندې دا اعتراض كيدې شي چه تاسو ځنګه وئيلې شئ چه په دواړو روايتونو كښې سوال دَ حالت غسل باره

---

[1] فتح الباري: ٢/٤٨٦-٤٨٥.

[2] عمدة القاري: ٣/٣٠١.

[3] عمدة القاري: ٣/٣٠١.

كيږي دي او جواب دواړو ځايونوكښي دَ كميت باره كښي دي. (نودغه شان خو به په سوال اوجواب كښي مطابقت هم رانه شي).

دَ اشكال جواب: علامه عيني رحمه الله دَدې اعتراض دا جواب وركړې دې چه حالت هم كيفيت ته وائي دَ غسل يوحقيقت دي او يوحالت. دَ غسل حقيقت دادې چه په ټول بدن باندې اوبه اوبهيولې شي او حالت دادې چه په غسل كښي يوصاع يا درې لپې اوبه استعمال كړې شي. په رواياتوكښي سوال دَ حقيقت غسل باره كښي نه دې بلكه د غسل د حالت باره كښي وو په دې وجه په دواړو ځايونوباندې ((كم)) په ذريعه جواب وو. باقي پاتې شوه خبره دَ مطابقت نوكم اوكيف سره دَدې چه دواړه جدا جدا شئيونه دي مگر په عرض كيدو كښي دواړه متحد دي. په دې توگه چه دَ دواړو شمير په مقولات تسعه كښي كيږي كوم چه دَ اعراض دَ قبيل نه دې. دَ كوم مقابل چه حقيقت (جوهر) وي خودلته نه دَحقيقت متعلق سوال دې اونه جواب. ځكه چه دَ رسول الله ﷺ بعثت دَ حقائق دَ بيانولودپاره نه وو شوې بلكه دَ احكامو دَ بيان دَپاره شوې وو اواحكام دَ حقيقت دَ عوارضو نه دي. كه هغه دَ كيف دَ قبيل نه وي اوكه دكم. نو په دې حيثيت سره (چه دَ كم اوكيف دواړو تعلق دَ عوارض سره دې) په سوال اوجواب كښي مطابقت كيږي.[1]

دَ شيخ الحديث مولانازكريا رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوي نورالله مرقده دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې خبرې ترديدكوي چه دا دواړه دوه واقعې دي هغه فرمائي چه زما په نيز دَ دوو واقعو هيڅ وجه ښكاره نه ده ځكه چه هم هغه حسن بن محمد بن ا لحنفيه دې اوهم هغه حضرت جابر رضي الله عنه لهذا صرف دومره خبره ده چه هلته مقدرا بيانول وو هغه ئې بيان كړو اودلته كيفيت مقصود وو هغه ئې ذكركړو.[2]

قوله: فقلت: كان النبي ﷺ يأخذ ثلاثة أكف: ما اووئيل نبي كريم ﷺ به درې لپې اوبه اخستلې. دكريمه په روايت كښي ثلاثة أكف تاء سره اودَ باقي حضراتو روايت ثلاث أكف بغير د تاء مروي دې.[3]

أكف جمع ده دَ كف، كف دَ لاس (يعني دَ گوتو سره دَ لاس دننه حصه (تلى) ته وائي). [4] دَ اهل لغت په نيز كف مؤنث دې وئيلى شي ((هذه كف واحدة)).[5]

يواشكال: دلته په دې باندې اشكال كيدې شي چه دَ عدد اومعدود دَ قاعدې مطابق دَ دريو نه واخله تر نهو پورې كه چرې تميز مذكر وي نوعدد به مؤنث راوړلې شي اوكه چرې تميز مؤنث وي نوعدد به مذكر راوړلې شي. [6] لهذا دَ دې قاعدې په رڼا كښي كله چه تميز (أكف) مؤنث دې نوعدد (ثلاث) بغيرتاء راوړل پكاروو. خو په روايت كښي ثلاثة تاء سره دې.

---

[1] عمدة القاري:٣٠١/٣.

[2] تقرير بخاري:٨١/٢ الكنز المتواري:١٩٦/٣ الأبواب والتراجم ص: ٦٠.

[3] فتح الباري:٤٨٦/٢عمدة القاري:٣٠١/٣تحفة الباري: ٢٢٢/١إرشاد الساري:٤٩٤/١ التوشيح: ٢٤٤/١.

[4] لسان العرب:١٢٤/١٢القاموس الوحيد: ١٤١٥/٢.

[5] لسان العرب:١٢٤/١٢الصحاح للجوهري ص: ٩١٧.

[6] شرح الأشموني:٣١٤/٣.

دَ اشکال جواب: دَدې يوجواب خودادې چه ثلاثة تاء سره دَ کريمه روايت دې دَباقی حضراتو په روايت کښې ثلاث بغير دَ تاء دې لهذا دا اعتراض وارد کيدې نه شی.

دَ علامه کرمانی جواب: باقی پاتې شوه خبره دَ کريمه په روايت کښې ثلاثة تاء سره نوعلامه کرمانی رحمه الله دَ دې دوه جوابونه ورکړی دی: ① دلته دَ کف نه قدر کف يا کوم څه چه په دې کښې خانی کيدې شی يعنی اوبه مراد دې اوهغه مذکر دې. ② يا دکف نه مراد عضو يعنی اندام دې هغه هم مذکر دې نو اوس دَ ثلاثة عدد مؤنث راوړل صحيح کيږی.[1]

دَ علامه عينی رحمه الله رائې: علامه عينی رحمه الله دَ علامه کرمانی رحمه الله اولنئی رائې محل نظر او دويمه صحيح ګرځولې ده. علامه عينی رحمه الله فرمائی چه بهتر دا ده چه داسې اووئيلې شی چه دَ کف استعمال مذکر او مؤنث دواړه شان سره کيږی. لهذا په دې اعتبارسره عدد تاء سره او بغير دَ تاء هم راوړل صحيح دی. (هم دغه وجه ده چه په روايت کښې دواړه شان وارد دی).[2]

دَ ثلاثة اکف مطلب: ثلاثة اکف مطلب دا شو چه حضورپاک به دَ دريو څلونه هريوځل په دواړو لاسونوسره لپه ډکولو سره اوبه اچولې. څکه چه لفظ کف جنس دې دَ يو او دوو دواړو احتمال لری. خوهم دَدې باب ړومبی حديث کښې «أشاربيديه» دې په کوم کښې چه دَ دواړو لاسونو قيد ذکر دې. لهذا ثلاثة اکف مطلق په دغه مقيد باندې محمول کولې شی.[3]

دَ اسحاق بن راهويه روايت کښې ذکر شوې «وبسط يديه» نه هم دَدې تائيد کيږی کوم چه حسن بن صالح جعفر بن محمد نه هغه دَ خپل پلار نه نقل کړې دې.[4] دَدې تفصيلی بحث هم دَدې باب حديث سابق الفاظ ثلاثا لاندې تيرشوې دې.

قوله: : ويفيضها على رأسه دَ کشميهنی اواصيلی په روايت کښې فيفضها واؤ په خائی فاء سره دې اودَ على رأسه الفاظ دَ ابوذر په روايت کښې ساقط شوی دی او په يوه نسخه کښې على دَحرف جر نه بغير صرف رأسه نصب سره مروی دې.[5]

قوله: : ثم يفيض على سائر جسده بيا به رسول الله ﷺ په خپل باقی (پوره) بدن باندې اوبه بهيولې. دلته دَ يفيض مفعول الماء محذوف دې. په دې باندې دا اشکال کيدې شی چه ماقبل ثلاثة اکف باندې دَ عطف دَ وجې نه دلته هم ثلاثة اکف مفعول محذوف ولې نه شی منلې کيدې؟

---

[1] شرح الکرمانی: ۱۱۹/۳قال ابن منظور: فأما قول الأعشى: أرى رجلاً منهم أسفاً كأنما يضُم إلى كشحيه كفاً مخضباً، فإنه أراد الساعد فذكر وقيل: إنما أراد العضو، (لسان العرب: ۱۲۴/۱۲).

[2] عمدة القاری:۳۰۱/۳فتح الباری:۲۲۲/۱إرشاد الساری:۴۹۴/۱.

[3] شرح الکرمانی: ۱۱۹/۳ فتح الباری: ۴۸۶/۲عمدة القاری۳۰۱/۳إرشادالساری:۴۹۴/۱ تحفة الباری: ۲۲۲/۱.

[4] فتح الباری:۴۸۶/۲عمدة القاری:۳۰۱/۳إرشاد الساری:۴۹۴/۱.

[5] إرشادالساری:۴۹۴/۱تحفة الباری:۲۲۲/۱عمدة القاری: ۳۰۱/۳.

شراح حديث دَدې جواب دا ورکړې دې چه په عام توګه عادتًا درې لپې اوبه دَ باقي ټول بدن دَپاره ناکافي دی په دې وجه دَ يفيض مفعول الماء محذوف راويستلې شی.(۱)

قوله: فقال لي الحسن: إني رجل كثير الشعر: په دې باندې حسن ﷫ ماته اوونيل زه دَ ډيرو ويښتو والا سړې يم. دَ حسن نه مراد حسن بن محمد بن الحنفيه دې. (۲)«إني رجل كثير الشعر» مطلب دا شو چه زما ويښته ډير زيات دی زما دَپاره درې لپې اوبه ناکافي دی.(۳)

قوله: فقلت: كان النبي ﷺ أكثر منك شعراً: «حضرت جابر ﷛ فرمائي چه» ما په جواب کښې اوونيل دَ نبي کريم ﷺ ويښته تانه زيات وو. يعني دَ حضورپاک ويښته مبارک ستادَ ويښتونه زيات وو اوهغوی ﷺ ته به دومره مقدار کافي کيدلې لهذا چه کوم مقدار دَحضورپاک دَپاره کافي کيدلو په هغې باندې زياتوالې غلو اوتکلف دې اودَ لوئي خوښولو خبره ده. ممکن ده چه دَ شيطان دَ وسوسې اچولوسره دا سې شوې وی نو دَهغې طرف ته دَ خيال کولو ضرورت نشته.(۴)

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په ترجمه کښې په سر باندې دَ دريو لپو اوبو بهيولو ذکر دې او په حديث کښې «**كان النبي صلى الله عليه وسلم يأخذ ثلاثة أكف ويفيضها على رأسه**» کښې درې لپې اوبه په سرباندې دَ بهيولو صراحت دې. په کوم سره چه بغيردَ څه اخفاء نه ترجمه ثابتيږي.

دَ حديث نه مستنبط شوی امور: دَدې حديث نه دا لاندينی امور مستنبط کيږي:

① په سرباندې درې لپې اوبو اچولو باندې اکتفاء کول پکاردی سره دَدې چه ويښته هر څومره زيات وی.(۵)

② په باقي بدن باندې دَ اوبو بهيولو نه وړاندې په سرباندې درې لپې اوبه اچول مستحب دی.(۶)

③ په ديني امورو کښې دَ علماء نه په سوال کولو باندې ترغيب ورکړې شوې دې. (۷)

④ که چرې دَ مسئلې علم وی نودَهغې جواب ورکول ضروري دی.(۸)

⑤ دَدې خبرې طرف ته اشاره ده چه دَنبي کريم ﷺ عادت دَ دريو لپو اوبو استعمالولو وو.(۹)

---

(۱) شرح الكرماني:۱۱۹/۱تحفة الباري: ۲۲۲/۱عمدة القاري: ۳۰۱/۳.
(۲) إرشادالساري:۴۹۴/۱.
(۳) شرح الكرماني: ۱۱۹/۳عمدة القاري:۳۰۱/۳.
(۴) فتح الباري:۴۸۶/۲عمدة القاري:۳۰۱/۳إرشادالساري: ۴۹۴/۱.
(۵) عمدة القاري: ۳۰۱/۳شرح ابن بطال: ۳۸۴/۱.
(۶) شرح الكرماني:۱۱۹/۳عمدة القاري:۳۰۱/۳ شرح ابن بطال: ۳۸۴/۱.
(۷) عمدة القاري: ۳۰۱/۳.
(۸) عمدة القاري: ۳۰۱/۳.
(۹) عمدة القاري: ۳۰۱/۳.

۵- باب: اَلْغُسْلُ مَرَّةً وَاحِدَةً

هم یوځل لامبل

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله او شیخ الاسلام علامه زکریا انصاری رحمه الله په نیز دَامام بخاری رحمه الله ترجمه نه مقصود په غسل کښې دَ بدن یو ځل وینځلو حکم بیانول دی.(۱)

دَعلامه عثمانی رحمه الله رائې: علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله داخودل غواړی چه باب سابق کښې دَ کوم غسل ذکر اوشو هغه درجه کمال او استیعاب دې. که چرې دَ وخت او اوبو کمې وی نوصرف یو ځل اوبه اچول هم کافی کیدې شی اودَ فرض دَادا کولودَپاره هم دغه کافی دی.(۲)

دَعلامه کشمیری رحمه الله او حضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې: علامه شاه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه دې باب کښې امام بخاری رحمه الله په غسل کښې د بدن یوځل وینځلو ذکرکړې دې لکه چه ترجمه دَ بیان دَ جواز دَپاره ده. «وهوجائزعندنا أيضًا» اودا زمونږ دَ احنافو په نیز هم جائز دی.(۳)هم دغه خبره شاه ولی الله رحمه الله هم فرمائیلې ده چه «هوجائزثابت»(۴)

دَ شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه اقرب او ظاهر هم دادی چه مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله په اکثرو روایاتوکښې تثلیث فی الغسل وارد شوې دې نو امام بخاری رحمه الله په دې خبره باندې تنبیه فرمائی چه تثلیث واجب نه دې بلکه څنګه چه په اودس کښې درجه دَ فرض مرة مرة (یعنی یوځل وینځل) دی دغه شان په غسل کښې هم فرض یوځل وینځل دی او په دې باندې اقتصار جائزدې. (۵)باقی پاتې شوه خبره دَ تثلیث والارو ایاتو نوهغه په استیعاب باندې محمول دی).

دَ امام ابوداؤد رحمه الله دَ یوروایت طرف ته اشاره: بعض حضرات فرمائی چه امام ابوداؤد رحمه الله دَ عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه روایت نقل کړې دې چه په شروع کښې مونځونه پنځوس او دَ جنابت غسل اووه ځل فرض شوې وو. رسول الله ﷺ الله تعالی ته دَتخفیف درخواست کولو تردې چه مونځونه پنځه پاتې شو او غسل دَ جنابت یو ځل پاتې شو.(۶)

---

(۱) عمدة القاري:۳۰۱/۳تحفة الباری: ۲۲۲/۱.

(۲) فضل الباری:۴۳۱/۲.

(۳) انوار الباری:۱۹۷/۹فیض الباری:۴۵۵/۱.

(۴) شرح تراجم أبواب البخاری ص:۱۸.

(۵) الکنز المتواری: ۱۹۶/۳تقریر بخاری: ۸۱/۲

(۶) الحدیث أخرجه أبوداؤد فی سننه قال: حدثنا قتیبة بن سعید: حدثنا أیوب بن جابر عن عبدالله بن عُصْم، عن عبدالله بن عمر قال: "کانت الصلاة خمسین والغسل من الجنابة سبع مرار وغسل البول من الثوب سبع مرار، فلم یزل رسول الله صلی الله علیه وسلم یسأل حتی جعلت الصلاة خمساً والغسل مِّن الجنابة مرة وغسل البول من الثوب مرة" (کتاب الطهارة، باب فی الغسل من الجنابة، رقم الحدیث ۲۴۷).

ممكن ده چه دامام بخارى رحمه الله دې حديث طرف ته اشاره مقصودوى چه د اووه ځل حكم منسوخ دې، دا د اسلام په شروع كښې حكم وو. اوس يوځل غسل كول هم كافى دى.[1] چونكه دا حديث على شرط البخارى نه وو په دې وجه امام بخارى رحمه الله په بخارى شريف كښې دا ذكر نه كړو.

الحديث الأول

٢٥٧-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَاحِدِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: «وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاءً لِلْغُسْلِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ بِالأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَانِهِ فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ» [حديث باب: ر: ٢٤٦] [2]

ترجمه: مونږ ته موسىٰ (بن اسماعيل) بيان اوكړو اووئيل مونږ ته عبدالواحد (بن زياد) هغه داعمش نه، هغه د سالم بن ابى الجعد نه، هغه د كريب نه هغه د ابن عباس رضى الله عنهما نه هغه اووئيل چه ام المؤمنين حضرت ميمونه رضى الله عنها اوفرمائيل چه ما د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د غسل دپاره اوبه كيخودلې نوحضورپاك (اول) خپل لاسونه دوه ځل يا درې ځل اووينځل بيا حضورپاك په خپل ګس لاس باندې اوبه واچولې اوخپل شرمګاه ئې اووينځلو بيائې خپل (ګس) لاس په زمكه راښكلو بيائې غرغرې اوكړې او پوزه كښې اوبه واچولې اوخپل مخ او دواړه لاسونه ئې اووينځل، بيائې خپل (باقى) ټول بدن باندې اوبه اوبهيولې، بيا حضورپاك خپل ځائى (چرته چه ئې غسل كولو) نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئې اووينځلې.

---

[1] تقرير بخارى:٨١/٢

[2] الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه أيضًا فى كتاب الغسل، باب الوضوء قبل الغسل، رقم الحديث: ٢٤٩، وأخرجه أيضًا فى الكتاب نفسه، فى باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة، رقم: ٢٥٩ بنحوه، وفيه أيضاً، باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى، رقم: ٢٦٠، وفيه أيضاً باب تفريق الوضوء والغسل، رقم: ٢٦٥، بنحوه مختصراً، وفيه أيضاً، باب من أفرغ بيمينه على شماله فى الغسل رقم: ٢٦٦، بنحوه، وفيه أيضاً باب من توضأ فى الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء منه مرةً أخرى رقم: ٢٧٤بنحوه، وفيه أيضاً باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم: ٢٧٦، وفيه أيضاً فى باب التستر فى الغسل عند الناس رقم: ٢٨١، مختصراً نحوه وفيه أيضاً، باب الغسل بالصاع ونحوه رقم: ٢٥٣ وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض باب تستر المغتسل بثوب ونحوه رقم: ٧٦٤مختصراً، وفيه أيضاً باب صفة غسل الجنابة رقم: ٧٢٢ وأخرجه أبوداؤد فى سننه مطولاً فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ٢٤٥ وأخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب الطهارة باب ماجاء فى الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً، وقال هذا حديث حسن صحيح رقم: ١٠٣ وأخرجه النسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب غسل الرجلين فى غير المكان الذى يغتسل فيه رقم: ٢٥٣ وأيضاً فى كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه، مختصراً رقم:٤١٨ وأيضاً فى الكتاب نفسه، باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج: ٤١٩ وفيه أيضاً باب الاستتار عندالغسل، مختصراً رقم: ٤٠٦ وفيه أيضاً باب الغسل مرة واحدة رقم: ٤٢٨ وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة وسننها، باب المنديل بعد الوضوء وبعدالغسل مختصراً رقم: ٤٦٧ انظر جامع الأصول رقم: ٥٣٢١ وتحفة الأشراف رقم: ١٨٠٦٤.

تراجم رجال

موسیٰ: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دي. دَدوی حالات **باب کیف کان بدء الوحي إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم** څلورم حدیث په ذیل کښې (١) او **کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس** رومبی حدیث په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (٢)

عبدالواحد: دا عبدالواحدبن زیاد عبدی بصری رحمه الله دي. دَدوی حالات کتاب الإیمان باب الجهاد من الإیمان رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. (٣)

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسد کوفی رحمه الله دي. اعمش دَدوی لقب دې. دَدوی احوال کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم دَ رومبی حدیث لاندې تیر شوی دی. (٤)

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع اشجعی دي. (٥) دَدوی حالات **کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع** لاندې تیرشوی دی.

کُریب: دا کریب بن ابی مسلم قرشی رحمه الله دي دَدوی احوال **کتاب الوضوء باب التخفیف في الوضوء** لاندې تیر شوی دی.

ابن عباس رضي الله عنهما: دادَ حضورپاك دَتره خوئی عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف دي. دَدوی حالات **باب کیف کان بدء الوحي إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم** څلورم حدیث په ذیل کښې (٦) او **کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر** (٧) لاندې تیرشوی دی.

میمونة رضي الله عنها: دادَ رسول الله صلی الله علیه وسلم زوجه مطهره ام المؤمنین حضرت میمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. دَدوی حالات کتاب العلم باب السمر في العلم دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٨)

شرح حدیث: **وضعت للنبي صلی الله علیه وسلم ماء للغسل فغسل یدیه**: حضرت میمونه رضي الله عنها اوفرمائیل چه ما دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ غسل دَپاره اوبه کیخودې نواول حضورپاك خپل دواړه لاسونه اووینځل.

قوله: یدیه: یدیه تثنیه سره، دکشمیهنی روایت دې خودَ حموی اومستملی وغیره روایت یده مفرد وارد شوې دې. (٩)

قوله: مرتین أوثلاثاً: (حضورپاك خپل دواړه لاسونه) دوه یا درې ځل اووینځل.

---

(١) کشف الباری:١/٤٣٤-٤٣٣.

(٢) کشف الباری:٣/٤٧٩-٤٧٧.

(٣) کشف الباری:٢/٣٠٣-٣٠١.

(٤) کشف الباری:٢/٢٥٣-٢٥١.

(٥) تهذیب التهذیب: ٣/٤٣٢.

(٦) کشف الباری: ١/٤٣٧-٤٣٥.

(٧) کشف الباری: ٢/٢٠٥.

(٨) کشف الباری:٢/٤٢٢-٤٢٠.

(٩) فتح الباری:٢/٤٨٦ عمدة القاری: ٣/٣٠٢ تحفة الباری: ١/٢٢٢ إرشادالساری:١/٤٩٥.

مرتين او ثلاثاً كښې شک دَ چاد طرف نه دې: دوه ځل یا درې ځل نې اووینځل، په دې کښې شک دې داشک دَ چا دَ طرف نه دې. دَحضرت میمونه رضي الله عنها دَ طرف نه یا دَ اعمش رحمه الله دَ طرف نه؟
علامه کرمانی رحمه الله دَ شک نسبت دَحضرت میمونه رضي الله عنها طرف ته کړې دې هغه فرمائی «**شك من ميمونة**»[1]
شیخ الاسلام علامه زکریا انصاری رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله دَ شک نسبت حضرت میمونه رضي الله عنها اوحضرت اعمش رحمه الله دواړو طرف ته کړې دی. هغوی فرمائی «**الشك من الأعمش أومن ميمونة**»[2] یعنی دَ اعمش رحمه الله طرف ته دې یادحضرت میمونه رضي الله عنها طرف ته دواړه احتماله کیدې شی.
دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله په دې خبره باندې جزم کړې دې چه دلته شک دَاعمش دَ طرف نه دې لکه څنګه چه عن قریب ابوعوانه دَ اعمش نه په روایت کښې راځی. علامه کرمانی رحمه الله شاید دَ ابوعوانه دَاعمش والاروایت هیرکړې دې یا دَهغې طرف ته دَ دوی توجه نه ده تلې په دې وجه هغوی دَ شک نسبت دَ حضرت میمونه رضي الله عنها طرف ته کړې دې.[3]
دَعلامه عینی رحمه الله رائې: علامه عینی رحمه الله خو په دومره خبره کښې دَ حافظ صاحب رحمه الله تائید کړې دې چه شک دَاعمش دَ طرف نه دې. البته هغه فرمائی چه دَ ابوعوانه دَاعمش نه روایت کوم چه «**باب من أفرغ بيمينه على شماله في الغسل**» کښې ذکر دې دَهغې الفاظ «**فغسلها مرة أومرتين**» نه معلومیږی چه شک په یو ځل یا دوو ځلو وینځلو کښې دې خو په حدیث کښې «**مرتين أوثلاثاً**» نه معلومیږی چه شک په دوو یا درې ځل وینځلو کښې دې.نولکه چه حافظ صاحب رحمه الله دَ ابوعوانه دَ روایت نه مطلقًا شک دَ اعمش دَ طرف نه کیدل ثابت کړی دی خو علامه عینی رحمه الله دَ اعمش دَ طرف نه شک خودلو نه علاوه په دواړو روایتونو کښې موضع شک هم تعیین کړې دې.[4]

قوله:: ثم أفرغ على شماله: بیا حضورپاک په خپل ګس لاس باندې اوبه واچولې. **شمال** دَ شین کسره سره دَ **يمين** ضد اونقیض (ګس) ته وائی. **أشمُل، شمُل** او **شمائل** دَدې جمع راځی.[5] دلته دَ شمال نه مراد ګس لاس دې. شمال دَ شین فتحه سره دَ جنوب ضد دې.[6]

قوله:: فغسل مذاكيره: بیائی خپل شرمګاهونه اووینځل. مذاکیر جمع دَ ذکر ده اندام مخصوصه ته وائی. اودا جمع خلاف قیاس ده. لکه چه دَدې جمع په ذریعه سره اهل عرب ذکر په معنی دَ اندام مخصوص اود هغه ذکر په مینځ کښې فرق کوی کوم ذکر (سړی) چه انثی په مقابله کښې راځی.[7] چنانچه ذکر په معنی **لحل** جمع **ذكور، ذكران** او **ذكارة** وغیره (دَ **حجارة** په وزن راځی) دې.[1]

---

[1] شرح الكرمانی:۱۱۹/۳.
[2] تحفة الباری: ۲۲۲/۱ إرشاد الساری:۴۹۵/۱.
[3] فتح الباری:۱۵۲/۲.
[4] عمدة القاری:۳۰۲/۳.
[5] لسان العرب:۱۹۹/۷ الصحاح ص: ۵۶۳شرح الكرمانی: ۱۱۹/۳.
[6] شرح الكرمانی:۱۱۹/۳ القاموس الوحید:۸۹۰/۱
[7] لسان العرب: ۵۰/۵فتح الباری:۴۸۶/۲ عمدة القاری: ۳۰۲/۳.

بعض وئيلى دى چه دَ مذاكير واحد مذكار دې. (۲) امام اخفش وائى لكه چه ابن التين دَهغوى نه نقل كړى دى چه مذاكير جمع ده دَ كوم چه هيڅ واحد نشته دې لكه چه دَ ابابيل وغيره څه واحد نشته دې. (۳)

اعتراض: كه چرته څوك دا اووائى چه دَ ابابيل واحد خو أبول راځى لكه چه دَ عجاجيل واحد عجول راځى نو؟

جواب: علامه عينى رحمه الله فرمانى دَدې جواب دادې چه مذاكير هم دَ مذكار جمع ده البته اهل لسان دَدې استعمال ترك كړې دې. (۴) علامه كرمانى رحمه الله فرمانى چه دَ مذاكير مفرد مذكار استعمال په اهل عربو كښې داسې متروك دې لكه چه شريعت منسوخه متروك دې. (۵)

دَمذاكير جمع راوړلو غرض: مذاكير جمع دَ ذكر په معنى دَ اندام مخصوصه خو يو وى نو بيا دا جمع ولې راوړلې شو؟ شراح حديث دَدې دا جواب وركړې دې لكه چه حافظ صاحب دَ ابن خروف نه نقل كړى دى چه په انسانى بدن كښې سره دَدې چه ذكر هم يو وى مګر دائى مذاكير جمع دَدې دَپاره راوړې دې چه په دې سره خصيتين وغيره وينځل هم بيانول وو نولكه چه ذكر اوخصيتين وغيره مجموع هر جزدَ وينځلو په حكم كښې په منزله دَ ذكر او ګرځولې شو او دې ته ئى دَ ذكر نوم وركړلو. (۶)

دَ علامه كورانى رحمه الله رائې: علامه كورانى رحمه الله فرمانى چه دَمذاكير هيڅ مفرد نه وى لكه چه امام اخفش رحمه الله وائى يادَدې مفرد ذكر په معنى دَ اندام مخصوصه اومنلې شى (لكه څنګه چه اهل لغت وائى)، بهرحال كوم تقدير هم چه واخستې شى خو په انسانى بدن كښې ذكر صرف هم يو اندام ته وائى. دلته په حديث كښې مذاكير ذكركولو سره خصيتين وغيره دَ وينځلو حكم بيانولو دَ وجې نه جمع راوړلې شوې دې دا دَ تغليب په توګه دې. (۷)

قوله: :ثم مسح يده بالأرض: بيا رسول الله ﷺ خپل لاس په زمكه باندې اومږلو. په يده كښې يد مفرد دې. (۸) مراد ترې نه ګس لاس دې. دَ دغه مږلو مقصد دَ نجاست اثرات كه چرې په لاس باندې وى نوهغه ختمول اولاس ښه پاكول دى. لكه چه امام بخارى رحمه الله وړاندې ((باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى)) په عنوان سره باب قائم كړې دې.

قوله: :ثم أفاض على جسده: بيا حضورپاك ﷺ په خپل (باقى) بدن باندې اوبه اوبهيولې.

---

[۱] لسان العرب: ۴۹/۵ التوضيح: ۵۶۲/۴.
[۲] فتح البارى: ۴۸۶/۲.
[۳] لسان العرب: ۵۰/۵ التوضيح: ۵۶۲/۴ شرح الكرمانى: ۱۱۹/۳.
[۴] عمدة القارى: ۳۰۲/۳.
[۵] شرح الكرمانى: ۱۲۰/۳.
[۶] فتح البارى: ۴۸۶/۲ شرح الكرمانى: ۱۲۰/۳ عمدة القارى: ۳۰۲/۳.
[۷] الكوثر الجارى: ۱/۴۱۴-۴۱۳.
[۸] إرشاد السارى: ۴۹۵/۱.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره دَ مناسبت په سلسله کښې شراح حديث مختلف توجيهات بيان کړی دی:

دَعلامه ابن بطال رحمه الله توجيه: ابن بطال رحمه الله دَ حديث ذکرشوی پورتنی الفاظ «ثم أفاض على جسده» موضوع ترجمه گرځولې ده چه په دې کښې حضرت ميمونه رضي الله عنها په مطلق توگه باندې دَ اوبو بهيولو ذکر کړې دې دا ئې څه عدد سره مقيد کړې نه دې نو دَ کم نه په کم عدد يعنی يو باندې محمول کولې شی.

چنانچه هغوی فرمائی «موضع الترجمة من الحديث في قوله: "ثم أفاض على جسده" ولم يذكر مرة ولا مرتين، فيحمل على أقل ما يسمى غسلاً وهو مرة واحدة» [1] يعنی دَترجمه ثبوت دَ حديث الفاظ «ثم أفاض على جسده» سره کيږی ځکه چه راوی دَ يو يا دوو ځل ذکر نه دې کړې، يعنی «ثم أفاض» ئې يو عدد سره مقيد کړې نه دې نو دا کم نه کم چه کوم مقدار ته دَغسل نوم ورکولې شی په هغې باندې محمول کړې شي اوهغه يو ځل دی. علامه کرمانی رحمه الله [2] علامه قسطلانی رحمه الله [3] او ابن ملقن رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله پورتنې ذکرشوې قول مناسبت ترجمه نقل کړې ده. [4] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله دغه پورته ذکر شوې قول نقل کولو نه پس ليکلی دی چه اقل عدد هم يو ځل دې هم په دې به محمول کولې شی ځکه چه اصل هم دغه دې چه په دې دې زياتوالې نه وی سره دَدې چه تکرار مراد اخستل دَ اصل خلاف دی. [5]

دَعلامه ابو الحسن سندی رحمه الله رائې: علامه ابوالحسن نور الدين محمدبن عبدالهادی السندی رحمه الله فرمائی چه دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې توگه دې چه دَ حديث سياق په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها مقصود دَحضورپاك دَغسل کيفيت په مکمل توگه بيانول دی.

چنانچه «ثم أفاض» کښې متعدد واري حضورپاك اوبه بهيولې وې نوحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ بيان مقصود دَ تکميل په خاطر به دا ضرور ذکر فرمائيل لکه چه دَ لاس دَ وينځلو دَ شمير ذکر ئې فرمائيلې دې. نو په يوداسې مقام باندې دَ ابو بهيولو دَ شمير ذکر نه کول (دلته دَ لاس دَ وينځلو دَ شميرذکر دې) ددې خبرې دليل دې چه دَ اوبو بهيولو تعداد هم يو ځل دې. [6]

دَ ابن بطال وغيره بيان کړې شوی تطبيق باندې نقد: ددې نه پس علامه سندی رحمه الله دَعلامه ابن بطال رحمه الله وغيره بيان کړې شوی تطبيق باندې نقد کړې دې چه دَامام بخاری رحمه الله ترجمه خوداده چه دَ فرض دَ ادا کولو دَپاره يوځل اوبه بهيول کافی دی. خو حضرت ميمونه رضي الله عنها دَ يو واقعه حکايت کوی دَ کوم نه چه دا نه معلوميږی چه دَدې څه کيفيت وو. آيا حضورپاك هم يوځل اوبه بهيولې وې يا دَدې نه زيات؟ دا نه معلوميږی لهذا دې وينا کولوسره چه افاضه ماء يو عدد سره مقيد نه دې اواقل عدد هم يو دې او اصل دادې چه په دې باندې زياتوالې اونه شی. دَ دغه عدم ذکر عدد نه په عدم واقعه باندې استدلال نه شی کيدلې. [7]

---

[1] شرح ابن بطال: ۳۸۵/۱.

[2] شرح الکرمانی: ۱۲۰/۳.

[3] إرشادالساری: ۴۹۵/۱.

[4] التوضيح: ۵۶۲/۴

[5] فتح الباری: ۴۸۶/۲.

[6] صحيح البخاری: بحاشية السندی: ۵۷/۱

[7] صحيح البخاری بحاشية السندی: ۵۷/۱

دَعلامه انور شاه کشمیری رحمه الله رائې: حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله «ثم أفاض علی جسده» الفاظ موضع ترجمه ګرځولې ده. البته هغوی فرمائی چه ماته دَمراجعت طرق نه پس په دې خبره کښې تردد اوشو چه آیا واقعی نبی کریم ﷺ په یوځل باندې اکتفا هم کړې وه که نه؟ زما خیال دې چه حضورپاك به په دې واقعه کښې هم دَ عادت مطابق هم درې ځل بدن مبارك وینځلې وی. که چرې په دې واقعه کښې هم تثلیث مراد وی نو بیا به ترجمه صرف دَ مسئله دَ بیان دپاره وی. (۱)

دَعلامه کورانی رحمه الله علامه عثمانی رحمه الله او شیخ الحدیث رحمه الله رائې: علامه کورانی رحمه الله (۲) علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله (۳) اوشیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله (۴) دَ رائې حاصل دا دې چه موضع ترجمه «ثم أفاض علی جسده» ده، حضرت میمونه رضی الله عنها دَ لاسونو په وینځلوکښې دوه او درې عدد ذکرکړې دې لیکن دې نه علاوه په ټول بدن باندې دَ اوبو بهیولودَتعداد ذکر نه دې کړې. که چرې دلته دَعدد ذکروې نوخامخا به ئې نقل کړې وې لکه چه دَ لاسونو په وینځلوکښې ئې دَ عدد تذکره کړې ده. نولکه په دې مقام باندې دَ تعداد نه بیانول او سکوت اختیارول دَدې خبرې دلیل دې چه تکرار ئې واقعتًا نه دې کړې. دَ تکرار په موقع سکوت اختیارول دلیل اوحجت جوړیدې شی.

دَ علامه عینی رحمه الله وغیره رائې: علامه عینی رحمه الله (۵) علامه قسطلانی رحمه الله (۶) او علامه زکریا انصاری رحمه الله (۷) فرمائې چه دَ حدیث الفاظ «ثم أفاض» قلیل (یوځل) اوکثیر دواړو ته شامل دی. لهذا دَ قلیل په لحاظ سره دَترجمه مطابقت ښکاره دې او په دې سره ترجمه ثابتیږی.

فائده: علامه کرمانی علامه قسطلانی اوعلامه زکریا انصاری رحمهم الله دَ امام نووی رحمه الله نه نقل کړی دی چه دَ جنابت غسل کونکی له پکاردی چه هغه دَ استنجا نه پس دوباره محل دَ استنجا دَ جنابت دَغسل په نسبت باندې اووینځی که چرې هغه داسې اونه کړی نوممکن ده چه دَ غسل دوران کښې دَ هغې وینځل وریادنه شی نودَبعض بدن نه وینځلو دَ وجې نه به دَ هغه غسل نه کیږی. اوکه دَ غسل نه پس یاد شی نو شرمګاه له په لاس اوړلوسره به دَهغه اودس مات شی یا بیا دَ مس فرج نه دَ بچ کیدو دپاره به په لاس باندې کپړه وغیره تاوولو تکلف کول وی. (۸)

تنبیه: لیکن دلته دا یاد ساتئی چه دا ټول تفصیل دَ امام شافعی رحمه الله په نیز دې. دَ احنافو په نیز خو په غسل جنابت کښې صرف یوځل په شروع کښې نیت کافی دې هراندام وینځلو په وخت دَ دوباره نیت کولو څه ضرورت اوحاجت نشته دې. (۹) اودغه شان دَاستنجاء نه پس دَ شرمګاه دَ وینځلو حاجت هم

---

(۱) فیض الباری: ۱/۴۵۵.

(۲) الکوثر الجاری: ۱/۴۱٤.

(۳) فضل الباری: ۲/۴۳۲.

(۴) الکنزالمتواری: ۳/۱۹۶.

(۵) عمدة القاری: ۳/۳۰۲.

(۶) إرشادالساری: ۱/۴۹۵.

(۷) تحفة الباری: ۱/۲۲۲.

(۸) شرح الکرمانی: ۳/۱۲۰ إرشادالساری: ۱/۴۹۵ تحفة الباری: ۱/۲۲۳.

(۹) الکوثرالجاری: ۱/۴۱٤.

نشته دي يا كه چرته شرمګاه وينځل ئې هيرکړې وى نو دوران غسل يا دَغسل نه پس چه کله ياد شى نو وينځلې شى. په مس فرج سره دَ احنافو په نيز اودس نه ماتيږى كما مر فى أبواب الوضوء.

دَ حديث نه مستنبط شوې امور: دَحديث باب نه شراح حديث دا لاندينى امور مستنبط کړى دى:

① دَ جنابت دَغسل نه وړاندې دَ لاسونو درې ځل وينځل مستحب دى. [1]

② دَ جنابت دَغسل نه وړاندې په ګس لاس باندې استنجاء کول او ګس لاس په زمکه باندې مږل. [2]

③ مضمضه او استنشقا يعنى غرغرې اوپوزه کښې اوبه اچول. [3]

④ دَ جنابت دَغسل نه وړاندې اودس کول البته په حديث باب کښې دَ سردَ مسح ذکر نشته دې. [4]

⑤ «ثم أفاض على جسده» نه معلوميږى چه دلك په غسل کښې سنت دې واجب نه دې. [5]

۶-باب: مَنْ بَدَأَ بِالْحِلَابِ أَوِ الطِّيبِ عِنْدَ الْغُسْلِ

حلاب (دَ پيئو لوښى) يا خوشبو سره غسل شروع کول

دَترجمة الباب مقصد: دَ امام بخارى رحمه الله دا ترجمة الباب په معركة الآرا او مهمات تراجم کښې شميرکولې شى. قديم او حديث ائمه شراح حديث په نيز دَدې ترجمه مطابقت حديث الباب سره مشکل ګڼړلې شوې دې. شراح حديث اومشائخ دَدې مشکل حل کولو کوشش کړې دې. دَهغوى رائې په دې باره کښې مختلف دى. دَ دې ترجمه مقصد بيانولو کښې دَ ائمه شراح حديث درې فريق جوړشوى دى. يوفريق خودَ امام بخارى رحمه الله تغليط کوى، دويم فريق دَ امام بخارى رحمه الله دَترجمه دَ وجې نه روايت دَ غيرمشهور معنې طرف ته راګرځوى او دريم فريق روايت په خپل ځائى کيخودو سره دَ ترجمه داسې مناسب تاويل کول غواړى چه په هغې سره په روايت او ترجمه کښې مطابقت اوشي. [6]

دَ فريق اول رائې: اول فريق چاچه دَامام بخارى رحمه الله تغليط کړې دې اودَهغوى طرف ته ئې دَ وهم نسبت کړې دې دَ دغه جماعت او فريق پيش امام اسماعيلى رحمه الله دې.

دَامام اسماعيلى رحمه الله رائې: چنانچه امام اسماعيلى رحمه الله په خپل مسشتخرج کښې فرمائى «رحم الله أبا عبدالله — يعنى البخاري — من ذا الذي يسلم من الغلط، سبق إلى قلبه أن الحلاب طيب، وأي معنى للطيب عند الاغتسال قبل الغسل، وإنما الحلاب إناء وهو ما يحلب فيه، يسمى حلابا و محلبا، قال: وفى تأمل طرق هذا الحديث بيان ذلك» [7]

ترجمه: الله تعالى دې په ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله باندې رحم اوکړى، څوك دَغلطئى نه محفوظ پاتې کيدې شى، دَهغه په زړه کښې دا خيال ورکوز شو چه حلاب خوشبو ده، حالاتکه دَغسل په وخت دَ غسل نه وړاندې دَ خوشبوئى څه معنى ده؟ کوم سرې چه دَ روايت په طرق باندې غور

---

[1] شرح الكرمانى: ۱۲۰/۳ تحفة البارى: ۲۲۳/۱.
[2] شرح الكرمانى: ۱۲۰/۳ تحفة البارى: ۲۲۳/۱.
[3] شرح الكرمانى: ۱۲۰/۳ تحفة البارى: ۲۲۳/۱.
[4] التوضيح لابن الملقن: ۵۶۳/٤.
[5] التوضيح لابن الملقن: ۵۶۳/٤.
[6] فتح البارى: ۴۸۷/۲ لامع الدرارى: ۲۱۰/۲-۲۰۹.
[7] فتح البارى: ۴۸۷/۲ عمدة القارى: ۳۰۳/۳ لامع الدرارى مع تعليقات الشيخ زكريا: ۲۱۰/۲.

اوفکرکوی هغه ته به معلومه شی چه حلاب هغه لوښې (ظرف) دې په کوم کښې چه پيئی لشلې شی هغې ته حلاب اومحلب هم وئيلی شی.

دَ روايت دَ مختلف طرق وضاحت: امام اسماعيلی رحمه الله دَ طرق حديث طرف ته چه کومه اشاره فرمائی دَهغې وضاحت داسې دې چه دا روايت پخپله امام اسماعيلی رحمه الله په طريق دَ مکی بن ابراهيم حنظله نه نحوالحلاب په ځائی دَ «كان يغتسل بقدح» الفاظ سره نقل کړې دې اوهم په دې روايت کښې «كان يغسل يديه ثم يغسل وجهه ثم يقول بيده ثلاث غرف» اضافه هم نقل کړې ده.[1]

امام جوزقی په طريق حمدان السلمی ابوعاصم سره «اغتسل فأتي بحلاب فغسل شق رأسه الأيمن» الفاظ نقل کړی دی.[2] په دې دواړو روايتونوکښې "اغتسل" او "يغتسل" په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَحلاب نه مراد دَ اوبو لوښې دې نه چه خوشبوئی يا دَ خوشبوئی لوښې.[3]

امام اسماعيلی رحمه الله په طريق دَ بندار ابوعاصم رحمه الله دا الفاظ نقل کړی دی: «كان إذا أن يغتسل من الجنابة، دعا بشيء، دون الحلاب، فأخذ بكفه، فبدأ بالشق الأيمن، ثم الأيسر، ثم أخذ بكفيه ماء، فأفرغ على رأسه»[4]

که چرې په دې روايت کښې دَ ماء الفاظ نه وی نودا تطيب قبل الغسل باندې محمولې کولې کيدې شو ليکن دَ ماء الفاظ دَ حلاب اوبوپه لوښی باندې دلالت کوی.[5] دَ ابن خزيمه رحمه الله او ابن حبان رحمه الله په روايت کښې دی «كان يغتسل من حلاب»[6] خو ابوعوانه رحمه الله په خپل مسند کښې په طريق دَ يزيد بن سنان ابوعاصم نه نقل کړی دی: «كان يغتسل من حلاب، فيأخذ غرفة بكفيه، فيجعلها على شقه الأيمن، ثم الأيسر كذلك»[7] په دې روايتونوکښې "يغتسل" او "غرفة" هم په دې خبره باندې دلالت کوی چه حلاب دَ اوبو يو لوښې دې.[8] دَ ابن حبان رحمه الله او بيهقی رحمه الله په روايت کښې «ثم يصب على شق رأسه الأيمن» الفاظ راغلی دی.[9] دَ خوشبو دَپاره په عربی کښې دَ "صب" تعريف نه استعماليږی دَ صب لفظ دَ اوبو په بهيولوباندې وئيلې شی. ددې نه معلومه شوه چه دَ حلاب نه مراد دَ اوبو لوښې دې نه چه دَ

---

[1]) فتح الباری: ۲/۴۸۸عمدة القاری: ۳/۳۰۳لامع الدراری مع تعليقات الشيخ زکريا: ۲/۲۱۰.

[2]) فتح الباری: ۲/۴۸۸.

[3]) فتح الباری: ۲/۴۸۸.

[4]) فتح الباری: ۲/۴۸۸عمدة القاری: ۳/۳۰۳الکنزالمتواری: ۳/۱۹۷.

[5]) فتح الباری: ۲/۴۸۸.

[6]) أخرجه ابن خزيمة في صحيحه كتاب الوضوء باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء على الميا من قبل المياسر: ۱/۱۲۲رقم الحديث: ۲۴۵وأخرجه ابن حبان فی صحيحه ولفظه: يغتسل فی حلاب، وهو صريح فيما نحن بصدده، كتاب الطهارة باب الغسل، ذكر وصف الغرفات الثلاث التی وصفناه للمغتسل من الجنابة: ۳/۷۶۹رقم: ۱۱۹۷.

[7]) أخرجه أبو عوانة فی مسنده، كتاب الطهارة باب صفة الأوانی التی كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة..... ۱/۲۳۸ رقم الحديث: ۸۵۳

[8]) فتح الباری: ۲/۴۸۹عمدة القاری: ۳/۳۰۳الکنزالمتواری: ۳/۱۹۷.

[9]) أخرجه ابن حبان فی صحيحه كتاب الطهارة باب الغسل ذكر وصف الغرفات الثلاث التی وصفناه للمغتسل من الجنابة: ۳/۹ورقم الحديث: ۱۱۹۷ والبيهقی فی السنن الكبری، كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ۱/۲۸۴رقم: ۸۷۲.

خوشبوئی.(١) په دې ټولو طرق روايت باندې يونظر اوغور اوفكر كولوسره دا معلوميږي چه حلاب د اوبو لوښي دې. امام بيهقي رحمه الله په السنن الكبرى كښې د امام بخاري رحمه الله والا روايت د محمد بن عبدالله رحمه الله نه د روايت كولو نه پس په واسطه د ابوعمر الاديب امام ابوبكر اسماعيلي نقل كړي دي: «الحلاب: الإناء وهو ما يحلب فيه، يسمى حلاباً»(٢) يعنى حلاب هغه لوښي دې په كوم كښې چه پيئي لوشلې شي هغې ته حلاب وائي.

د امام خطابي رحمه الله رائې: امام خطابي رحمه الله هم د امام بخاري رحمه الله طرف ته د وهم نسبت كړې دې هغه فرمائي: «الحلاب: إناء يسع قدر حلبة ناقة وهو المحلب، بكسر الميم»(٣) يعنى حلاب هغه لوښي دې په كوم كښې چه د اوبښې يوځل پيئولوشلو مقدار راځائي شي د ميم كسره سره دې ته محلب وائي.

نور فرمائي: «وقد تأوله البخاري على استعمال الطيب في الطهور، وأحسبه توهم أنه أريد به المحلب الذي يستعمل في غسل الأيدي، وليس الحلاب من الطيب في شيء، وإنما هو ما فسرت لك» (٤)يعنى امام بخاري رحمه الله حلاب د طهارت حاصلولو په وخت د طيب (خوشبو)استعمال باندې محمول كړي دي. زما خيال دې چه هغه ته وهم شوې دې چه د دې نه هغه محلب مراددې كوم چه د لاسونو د وينځلود پاره استعمالولې شي حالاتكه د حلاب خوشبوئى سره هيڅ تعلق نشته حلاب خو لوښي دې لكه څنګه چه مونږ د هغې وضاحت كړې دې.

د حلاب په لوښى (ظرف) كيدو باندې د ابوفايد د شعرنه استشهاد: اهل عرب حلاب لوښى (ظرف) د پاره استعمالوى. چنانچه امام خطابي رحمه الله د حلاب په ظرف كيدو باندې د مشهور شاعر ابوفايد اسماعيل بن يسار نسائى د دې شعر نه استشهاد پيش كړې دې:

صاح! هل رأيت أو سمعت براع ردفي الضرع ما قرى في "الحلاب" (٥)

ترجمه: اې آواز كونكيه! تاچرته داسې ګډبه ليدلې دې يادې د هغه باره كښې اوريدلى دى چه هغه حلاب يعنى لوښى كښې جمع شوى پيئى د اوبښې غولانځې يعنى تينو كښې واپس كړې وى.

د ابن جوزى رحمه الله رائې: ابن جوزى رحمه الله هم د امام بخاري رحمه الله تغليط كړې دې هغه فرمائي: «وقد غلط جماعة في تفسيره، منهم البخاري، فإنه ظن الحلاب شيئاً من الطيب........ وكأنه توهم أن الحلاب هو المحلب الذي يستعمل في غسل الأيدي» (٦)يعنى د حلاب معنى بيانولو كښې د ائمه د يوجماعت نه غلطى شوې ده. د هغوى نه امام بخاري رحمه الله هم دې. هغوى ګنړلې چه حلاب يوه خوشبوئى ده........ لكه چه هغوى ته دا وهم شوې دې چه د حلاب نه هغه محلب (خوشبوئى) مراد ده چه د لاسونو د وينځلو د پاره استعمالولې شى. (ابن جوزى رحمه الله هم حلاب د ظرف يعنى د پيئولوشونكى لوښې ګرځولې دې). (٧)

---

(١) فتح البارى:٤٨٩/٢ عمدة القارى: ٣٠٣/٣.
(٢) السنن الكبرى: ٢٨٤/١.
(٣) غريب الحديث: ١٦٢/١أعلام الحديث: ٣٠٢/١.
(٤) شرح الكرمانى: ١٢١/٣فتح البارى: ٤٨٧/٢الكنز المتوارى: ١٩٧/٣.
(٥) أعلام الحديث: ٣٠٢/١فتح البارى:٤٨٧/٢.
(٦) كشف المشكل من حديث الصحيحين لابن الجوزى: ٢٦٠/٤الكنز المتوارى: ١٩٧/٣عمدة القارى: ٣٠٣/٣.
(٧)كشف المشكل من حديث الصحيحين لابن الجوزى: ٢٦٠/٤التوضيح لابن الملقن: ٥٦٦/٤: ١٩٧/٣غريب الحديث: ٢٣٣/١.

دَ ابن قُرقُل رحمه الله رائې: ابن قرقل رحمه الله المطالع على الصحيح کښې دَ امام خطابی رحمه الله اتباع کولو سره حلاب په معنی دَ الطيب غير معروف ګرځولې دې. هغه فرمائی: «الحلاب إناء وهو المحلب، وترجم البخاري عليه باب.... الطيب عند الغسل، يدل على أنه ضرب من الطيب، وهذا لايعرف» (١)يعنی حلاب لوښې دې اوهغه محلب ته وائی. امام بخاری رحمه الله په دې باندې باب الطيب عندالغسل په عنوان سره باب قائم کړې دې چه په دې خبره باندې دلالت کوی چه حلاب دَ خوشبوئی يوقسم دې حالانکه دا غيرمعروف دې.

دَ ابن بطال رحمه الله رائې: علامه ابوالحسن ابن بطال رحمه الله دَ حلاب باره کښې دَعلامه خطابی رحمه الله قول نقل کولونه پس فرمائی چه زما ګمان دې چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې حلاب دَ خوشبوئی يوقسم شمير کړې دې. که چرې داسې شوې وی نوامام بخاری رحمه الله ته وهم شوې دې حالانکه حلاب خوهغه لوښې دې په کوم کښې چه به دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم خوشبوئی کيخودلې شوه کوم چه به حضورپاك دَ غسل په وخت استعمالوله.(٢)

دَ امام حميدی رحمه الله رائې: صاحب الجمع بين الصحيحين امام حميدی رحمه الله فرمائی چه امام مسلم رحمه الله حديث باب حديث فرق او حديث قدرالصاع سره يو ځائی جمع کړې دې لکه چه هغه دَدې نه لوښې مراد اخستې دې. اوامام بخاری رحمه الله دَدې حديث دَپاره «باب من بدأ بالحلاب أو الطيب» ترجمه قائم کړې ده او صرف هم دغه حديث ئې ذکر کړې دې. په دې وجه کيدې شی چه دَ چا داګمان وی چه امام بخاری رحمه الله دَدې نه خوشبوئی مراد اخستې ده.(٣)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام حميدی رحمه الله دا يواحتمال اوګرځولو چه امام بخاری رحمه الله دَ حلاب نه خوشبوئی مراد اخستې وی يعنی دَدې خبرې هم احتمال دې چه دَ حلاب نه امام بخاری رحمه الله مراد خوشبوئی نه علاوه څه بل څه څيز وی ليکن هغوی دَدې صراحت نه دې کړې چه هغه څه څيزدې.(٤) امام قرطبی رحمه الله هم دَ حلاب نه خوشبوئی مراد اخستل وهم ګرځولې دې.(٥)

دَامام نووی رحمه الله رائې: علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې ليکلی دی چه حلاب دَ حاء کسره اوتخفيف دَ لام سره دَ پينولشلو لوښی ته وائی. هم دې ته محلب (په کسره دَ ميم) وئيلې شی. هم دغه مشهور صحيح او معروف دې په روايت کښې. (٦)

دَ علامه ابوالحسن سندی رحمه الله قول: علامه ابوالحسن سندی رحمه الله فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله دَ ظاهری صنيع نه دا معلوميږی چه هغه دَ حلاب نه دَ خوشبوئی يوقسم مراد اخستې دې. نور فرمائی چه صحيح خبره داده چه حلاب دَ غسل دَ اوبو يولوښې دې. شراح حديث دَ امام بخاری رحمه الله کلام په دې خبره باندې دَ منطبق کولو ډير کوشش اوکړو ليکن څه چه هغوی اوليکل هغه ټول تکلف دې. ځکه چه دَ امام بخاری رحمه الله کلام پخپله دَدې نه انکاری دې.(٧)

(١) التوضيح لابن الملقن: ٥٦٦/٤.
(٢) شرح ابن بطال: ٣٨٥/١شرح الكرمانى: ١٢١/٣.
(٣) تفسير غريب ما فى الصحيحين للحميدى: ٢٤٣/١فتح البارى:٤٨٧/٢الكنز المتوارى: ١٩٨/٣.
(٤) فتح البارى: ٤٨٧/٢.
(٥) فتح البارى: ٤٨٨/٢الكنزالمتوارى: ١٩٨/٣.
(٦) المنهاج للنووى: ٢٢٣/٣.
(٧) حاشية السندى على صحيح البخارى:٥٧/١.

دَ فریق ثانی موقف: دَ دویم جماعت پیش رو علامه ازهری رحمه الله دې هغه وائی چه خلقو ته دَ روایت دَ لفظ په پوهیدلوکښې وهم شوې دې. هغه دا دَ حاء په کسره اوتخفیف دَ لام سره (حلاب) دَ پیئو لشلو لوښې گنړلې دې. حالانکه دا لفظ دَ جیم ضمه اوتشدید دَ لام سره جُلّاب وو چه په اصل کښې دَ فارسی ژبې لفظ دې دَ گلاب اوبه (عرق گلاب عطرگلاب) ته وئیلی شی روستو په عربی ژبه کښې استعمالیدلو.([1])

دَعلامه ازهری رحمه الله نه هم دا خبره امام خطابی رحمه الله او ابوعبید هروی رحمه الله هم نقل کړې ده لیکن هغوی په دې باندې دَ ازهری رحمه الله تائیدنه دی کړې.([2])

دَ قاضی عیاض رحمه الله قول: قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه بعض حضراتو دَ صحیحین نه علاوه دَ الجلاب لفظ نقل کړې دې دَ کوم نه چه دَ ازهری رحمه الله دَذکرکړې شوی قول طرف ته اشاره کیږی.([3])

دَعلامه ازهری رحمه الله په قول باندې دَ محقق علماء رَد: محققین علماؤ کښې ابوعبید هروی، امام قرطبی اوعلامه نووی رحمهم الله دَ علامه ازهری رحمه الله دَ قول تردیدکړې دې او دائی تصحیف گرځولې دې. محققین علماؤ دَ علامه ازهری رحمه الله دَ قول روایت اومعنی دواړو لحاظوسره تردیدکړې دې چنانچه دَ شراح یوجماعت فرمائی چه په مشهور اومعروف روایت کښې هم لفظ حلاب حاء مهمله اوتخفیف دَ لام سره راغلې دې.([4])

دَعلامه ابن اثیر رحمه الله په علامه ازهری رحمه الله باندې نقد: علامه ابن اثیر رحمه الله په لحاظ دَ معنی ازهری رحمه الله باندې نقد کړې دې هغه فرمائی چه ممکن ده امام بخاری رحمه الله جلاب مراد اخستل وی او هم دَدې په مناسبت سره ئې ترجمه قائم کړې وی لیکن بخاری شریف کښې جلاب دَ جیم په ځائې حلاب حاء مهمله سره نقل دې اوداخبره زیاته مناسب ده ځکه چه دَ غسل کونکی دَ پاره دَ خوشبو استعمال دَ غسل کولونه پس زیات مناسب دی په نسبت دَ اول نه. ځکه چه غسل کونکې خوشبوئی لگولوسره غسل کوی نوپه اوبوسره به هغه خوشبوئی اووینځلې شی اوختمه به شی.([5])

دَ علامه قرطبی رحمه الله تحقیق: علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه حلاب په کسره دَحاء مهمله سره صحیح دې اودا جلاب په ضمه دَ جیم اوتشدید دَ لام گنړل وهم دې.([6])هغوی نور فرمائی چه جلاب دَ جیم ضمه اوتشدید دَ لام سره په فارسئی ژبه کښې دَ مشروب نوم دې نه چه ماء الورد (عرق گلاب). دَ گلاب اوبوته فارسی کښې دَجیم ضمه او لام تخفیف سره جُلَاب وائی جلاب په اصل کښې گلاب وو گل گلاب ته او آب اوبو ته وائی اوفارسی کښې قاعده ده چه مضاف الیه په مضاف باندې اوصفت په موصوف باندې مقدم ساتلې شی. چنانچه هم دغه لفظ کله عربی ژبې ته راغلو نوگاف په جیم سره بدل کړې شوجلاب ورته اووئیلې شو.([7])

---

[1]) التوضیح لابن الملقن: ٥٦٦/٤فتح الباری: ٤٨٧/٢عمدة القاری:٣٠٣/٣ المنهاج: ٢٢٣/٣شرح الکرمانی : ١٢١/٣النهایة لابن الأثیر :٤١٢/١.

[2]) التوضیح لابن الملقن: ٥٦٦/٤کشف المشکل لابن الجوزی: ٢٦٠/٤.

[3]) مشارق الأنوار علی صحاح الآثار: ١٩٤/١فتح الباری: ٤٨٧/٢الکنزالمتواری:١٩٨/٣.

[4]) فتح الباری: ٤٨٧/٢المنهاج: ٢٢٣/٣عمدة القاری:٣٠٣/٣.

[5]) النهایة لابن الأثیر: ٤١٢/١فتح الباری: ٤٨٧/٢.

[6]) فتح الباری: ٤٨٨/٢ الکنزالمتواری: ١٩٨/٣.

[7]) عمدة القاری: ٣٠٣/٢شرح أبی داؤد للعینی:٥٣٩/١.

دَ دریم فریق موقف: دَدې فریق پیش رو محب طبری دې هغه فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې معروف خوشبوئی مراد نه ده اخستې بلکه تطیب یعنی که په بدن باندې خیرې وغیره وی نوهغه ختمول ئی مراد اخستې دی. اودَ حلاب نه ئی دَ غسل لوښې مراد اخستې دې چه دغسل دَپاره دَ اول نه په هغې کښې اوبه کیخودې شی. علامه طبری رحمه الله نور لیکی چه دَترجمة الباب الفاظ أو لطیب کښې أو نه واؤ مراد دې بعض روایاتو نه هم دغه ثابت دی لکه چه امام حمیدی رحمه الله ذکر کړی دی. دَ امام طبری رحمه الله دَ قول حاصل دادې چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه سره داخودل غواړی چه اول په لوښی کښې دَ غسل دَپاره اوبه کیخودې شی بیا دَغسل نه وړاندې بدن دَ نجاست وغیره نه پاکولوسره تطیب حاصل کړې شی. په حدیث باب کښې په سرباندې دَ اوبو بهیولو نه دَ شروع ذکر دې څکه چه دَ سر وېښته زیات خیرن وی په نسبت دَ باقی بدن.[1]

دَ بعض حضراتو رائې: بعض حضرات وائې چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه سره دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه او حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها دَ یوروایت طرف ته اشاره کوی چه حضورپاك په غسل جنابت کښې خطمی سره په سر وینځلو اکتفاکوله او په سرباندې به ئی اوبه نه بهیولې.[2]

نولکه چه امام بخاری رحمه الله دا فرمائی چه حدیث باب په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضورپاك به په غسل جنابت کښې اوبه استعمالولې اودَحدیث باب نه دا نه ثابتیږی چه حضورپاك دَ غسل جنابت نه وړاندې دَ بدن دَ صفا کولو دَپاره دَ سدر وغیره په شان څه څیز نه استعمالولو. دَ اکثرو روایاتونه هم دَدې تائید کیږی. ترجمة الباب کښې أوالطیب کښې لفظ أو په دې خبره باندې دلالت کوی چه طیب دَ حلاب یوقسم دې لهذا دا به په غیرحلاب باندې محمول کولې شی. معترضینو ته څکه اشکال شوې چه هغوی طیب دَ حلاب دَ جنس نه گڼلې دې خودَ حلاب نه دلته لوښې نه بلکه اوبه مراد دی نولکه چه داسې ده حال وئیلو سره ئی مجازاً اسم المحل مراد اخستې دې.[3]

شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه دَ بعض حضراتو دَ دې توجیه مطلب دا شو چه امام بخاری رحمه الله په دې سره دَ خطمی والا روایاتو باندې رد کولوسره په اوبوسره شروع کول ثابت کړی دی نو لکه چه امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې دوه څیزونه حلاب (اوبه) او په طیب سره دَ شروع کولو ذکر کړې وو اودَ روایت نه دَ یویعنې اوبوسره دَ شروع کولو ذکر ثابت کړې دې. هم دغه اصول په تراجم کښې یوکم څلویښتم اصل دې.[4]

---

[1]) فتح الباری: ۴۸۸/۲عمدة القاری:۳۰۳/۳ الکنزالمتواری:۱۹۸/۳.

[2]) الحدیث أخرجه أبوداؤد فی سننه، عن عائشة – رضی الله عنها – کتاب الطهارة، باب فی الجنب یغسل رأسه بالخطمی رقم: ۲۵۶انظر جامع الأصول النوع الأول فی کیفیة الغسل: ۳۰۳/۷رقم: ۵۳۴۴ وأخرجه عنها البیهقی فی السنن الکبری، کتاب الطهارة باب غسل الجنب رأسه: ۲۸۱/۱رقم:۸۶۴ وأخرجه البیهقی أیضاً فی المعجم الکبیر عن ابن مسعود – رضی الله عنه – :۲۵۴/۹ رقم:۹۲۵۷وأخرجه ابن أبی شیبة فی مصنفه عن ابن مسعود – رضی الله عنه – کتاب الطهارة باب فی الرجل یغسل رأسه بالخطمی ثم یغسل جسده رقم: ۷۷۶، ۷۷۹، ۷۸۱، ۷۸۲.

[3]) فتح الباری: ۴۸۸/۲.

[4]) الکنزالمتواری:۱۹۸/۳الأبواب والتراجم ص: ۶۰ قال شیخ الحدیث رحمه الله: [الأصل] التاسع والثلثون: ما قالوا فی النوع المذکور یعنی إذا ذکر جزئین فی الترجمة ولم یذکر الحدیث إلا لواحد منهما أن الإمام البخاری یشیر بذلک إلی أن أحد الجزئین ثابت والثانی لا یثبت، فکأن البخاری رد علیه بالترجمة وأنکره، جزم بذلک الکرمانی

قاضي عياض رحمه الله ارشاد: قاضي عياض رحمه الله اوفرمائيل چه حلاب اومحلب دَ ميم كسره سره هغه لوښى ته وائى په كوم كښې چه دَ اوښې دَ پيئو په اندازه څه څيز راځائى شى. په ترجمه كښې دَ حلاب نه دغير طيب مراد كيدو دليل دَ طيب دَ او په ذريعه په حلاب باندې عطف كيدل دى. دَدې عطف په ذريعه امام بخارى رحمه الله پخپله حلاب دَ طيب يوقسم گرځولې دې. دې سره دَامام اسماعيلى رحمه الله دَ قول هم ترديد كيږى چه دَ امام بخارى رحمه الله نه غلطى شوې ده هغه حلاب خوشبوئى گنړلې ده. كله چه امام بخارى رحمه الله دَ دواړو په يوبل باندې عطف كړې دې نو بيا هغه ولې حلاب خوشبوئى اوګنړله؟[۱]

دَعلامه عينى رحمه الله ، ابن بطال رحمه الله او كرمانى رحمه الله توجيه: علامه عينى علامه ابن بطال اوعلامه كرمانى رحمهم الله دَ توجيه خلاصه داده چه داسې وينا كول صحيح نه دې چه امام بخارى رحمه الله دَ حلاب نه دَ خوشبوئى څه قسم مراد اخستې دى. دَ أو الطيب الفاظ پخپله دَدې ترديد كوى. علامه عينى رحمه الله ليكلى دى چه دَحلاب نه دَ اوبو ساتلو لوښې مراد دې. خو علامه ابن بطال رحمه الله او علامه كرمانى رحمه الله دَ حلاب نه هغه لوښې مراد اخستې دې په كوم كښې چه خوشبوئى وى.[۲]

يواعتراض: معترض وائى كه چرې دَ حلاب نه لوښې مراد واخستې شى نو بيا به ترجمة الباب كښې دوه څيزونه لوښې او طيب ذكر وى ليكن په حديث كښې صرف حلاب يعنى دَ لوښى ذكر دې دَ طيب څه ذكر نشته دې نولكه چه دَترجمة الباب يو جز ثابت شو او بل نه؟[۳]

دَ اعتراض جواب: علامه كرمانى رحمه الله اوعينى رحمه الله دَدې دا جواب وركړې دې چه امام بخارى رحمه الله دَ دوو څيزونو نه دَ يو دَپاره ترجمة الباب قائم كړې دې په داسې توګه چه دَ حلاب او طيب په مينځ كښې لفظ دَ أو راوړلې دې نه چه لفظ دَ واؤ او دَ دواړو نه يو يعنى حلاب ئى ثابت كړې دې. ځكه چه دَ امام بخارى رحمه الله عادت دې چه هغه اكثر په ترجمه كښې څه څيز ذكر كوى مګر دَ څه وجې نه دَهغې متعلق څه حديث نه ذكر كوى. البته دَ اوبو په لوښې او خوشبوئى كښې خپل مينځ كښې مناسبت دادې چه دَ دواړو وقوع دَ غسل په شروع كښې كيږى.[۴]

علامه انصارى رحمه الله علامه قسطلانى رحمه الله او شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله هم دَ علامه عينى رحمه الله اتباع كښې هم دغه توجيه اختيار كړې ده.[۵]

دَ علامه كرمانى رحمه الله دَ توجيه مطلب دا شو چه كله دَ ظرف طيب دَ طلب نه شروع كول هم صحيح دى اوكله دَ نفس طيب دَ طلب كولو نه هم شروع كول صحيح دَى. خودَ حديث الباب نه دَ ترجمه رومبې جز ثابتيږى دويم نه ثابتيږى. دَ ابن بطال رحمه الله دَ قول نه دَدې تائيد كيږى ځكه چه په حديث كښې دَ غسل په وخت دَ حضورپاك په اتباع كښې دَ خوشبوئى دَ استعمالولو ترغيب موجود دې.[۶]

فى باب غسل المنى وفركه. (الأبواب والتراجم، الفصل الثالث فى بيان التراجم، عدم الذكر لأحد جزئى الترجمة إشارة إلى عدم الثبوت، ص: ١٢).

[۱] فتح البارى: ٤٨٧/٢عمدة القارى:٣٠٣/٣.

[۲] عمدة القارى:٣٠٣/٣شرح ابن بطال: ٣٨٥/١شرح الكرمانى: ١٢١/٣.

[۳] شرح الكرمانى: ١٢١/٣عمدة القارى: ٣٠٤/٣-٣٠٣.

[۴] شرح الكرمانى:١٢١/٣عمدة القارى: ٣٠٤/٣-٣٠٣.

[۵] إرشاد السارى:٤٩٦/١الكنزامتوارى:٢٠٠/٣-١٩٩تحفة البارى: ٢٢٣/١.

[۶] شرح الكرمانى: ١٢١/٣الكنزالمتوارى: ١٩٨/٣شرح ابن بطال: ٣٨٦/١-٣٨٥.

علامه عينى رحمه الله دَ علامه كرمانى رحمه الله دا توجيه نقل كولونه پس ليكلى دى چه دَامام اسماعيلى مكى بن ابراهيم حنظله په طريق سره په دې روايت كښې **بحلاب** په ځائې **كان يغتسل بقدح** الفاظ سره دَدې ترديد كيږى.([1])

دَعلامه كرمانى رحمه الله په توجيه باندې دَ حافظ صاحب رحمه الله رد: دَعلامه كرمانى رحمه الله رائې نقل كولونه پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى په حديث كښې ذكر شوې فأخذ بكفه الفاظو سره لكه چه دې حضراتو ګڼړلى دى چه حضورپاك ﷺ دَ لوښى نه په خپلو لاسونو كښې خوشبوئى اخستې ده او ښى اوګس طرف ته ئى لګولې ده لكه چه په حديث كښې دَ حضورپاك دَغسل بيان نه دې بلكه دَخوشبوئى لګولو تذكره ده. حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه دَامام بخارى رحمه الله دَ روايت الباب ظاهر ته په كتلوسره دا يوه ښه توجيه ده ليكن څوك چه دَ روايت په نورو طرق باندې تامل كوى هغه دې توجيه ته ترجيح نه شى وركولې ځكه چه دَ محدث اسماعيلى رحمه الله وغيره دَ روايت نه واضح كيږى چه صفت مذكوره دَ غسل دې دَ خوشبو لګولو نه دې. دَ محدث اسماعيلى دَ مكى بن ابراهيم والا طريق الفاظ دَعلامه عينى رحمه الله دَ قول په ذيل كښې اوس پورته تير شو چه هغوى دَ حلاب په ځائې **كان يغتسل بقدح** نقل كړى دى([2])خو امام جوزقى دَ حمدان سلمى عن ابى عاصم په طريق سره «**اغتسل فأتى بحلاب فغسل شق رأسه الأيمن**» الفاظ نقل كړى دى.([3])پس په دې طريق كښې موجود "**اغتسل**" او "**غسل**" دَ الفاظونه معلوميږى چه هغه دَ اوبولوښې وو دَ خوشبوئى لوښې نه وو. دغه شان دَ محدث اسماعيلى رحمه الله يو بل روايت چه په طريق دَ بندار عن ابى عاصم الفاظ دادى: «**كان إذا أراد أن يغتسل من الجنابة، دعا بشئ دون الحلاب، فأخذ بكفه، فبدأ بالشق الأيمن، ثم الأيسر، ثم أخذ بكفيه ماء، فأفرغ على رأسه**» ([4])كه چرې په دې روايت كښې دَماء الفاظ نه وې نوممكن وه چه دا به تطيب قبل الغسل باندې محمول كولې شو ليكن دَ ماء دَ الفاظونه معلوميږى چه داسې كول صحيح نه دى، دغه شان امام ابوعوانه رحمه الله په خپل صحيح كښې دَ يزيد بن سنان عن ابى عاصم په طريق سره روايت نقل كړې دې چه: «**كان يغتسل من حلاب فيأخذ غرفة بكفيه فيجعلها على شقه الأيمن، ثم الأيسر**»([5])

په دې روايت كښې هم يغتسل او غرفة الفاظ دَ اوبو په لوښى كيدو باندې دلالت كوى. دَ ابن حبان رحمه الله او بيهقى په روايت كښې «**ثم يصب على شق رأسه الأيمن**» الفاظ دى.([6])خوشبوئى لګولو ته صب يعنى بهيولوسره نه شى تعبير كولې. حاصل دا شو چه دا ټول روايت مذكوره كښې دَ حلاب نه دَ خوشبوئى لوښې مراد كيدلو توجيه مستبعد جوړوى.([7])

---

[1]) عمدة القارى:۳/۳۰۴.

[2]) فتح البارى: ۲/۴۸۸عمدة القارى: ۳/۳۰۳الكنزالمتوارى: ۳/۱۹۹.

[3]) فتح البارى: ۲/۴۸۸.

[4]) فتح البارى: ۲/۴۸۸عمدة القارى: ۳/۳۰۳الكنزالمتوارى: ۳/۱۹۷.

[5]) مسند أبى عوانة كتاب الطهارة باب صفة الأوانى التى كان يغتسل منها رسول الله ﷺ من الجنابة: ۱/۲۴۸رقم ۸۵۴

[6]) صحيح ابن حبان كتاب الطهارة باب الغسل ذكر وصف الغرفات الثلاث التى وصفناه من الجنابة: ۳/۶۹رقم ۱۱۹۷السنن الكبرى كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ۱/۲۸۴ رقم: ۸۷۲.

[7]) فتح البارى:۲/۴۸۹-۴۸۸.

دَامام ابونعيم رحمه الله رائې: امام ابونعيم اصفهانى رحمه الله په "المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم" كښې دا روايت نقل كولونه پس ليكلى دى: «الحلاب الذي يحلب فيه اللبن، أي بذلك القدر كان يغتسل» (١) يعنى حلاب دَ پيئولوشلو لوښى ته وئيلى شى حضورپاك به په دې قسم لوښى كښې اوبه اخستلې غسل به ئې كولو.

دَ ابن رجب حنبلى رحمه الله قول: ابن رجب حنبلى رحمه الله دَ حلاب نه لوښې مراد اخستې دې هغه فرمائى چه حضورپاك به دَ داسې لوښې په يومُد اوبوسره غسل كولو په كوم كښې چه دَ څاروو پيئى لوشلې شى هم دغه معنى نحوالصاع دَ روايت دې. دَدې تائيد دَ دې حديث دَ دغه بعض طرق نه كيږى. چه كله قاسم دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه پوښتنه اوكړه چه دَ جنابت په غسل كښې څومره اوبه كافى كيږى؟ دَ قاسم سوال دَ غسل دَ اوبو دَ مقدار باره كښې وو نه چه دَغسل په وخت دَ طيب دَ استعمال متعلق.(٢)

دَ حلاب نه مراد دَ لوښى كيدو نور تائيد دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَدې روايت نه هم كيږى چه حضورپاك ته يو حلاب يعنى لوښې پيش كړې شو په كوم كښې چه پيئى وونو حضورپاك دهغې نه اوڅكل.(٣)

ابن رجب الحنبلي رحمه الله دَ جلاب والا توجيه تصحيف او په حديث باندې نه پوهيدونكو غلطى ګرځولې ده او نور ئې فرمائيلى دى كوموخلقو چه حلاب حاء سره دَ خوشبوئى لوښې مراد اخستې دې دَهغې څه اصل نشته دې.(٤)

امام ابوبكر عبدالعزيز بن جعفر الفقيه كتاب الشافي كښې په طريق دَ ابوعاصم الضحاك بن مخلد حنظله نه هغوى دَ قاسم نه هغوى دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړى دى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم په اندازه دَ حلاب يولرښى سره غسل كولو. دَ حديث راوى وائى چه ابوعاصم په خپل لاس سره اشاره كولو سره مقدار اوخودلو اوهغه دَ يوې كوزې په اندازه وو په كوم كښې چه اته رطل اوبه راتلې شوې.(٥)

فائده: علامه عثمانى رحمه الله فرمائى چه اته رطل والا روايت نه دَ صاع دَ مقدار په سلسله كښې دَ احنافوَ مذهب باره كښې اشاره ملاويږى.(٦)

دَعلامه ادريس كاندهلوى رحمه الله رائې: علامه ادريس كاندهلوى رحمه الله دَ شراح ذكركړې شوى مختلف توجيهات نقل كولونه پس فرمائى چه په دې باب كښې تول معنى جوړيدې شى دَحديث باب زيات مناسب روميې معنى معلوميږى چه دَحلاب نه دَ لوښى معنى مراد واخستې شى اومطلب دادې چه حضورپاك دَپاره به كله دَ اوبولوښې راغوښتې شو اوبغيردَ څه خوشبوئى لګولونه به ئې په بدن باندې اوبه بهيولې اوغسل به ئې كولو اوداَ حضورپاك اكثر عادت وو اوكله كله به ئې دَ غسل نه وړاندې خوشبو طلب كوله اودَ غسل نه اول به ئې دا استعمالوله اوبيابه ئې غسل كولو.(٧)

---

(١) كتاب الطهارة باب فى الاغتسال من الجنابة: ٣٦٩/١رقم الحديث: ٧١٦.

(٢) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٤/١.

(٣) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٤/١.

(٤) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٥/١.

(٥) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٥/١فتح الملهم:١٤٩/٣.

(٦) فتح الملهم:١٤٩/٣.

(٧) الأبواب والتراجم لمولانا إدريس الكاندهلوى ص:٢٦٢.

دَ علامه عثمانی رحمه الله توجیه: علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی چه زه داګنړم په دې باب کښې یوه بله اشاره هم کیدې شی هغه دا چه راتلونکې یوباب من تطیب ثم اغتسل راروان دې یعنی دَ غسل نه وړاندې خوشبو لګول، اوس چه دې خائې کښې دَحلاب نه هم هغه لوښې مراد واخستې شی. لکه چه امام بخاری رحمه الله دا وینا کول غواړی چه اول حلاب یعنی دَ اوبو لوښې واخلی (یعنی غسل اوکړی) دې نه پس خوشبوئی استعمال کړی لکه چه وړاندې باب راوړی. دَدوارو ذکرئې اوکړو چه خلق اکثر دَ لوښود کمی دَ وجې نه هم په دې سره غسل کوی.(¹)

دَحضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولی الله رحمه الله شرح ابواب تراجم بخاری کښې لیکلی دی: ((له معنیان، (الأول): الحلاب بمعنی المحلوب فی المذور، أي المخرج من عصارة وکان العرب یستعملون الطیب قبل ذلك ومیل المؤلف إلی هذا المعنی بقرینة انضمام قوله: أو الطیب، إلیه، (والثانی): أن یکون الحلاب بمعنی الآنیة التی یحلب فیها لبن الإبل، وحدیث الباب أخرجه البعض بهذا المعنی أیضاً، فیکون معی قوله: دعا بشیئ نحو الحلاب، أي: أن یقرب إلیه ذلك الأناء المملوء من الماء لیغتسل منه، وقال بعضهم: الجلاب بالجیم بمعنی ماء الورد، والعرب یستعملون الطیب وماء الورد قبل الاغتسال ویبقی منه أثره فی أبدانهم بعد الاغتسال أیضاً، وهو أیضاً محتمل الکتاب))(²)

یعنی دَ حلاب دوه معنې دی: اول دا چه حلاب هغه پیئو اومحلوب ته وائی کوم چه دَ تخمونو نه ویستلې شی اودَعربوخلق دَ تخمونو نه ویستلې شوې محلوب دَ غسل نه وړاندې دَ خوشبوئی په توګه په خپل بدن باندې مږلو. دَامام بخاری رحمه الله خیال هم دې معنې طرف ته معلومیږی ځکه چه هغوی حلاب طیب سره ملاؤ ذکر کړې دې. او دویمه معنی دَ لوښی ده یعنی دَ حلاب نه هغه لوښې مراد دې په کوم کښې چه به خلقو دَ اوښې پیئی لشل، بعض حضراتو دَحدیث باب په دې معنی کښې هم تخریج کړې دې دې وخت کښې به دَ دعابشیئ نحوالحلاب معنی دا شی چه دَ حلاب په شان دَ اوبو نه ډک شوی لوښې رانیزدې کړی دې دَپاره چه دَهغې نه غسل اوکړی. خو بعض حضراتو جلاب په جیم په معنی ماء الورد عرق ګلاب مراد اخستې دې. عرب حضراتو به دَ غسل نه وړاندې خوشبوئی او عرق ګلاب استعمالول اودَدې اثربه دَهغوی په بدنونو باندې دَ غسل نه پس هم باقی پاتې کیدو. دَدې معنی هم په کتاب کښې احتمال شته.

شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله دَ حضرت شاه ولی الله رحمه الله قول نقل کولونه پس لیکی چه حاصل دادې چه دَ شیخ المشائخ په نیز ترجمه اوحدیث یعنی دَ حلاب نه عصارة البذور تخمونو نه نچوړشوې محلوب مراد دې سره دَدې چه هغوی نور هم احتمالات ذکرکړی دی.(³)

دَ شیخ الهند رحمه الله توجیه: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه حلاب نه مراد هم لوښې دې اوقاعده ده چه په لوښی کښې دَ پیئو بوئی او غوړوالې راځی نوامام بخاری رحمه الله دا وئیل غواړی که دَغسل په اوبوکښې دا قسم څه بوئی او اثر راشی نو په غسل کولوکښې څه بدیئت نشته دې. په کوم لوښی کښې چه دَ غوړوالی اثرات پاتې کیږی که په هغې کښې اوبه راډکې کړې شی او غسل اوکړی نو په غسل او ویښتو کښې نرمی راځی اودَ خیری وغیره دَ ختمیدو دَ وجې نه دَ بدن تنقیه صفائی کیږی.(⁴)

---

¹) فضل الباری: ۲/۴۳۳.

²) شرح تراجم أبواب البخاری: ص: ۱۸الأبواب والتراجم ص: ۶۰.

³) الکنز المتواری: ۳/۲۰۰الأبواب والتراجیم ص: ۶۰

⁴) فضل الباری: ۲/۴۳۳.

دَعلامه کشمیری رحمہ اللہ رائې: علامه انورشاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چه حلاب دَ معروف لوښی نوم دې بعض خلقو دادَ جلاب تصحیف گرځولې دې اوبعض خلق دَدې نه حَبُ المحلب مراد اخلی نودا زیاتې اودَ حد نه تجاوز دې. په دې وجه امام بخاری رحمہ اللہ دا روایت په مختلف مواضع کښې ذکرکړې دې. په هرځائی کښې دَ تصحیف یا مصنف تغلیط کول ډیره لرې خبره ده. دَ حلاب لفظ په حدیث کښې په صراحت سره راغلې دې. شراح دَ حلاب اوطیب په مینځ کښې جمع مشکل گڼړلې ده. خودَ امام بخاری رحمہ اللہ مقصد خودا معلومیږی چه غسل حلاب یعنی د پینو لښلو په لوښی سره هم کیدې شی. اوکه دَ پینو لښلو والا په لوښی کښې اوبه واخستې شی نو په هغې کښې دَ پینو رنګ او بوئی هم راتلې شی که په اوبو کښې دَ دغه څیزونو ظهور وی نوبیاهم څه حرج نشته دې. ځکه چه که په اوبو کښې بل څه پاك څیز ملاؤشی نوهغه هم پاك پاتې کیږی. دا دَ نور صراحت سره په راتلونکی **باب من تطيب ثم اغتسل وبقي أثر الطيب** کښې ښائی. په أوالطیب سره دلته دې خبرې طرف ته اشاره اوکړې شوه که دَغسل نه وړاندې خوشبوئی اولګوله اودَ غسل نه پس هم دَهغې اثرباقی پاتې شو نوهغه صحیح دی. په دې باب کښې خوشبوئی اِو په وړاندې باب کښې په خوشبوئی کښې فرق دادې چه په راتلونکی باب کښې دَ خوشبوئی تعلق دِ غسل سره نه دې بلکه هلته دَخوشبوئی استعمال دَ تازګئی دَ حاصلولو دپاره دې چه دَ محرك کیدو دَ وجې نه دَ جماع په معامله کښې فائده مند دې. دَ غسل نه وړاندې دَ خوشبوئی استعمال په بعض ښاریوکښې عام دې. خلق اول خوشبوئی لګوی بیا غسل کوی ولې زمونږ په ښاریوکښې دَ غسل نه پس خوشبوئی لګولې شی.(۱)

حضرت شاه صاحب رحمہ اللہ نور لیکی چه دلته امام بخاری رحمہ اللہ دَ حلاب مسئله مستقلاً بیانول غواړی په دې وجه دَهغې دپاره ئی حدیث هم ذکر کړې دې. اودَ طیب مسئله ئی تبعًا ذکر کړې ده په دې وجه ئی د دې دپاره د حدیث ذکر کول ضروری اونه ګڼړل. چونکه دَ اثر دَ باقی پاتې کیدو په لحاظ سره دَ دواړو حکم هم یو دې په دې وجه په ترجمه کښې دَ دواړو په یوځائی ذکر کولوکښې هیڅ مضائقه نشته دې.(۲)حضرت شیخ الهند مولانا زکریا رحمہ اللہ دَحضرت کشمیری رحمہ اللہ توجیه نقل کولونه پس لیکلی دی حسنٌ جداً (بهترین توجیه) ده مګر دَ بدأ لفظ په ترجمه او حدیث کښې مشکل ښکاری ځکه چه دَ مذکوره توجیه سره څه خصوصي حیثیت نه معلومیږی.(۳)

دَحضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمہ اللہ دَ اشکال په جواب کښې دا وئیلې شی چه پخپله په ترجمه اوحدیث کښې هم بدأ لفظ سره حقیقی هدایت مقصودنه دې بلکه صرف قبلیت ئی په داسې درجه کښې اوخودلو چه دَ دغه شئ طاهر مخالط بماء الغسل اثرات باقی پاتې دَ غسل په صحت باندې هیڅ اثر نه پریوځی.(۴)

دَ حضرت ګنګوهی رحمہ اللہ توجیه: حضرت ګنګوهی رحمہ اللہ فرمائی چه باب من بدأ بالحلاب أوالطیب مقصد دادې چه دَ خوشبوئی استعمال ضروری نه دې سره دَدې چه دَ حضورپاك نه قبل الغسل دَدې استعمال ثابت دې اوهغه داسې چه دَ خوشبوئی اثر دَ غسل په ذریعه سره دَ بدن باقی پاتې اطرافو ته

---

(۱) فیض الباری:۱/۴۵۵.

(۲) فیض الباری:۱/۴۵۶-۴۵۵.

(۳) الکنزالمتواری: ۳/۲۰۰.

(۴) حاشیه أنوار الباری:۹/۱۹۹.

خور شی. نور فرمائی چه دَدې ترجمه حاصل دادې چه په دې باب کښې ابتداء بالحلاب جواز بيانولې شی سره دَدې چه دَدې نه وړاندې خوشبوئی نه وی لګولې شوې اودا بيانولې شی چه ابتداء بالطيب اوعدم ابتداء بالطيب دواړه جائز دی. کله چه په حديث باب کښې دَحضورپاک ابتداء بالحلب کولې خودلې شوی دی نودَ خوشبوئی دَ ترک جواز معلوم شو او ابتداء بالطيب واجب نه دی سره دَدې چه دَ روايت باب نه علاوه دَ نورو رواياتو په رڼا کښې جائز دی. (۱)

دَ مولانامحمدحسن مکی توجيه: شيخ الحديث حضرت مولانا زکريا ليکلی دی چه دَ مولانا محمدحسن مکی په تقرير کښې دی چه حضورپاک به کله دَ غسل کولو اراده فرمائيله نو سرمبارک به ئې په داسې خطمی سره وينځلو چه دَ طيب نه علاوه په يوځيز يعنی اوبوسره به مخلوط وو بيا به ئې دَدې نه پس په غسل مبارک کښې دوباره سرمبارک نه وينځلو. بلکه په دې باندې به ئې اکتفاء کوله اوکله به رسول الله بغيردَ خطمی نه غسل کولو نو سرمبارک به ئې باقی بدن سره وينځلو. نودَ امام بخاری مقصد او غرض په دې باب کښې دَدې دوو ذکر شوو غسلونونه يوبيانول دی چنانچه په ترجمه کښې بدأ بالحلاب سره دَغسل دويم قسم طرف او أو الطيب سره دَ ړومبی قسم دَ غسل طرف ته اشاره ده.(۲)

دَ مولانامکی دويمه توجيه: دَمولانا محمدحسن مکی په يوبل تقرير کښې دا توجيه بيان کړې شوې ده چه ابتداء بالطيب چونکه په خلقوکښې معروف اومحقق ده په دې وجه دَدې دپاره حديث رانوړلې شو او په کوم کښې چه خفا وه يعنی ابتداء بالحلاب نودائی ثابته کړه چه ابتداء بالحلاب هم جائز ده لازم نه ده اودَ ابتداء بالحلاب معنی دا ده چه حضورپاک به دَ دې غسل شروع دَ استنجاء نه نه کوله (بلکه دَ اول نه به ئې استنجاء وه). (۳)

دَحافظ صاحب خوښه کړې شوې توجيه: حافظ ابن حجر «أحسن الأجوبة عندي» ګرځولو سره دَ بعض علماؤ نه يوه توجيه نقل کړې ده ، حافظ صاحب ليکلی دی: "مادَ بعض حضرات علماؤ دَ کومو نومونه چه دې وخت کښې ياد نه دی دا توجيه اوريدلې چه په ترجمة الباب کښې دَ طيب نه حديث عائشه طرف ته اشاره کول مقصود دی چه (أنها كانت تُطيب النبي صلى الله عليه وسلم عند الإحرام) (۴) يعنی حضرت عائشه به دَ احرام په وخت کښې نبی ته خوشبوئی لګوله، غسل چونکه دَ سنن احرام نه دې په دې وجه لکه چه خوشبوئی دَ غسل په وخت ثابته شوه، نوامام بخاری دلته دَدې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه دَ نبی کريم عادت مستمره دَ غسل په وخت دَ خوشبوئی لګولو نه وو". (۵)

دَحافظ صاحب دَ نقل کړې شوې توجيه تائيد او تقويت: حافظ صاحب دَدې توجيه دَ نقل کولونه پس ليکلی دی چه دَدې توجيه تائيداوتقويت دَدې خبرې نه هم کيږی چه دَ اووه ابواب نه پس

---

۱) لامع الدراری مع الکنزالمتواری:۳/۲۰۱-۱۹۷،

۲) الکنزالمتواری:۳/۲۰۱.

۳) الکنزالمتواری:۳/۲۰۱.

۴) الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الغسل، باب إذا جامع ثم عاد، ومن دار علی نسائه فی غسل واحد، رقم: ۲۶۷وفی باب من تطيب ثم اغتسل وبقی أثر الطيب، رقم: ۲۷۰.

۵) فتح الباری:۲/۴۸۹الکنزالمتواری: ۳/۱۹۹الأبواب والتراجم ص:۶۰

امام بخاري رحمه الله باب من تطيب ثم اغتسل وبقي أثر الطيب قائم کولوسره دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها روايت ذکرکړو چه «أنا طيبتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم طاف في نسائه، ثم أصبح محرمًا».(۱) يعنی ما رسول الله صلى الله عليه وسلم له خوشبوئی اولګوله بيا هغوی په خپلو ازواج مطهرات کښې اوګرځيدو (صحبت ئې اوکړو او غسل ئې اوکړو) بيائې احرام اوتړلو. دې نه پس په يوروايت کښې دی «کأني أنظر إلى وبيص الطيب في فرقه صلى الله عليه وسلم وهو محرم» (۲)لکه چه ما به د حضورپاک په سر مبارك کښې د خوشبوئې برق ليدلو اوهغوی به د احرام په حالت کښې وو. د دې باب نه د وړاندې په يوروايت کښې امام بخاري رحمه الله نقل کړی دی «ثم يصبح محرماً ينضخ طيباً» (۳)بيا به نبی کريم صلى الله عليه وسلم داسې احرام تړلو چه په هغوی باندې به د خوشبوئی اثرباقی پاتې وو. نو «ثم طاف على نسائه» سره د خوشبوئی لګولو نه پس غسل کول مستنبط کيږی. څکه چه د حديث دا الفاظ د جماع نه کنايه دی او په دې سره غسل لازم کيږی. د دې نه معلومه شوه چه حضورپاك د خوشبوئی لګولونه پس غسل کړې اود غسل نه پس هم د خوشبوئی اثر باقي پاتې وو، څکه چه حضورپاك به خوشبوئی خوښوله او په کثرت سره به ئې استعمالوله. (۴)

د حافظ صاحب رحمه الله په نيز د ترجمه مطلب: حافظ صاحب رحمه الله نور ليکی چه د دې تفصيل نه پس په ترجمة الباب کښې «من بدأ بالحلاب» سره د غسل د اوبو لوښې مراد دې کوم چه حضورپاك د غسل په غرض سره راغوښتې وو او «من بدأ بالطيب» مطلب دادې چه حضورپاك د غسل اراده کولو وخت کښې دخوشبوئی استعمال فرمائيلې. نو ترجمه دغه دواړو امورو ته شامل ده. بيا په حديث باب سره د نبی کريم صلى الله عليه وسلم بداعت غسل باندې هميشه والې ثابت شو اود غسل نه پس د خوشبوئی استعمال د حضورپاك عادت معروفه وواود غسل نه وړاندې د خوشبوئی استعمال دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها د روايت نه معلوم شوی دی. (۵)

دحافظ صاحب رحمه الله په امام اسماعيلی رحمه الله او ابن الاثير رحمه الله باندې نقد: حافظ صاحب رحمه الله اوفرمائيل چه د دې توجيه نه معلومه شوه چه دامام اسماعيلی رحمه الله دا وينا قابل اعتراض ده چه دغسل نه وړاندې خوشبوئی لګول بې معنې دی. دغه شان د ابن الاثير رحمه الله خبره هم د نيولوقابل ده چه دخوشبوئی استعمال دغسل نه وړاندې په نسبت د روستو کښې زيات موزون اومناسب دی. بل د دې دواړو حضراتو نه علاوه د نورو علماؤ اقوال هم قابل د مواخذې دی. مونږ دهغې د وضوح او ظهور په رڼړاکښې هغې سره څه تعارض اونه کړو. (۶)

---

(۱) رقم الحديث: ۲۷۰.

(۲) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الغسل باب من تطيبُ ثم اغتسل وبقي أثر الطيب رقم: ۲۷۱والحديث يتكرر في البخاري، انظر رقم: ۱۵۳۸، ۵۹۱۸، ۵۹۲۳.

(۳) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الغسل باب أذا جامع ثم عاد، ومن دار على نسائه في غسل واحد، رقم: ۲۶۷.

(۴) فتح الباري: ۴۸۹/۲.

(۵) فتح الباري: ۴۸۹/۲.

(۶) فتح الباري: ۴۸۹/۲.

دَعلامه كورانى رحمه الله توجيه: علامه احمد بن اسماعيل كورانى حنفى رحمه الله «وأحسن ما يجاب به عن البخاري» نه ليكلى دى چه په ترجمه كښې دَ حلاب نه لوښې مراد دې او طيب په حلاب باندې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت عائشه صِديقه رضي الله عنها روايت دَ خوشبوئى لگولو نه پس حضورپاك دَخپلو ازواج دوره اوكړه طرف ته دَ اشاره كولو دَپاره عطف كړې دې. لهذا كه چرې دَ حلاب نه پس دَ "أو" لفظ وى نومطلب به داشى چه امام بخارى رحمه الله داخبره ښائى چه دَ غسل شروع دَ اوبو او خوشبوئى دواړو نه كيدې شى. په دې باره كښې حديث وارد شوې دې اوكه چرې دَ حلاب نه پس دَ "أو" په ځائې "واؤ" اومنلې شى نوچونكه واؤ دَ ترتيب دَپاره نه دې بلكه دَ مطلق جمع دَپاره راځى په دې وجه دَاوبو اوخوشبوئى نه چه په كوم سره هم شروع اوكړې شى صحيح ده. او په روايت كښې «فأخذ بكفه» الفاظ دَ اوبو اخستلو په اراده كښې صريح دى نوداگمان څنگه كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله ته وهم شوې دې اوهغوى دَ حلاب نه خوشبوئى مراد اخستې ده.(۱)

دَ شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله ذكركړې شوې يوه توجيه: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائيلى دى چه يوځو ترجمې داسې دى چه تراوسه پورې حل شوى نه دى. هم دَ هغې نه يو باب دا هم دې دَ كوم دَ ثابت كولو دَپاره چه دَ امام بخارى رحمه الله مداحينو پوره زور لگولې دې اوكوم خلق چه اعتراض كونكى دى دَهغوى اعتراض دې چه گوره امام بخارى رحمه الله ته عربى هم نه ورځى دَ حلاب معنى ئى طيب گنړلو سره په باب كښې دَ طيب لفظ زيات كړې ليكن دا دواړه فريق په افراط اوتفريط كښې اخته دى. دَدې نه بهتر داده چه اعتدال اوساتلې شى او توجيه اوكړې شى. چنانچه بعض خلقو توجيه كړې ده چه په سرې كښې فى حد ذاته خوشبوئى وى مگر دَ خولې او خيرى دَ وجې نه بدبوئى پيداكيږى. نوكله چه سرې مړلو سره لامبيږى نودَ خيرى او خولې بدبوئى به ختمه شى اوذاتى خوشبوئى به پيداشى. اوس به دَ دلك نه پس حلاب سره غسل كوى نو حلاب اوطيب به دواړه مومى. يوه توجيه داده چه بعض رواياتو كښې دى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم به دَ خطمى په ذريعه سره غسل كولو نو په دې كښې طيب وى نودَدې روايت طرف ته اشاره ده.(۲)

دَ بحث خلاصه: دَدې بحث خلاصه داده چه دَدې باب اوترجمه په سلسله كښې خونه دَامام بخارى رحمه الله تغليط صحيح دې اونه حلاب جلاب گرځولو تصحيف كول البته كه مناسب توجيه اختيار كړې شى. دَ شراح حديث تقريباً ټول توجيهات نقل كړې شوى دى. خو په دې كښې دوه توجيهات مناسب اواقرب معلوميږى يوه خوهغه كومه چه علامه عينى رحمه الله او اكثر شراح ذكركړې ده چه امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې دوه څيزونه ذكر كړى دى او روايت ئى دَ يو باره كښې راوړې دې. دَ باقى دويم څيز متعلق امام بخارى رحمه الله نفى كړې ده يا نه؟ شراح حديث يعنى علامه عينى رحمه الله اوكرمانى رحمه الله وغيره سره دَدې چه دَ نفى لفظ نه دې ذكركړې ليكن نتيجه هم دَ نفى راوځى. او دويمه توجيه هغه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره ذكر كړې ده چه په ترجمه كښې دويم جز ذكر كولوسره دَ هغه بعض رواياتو طرف ته اشاره كړې شوې ده دَ كوم نه چه هغه ثابتيږى. والله اعلم بالصواب.

---

۱) الكوثر الجارى: ۴۱۵/۱.

۲) حاشية تقرير بخارى: ۸۳/۲

الحديث الأول

۲۵۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنّٰى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُوعَاصِمٍ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ [ص:٦١]: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوَ الْحِلَابِ، فَأَخَذَ بِكَفِّهِ، فَبَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ الْأَيْسَرِ، فَقَالَ بِهِمَا عَلٰى وَسَطِ رَأْسِهِ» [حديث باب ۲۵۵] (۱)

ترجمه: مونږ ته محمدبن مثنى بيان اوكړو وئى ويېل چه اووئيل مونږ ته ابوعاصم هغه د حنظله بن ابى سفيان نه هغوى د قاسم بن محمد نه اوهغوى دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل كړل هغه فرمائى چه كله به نبى كريم ﷺ د غسل كولو اراده كوله نود حلاب په شان يوڅيز (لوښي) به ئى راغوښتلو بيابه ئى په خپلو دواړو لاسونو باندې (د اوبو) لپې نه اخستل اود سر د ښى طرف نه به ئى شروع كوله. بيا به ئى (لپه واخستو) په ګس طرف به ئى اچولو، بيا (لپه اخستوسره) د خپل سر (مينځني حصه) باندې بهيولې.

تراجم رجال

محمدبن المثنى: (۲) دا مشهور محدث حافظ محمدبن المثنى بن عبيد بن قيس بن دينار عنبرى بصرى دې. د زَمِن په لقب سره مشهوردې اصل شهرت د دوى په نوم اوكنيت سره دى. (۳)

شيوخ حديث: د دوى په شيوخ او اساتذه حديث كښې ابواسحاق ابراهيم بن أسحاق طالقانى، احمدبن سعيد دارمى، ازهر بن سعد السمان، اسحاق بن يوسف الازرق، اسماعيل بن عليه، بشر بن عمر زهرانى، حجاج بن منهال، حسين بن حسن بصرى، حفص بن غياث، ابوالنعمان عجلى، حماد بن سهل، روح بن عباده، سفيان بن عيينه، ابوعاصم ضحاك بن مخلد، عبدالله بن حمران، عبدالاعلى بن عبدالاعلى، عبدالرحمن بن مهدى، عثمان بن عثمان غطفانى، عثمان بن عمر بن فارس، عفان بن مسلم، كثير بن هشام، محمدبن جعفر غندر، محمدبن جهضم، محمدبن عبدالله انصارى، محمدبن عرعره، معاذ بن معاذ، معاذ ابن هشام مكى بن ابراهيم، وكيع بن الجراح، يحيى بن حماد شيبانى، يحيى بن سعيد القطان، يزيد بن هارون، يونس بن بكير، ابوبكر الحنفى، ابوداؤد طيالسى، ابوعامر العقدى، ابومعاويه الضرير او ابوالوليد طيالسى وغيره محدثين عظام رحمهم الله شامل دى. (۴)

---

(۱) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم: ۷۲۵ وأبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۰ والنسائى فى سننه كتاب الغسل والتيمم باب استبراء البشرة فى الغسل من الجنابة رقم: ۴۲۴ انظر جامع الأصول، النوع الأول فى كيفية الغسل: ۲۸۴/۷-۲۸۲ تحت رقم: ۵۳۱۹ راجع تحفة الأشراف: ۲۶۵/۱۲ رقم: ۱۷۴۴۷.

(۲) ددوى مختصر حالات كشف البارى كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان: ۲۵/۲ كښې تيرشوى دى.

(۳) تهذيب الكمال: ۳۵۹/۲۶ رقم الترجمة: ۵۵۷۹ تقريب التهذيب: ۱۲۹/۲ رقم: ۶۲۸۳، تهذيب التهذيب: ۴۲۵/۹ رقم: ۶۹۶ ميزان الاعتدال: ۲۴/۴ رقم: ۸۱۱۵ سيرأعلام النبلاء: ۱۲۳/۱۲ رقم: ۴۲، إكمال ابن ماكولا: ۳۲۷/۱۰ رقم: ۴۲۷۷ تذكرة الحفاظ: ۵۱۲/۲ رقم: ۵۲۷ كتاب الثقات لابن حبان: ۱۱۱/۹ الجرح والتعديل: ۱۰۹/۸ رقم: ۴۰۹ / ۱۳۷۱۶ الكاشف: ۲۱۴/۲ رقم: ۵۱۳۴ تاريخ بغداد: ۵۱/۴ رقم: ۱۶۸۷.

(۴) اوګورئى تهذيب الكمال: ۳۶۲/۲۶-۳۵۹ تهذيب التهذيب: ۴۲۶/۹-۴۲۵ سيرأعلام النبلاء: ۱۲۳/۱۲.

تلامذه: دَدوی تلامذه او روايت كونكوكښې اصحاب اصول سته امام بخاری، مسلم، ابوداؤد، ترمذی، نسائی، ابن ماجه، ابويعلى احمدبن على موصلى، بقي بن مخلد اندلسى، جعفر بن محمدفريابى، حسين بن اسماعيل محاملى، ابوعروبه حرانى، زكريا بن يحيى ساجى، زكريا بن يحيى السجزى، ابو زرعه، ابوحاتم، محمدبن يحيى ذيلى، ابن ابى الدنيا، ابوالحسين سمنانى، عبدالرحمن بن يوسف بن خراش، قاسم بن زكريا المطرز، محمدبن اسحاق خزيمه، محمد بن صالح النرسى، محمدبن هارون رويانى، يحيى بن محمدبن صاعد او ابوبكر بن ابى داؤد وغيره رحمهم الله شامل دى. (١)

جلالت شان اودَ ائمه توثيقي اقوال: محمدبن مثنى رحمه الله اومشهور محدث بُندار هم په يو كال يعنى ۱۶۷هجرى كښې پيداشوى.(٢) دَ محمد بن مثنى شمير دَ محدثينو په طبقه عاشره كښې دې.(٣)

ابن معين رحمه الله فرمائيلى ثقة.(٤)

ابوسعيد هروى رحمه الله وائى چه ما دَ امام ذهلى نه دَهغوى باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى اوفرمائيل حجة.(٥) علامه ذهبى رحمه الله فرمائى ثقة ورع. (٦)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ثقة ثبت.(٧) ابوحاتم رحمه الله فرمائى صالح الحديث صدوق.(٨) مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائى ثقة مشهورمن الحفاظ.(٩)

ابوعروبه رحمه الله وائى چه ما په بصره كښې ابوموسىٰ اويحيىٰ بن حكيم نه زيات څوك په حديث كښې اثبت (پوخ) نه دې ليدلى. (١٠)عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى كان من الأثبات. (١١)يعنى محمدبن مثنى دَ حديث په پخو راويانو كښې وو. ابن حبان په كتاب الثقات كښې دَهغوى تذكره كړې ده اوفرمائيلى دى چه دې صاحب كتاب وو او دَ خپل كتاب نه په كتلوسره به ئې احاديث بيانول.(١٢)

ابن شاهين هم په كتاب الثقات كښې تذكره كړې ده.(١٣)

خطيب بغدادى رحمه الله په خپل تاريخ كښې ليكلى دى «كان ثقة ثبتاً، احتج سائر الأئمة بحديثه»(١٤) خطيب رحمه الله نور فرمائى «كان صدوقاً ورعاً عاقلاً فاضلاً» (١)يعنى ابوموسىٰ صدوق پرهيزګار عاقل او فاضل وو.

---

١) تهذيب الكمال: ٣٦٢/٢٦تهذيب التهذيب: ٤٢٦/٩سير أعلام النبلاء: ١٢٤/١٢.

٢) كتاب الثقات لابن حبان: ١١١/٩تاريخ بغداد: ٥١/٤تهذيب الكمال: ٣٦٤/٢٦.

٣) تقريب التهذيب: ١٢٩/٢الثقات لابن حبان: ١١١/٩.

٤) الجرح والتعديل: ١١٠/٨تهذيب الكمال: ٣٦٢/٢٦تهذيب التهذيب: ٤٢٦/٩ميزان الاعتدال: ٢٤/٤.

٥) تهذيب التهذيب: ٤٢٦/٩سير أعلام النبلاء: ١٢٤/١٢تهذيب الكمال: ٣٦٢/٢٦تاريخ بغداد: ٥٢/٤.

٦) الكاشف: ٢١٤/٢.

٧) تقريب التهذيب: ١٢٩/٢.

٨) الجرح والتعديل: ١١٠/٨تهذيب الكمال: ٣٦٣/٢٦تهذيب التهذيب: ٤٢٦/٩.

٩) إكمال تهذيب الكمال لابن ماكولا: ٣٣٠/١.

١٠) تاريخ بغداد: ٥٣/٤تهذيب الكمال: ٣٦٣/٢٦تذكرة الحفاظ: ٥١٢/٢سير أعلام النبلاء: ١٢٤/١٢.

١١) تاريخ بغداد: ٥٣/٤تهذيب الكمال: ٢٦/ ٣٦٤-٣٦٣ميزان الاعتدال: ٢٤/٤تهذيب التهذيب: ٤٢٧/٩.

١٢) كتاب الثقات: ١١١/٩.

١٣) إكمال ابن ماكولا: ٣٣٠/١٠تهذيب التهذيب: ٤٢٧/٩.

١٤) تاريخ بغدادى: ٥١/٤تهذيب الكمال: ٣٦٤/٢٦.

وو. عبدالرحمن سلمی رحمه الله وائی چه ما دَ امام دارقطنی رحمه الله نه دَ محمدبن مثنیٰ باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل «أحد المحدثين الثقات» [۲] یعنی دَ ثقه محدثینونه دې. نور فرمائی چه په بندار باندې ابوموسیٰ ته تقدیم حاصل دې ځکه چه هغه زیات تجربه کار اودَ پخو اسانیدو والا دې.
[۳] ابن ماکولا وغیره صاحب الزهرة نه نقل کړی دی چه امام بخاری رحمه الله دَ محمدبن مثنیٰ نه یوسل درې احادیث او امام مسلم رحمه الله ۷۷۲ احادیث روایت کړی دی. [۴]

وفات: مشهور محدث بُندار اومحمد بن مثنیٰ هم په یوکال کښې وفات شوی دی. بعض حضراتو دَ ابوموسیٰ دَ وفات کال ۲۵۰ او ۲۵۱ هجری نقل کړې دې. [۵] لیکن دا صحیح نه دې. ابونصر کلابازی وائی چه محمدبن مثنیٰ دَ بندار دَ انتقال نه څلورمیاشتې پس وفات شوې. [۶] علامه مزی رحمه الله لیکلی دی چه محمدبن مثنیٰ دَ بندار دَ انتقال نه پس لس کم سل ورځې ژوندې وو بیا وفات شو. راجح خبره داده چه محمدبن مثنیٰ په بصره کښې ذی قعده ۲۵۲ هجری کښې وفات شوې هم دغه قول دَ ابن حبان رحمه الله ابراهیم بن محمد کندی، ابوالقاسم علامه ذهبی اوحافظ ابن حجر رحمهم الله نه نقل دې. [۷]

ابوعاصم: دا امام ابوعاصم النبیل ضحاك بن مخلد بن ضحاك بن مسلم شیبانی بصری رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال **کتاب العلم باب ماجاء فی العلم وقوله تعالیٰ:** ﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ کښې تیرشوی دی. [۸]
حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه امام ابوعاصم دَ امام بخاری رحمه الله په کبار شیوخ کښې دې او امام بخاری رحمه الله په خپل صحیح کښې دَ هغوی نه په کثرت سره روایت کوی. البته حدیث باب په سند کښې یوه واسطه (دَمحمدبن مثنیٰ) خپل اودَ هغه په مینځ کښې راوړلې دې. [۹]
حنظلة [۱۰] دادَ مکې مکرمې مشهور محدث حنظله بن ابی سفیان بن عبدالرحمن بن صفوان بن امیه بن خلف بن وهب بن حذافه ابن جمحی مکی قرشی رحمه الله دې. [۱۱] دا دَ عمرو بن ابی سفیان او

---

[۱] تاریخ بغدادی: ۵۲/٤ تهذیب الکمال: ۳٦٤/۲٦.
[۲] إکمال ابن ماکولا: ۳۲۹/۱۰ تهذیب التهذیب: ٤۲۷/۹.
[۳] إکمال ابن ماکولا: ۳۲۹/۱۰ تهذیب التهذیب: ٤۲۷/۹.
[٤] إکمال ابن ماکولا: ۳۳۰/۱۰ تهذیب التهذیب: ٤۲۷/۹.
[۵] تهذیب الکمال: ۳٦۵/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۷/۹.
[٦] تهذیب الکمال: ۳٦۵/۲٦.
[۷] کتاب الثقات: ۱۱۱/۹ تهذیب الکمال: ۳٦۵/۲٦ تاریخ بغداد: ۵۳/٤ سیرأعلام النبلاء: ۱۲۵/۱۲ تذکرة الحفاظ: ۵۱۲/۲ الکاشف: ۲۱٤/۲ تهذیب التهذیب: ٤۲۷/۹ الکامل لابن اثیر: ۱۸۸/٦.
[۸] کشف الباری: ۱۵٤/۳-۱۵۲.
[۹] فتح الباری: ٤۸۹/۲ عمدة القاری: ۳۰٤/۳.
[۱۰] ددوی مختصر حالات کشف الباری: ٦۲٦/۱ کتاب الإیمان وقول النبی ﷺ "بنی الإسلام علی خمس" لاندې تیر شوی دی.
[۱۱] الطبقات الکبریٰ لابن سعد: ٤۹۳/۵ تهذیب الکمال: ٤٤٤/۷-٤٤۳ رقم الترجمة: ۱۵٦ تهذیب التهذیب: ٦۱/۳-٦۰ رقم: ۱۱۰ سیرأعلام النبلاء: ۳۳٦/٦ رقم: ۱۳۹ تذکرة الحفاظ: ۱۷٦/۱ رقم: ۱۷٤ التاریخ الکبیر: ٤٤/۳ رقم: ۱۷۰ الجرح والتعدیل: ۲٦۰/۳ رقم: ۱۰۷۱ میزان الاعتدال: ٦۲۰/۱ رقم: ۲۲۷۰ الکاشف: ۳۵۸/۱ رقم: ۱۲۷٦ مقدمة الفتح: ۵٦۳/۱.

عبدالرحمن بن ابی سفيان رور دې.([1])دَدوی دَ مور نوم اونسب حفصه بنت عمرو بن ابی عقرب دې. ([2])
اساتذه حديث: **حنظله بن ابی سفيان** رحمه الله چه دَ کومو ائمه کبار اومحدثين عظام نه دَحديث علم حاصل کړې دې په هغوی کښې سالم بن عبدالله بن عمر، سعيد بن ميناء، طاؤس بن کيسان، عبدالله بن عروة بن الزبير، عبدالرحمن بن سابط جمحی، عبدالعزيز بن عبدالله عمری، عروة بن محمد سعدی، عطاء بن ابی رباح، عکرمه بن خالد مخزومی، عون بن عبدالله بن عتبه بن مسعود، قاسم بن محمد بن ابی بکر صديق، مجاهدبن جَبر، ، نافع مولی ابن عمر اودَ هغه دوه رونړه عبدالرحمن بن ابی سفيان او عمرو بن ابی سفيان رحمهم الله شامل دی. ([3])
تلامذه: دَهغوی نه حديث نقل کونکوکښې اسحاق بن سليمان رازی، جعفر بن عون عمری، حماد بن عيسیٰ جهنی، حماد بن مسعدہ، سعيدبن خثيم هلالی، سفيان ثوری، ابوعاصم النبيل، عبدالله بن الحارث مخزومی، عبدالله بن داؤد واسطی، عبدالله بن مبارک، عبدالله بن نمير، عبدالله بن وهب، عبيدالله بن موسیٰ، عنبه بن عبدالواحد قرشی، مخلد بن يزيد حرانی، مکی بن ابراهيم بلخی، وکيع بن الجراح، الوليد بن عقبه شيبانی، الوليدبن مسلم اويحيیٰ بن سعيد القطان رحمهم الله شامل دی. ([4])

دَ ائمه جرح وتعديل توثيقی کلمات: امام ابوداؤد ابوزرعه نسائی يحيی بن سعيد رحمهم الله فرمائی ثقة.([5]) علامه ذهبی رحمه الله سيرأعلام النبلاء کښې فرمائی ((**كان من أئمة الحديث بمكة**))([6]) يعنی حنظله رحمه الله دَ مکې دَ ائمه حديث نه وو.
دَ ابن عدی رحمه الله جرح: ابن عدی رحمه الله الکامل في الضعفاء کښې دَ دوی تذکره کړې ده اودَ ائمه نه نی دَهغوی توثيق هم نقل کړې دې. البته دَهغوی يو روايت نقل کولوسره هغه ئې منکرکړې دې اووائی چه دَدې حديث متن غيرمحفوظ دې. البته دائی هم ونيلی دی چه دا روايت دَ حنظله نه نقل نه دې بلکه ابوقتاده عبدالله بن واقد حرانی ته وهم شوې دې هغوی دَ دې نسبت حنظله ته کړې دی ځکه چه حنظله په عام توګه مستقيم اوصالح احاديث نقل کوی اوکله چه هغه دَيوثقه نه روايت کوی نومستقيم الحديث وی.([7])
دَعلامه ذهبی رحمه الله په ابن عدی باندې نقد: علامه ذهبی رحمه الله دَ ابن عدی په ضعفاء کښې تذکره کولو باندې مذمت کړې او په ميزان الاعتدال کښې فرمائی ((**ذكره ابن عدي وإلا لما كنت أذكره**)) يعنی ابن

---

[1]) تهذيب الکمال: ٤٤٤/٧.

[2]) الطبقات الکبری: ٤٩٣/٥.

[3]) تهذيب الکمال: ٤٤٤/٧ تهذيب التهذيب: ٦١/٣-٦٠.

[4]) تهذيب الکمال: ٤٤٥/٧-٤٤٤ سير أعلام النبلاء: ٣٣٧/٦ تهذيب التهذيب: ٦١/٣.

[5]) تهذيب الکمال: ٦١/٣ الجرح والتعديل: ٢٦٠/٣.

[6]) سيرأعلام النبلاء: ٣٣٧/٦.

[7]) الکامل فی الضعفاء: ٤٢١/٢-٤٢٠ رقم ١٦٨/٥٣٧.

عدی ضعفاء کښې ذکرکړې دې که چرې هغه داسې نه وې کړې نوما به هم دَهغه تذکره نه کوله (ځکه چه هغه ثقه دی).[1]

سیرأعلام النبلاء کښې علامه ذهبی رحمه الله په ابن عدی باندې تنقید کولوسره لیکی چه ابن عدی په الکامل کښې دَهغوی تذکره کولوسره خپل ځان په پریشانتې کښې اچولې دې. هغه دَ دوی هیڅ عیب نه دې بیان کړې په اصل کښې دَهغه دا بې ځایه سختی ده.[2]

دَ ابن عدی ذکرکړې شوې حدیث: ابن عدی دَ خپل شیخ احمد بن عبدالله بن سابور په سندسره حنظله بن ابی سفیان عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی «اغسلوقتلاکم» دا حدیث نقل کولو نه پس ابن عدی وئیلی چه مونږ داحدیث دَ خپل شیخ ابن سابور نه علاوه دَ بل ځانه نه دې لیکلې.[3]

دَ حدیث صحیح محمل: علامه ذهبی رحمه الله سیرأعلام النبلاء کښې دَدې روایت نقل کولونه پس لیکلی دی چه «ورواته ثقات» یعنی دَدې راویان ثقه دی (که چرې متن صحیح اومنلې شی نوبیا) به دا په مقتول باندې محمول وی کوم چه دَ جنګ دَ میدان نه علاوه اووژلې شی. دې نه علاوه علامه ذهبی رحمه الله نور لیکلی دی کیدې شی (دمتن) دا غلطی دَ ابن عدی دَ شیخ یا شیخ الشیخ دَ طرف نه وی ځکه چه ثقه راوی هم کله دَ وهم ښکار کیږی.[4]

محشی سیرأعلام النبلاء په ابن عدی باندې دَ علامه ذهبی په راګیرولوباندې لیکلی دی چه مؤلف (علامه ذهبی) باندې دَ (ابن عدی) دا رانیول دَ احادیثو متون او په هغې باندې دَ نقد په حواله سره دَهغه دَ سعت اطلاع او بصیرت نافذه واضح کوی. اودَ علامه ذهبی دَ داسې راګیرولو ډیرزیات مثالونه په تراجم کښې خواره دې اوډیرزیات محدثین دَدې نه غافل دی. حالانکه ټول صحابه کرام رضی الله عنهم خاص کر حضرت عائشه رضی الله عنها متون حدیث باندې به دَ نقد اهتمام کولو که چرې هغه متن دَ حدیث قرآن کریم یا حس سلیم یادَهغوی دَعقلی دلائلو خلاف ومباین وی چه اسلام اودَهغې اصول اوکلیات کښې راګیرشوی وی. هغه متون احادیث دَ کوم دَ اسانید رجال سره دَدې چه ثقه اوعادل دی په هغوی باندې دَنقد او ګرفت په حواله سره دَ امام زرکشی تالیف مستدرکات عائشة رضي الله عنها یوه بهترینه نمونه ده. (تعلیقات سیرأعلام النبلاء: ۳۳۸/۲). علامه ذهبی رحمه الله په تذکرة الحفاظ کښې دَهغوی تذکره الحافظ الثبت او الکاشف کښې من الاثبات په الفاظوسره کړې ده.[5]

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمه الله دَخپل پلار نه نقل کړی دی هغوی فرمائی چه کله به امام وکیع رحمه الله دَ حنظله رحمه الله حدیث نقل کولو نو «حدثنا حنظلة بن أبي سفيان» نه پس به ئې فرمائیل «كان ثقة ثقة».[6]

یحیٰی بن معین رحمه الله فرمائی: حنظلة بن أبي سفيان ثقة.[1] امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی: ثقة ثقة.[2] ابن ابی مریم رحمه الله دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی ثقة حجة.[3] یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی

---

[1]) میزان الاعتدال: ۶۲۰/۱رقم: ۲۳۷۰.

[2]) سیرأعلام النبلاء: ۳۳۷/۶.

[3]) الکامل: ۴۲۱/۲.

[4]) سیرأعلام النبلاء: ۳۳۸/۶-۳۳۷

[5]) تذکرة الحفاظ: ۱۷۶/۱الکاشف: ۳۵۸/۱.

[6]) الجرح والتعدیل: ۲۶۰/۳تهذیب الکمال: ۴۴۵/۷.

كان ثقة. (۴)ابن سعد رحمه الله فرمائی كان ثقة.(۵) ابن حبان رحمه الله ثقات کښې تذکره کړې ده.(۶) حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَهغوی توثيق کړې دې. (۷)امام ترمذی رحمه الله فرمائی «ثقة وثقه يحيى بن سعيد القطان»(۸) علامه ذهبی رحمه الله فرمائی «حنظلة إذا ثقة بإجماع»(۹) حنظله رحمه الله په اجماع سره ثقه دې.

وفات: امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ يحيیٰ بن سعيد رحمه الله نه نقل کړی دی چه حنظله بن ابی سفيان رحمه الله ۱۵۱هجری پورې ژوندې وو. (۱۰)امام بخاری رحمه الله دَ يحيیٰ بن سعيد رحمه الله نه نقل کړی دی چه حنظله بن ابی سفيان رحمه الله ۱۵۱هجری کښې وفات شوې. (۱۱)هم دغه قول (۱۵۱هجری کښې دَ وفات) دَ ابن سعد، خليفه بن خياط، ابن حبان، ابن زبر، حافظ ابن حجر اوعلامه ذهبی رحمهم الله وغيره نه هم نقل دې. (۱۲)رحمه الله رحمةً واسعةً.

القاسم: دا مشهور محدث وفقيه قاسم بن محمد بن ابی بكرالصديق عبدالله بن عثمان بن عامربن عمرو بن كعب بن سعد بن تميم بن مره، قرشی تيمی مدنی رحمه الله دې.(۱۳)
دَ هغوی مور ام ولد وه هغې ته به سوده وئيلې شوه. (۱۴)ابومحمد دَهغوی کنيت دې ابو عبدالرحمن هم ورته وئيلې شو.(۱۵)

ولادت: علامه ذهبی رحمه الله په سيرأعلام النبلاء کښې دَ قاسم بن محمد رحمه الله ولادت دَحضرت علی رضي الله عنه په دور خلافت کښې کيدل نقل کړی دی. او په تاريخ الإسلام کښې دَحضرت عثمان رضي الله عنه په دور خلافت کښې پيداکيدل ليکلی دی. (۱۶)

---

۱) سيرأعلام النبلاء: ۳۳۷/۶الجرح والتعديل: ۲۶۰/۳.
۲) تهذيب ا لتهذيب: ۶۱/۳تذكرة الحفاظ: ۱۷۶/۱.
۳) تذكرة الحفاظ: ۱۷۶/۱ تهذيب الكمال: ۴۴۵/۷.
۴) مقدمة الفتح: ۵۶۳/۱تهذيب التهذيب: ۶۱/۳.
۵) الطبقات: ۴۹۳/۵.
۶) تهذيب التهذيب: ۶۱/۳.
۷) مقدمة الفتح : ۵۶۳/۱تعليقات تهذيب الكمال: ۴۴۶/۷.
۸) سنن الترمذی كتاب الدعوات باب ماجاء فی رفع الأيدی عندالدعاء تحت رقم الحديث: ۳۳۸۶.
۹) ميزان الاعتدال: ۶۲۰/۱.
۱۰) تهذيب الكمال: ۴۴۷/۷.
۱۱) تهذيب التهذيب: ۶۱/۳التاريخ الكبير: ۴۵/۳-۴۴.
۱۲) الطبقات الكبرى:۴۹۳/۵حاشية تهذيب الكمال: ۴۴۷/۷الكاشف: ۳۵۸/۱سيرأعلام النبلاء: ۳۳۸/۶.
۱۳) تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳-۳۲۷رقم الترجمة: ۱۴۳۲ الطبقات الكبرى: ۱۸۷/۵تهذيب الكمال: ۴۲۷/۲۳ رقم: ۴۸۱۹التاريخ الكبير:۱۵۷/۷رقم: ۷۰۵سيرأعلام النبلاء:۵۳/۵رقم: ۱۸ تهذيب التهذيب: ۳۳۳/۸رقم: ۶۰۱ تذكرة الحفاظ: ۹۶/۱رقم: ۸۸حلية الأولياء: ۱۸۳/۲رقم: ۱۷۲كتاب الثقات: ۳۰۲/۵الجرح والتعديل: ۱۵۸/۷رقم: ۶۷۵ تقريب التهذيب : ۳۳/۲رقم:۵۵۰۶ الكاشف:۱۳۰/۲ رقم الترجمة: ۴۵۲۸.
۱۴) الطبقات الكبرى: ۱۸۷/۵تهذيب الكمال: ۴۳۰/۲۳.
۱۵) تاريخ الإسلام:۳۲۸/۳الطبقات: ۱۹۴/۵الثقات: ۳۰۲/۵تهذيب الكمال:۴۲۷/۲۳تهذيب التهذيب: ۳۳۳/۸.
۱۶) سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳.

دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په پالنه كښې: امام بخاری رحمه الله فرمائى چه دَهغوى والد محمدبن ابى بكر دَ حضرت عثمان رضي الله عنه نه پس تقريباً ۳۶ هجرى كښې قتل كړې شو نو قاسم يتيم شو او دَحضرت عائشه رضي الله عنها په پالنه كښې راغلو. (۱)

حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه فرمائى چه ما دَ حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په اولاد كښې دَ ده په شان سوادَ قاسم نه بل څوك نه دې ليدلې. (۲)

شيوخ حديث اوكسب علم: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله يتيم كيدوسره دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په پالنه كښې راغلو او دَ يوې اوږدې مودې پورې دَهغې په صحبت كښې پاتې شو. دَهغې نه ئې حديث علم په كثرت سره حاصل كړو او په دينى مسائلوكښې ئې تفقه پيدا كړه. (۳)

علامه واقدى رحمه الله په خپل سندسره دَحضرت قاسم رحمه الله نه نقل كړې دى هغوى فرمائى چه حضرت عائشه رضي الله عنها حضرت ابوبكر رضي الله عنه حضرت عمر رضي الله عنه اوحضرت عثمان رضي الله عنه دَخلافت په زمانه كښې به ئې فتوىٰ وركوله اودا سلسله دَ هغوى دَ وفات پورې روانه وه. حضرت قاسم رحمه الله وائى چه زه به دَ خپل ماشوموالى دَ حركتونو سره دَ هغوى په صحبت كښې لازمى ناست ووم او زه به دَ علم سمندر حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه په مجلس كښې كيناستلم. ددوى نه علاوه به دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما په مجلس كښې هم كيناستم اودَ ابن عمر رضي الله عنهما په نيزورع، په كثرت دَعلم اودَ كومو څيزونو چه به علم نه وو دَهغې په جواب كښې توقف كيدلو. (۴)هغوى رحمه الله دَ حديث علم دَحضرت عائشه رضي الله عنها ابن عمر ابن عباس خپلې نيا اسماء بنت عميس، ابوهريره، فاطمه بنت قيس، رافع بن خديج، عبدالله بن خباب، عبدالله بن عمرو، معاويه رضي الله عنهم اسلم مولى عمر بن الخطاب صالح بن خوات بن جبير، عبدالله بن جعفر بن ابى طالب، عبدالله بن زبير، عبدالله بن عبدالله بن عمر اودَ خپل تره خوئى عبدالله بن عبدالرحمن بن ابوبكر صديق، عبدالله بن عمرو بن العاص اوعبدبن جاريه دَ دوو خامنونه حاصل كړې(۵) دَدوى دَخپل پلار محمد او نيكه حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه نه روايت منقطع دې. (۶)

تلامذه: دَحضرت قاسم رحمه الله نه دَ محدثينو يوكثر شمير استفاده كړې ده. دَهغوى رحمه الله نه دَحديث علم حاصلونكوكښې اسامه بن زيد ليثى، افلح بن حميد، انس بن سيرين، ايوب سختيانى، جعفر بن محمد الصادق، حميد الطويل، حنظله بن ابى سفيان، سالم بن عبدالله بن عمر، عامر شعبى، ابوالزناد عبدالله ابن ذكوان، عبدالله بن عون، عبدالرحمن بن القاسم بن محمد، عيسىٰ بن ميمون واسطى، مالك بن دينار، محمدبن مسلم شهاب زهرى، محمدبن منكدر، نافع مولى ابن عمر، يحيى بن سعيدانصارى، ابوبكربن محمدبن عمرو بن حزم اوابوعثمان رحمهم الله وغيره شامل دى. (۷)

---

(۱) تهذيب الكمال: ۲۳/۴۳۰تهذيب التهذيب: ۳۳۴/۸.
(۲) سيرأعلام النبلاء: ۵۵/۵تهذيب الكمال: ۴۳۰/۲۳.
(۳) سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵تذكرة الحفاظ: ۹۷/۱تاريخ الإسلام: ۵۵/۵.
(۴) تهذيب الكمال: ۴۳۱/۲۳-۴۳۰سيرأعلام النبلاء: ۵۵/۵.
(۵) تهذيب الكمال:۴۲۸/۲۳-۴۲۷تهذيب التهذيب: ۳۳۳/۸سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
(۶) سيرأعلام النبلاء:۵۴/۵ تعليقات الكاشف:۱۳۰/۲.
(۷) تهذيب الكمال: ۴۳۰/۲۳-۴۲۸تهذيب التهذيب:۳۳۴/۸-۳۳۳سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵.

دَ ائمه توثيقى كلمات او جلالت شان: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله دَ فقهاء مدينه نه وو. امام ابونعيم اصفهانى رحمه الله حلية الأولياء كښې دَهغوى تذكره په دې الفاظوسره كړې ده: قاسم بن محمدبن ابى بكر فقيه پرهيزګار شفيق متواضع دَ صديق فرزند، دَښكلې حسب والا دَ غامض احكامو په خودلوكښې فائق اودَ ښكلې اخلاقو طرف ته سبقت كونكې وو.[1]
ابن عيينه رحمه الله فرمائى «كان من أفضل أهل زمانه» [2] يعنى دَ خپلې زمانې دَ ټولو نه دَ غوره خلقو نه وو. ابوالزناد رحمه الله فرمائى چه ما دَ قاسم رحمه الله نه لوئى هيڅوك دَ سنت عالم نه دې ليدلې او څوك ترهغه وخته پورې لوئى سړې نه شى شميرلې تركومې چه هغه ته دَ سنت علم نه وى.[3] يحيى بن سعيد رحمه الله فرمائى چه مونږ (په خپله زمانه كښې) په مدينه كښې څوك نه دې ليدلې چه مونږ هغه ته په قاسم رحمه الله باندې فضيلت وركړو.[4]
محمدبن سعيد رحمه الله دَ محمدبن عمر رحمه الله نه نقل كړى دى هغوى فرمائى: «كان ثقة، وكان رفيعاً عالياً فقيهاً إماماً كثير الحديث، ورعاً» [5] يعنى قاسم بن محمد رحمه الله ثقه، دَ اوچتې مرتبې والا فقيه امام كثيرالحديث او پرهيزګار وو. ابن حبان رحمه الله اوفرمائيل چه قاسم بن محمد رحمه الله دَ لويوتابعينو اوعلم، ادب، عقل او فقه كښې دَخپلې زمانې دَ غوره او بهترينو خلقونه وو اوډيرې كمې خبرې به ئى كولې.[6]

علامه دهبى رحمه الله په تاريخ الإسلام كښې فرمائيلى: «كان فقيهاً، إماماً، مجتهداً، ورعاً، عابداً، ثقة، حجة» [7] اوسير أعلام النبلاء كښې فرمائى: «الإمام القدوة، الحافظ الحجة، عالم وقته بالمدينة مع سالم وعكرمة» [8]
يعنى حضرت قاسم بن محمد رحمه الله فقيه، امام، مجتهد، پرهيزګار، عبادت ګذار، ثقه، قدوه پيشوا، حافظ حجت او سالم، عكرمه سره په خپله زمانه كښې دَمدينې لوئې عالم وو.
سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائى چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَحديث دَ ټولو نه زيات علم لرونكى درې كسان دى: ① قاسم بن محمد ② عروه بن زبير او ③ عمره بنت عبدالرحمن.[9] امام بخارى رحمه الله دَ على بن مدينى رحمه الله نه نقل كړى دى چه دَ قاسم بن محمد رحمه الله دوه سوه احاديث دى.[10]
دَامام بخارى رحمه الله دَ روايت عجيبه انداز: امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې دَ حضرت قاسم رحمه الله څونى عبدالرحمن په واسطه دَ سفيان حديث نقل كولوكښې يوعجيبه انداز اختيارولوسره فرمائيلى

---

[1] حلية الأولياء: ۱۸۳/۲.
[2] التاريخ الكبير: ۱۵۷/۷الجرح والتعديل: ۱۵۸/۷.
[3] حلية الأولياء: ۱۸٤/۲التاريخ الكبير: ۱۵۷/۷ تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳سير أعلام النبلاء: ۵۶/۵.
[4] تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳حلية الأولياء: ۱۸٤/۲تهذيب الكمال: ٤۳۱/۲۳.
[5] الطبقات الكبرى: ۱۹٤/۵تذكرة الحفاظ: ۹۷/۱سير أعلام النبلاء: ۵۵/۵.
[6] كتاب الثقات لابن حبان: ۳۰۲/۵.
[7] تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
[8] سير أعلام النبلاء: ۵٤/۵-۵۳.
[9] الجرح والتعديل: ۱۵۹/۷تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
[10] تهذيب الكمال: ٤۳۰/۲۳سير أعلام النبلاء: ۵٤/۵.

دى: ((حدثنا عبدالرحمن بن القاسم وكان أفضل أهل زمانه، أنه سمع أباه وكان أفضل أهل زمانه)) [۱] مونږ ته حديث بيان كړو عبدالرحمن بن قاسم اوهغه دَ خپلې زمانې دَ غوره خلقونه وو، هغوى دَ خپل پلار قاسم نه واوريده او هغه دِ خپلې زمانې دَ غوره خلقو نه وو.

دَمدينې په فقهاؤكښې شمير: ابوالزناد رحمه الله اوفرمائيل په اهل مدينه كښې اووه لوئى خلق دى (يعنى فقهاء) كله چه په څه مسئله كښې اختلاف كيږى نو په هغوى كښې دَ يوقول اخستې شى په هغوى كښې يوقاسم رحمه الله دي. [۲] يحيىٰ بن قطان رحمه الله فرمائيلى چه دَ مدينې فقهاء لس دى بيا په هغوى كښې دِ قاسم رحمه الله نوم واخستو. [۳] عبدالله بن وهب رحمه الله امام مالك رحمه الله دَ قاسم بن محمد رحمه الله تذكره اوكړه اووئى فرمائيل چه هغه دَ دې امت دَ فقهاؤ نه وو. [۴]

دَ ابن سيرين رحمه الله دَ قاسم رحمه الله حالات معلومولو سره اقتداء كول: امام مالك رحمه الله اوفرمائيل چه كله ابن سيرين رحمه الله بيمار شو او حج له نه شو تللې نو حج له تلونكو خلقو ته به ئى وئيل چه هغوى دې دَ قاسم بن محمد رحمه الله سيرت، لباس وغيره جائزه واخلى اوراديې شى. خلق به واپس راغلل اود قاسم بن محمد رحمه الله (حالات اومعمولات) به ئى بيان كړل نوابن سيرين رحمه الله به دَ قاسم بن محمد رحمه الله اقتداء كوله. [۵]

خيار التابعين: احمدبن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى ((كان من خيار التابعين وفقهائهم)) يوبل ځائى كښې فرمائيلى: ((مدنى، تابعى، ثقة، نزه، رجل، صالح)) [۶] مصعب بن عبدالله بن زبير رحمه الله فرمائى ((القاسم بن محمد من خيار التابعين)). [۷]

تواضع اوعلمى معاملاتوكښې حزم او احتياط: يونس بن بكير رحمه الله وائى چه مونږ ته ابن اسحاق رحمه الله بيان اوكړو چه يو باندچى قاسم بن محمد رحمه الله له راغلو او تپوس ئى اوكړو چه تاسو دَ زيات علم والا ئى كه سالم؟ قاسم بن محمد رحمه الله په جواب كښې اوفرمائيل سبحان الله په مونږ كښې به هريو دَخپل علم مطابق تاته جواب دركړى. يعنى ته چه كومه خبره معلومول غواړې دَهغې باره كښې سوال اوكړه. هغه بيا تپوس اوكړو چه په تاسو كښې اعلم څوك دې؟ هغوى په جواب كښې اووئيل سبحان الله هغه بيا سوال اوكړو نوهغوى په جواب كښې اوفرمائيل هغه يعنى سالم. څه چه څه تپوس كوې نودَ هغه نه اوكړه. دې وړينا كولوسره دَخپل ځائى نه پاسيدو.

ابن أسحاق رحمه الله وائى چه هغوى داخبره ناخوښه كړه چه دا اووائى چه زه دَ زيات علم والا يم خكه چه دا به هم خپل تعريف اوتزكيه وه اودائى هم ناخوښه كړه چه سالم ته اعلم اووائى ځكه چه دا غلط بيانى وه.

---

[۱] كتاب الحج باب الطيب بعد رمى الجمار والحق قبل الإفاضة رقم: ١٧٥٤.

[۲] تاريخ الإسلام: ٣٢٨/٣.

[۳] تاريخ الإسلام : ٣٢٨/٣.

[۴] تهذيب الكمال: ٤٣٣/٢٣ تهذيب التهذيب: ٣٣٤/٨.

[۵] سير أعلام النبلاء: ٥٧/٥ تهذيب الكمال: ٤٣٣/٢٣.

[۶] تهذيب التهذيب: ٣٣٥/٨ سير أعلام النبلاء: ٥٧/٥.

[۷] تهذيب الكمال: ٤٣٣/٢٣ تهذيب التهذيب: ٣٣٥/٨.

ابن اسحاق رحمه الله وائى قاسم رحمه الله د سالم رحمه الله نه د زيات علم والاوو. (١)ايوب رحمه الله وائى چه يحيى د قاسم رحمه الله نه څه تپوس كولوسره واوريدو په جواب كښې به قاسم رحمه الله كله **لاأدري** اوكله **لاأعلم** فرمائيل. يحيى چه كله نور تپوسونه كول شروع كړه نوونې فرمائيل په الله قسم، ته چه څه زمونږ نه پوښتنه كوې مونږ په هغې كښې د هرې خبرې علم نه لرو. (٢)

حماد بن زيد د عبيدالله نه نقل كړى دى چه حضرت قاسم بن محمد رحمه الله به د قرآن پاك تفسير نه كولو. (يعنى احتياط به ئې كولو). (٣) ابوالزناد رحمه الله وائى چه حضرت قاسم رحمه الله صرف ظاهرى څيزونو سره متعلق د سوال جواب وركولو. (٤)

ابن عون رحمه الله وائى حضرت قاسم رحمه الله د چا د سوال د جواب باره كښې څه اووئيل اود هغې نه پس ئې اوفرمائيل چه دا زما رائې ده زه دا نه وايم چه هم دغه حق دى. (٥)

تقدير سره متعلق خبرو اترو كولونه ممانعت او په قدريه باندې لعن كول: عمران بن عبدالله رحمه الله وائى چه بعض خلقو د تقدير باره كښې خبرې كولې حضرت قاسم رحمه الله هغوى ته اوفرمائيل چه كوم څيز الله تعالى نه دې بيان كړې تاسو د هغې باره كښې خبرې اترې مه كوئې. (٦) ابن عمار رحمه الله وائى چه ما قاسم رحمه الله او سالم رحمه الله په قدريه باندې په لعن كولوسره اوريدلى دى. (٧)

د احاديثو په املاء كښې په كثرت سره احتياط: عبدالله بن العلاء رحمه الله وائى حضرت قاسم رحمه الله ته مې عرض اوكړو چه هغوى دې يوڅو احاديث په املاء كولوسره اوليكى. نوهغوى اووئيل د حضرت عمر رضي الله عنه په دوركښې احاديث ډير زيات شوى وو (يعنى خلقو به بغير د احتياط نه د هرې خبرې نسبت د رسول الله صلى الله عليه وسلم طرف ته كولو) حضرت عمر رضي الله عنه خلقو ته د الله تعالى واسطه وركړه چه هغوى دې خپل ليكلې شوې احاديث هغوى له راوړى. خلقو چه به كله خپل ليكلې شوى احاديث هغوى له راوړل نوهغوى د دې د سوزلوحكم وركړو او وئې فرمائيل چه دا د اهل كتابو د كوروالى په شان كوروالي دې. عبدالله وائى چه قاسم رحمه الله د هغې ورځ نه پس زه د احاديثو د ليكلو نه منع كړم. (٨)

يحيى بن سعيد رحمه الله وائى چه حضرت قاسم رحمه الله اود هغوى منكرو به د ماسخوتن نه پس يوېل ته احاديث اورول. (٩)عبدالرحمن ابن ابى الموال وائى چه حضرت قاسم بن محمد رحمه الله به سحر د كورنه جمات ته تشريف راوړلو او دوه ركعته نفل كولوسره به بيا د خلقو په مينځ كښې كيناستلو نوخلقو به د هغوى نه (علمى) سوالونه كول. (١٠)

---

(١) سير أعلام النبلاء: ٥٦/٥حلية الأولياء: ١٨٤/٢.
(٢) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣حلية الأولياء: ١٨٤/٢.
(٣) الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.
(٤) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣ الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥.
(٥) الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.
(٦) الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.
(٧) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.
(٨) سير أعلام النبلاء: ٥٩/٥تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.
(٩) الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.
(١٠) الطبقات الكبرى: ١٨٩/٥تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.

وصيت: افلح بن حميد رحمه الله وائی حضرت قاسم رحمه الله خپل وصيت ليکلوو خت کښې اوفرمائيل چه داد قاسم بن محمد وصيت دې چه هغه ددې خبرې ګواهي ورکوی چه دالله تعالی نه سوا بل څوك معبود نشته دې.([1])

سليمان بن عبدالرحمن وائی قاسم بن محمد رحمه الله (دمرګ په وخت) اوونيل: "ماله زما په دې کپړو کښې کفن راکړئی په کوموکښې چه مونځ کوم يعنی قميص لنګ او څادر. دهغوی خوئی اوونيل پلاره ته خو دوه کپړې هم نه خوښوې (يعنې چه نوې کفن واخستې شي)؟ په جواب کښې اوفرمائيل بچې، دحضرت ابوبکر رضي الله عنه هم دغه شان د دريو کپړو کفن وو اودمړی نه زيات ژوندی سړی د کپړو زيات محتاج وی".([2])خالد بن ابی بکر رحمه الله فرمائی چه قاسم بن محمد رحمه الله وصيت کړې وو چه د هغه په قبردې هيڅ تعمير نه کوی.([3]) يزيد وائی چه زه د قاسم رحمه الله د انتقال په وخت موجود ووم هغه په قُديد کښې وفات شو او په مُشَلّل کښې دفن کړې شو. ددې دواړو ځايونو په مينځ کښې د دريو ميلو برابر فاصله وه. دهغوی خوئی کټ په خپله اوږه باندې کيخودو او روان شو تردې چه مُشَلّل ته اورسيدو.([4])

وفات: د قاسم بن محمد رحمه الله د وفات په کال کښې اختلاف دې ډير اقوال دی. چنانچه ضمره د رجاء بن جميل ايلی نه نقل کړی دی چه د عمر بن عبدالعزيز د وفات نه پس د عبدالملك په دورکښې ۱۰۱هجری يا ۱۰۲هجری کښې وفات شوی.([5])دعبدالله بن عمر عمری رحمه الله ۱۰۵هجری نقل دې.([6])

خليفه بن خياط رحمه الله وائی چه ۱۰۶هجری اواخر يا د ۱۰۷هجری شروع کښې وفات شوی.([7])
حافظ ابن حجر رحمه الله تقريب التهذيب کښې ۱۰۶هجری قول صحيح ګرځولې دې.([8]) هيثم بن عدی اويحيٰی بن بکير نه ۱۰۷هجری روايت دې.([9]) علامه ذهبی رحمه الله الکاشف کښې هم دغه اختيارکړې دې.([10])
واقدی، يحيٰی بن معين، علی بن مدينی، ابوعبيد اوفلاس رحمهم الله نه ۱۰۸هجری قول روايت دې. واقدی وئيلی چه د ۷۰يا ۷۲کالو په عمر کښې وفات شوی. دغه وخت د قاسم بن محمد رحمه الله د ستر ګو نظر هم تلې وو.([11]) عمرالضرير رحمه الله وئيلی چه ۱۰۹هجری کښې وفات شوی.

---

[1]) الطبقات الکبری:۱۹۳/۵.
[2]) سيرأعلام النبلاء: ۶۰/۵الطبقات الکبری:۱۹۳/۵.
[3]) تاريخ الإسلام: ۳۳۰/۳سيرأعلام النبلاء: ۶۰/۵
[4]) الطبقات الکبری:۱۹۴/۵-۱۹۳.
[5]) الثقات لابن حبان: ۳۰۲/۵ التاريخ الکبير: ۱۵۷/۷تهذيب الکمال: ۴۳۵/۲۳-۴۳۴تهذيب التهذيب: ۳۳۵/۸.
[6]) التاريخ الکبير: ۱۵۷/۷سيرأعلام النبلاء:۵۸/۵تهذيب الکمال: ۴۳۵/۲۳تهذيب التهذيب: ۳۳۵/۸.
[7]) تاريخ الإسلام : ۳۳۰/۳سيرأعلام النبلاء:۵۸/۵ تهذيب التهذيب: ۳۳۵/۸ تذکرة الحفاظ: ۹۷/۱.
[8]) تقريب التهذيب:۲۳/۲.
[9]) سيرأعلام النبلاء: ۵۸/۵تهذيب الکمال: ۴۳۵/۲۳تاريخ الإسلام: ۳۳۰/۳.
[10]) الکاشف: ۱۳۰/۲.
[11]) تهذيب الکمال:۴۳۵/۲۳سيرأعلام النبلاء: ۵۸/۵تاريخ الإسلام: ۳۳۰/۳الطبقات لابن سعد: ۱۹۴/۵.

ابن سعد رحمه الله ۱۱۲ هجری نقل کړې دې. (۲) ابوالحسن ابن البراء دَ ابن مدينی نه يو قول دَ ۱۱۲ هجری هم نقل کړې دې. (۳) ليکن علامه ذهبی رحمه الله دَ ابن سعد قول شاذ ګرځولې دې. (۴) دَ نوح بن حبيب نه ۱۱۷ هجری قول مروی دې. (۵) دَدې هم په شاذ کيدو کښې هيڅ تامل نشته.

دَ قاسم بن محمد رحمه الله يو څو قيمتی اقوال: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله فرمانی: ① دَ الله تعالی دَحق پيژندلونه پس جاهل جوړيدو سره ژوند تيرول ډير بهتردی دَهغه سړی نه چه داسې خبره اوکړی دَ کومې چه هغه ته علم نه وی. (۶)

② دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم اختلاف دَ امت دَپاره رحمت دې. (۷)

③ دَ سړی خپل عزت کول دادی چه هغه دې دَ خپل علم دَاحاطه نه بهر څه خبره نه کوی. (۸)

④ بچې دَ هغه څيزونو باره کښې په قسم سره خبره مه کوه دَ کوم چه تاته علم نه وی (۹)

⑤ دَ نوی کپړو دَ مړی نه زيات ژوندی سړی محتاج وی. (۱۰)

عائشة رضي الله عنها: دادَ حضورپاك دَ ټولو نه زياته ګرانه بی بی ام المؤمنين طيبه طاهره اوصديقه کائنات حضرت عائشه صديقه بنت ابوبکر صديق رضي الله عنهما ده. دَدوی مختصر حالات دَ ژوند بدء الوحي دَ دريم حديث لاندې تير شوی دی. (۱۱)

شرح حديث: كان اذا اغتسل من الجنابة: يعنی کله چه به حضورپاك دَ غسل جنابت اراده کوله اغتسل نه دَ غسل کولو اراده مراد ده. (۱۲) لکه دَ امام اسماعيلی رحمه الله په روايت «إذا أراد أن يغتسل» نه صراحت سره معلومه شوې ده. (۱۳)

دعا بشيء نحوالحلاب: يعنی حضورپاك به دَ حلاب په شان يو څيز (لوښې) راغوښتلو. **دعا** په معنی دَ **طلب** دې. **نحوالحلاب** يعنی دَ حلاب په شان به ئی يو لوښې راغوښتلو. (۱۴)

---

[1] تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۵.

[2] تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۵ سير أعلام النبلاء: ۵/۵۸ تهذيب التهذيب: ۸/۳۳۵.

[3] تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۵ سير أعلام النبلاء ۵/۵۸.

[4] سير أعلام النبلاء: ۵/۵۸ تاريخ الإسلام: ۳/۳۳۰.

[5] تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۵.

[6] الطبقات لابن سعد:۵/۱۸۸ تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۳ تاريخ الإسلام:۳/۳۲۹ سير أعلام النبلاء: ۵/۵۷

[7] الطبقات:۵/۱۸۹ تهذيب الكمال:۲۳/۴۳۳ تاريخ الإسلام:۳/۳۲۹ سير أعلام النبلاء: ۵/۶۰

[8] تهذيب الكمال: ۲۳/۴۳۴ سير أعلام النبلاء:۵/۵۷

[9] الطبقات لابن سعد:۵/۱۸۹.

[10] تاريخ الإسلام: ۳/۳۳۰ الطبقات: ۵/۱۹۳.

[11] كشف البارى: ۱/۲۹۵-۲۹۱.

[12] فتح البارى: ۲/۴۸۹ عمدة القارى: ۳/۳۰۴ إرشادالسارى: ۱/۴۹۶.

[13] فتح البارى: ۲/۴۸۹ عمدة القارى: ۳/۳۰۴ الكنزالمتوارى: ۳/۱۹۷.

[14] عمدة القارى:۳/۳۰۴ التوشيح: ۱/۲۴۶ إرشادالسارى: ۱/۴۹۶.

دَعلامه کشمیری رحمه الله تحقیق: نحوالحلاب باندې علامه کشمیری رحمه الله ليکلی دی چه دَ دويم طرق دَ روايت نه معلومه شوه چه حضور پاك بعينه په حلاب نومې لوښي کښې (هم) غسل اوکړو.(١)

په نورو طرق کښې دَ حلاب ذکر: ابوعوانه رحمه الله په خپل مسند کښې دَ ابوعاصم رحمه الله نه دَ يزيد بن سنان رحمه الله په واسطه نقل کړی دی: «كان يغتسل من حلاب»(٢) ابن خزيمه رحمه الله په خپل صحيح کښې هم دغه الفاظ نقل کړی دی.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عيني رحمه الله دَ کلام نه معلوميږی چه نحوالحلاب نه بلحاظ مقدار حلاب لکه چه لوښې مراد دې ځکه چه ابوعوانه رحمه الله دَ ابوعاصم رحمه الله نه نقل کړی دی: «وصفه أبوعاصم بأنه أقل من شبر في شبر» يعنی ابوعاصم رحمه الله دَ دې مقدار دَيويو ليشت اوږدوالی اوپلنوالی نه کم ګرځولې دې.(٤)

دَ ابن حبان رحمه الله په روايت کښې دی: «أشار أبوعاصم بكفيه، حكاية حلق شبريه، يصف به دورة الأعلى» يعنی ابوعاصم رحمه الله په دواړو ورغوو (تلو) سره اشاره اوکړه لکه دَ دواړو لاسونودَ ليشتونه ئې حلقه جوړه کړه دَ پورتنئی دائرې دور اوحلقه کيفيت ئې اوخودلو يعنی حلاب يا دَدې په شان لوښې به داسې وو.(٥)

امام بيهقي رحمه الله سنن کبری کښې دَ حلاب دَ مقدار باره کښې نقل کړی دی: «فإذا هو كقدر كوز، يسع ثمانية أرطال» (٦) يعنی هغه لوښې (حلاب) په مثال دَ اندازې دَ کوزې وو په کوم کښې چه دَ اته رطل اوبو راتلو ګنجائش وو. دَ بيهقي رحمه الله دَ روايت نه معلومه شوه چه دَ حضوراکرم دَغسل په سلسله کښې نقل صاع مقدار هم دَ اتو رطل برابر وو، هم دغه دَ احنافو مذهب دې لکه چه دَ علامه شبير احمد عثماني رحمه الله په حواله سره ماقبل کښې تيرشوی دی.(٧)

دَ غسل دَ اوبو دَ مقدار بيان: علامه عيني رحمه الله او ابن رجب حنبلي رحمه الله ليکلی دی چه دَ حديث باب په بعض طرق کښې راغلی دی: «أنه سئل كم يكفي من غسل الجنابة؟ فحدث بهذا الحديث» يعنی دَ حضرت قاسم رحمه الله نه تپوس اوکړې شو چه دَ جنابت دَ غسل دَپاره څومره اوبه کافي کيږی؟ هغوی په جواب کښې حديث باب بيان کړو لکه چه ابن رجب حنبلي رحمه الله فتح الباري کښې ليکلی دی اود علامه عيني رحمه الله په قول «فأشار إلى القدح والحلاب» يعنی هغوی دَ قدح او حلاب طرف ته اشاره اوکړه. بيا دې دواړو

---

(١) فيض الباري: ١/٤٥٦.
(٢) كتاب الطهارة باب صفة الأواني التى كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة: ١/٢٤٨ رقم: ٨٥٣
(٣) كتاب الوضوء باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء على الميا من قبل المياسر: ١/١٢٢رقم: ٢٤٥.
(٤) مسندأبي عوانة،كتاب الطهارة باب صفة الأواني التى كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة: ١/٢٤٨ رقم: ٨٥٣
(٥) رقم الحديث: ١١٩٧.
(٦) كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ١/٢٨٤رقم: ٨٧٢.
(٧) فتح الملهم: ٣/٧٦.

حضراتو اوفرمائيل چه دَدې نه معلومه شوه چه دلته دَ غسل دَ اوبو دَمقدار بيان دې نه چه دَ خوشبو.([1])

دَعلامه عينى رحمه الله تحقيق: علامه عينى رحمه الله نور فرمائى چه دَمعانى ذوق لرونكى حضرات پوهيږى چه دَ حلاب نه دلته امام بخارى رحمه الله صرف لوښې مراد اخستې دى نه چه څه بل څيز. شراح بغيرد څه فائدې په دې باندې په كثرت سره كلام كړې دې حالانكه دَحديث الفاظ زمونږ دَخبرې دليل دى. ځكه چه په حديث كښې نحوالحلاب الفاظ راغلى دى او نحو دلته دَ مثل په معنى كښې دې اومثل شئ دَهغې غير وى. كه چرې دلته بعينه دَ حلاب طلب كول وې نو بيا كيدې شى چه خبره دَ اشكال قابل وه. خو بعض الفاظ دعا بأناءمثل الحلاب هم دى.([2])

په نحوالحلاب كښې تشبيه په كوم لحاظ سره ده؟: بعض حضراتو ليكلى دى چه نحوالحلاب كښې تشبيه په لحاظ دكيفيت مافى الاناء هم كيدې شى چه ځنګه دَ حلاب پيښو لشلو لوښې سره دَ حضورپاك غسل كول ثابت دى چه په هغې كښې اوبه اچول او غسل كول باوجود دَ پيښو دَ اثراتو ښكاره كيدو صحيح دې. دغه شان دَاورو اغږلو هغه لګن (لوښې) سره هم دَحضورپاك غسل كول ثابت دى په كوم كښې چه دَاورو اثرات موجود وو. چنانچه مسند احمد كښې «باب فى حكم الماء متغير بطاهر أجنبى عنه» لاندې دَدې په ثبوت كښې دوه احاديث ذكر كړې شوى دې په كوم اندې چه په حاشيه كښې دَ الاحكام لاندې اوليكلى شو چه احاديث الباب نه جواز دَ طهارت دَ حكم دَداسې اوبو نه معلوم شو په كوم كښې چه يواجنبى پاك څيز ملاؤ شوې وى او په دې سره په اوبوكښې تغير هم راغلې وى په دې شرط چه دغه بدلون معمولى وى او په دې سره اوبه دَ خپل حدود او وصف نه خارج نه شى اوهم دغه دَ مالكيه نه بغير دَ باقى ائمه مجتهدين مذهب دې صرف مالكيه دَدې قائل نه دى چه داسې اوبه پخپله خو پاكې دى مګر مطهر (پاكونكې) نه دى.([3]) په دې توجيه سره دعا بحلاب او دعا بنحو حلاب دَدوارو غرض يوكيږى.([4])

دَ الحلاب وغيره لغوى تحقيق: دَ الحلاب لغت كښې حلب يحلب (باب نصر) نه مصدردې جمع حُلَبٌ راځى. دَ پيښو او پيښولشلو لوښى ته وائى ([5])مراد ترې نه هم لوښې دې.

علامه كرمانى رحمه الله دَ علامه جوهرى رحمه الله په حواله سره ليكلى دى چه المَحْلَبُ دَ ميم او لام فتحه سره يو بوټې او دوائى ده دَ كوم نه چه خوشبوئى تياريږى او الحُلْبَةُ دَ حاء په ضمه سره معروف دانه ده يعنې ميتهى چه دَ تركارئى په توګه هم پخولې شى او دَ دوائى په توګه هم استعمالولې شى. (دَدې جمع حُلَب راځى)([6])

---

[1] عمدة القارى:۳/۳۰۵-۳۰۴ فتح البارى: ۱/۱۵٤.

[2] عمدة القارى: ۳/۳۰۵.

[3] الفتح الربانى مع بلوغ الأمانى: ۱/۲۱٤-۲۱۳.

[4] أنوار البارى: ۹/۱۹۹-۱۸۹.

[5] لسان العرب: ۳/۲۷۸،۲۷۵القاموسالوحيد كامل ص: ۳۶۶.

[6] لسان العرب: ۳/۲۸۰لغات كشورى ص: ۱۵۷فيروزاللغات ص: ۲۷٤.

اَلْحُلَب دَ حاء په ضمه اوتشديد لام سره يوقسم بوټي دي كوم چه طبيبان عمومًا په دوائي كښې استعمالوى. ابوزيد اصمعي اوونيل چه حلب په زمكه باندې كوړ اوږ خور شوې يو ځيلنى ته وائي كوم چه مات كړې شى نودهغې نه دَ پينو په شان څه څيز راوځى. سقاء حُلبي دَدې نه دې يعنى حُلبي مشكيزه كومه چه په دې بوټي باندې رنګ كړې شوى وى.(١) ابن منظور افريقي دَ امام ابوحنيفه رحمه الله او ابوزياد نه هم دَ حُلب وضاحت نقل كړې دې.(٢)

حَبُّ الْمَحْلَب فارسي كښې پيوند مريم او هندى كښې گيونى، كيلا، كيلي، دانه په شان سركابلى، ډير خوشبودار (تخم ته وائى) دا تخم اكثر په خوشبياتو كښې ملاووهى اودَدې نه تيل هم جوړوى.(٣) هم دَدې نه جوړې شوې خوشبوئى ته عربى كښې دې طرف ته منسوب كولوسره اَلْمَحْلِيَّةُ وئيلى شى.(٤)

قوله: فأخذ بكفيه فبدأ بشق رأسه الأيمن ثم الأيسر: بيابه حضورپاك خپل لاس (دواړه لاسونه) سره لپې ډكول اودَ سر په ښى طرف نه به ئى شروع كوله بيابه ئى په ګسه حصه باندې اچولې. **بكفه** په عام نسخوكښې مفرد مروى دې خو دَ كشميهنى په روايت كښې **بكفيه** تثنيه سره نقل شوې دې. (٥)امام مسلم رحمه الله او ابوداؤد رحمه الله هم دَ حلاب والاروايت كښې **كفيه** هم تثنيه نقل كړې ده. (٦)**فقال بهما** كښې تثنيه ضمير هم دَ كفيه تثنيه كيدو په صحت باندې دلالت كوى.(٧)

دَ رواياتو نه دَ دريمه لپه اخستلو ثبوت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى دى چه امام مسلم رحمه الله په حديث حلاب كښې لفظ الأيسر نه پس ثم أخذ بكفيه الفاظ زياتى نقل كړى دى دَ كوم نه چه دَحضورپاك دَ دريمې لپې اخستلو طرف ته اشاره كيږى لكه چه دَابوعوانه دَ روايت نه دَدې صراحت كيږى.(٨)

قوله: فقال بهما على رأسه: يعنى حضورپاك په خپلو دواړو لاسونو سره په خپل سر مبارك باندې اوبه واچولې. دَ فقال بهما مطلب دلته دادې چه حضورپاك دَ خپلو دواړو لاسونو اوبه په خپل سرباندې راواړولې يعنى وئى بهيولې. دلته دَ قول په فعل باندې اطلاق كړې شوې دې يعنى قال (قول) وئيلو سره بهيول (فعل) مراد اخستې شوې دې.(٩)

---

(١) شرح الكرماني:١٢١/٣ الصحاح ص: ٢٥٤.
(٢) لسان العرب:٢٨٠/٣.
(٣) خزائن الأدوية: ١٥/٤ بحواله انوارالبارى:٢٠٤/٩.
(٤) لسان العرب: ٢٨٠/٣.
(٥) فتح الباري:٤٨٩/٢ عمدة القاري:٣٠٥/٣ إرشادالساري: ٤٩٦/١.
(٦) صحيح مسلم كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ٧٢٥ سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم الحديث: ٢٤٠.
(٧) عمدة القاري:٣٠٥/٣ إرشادالساري:٤٩٦/١.
(٨) فتح الباري:٤٨٩/٢.
(٩) عمدة القاري:٣٠٥/٣ تحفة الباري:٢٢٣/١.

په غير كلام باندې دَ قول اطلاق: علامه ابن الاثير رحمه الله ليكلى دى چه ابنِ منظور افريقى رحمه الله او علامه عينى رحمه الله هم نقل كړى دى چه په عربوكښې ډيره توسع ده چه هغوى دَ قول په ذريعه دَ ټولو افعالو تعبير كوى او په غير كلام باندې هم دَدې اطلاق كوى. چنانچه دَ لاس نه دَ نيولو دَپاره **قال بيده** وائى او په خپو تګ ته **قال برجله** وائى او په سترګوسره دَ اشاره كولو دَپاره **قالت له العينان** وائى لكه چه شاعر وائى: **قالت له العينان سمعاً وطاعة**

يعنى سترګو هغه ته اشاره اوكړه او لسان حال ته ئى اووئيل چه ستا هره خبره به اورو او اطاعت به كوو.

په لاسونوسره اوبه بهيول او لامبلو دَپاره به وائى **قال بالماء على يده** اودَ كپړې اوچتولودَپاره به **قال بثوبه** وائى **قال** دَهغوى په ټولو معانو باندې اطلاق په توګه دَ مجاز او توسع كيږى. (١)

دَقال په معانى كثيره كښې استعمال: غرض **قال** معانى كثيره دَپاره راځى مثلاً **قال** په معنى **أقبل، مال، استراح، ذهب، غلب، أحبّ، حكم** وغيره، علامه عينى رحمه الله فرمائى چه ما په خاص توګه اهل مصر اوليدل چه هغوى **قال** په خپلو ډيرو محاوراتوكښې استعمالوى. چنانچه په همسا سره دَ وهلودَپاره وائى **أخذ العصا وقال به** او دَ لباس اغوستلو دَپاره وائى **أخذ ثوبه وقال به عليه**. كلام عرب تتبع كونكې **قال** دَهغوى په مختلفو معانوكښې دَ استعمال نه به واقف وى. (٢)

دَ قال په نورو معانو كښې دَ استعمال ثبوت دَ الفاظ حديث نه: حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَ قال نورو معانو كښې استعمال دَ احاديثونه هم ثابت كړې دې. چنانچه علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په يوحديث كښې رفع ثوب دَپاره "**قال بثوبه**" الفاظ راغلى دى. (٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله بخارى شريف كښې ائينده راتلونكې **باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة** كښې دَ حضرت ميمونه رضى الله عنها دَ روايت الفاظ «**قال بيده الأرض**» لاندې ليكلى دى چه دا «**من قبيل إطلاق القول على الفعل**» دې ځكه چه هم دَدې **كتاب الغسل** ا تلسم نمبر باب: **نفض اليدين من الغسل عن الجنابة** كښې هم دَ حضرت ميمونه رضى الله عنها په روايت كښې «**فقال بيده الأرض**» په ځائى «**فضرب بيده الأرض**» الفاظ مروى دى. دَكومې نه چه معلوميږى چه دَدې قال نه ضرب فعل مراددې. (٤) دغه شان حديث **لا حسد إلا فى اثنتين** كښې دَ قرآن كريم تلاوت كونكى باره كښې فرمائى «**لو أوتيت مثل ما أوتى هذا لفعلت مثل ما يفعل**» يعنى «**لتلوت مثل ما يتلو** هم دَ دې قبيل نه دې». (٥)

---

(١) النهاية: ٥٠٢/٢ لسان العرب: ٣٥٤/١١ عمدة القارى: ٣٠٥/٣.

(٢) عمدة القارى: ٣٠٥/٣ النهاية: ٥٠٢/٢.

(٣) الحديث أخرجه أحمد فى مسنده، مسند أبى هريرة رضى الله عنه: ٢١٦/١٥ رقم: ٩٣٦٦ وأخرج ابن ابى شيبة فى مصنفه فيما نحن بصدده عن ابن سيرين فى كتاب الصلاة [باب] أن يمسح جبهته رقم: ٤٧٥٦. عمدة القارى: ٣٠٥/٣.

(٤) رقم الروايتين: ٢٥٩، ٢٧٦.

(٥) والحديث أخرجه البخارى فى صحيحه إلا أنه قال: "ليتنى" مكان "لو" و "عملت مكان "فعلت" والمعنى واحد كتاب فضائل القرآن باب اغتباط صاحب القرآن رقم: ٥٠٢٦ ويتكرر أيضاً برقم: ٧٢٣٢، ٧٥٢٨. فتح البارى: ٤٩٠/٢.

قوله: علیٰ رأسه: دَ بعض حضراتو په روایت کښې لفظ وسط اضافه ده. چنانچه ابوذر، ابوالوقت، اصیلي او ابن عساکر روایت کښې «علی وسط رأسه» الفاظ دی.[1]

دَ لفظ وسط تحقیق: په حاشیه بخاری شریف کښې دَ حل اللغات لاندې لیکلي شوی دی چه وَسَط (په فتح دَ سین) هغه څیزته وائی کوم چه په مینځ کښې وی او وَسْط (په سکون دَ سین) پخپله مینځ ته وائی.[2]

علامه جوهری رحمه الله فرمائی: «جلستُ وسْطَ القوم بالتمکین، لأنه ظرفٌ، وجلستُ فی وسَطِ الدار بالتحریك، لأنه اسمٌ، وکل موضع صَلُحَ فیه "بَیْنَ" فهو وسْط، وإن لم یصلح فیه "بَیْنَ" فهو وسَط بالتحریك وربما سکن ولیس بالوجه».[3] په رومبی مثال کښې وسْط (په سکون دَ سین) ظرف او په دویم مثال کښې وسَط (په فتح دَ سین) اسم دې. اوهرهغه ځائی چرته چه دَ "بین" راتلل صحیح وی نوهغه وسْط (په سکون) سره دې او چرته چه بین راتلل صحیح نه دی نوهغه وسَط (په فتح) دې اوکله دا بغیردَ څه وجې نه هم ساکن استعمالولي شی.

ابن اثیر رحمه الله لیکلی دی «الوسْط بالسکون، یقال فیما کان متفرّق الأجزاء غیرَ متصل، کالنّاس، والدوابّ وغیر ذلك».[4] یعنی هرهغه څیز چه غیرمتصل او متفرق الاجزا وی نودهغې دَ پاره لفظ وسْط (په سکون) استعمالولي شي لکه الناس الدواب وغیره.

علامه عینی رحمه الله دَدې ډیر مثالونه ورکړی دی مثلاً لفظ قلاده (هار) متفرق الاجزا دې نودَدې دَپاره وئیلی شی «انظر هذه الیاقوتة وسْط القلادة» دغه شان لفظ حلقه اوقوم هم متفرق الاجزا دی نووئیلی شی «لا تقعد وَسْط الحلقة ووَسْط القوم» اوکه چرې هغه څیز متصل الاجزا او غیر متفرق وی نودهغې دَپاره وَسَط (په فتح سره) استعمالولي شی لکه الدار، الرأس وغیره، لهذا دَ رأس یعنی سرپاره کښې وئیلی شي «احتجم وَسَط رأسه» اودَ دار پاره کښې وائی «قعد وَسَط الدار».[5]

وسْط او وَسَط یوشان معنې والا دی: امام فراء رحمه الله وائی چه ما دَ یونس نه واوریده چه وَسْط او وَسَط دواړه دَ یو شان معنې دی اوبعض کوفیانو هم یوګرخولی دی. نور وائي دا دواړه په توګه دَظرف او اسم هم استعمالولي شی.[6] علامه ابن اثیر رحمه الله نقل کړی دی چه دا دواړه دَ یوبل په ځائی راځی لکه چه هم دغه خبره ډیره مناسب ده.[7]

---

[1] إرشادالساری: ۴۹۶/۱ تحفة الباری: ۲۲۳/۱.
[2] ص: ۴۰ قدیمی کتب خانه کراچی.
[3] النهایة: ۸۴۷/۲
[4] الصحاح للجوهری ص: ۱۱۳۸ فتح الباری: ۴۸۹/۲.
[5] عمدة القاری: ۳۰۵/۳.
[6] عمدة القاری: ۳۰۵/۳.
[7] النهایة: ۸۴۸/۲.

په حدیث کښې وَسَط په فتح دَسین دې: اکثر شراح په زیر بحث حدیث کښې لفظ وَسَط مفتوح السین گرځولې دې. (۱)ځکه چه رأس غیرمتفرق او متصل الاجزا دې. ابن ملقن رحمه الله داقول دَ ابن التین رحمه الله طرف ته منسوب کړې دې اودَدې دَ مفتوح کیدو وجه ئې اسم کیدل گرځولې دی.(۲)

دَحدیث نه مستنبط شوې امور: دَحدیث باب نه دا امورمستنبط کیږی① دَغسل کونکی دَپاره مستحب دی چه هغه دې دَ اول نه دَغسل والا دَ اوبو لوښې تیار اوساتی دې دَ پاره چه دې سره غسل اوکړی.(۳)

② پاکی حاصلولوکښې دَ ښی طرف نه شروع کول مستحب دی. ابن خزیمه رحمه الله په خپل صحیح کښې «تیامن فی التطهر» په استحباب باندې دې الفاظو سره ئې ترجمه قائم کړې ده. «باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء علی المیامن قبل المیاسر» (۴)امام بیهقی رحمه الله «باب استحباب البدایة فیه بالشق الأیمن» په الفاظو سره ترجمه قائم کړې ده.(۵)

③ دَ سر ښې حصه او بیا گس طرف اوبیا دَ سر په مینځ اوبه بهیول مستحب دی.(۶)

④ دَحدیث الفاظ «کان النبی صلی الله علیه وسلم» په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضورپاک ﷺ په دې عمل باندې همیشه والې فرمائیلې دې.(۷)

⑤ دَدې حدیث نه معلومه شوه چه حضورپاک ﷺ په سرباندې په درې لپې اوبو بهیولو باندې اکتفا اوکړه او هغه کافی کیږی.(۸) ابن حبان رحمه الله په دَې مناسبت سره «ذکر وصف الغرفات الثلاث التی وصفناه للمغتسل من الجنابة» ترجمه قائم کړې دې.(۹)

⑥ دَغسل په وخت خوشبوئی استعمالول.(۱۰)

۷-باب: اَلْمَضْمَضَةِ وَالْاِسْتِنْشَاقِ فِی الْجَنَابَةِ

په غسل جنابت کښې غرغره کول او پوزه کښې اوبه اچول

دَ ترجمه مقصد: په غسل جنابت کښې مضمضه او استنشاق باره کښې اختلاف دې. امام بخاری رحمه الله دا مسئله بیانوی. چنانچه امام ابوحنیفه رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی چه مضمضه

---

(۱) فتح الباري: ۴۸۹/۲ عمدة القاري: ۳۰۵/۳إرشاد الساري: ۴۹۶/۱.

(۲) التوضیح لشرح الجامع الصحیح: ۵۶۷/۴.

(۳) عمدة القاري:۳۰۵/۳.

(۴) صحیح ابن خزیمه: ۱۲۲/۱.

(۵) السنن الکبری: ۱۸۴/۱.

(۶) عمدة القاري:۳۰۵/۳.

(۷) عمدة القاري:۳۰۵/۳.

(۸) فتح الباري:۴۸۹/۲.

(۹) صحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان: ۵۶۹/۳.

(۱۰) شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱الشرح المیسر للصابونی: ۳۲۹/۱.

اواستنشاق په غسل جنابت کښې واجب دی خودَ امام مالک رحمه الله او امام شافعی رحمه الله په نیز سنت دی.(۱)

دَ مذاهب نور تفصیل به دَ حدیث لاندې راځی. (إن شاء الله تعالى).

دَ علامه ابن بطال رحمه الله رائې: علامه ابن بطال لیکلي دی چه مضمضه او استنشاق په غسل جنابت کښې سنت دی ځکه چه دا دواړه دَ اودس اجزا دی اودَ علماؤ په دې خبره باندې اجماع ده چه دَ غسل جنابت نه وړاندې اودس کول واجب نه دې اوکله چه اودس کول واجب نه دی نودَدې اجزاء او توابع یعنی مضمضه اواستنشاق به هم واجب نه وی او په حدیث باب کښې حضرت میمونه رضی الله عنها دَ حضورپاك په غسل کښې چه دَ کومې مضمضه او استنشاق نقل کړې دې هغه سنت دې. ځکه چه حضورپاك به تولو عباداتو کښې کمال او افضل باندې عمل لازمی گرځولو.(۲) علامه کرمانی رحمه الله هم دَ ابن ملقن رحمه الله اوعلامه ابن بطال رحمه الله رائې نقل کړې ده.(۳)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه علامه ابن بطال رحمه الله وغیره دَ حدیث باب نه په غسل جنابت کښې دَعدم وجوب مضمضه اواستنشاق استنباط کړې دې. ځکه چه دَدې نه پس راتلونکې «باب: مسح اليد بالتراب لتكون أنقى» کښې دَحضرت میمونه رضی الله عنها روایت کښې دی چه حضورپاك دَ مونځ والااودس اوفرمائیلو. دې نه معلومه شوه چه په حدیث باب کښې هم مضمضه او استنشاق هم دَاودس والا وو او په دې خبره باندې اجماع شوې ده چه په غسل جنابت کښې اودس واجب نه دې او مضمضه اواستنشاق توابع دَ اودس نه دی. کله چه اودس په غسل کښې ساقط شو نودَدې توابع هم ساقط شو او په حدیث باب کښې دَ حضورپاك مضمضه اواستنشاق په فضل اوکمال باندې محمول دې.(۴)

دشاه ولی الله رحمه الله اوګنګوهی رحمه الله توجیه: شاه ولی الله رحمه الله فرمائی «يعني إنهما مطلوبان في الشرع، إمّا على سبيل الوجوب وإمّا على وجه السنة»(۵) امام بخاری رحمه الله داخودل غواړی چه مضمضه او استنشاق په شریعت کښې مطلوب دی یا خوعلی سبیل الوجوب او یا علی سبیل السنة. ګنګوهی رحمه الله فرمائی: «إنهما ثابتان بالسنة، فمن آخذ بوجوبهما ومن ذاهب إلى سنيتهما»(۶) دَامام بخاری رحمه الله مقصد داخودل دی چه دا دواړه دَ سنت نه ثابت دی بعض ورته واجب وائې او بعض دَ سنتو قائل دی.

دَعلامه عینی رحمه الله وغیره توجیه: علامه عینی رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله وغیره لیکلی دی چه، دَامام بخاری رحمه الله مقصد دَدې باب نه په غسل جنابت کښې دَ مضمضه او استنشاق دَ حکم بیان کول

---

(۱) أوجز المسالك: ۵۰۳/۱، مختصر اختلاف العلماء: ۱۳۵/۱.

(۲) شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱.

(۳) شرح الكرمانی: ۳/۱۲۳-۱۲۲ التوضيح: ۵۶۸/۴.

(۴) فتح الباری: ۴۹۰/۲.

(۵) شرح تراجم أبواب البخاری ص: ۱۸.

(۶) لامع الدراری مع الكنز المتواری: ۲۰۱/۳ الأبواب والتراجم ص: ۶۰

دی چه آیا دا واجب دی که سنت؟ [1] دَشیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې هم دغه ده چه دا یو مختلف فیها مسئله ده په دې وجه ئې مستقل باب قائم کړې دې. [2]

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره باندې رد: علامه عینی رحمه الله وغیره فرمائی دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن بطال وغیره دَ قول نه استدلال صحیح نه دې ځکه چه حدیث باب مستقل حدیث دې. په دې کښې دَ مضمضه او استنشاق صراحت دې. دَ راتلونکی باب حدیث سره دَدې هیڅ تعلق نشته دې.

بیا حضورپاك کله هم دا دواړه نه دی ترك کړی کوم چه دَ مواظبت دلیل دې او په مواظبت سره وجوب ثابتیږی اودَ مواظبت دلیل دَحضورپاك ﷺ نه دَدې ترك نه نقل کیدل دی. باقی پاتې شوه خبره دَ اودس دَ سقوط نودَ اودس قصدی سقوط دَ اودس ضمنی سقوط ته مستلزم نه دې. بهرحال یوخودَدې ترك نقل نه دې.

اودویم نص یعنی ﴿ وَاِنۡ كُنۡتُمۡ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوۡا ﴾ هم دَدې په وجوب باندې دلالت کوی. [3]

دَ ابن بطال دَ اجماع دَدعوی حیثیت: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله وغیره لیکلی دی چه ابن بطال رحمه الله کومه دَ اجماع دعوی کړې ده او حافظ ابن حجر رحمه الله دا بغیردَ څه نقد نقل کولو نه سکوت اختیارکړې دې هغه محل نظر دې ځکه چه دَ ابوثور او داؤد ظاهری په دې باره کښې اختلاف دې چه هغوی په غسل کښې اودس واجب گرځولې دې. بعض حضرات وائی که چرې هغه عمل موجب دَ جنابت کیدو سره موجب حدث هم وی نو بیا په غسل کښې اودس کول واجب دی. [4]

دَامام احمد رحمه الله په یوروایت کښې دی چه په غسل کښې ضمناً دَ اودس نیت به کافی نه وی بلکه دَ غسل نه وړاندې یا روستو په مستقل توگه اودس کول ضروری دی اودَ امام شافعی رحمه الله دَ دوو اقوالونه هم یوهم دغه شان دې. [5] دَ داؤد ظاهری ابوثور امام احمد او امام شافعی رحمهم الله په یو روایت کښې دَ ابن بطال رحمه الله دَ نقل کړې شوې اجماع خلاف دې. په دې وجه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دا دَ استدلال په توگه باندې پیش کول صحیح نه دی. حالانکه حافظ صاحب رحمه الله ((باب الوضوء قبل الغسل)) لاندې پخپله دَ داؤد ظاهری او ابوثور دَ اختلاف دَ وجې نه دَ ابن بطال دعوی دَ اجماع مردود گرځولې ده. [6]

دَ امام بخاری رحمه الله رجحان: مضمضه او استنشاق فی الغسل دَ امام بخاری رحمه الله په نیز څه حیثیت دې؟ آیا هغه دې ته سنت وائی که واجب؟ دَ دې وضاحت کولوسره شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی:

---

[1] عمدة القاری: ۳۰۵/۳ارشادالساری: ۴۹۶/۱.
[2] تقریربخاری: ۸۳/۲سراج القاری: ۱۹۷/۲.
[3] عمدة القاری: ۳۰۶/۳حاشیة السندی علی الصحیح: ۵۷/۱.
[4] الکنزالمتواری: ۲۰۲/۳حاشیة التوضیح: ۵۶۸/٤.
[5] المغنی لابن قدامة: ۱۳۹/۱الکنزالمتواری:۲۰۲/۳.
[6] فتح الباری: ٤۷۶/۲.

"دَ امام بخاری رحمه الله صرف مضمضه او استنشاق دَپاره دا ترجمه قائم کول دَهغوی په دې رحجان باندې دلالت کوی چه په غسل جنابت کښې دَ مضمضه او استنشاق کوم حیثیت دې هغه په اودس کښې نه دې. دَ امام بخاری رحمه الله دَدې رحجان ثبوت دَهغه دَ قائم کړې شوې تراجم نه ملاویږی. کتاب الغسل کښې دَ ټولو نه اول ئې دا ترجمه قائم کړه چه دَ غسل شروع دَ اودس نه کول پکار دی.

په دې ترجمه کښې حرم رسول صلی الله علیه وسلم حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها روایت بیان کړو چه کله به حضور پاک دَ جنابت غسل فرمائیلو نو په شروع کښې به ئې خپل دواړه لاسونه وینځل «ثم یتوضأ کما یتوضأ للصلاة» بیابه ئې اودس کولو لکه څنګه چه به ئې دَ مانځه دَ پاره اودس کولو او په اودس کښې مضمضه او استنشاق شامل کیدل ښکاره دی. اوس امام بخاری رحمه الله دَدې نه پس «باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» ځان له قائم کړو. که چرې په غسل جنابت کښې هم دَ مضمضه اواستنشاق حیثیت دَهغوی په نیز هم هغه دې کوم چه په اودس کښې دې نودَ جدا ترجمه قائم کول ضروری نه وو. په اودس کښې دَدې حیثیت دَ سنت او غسل کښې دا دواړه څیزونه واجب اومستقلاً مطلوب دی". (١)

الحديث الأول

۲۵۹ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنَا مَيْمُونَةُ قَالَتْ: «صَبَبْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُسْلًا، فَأَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى يَسَارِهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ الأَرْضَ فَمَسَحَهَا بِالتُّرَابِ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ، وَأَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أُتِيَ بِمِنْدِيلٍ فَلَمْ يَنْفُضْ بِهَا» [حديث باب ر: ۲۴۶] (٢)

---

(١) فضل الباري: ٢/٤٣٤-٤٣٣.

(٢) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ٢٤٩ وفي باب الغسل مرة رقم الحديث: ٢٥٧ وفي باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ٢٥٣ وفي باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى رقم الحديث: ٢٦٠ وفي باب تفريق الوضوء والغسل بنحوه مختصراً رقم الحديث: ٢٦٥ وفي باب من توضأ في الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم الحديث ٢٧٤ وفي باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث: ٢٧٦ وفي باب التستر في الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ٢٨١ وأخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ٧٢٢ وأبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم الحديث: ٢٤٥ والترمذي في سننه في كتاب الطهارة باب ماجاء في الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً وقال: هذا حديث حسن صحيح، رقم الحديث: ١٠٣ والنسائي في سننه في كتاب الطهارة باب غسل الرجلين في غير المكان الذي يغتسل فيه رقم الحديث: ٢٥٢ وأيضاً في كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه مختصراً رقم الحديث: ٤١٨ وأيضاً في باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحديث: ٤١٩ وأيضاً في باب الاستتار عند الغسل رقم الحديث: ٤٠٨ وأخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الطهارة باب المنديل بعد الوضوء رقم الحديث: ٤٦٧ راجع جامع الأصول رقم: ٥٣٢١ وتحفة الأشراف: رقم: ١٨٠٦٤.

ترجمه: مونږ ته عمر بن حفص بن غياث بيان اوكړو، اووئيل مونږ ته زما پلار، مونږ ته اعمش وئيل ماته سالم بن ابى الجعد، هغه دَ كريب نه هغه دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړى هغه اووئيل چه مونږ ته حضرت ميمونه رضي الله عنها بيان كړو چه ما دَ حضور اكرم ﷺ دَپاره دَغسل اوبه (په يولوښى) كښې واچولې نو حضورپاك په خپل ښى لاس سره په كس لاس باندې اوبه واچولې او دواړه لاسونه ئى اووينځل. بيا حضورپاك خپل شرمګاه اووينځل بيا خپل لاس په زمكه باندې اووهلو او دائى په خاوره باندې اومږلو بيائى (اوبوسره) اووينځلو بيائى غرغرې اوكړې بيائى پوزه كښې اوبه واچولې بيائى خپل مخ مبارك اووينځلو او په سرباندې اوبه اوبهيولې. بيا حضورپاك دَهغه ځائى نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئى اووينځلې. بيا دَحضورپاك په خدمت كښې رومال راوړلې شو نوحضورپاك (په دې رومال سره دَ خپل اودس اندامونه) اوچ نه كړل.

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث::

نوم او دَ نسب سلسله: داعمر بن حفص بن غياث (دَ غين كسره سره) بن طلق ابن معاويه نخعى كوفى دې. ابوحفص دَ دوى كنيت دې.(1)

اساتذه حديث: هغوى دَحديث روايت دَخپل پلار حفص بن غياث، سُكَين بن مكبر عجلى، عبدالله بن ادريس، عبدالله بن خراش حوشبى، عثّام بن على عامرى او ابوبكر بن عياش رحمهم الله نه كوى.(2) عمر بن حفص په عام توګه دَ خپل پلار حفص بن غياث نه روايت نقل كوى. ائمه حديث هم دَ ده نه هم دَ ده دَ پلار په واسطه روايات نقل كړى دى.(3)

تلامذه: امام بخارى رحمه الله او امام مسلم رحمه الله خوبغيردَ څه واسطه دَ هغوى نه روايت نقل كوى. خوامام ابوداؤد رحمه الله امام ترمذى رحمه الله اوامام نسائى رحمه الله په واسطه دَ محمدبن ابى الحسين سمنانى دَ عمر بن حفص نه روايت كوى. (4)

دَدې نه علاوه دَ عمر بن حفص رحمه الله دَ حديث روايت نقل كونكوكښې ابوشيبه ابراهيم بن ابى بكر ابن ابى شيبه، ابراهيم بن يعقوب جوزجانى، احمد بن ابراهيم دورقى، احمدبن يوسف سُلَمى، اسماعيل بن عبدالله اصبهانى، سليمان بن عبدالجبار بغدادى، عباس بن ابى طالب، ابواسامه عبدالله بن اسامه كلبى، عبدالله بن عبدالرحمن دارمى، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى، ابوحاتم محمدبن ادريس رازى، محمدبن حسين مُتينى، محمد بن ابى الحسين سمنانى، محمد بن عثمان بن كرامه، محمدبن على بن ميمون رقى، محمدبن ابى غالب قُميسى، محمدبن يحيى بن فارس

---

1) الطبقات الكبرى: ٤١٣/٦التاريخ الكبير: ١٥٠/٦رقم الترجمة: ١٩٤٤الجرح والتعديل:١٢٦/٦ رقم الترجمة: ٥٤٤الثقات لابن سعد: ٤٤٥/٨تهذيب الكمال:٣٠٥/٢١-٣٠٤ رقم الترجمة: ٤٢١٧سيرأعلام النبلاء: ٦٣٩/١٠رقم الترجمة: ٢٢٣تاريخ الإسلام: ١٠٦/٦ رقم الترجمة: ٦٣٤٩تهذيب التهذيب: ٤٣٥/٧رقم الترجمة:٧١٣تقريب التهذيب: ٧١٤/١رقم الترجمة: ٤٨٩٦الكاشف: ٥٦/٢ رقم: ٤٠٣٨تحرير تقريب التهذيب: ٦٩/٣رقم الترجمة٤٨٨.

2) تهذيب الكمال: ٣٠٥/٢١تهذيب ا لتهذيب: ٤٣٥/٧تاريخ الإسلام: ١٠٦/٦.

3) سيرأعلام النبلاء: ٦٣٩/١٠تاريخ الإسلام: ١٠٦/٦.

4) تهذيب التهذيب: ٤٣٥/٧ سيرأعلام النبلاء: ٦٣٩/١تاريخ الإسلام:١٠٦/٦.

ذُهلی، محمدبن یحیی بن کثیر حزانی، موسی بن سعید دندانی، هارون بن عبدالله الحمال اویعقوب بن سفیان رحمهم الله شامل دی. [1]

دَ ائمه جرح والتعدیل توثیقی اقوال: امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "ثقة".[2] امام عجلی رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله فرمائی "ثقة".[3] ابن شاهین په کتاب الثقات کښې نقل کړی دی چه امام احمد رحمه الله فرمائی "صدوق".[4] امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چه زه عُمر بن حفص رحمه الله (نه دَ روایت په غرض دَ هغه کورته لاړم) لیکن ماته دَهغه نه دَ روایت موقع ملاؤنه شوه.[5] علامه ذهبی رحمه الله فرمائی "کان من العلماء الأثبات".[6]

دَ ابن حبان رحمه الله مبهم جرح: ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې تذکره کړې ده اومبهم جرح کولو سره ئی لیکلی دی «ربما أخطاء»[7] حافظ ابن حجرعسقلانی رحمه الله تهذیب التهذیب [8] کښې دَ ابن حبان رحمه الله «ربما أخطاء» بغیردَ تبصرې نه نقل کولونه پس دَ نورو علماؤ توثیقی اقوال نقل کړی دی خو په تقریب التهذیب کښې لیکلی دی «ثقة ربما وهم».[9]

دَ ابن حبان رحمه الله او ابن حجر رحمه الله دَ قول حقیقت: دَحافظ ابن حجر رحمه الله دا کلام «ربما وهم» دَ ابن حبان رحمه الله قول «ربما أخطاء» نه ماخوذ دې. دَ ابن حبان رحمه الله اوحافظ صاحب رحمه الله دَدې مبهم جرح هیڅ اعتبار نشته دې. دَ شیخین امام بخاری او امام مسلم رحمهم الله دَهغه نه روایت کول پخپله دَهغوی توثیقی دلیل دې. او امام ابوحاتم رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله غوندې ائمه متشددین دَهغوی مطلقًا توثیق کړې دې لهذا هم مطلقًا توثیق معتمد اومعتبردې نه چه دَابن حبان او حافظ صاحب مبهم جرح ځکنی دَ انبیاء کرام علیهم السلام نه علاوه کوم یو نفس بشر دې چه دَ خطا او وهم نه خالی دې.[10]

وفات: ابن سعد رحمه الله لیکلی دی چه عمر بن حفص رحمه الله په کوفه کښې دَ ابواسحاق معتصم بالله دَ خلافت په زمانه کښې ربیع الاول ٢٢٢هجری کښې انتقال شوې.[11] رحمه الله رحمةً واسعةً.
دَ امام بخاری رحمه الله ابن حبان رحمه الله علامه ذهبی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله نه هم دَ وفات کال ٢٢٢هجری نقل دې.[1]

---

[1] تهذیب الکمال:٢١/٣٠٦-٣٠٥تهذیب التهذیب: ٧/٤٣٥.
[2] الجرح والتعدیل: ٦/١٢٦سیرأعلام النبلاء: ١٠/٦٣٩.
[3] تهذیب التهذیب: ٧/٤٣٥حاشیه تهذیب الکمال: ٢١/٣٠٦.
[4] تهذیب التهذیب: ٧/٤٣٥ تعلیقات تهذیب الکمال: ٢١/٣٠٦.
[5] تاریخ الإسلام: ٦/١٠٦تهذیب الکمال:٢١/٣٠٦.
[6] سیرأعلام النبلاء: ١٠/٦٣٩.
[7] کتاب الثقات: ٨/٤٤٥.
[8] تهذیب التهذیب: ٧/٤٣٥.
[9] تقریب التهذیب:١/٧١٤.
[10] تعلیقات الکاشف: ٢/٥٧تحریر تقریب التهذیب: ٢/٦٩.
[11] الطبقات الکبری: ٦/٤١٣.

حدثنا ابي حفص بن غياث:

نوم اوډ نسب سلسله: هغوی دَ امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله او امام ابویوسف رحمه الله خصوصی شاګرد او دَامام بخاری رحمه الله معمتدترین استاذ حفص بن غیاث بن طلق بن معاویه بن مالك بن الحارث بن ثعلبه بن عامر بن ربیعه بن عامر بن جشم بن وهیل بن سعد بن مالك بن النخع نخعی کوفی رحمه الله دی.(۱) دهغوی کنیت ابوعمر دی.(۲) حفص بن غیاث دَ هشام بن عبدالملك دَ خلاقت په زمانه کښې ۱۱۷ هجری کښې پیداشوی.(۴)

تحصیل علوم وشیوخ حدیث: هغوی چه دَ کومو محدثینو کرامو نه دَحدیث علم حاصل کړې په هغوی کښې اسماعیل بن ابی خالد، اسماعیل بن سُمَیع، اشعث بن سوار، اشعث حُدانی، اشعث حمرانی، برد بن سنان شامی، ابوبرده یزید بن عبدالله اشعری، جعفر بن محمدبن علی الصادق، حجاج بن ارطاة، خالد الحذاء، سعد بن طارق اشجعی، سفیان ثوری، سلیمان الاعمش، سلیمان ابن جریج تیمی، عاصم الاحول، ابوشیبه عبدالرحمن کوفي، عبدالعزیز بن عمر بن سعد بن کدام، عبدالعزیز بن عمر بن عبدالعزیز، عبیدالله بن عمر، ابوعمیس مسعودی، ابو عنبس نخعی، علاء بن خالد، علاء بن مسیب، مجاهدبن سعید، محمدبن ابی یحیی، موسی بن عمیر عنبری، میمون وراق، هشام بن عروه، یحیی بن سعید انصاری، مصعب بن سلیم، ابواسحاق شیبانی او ابو خالد دالانی رحمهم الله شامل دی.(۵)

تلامذه: دَ حفص بن غیاث رحمه الله نه دَ حدیث روایت کونکوکښې ابراهیم بن مهدی، احمدبن ابراهیم دورقی، احمدبن حنبل، اسحاق بن راهویه، ابومعمر اسماعیل هُذلی، ابوبکر اسماعیل اُبلی، امیه بن قاسم حسن عرفه، داؤد بن رشید، ابوخیثمه، سفیان، وکیع بن جراح، ابوسائب، سهل رازی، سهل عسکری، صدقه بن فضل مروزی، ابوسعید اشج، ابوبکر بن ابی شیبه، عفان بن مسلم، ابوالشعثاء، علی بن خشرم، علی بن مدینی، علی بن میمون، عمربن حفص بن غیاث، ابوداؤد حفری، عمران بن میسره، غنام بن حفص بن غیاث، ابونعیم فضل بن دکین، قتیبه بن سعید، محمد بن آدم، محمد بن صباح بزار، ابوکریب، محمد بن مثنی، ابویحیی ثقفی مروزی، ابوهشام رفاعی،

---

(۱) التاریخ الکبیر: ۱۵۰/۶الثقات: ۴۴۵/۸ الکاشف: ۵۷/۲تاریخ الإسلام: ۱۰۶/۶تهذیب التهذیب: ۴۳۵/۷ تقریب التهذیب: ۷۱۴/۱.

(۲) تهذیب الکمال: ۵۶/۷رقم الترجمة: ۱۴۱۵تهذیب التهذیب: ۵۱۵/۲ تاریخ بغداد: ۱۵۸/۸رقم الترجمة: ۴۳۱۳وفیات الأعیان:۱۹۷/۲رقم الترجمة: ۲۰۲ التاریخ الکبیر: ۳۷۰/۲رقم الترجمة: ۲۸۰۴الطبقات الکبری: ۳۸۹/۶الجرح والتعدیل: ۱۹۹/۳رقم الترجمة: ۸۰۴ کتاب الثقات: ۲۰۰/۶العلل الواردة فی الأحادیث النبویة للدارقطنی: ۲۸۸/۱الکامل لابن الأثیر: ۳۷۰/۵تاریخ الإسلام: ۲۲۶/۵رقم الترجمة: ۴۹۱۱تذکرة الحفاظ: ۲۹۷/۱رقم الترجمة:۲۷۹الکاشف: ۲۴۳/۱رقم الترجمة: ۱۱۶۵ سیر أعلام النبلاء: ۲۲/۹ رقم الترجمة: ۶تقریب التهذیب: ۲۲۹/۳۱ رقم الترجمة: ۱۴۳۶تحریر تقریب التهذیب: ۳۰۵/۱ رقم الترجمة:۱۴۳مقدمة فتح الباری:۵۶۱/۱.

(۳) کتاب الثقات: ۲۰۰/۶الطبقات الکبری: ۳۹۰/۶التاریخ الکبیر: ۳۷۰/۶.

(۴) الطبقات الکبری:۳۹۰/۶وفیات الأعیان: ۲۰۱/۲ تاریخ بغداد:۱۹۶/۸.

(۵) تهذیب الکمال: ۵۸/۷-۵۶تهذیب التهذیب: ۴۱۵/۲تاریخ بغداد: ۱۸۵/۸.

هناد بن سری، یحیی بن سعید القطان، یحیی بن معین، یحیی بن یحیی نیسابوری او یعقوب بن ابراهیم دورقی رحمهم الله شامل دی.[1]

دَ ائمه جرح اوتعدیل اقوال او دَ ژوند حالات: اسحاق بن منصور رحمه الله اواحمد بن سعد بن ابی مریم رحمه الله یحیی بن معین رحمه الله نه نقل کری دی هغه فرمائی «حفص بن غیاث ثقة».[2]

ابومسلم صالح رحمه الله دَ خپل والد احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله نه نقل کری دی هغه فرمائی «حفص بن غیاث ثقة، مامونٌ فقیهٌ» دَامام وکیع رحمه الله نه چه به کله دَ یوځیزباره کښې تپوس کولې شو نوهغوی به فرمائیل چه لاړشئی زمونږ دَ قاضی صاحب نه معلوم کړئ. هغوی نور فرمائی «کان سخیاً اوشیخاً عفیفاً مسلماً».[3]

ابن ابی حاتم عبدالرحمن رحمه الله وائی چه ما دَخپل پلار نه دَ حفص بن غیاث رحمه الله او ابوخالد الاحمر رحمه الله باره کښې پوښتنه اوکړه نوهغوی اوفرمائیل حفص دَ خالد په نسبت احفظ اواتقن دې.[4] ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دَهغوی تذکره کړې ده.[5]

علی ابن مدینی رحمه الله وائی چه یحیٰی بن معین رحمه الله فرمائی «حفص ثبت» ما وئیل هغه ته وهم کیږی. ابن معین رحمه الله اوفرمائیل دَهغه کتاب صحیح دې. کله چه زه کوفې ته راغلم نو حزام حفص او ابن ابی زائده غونډې مې څوك اونه لیدل. دا خلق اصحاب حدیث وو. ابن مدینی رحمه الله اووئیل کله چه حفص رحمه الله خپل کتابونه رااوویستل نوهغه هم هغه شان وو لکه چه یحیٰی رحمه الله فرمائیلی وو او په هغې کښې اخبار او الفاظ (حدیث) وو څنګه چه یحیٰی فرمائیلی وو.[6]

علی ابن مدینی رحمه الله وائی چه ما یحیٰی بن سعید القطان رحمه الله داسې فرمائیلوسره واؤریدو: حفص بن غیاث دَ اعمش رحمه الله په شاګردانوکښې دَ ټولو نه زیات اوثق وو. ابن مدینی رحمه الله وائی چه مادَ یحیٰی رحمه الله خبره اونه منله خوچه زه کله کوفې ته راغلم نوعمر بن حفص رحمه الله ماته دَخپل والد صاحب کتاب اوخودلو په کوم کښې چه دَاعمش رحمه الله روایات وو نوما یحیٰی بن سعید ته دَ رحمت دعا اوکړه. عمر وئیل کتاب زما دَ پلار ګوری او دعا یحیٰی ته کوې؟ ابن مدینی رحمه الله وائی چه ما اووئیل چه ما دَ یحیٰی بن سعید نه اوریدلی وو چه حفص دَ اعمش په اصحاب کښې دَ ټولو نه زیات اوثق دې. ماته دَهغې یقین هغه وخت پورې نه وو شوې ترکومې چه ما دَهغه کتاب نه وو کتلې.[7]

یحیٰی بن معین نه تپوس اوکړې شو چه ابن ادریس او حفص بن غیاث کښې کوم یو ډیر احفظ دې؟ نوهغه اوفرمائیل ادریس حافظ دې اوحفص بن غیاث صاحب حدیث دې هغه ته دَ حدیث پیژندګلو ده.[8]

---

[1] تهذیب الکمال: ۵۹/۷-۵۸تهذیب التهذیب: ۴۱۶/۶-۴۱۵تاریخ الإسلام: ۲۲۶/۵.

[2] تاریخ بغداد: ۱۹۳/۸الجرح والتعدیل: ۲۰۰/۳تهذیب التهذیب: ۶۰/۷.

[3] تاریخ بغداد: ۱۹۳، ۱۶۴/۸ تهذیب الکمال: ۶۰/۷تهذیب التهذیب: ۴۱۶/۲تاریخ الإسلام: ۲۲۶/۵.

[4] الجرح والتعدیل: ۲۰۰/۳تهذیب الکمال: ۶۱/۷.

[5] کتاب الثقات: ۲۰۰/۶.

[6] تاریخ بغداد: ۱۹۳/۸تهذیب الکمال: ۶۲/۷-۶۱.

[7] تاریخ بغداد: ۱۹۳/۸تهذیب التهذیب: ۴۱۶/۲ تهذیب الکمال: ۶۱/۷-۶۰.

[8] تاریخ بغداد: ۱۹۴/۸سیر أعلام النبلاء: ۲۳/۹.

ابن خراش رحمه الله فرمائی «هو أي: حفص أثبت من عبد الواحد بن زياد»[1] امام نسائی رحمه الله فرمائی «حفص بن غياث ثقة»[2] علامه ذهبی رحمه الله فرمائی «الإمام الحافظ العلامة القاضي أبو عمر الحنفي الكوفي قاضي الكوفة ومحدثها»[3] علامه عينی رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه عفيف حافظ»[4] خطيب بغدادی رحمه الله فرمائی «كان حفص كثير الحديث، حافظا له، ثبتا فيه وكان أيضا مقدما عند المشايخ الذين سمع منهم الحديث»[5]
يعقوب ابن شيبه رحمه الله فرمائی «حفص ثقة ثبت إذا حدث من كتابه ويتقى بعض حفظه»[6] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه، تغير حفظه قليلاً في الآخر»[7] ابن سعد رحمه الله فرمائی «كان ثقة مأمونا ثبتا إلا أنه كان يدلس»[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ فتح الباري په مقدمه کښې فرمائی: «حفص بن غياث من الائمة الأثبات، أجمعوا على توثيقه والاحتجاج به، إلا أنه في الأخر ساء حفظه، فمن سمع من كتابه أصح ممن سمع من حفظه..... اعتمد البخاري على حفص هذا في حديث الأعمش، لأنه كان يميز بين ما صرح به الأعمش بالسماع وبين ما دلسه، نبه على ذلك أبو الفضل بن طاهر وهو كما قال».[9]
يعنی حفص بن غياث رحمه الله دَ ائمه اثبات نه دي. دَهغوی توثيق اودَ هغوی دَ روايت نه په احتجاج باندې دَ ائمه اجماع ده . البته په آخری عمر کښې په حافظه کښې څه فرق راغلې وو. دَهغوی دَحفظ په مقابله کښې دَ کتاب نه اوريدلې شوې روايت زيات صحيح دي. نور ئی اوفرمائيل امام بخاری رحمه الله دَ اعمش د حديث په سلسله کښې په حفص باندې زيات اعتماد کولو. يعنی ترکومې چه دهغه نه دَاعمش حديث ملاويدلو نودَ نورو نه به ئی روايت نه کولو. دَ ابوالفضل بن طاهر مطابق حفص به دَ اعمش تدليس کړې شوی روايات اودَ سماع دَ صراحت والا رواياتو کښې فرق ساتلو. حافظ صاحب فرمائی «وهو كما قال (أي: أبو الفضل بن طاهر) » بهرحال حفص بن غياث رحمه الله دَ ائمه جرح وتعديل دَ تصريحاتو مطابق دَ ثقات او اثبات نه دي.[10] اودَ ائمه جرح وتعديل دَهغوی په توثيق باندې اتفاق دي. كمامر.
دَ امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله دَ شاګردئی شرف: حفص بن غياث رحمه الله ته دَ امام صاحب رحمه الله نه شرف تلمذ حاصل دي. هغوی دَ امام اعظم رحمه الله په ممتاز کبار اصحاب اوشرکاء تدوين فقه کښې وو. دَ

---

[1] تاريخ بغداد: ١٩٤/٨ تهذيب الكمال: ٦٢/٧ تاريخ الإسلام: ٢٢٦/٥.
[2] تهذيب الكمال: ٦٢/٧ سير أعلام النبلاء: ٢٥/٩ تهذيب التهذيب: ٤١٦/٢.
[3] سير أعلام النبلاء: ٢٢/٩.
[4] عمدة القاري: ٣٠٦/٣.
[5] تاريخ بغداد: ١٩٠/٨ الجواهر المضية: ٢٢٣/١.
[6] تاريخ بغداد: ١٩٤/٨ الكاشف: ٣٤٣/١ تهذيب الكمال: ٦٠/٧.
[7] تقريب التهذيب: ٩٢٢/١.
[8] الطبقات: ٣٩٠/٦.
[9] مقدمه فتح الباري: ٥٦١/١ تحرير تقريب التهذيب: ٣٠٥/١.
[10] تعليقات تهذيب الكمال: ٦٩/٧.

امام ابویوسف رحمه الله سره ورته هم دَ شاګردئی سعادت حاصل دی. امام ابوحنیفه رحمه الله چه کوم شاګردان وجه دَ سرور او دافع حزن اوغم فرمائیلي وو دَحفص بن غیاث رحمه الله شمیر هم په هغوی کښې کیدو.(١)

دَ قضاء عهده: هغوی په کوفه کښې دیارلس کاله او بغدادکښې دَ قضاء متولی اودَ قضاء په عهده باندې پاتې دی. احمدبن کامل رحمه الله وائی چه هارون الرشید هغه په بغدادکښې دَ شرقیه قاضی مقررکړو بیا دَهغه ځائی نه معزول کولوسره ئی دَ کوفې قاضی جوړکړو.(٢) عبیدبن صباح رحمه الله وائی چه حفص بن غیاث رحمه الله ١٧٧هجری دَ شپیتوکالو په عمر کښې قاضی مقررشو. (٣)

حمید بن ربیع رحمه الله وائی هارون الرشید دَ قضاء عهده حواله کولودَپاره عبدالله بن ادریس حفص بن غیاث اووکیع بن الجراح دریواړه راؤغوښتل. ابن ادریس خو دربارته په رسیدو باندې دَ السلام علیکم نه پس خپل ځان داسې راګذار کړو لکه چه هغه مفلوج وی. خلیفه اووئیل دا ضعیف بوډا بوځئی داد کار نه دی. وکیع خپله ګوته په سترګه باندې کیخودو سره اووئیل (دَ توریه په توګه دا ګوته مراد اخستلو سره) اووئیل په الله تعالی قسم امیر المؤمنین ما دَ یو کال نه په دې سره څه نه دی لیدلی. خلیفه هغه معزور ګنړلو سره واپس کړو اوحفص بن غیاث رحمه الله څه عذر اونه کړې شو او قاضی جوړکړې شو.(٤)

دَ ابوبکر بن ابی شیبه رحمه الله په روایت کښې دی چه حفص بن غیاث اوفرمائیل چه ما دَ قضاء عهده هغه وخته پورې اختیارنه کړه ترکومې پورې چه زما دَ پاره مردار خوراك حلال نه شو. (٥)یوځل ئی اوفرمائیل چه که دَ قرضونو بوج اودَبال بچ ذمه واری نه وه نو دَقضاء عهده به مې نه وه قبوله کړې. (٦)

ابراهیم بن مهدی رحمه الله وائی چه کوم وخت حفص بن غیاث دَ شرقیه بغداد قاضی وو نویوسړې چه دهغوی نه ئی دَ قضاء مسائلو پوښتنه کوله، حفص رحمه الله اوفرمائیل کیدې شی ته دَ قاضی جوړیدو خواهش مند ئی نو واؤره چه سړې دې په خپله سترګه کښې ګوته ورکړی اودې باسی داد هغه دپاره ددې نه بهتر ده چه هغه قاضی جوړشی. (٧)

دَ ابن ابی لیلی فیصلو سره مشابهت: هغوی دَخپل استاذ امام ابویوسف رحمه الله دَ مشورې نه بغیردَ قضاء عهده قبوله کړې وه. چه هغوی ته معلومه شوه نودا خیال ئی اوکړو چه داد بوج کاردَهغوی دَپاره قابل تحمل نه وی اودهغه دَ قضاء عهده قبلول هم په هغوی باندې مشکل شی. چنانچه بشر ابن الولید وائی چه امام ابویوسف رحمه الله ماته اوحسن بن زیاد ته اوفرمائیل چه دَهغه دَ فیصلو تتبع کوئی. کله چه مونږ دَ هغې تفصیلات دَ امام ابویوسف رحمه الله مخې ته کیخودل نوهغوی په دې کښې نظر کولوسره اوفرمائیل داخودَ قاضی ابن ابی لیلی فیصلوسره ملاویږی بیائی اوفرمائیل دَ شروط او سجلات هم تتبع کوئی. مونږ هغه هم اوکړه نو په هغې باندې هم نظر اچولوسره اوفرمائیل حفص بن

---

(١) مناقب الإمام أبي حنيفة للذهبي: ص:٢٨، الجواهر المضية: ١/٢٢٢-٢٢١الفوائد البهية ص: ٦٨

(٢) تاريخ بغداد: ١٨٦، ٨/١٨٩، تهذيب الكمال: ٥٩، ٧/٦٤سير أعلام النبلاء: ٩/٣٠.

(٣) تاريخ بغداد: ٨/١٩٦تهذيب الكمال: ٧/٦٩

(٤) تاريخ بغداد: ٨/١٨٦وفيات الأعيان: ٢/١٩٨الجواهر المضية: ١/٢٢٢.

(٥) تاريخ بغداد: ٦/١٩٨وفيات الأعيان: ٢/٢٠٠تاريخ الإسلام: ٥/٢٢٧.

(٦) تاريخ بغداد: ٨/١٨٦وفيات الأعيان:٦/١٩٨تهذيب الكمال: ٧/٦٤.

(٧) تاريخ بغداد: ٨/١٨٦تاريخ الإسلام: ٥/٢٢٧سير أعلام النبلاء:٢٦٣٩.

غیاث رحمه الله دَهغه خلقو نه دي چاته چه دَ قیام لیل په برکت سره دَ الله تعالی حفاظت او خیال ساتل حاصل دی. (۱)

خطیب بغدادي رحمه الله فرمائی چه کله حفص بن غیاث رحمه الله قاضی جوړکړې شو نوامام ابویوسف رحمه الله خپلو ملګروته اووئیل چه راشئی دَ حفص نوادر راجمع کړئی. بیا چه کوم وخت دَ هغه فیصلې امام ابویوسف رحمه الله ته وړاندې کړې شوې نو اصحاب ابویوسف دَهغوی نه دَ حفص دَ نوادر باره کښې تپوس اوکړو. نوهغوی اوفرمائیل تاسوته دې خیر وی حفص خودَ الله تعالی دَ توفیق لاندې روان دې. یوروایت کښې دی امام ابویوسف رحمه الله اوفرمائیل الله تعالی دَ تهجد په برکت سره حفص ته خپل توفیق ورکړې دې.(۲)

دَ قضاء حق ئې اداکړو: هاشم رفاعی وائی حفص بن غیاث رحمه الله یوځل په شرقیه کښې ناست وو دَ خلقو مسئلې حل کولې چه دَ خلیفه پیغام راغلو نوهغوی قاصد ته اوفرمائیل چه دَدې خلقو دَ خصوماتو نه فارغ کیدو سره به دَ امیر المؤمنین په خدمت کښې حاضریږم ځکه چه زه هم دَ دوی دَ مسئلو دَ حل کولو اجرت او مزدوری اخلم اودَ هغه وخته پورې دَ خپل مجلس نه نه پاسیدو ترکومې چه دَ خصوم نه فارغ کیدو سره لاړنه شو.(۳)

غنام بن حفص وائی یو ځل زما پلار بیمارشو او پنځلس ورځې په بیمارئی کښې تیرې شوې اوعدالت ته لاړ نه شو، دَ میاشتې په پوره کیدو باندې وظیفه ملاؤشوه نوماته ئې سل درهم راکړه وئې فرمائیل لاړشه ګورنر ته ئې ورکړه. دادَ هغه پنځلسو ورځو وظیفه ده په کوم کښې چه ماته دَ مسلمانانو په مینځ کښې دَ فیصلې کولوموقع ملاؤنه شوه او په دې زما هیڅ حق نشته.(۴)

عمر بن حفص وائی چه کله زما دَ پلار آخری وخت رانیزدې شو او په هغه بې هوشی راغله نو زه دَهغه سر ته کیناستم او په ژړا شوم. هغه په هوش کښې راغلو نو تپوس ئې اوکړو چه ولې ژاړې؟

ما وئیل چه ستاسو دَ جدائئی په خیال سره اوستاسو دَ قاضی جوړیدو په معامله سره نوهغوی اوفرمائیل مه ژاړه ځکه چه ما ټول عمر ډیر پاك ژوند تیر کړې دې (یعنی کله ما حرام نه دی خوړلی) هیڅ کله می دَمدعی اومدعی علیه په مینځ کښې په عدل اوانصاف کولو کښې دَ مداهنت نه کار نه دې اخستې. (۵)

وکیع بن الجراح رحمه الله اوفرمائیل چه نن اهل کوفه په خیر اوعافیت کښې دی دَهغوی امیر داؤد بن عیسی او قاضی حفص بن غیاث اومحتسب حفص الدورقی دې. (۶)ابوجعفر مسندی رحمه الله وائی چه حفص بن غیاث رحمه الله دَ عربو په سخیانو خلقو کښې وو اوهغوی به فرمائیل ځوك چه زمونږ پیش کړې شوې خوراك نه کوی مونږ هلو هغوی سره خبرې نه کوو. (۷)

---

(۱) الجواهر المضية: ۲۲۲/۱تاريخ بغداد: ۱۸۹/۸.

(۲) تاريخ بغداد: ۱۸۹/۸ الجواهر المضية: ۲۲۳/۱سيرأعلام النبلاء: ۳۰/۹.

(۳) تاريخ بغداد: ۱۸۷/۸وفيات الأعيان: ۱۹۸/۲.

(۴) تاريخ بغداد: ۱۸۷/۸وفيات الأعيان: ۱۹۸/۲تاريخ الإسلام: ۲۲۷/۵.

(۵) تاريخ بغداد: ۱۸۷/۸وفيات الأعيان: ۱۹۸/۲تاريخ الإسلام: ۲۲۷/۵.

(۶) تاريخ بغداد: ۱۹۰/۸سيرأعلام النبلاء: ۲۶/۹تهذيب الكمال: ۶۵/۷.

(۷) تاريخ بغداد:۱۹۰/۸ تاريخ الإسلام: ۲۲۷/۵تهذيب الكمال: ۶۵/۷.

حفص بن غياث رحمه الله وائي کوم وخت چه مونږ بغداد ته راغلو نومونږ سره اصحاب حديث راغلل نوابن ادريس به هغوی ته وئيل چه تاسو شعر اوعربی لازمی اونيسئ. حفص وائي ما ابن ادريس ته اووئيل چه ته دالله تعالی نه نه ويريږې؟ دا خلق د رسول الله ﷺ د آثار او احاديثو طالبان دی اوته دوی ته د شعر اوعربی زده کولو وائې. که بيا دې داسې اووئيل نو زه به تاسره ډير خراب مخ شم.(١)

حفص بن غياث رحمه الله په قضاء کښې دعلم اوديانت هغه کردار پيش کړو چه امام ابويوسف رحمه الله غوندې قاضی القضاة په هغه باندې د اطمينان اظهاراوکړو (کما مر) او حفص د وفات نه پس په خپل خان باندې نهه سوه درهم قرضه پريخوده. (٢)هغه واقعې د قضاء حق اداکړو هم دغه وجه ده چه په هغه وخت کښې به په عام توګه دا وئيلې کيدل چه حفص آخری قاضی وو او په هغه باندې قضاء ختمه شوې ده.(يعنی اوس د هغوی په شان د عادلانه قضا توقع پاتې نه شوه). (٣)

وفات: دهغوی د وفات د کال باره کښې درې اقوال دی. حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب کښې ١٩٤ يا ١٩٥ هجری نقل کړې دې.(٤) او ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې ١٠ ذی الحجه ١٩٥ يا ١٩٦هجری د وفات کال ګرځولې دې. (٥)١٩٥هجری د ابوسائب مسلم بن جناده قول دې.(٦) او ١٩٦ هجری د عمرو بن علی اومحمد بن مثنی وغيره قول دې.(٧)احمدبن عبدالجبار عطاردی، ابن نمير، ابوسعيد اشج، خليفه بن خياط، ابن ابی الدنيا، عبيدبن صباح، ابوبشر او ابن خلکان وغيره وئيلی دی چه حفص بن غياث رحمه الله ١٩٤ هجری کښې ددې دنيا نه تلې دې. (٨)ابن سعد ليکلی دی د حفص بن غياث رحمه الله انتقال ١٠ ذی الحجه ١٩٤هجری باندې د محمد بن هارون په دور خلافت کښې شوې دې.(٩) ابوبشر هارون رحمه الله وائي چه دابن ادريس د انتقال په وخت حفص بن غياث رحمه الله فالج کښې راګيرشو بيا ١٩٤هجری پورې په کور کښې (بيمار) پاتې شو او ١٠ يعنی ذی الحجه ١٩٤هجری کښې وفات شو اوامير کوفه فضل بن عباس دهغوی جنازه اوکړه.(١٠) علامه مزی رحمه الله علامه ذهبی رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله ١٩٤هجری د وفات قول صحيح ګرځولې دې.(١١) رحمه الله ورحمة واسعة.

---

[1] تاريخ بغداد: ١٦٨/٨تاريخ الإسلام:٢٢٧/٥.

[2] وفيات الأعيان: ٢٠٠/٢ تهذيب الكمال: ٦٤/٧تهذيب التهذيب: ٤١٧/٢سير أعلام النبلاء: ٢٦/٩ تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥.

[3] تهذيب الكمال: ٦٤/٧تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥تهذيب التهذيب: ٤١٧/٢سير أعلام النبلاء: ٢٦/٩.

[4] تقريب التهذيب: ٢٢٩/١.

[5] كتاب الثقات:٢٠٠/٦.

[6] تاريخ بغداد: ١٩٦/٨تاريخ الإسلام: ٢٢٨/٥تهذيب الكمال: ٦٩/٧سير أعلام النبلاء: ٣٤/٩.

[7] تاريخ بغداد: ١٩٦/٨وفيات الأعيان: ٢١٠١/٢تهذيب الكمال: ٦٩/٧

[8] تاريخ بغداد: ١٩٥-١٩٦/٨تاريخ الإسلام: ٢٢٨/٥تهذيب الكمال: ٦٩/٧سير أعلام النبلاء: ٣٣/٩ تهذيب التهذيب : ٤١٨/٢ وفيات الأعيان: ٢٠٠/٢تذكرة الحفاظ: ٢٩٨/١.

[9] الطبقات الكبرى: ٣٩٠/٦.

[10] تاريخ بغداد:١٩٦/٨تهذيب الكمال: ٦٩/٧سير أعلام النبلاء: ٣٣/٩.

[11] تاريخ الإسلام: ٢٢٨/٥سير أعلام النبلاء: ٣٤/٩تهذيب ا لكمال: ٤١٧/٢تهذيب الكمال: ٦٩/٧.

باقی رواتِ حدیث اعمش سالم کریب ابن عباس او میمونه رضی الله عنهم تراجم وړاندې تیر شوی دی.[1]

شرح حدیث

قوله:: غُسْلاً: غُسْلاً په ضمه دَ غین دَغسل اوبوته وائی. [2] دَ لفظ غسل لغوی تحقیق اودَ ائمه لغت مختلف اقوال کتاب الغسل په شروع کښې بیان کړې شوی دی.

قوله:: ثم قال بیده الأرض فمسحها بالتراب: بیا حضورپاک خپل لاس په زمکه باندې اووهلو او هغه ئې په خاوره پورې اومږلو. دَ ابن عساکر او ابوذر په روایت کښې على الأرض الفاظ دی یعنی دَ على اضافه ده.[3] **قال بیده الأرض أى على الأرض** مطلب دادې چه هغوی علیه السلام خپل لاس په زمکه باندې اووهلو "**قال**" دلته دَ "**ضرب**" په معنی کښې دې لکه چه هم دَدې کتاب ۱۸ نمبرباب **نفض الیدین من الغسل عن الجنابة** کښې دَ حضرت میمونه رضی الله عنها هم دغه روایت دې او په دې کښې «**نفض الیدین من الغسل عن الجنابة**» کښې دَحضرت میمونه رضی الله عنها هم دغه روایت دې او په هغې کښې «**فضرب بیده الأرض**» الفاظ دی. تفصیل په سابق باب کښې تیرشوې دې.

قوله:: ثم تمضمض واستنشق: بیا حضورپاک غرغرې اوکړې او پوزه کښې اوبه واچولې. دَ ابوذر اصیلی او ابن عساکر په روایت کښې تمضمض په ځائې مضمض الفاظ دی. [4] دَ مضمضه اواستنشاق سره متعلق بحثونه په کتاب الوضوء کښې راغلی دی. دلته صرف په غسل کښې دَدې دواړوسره متعلق دَ ائمه کرامو مذاهب او مختصراً دَ حنفیه دلیل جواب ذکر کول مقصود دی.

په غسل جنابت کښې مضمضه او استنشاق حیثیت: دَ احنافو په نیز په غسل جنابت کښې مضمضه او استنشاق یعنی خله او پوزه کښې اوبه اچول واجب دی. [5]

دَ امام شافعی رحمه الله په نیز په اودس او غسل دواړو کښې غرغرې کول او پوزه کښې اوبه اچول سنت دی. هم دغه قول دَ حسن بصری، امام زهری، حکم بن عتبه، قتاده، ربیعه، یحیٰی بن سعیدانصاری، امام اوزاعی، لیث بن سعد رحمهم الله او په یو روایت کښې دَعطاء رحمه الله نه هم نقل دې.[6] دَ امام مالک رحمه الله هم دغه مذهب دې.[1]

---

[1] دَ اعمش رحمه الله دَپاره اوګورئ: کشف الباری: ۲۵۱/۲ دَ سالم احوال صحیح البخاری کتاب الوضوء باب التسمیة على کل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئ. دَ کریب رحمه الله حالات کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء په ذیل کښې اوګورئ. دَ ابن عباس رضی الله عنهما حالاتودَپاره کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲ اودَ حضرت میمونه رضی الله عنها دَ حالاتو دَپاره کشف الباری: ۴۲۰/۴.

[2] شرح الکرمانی: ۱۲۲/۳ التوضیح: ۵۶۹/۴ فتح الباری: ۴۹۰/۲ عمدة القاری: ۳۰۶/۳ إرشاد الساری: ۴۹۷/۱ الکوثر الجاری: ۴۱۶/۱ التوشیح: ۲۴۶/۱ تحفة الباری: ۲۲۳/۱.

[3] إرشادالساری: ۴۹۷/۱ تحفة الباری: ۲۲۳/۱.

[4] إرشاد الساری: ۴۹۷/۱ تحفة الباری: ۲۲۴/۱-۲۲۳.

[5] البحر الرائق: ۸۷/۱-۸۶ الهدایه: ۴۲/۱-۴۱ البنایة: ۳۱۶/۱، ۳۱۱ بدائع الصنائع: ۲۶۷/۱ تبیین الحقائق مع حاشیة الشبلی: ۶۰/۱-۵۹.

[6] المجموع شرح المهذب: ۳۶۳/۱-۳۶۲، ۱۹۷/۲ شرح النووی: ۱۰۲/۳ البنایة: ۳۱۱/۱ السعایة: ۲۷۵/۱.

دَ امام احمد رحمه الله يو روايت دَ امام شافعي رحمه الله په شان دې يعني په اودس اوغسل دواړو کښې سنت دې خو دَ مشهور روايت مطابق مضمضه اواستنشاق په اودس اوغسل دواړو کښې واجب دې. هم دغه دَ ابن ابی لیلی حماد او امام اسحاق رحمهم الله مذهب دې. يو روايت دَ عطاء رحمه الله او ابن شهاب زهری رحمه الله نه هم دغه شان نقل دې. دَ امام احمد رحمه الله نه په يو دريم روايت کښې دانقل دی چه استنشاق په اودس او غسل دواړو کښې واجب دې نه چه مضمضه. دَ ابوثور، ابوعبيد، داؤدظاهری او ابن منذر رحمهم الله هم دغه مذهب دې.(۲)

دَ بدن دَاندامونوقسمونه: دَ احنافو په استدلال باندې دَ پوهيدلودَپاره داخبره په ذهن کښې اوساتئ چه دَ بدن دَاندامونو درې قسمونه دی: ① هغه اعضاء کوم چه من کل الوجوه دَ بدن داخل حصه دی. ② هغه اعضاء کوم چه من کل الوجوه دَ بدن خارج حصه دی. ③ بعض اعضاء هغه دی چه من وجه دَ بدن داخل حصه او من وجه ظاهر دَ بدن حصه دی. لکه پوزه او خله. لهذا دَ قسم اول نه په غسل کښې وينځل ضروری دی او نه په اودس کښې. دَ دويم قسم نه اعضاء ثلاثه په اودس کښې وينځل اودَ سر مسح کول ضروری دی او په غسل کښې دَ ټولو وينځل ضروری دی. دَ دريم قسم دوه حيثيتونه دی نودهريو په اعتبارسره احناف وائی چه په غسل کښې دَدې وينځل ضروری دی نه چه په اودس کښې.(۳)

دَ احنافو مستدل: دَغسل باره کښې دَ احنافو يو استدلال خو دَ قرآن مجيد آيت ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ (۴)يعنی که تاسو په حالت دَ جنابت کښې ئی نو ښه په مبالغه سره پاکی حاصله کړئی، نه دې. چنانچه ملك العلماء علامه کاسانی رحمه الله فرمائی چه په اودس کښې دَ قرآنی نص په رڼا کښې دَ مخ دَ وينځلو حکم ورکړې شوې دې. دَ کوم نه مراد چه ظاهری مخ دې. لهذا دَ خلې او پوزې دننه حصه په دې کښې داخل نه ده په خلاف دَ جنابت چه په دې کښې دَ قرآنی نص په رڼا کښې ښه په مبالغه سره دَ بدن پاکولو حکم ورکړې شوې دې اودَ بدن اطلاق په ظاهری اوباطنی دواړو حصو باندې کيږی. لهذا ترکومې پورې چه ممکن وی دَ بدن ظاهری اوباطنی حصې وينځل ضروری دی. هم دغه وجه ده چه مضمضه او استنشاق په غسل جنابت کښې واجب دی. ځکه چه دَ خلې او پوزې دننه حصې ته بغيرد څه حرج نه اوبه رسول ممکن دی. (۵)

دَ مراتب تعيين: حضرت مولانا انورشاه کشميری رحمه الله فرمائی چه دَمضمضه اواستنشاق ثبوت خو دَحضورپاك په غسل کښې بلاريب دې البته دَمراتب تعيين دَ باب اجتهاد نه دې. زمونږ يعنی دَ احنافو په نظرکښې دواړه په غسل کښې واجب دی ځکه چه شارع عليه السلام په نسبت دَ وړې پليتئی دَ جنابت باره کښې زيات تاکيد فرمائيلې دې. جنبی ئی دَ قرآن دَ قراءت نه منع کړو بې اودسه ئی نه دې منع کړې، جنبی ئی دَ دخول اوقيام دَ جمات نه منع کړو بې اودس ئی نه دې منع کړې. دَدې نه معلومه شوه چه په نسبت دَ وړې پليتئی دَ جنابت رسيدل باطنی بدن ته زيات دی لهذا مونږ مضمضه

---

(۱) حاشية الدسوقی: ۲۲۴/۱الاستذکار: ۱۶۲/۱-۱۶۱المنتقی: ۱/۳۹۷.
(۲) المغنی لابن قدامة: ۸۳/۱الإنصاف للمرداوی: ۱۵۲/۱البناية: ۳۱۱/۱السعاية: ۲۷۵/۱.
(۳) السعاية: ۲۷۷/۱.
(۴) سورت المائدة: ۶
(۵) بدايع الصنائع: ۲۶۷/۱.

اواستنشاق په غسل کښې فرض واجب اوګرځول. البته دَ فرض نه فرض ظنی مراد دې او دَ خبر واحد نه ثابتيږى. فرض قطعی دَ قرآن نه ثابتيږی.[1]

دَ حديث پاک نه استدلال: دَ ابوداؤد ترمذی او ابن ماجه په روايت کښې دی چه حضورپاک فرمائی: «إن تحت كل شعرة جنابة، فاغسلوا الشعر وانقوا البشرة»[2] يعنی بيشکه دَ هر ويښتنه نه لاندې جنابت وی نو تاسو ويښته وينځئی او څرمن پاکوئی.

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَ حنفيه استدلال «تحت كل شعرجنابة» نه دې په پوزه کښې چونکه ويښته وی لهذا دَهغې وينځل ضروری دی او خله په ظاهری بدن کښې داخل ده لهذا دَ خطابی اعتراض په خائی نه دې چه دَ بشره نه دَ حنفيه استدلال صحيح نه دې.[3]

علامه عبدالحئی لکهنوی رحمه الله فرمائی چه کله په دې حديث سره دَ استنشاق وجوب ثابت شو نودَ مضمضه وجوب به هم ثابت شی ځکه چه په حنفيه او شوافع کښې څوک هم دَدې په مينځ کښې دَ فصل قائل نه دی.[4]

دَ فريق مخالف دَ دليل خلاصه: باقی پاتې شوه خبره دَ قائلين عدم وجوب دَ قول نودَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په روايت کښې «عشرمن الفطرة»[5] کښې استنشاق اومضمضه هم شمير کړې شوې ده. اودَ عمار بن ياسر رضي الله عنه په روايت کښې دی «من الفطرة المضمضة والاستنشاق والسواك»[6] اودَ فطرت نه مراد سنت دې لکه څنګه چه علامه خطابی رحمه الله دَ اکثرو علماؤ نه نقل کړی دی اوعلامه نووی رحمه الله دَدې تصويب کړې دې. لهذا مضمضه اواستنشاق کول هم سنت دی نه چه واجب.[7]

دَ صاحب دَ هدايه جواب: يوجواب خودادې لکه چه صاحب دَهدايه وئيلی دا روايت دَ حدث اصغر په حالت باندې محمول دې. دَهغه احاديثو په رڼاکښې کوم چه دَ مضمضه اواستنشاق په غسل جنابت کښې وجوب بيان کړې شوی دی.[8]

دَ صاحب دَ فتح القدير جواب: دويم جواب دادې چه مونږ دا نه منو چه دَ فطرت نه مراد سنت دې ځکه چه دَفطرت ډيرې معنې راځی. دين اسلام ته هم فطرت وئيلې شوې دې لکه دَ بخاری شريف

---

[1] فيض البارى: ۱/۴۵۶.

[2] الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه، كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۸وابن ماجه فى سننه كتاب الطهارة باب تحت كل شعرة جنابة رقم: ۵۹۷.

[3] البناية شرح الهداية: ۳۱۵/۱.

[4] السعاية: ۲۷۷/۱.

[5] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه، كتاب الطهارة، باب خصال الفطرة رقم: ۶۰۴ وأبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة، باب السواک من الفطرة رقم: ۵۳والترمذى فى سننه، أبواب الأدب، باب ماجاء فى تقليم الأظفار رقم: ۲۷۵۷ وابن ماجه فى سننه أبواب الطهارة باب الفطرة رقم: ۲۹۳.

[6] الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة باب السواک من الفطرة رقم: ۵۴وابن ماجه فى سننه أبواب الطهارة باب الفطرة رقم الحديث: ۲۹۴.

[7] السعاية: ۲۷۶/۱.

[8] الهداية كتاب الطهارات فصل فى الغسل: ۴۴/۱.

روایت «كل مولود يولد على الفطرة» [1] کښې دی. دغه شان اختراع ابداع او سنت ته هم فطرت وئیلی شي پس په حدیث کښې د سنت نه دین مراد دې لهذا په دې سره به د وجوب استنشاق او مضمضه نفي نه کیږي، ځکه چه دین اعم دې واجب او سنت دواړو ته شامل دې دا د صاحب فتح القدیر جواب دې. [2]

د سنت نه اصطلاحي سنت مرادنه دې: علامه عبدالحئ لکهنوی رحمه الله فرمائي که چرې مونږ د علامه خطابي او نووي خبره اومنو اوفطرت د سنت په معنی کښې واخلو نوبیاهم زمونږ په استدلال باندې په دې سره څه فرق نه پریوځي. ځکه چه د دې نه اصطلاحي سنت مراد نه دې لکه ځنګه چه امام شافعي رحمه الله اراده کړې ده. بلکه د دې نه د انبیاء علیهم السلام سنت او د هغوی طریقه مسلوکه مراد ده. [3]

د روایاتونه تائید: د دې تائید د حکیم ترمذي د نوادرالاصول روایت او د بزار د مرفوع روایت نه کیږي چه «خمس من سنن المرسلين الحياء والحلم والحجامة والسواك والتعطر» [4] یعنی پنځه څیزونه د مرسلین د سنت نه دی: حیاء، حلم، حجامه، مسواك او خوشبوئی لګول.

د ترمذي په روایت کښې دي «أربع من سنن المرسلين الحياء، والتعطر، والسواك والنكاح» [5] یعنی څلور څیزونه د رسولانو د سنتو نه دی. حیاء، خوشبوئی لګول، مسواك او نکاح.

الزامي جواب: دغه شان د امام شافعي رحمه الله په نیز ختان او استنجاء بالماء فرض دی. او د دې په استدلال کښې پیش کړې شوی روایاتو کښې هغه څیزونه هم شمیر کړې شوی دی. کوم جواب چه د دې دواړو د فرض کیدو باره کښې وی هم هغه جواب زمونږ هم مضمضه او استنشاق واجب کیدو باره کښې وی. [6]

قوله: : ثم تنحى فغسل قدميه: بیا حضورپاك د هغه ځائی نه اخوا شواوخپلې دواړه خپې اووینځلې. د تنحی مطلب شراح دا بیان کړې دې چه بیا د حضورپاك د غسل والا د ځائی نه اخواکیدلو سره بل ځائی ته شو. [7] علامه کرماني رحمه الله لیکلی دی چه خپې وینځل روستوکول د جواز د بیان د پاره وو. [8]

---

[1] كتاب الجنائز باب إذا أسلم الصبى فمات هل يصلى عليه؟ وهل يعرض على الصبى الإسلام؟ رقم:١٣٥٨ويتكرر أيضاً رقم: ١٣٥٩، ١٣٨٥، ٤٧٧٥، ٦٥٩٩.

[2] السعاية: ١٧٦/١فتح القدير: ٥١/١.

[3] السعاية: ٢٧٦/١.

[4] الأصل الخامس والستون والمائة فى سنن المرسلين: ١٥٤/٢الأحاد والمثانى: ٢٧٣ جدمليح بن عبدالله الأنصارى رقم الحديث: ٢٢٠٨ (٢٢٣/٤) كشف الأستار كتاب الصلوة باب السواك: ٢٤٤/١رقم: ٥٠٠.

[5] اطراف مسند الإمام أحمد بن حنبل مسند أبى أيوب الأنصارى: ٥٩/٦رقم: ٧٧٣٨وأخرجه الترمذى فى سننه أبواب النكاح باب ماجاء فى فضل التزويج والحث عليه رقم: ١٠٨٠ مسندالشاميين مسند مكحول الشامى مكحول عن ابن خباب: ٣٧٤/٤رقم: ٣٥٩٠.

[6] البناية: ٣١٧/١السعاية: ٢٧٤/١چونکه دا مسئله په کتاب الوضوء کښې تیره شوې ده په دې وجه د اختصار نه ئی کار اخستې دې. د نور تفصیل د پاره اوګورئی اعلاء السنن: ١٣٥/١-١٣٠ البناية: ٣١١-٣١٦/١السعاية:: ٢٧٧/١-٢٧٤.

[7] فتح البارى: ٤٩٠/٢عمدة القارى:٣٠٦/٣إرشادالسارى: ٣٩٧/١.

[8] شرح الكرمانى: ١٢٢/٣.

قوله: : ثم أتي بمنديل: بيا دَ حضورپاك په خدمت كښې يو روما راوړلې شو.

دَ لفظ منديل تحقيق: منْدِيل (په كسره دَميم) په وزن دَ مفْعيل، ندلَ يَندُلُ ندْلاً دَ باب سمع نه يا خو النَّدْل (په معنى دَ الوسخ يعنى خيرى) نه ماخوذ دې څكه چه په منديل سره اوساخ لرې كولې شي. يا لأندْل په معنى تناول كولو نه ماخوذ دې چه منديل سره په بدن باندې موجود اوبه صفا او اوچې كړې شي.[1] رومبى معنى علامه كرمانى رحمه الله علامه عينى رحمه الله اودويمه ابن فارس رحمه الله علامه كورانى رحمه الله اختيار كړې ده.[2]

دَ ابن منظور افريقى رحمه الله رائې: ابن منظورافريقى رحمه الله فرمائى «المِنْدِيلُ والمَنْدِيلُ نادر والمِندَلُ، كله: الذي يُمَسَّح به» يعنى مَنْدِيل، مِنْدِيل او مِنْدَل دروېواړه استعماليږى البته مَنْدِيل په فتح دَميم نادرالاستعمال دې. دَدې ټولو اطلاق دَ اوچولو څيز (توليه) باندې كيږى.[3]

بعض حضرات وائى چه مِنْدِيل په وزن دَ فِعْلِيل هم مستعمل دې اوداد مندل نه ماخوذ دې. علامه زكريا انصارى رحمه الله هم دا اختيار كړې دې.[4] هم دَدې نه تندَّل او تَمَنْدَل هم راځى يعنى په دې تقدير باندې دا رباعى دې خو امام كسائى رحمه الله دَدې ماده اشتقاق انكار كړې دې. «كذا قال أبوعبيد»[5]

علامه ابن منظور افريقى رحمه الله اوعلامه جوهرى رحمه الله ليكلى دى چه «تندَّلتُ بالمِنْدِيل او تَمَنْدَلتُ أي: تمسحت به أثر الوضوء أوالطهور» دواړه شان مستعمل دې يعنى ما په روما ل سره دَ اودس ياد پاكوالى اوبه اوچې كړې.[6]

فلم ينفض بها: يعنى حضورپاك په دغه روما ل سره خپل دَ اودس اندامونه اوچ نه كړل.

د ينفض وضاحت: نَفَضَ يَنفُضُ (نصر ينصر) نَفضاً، څنډل، اخوا كول ختمول او غورزولوته وائى. كپړې نڅور كولوسره څنډل او ونه خوزولو سره ميوه اوپانړې غورزولوته وئيلې شى. «نَفَضتُ الثّوبَ والشجرَ وغيره أنفضه نَفضاً: إذا حركته لينفض»[7] هم دَدې نه مِنفَضْ په معنى دَ مِنسَفْ (صافى اوجارن) هم راځى.[8]

علامه عينى رحمه الله په حواله دَ جوهرى النفض په معنى النشف يعنى اوچول نقل كړى دى.[9] او علامه كرمانى رحمه الله په حواله دَ جوهرى المنفض په معنى المنشف توليه روما ل يا كپړه كوم سره چه اوبه اوچې كړې شى په معنى كښې نقل كړې دې.[10]

---

[1] لسان العرب: ۹۳/۱٤الصحاح ص: ۱۰۳۱المنهاج: ۲۲۳/۳-۲۲۲.
[2] شرح الكرمانى: ۱۲۲/۳ عمدة القارى: ۳/۳۰٦المنهاج: ۲۲٤/۳ الكوثرالجارى: ٤١٦/١.
[3] لسان العرب: ۹۳/۱٤.
[4] تحفته البارى: ۲۲٤/۱.
[5] لسان العرب: ۹۳/۱٤الصحاح ص:۱۰۳۱عمدة القارى: ۳۰٦/۳لسان العرب: ۱۹۳/۱۳.
[6] لسان العرب: ۹۳/۱٤الصحاح ص: ۱۰۳۱.
[7] لسان العرب: ۲۳۹/۱٤الصحاح ص: ۱۰۵۹.
[8] لسان العرب: ۲۳۹/۱٤الصحاح ص: ۱۰۵۹.
[9] عمدة القارى: ۳۰۷/۳.

فلم ينفض بها كښې ضميرمؤنث راوړلو وجه: "فلم ينفض بها" كښې بها دَمؤنث ضمير دَدې دَپاره راوړلو چه منديل نه ((خرقة مخصوصة)) (يعنى رومال يا كپړې هغه ټکړه په كوم سره چه بدن اوچولې شي) مراد دې اوهغه مؤنث دې. (1)لکه څنګه چه دَعائشه ﷞ روايت کښې دي: ((كان لرسول صلى الله عليه وسلم خرقة ينشف بها بعد الوضوء)) حضورپاك سره دَ کپړې يوه ټکړه وه په كوم سره چه حضورپاك دَ خپل دَ اودس اندامونه يا بدن اوچولو. (2)

دکريمه په روايت کښې دى چه ابوعبدالله يعنى امام بخارى ﷫ فرمائي: ((يعنى لم يمتسح)) (3)فلم ينفض بها نه دَ راوى مراد دادې چه حضورپاك دَ رومال په ذريعه بدن اوچ نه کړو.

په توليه وغيره سره دَ طهارت اندامونه نه اوچولو حکمت: علامه قسطلانى ﷫ ليکلى دى: ((لأنه أثر عبادة فكان تركه أولى)) (4)يعنى حضورپاك په رومال سره دَ اودس لوندوالې ځکه اوچ نه کړو چه دا دَ عبادت اثر دې نودَدې ترك کول اولى دى. دَشوافع نه ابوحامد يعنى امام غزالى ﷫ هم دغه قول دې چه دادَ عبادت اثر دې دا به دَ اثر شهادت (وينې وغيره) په شان په ځائى ساتلې شى. (5)

علامه ابن بطال ﷫ فرمائي ((وتركه صلى الله عليه وسلم للمنديل فإنه أراد إبقاء بركة الماء والتواضع)) (6)يعنى حضورپاك دَ اوبوبركت باقى ساتلو دَپاره اودَ تواضع په توګه منديل ترك کړو. امام ترمذى ﷫ فرمائي: ((ومن كرهه إنما كرهه من قبل أنه قيل: إن الوضوء يوزن)) (7)چاهم چه دَ اودس نه پس رومال استعمالول ناخوښه کړه هغه ئى په دې وجه ناخوښه کړه چه داودس دَ اوبو (اعمال نامه کښې) وزن

---

1) شرح الكرمانى: ۱۲۲/۳.

2) فتح البارى: ۴۹۰/۲ عمدة القارى: ۳۰۷/۳ إرشاد السارى: ۳۹۷/۱.

3) الحديث رواه الترمذى فى سننه، أبواب الطهارة باب ماجاء فى المنديل بعد الوضوء رقم: ۳۵ وقال: حديث عائشة ليس بالقائم، ولا يصح عن النبى صلى الله عليه وسلم فى هذا الباب شىء، وأبومعاذ يقولون هو "سليمان بن أرقم" وهو ضعيف عندأهل الحديث. انتهى ماقال. وقال محقق سنن الترمذى الشيخ أحمد محمدشاكر: إسناد المؤلف هذا فيه. سفيان بن وكيع بن ا لجراح، وهو فى نفسه ثقة صادق، إلا أن وراقة أفسد عليه حديثه، فأدخل عليه ماليس منه ونصح بتغيره فلم يقبل، فضعف حديثه باختلاط بما ليس منه. ولكن لم ينفرد برواية هذا الحديث فقد رواه الحاكم فى المستدرك: ۱۵۴/۱ من طريق محمدبن عبدالله عبدالحكم عن ابن الوهب ورواه البيهقى: ۱۸۵/۱ عن الحاكم وغيره من طريق ابن عبدالحكم وقد ضعف الترمذى هذا الحديث من أجل سليمان بن أرقم، فإنه ضعيف ولكن الترمذى لم يجزم بأن أبا معاذ هو سليمان بن أرقم بل قال: "يقولون". والبيهقى تبع الترمذى فى ذلك غير أنه جزم بأنه سليمان" وأما الحاكم فقال: أبومعاذ هذا هوالفضيل بن مسيرة، بصرى، روى عنه يحيى بن سعيد وأثنى عليه، وأقره الذهبى على ذلك فلم يتعقبه فيه. وبذلك يكون إسناد الحديث صحيحاً. انتهى ماقال. (حاشية سنن الترمذى: ۷۵/۱).

4) فتح البارى: ۴۹۰/۲ إرشادالسارى: ۳۹۷/۱ شرح الكرمانى: ۱۲۲/۳.

5) إرشادالسارى: ۴۹۷/۱.

6) شرح ابن العربى على سنن الترمذى: ۶۹/۱.

7) شرح ابن بطال : ۳۸۶/۱.

8) أبواب الطهارة باب ماجاء فى المنديل بعدالوضوء: ۷۷/۱ رقم: ۵۴.

كولې شي. ابن شهاب زهري رحمه الله فرمائي: «إنما أكره المنديل بعد الوضوء لأن الوضوء يوزن» [۱] يعنى زه دَ اودس نه پس رومال په دې وجه ناخوښه كوم ځكه چه دَ اودس (اوبه) وزن كولې شي. امام ترمذي رحمه الله اوفرمائيل چه دَ سعيدبن مسيب نه هم دغه شان مروي دي. [۲]

دَ سعيدبن مسيب رحمه الله روايت: ابن عساكر رحمه الله تاريخ دمشق كښې دَحضرت سعيد بن مسيب روايت خپل سندسره مرفوعًا هم نقل كړې دې چنانچه هغوي فرمائي: «أخبرنا على الصواب أبوالحسن الفرضي، نا عبدالعزيز بن أحمد، أنا أبو محمد بن أبى نصر، أنا على بن شعيب، أنا أبو عبدالملك أحمد بن إبراهيم القرشي، نا سليمان بن عبدالرحمن، نا ناشب بن عمرو الشيباني الدمشقي، نا مقاتل بن حيان، عن سعيد بن المسيب، عن أبى هريرة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من توضأ فمسح بثوب نظيف فلا بأس به، ومن لم يفعل فهو أفضل، لأن الوضوء يوزن (وفي رواية: نور يوم القيامة مع سائر الأعمال"». [۳] يعنى چاچه اودس اوكړو او په پاكه كپړه باندې ئې هغه اوچ كړو نو په دې كښې هيڅ حرج نشته دې اوچاچه داسې اونه كړه نودا افضل دې ځكه چه دَ قيامت په ورځ به نورو ټولو اعمالوسره د اودس وزن كولې شي.

تنبيه: ليكن داخبره دې واضح وي چه دَ ابن عساكر رحمه الله دواړه مرفوع روايتونه ناشب بن عمرو شيباني نه مروي دي او په ناشب بن عمرو باندې ائمه كلام كړې دې. چنانچه دارقطني هغه ضعيف ګرځولو سره فرمائيلي دي «ناشب ضعيف» [٤] امام بخاري رحمه الله فرمائي «ناشب بن عمرو الشيباني منكر الحديث» [٥] غرض دَ ابن عساكر رحمه الله دَ رفع والا روايتونه دَناشب بن عمرو دَ وجې نه ضعف نه خالي نه دي.

دَ ابن العربي رحمه الله رائې: ابن العربي مالكي رحمه الله فرمائي چه په دوو وجوهاتو باندې دَ پاكئي اوبوته دَ عبادت اثر ونيل صحيح نه دي. اول وجه داده چه اودس پخپله عبادت دې دَ عبادت اثرنه دې. دويمه وجه داده چه اثر عبادت شهيد كښې غسل نه ساقط كوي هغې ته په يوه اندازه باندې بقاء حاصل ده. دَ شهيد غسل خو ځكه ساقط كيږي چه كافرانو هغه په توره سره پاك كړې وي. نور فرمائي چه دَامام ترمذي رحمه الله دا وينا چه تمسح بالمنديل ناخوښه كولو وجه دَ اودس دَ اوبو وزن كيدل دي نودا يو ضعيف خبره ده ځكه چه دَاودس دَ اوبو وزن كول دَهغې مسح نه منع كوي (هغه به بهرحال تللې شي كه هغه په اندامونو باندې اوچې شوې وي يا په توليه كښې جذب شوې وي) [٦]

دَ بعض حضراتو توجيه: بعض حضراتو ليكلي چه دَ عبادت دَ اثر وزن خو به په آخرت كښې وي دَهغه خاني ميزان اوتله خودَدنيا دَ تلې په شان نه ده اونه هغه په دنياكښې محسوس كولې شي. بلكه هغه

---

[۱] أبواب الطهارة باب ماجاء في المنديل بعدالوضوء: ۷۷/۱ رقم: ٥٤.

[۲] حواله سابق.

[۳] تاريخ مدينة دمشق، [ذكر من اسمه] ناشب بن عمرو، أبو عمرو الشيباني، الجزء الحادي والستون: ۳۸۰/٦۱ رقم الترجمة: ۷۸۱۲، جمع الجوامع، قسم الأقوال، حرف الميم: ۱۳۷/۷، رقم الحديث: ۲۱۷۱۲ كنزالعمال كتاب الطهارة قسم الأقوال، آداب متفرقة من الإكمال: ۱۳۰/۹ رقم الحديث: ۲٦۳٤.

[٤] سنن الدارقطني مع التعليق المغني باب وجوب وضع الجبهة والأنف: ۳٤۸/۱ المغني في الضعفاء: ٤٤۹/۲ تراجم رجال الدارقطني في سننه الذين لم يترجم لهم في التقريب ولا في رجال الحاكم: ٤٥۹/۱ رقم الترجمة: ۱۱۹۰.

[٥] ميزان الاعتدال: ۲۳۹/٤ رقم الترجمة: ۸۹۸٦ لسان الميزان: ۱٥۸/۷ رقم الترجمة: ۸۸/٤.

[٦] شرح ابن العربي على سنن الترمذي: ۷۰/۱.

خودَ هغه امور غيبيه نه دى لكه چه خودلي شوى دى. هسې په هغې باندې ايمان راوړل ضرورى دى يعنى دا يقين ضرورى دې چه وزن به كيږي.(١)

دَعلامه كرمانى وغيره توجيه: علامه كرمانى رحمه الله وغيره امام تيمى نه نقل كړى دى: «في الحديث دليل على أنه صلى الله عليه وسلم كان ينشف ولولا ذلك لم يأته بالمنديل، وإنما رده لأنه يمكن أنه كان وسخاً أونحوه» دَ امام بخارى رحمه الله حديث باب په دې خبره باندې دلالت كوى چه حضورپاك به دَ بدن اندامونه اوچول. كه چرې داسې نه وې نو دَ حضورپاك په خدمت كښې به منديل نه شو پيش كولې. باقى پاتې شوه خبره دَ رد كولو نو ممكن دى چه حضورپاك دَمنديل په خيرنوالى يا بل څه وجه سره رد كړې وى.(٢)قسطلانى رحمه الله هم دغه توجيه دَ ابن التين رحمه الله نه هم نقل كړې ده.(٣)

دَحضورپاك منديل رد كول: مسلم شريف كښې دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې دى: «ثم أتيته بالمنديل فرده»(٤) بيا ماد حضورپاك په خدمت كښې منديل پيش كړو نو هغوى صلى الله عليه وسلم رد كړو.

دَمنديل ردكولووجه: شراح حديث دَدې مختلف وجوهات بيان كړى دى. قاضى عياض رحمه الله اوعلامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكلى دى چه حضورپاك صلى الله عليه وسلم منديل ځكه رد كړو چه ترك كول ئې افضل دى (قاله العثمانى) ياداچه حضورپاك ته دَ مونځ تادى وه يائې تواضعاًترك كړو يا مترفين (دَعيش پرست خلقو) په مخالفت كښې ردكړو. يا داچه دَ ګرمئ وخت وو او دَ اوبو لوندوالي پكاروو يا دَ اوبوبركت باقى ساتلودَپاره ئې ردكړو. يا په هغه كپړه باندې حرير (ريښم) وغيره ليكيدلې وو يا دَدې ويرې نه ردكړه چه چرته عادت نه شى.(٥)

دَبعض حضراتوقول: بعض حضراتو ليكلى دى چه ترك تنشيف هغه وخت افضل دې كله چه دَ يخنئ كيدو يا نجاست سره دَ لګيدو ويره نه وى ګنى دَدې پريخودل به مسنون نه وي. اذرعى وئيلى دى چه كله دَاودس كولونه پس په داسې ځائې تيريدل كيږى چرته چه دَ هوا لګيدلو دَ وجې نه په نجاست سره دَ ګنده كيدو ويره وى يا دَ اوبو يخوالي ډير محسوس كيږى يا دَ بيمارئ زياتيدو ويره وى يا دَ زخم خرابيدو ويره وى وغيره نو بيا به تنشيف سنت اومتأكد شى.(٦)

دَحافظ عبدالغنى مقدسى رحمه الله عجيبه معمول: په علماء سلف كښې عبادت پرهيزګارى سنن او مستحبات اوآدابو رعايت به ئې ښه په اهتمام سره كولو. هم په دغه علماء سلف كښې حافظ عبدالغنى بن عبدالواحد مقدسى حنبلى رحمه الله به دَتهجدو ډير اهتمام كولو. دَ شپې په آخرى حصې كښې چه كله هوايخه شى او په موسم كښې يخوالي پيداشى نودَهغوى معمول ووچه هغوى به دَ تهجدو هر دوه ركعته په تازه اودس سره كول. هره شپه به ئې تقريباً اووه ځل يا اته ځل تازه اودس كولو اوفرمائيل به ئې چه ماته ترهغه وخته پورې په مانځه كښې خوند نه راځى تركومې چه اندامونه دَ اودس لامده نه وى. چنانچه علامه ابوالفرج عبدالرحمن بن شهاب الدين بغدادى حنبلى رحمه الله او علامه شمس الدين

---

(١) إكمال إكمال المعلم: ٧٧/١حاشية الترمذى للشيخ أحمدمحمد شاكر: ٧٧/١.

(٢) شرح الكرمانى: ١٢٢/٣فتح الملهم: ٧٦/٣.

(٣) إرشادالسارى: ٤٩٧.

(٤) كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم: ٧٢٢.

(٥) إكمال إكمال المعلم: ٩٢/٢فتح الملهم: ٧٦/٢البحر الرائق: ١/ ٩٧-٩٦.

(٦) الموسوعة الفقهية: ٦٨/١٤.

ذهبی رحمه الله دَ ابوالحسن علی بن ابراهیم بن نجا رحمه الله نه دَ حافظ عبدالغنی رحمه الله دا عمل دَهغوی دَ نورو معمولاتو سره نقل کړې دې. ابن نجا رحمه الله فرمائی حافظ عبدالغنی رحمه الله به بغیردَ فائدې څېل یو ساعت نه ضائع کولو. دَ سحر مونځ ادا کولوسره دَ قرآن کریم دور اوتلقین به ئې کولو. اکثر وختونوکښې به ئې دَ احادیثو تلقین هم کولو. راوی وائی چه مونږ دیرزیات احادیث دَهغوی دَ تلقین دَ وجې نه حفظ کړې وو. بیا به هغوی اودس کولو اودَ ماسپښین نه څه لږ وړاندې پورې فاتحه او معوذتین سره به ئې درې سوه رکعته نفل اداکول. بیابه ئې قیلوله کوله او بیداریدو سره به ئې دَ ماسپښین مونځ اداکولو او ترماښامه به دَ احادیثو اورولو یا لیکلو کښې مشغول وو. که چرې روژه به ئې وه نو(دَ ماښام نه پس) به ئې افطاری کولو اوکه چرې روژه به نه وو نوبیابه ئې دَماښام نه واخله تر ماسخوتن پورې په نوافل کښې مشغول اوسیدو. دَماسخوتن مونځ کولونه پس تر نیمې شپې پورې یا دَهغې نه پس به اوده کیدو. بیا به بیدار شو اودس به ئې اوکړو اودَڅه وخته پورې به ئې دَ تهجدو مونځ کولو. بیابه ئې تازه اودس کولو او په تواضع او انکسارئی سره مونځ کولو. دَ سحر نه دَ لږشان وخت نه وړاندې پورې به دَهغوی دغه معمول وو. دَ شپې په تهجدو کښې اوه یا اته (یادَ دې نه زیات) ځل تازه اودس کولو اوفرمائیل به ئې ((ما تطیب لی الصلاة إلا ما دامت أعضائی رطبة)) یعنی ماته ترهغه وخته پورې په مونځ کښې خوند نه حاصلیږی ترکومې چه زما اندامونه دَ اودس په اوبو سره لامده نه وی.دې نه پس به ئې دَ سحردَ مانځه پورې لږشان آرام کولو. دادَهغوی رحمه الله عام معمول وو.(١) دَتحدید بالنعمت په توګه ښایم چه ترکومې پورې صحت وو "الماء یوزن" دَ وجې نه مونږ هم مخ لاس نه اوچولو لیکن اوس ضعف دې اوبه نه شې برداشت کیدې په دې وجه په تنشیف باندې عمل دې.

تنشیف بعدالغسل باره کښې دَ فقهاؤ مذهب: تنشیف بعدالغسل باره کښې دَ حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم اوفقهاء کرامو اختلاف دې او مختلف اقوال روایت شوی دی. تنشیف په اودس او غسل دواړو کښې مباح دې. دادَ حضرت انس بن مالک رضی الله عنه او سفیان ثوری رحمه الله قول دی.(٢)

ابن منذر رحمه الله هم دغه قول دَحضرت عثمان بن عفان، حسین بن علی رضی الله عنهم او بشر بن ابی مسعود، حسن بصری، ابن سیرین، علقمه، مسروق، ضحاک او اسحاق رحهم الله نه هم نقل کړی دی.(٣)

تنشیف په دواړو کښې مکروه دې. دادَ ابن عمر، ابن ابی لیلی، سعیدبن المسیب، ابراهیم نخعی، مجاهد او ابوالعالیه رحمهم الله قول دې.(٤)

حسن بن صالح او عبدالرحمن بن مهدی رحمهما اللهنه هم کراهت نقل دې.(٥) ابن عباس رضی الله عنهما نه په اودس کښې کراهت او غسل کښې عدم کراهت نقل دې.(٦) حضرت جابربن عبدالله رضی الله عنه دَ تنشیف نه منع کړې ده.(١)

---

(١) کتاب الذیل علی طبقات الحنابلة لأبی الفرج عبدالرحمن الحنبلی: ١٢/٢تاریخ الإسلام تحت ترجمة عبدالغنی بن عبدالواحد بن علی: ٥٣٩/١٢رقم الترجمة: ٢٢٧٩٧سیرأعلام النبلاء تحت ترجمة عبدالغنی: ٤٥٣/٢-٤٥٢ رقم الترجمة: ٢٣٥ تذکرة الحفاظ تحت ترجمة عبدالغنی: ١٣٧٦/٤ط: ١٧رقم الترجمة: ١١١٢.

(٢) شرح النووی: ٢٢٢/٣.

(٣) الموسوعة الفقهية: ٦٦/١٤المغنی لابن قدامة: ٩٥/١ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ١٨٣/١المجموع: ٤٦٢/١.

(٤) شرح النووی: ٢٢٢/٣الموسوعة الفقهية: ٦٧/١٤

(٥) فتح الباری لابن رجب :١٨٣/١المغنی لابن قدامة: ٩٥/١.

(٦) شرح النووی: ٢٢٢/٣فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ١٨٣/١ الموسوعة الفقهية: ٦٦/١٤المجموع: ٤٦٢/١.

تنشيف سره متعلق دَ شوافع پنځه اقوال: امام نووی رحمه الله شرح مسلم کښې دَحضرت میمونه رضي الله عنها روايت «**ثم أتيته بمنديل فرده**» په ذيل کښې تنشيف بعدالغسل باره کښې فرمائي چه په دې باره کښې زمونږ اصحاب شوافع کښې اختلاف دې اودَوی نه پنځه اقوال نقل دی. ① دَ مشهور قول مطابق ترک تنشيف مستحب دې البته تنشيف ته مکروه نه وائي. ② تنشيف مکروه دې. ③ تنشيف مباح دې يعنی کول اونه کول دواړه برابردی. هم دا مونږ (شوافع) اختيارکړی دی ځکه چه منع دَتنشيف يا دَاستحباب قول دَ واضح دليل محتاج دې. ④ تنشيف مستحب دې ځکه چه دادَ اوساخ نه دَ بچ کيدو سبب دې. ⑤ په ګرمئی کښې تنشيف مکروه دې او يخنئی کښې مباح دې.[2]

دَ شوافع په نيز راجح قول: ليکن امام نووی رحمه الله المجموع کښې رومبی قول ته ترجيح ورکولوسره ليکی چه جمهور اهل عراق قاضی حسين وغيره هم دا حتمی ګرځولی دی. او امام الحرمين دائمه نه هم دا نقل کړی دی. خودَاقوالو په ترجيح باندې اختيار لرونکو متاخرينونه امام رافعی وغيره دې ته ترجيح ورکړې ده. اودَ دريم قول باره کښې فرمائي چه دا دَ ابوعلی طبری او قاضی ابوالطيب قول دې.[3] امام نووی رحمه الله نور ليکی چه محاملی دَ عدم حرمت په تنشيف باندې اجماع نقل کړې ده البته خلاف په کراهت کښې دې.[4]

دَ حنابله اقوال: دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه په دې باره کښې دوه اقوال نقل دی. ① دَ غسل اندامونه اوچولو کښې هيڅ حرج نشته يعنی مباح دی. ② مکروه دی.
خلال دَ کراهت والا روايت نه انکارکړې دې. ابن قدامه رحمه الله ليکلی دی چه رومبې قول يعنی تنشيف مباح کيدل اصح دی ځکه چه اصل اباحت دې. دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت کښې دَ حضورپاک ترک منديل په کراهت باندې دلالت نه کوی ځکه چه حضورپاک به کله مباح کارونه ترک کول لکه چه کله به ئې مباح کارکولو.[5]

دَ حنابله په نيز راجح قول: علامه ابوالحسن مرداوی رحمه الله «**الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام المبجل أحمد بن حنبل**» کښې دَ تنشيف مباح کيدلو باره کښې «**الرعاية الكبرى**» په حواله سره «**هوالمذهب**» او «**هي أصح**» نقل کړې دې خو «**تجريد العناية**» نه دَدې قول اظهر کيدل نقل کولو نه پس فرمائي چه صاحب دَ تجريد دَدې شارح ابن عبيدان اوصاحب مجمع البحرين دا صحيح ګرځولې دې او "الوجيز" "المنور" "المنتخب" کښې او ابن رزين وغيره هم دَدې جزم کړې دې.[6]

دَ مالکيه مذهب: علامه عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله المدونة الكبرىٰ کښې دَ امام مالک رحمه الله دَتنشيف اباحت نقل کړې دې. ابن عبدالبر رحمه الله علامه دردير مالکی رحمه الله اوعلامه دسوقی مالکی رحمه الله وغيره دَ امام مالک رحمه الله هم دَ اباحت مذهب نقل کړې دې.[7]

---

[1]) المغنى لابن قدامة: ۱/۹۵الموسوعة الفقهية: ۱۴/۶۸.
[2]) شرح النووى: ۳/۲۲۲.
[3]) المجموع شرح المهذب: ۱/۴۶۲-۴۶۱.
[4]) المجموع: ۱/۴۶۲.
[5]) المغنى لابن قدامة: ۱/۹۵فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۱/۱۸۳الموسوعة الفقهية: ۱۴/۶۶ المجموع: ۱/۴۶۲.
[6]) الإنصاف: ۱/۱۶۶.
[7]) المدونة الكبرىٰ: ۱/۱۷فتح المسالک: ۱/۴۲۱حاشية الدسوقى: ۱/۱۷۳الموسوعة الفقهية: ۱۴/۶۶

تنشيف بعدالغسل باره كښې دَ احنافو اقوال: تنشيف بعد الغسل باره كښې حنفيه نه څلور اقوال نقل دى: ① استحباب ② اباحت ③ كراهت ④ دَ اودس نه پس مكروه او دَغسل نه پس جائز.

استحباب تنشيف: چنانچه صاحب دَ منيه ليكلى دى چه دَغسل نه پس بدن په توليه سره اوچول مستحب دى. دَ منيه شرح حلبيى كبيرى كښې دى (استحباب تنشيف) دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دَ روايت په بنياد باندې دى په كوم كښې چه هغوى اوفرمائيل چه نبى كريم ﷺ سره دَ كپړې يوه ټكړه وه په كومې سره چه به حضورپاك دَ اودس نه پس تنشيف كولو. روايت كړې دى دا ترمذى رحمه الله اودا ضعيف دې خو په فضائل كښې په ضعيف حديث باندې عمل كول جائزدى.[1]

علامه خليل احمدسهارنپورى رحمه الله بذل كښې هم دا اختيار كړى دى او ليكلي دى چه دَتعدد طرق دَ وجې نه دَ ترمذى روايت ته قوت حاصل دى.[2] شيخ الحديث مولاتازكريا رحمه الله هم دَ صاحب بذل په حواله سره هم دَاستحباب قول نقل كړې دې.[3]

اباحت تنشيف: صاحب فتاوىٰ تاتار خانيه ليكلى دى چه دَمتوضى اومغتسل دَپاره دَ بدن په توليه سره اوچولوكښې هيڅ حرج نشته دې يعنى مباح دى. بعضو دا مكروه ګڼرلى دى اوبعض صرف دَادَ متوضى دَپاره مكروه ګڼړى نه چه دَ مغتسل دَپاره. صحيح خبره هم دغه ده كومه چه موږ كړې ده (يعنى اباحت) ليكن مناسب دادى چه په تنشيف كښې مبالغه او استقصىٰ اونه كړى دې دپاره چه دَ اودس اثر په اندامونو باندې پاتې شي.[4]

صاحب درمختار علامه حصكفى رحمه الله دا په آدابوكښې شميركړى دى اوعلامه شامى رحمه الله په دې باندې دَ صاحب منيه دَ استحباب والاقول نقل كولوسره ليكلى دى چه په حليه كښې دى چه صاحب دَ منيه نه علاوه چاهم دَ استحباب قول نه دې ذكر كړې. دې نه پس نې دَ تاتارخانيه والا قول نقل كولوسره خزانة الإكمل اوخلاصه په حواله سره دَتنشيف باره كښې "لابأس" يعنى اباحت نقل كړې دى.[5] صاحب بحرابن نجيم رحمه الله دَ سراج الدرايه په حواله سره "لابأس" يعنى اباحت نقل كولونه پس ليكلى دى چه صاحب دَ منيه نه علاوه چاهم دَاستحباب صراحت نه دې كړې.[6] علامه عثمانى رحمه الله فتح الملهم كښې دَمختلف اقوال نقل كولونه پس په آخره كښې صاحب بحر پورتنې ذكر كړې شوې قول نقل كړې دى.[7] صاحب دَ سعايه علامه لكهنوى رحمه الله هم دَ صاحب بحروالاقول نقل كړې دې.[8]

علامه كشميرى رحمه الله فيض الباري كښې تنشيف عدم سنت كيدل نقل كړى دى او العرف الشذي كښې دَهغوى نه دَ اباحت تنشيف معتمدعليه كيدل نقل دى.[9]

---

[1] الحلبي الكبيري: ص: ٤۵.
[2] بذل المجهود: ۲۶۶/۲.
[3] الكنزالمتواري: ۲۰۳/۳.
[4] الفتاوى التاتارخانية: ۲۲۹/۱.
[5] ردالمحتار مع الدرالمختار: ۹۷/۱.
[6] البحرالرائق: ۹۷/۱.
[7] فتح الملهم: ۷۶/۳.
[8] السعاية: ۲۹۹/۱.
[9] فيض الباري: ۴۵۶/۱العرف الشذي: ۹۷/۱.

دَتنيشف اباحت معتمدعليه دې: علامه يوسف بنورى رحمه الله دَاباحت قول معتمد عليه ګرځولې دې.[1]

علامه عينى رحمه الله باب الوضوء قبل الغسل په ذيل كښې دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها دَ روايت په حواله سره دَ تنشيف كراهت نقل كولونه پس بيا په جواز او اباحت تنشيف باندې دلالت كونكى متعدد (ضعيف) رواياتو استقصىٰ كړې ده دكوم نه چه تنشيف بعد الغسل اباحت معلوميږى.[2]

دحضرت ګنګوهى رحمه الله رائې: مولانا يحيىٰ كاندهلوى رحمه الله دَحضرت علامه ګنګوهى رحمه الله نه الكوكب الدري كښې نقل كړې دې چه زمونږ په نيز دكلام خلاصه داده چه دَ حضورپاك په توليه سره دَ بدن اوچول دَ جواز دَ بيانولو دَ پاره وو كه هغه په جدا كپړه سره وو يا په هغې سره كومه چه حضورپاك اغوستې وه.[3]

په استحباب اومكروه تنزيهى كښې فرق: بيا دلته حضرت ګنګوهى رحمه الله دلته دَ يواهم امر وضاحت كړې دې چه دَ حضورپاك كوم يوعمل ته دَ مستحب درجه وركول پكاردى او كوم يو ته دَمكروه تنزيهى دكوم ترك كول چه اولى دى، چنانچه هغوى فرمائى:

«والتقصي عنه بأنّ الذي فعله النبي صلى الله عليه وسلم مرة أومرتين، إما أن يكون بعد العلم بكونه محظوراً، أوفعله لئلا يعد محظوراً، فهوعلى ترك الأولى وبيان الجواز، وإما أن يكون فعله تحصيلاً للمثوبة والحُسنى، وإنما تركه شفقة على الأمة وخوفاً من أن تتأكد السنية، أوتصل إلى حد الوجوب فتشققوا، فهو مستحب، فترك الفعل ههنا مع رغبته إليه بخلاف الأول، فإن الترك ثمة مرغوب فيه والفعل لعارض البيان، وهذا التميز موقوف على استقراء تام وتصفح وافر»

يعني چه كوم فعل دَ حضورپاك نه يو خل يا دوه خل صادر شوې وى اودَهغې كول دَ هغه فعل دَ محظور كيدودَ علم نه پس شوې وى يا په دې غرض حضورپاك هغه كار كړې وى چه خلق هغه شرعاً محظور اونه ګڼړى نودَ حضور پاك دا فعل به جواز دَ بيانولودَپاره وى دَ كوم ترك كول چه اولى دى اوكه چرې هغه كار حضورپاك دَ ثواب دَ حاصلولودَپاره كړې دې اوبيا حضورپاك عليه السلام هغه كار دَدې ويرې نه ترك كړې دې چه هسې نه امت په مشقت او تكليف كښې پرېنوځى. يائى په دې ويره ترك كړو چه دحضورپاك په بار بار كولو سره هغه كار سنت مؤكده يا دَ وجوب حد ته اونه رسى په كوم سره چه امت په مشقت كښې اخته شې نودَ حضورپاك دا عمل به مستحب وى. ځكه چه دلته ترك دَ فعل مرغوب وو اوعمل خو صرف دَ جواز دَ بيانولودَپاره وو. په دې دواړو قسمونوكښې فرق استقراء تام او تصفح وافر باندې موقوف دې.

دَ حنفيه په نيز راجح قول: دَ كلام خلاصه داده چه دَ حنفيه په نيز تنشيف مباح دې. استحباب صرف دَ صاحب منيه قول دې لكه چه ابن نجيم رحمه الله وغيره په حواله سره معلوم شو. علامه شامى رحمه الله «كتاب الحظر والإباحة فصل في اللبس» كښې ليكلى دى چه متاخرينو دَتعامل مسلمين دَ وجې نه تنشيف بعدالوضوء غير مكروه ګرځولې دې[4] علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى چه دَ تنشيف بعد الغسل باره كښې دواړه قسم روايات دى. كله دَعدم ضرورت دَ اظهاردَپاره نه استعمالول او انكار هم

---

[1] معارف السنن: ۲۰۳/۱.
[2] عمدة القارى:۲۸۹/۳-۲۸۸.
[3] الكوكب الدرى: ۷۶/۱.
[4] حاشية ابن عابدين: ۲۵۲/۵.

دَ نبی کریم ﷺ نه ثابت دي اوکله دَ بیان جوازدپاره دَ حضورپاك نه استعمال هم ثابت دي. چنانچه دي ته چا دَ تمندل متعلق مستحب وئیلی، چامکروه.محقق قول دادي چه نه مستحب دی نه مکروه مباح دی دَ کولو اونه کولو دواړو اختیار دي.[1]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دي چه په ترجمه کښې دَمضمضه او استنشاق تذکره ده او په حدیث کښې «ثم تمضمض واستنشق» نه دَدې ثبوت کیږی.[2]

دَحدیث نه مستنبط شوی امور: دَ حدیث باب نه دا لاندې ذکر شوی امور مستنبط کیږی:

① په غسل جنابت کښې دَ مضمضه او استنشاق تاکید. (کمامر تحت ترجمة الباب)

② دَ ښځې دَ خاوند دپاره دَ غسل اوبه کیخودل اودَ ښځې نه خدمت اخستل (کما علم من قوله: صبت للنبی صلی الله علیه وسلم غسلاً).[3]

③ دَغسل نه پس دَ غسل اندامونه تولیه وغیره سره نه اوچول (دل علیه قوله: "فلم ینفض بها").

④ دَ تنشیف بعدالغسل جواز او اباحت (کمامر تحت مذاهب الفقهاء)

⑤ په فعل باندې دَ قول اطلاق کول (کما أطلق فی قوله: "ثم قال بیده الأرض"). دَدې نه علاوه نور مستنبط شوی امور دَ سابقه ابواب په ذیل کښې تیر شوی دی. والله أعلم بالصواب.

۸- باب: مَسْحِ الْيَدِ بِالتُّرَابِ لِيَكُونَ أَنْقَى

(د غسل جنابت نه وړاندې) په خاوره باندې لاس مږل دې دپاره چه ښه صفا شی

دَترجمة الباب مقصد: علامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه دَامام بخاری رحمه الله غرض دَ دې ترجمه نه دَ غسل جنابت کونکی دَ استنجاء نه پس په خاوره پورې لاس مږلوسره دَ ښه صفا کولو دَ حکم بیان کول دی.[4] علامه ادریس کاندهلوی رحمه الله په الأبواب والتراجم کښې لیکی چه دَ استنجاء نه پس لاس په خاوره پورې مږل دې دپاره چه ښه صفا شی دا مستحب امر دی.[5]

دَحضرت گنګوهی رحمه الله تحقیق انیق: دَجنابت غسل کونکې دَ غسل نه وړاندې چه استنجاء کوی اودَ اودس نه فارغ شی نودَهغه دَ لاس نه تر څه وخته پورې بدبوئی راځی. دا چه دَ سړی په لاس باندې کومه بدبوئی پاتې کیږی په دې کښې اختلاف دې چه دا بدبوئی څه څیز دې؟ اودَدې حقیقت څه دې؟ آیا په دې سره لاس پاکیږی که نه؟

چنانچه حضرت سهارنپوری رحمه الله دَحضرت مولانا یحییٰ کاندهلوی رحمه الله په واسطه سره دَ حضرت رشید احمد گنګوهی رحمه الله نه نقل کړی دی چه فقهاء حنفیه کثرالله تعالیٰ جمعهم وشکر سعیهم اقوال

---

[1] فضل الباری: ۲/۴۳۴.

[2] عمدة القاری: ۲۸۸/۳.

[3] عمدة القاری: ۳۰۶/۳.

[4] عمدة القاری: ۳۰۷/۳.

[5] الأبواب والتراجم ص: ۲۶۲.

مختلف دی. بعض حضرات وائی که دَ نجاست ظاهری آثار ختم شوی وی نولاس به پاك وی سره ددې چه دَ دې بدبوئی باقی پاتې وی. خو بعض نور حضرات وائی چه ترهغه وخته پورې به پاکوالې نه حاصلیږی ترکومې چه دَ دغه نجاست اثر مکمل ختم نه شی سوا دَهغه معمولی بوئی چه دَهغې ختمیدل گران دی.(۱)

په دې مسئله کښې دَ فقهاؤ اختلاف دَ دغه بدبوئی په حقیقت کښې په اختلاف باندې مبنی دې چه آیا دا بدبوئې دَهغه نجاست دَ اجزاء صغار ده دَ کوم پیژندګلو چه دَهغې دَ کموالی دَ وجې نه نه کیږی یا دَهغه هوا دَ وجې نه ده چه دَ هغه نجاست سره لګیدلې راغلې ده.؟

چنانچه بعض حضراتو وئیلی چه دا اجزاء لطیفه غیر مرئیه دی لهذا لاس په خاوره سره وینځل ضروری دی ځکه چه دا ازاله دَ نجاست دَ قبیل نه دې اوددې ختمول ضروری دی. خو بوه ډله دا وائی چه دا بدبوئی هغه هوا ده چه لاس پورې دَ اوبو اودَ نجاست دَ اتصال په وخت لګیدلې وه. اودَ نجاست په اتصال سره مکیف بکیفیة النجاسة شو نوهغه هوا اوبه جوړیدو سره لاس پورې اولګیده. هم دغه وجه ده چه دَ لاس په اوچیدو سره هغه بدبوئی خې. لهذا ددې حضراتو په نیز ددې ازاله ضروری نه ده لاس بغیردَ ازاله هم پاك دې. باقی ترکومې چه خبره دَ اجزاء صغیره لطیفه غیر مرئیه ده نوشریعت ددې هیڅ اعتبار نه دې کړې ددې وجود هم دَ عدم په حکم کښې دې لکه چه دَ یو لوند پرتوګ والاهوا خارج شی یا دَ ګندګئی دَ ځائی نه ککره کیدو سره راتلونکې هوا سره په اتفاق لمدې کېږی نه پلیتیږی. که فرض کړه دَ دغه اجزاء لطیفه غیر مرئیه په شریعت کښې څه اعتبار وی نو په لازمی توګه به هغه لمدې کېږې پلیتیدې (حالانکه دَ دې هیڅوك هم قائل نه دی) باقی پاتې شوه دَ هوا دَ خارج کیدو سره انتقاض طهارت نوهغه دَ پلیتنې اجزاء ته متضمن کیدو دَ وجې نه نه بلکه دَ تصریح نص دَ وجې نه دی.(۲)

دَ شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله دَحضرت ګنګوهی رحمه الله دغه مذکوره تحقیق نقل کولونه پس لیکی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه سره په مذکوره اختلاف باندې تنبیه فرمائی اودې خبرې له ئې ترجیح ورکړې ده چه دَ چه دَ حضورپاك په خاوره باندې دَ لاس مږلو غرض تطهیر نه دې بلکه په غرض دَ تنظیف (صفائی) وو لکه چه په ترجمه کښې لفظ أنقیٰ دلالت کوی. لهذا امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې لفظ أنقیٰ راوړلو سره دَهغه خلقو تائید کوی دَ چا په نیز چه دَ دغه بدبوئی ازاله واجب نه ده بلکه صرف اولی ده.(۳)

په خاوره پورې لاس مږل مورث فقر نه دې: بعض علماؤ لیکلی دی چه په عواموکښې مشهوره ده چه په خاوره باندې لاس مږل مورث فقر دې ممکن ده چه امام بخاری رحمه الله په دې خبره سره دَ هغه خلقو

---

(۱) قال العلامة الحصكفي: "ويشترط إزالة الرائحة عنها وعن المخرج" ونقل العلامه الشامی: "وقال بعضهم: لا يشترط بل يستعمل حتى يغلب على ظنه أنه قد طهر" (الدرالمختار مع ردالمحتار كتاب الطهارة باب الأنجاس. مطلب فى الفرق بين الاستبراء والاستنقاء والاستنجاء: ۲۵۳/۱).

(۲) بذل المجهود: ۳۱۱/۱-۳۱۲ الكنزالمتوارى: ۲۰۳/۳-۲۰۴ الأبواب والتراجم ص: ۶۱ تقرير بخارى: ۸۳/۱ سراج القارى: ۱۹۹/۲.

(۳) الأبواب والتراجم ص: ۶۱ الكنزالمتوارى: ۲۰۴/۳ تقرير بخارى: ۸۳/۱ سراج القارى: ۱۹۹/۲.

تردید فرمائی چه دا یوه بې اصل خبره ده څکه چه په حدیث کښې د حضورپاك په خاوره باندې لاس مږل ثابت دی. (١)

په خاوره باندې د لاس مږلوکښې هندوانو سره د تشبه هیڅ اعتبارنشته: د مولانا محمدحسن مکی رحمه الله په تقریرکښې دی چه «بعض خلقو ونیلی» خاورو سره لاس مږل خو ثابت دی لیکن په دې زمانه کښې هندوانوسره د مشابهت د وجې نه ترك اولی دې. حضرت گنگوهی رحمه الله اوفرمائیل چه دې تشبیه هیڅ اعتبارنشته «لهذا د دې کول به اولی وی». (٢)

امام بخاری رحمه الله دغه مذکوره ترجمه ولې قائم کړه؟ ترجمه مسح الید بالتراب خود باب سابق حدیث میمونه رضی الله عنها نه معلومه شوې وه. هم دغه وجه ده چه علامه بطال رحمه الله «**باب المضمضة والاستنشاق من الجنابة**» کښې د حضرت میمونه رضی الله عنها روایت نقل کولونه پس لیکلی دی «**وترجم له (أي: الإمام البخاري): باب مسح اليد بالتراب ليكون أنقى**» اودوباره د دې باب عنوان لګولوسره ئې د دې وضاحت اونه کړو بلکه صرف "**ترجم له**" په جمله باندې ئې اکتفاء اوکړه. (٣) خودا ترجمه د سابقه باب د حدیث نه معلومه شوه نوبیا د دې تکرار څه فائده؟

د علامه کرمانی رحمه الله وغیره جواب: علامه کرمانی، علامه قسطلانی او شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمهم الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله غرض د دې امورو یعنی تکرار ابواب حدیث نه د شیوخ او استخراج او استنباط کښې د اختلاف طرف ته اشاره کول دی. مثلاً د امام بخاری رحمه الله شیخ عمر بن حفص رحمه الله حدیث میمونه رضی الله عنها په غسل جنابت کښې د مضمضه اواستنشاق په ذیل کښې روایت کړې دې. خود امام بخاری رحمه الله دویم شیخ محدث حمیدی رحمه الله هم دغه حدیث میمونه رضی الله عنها د مسح الید بالتراب لاندې ذکرکړې دې. چنانچه امام بخاری رحمه الله په تکرار ترجمه سره د دواړو روایاتو جدا جدا سیاق او د شیوخ جدا جدا استنباط طرف ته هم اشاره اوکړه او دواړو روایتونوته ئې په یو بل سره تقویت اوتائیدهم حاصل کړو. (٤)

د علامه عینی رحمه الله جواب: علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله مذکوره جواب نقل کولونه پس لیکی چه دلته د دې یوه بله فائده هم ده چه په رومبی باب کښې «**دلك اليد على التراب**» لاس په خاوره باندې وهلو او مږلو ذکر وو او په دې باب کښې «**دلك اليد على الحائط**» د لاس په دیوال باندې د مږلو بیان دې او په دې دواړو کښې فرق دې. (٥)

د علامه کورانی رحمه الله توجیه اوپه علامه کرمانی وغیره باندې رد: علامه کورانی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله وغیره توجیه نقل کولوسره په هغې باندې رد کولوسره فرمائی: «**هذا كلامه وليس بشيء**» یعنی د دې خلقو د دې توجیه هیڅ حیثیت نشته څکه چه امام بخاری رحمه الله حدیث «**إنما الأعمال بالنيات**» په خپل

---

(١) حاشية البذل: ٣١١/١ الدر المنضود: ١٥٠/١.

(٢) الكنز المتواری: ٢٠٣/٣ الأبواب والتراجم ص: ٦١

(٣) شرح ابن بطال: ٣٨٦/١.

(٤) شرح الكرمانی: ٣/١٢٤-١٢٣ إرشاد الساری: ٤٩٨/١ تحفة الباری: ٢٢٤/١.

(٥) عمدة القاری: ٣٠٧/٣.

صحيح كښې په اووه مختلف مقاماتو كښې نقل كړې دې.[1] دَدې باره كښې خودا توجيه ممكن نه ده چه دا اووئيلې شي چه امام بخارى رحمه الله داحديث په اووه مختلف ابواب كښې دَ شيوخ په اختلاف استخراج او استنباط طرف ته اشاره كولودَ پاره ذكر كړې دى. بلكه پخپله دَامام بخارى رحمه الله غرض استنباط احكام دى. په دې وجه تول ابواب ئى دَ څه نه څه حكم بيانولودَپاره قائم كړې دې او بيا په هغې دَ حديث نه استدلال كوى اودَ امام بخارى رحمه الله دا عادت دې چه هغه په ادنى مناسبت سره هم استدلال كوى.چنانچه دلته ئى دَ مسح اليد بالتراب باب قائم كړو اوهغه حديث ئى راوړلو په كوم كښې چه په ديوال باندې دَ لاس وهلو اومږلو ذكر دې اودَدې نه وړاندې مضمضه او استنشاق باب قائم كړو او په هغې كښې هغه حديث راوړو په كوم كښې چه په خاوره باندې دَ لاس وهلو صراحت دې او په دواړو روايتونوكښې فرق دادې چه په حديث باب كښې دَ اودس تذكره ده خوسابقه باب روايت دَدې نه خالى دې.[2]

د ترجمة الباب د الفاظو وضاحت:

مسح اليد: يعنى دَ جنابت غسل كونكى په خاوره باندې لاس مږل.[3]

قوله: :ليكون: دَ ابن عساكر او اصيلى په روايت كښې لتكون الفاظ دى.[4] أي:اليد.[5] يعنى دَ يد مؤنث كيدو دَ وجې نه ئى تكون راوړلې.

قوله: :أنقى: أنقى نقاوة نه ماخوذ دې دَ كوم معنى چه نظافت ده.[6]

أنقى صيغه اسم تفضيل ده په عام طور باندې درې قسمه استعماليږى. اضافت ، من او لام سره. شراح حديث ليكلى دى چه دلته دا من سره مستعمل دې اوهغه محذوف دې. يعنى أنقى من غير الممسوحة، غير ممسوحه نه دَ وړاندې مقابله كښې زيات ښه او صفا شى.[7]

دَ لتكون والا روايت باندې اعتراض: دَابن عساكر او اصيلى په روايت كښې يكون په ځائى باندې تكون الفاظ راغلى دى نو په دې باندې دا اعتراض كيدې شى چه دَ دې په اسم اوخبركښې مطابقت

---

[1] الحديث أخرجه البخاري في كتاب بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم..... رقم:١، وكتاب الإيمان باب ماجاء: أن الأعمال بالنية والحسبة رقم:٥٤ وكتاب العتق باب الخطاء والنسيان في العتاقة والطلاق ونحوه، ولا عتاقة إلا لوجه الله تعالى رقم: ٢٥٢٩وفي كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه إلى المدينة رقم: ٣٨٩٨وفي كتاب النكاح باب من هاجر أو عمل خيراً لتزويج امرأة فله مانوى رقم: ٥٩٧وفي كتاب الأيمان والنذور باب النية في الأيمان رقم: ٦٦٨٩وفي كتاب الحيل باب في ترك الحيل وأن لكل امرئ مانوى في الأيمان وغيرها رقم: ٦٩٥٣

[2] الكوثرالجاري: ٤١٨/١-٤١٧.

[3] إرشادالساري: ٤٩٨/١عمدة القاري:٣٠٧/٣.

[4] أرشادالساري: ٤٩٨/١.

[5] شرح الكرماني: ١٢٣/٣.

[6] لسان العرب: ٢٧٣/١٤.

[7] شرح الكرماني: ١٢٣/٣عمدة القاري: ٣٠٧/٣إرشادالساري: ٤٩٨/١فتح الباري: ٤٣٩١/٢.

نشته. حالانکه په دې کښې مطابقت ضروری دې ځکه چه په تکون کښې هی ضمیر کوم چه لفظ ید طرف ته راجع دې هغه دَدې اسم دې او أنقى دَدې خبر دې او هغه مذکر دې.

جواب: دَدې اعتراض علامه کرمانی رحمه الله او علامه عینی رحمه الله دا جواب ورکړې دې چه اسم تفضیل کله من سره راشی یعنی بغیردَ الف لام واضافت وی نودَدې په ټولو احوالوکښې مفرد مذکر راوړل ضروری دی.[1] لهذا عدم مطابقت والاخبره غلطه ده.[2]

دَعلامه برماوی په علامه کرمانی اوعینی باندې نقد: علامه برماوی رحمه الله دَعلامه کرمانی رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله دَ کلام په تعاقب کولوسره فرمائیلی چه که دَدې حضراتو په نیز دَ فعل ناقص اسم لفظ ید طرف ته راګرځیدونکې ضمیر یعنی هي دې نوبیابه دَدې حضراتو خبره صحیح وی خوظاهر دادی چه فعل ناقص (یکون) اسم دلته لفظ مسح طرف راګرځیدونکې ضمیر هو مذکردې نو په دواړو کښې مطابقت موندلې شی.[3]

لکه چه علامه برماوی رحمه الله دَ ابن عساکر او اصیلی نه علاوه دَ باقی حضراتو روایت ته ترجیح ورکړې ده په کوم کښې چه یکون راغلې دې. خو په بنیادی توګه دا اعتراض غلط دې ځکه چه اسم تفضیل کله من سره مستعمل وی نوبیا دَهغې مفرد مذکر راوړل واجب او ضروری دی. کمامر.

الحديث الأول

۲۶۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ دَلَكَ بِهَا الْحَائِطَ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ» [حديث باب ر: ۲۴۶][4]

---

[1] قال الشيخ مصطفى الغلاييني فى "جامع الدروس العربية": ۱۴۷/۱ تحت "أحوال إسم التفضيل" مانصه: "إذا تجرد (إسم تفضيل) من "أل، و "الإضافة" فلا بد من إفراده وتذكيره فى جميع الأحوال، وأن تتصل به. "من" الجارة جارة للمفضل عليه، تقول: خالد أفضل من سعيد، وفاطمة أفضل من سعاد، وهذان أفضل من هذا، وهاتان أفضل من هاتين، والمجاهدون أفضل من القاعدين والمتعلمات أفضل من الجاهلات. وقد تكون من مقدرة، كقوله تعالى ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ [الأعلى:۱۷] أى خير من الحياة الدنيا وأبقى منها وقد اجتمع إثباتها وحذفها فى قوله سبحانه: ﴿أَنَا أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ [الكهف: ۳۴] أى: أعزمنك". انتهى.

[2] شرح الكرمانى: ۱۲۳/۳ عمدة القارى: ۳۰۷/۳ إرشادالسارى: ۴۹۸/۱.

[3] إرشادالسارى: ۴۹۸/۱.

[4] الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ۲۴۹ وفى باب الغسل مرة رقم الحديث: ۲۵۷ وفى باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ۲۵۳ وفى باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة رقم الحديث ۲۶۵ وفى باب من توضأ فى الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم الحديث ۲۷۴ وفى باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث: ۲۷۶ وفى باب التستر فى الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۸۱ وأخرجه مسلم فى صحيحه فى باب الحيض، باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ۷۲۲ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم الحديث: ۲۴۵ والترمذى فى

ترجمه: مونږ ته حمیدی بیان اوکړو اووئیل مونږ ته سفیان بن عیینه، اووئیل مونږ ته سلیمان بن مهران اعمش، هغه دَ سالم بن ابی الجعد نه، هغه دَ کریب نه هغه دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه هغه وائی چه حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائی چه نبیٔ اکرم ﷺ کله دَ جنابت دَغسل اراده اوکړه نو(دَ ټولو نه اول) ئی خپل (کس) لاس سره خپل شرمګاه اووینځل بیا ئی دغه لاس په دیوال باندې اومږلو بیا ئی دا (اوبوسره) اووینځلو بیا ئی اودس یعنی چاراندام اوکړو دَ مانځه والا اودس په شان بیا چه کله دَ غسل نه فارغ شو نوخپلې دواړه خپې ئی اووینځلې.

تراجم رجال

الحمیدي: دادَ امام بخاری رحمه الله استاذ دَامام شافعی رحمه الله معاصر هم سبق اوشاګرد ابوبکر عبدالله بن الزبیر بن عیسی بن عبیدالله بن اسامه بن عبدالله بن حمید بن الحارث بن اسد بن عبدالعزی قرشی، اسدی حُمیدی مکی رحمه الله دې. (1) دَدوی مختصر حالات **بدء الوحی، باب کیف کان بدء الوحی إلی رسول الله صلی الله علیه** دَ رومبی حدیث په ذیل کښې (2) او تفصیلی احوال **کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا** لاندې بیان کړې شوی دی. (3)

سفیان: دا مشهور محدث ابو محمد سفیان بن عیینه ابن ابی عمران هلالی کوفی دې. دَدوی ډیر مختصر حالات **بدء الوحی باب کیف کان الوحی الرسول صلی الله علیه وسلم** (4) او تفصیلی حالات **کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا** لاندې تیر شوی دی. (5) باقی رجال حدیث اعمش سالم بن ابی الجعد کریب ابن عباس رضی الله عنهما اوام المؤمنین حضرت میمونه رضی الله عنها احوال وړاندې بیان شوی دی. (6)

شرح حدیث

قوله: فغسل فرجه: نودَ ټولو نه اول حضورپاک خپل شرمګاه اووینځلو.

سننه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً، وقال: هذا حدیث حسن صحیح رقم الحدیث: ۱۰۳والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة باب غسل الرجلین فی غیر المکان الذی یغتسل فیه رقم الحدیث: ۲۵۲ وأیضاً فی کتاب الغسل والتیمم باب إزالة الجنب الأذی عنه قبل إفاضة الماء علیه بنحوه مختصراً، رقم الحدیث: ۴۱۸وأیضاً فی باب مسح الید بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحدیث: ۴۱۹وأیضاً فی باب الاستتار عندالغسل رقم الحدیث: ۴۰۸وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة باب المندیل بعدالوضوء رقم الحدیث۴۶۷وراجع جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم: ۱۸۰۶۴.

1) تهذیب الکمال: ۵۱۲/۱۴.

2) کشف الباری: ۲۳۸/۱-۲۳۷.

3) کشف الباری: ۱۰۲/۳-۹۹.

4) کشف الباری: ۲۳۸/۱.

5) کشف الباری: ۱۰۶/۳-۱۰۲.

6) دَ اعمش دَ حالاتودَپاره اوګورئی کشف الباری: ۲۵۱/۲ سالم بن ابی الجعد دَ احوال دَپاره کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع، ابن عباس رضی الله عنهما دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲، حضرت میمونه رضی الله عنها دَ احوالو دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۴۲۰/۴.

فاءدَتفصيل دَپاره ده که دَتعقيب؟: علامه کرمانی رحمه الله اوفرمائيل چه فغسل کښې فاء دَ پاره دَتعقيب نه ده چه دَ دلک يد، اودس او غسل دَ شرمگاه وينځلونه وړانديوالې لازم راشی بلکه دلته فاء دَ تفصيل دَپاره ده. «اغتسل من الجنابة» کښې چه کوم اجمال وو دَهغې تفصيل ئی بيان کړې دې اودَ اجمال نه پس تفصيل راوړلې شی.[1]

علامه قسطلانی رحمه الله، شيخ الاسلام زکريا انصاری رحمه الله او علامه کرمانی رحمه الله هم فاء تفصيله گرځولې ده.[2]

فاءِ دَ تفسيردَپاره: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ فاء عدم تعقيب دَپاره کيدو باندې علامه کرمانی رحمه الله سره متفق دې البته حافظ صاحب رحمه الله او علامه سيوطی رحمه الله فاء تفسيريه گرځولې ده.[3] حافظ صاحب رحمه الله نور ليکی چه په دې حديث کښې په ترتيب باندې دلالت کونکې حرف "ثم" راوړلې شوې دې چه دَ غسل جنابت په ترتيب باندې دلالت کوی.[4]

دَعلامه عينی رحمه الله په نيزفاء تعقيبيه عاطفه ده: علامه عينی رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقدکولوسره ليکلی دی چه بعض خلقو دلته فاء تفسيريه گرځولې ده نودا دَ علامه کرمانی رحمه الله دَ کلام نه ماخوذ دې. بيا علامه عينی رحمه الله فاء تعقيبيه گرځولو سره اوفرمائيل چه کوم سړې دَ عربی اسرار نه واقف وی او په ژور نظر سره غور کوی نوهغه به وائی چه دلته فاء عاطفه ده چه دَترتيب دَپاره ده اودَ حديث معنی به داسې شی چه حضوراکرم دَخپل غسل ترتيب داسې بيان کړو چه اول ئی شرمگاه اووينځلو (بيائی لاس په خاوره باندې اومږلو او په اوبو سره ئې اووينځلو) اوبيائی اودس يعنی چاراندام اوکړو. دې نه پس علامه عينی رحمه الله اوفرمائيل چه دلته دَ فاء دَ ترتيب دَپاره کيدل دا دَعاطفه کيدو نه نه خارج کوی.[5] علامه قسطلانی رحمه الله دَعلامه عينی رحمه الله قول چه فاء عاطفه دَپاره دَترتيب ده مطلب دا بيان کړې دې چه فاء دَ عطف دَپاره ده. دَهغه ترتيب دَبيانولو دَپاره ده چه په ترتيب باندې دلالت کونکې حرف ثم نه مستفاد دې.[6]

واضحه او بې دوړو خبره: ليکن ډيره واضحه او بې غباره خبره هم هغه ده کومه چه علامه کرمانی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَ اکثر شراح حديث نه نقل ده. البته دَ علامه عينی رحمه الله توجيه دَ صفا کولو دَپاره داسې ونيلې کيدې شی «اغتسل من الجنابة» معنی «أراد الاغتسال» يا «شرع فی الاغتسال» دَپاره لازشی لکه چه شراح حديث دَ حديث دَ نورو طرق «إذا اغتسل من الجنابة» نه هم دغه معنی مراد اخستې ده. اوس چه فاء دَ تعقيب دَپاره اومنلې شی نوبيابه خبره بالکل واضحه شی چه حضورپاك کله دَ غسل جنابت اراده اوفرمائيله يا غسل جنابت ئی شروع کړو نودَهغې ترتيب داسې وو چه دَ ټولو نه اول ئی شرمگاه اووينځل بيا ئی په خاوره باندې لاس اومږلو. **والله اعلم بالصواب.**

---

[1] شرح الکرمانی: ۱۲۳/۳.

[2] إرشاد الساری: ۴۹۸/۱ تحفة الباری: ۲۲۴/۱ الکوثرالجاری: ۴۱۷/۱.

[3] فتح الباری: ۴۹۱/۲ التوشيح: ۲۴۶/۱.

[4] فتح الباری: ۴۹۱/۲.

[5] عمدة القاری: ۳۰۸/۳-۳۰۷.

[6] إرشادالساری: ۴۹۸/۱.

دَحديث ميمونه k نه دَمنی او فرج دَ رطوبت په ناپاکوالی باندې استدلال: ابن العربی مالکی رحمه الله دَ حضرت میمونه رضي الله عنها دَ روایت په ذیل کښې (۱۳) احکام ذکرکړی دی. په الرابعة کښې اولیکل چه دا دَ امام شافعی رحمه الله دَ منی پاکوالی اودَ ښځې دَ فرج دَ رطوبت دَ پاکوالی په قول باندې رد دې. ځکه که چرې دا پاك وې نو حضورپاك به دَ غسل شروع دَ وینځلو نه نه کوله یا به ئی دا دَ باقی ټول بدن په تطهیرکښې داخل کړې وې. (۱)

دَ حافظ صاحب په ابن العربی باندې رد: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن العربی دا استدلال بعید ګرځولو سره فرمائی چه غسل ازاله نجاست باندې مقصور نه دې یعنی دَ غسل دَپاره نجاست ضروری نه دې (اکثر وختونوکښې دَ نجاست دَازاله نه علاوه دَ نورو مقاصدو تنظیف، تنشیط او تبرید وغیره دَپاره هم غسل کولې شی). (۲)

دَ فرج رطوبت او دَمنی طهارت او نجاست: دَحنفیه نه دَ صاحبین رحمهما الله په نیزدَ فرج رطوبت نجس دې البته دَامام ابوحنیفه رحمه الله په نیز طاهر دې. (۳)اومنی دَ حنفیه په نیز په اتفاق سره نجس ده.

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجررحمه الله دَ ابن العربی مالکی قول بعید ګرځولو باندې نقد کولوسره فرمائیلی دی چه هغه دَ ابن العربی قول ته بعید وئیلی دې حالانکه دَ هغه دا وینا پخپله بعید ده ځکه چه منی او رطوبت فرج په نجاست باندې استدلال کونکو صرف دَحضرت میمونه رضي الله عنها په روایت باندې اکتفانه ده کړې، اول مونږ دا مسئله دَ استقصی دلائل سره بیان کړې ده. (۴)

رطوبت فرج سره متعلق نور بحث هم دَ کتاب الغسل آخري باب: **غسل ما یصیب من رطوبة فرج المرأة** کښې راځی. خودَ منی اورطوبت فرج سره متعلق بحث **کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه وغسل ما یصیب من المرأة** کښې تیر شوې دې.

تنبیه: دَ ابنِ العربی استدلال دَدې حدیث نه صحیح دې که نه؟ داخبره په واقع کښې دَ تامل قابل ده. ځکه چه دَ غسل دَپاره ناپاکی ضروری نه ده لیکن په عام توګه باندې په داسې مواقع کښې چه کوم غسل کیږی هغه هم دَ نجاست دَ وجې نه کیږی خودَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَمنی په ازاله باندې دائمی اهتمام دَدې دَناپاکه کیدو طرف ته اشاره ده. بهر حال ابن العربی دَ منی په ناپاکوالی باندې استدلال کړې دې او امام بخاری رحمه الله په حدیث باب کښې "دلك" په نظافت باندې محمول کړې دې.

قوله: ثم دلك بها الحائط: بیا حضورپاك خپل (ګس لاس) په دیوال پورې اومږلو. امام بخاری رحمه الله دَحضرت میمونه رضي الله عنها دا روایت په خپل صحیح کښې دَ الفاظو دَ اختلاف سره په نهه ځایونوکښې راوړلې دې. اودَ صحاح سته باقی ائمه حضراتو هم دَدې روایت تخریج کړې دې. دَحدیث باب نه علاوه امام بخاری وغیره صراحت کړې دې چه حضورپاك په خپل ښی لاس باندې په ګس لاس اوبه اوبهیولې او په ګس لاس باندې ئی خپل شرمګاه اووینځلو بعض روایتونو کښې دی چه بیا حضورپاك خپل ګس لاس په دیوال باندې اومږلو اوبعض روایتونوکښې په زمکه یا خاوره باندې دَ

---

(۱) شرح الترمذی لابن العربی: ۱/۱۵۶-۱۵۵.
(۲) فتح الباری: ۲/۴۷۸.
(۳) تعلیقات البذل: ۲/۲۵۷.
(۴) عمدة القاری: ۳/۲۸۸.

مرِلو ذكر دي. دَ بخارى په يو روايت كښې دَ دوو يا دريو وارو مرِلو ذكر دې خودَ امام مسلم رحمه الله او نسائى په روايت كښې «فدلكها دلكاً شديداً» الفاظ راغلى دى اودَ ابوداؤد اونسائى په روايت كښې په خاوره سره دَ مرِلو نه پس په اوبو سره دَ وينځلو ذكر هم دې.(١) ابن رجب حنبلى رحمه الله فتح البارى كښې دَدې ټول طرق حديث تخريج كړې دې. (٢)

حضورپاک ﷺ په ديوال يا خاوره باندې لاس ولې اومږلو؟: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى «فمسحها بالتراب يدل أنه كان فيها أذى، وإلا فلو لم يكن فيها أذى، لاكتفى بصب الماء وحده عليها، كما فعل غير مرة» (٣)

دَ نبى كريم ﷺ په خاوره پورې لاس راښكل او مرِل په دې خبره باندې دلالت كوى چه دَ حضورپاك په لاس پورې څه نجاست لګيدلې وو ګنى حضورپاك به صرف په اوبو سره وينځلو باندې اكتفا كوله لكه چه څو واره ئى داسې كړى دى.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه په دې حديث سره دانه متعين كيږى چه حضورپاك عليه السلام دَ نجاست دَ ختمولو دَپاره داسې كړى وى بلكه دَدې خبرې احتمال دې چه دا يوځل وينځل هم دَ تنظيف وى چه په عدم اكتفاء بمرة باندې دلالت كوى او په زمكه باندې لاس مرِل دَ صفائى دَ مبالغه دَپاره وو لكه چه امام بخارى رحمه الله فرمائيلى دى. (٤)

دَ شيخ الحديث رحمه الله ابن بطال رحمه الله باندې نقد: حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله كلام نقل كولوسره په هغه باندې نقد كولوسره فرمائى: «وأنت خبير بما فيه» يعنى دَ ابن بطال كلام سره به دَ نبى كريم ﷺ فضلات مباركه نجس كيدل لازم راشى چه دَ تحقيق خلاف دى. (٥)

دَ حضرت ګنګوهى رحمه الله تحقيق: حضرت ګنګوهى رحمه الله «دلك اليد بالحائط والأرض» باندې فرمائيلى چه لاس په خاوره باندې مرِل او راښكلو سره وينځل په تنظيف كښې دَ مبالغه دَپاره وو: چه دَ ازاله عين نجاست نه پس كه غوړوالې يا بوئى وغيره اثر پاتې شى نوهغه دې لرې كړې شى دې دَپاره چه په دغه لاس باندې دَ بدن نور اندامونه وينځل خاص كر مضمضه او استنشاق كښې كراهت او كركه باقى پاتې نه شى.(٦)

دَعلامه سهارنپورى رحمه الله تحقيق: علامه سهارنپورى رحمه الله فرمائيلى چه زما په نيز دَحضورپاك دا فعل يعنې خاورې پورې لاس مرِل اوپه اوبوباندې وينځل دَامت دَتعليم دَپاره وو چه يوامتى استنجاء اوكړې اودهغه لاس نجاست سره ككړشى يا دَ نجاست اثر په لاس باندې باقى پاتې شى نوهغه دې دغه شان دَاستنجاء نه پس په خاوره باندې مرِلو سره لاس صفا كړى. په دې وجه دَ حضورپاك دَ فضلات باره كښې دَعلماؤ تحقيق دادې چه هغه طاهر اوپاك وو. نودا محال دى چه دَ حضورپاك په لاس مبارك

---

(١) قدمر تخريج هذه الطرق كلها فى الباب السابق.
(٢) ١/١٥٧-١٥٦.

(٣) شرح ابن بطال: ١/٣٨٦.
(٤) فتح البارى: ٢/٤٧٨.
(٥) تعليقات البذل: ٢/٢٦٣.
(٦) الكوكب الدرى: ١/١٤٠-١٣٩.

باندې دَ استنجاء نه پس دَ خرابۍ هوا څه اثر وی. بیشکه رسول الله ﷺ خو په دې دنیاکښې او دَدې ځائی نه پرده کولو نه پس هم طیب او صفا ستره دې.(۱)

دَ حضورپاک دَ فضلات دَ پاکوالی مسئله: فضلات بول وبراز او وینې باره کښې دَ حضرت انبیاء کرام علیهم السلام او رسول الله ﷺ بدنونه مقدسه او اجسام مطهره دَ نورو عامو انسانانو په بدنونو او جسمونو باندې قیاس کول صحیح نه دی. ځکه چه الله تعالی په خپل ټول مخلوقات کښې بې شمیره داسې عجائبات پیداکړی دی په کوم باندې پوهیدل چه زمونږ دَپاره ډیر ګران دی. دَ الله تعالی قدرت کامله ته اوګورئ چه هغه دَ مچې فضلات دَ شاتو په شان قیمتی نعمت کښې بدلوی اودَ یوچینجی دَ لعاب نه ریښم تخلیق کوی اودَ غریز چیلی (هوسئی) وینه دَهغې په نوم کښې جمع کولوسره دَهغې نه ښکلی خوشبوئی پیداکوی. بالکل هم دغه شان دغه قدیر ذات انبیاء کرام علیهم السلام خاص کړ دَرسول الله ﷺ بدن مبارك ته داخصوصیت ورکړې دې چه غذا وغیره دَهغوی په طیب بدنونوکښې ورګډیدو نه پس نجس کیږی نه بلکه دَ هغې نه چه کوم فضلات بول وبراز او وینه وغیره جوړیږی هغه هم پاك اوطاهر وی. دا دَ رسول الله ﷺ دَ امتیازی خصوصیاتو نه دی. علامه سیوطی رحمه الله الخصائص الکبری کښې دغه ټول امتیازی خصوصیات راجمع کړی دی او په هغې کښې ئې باقاعده یو عنوان "باب اختصاصه صلی الله علیه وسلم بطهارة دمه وبوله وغائطه" قائم کولوسره غطریف، طبرانی، ابونعیم، ابن حبان، دارقطنی، بزار، ابویعلی، ابن ابی خیثمه، بیهقی، حاکم اوامام بخاری رحمهم الله په حواله سره مختلف روایات نقل کړی دی کوم چه حضورپاك وینه او بول وبراز وغیره په طهارت باندې دلالت کوی. (۲)

دَ فضلات نبوی پاکوالې اومذاهب اربعه: علامه بنوری رحمه الله معارف السنن کښې لیکلی دی چه دَمذاهب اربعه علماؤ دَ فضلات انبیاء کرام علیهم السلام دَ پاکیدو تصریح کړې ده.(۳)

امام نووی رحمه الله المجموع شرح المهذب کښې په دې حواله سره دَ شوافع دوه قوله نقل کړی دی او فرمائی چه قاضی حسین رحمه الله ټول فضلات طاهر کیدل اصح ګرځولی دی. (۴)

علامه شامی رحمه الله لیکلی دی چه بعض ائمه شافعیه دَ حضورپاك بول او باقی ټولو فضلاتو دَ طهارت قول صحیح ګرځولی دې او امام ابوحنیفه رحمه الله هم دَدې قائل دې.(۵) ملاعلی قاری رحمه الله جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی تعطر رسول الله صلی الله علیه وسلم کښې دَټولو فضلاتو دَ طهارت قول نقل دې اودائی دَ حضورپاك دَ خصوصیاتو نه شمیر کړی دی.(۶)

---

(۱) بذل المجهود: ۳۱۱/۱.
(۲) الخصائص الکبری: ۲۵۳/۲-۲۵۲.
(۳) معارف السنن: ۹۸/۱.
(۴) المجموع: ۲۳٤/۱.
(۵) ردالمختار: ۲۳۳/۱.
(۶) جمع الوسائل: ۳۰۲/۲.

علامه عینی رحمه الله عمدة القاري کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان کښې د بعض شوافع د فضلات نبی کریم ﷺ د نجس کولو په قول باندې راګیرونه کولوسره فرمائي چه دا د حضورپاك خصوصیت دې دا مسئله په عامو خلقو باندې قیاس کول د عقل نه لرې خبره ده.[۱]

د فضلات په پاکوالی باندې تکاثر ادله: حافظ ابن حجر رحمه الله فتح الباري کښې «کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان» لاندې فرمائي: «وقد تكاثرت الأدلة على طهارة فضلاته وعد الأئمة ذلك في خصائصه فلا يلتفت إلى ما وقع في كتب كثير من الشافعية مما يخالف ذلك، فقد استقر الأمر بين أئمتهم على القول بالطهارة».[۲]

یعنی د حضورپاك د فضلاتو د پاکیدو دلائل د کثرت د حد پورې رسیدلی دی او ائمه کرامو دا د حضورپاك په خصوصیاتو کښې شمیرکړې دی. لهذا د ډیرو شوافع په کتابونوکښې کوم چه د دې خلاف (د نجاست قول) موندلې شی هغه قابل د التفات نه دې. تحقیق دادې چه دهغوی په ائمه کښې معامله د طهارت په قول باندې راغلې ولاړه ده. د حضورپاك د فضلات په پاکوالی باندې دلائل اوتفصیلی بحث کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان لاندې اوګورئ.

قوله: ثم غسلها ثم توضأ وضوءه للصلاة: یعنی حضورپاك ګس لاس په دیوال باندې اومږلو بیائی دا اووینځلو بیائی د مونځ والا اودس په شان اودس اوکړو.

د حنابله په نیزمس فرج په غسل جنابت کښې غیرمؤثردې: امام احمد رحمه الله فرمائیلی چه د استنجاء نه پس به درې ځل د لاسونو وینځل کیږی لیکن دا د غسل جنابت نه علاوه د یوبل غسل د اودس حکم دې ځکه چه په حدث اصغرسره کړې شوې اودس په مس فرج سره ماتیږی. په غسل جنابت کښې خو چه یوځل لاسونه درې ځل اووینځلې شی بیا شرمګاه اووینځی نو بیا د لاسونو دوباره د وینځلو ضرورت نشته دې. ځکه چه مس فرج په غسل جنابت کښې غیرمؤثردې یعنی ناقض وضوء نه دې. ځکه چه کله یو سړې د جنابت د غسل نیت اوکړو بسم الله ئې اووئیله او خپل دواړه لاسونه ئې درې ځل اووینځل نو یقیناً هغه د جنابت غسل شروع کړې دې. هم دغه وجه ده چه په غسل جنابت کښې د بدن وینځلوسره په دویم ځل شرمګاه وینځل ضروری نه دی بلکه د استنجاء کولو وخت کښې دې وینځلې وو نوهم هغه کافی دی.[۳]

جعفر بن محمد رحمه الله د امام احمد رحمه الله نه نقل کړې دی که چرې جنبی د اوده کیدو نه وړاندې اودس اوکړو بیا د خوب نه بیدارشو غسل ئې اوکړو دوباره ئې اودس اونه کړو نو د هغه غسل صحیح شو. ابن رجب رحمه الله فرمائي چه کیدې شی د امام احمد بن حنبل رحمه الله مراد دادې چه د اودس اندامونه یوځل وینځل کافی دی په غسل جنابت کښې به دا په دویم ځل نه شی وینځلې. یا د امام احمد رحمه الله دامراد کیدې شی چه غسل جنابت به بغیرد اودس نه هم صحیح شی (که چرې اول ئې استنجاء کړې وی نو) دې سره حدث اصغر او اکبر دواړه به زائل شی.[۴]

د جنابت په غسل کښې دحدث اصغر لاحق کیدو حکم: که چرې د جنابت په غسل کښې چاته حدث اصغر اولګی نو دابن سیرین رحمه الله او امام احمد رحمه الله په نیز په دویم ځل به اودس کوی او د نوی سر نه به

---

[۱] عمدة القاري: ۳/۵۲.
[۲] فتح الباري: ۲/۳۶۲-۳۶۱.
[۳] فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۸.
[۴] فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۹-۱۵۸.

غسل کوی دې دپاره چه دغسل سنت د کمال په درجه سره اداشی. د امام حسن رحمه الله او سفیان ثوری رحمه الله په نیز به ددغه غسل تکمیل کولې شی. البته که د مونځ وغیره حاجت وی نو دوباره به اودس کولې شی.
ابن منذر رحمه الله عطاء رحمه الله او عمرو بن دینار رحمه الله هم ددې په شان نقل کړی دی. (۱)

د امام شافعی رحمه الله قول: امام شافعی رحمه الله «کتاب الأم: کتاب الطهارة باب من نسی المضمضة والاستنشاق فی غسل الجنابة» کښې فرمائی که چرې جنبی اودس اوکړو بیائی غسل د جنابت شروع کړو او په دې دوران کښې هغه ته حدث لاحق شو نوهغه به دا غسل هم په دې حالت کښې پوره کوی البته روستو به د مانځه دپاره اودس کوی. (۲)

دعلامه شامی رحمه الله رائې: علامه شامی رحمه الله اوفرمائیل چه دغسل دوران کښې حدث لاحق شی نود اودس راګرځول بهتردی لیکن ضروری نه دی. (۳)

دمالکیه رائې: د مالکیه په نیزچه دوران غسل حدث لاحق شو یا غسل کونکی خپل شرمګاه ته لاس اولګولو نو دوباره دنوی سر نه دغسل کولوضرورت نشته بلکه هم ددغه غسل پوره والې به کوی خکه چه دمعتمدقول مطابق دهراندام پلیتی دهغې وینځلوسره ختمیږی. دهراندام د پلیتئی ختمولو دپاره کمال طهارت ضروری نه دې. که چرې د دغه غسل نه پس د مونځ اراده وی نوبیا د اودس اندامونه د اودس په نیت سره به یویوځل دوباره وینځل به ضروری وی. (۴)

د غسل جنابت دوران کښې حدث لاحق کیدو باندې دغسل دوباره کولوحکم: ابن رجب الحنبلی رحمه الله فرمائی په دې مسئله کښې اختلاف مناسب نه دې ځکه چه دغسل دوران کښې حدث لاحق کیدو سره د غسل دوباره کولوچاهم حکم ورکړې دې هغه استحبابًا دې دې دپاره چه اودس دغسل نه وړاندې واقع شی لکه چه امام احمدبن حنبل رحمه الله دهغه حائضه باره کښې فرمائیلی دی کومې چه صرف په اوبوسره غسل اوکړو بیائی سدر اوموندلو نو هغې له پکاردی چه په اوبواوسدر سره د دغه غسل اعاده اوکړی دې دپاره چه هغه علی وجه الکمال د غسل والاشی. (۵)

خروج من الخلاف مستحب دې: علامه ابن نجیم رحمه الله د حدیث میمونه رضی الله عنها لاندې لیکلی دی چه شرمګاه (که روستو وی اوکه مخکښې وی) د غسل نه اول وینځل مستحب دی. لکه څنګه چه اودس په باقی غسل باندې مقدم کول مستحب دی که هغه ته حدیث لاحق وی اوکه نه وی ځکه چه د شرمګاه وینځل مقدم کول دهغه د نجاست والاکیدو کښې منحصرنه دی بلکه کله دنجاست د وجې نه اوکله ددې دپاره هم اول وینځل مستحب دی چه که چرې اثناء غسل اووینځلې شی نو مس فرج سره د اودس د نقض د قائلینو په نیزبه طهارت منتقض شی. لکه چه قاضی عیاض رحمه الله ددې طرف ته اشاره فرمائیلې. او زمونږ په نیز خروج من الخلاف مستحب دې. لهذا د ائمه د دې اختلاف نه د بچ کیدو

---

(۱) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱/۱۵۹-۱۵۸.

(۲) کتاب الأم موسوعة الإمام الشافعی: ۱/۱۶۷.

(۳) ردالمختار: ۱/۱۱۷.

(۴) حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر: ۱/۲۳۰.

(۵) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱/۱۵۹.

دپاره به دَ شرمګاه وينځل مقدم کول مستحب وي.(١) دَ خپو وينځلو روستو کول او وړاندې کول وغيره متعلق باقي مباحث وړاندې تير شوي دي.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت اومطابقت «ثم دلك بها الحائط» الفاظونه ثابتيږي چه په ترجمه کښې لاس په خاوره باندې مږلو تذکره ده دې دپاره چه ښه صفاشي او په حديث کښې دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها خودل چه حضور پاک شرمګاه وينځلونه پس خپل لاس په ديوال باندې اومږلو (په هغه زمانه کښې ديوال دَ خاورې کيدل ښکاره دي).(٢)

دَحديث باب نه مستنبط شوي امور: دَحديث باب نه علماء کرامو دا لاندينې امور مستنبط کړي دي:

① دَ استنجاء نه پس په ديوال يا خاوره (اشنان يا صابون) سره لاس راخکل او مږل او بيا په اوبوسره وينځل مستحب دي. (٣)

② که چرې اوبه په څه لوټه وغيره يا يولوښي کښې وي نو دَ شرمګاه وينځل دَ لاسونو په وينځلو باندې مقدم کول اولى دي. دې دپاره چه دَ اودس اندامونه وار په وار اووينځلې شي.(٤)

③ دَ ضرورت په وخت دَفرج (شرمګاه) تذکره کول جائز دي لکه چه دَ ضرورت په وخت دَ شرمګاه طرف ته کتل جائزدي. په وخت دَ ضرورت دَ فرج تذکره دَ فحش وينا کولونه مستثنى دي. (٥)

دَحديث نه مستنبط نور احکام او امور وړاندې تير شوي دي. (٦)

٩- باب: هَلْ يُدْخِلُ الْجُنُبُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَى يَدِهِ قَذَرٌ غَيْرُ الْجَنَابَةِ

ايا جنبى سړى خپل لاس دوينځلونه وړاندې په لوښى کښې داخلولې شي، کوم وخت چه دهغه په لاس باندې دَ جنابت نه علاوه نوره څه ګندګى نه وي لګيدلې؟

دَترجمة الباب مقصد: په دې ترجمه کښې امام بخارى رحمه الله دَ جنابت او قذر الفاظ راوړلي دي. دَ قذر معنى دَ نجاست او ناپاکى اودا نجاست حسى او حقيقى دې. خو په جنابت کښې چه کوم نجاست دې هغه حکمي او معنوى دې. دَدې تمهيدنه پس دا اوګنړئى چه دَامام بخارى رحمه الله غرض اومقصد دَ ترجمې نه څه دې؟ په دې کښې مختلف اقوال دي چنانچه ابن بطال رحمه الله دَ مهلب رحمه الله نه نقل کړي دي چه دَامام بخارى رحمه الله مقصد دَترجمه نه دا خودل دي که دَ جنبى لاس نظيف وي نودَهغه دپاره جائز دي چه خپل لاس دَ وينځلونه وړاندې دَ اوبو په لوښى کښې وهلې شي. (په دې سره به هغه اوبه ناپاکه

---

(١) البحرالرائق: ١/٩٤-٩٣.

(٢) عمدة القارى:٣/٣٠٧.

(٣) فتح البارى:٢/٤٧٨عمدة القارى:٣/٢٨٨شرح النووى: ٣/٢٢١.

(٤) فتح البارى: ٢/٤٧٩.

(٥) شرح ابن العربى على الترمذى: ١/١٥٥.

(٦) عمدة القارى: ٣/٣٠٧.

کیږی نه، ځکه چه دَ جنبی کیدوسره دَهغه اندامونه ناپاکه کیږی نه (اودا ځکه چه جنابت نجاست حکمی اومعنوی دې حسی اوحقیقی نه دې). حضورپاك ﷺ فرمائیلی «المؤمن لاینجس» (۱)یعنی مؤمن ناپاك نه وی(۲)دابن رجب حنبلی هم دغه رائې ده.(۳)

علامه ابن ملقن رحمه الله علامه کرمانی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم دغه پورته ذکرشوې توجیه ذکرکړې ده.(۴)

دَعلامه عینی رحمه الله په نیز دامام بخاری رحمه الله غرض دَدې مسئله حکم بیانول دی.(۵) دَعلامه قسطلانی رحمه الله په نیز دامام بخاری رحمه الله مقصد دَدې مسئلې جواز بیانول دی. (۶)په متاخرینوکښې دَ مولانا ادریس کاندهلوی رحمه الله هم دغه رائې ده.(۷)

دَحضرت شاه ولی الله رحمه الله او حضرت گنگوهی رحمه الله رائې: حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله غرض دَدې باب نه دَ جنبی په لاس باندې چه دَ جنابت نه علاوه نور نجاست نه وی لګیدلې نوبغیردَ وینځلو په لوښی کښې دَ لاس وهلو جواز بیانول دی، سره دَدې چه سنت دادې چه دوینځلونه پس دې په لوښی کښې لاس وهی. (۸)حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چه دَ امام بخاری رحمه الله مقصد جواز بیانول دی سره دَدې چه اولی هم دادې چه اول دې اووینځی.(۹)

دَعلامه کشمیری رحمه الله توجیه: علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی امام بخاری په دې ترجمة الباب کښې دَمنی دَ نجس کیدو صراحت کړې دې اودائی په قذر (نجاست) کښې شمیرکړې ده اوداخبره ئې اختیارکړې ده چه ماء مستعمل طاهر یعنی پاکې وی هم دَدې طرف ته جمهور ائمه تلی دی البته امام مالك رحمه الله فرمائیلی چه ماء مستعمل طاهر کیدوسره مطهر هم وی.(۱۰)

دَ شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې: دَحضرت شیخ الحدیث رحمه الله نه دَدې ترجمة الباب درې توجیهات نقل دی:

---

(۱) الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب الغسل باب عرق الجنب وأن المسلم لاینجس، رقم: ۲۸۳وباب الجنب یخرج ویمشی فی السوق رقم: ۲۵۸ ومسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب الدلیل علی أن المسلم لاینجس رقم: ۳۷۱وأبوداؤد فی سننه کتاب الطهارة باب فی الجنب یصافح رقم: ۲۳۱ والترمذی فی جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء فی مصافحة الجنب رقم: ۱۲۱ والنسائی فی سننه، کتاب الطهارة باب مماسة الجنب ومجالسته، رقم: -۲۶۹ ۲۷۰ راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۵۲.

(۲) شرح ابن بطال: ۳۸۸/۱.

(۳) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۵۹/۱.

(۴) التوضیح: ۵۷۲/٤ شرح الکرمانی: ۱۲۶/۳فتح الباری: ۲/٤۹۱.

(۵) عمدة القاری: ۳۰۸/۳.

(۶) إرشادالساری: ٤۹۹/۱.

(۷) الأبواب والتراجم لمولانا إدریس الکاندهلوی ص: ۲۶۳.

(۸) شرح تراجم أبواب البخاری ، ص۱۸، الأبواب والتراجم ص:۶۱الکنز المتواری: ۲۰۵/۳.

(۹) الکنزالمتواری مع اللامع: ۲۰٤/۳الأبواب والتراجم ص:۶۱.

(۱۰) فیض الباری: ٤۶۰/۱.

① رومبۍ توجيه: کومه چه شيخ الحديث رحمه الله اوجه گرځولي ده هغه دا ده: «أن غرض المصنف بيان جواز إدخال اليد ردا على ماروي عن ابن عمر -رضي الله عنهما- أنه قال: من اغترف من ماء وهو جنب فما بقي فهو نجس و أخرجه ابن أبي شيبة»
امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې لاس دَ وينځلونه بغير په لوښي کښې دَوهلو جواز بيانولوسره مصنف ابن ابي شيبه کښې روايت کړې شوې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په اثر باندې ردکوی په کوم کښې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی چاچه دَ جنابت په حالت کښې دَ اوبو نه لپه ډك کړو نوباقی پاتې اوبه ناپاکه دی.[1]

② دويمه توجيه: داده که دَيو جنبی سړی په لاس باندې نجاست حقيقی «بول وبراز وغيره» لګيدلې وی او هغه په اوبو کښې لاس اووهی نودَتولو په نيز هغه اوبه ناپاك کيږی اوکه چرې نجاست حقيقی نه وی لګيدلې اوصرف نجاست حکميه وی نوهغه اوبه به ناپاکه وی که نه؟ په دې کښې اختلاف دې. دَ ظاهريه په نيز ناپاکه کيږی اودَ جمهور په نيز نه ناپاکه کيږی. نو امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب کښې لفظ هل راوړلوسره داختلاف طرف ته اشاره اوکړه. چونکه دامام بخاري رحمه الله ذکرکړې شوې روايات دَ عدم غسل يد باره کښې صريح نه دی په دې وجه دَ لفظ هل په ذريعه سره ئې په دې اختلاف باندې تنبيه اوکړه. په عام توګه شراح او مشائخ لفظ هل سره څه تعارض نه دې کړې.[2]

③ دريمه توجيه: داده چه دَترجمه نه دامام بخاري رحمه الله مقصد داخودل دی چه دَلاس دَ داخلولونه وړاندې دَ لاسونو وينځل ايجابی نه دی بلکه استحبابی دی.[3]

دَ ترجمة الباب دَ الفاظو وضاحت: بابٌ: بابٌ تنوين سره مبتداء محذوف دَ هذا دَ پاره خبردې.[4]

هل: امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې لفظ هل کوم چه په تردد باندې دلالت کوی ولې ذکر کړې دې؟
دَ شيخ الحديث رحمه الله جواب: شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله فرمائيلی چه شراح او مشائخ لفظ هل باره کښې تعرض نه دې کړې. چونکه امام بخاري رحمه الله کوم آثار او روايات ذکر کړی دی هغه په عدم غسل يد باره کښې صريح نه دی بلکه محتمل دی نو په دې باندې تنبيه کولودَپاره په ترجمه کښې لفظ هل ذکرکړو.[5]

دَدې اعتراض درې جوابونه نور هم دی: ①رومبې جواب خودادې چه دا هل استفهاميه دې دَتردد دَپاره نه دې. دَدې استفهام جواب په روايات الباب کښې معلوم شو چه او داخلولې شو ځکه چه په اکثرو رواياتوکښې دَلاس وينځلو ذکر نشته دې. ② دويم جواب دادې چه امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې لفظ هل ځکه ذکرکړو چه په دې باب کښې څلور روايات راوړلی دی په هغې کښې صرف په دويم حديث کښې دَغسل تصريح ده او دَ باقی نه په ظاهره باندې عدم غسل معلوميږی. نولکه چه په

---

[1] الأبواب والتراجم ص:٦١الكنز المتواري: ٢٠٤/٣.
[2] الأبواب والتراجم ص:٦١ الكنز المتواري: ٢٠٥/٣تقرير بخاري: ٨٤/٢سراج القاري: ٢٠١/٢-٢٠٠والأثر أخرجه ابي شيبة فى مصنفه كتاب الطهارة باب فى الرجل يدخل يده فى الماء وهو جنب: ٥٠٥/١ رقم: ٧٩٧ولفظه: "من اغترف من ماء وهو جنب فما بقي منه نجس.
[3] تقرير بخاري: ٨٤/٢سراج القاري:٢٠١/٢.
[4] إرشادالساري: ٤٩٩/١.
[5] الكنز المتواري: ٢٠٥/٣الأبواب والتراجم ص٦١.

روایاتوکښې اختلاف اوشو په دې اختلاف باندې تنبیه کولوډپاره ئې لفظ هل ذکرکړو. ③ دریم جواب دادې چه لفظ هل نه امام بخاری رحمه الله ددې مسئله باره کښې دتفصیل طرف ته اشاره کړې ده چه که چرې لاس نظیف وی په هغې باندې څه ګندګی او نجاست نه وی یا د نجاست شك ئې وی نو بغیر وینځلو دې لاس په اوبو کښې نه وهی. لهذا حدیث ثانی به په نجاست یا شبه د نجاست باندې محمول کولې شی اودعدم تصریح غسل والا روایات به په نظافت ید یعنی د لاس په پاکوالی باندې محمول کولې شی.لیکن دا توجیه د تامل قابل ده څکه چه امام بخاری رحمه الله پخپله په ترجمه کښې «إذا لم یکن علی یده قذر غیر الجنابة» قیدلګولې دې دکوم نه چه معلومیږی چه دهغوی نظر په دې تفصیل باندې نه دې ګنی دا قید به ئې نه لګولو.

قوله: : هل یدخل الجنب یده في الإناء: الإناء نه مراد هغه لوښې دې په کوم کښې چه دغسل اوبه کیخودې وی.[1]

قوله: : قبل أن یغسلها، أي: خارج الإناء: یعنی دغسل کونکی اوبود لوښی نه بهروینځلو نه بغیر لاس په هغه لوښی کښې داخلول.[2]

قوله: : إذا لم یکن علی یده قذر: قَذَرٌ په وزن د حَسَنٌ صیغه صفت مشبه دې د نظافت ضد خیرې ګندګی بول و براز او هرهغه څیز ته وائی کوم چه ناخوښه کړې شی او طبیعت چه د کوم نه کرکه خوری ددې جمع أقذارٌ راځی.[3]

په حدیث کښې د قذرٌ نه څه مراد دې؟: اکثرشراح لیکلی دی چه د قَذَرٌ نه شيء مستکره من نجاسة وغیره مراددې. یعنی هرهغه څیز مراددې په کوم سره چه کرکه راشی اوکوم چه ناخوښه کړې شی که هغه پلیتې «بول وبراز اومنی وغیره» د قبیل نه وی یا دغیر نجاست «خیری وغیره» د قبیل نه وی.[4]دلته ددې نه مراد نجاست حقیقی او حسی یعنی بول وبراز وغیره دی څکه چه دجنابت په مقابله کښې استعمال شوې دې کوم چه نجاست معنوی اوحکمی دې.[5]

قوله: : غیر الجنابة: په حدیث کښې د جنابت نه څه مراددې؟ په دې باره کښې د شراح حدیث په آراء کښې اختلاف دې.

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د جنابت نه مراد حکم د جنابت دې څکه چه ددې په اثر کښې اختلاف دې اوهغه دامام بخاری په قول قذر کښې داخل دې.[6]

[1] فتح الباري: ۴۹۱/۲أعمدة القاري: ۳۰۸/۳إرشاد الساري: ۴۹۹/۱.
[2] فتح الباري: ۴۹۱/۲إرشادالساري: ۴۹۹/۱.
[3] لسان العرب: ۳۷/۱۱الصحاح ص: ۸۴۳النهاية: ۴۲۷/۲ شرح الكرماني: ۱۲۴/۳.
[4] فتح الباري: ۴۹۱/۲عمدة القاري: ۳۰۸/۳ إرشادالساري:۴۹۹/۱تحفة الباري: ۲۲۵/۱.
[5] الكوثرالجاري: ۴۱۸/۱تقرير بخاري: ۸۴/۲.
[6] فتح الباري: ۴۹۱/۲.

دَعلامه عينى رحمه الله رائې: علامه عينى رحمه الله ليكلى دي چه دَامام بخارى رحمه الله دَ صنيع نه معلوميږى چه جنابت نجس دې حالانكه داسې نه ده ځكه چه هم دَبخارى دَ روايت نه ثابت دې چه مؤمن نجس نه وى.(۱)

په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقد: دَدې نه پس په دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په توجيه باندې نقد كولوسره علامه عينى رحمه الله فرمائى چه جنابت په اصل كښې په قذر كښې داخل نه دې ځكه چه جنابت امر معنوى (نجاست معنوى اوحكمى) دې په حقيقت كښې دا په قذر سره نه شى تعبيركولې (ځكه چه قذر خودَ نجاست حسى او حقيقى دَپاره استعمالولې شى) حافظ صاحب خودَ جنابت وضاحت "حكماً" سره كړې دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى كه چرې دَهغه مراد حكم دَ جنابت نه اغتسال دې نودَدې دَ زير بحث مسئلې سره هيڅ تعلق نشته دې. كه چرې دَدې نه نجاست مراد دې نوموږ خودلى دى چه مؤمن نجس نه وى اوكه ددې نه مراد منى ده نوهغه خوددوى دَ گمان مطابق طاهر ده هغه په قذر كښې څنګه داخليږى؟ (۲)

تعليق: وَأَدْخَلَ ابْنُ عُمَرَ وَالْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ يَدَهُ فِي الطَّهُورِ وَلَمْ يَغْسِلْهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ. وَلَمْ يَرَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ بَأْسًا بِمَا يَنْتَضِحُ مِنْ غُسْلِ الْجَنَابَةِ.

ترجمه: اوعبدالله بن عمر او براء بن عازب رضى الله عنهم دلاس وينځلو نه بغير (دَغسل) په اوبوكښې لاس اووهلو اوبيائى اودس اوكړو.

تراجم رجال تعليق: ابن عمر رضى الله عنه: دادَ خليفه ثانى حضرت اميرالمؤمنين عمربن خطاب رضى الله عنه جليل القدر خوئى اودَ ام المؤمنين حضرت حفصه رضى الله عنها سكه رور عبدالله رضى الله عنه دې. دَهغوى دَ مور نوم زينب بن مظعون رضى الله عنها ده. دَهغوى رضى الله عنه حالات كتاب الايمان باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: (بنى الاسلام على خمس) لاندې ليكلې شوى دى. (۳)

البراء بن عازب رضى الله عنه: دا مشهور صحابى حضرات براء بن عازب بن الحارث بن عدى انصارى حارثى اوسى رضى الله عنه دې. ابوعماره، ابوعمرو يا ابوالطفيل دَدوى كنيت دې. دَدوى احوال كتاب الايمان باب: الصلاة من الايمان لاندې بيان شوى دى.(۴)

تخريج تعليق: دَ اثر ابن عمر اتخريج: امام بخارى رحمه الله دَ حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما مذكوره اثر دَترجمة الباب دَپاره په توګه دَتعليق ذكركړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله (۵)علامه عينى رحمه الله(۱)او علامه

---

۱) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الغسل باب عرق الجنب وأن المسلم لاينجس. رقم: ۲۸۳وباب الجنب يخرج ويمشى فى السوق رقم: ۲۵۸ ومسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب الدليل على أن المسلم لاينجس رقم: ۳۷۱وأبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة باب فى الجنب يصافح رقم: ۲۳۱ والترمذى فى جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء فى مصافحة الجنب رقم: ۱۲۱ والنسائى فى سننه، كتاب الطهارة باب مماسة الجنب ومجالسته، رقم: -۲۶۹ ۲۷۰ راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۵۲.

۲) عمدة القارى: ۳۰۸/۳.

۳) كشف البارى: ۶۳۸/۱-۶۳۷.

۴) كشف البارى: ۳۴۶/۲-۳۴۵.

۵) تغليق التعليق: ۱۴۵/۲فتح البارى: ۴۹۱/۲.

قسطلانی رحمه الله[2] فرمائيلی دی چه امام سعيد بن منصور په خپل سنن کښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما اثر دَمعنې په شان اثر موصولاً نقل کړې دې. [3]
دَدې په شان دَمعنی اثر ابن ابی شيبه رحمه الله هم په مصنف کښې موصولاً ذکر کړې دې. [4]
دَ اثر براء بن عازب رضي الله عنه تخريج: امام بخاری رحمه الله دَ براء بن عازب رضي الله عنه اثر دَ ترجمة الباب دَپاره په توګه دَ تعليق نقل کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عينی رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله فرمائيلی چه دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه اثر ابن ابی شيبه په مصنف کښې موصولاً نقل کړې دې. [5]
غرض تعليق: دَامام بخاری رحمه الله غرض دَدې تعليق يعنی حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب رضي الله عنهم دَاثر نه ترجمه مؤيدکول دی. علامه عينی رحمه الله فرمائيلی په دې اثر اوترجمه کښې علی وجه الکمال مطابقت نه شی موندلې په داسې توګه چه ترجمه مقيد ده چه په لاس باندې قذر نه وی ولې اثر مطلق دې په دې کښې داقيد ذکر نه دې. [6]
دَامام بخاری رحمه الله دقت نظر: دَ تراجم باره کښې دَ امام بخاری رحمه الله دقت نظر مشهور اومعروف دې. دَترجمه په منعقد کولوکښې دَهغوی يومخصوص انداز دې. چنانچه کله تَرجمه مقيدراوړی او روايت مطلق وی اومقصد هغه طرف ته اشاره کول وی چه په روايت کښې دَ ترجمه قيد ملحوظ دې دَدې اطلاق مرادنه دې لکه څنګه چه شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله دَامام بخاری رحمه الله دا عادت مقدمه لامع او الأبواب والتراجيم کښې بيان کړې دې. دکوم وضاحت چه کشف الباري مقدمة الکتاب کښې راغلی دې. غرض دا چه زير بحث ترجمه هم دَدغه قبيل نه ده مقصددې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه په ترجمه کښې موجود «إذا لم يكن على يده قذر» قيد په اثرکښې ملحوظ دې.
شرح اثر: وأدخل ابن عمر والبراء بن عازب: علامه عينی رحمه الله ليکلی دی وأدخل کښې واؤ استفتاحيه يعنی ابتدائيه دې په کوم سره چه دکلام شروع کيږی. [7]

---

1) عمدة القاری:۳۰۸/۳.
2) إرشادالساری: ۴۹۹/۱.
3) قال الحافظ فی تغليق التعليق (۱۵۴/۲)"أما أثرابن عمر، فقال سعيد بن منصور، حدثنا سفيان، ثناإبراهيم بن ميسرة، سمع طاوساً، يقول: رأيت ابن عمرو ابن عباس، إذا خرجا من الغائط، يلتقيان بتور فيه ماء، فيغسلان وجوههما، وأيديهما".
4) الأثر اخرجه ابن أبی شيبة فی مصنفه، کتاب الطهارة باب فی الرجل يکون فی أرض الفلاة فيحدث: ۴۳/۲رقم: ۱۱۳۱ولفظه:"حدثنا ابن عيينة، عن إبراهيم بن ميسرة، عن طاوس قال: کلاهما رأيت: ابن عمرو ابن عباس، إذا خرجا من الغائط تلقيا بتور، فيغسلان وجوههما وأيديهما".
5) تغليق التعليق: ۱۴۵/۲فتح الباری: ۴۹۱/۲ عمدة القاری:۳۰۸/۳ إرشادالساری: ۴۹۹/۱، الأثر وصله ابن أبی شيبة فی کتاب الطهارة باب فی الرجل يخرج من المخرج فيدخل يده فی الإناء: ۲۹/۲رقم الحديث: ۱۰۶۵ولفظه: "حدثنا ابن نمير، عن الأعمش، عن إسماعيل بن رجاء، عن أبيه عن البراء:أنه أدخل يده فی المطهرة قبل أن يغسلها"، وقال الأعمش: "هذا حرف أستحسنه". انتهی.
6) عمدة القاری: ۳۰۸/۳.
7) عمدة القاری:۳۰۸/۳.

يدَه: دَيده ضمير ابن عمر او براء بن عازب رضي الله عنهم دواړو طرف ته دي. په دې تاويل ((أدخل كل واحد منهما يده)) يعنى دې دواړو حضراتوخپل لاس په اوبوكښې اووهلو. دَ ابوالوقت په روايت كښې "يديهما" الفاظ راغلى دى په دې كښې دَ تاويل حاجت نشته دې.(1) علامه كرمانى رحمه الله اوعلامه برماوى رحمه الله فرمائى چه بعض نسخوكښې "يديهما"، "لم يغسلهما" او "توضأ" دريواړه تثنيه نقل دى.(2)

الطهور: لفظ طهور په دوه شان سره لوستلې كيږى دَ طاء په ضمه اوفتحه دواړه شان سره لوستل صحيح دى الطُّهور (په ضمه دَطاء) تطهيريعنى پاكوالى په معنى كښې راخى اوالطَّهور (په فتح دطاء) فَعُول په وزن باندې دمبالغه صيغه ده هرهغه صفا اوبوته وائى په كوم سره چه طهارت حاصل كړې شى.(3)

حديث كښې الطَّهور په فتح دَ طاء دې: علامه كرمانى رحمه الله اوشيخ الاسلام علامه زكريا انصارى رحمه الله وغيره فرمائى چه دلته الطهور دَمشهور لغت مطابق دَ طاء فتحه سره دې. هغه اوبوته وائى په كوم سره چه تطهر يعنى پاكى حاصله كړې شي.(4)

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى چه مراد دَغسل دپاره تيارې كړې شوې اوبه دى.(5) خوعلامه عينى رحمه الله فرمائيلى دى مراد هغه اوبه دى په كوم سره چه په اودس اوغسل كښې پاكى حاصله كړې شى.(6)

قوله: :ولم يغسلها ثم توضأ: يعنى دې دواړو حضراتو بغيردَ لاسونو وينځلو نه په اوبوكښې لاسونه اووهل بيائى اودس اوكړو.(7) نولكه چه امام بخارى رحمه الله ضمنًا اودس او دَ حدث اصغرمسئله بيان كړې ده.

دَ ابن عمر ؓ نه دَروايت كړې شوى اثاروپه خپل مينځ كښې تعارض: دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما يواثرخو هغه دې كوم چه امام بخارى رحمه الله په توګه دَتعليق راوړلې دې چه ابن عمر رضي الله عنهما لاسونه بغيردَ وينځلو په اوبوكښې وهلى دى خوهم دَهغوى نه يواثر په ابن ابى شيبه كښې دَ محمدبن فضيل عن أبي سنان ضرار عن محارب په طريق باندې نقل كړې دې په كوم كښې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائيلى دى ((من اغترف من ماء وهو جنب فما بقى منه نجس))(8) يعنى چاچه دَجنابت په حالت كښې دَ څه اوبو نه يولپه ډك كړو نودهغې باقى پاتې اوبه به نجس (ناپاك) وى.

هم دغه شان امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل مصنف كښې دَ نافع نه په واسطه ابن جريج دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دَغسل جنابت باره كښې نقل كړى دى چه هغوى به اول په خپلو دواړو لاسونو باندې اوبه

---

(1) شرح الكرمانى:۳/۱۲٤فتح البارى: ۲/٤۹۱عمدة القارى: ۳/۳۰۸.

(2) شرح الكرمانى: ۳/۱۲٤إرشادالسارى: ۱/٤۹۹.

(3) لسان العرب: ۸/۲۱۰النهاية: ۲/۱۳۰الصحاح ص: ۶۵۰مجمع بحار الأنوار: ۳/٤۷۳.

(4) شرح الكرمانى: ۳/۱۲٤تحفة البارى: ۱/۲۲۵إرشادالسارى: ۱/٤۹۹.

(5) فتح البارى: ۲/٤۹۱.

(6) عمدة القارى: ۳/۳۰۸.

(7) إرشادالسارى: ۱/٤۹۹.

(8) مصنف ابن أبى شيبه كتاب الطهارة باب فى الرجل يدخل يده فى الماء وهو جُنب: ۱/۱۰۵رقم: ۸۹۷

اړولې او وینځل به ئې بیا به ئې په خپل ښی لاس باندې لپه ډك کولوسره په خپل شرمګاه باندې اړولې بیابه ئې په خپل ګس لاس باندې دا وینځلو....[1].
ددې آثارو په خپل مینځ کښې تعارض دې. دامام بخاری رحمه الله والاپه اثرکښې دی چه ابن عمر رضی الله عنهما لاس وینځلونه بغیر په اوبوکښې لاس اووهلو خود مصنف عبدالرزاق د روایت نه معلومه شوه چه د لاس وینځلونه پس ئې په اوبو کښې وهلې وو اود مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې هغه د جنبی د لاس وهلو نه باقی پاتې اوبه د نجس کیدو صراحت کړې دې.
په آثارو کښې تطبیق: شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله په دې خپل مینځ کښې متعارض آثاروکښې تطبیق کولوسره فرمائی:
«ولاتعارض بینهما عندي، لأن أثر ابن أبي شيبة نص في الجنابة، وأثر البخاري ظاهر في الحدث الأصغر» [2]
یعنی زما په نیز په دې آثاروکښې هیڅ تعارض نشته ځکه چه د ابن ابی شیبه روایت کړې شوې اثر د جنابت باره کښې صریح دې خود امام بخاری رحمه الله نقل کړې شوې اثر د حدث اصغر باره کښې ظاهردې.
ابن رجب الحنبلی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله د اثر باره کښې «هذافي الوضوء» وئیلو سره دې طرف ته اشاره کړې ده چه دا اثر د حدث اصغر سره متعلق دې اود ابن ابی شیبه والااثر د جنابت سره متعلق دې.[3]
رفع د تعارض: که چرې د اثر باب تعلق هم د حدث اکبرسره اومنلې شی او «ثم توضأ» نه مراد "ثم توضأقبل الغسل" واخستلې شی لکه چه د مصنف عبدالرزاق د روایت نه معلومه شوه چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د جنابت په غسل کښې د لاس وینځلونه پس به بیا په اوبوکښې وهلو نو په دې صورت کښې به بیا د رفع تعارض ضرورت پیښیږی.
د علامه ابن بطال، ابن ملقن او عینی توجیه: چنانچه ابن بطال رحمه الله ابن ملقن رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دا ابن ابی شیبه نقل کړې شوې اثر «فمابقي منه نجس» به په هغه صورت باندې محمول وی چه کله په اوبوکښې د لاس داخلونکی په لاس باندې څه نجاست (منی بول وبراز) وغیره لګیدلې وی.[4]
د حافظ صاحب توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا ابن عمر رضی الله عنه روایت شوې دا مختلف آثار په دوو مختلف حالتونو باندې محمول کوی اوداسې به وائی چه کوم وخت لاس نظیف وو اود هغوی یقین وو چه په هغې باندې څه نجاست نه دې لګیدلې نوهغه ئې بغیرد وینځلونه په اوبوکښې داخل کړو اوکله چه دا ګمان او یقین وی چه په لاس باندې څه نجاست لګیدلې وی نوهغه ئې اووینځلو او په

---

[1]) کتاب الطهارة باب اغتسال الجنب: ۱/۲۵۹-۲۵۸رقم: ۹۹۹ولفظه "عبدالرزاق عن ابن جريج قال: أخبرني نافع عن اغتسال عبدالله بن عمر من الجنابة قال: كان يفرغ على يديه فيغسلهما، ثم يغرف بيده اليمنىٰ فيصبعلى فرجه فيغسله بيده الشمال..... الخ"
[2]) الكنزالمتواري: ۳/۲۰۶-۲۰۵الأبواب والتراجم ص: ۶۱
[3]) فتح الباری لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۹.
[4]) شرح ابن بطال: ۱/۳۸۸التوضيح: ۴/۵۷۳ عمدة القاري: ۳/۲۰۸.

اوبو کښې ورداخل کړو او بغیرد وینځلو د لاس اچونکی باره کښې اوفرمائیل چه د هغه باقی پاتې اوبه ناپاك دی.[1]

فائده: که چرې د ابن عمر رضی الله عنهم دغه مقصد اومطلب وو کوم چه شراح حدیث بیان کړې دې نوددې نه دا نتیجه راوځی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه به منی نجس ګنړلو.

دحافظ صاحب دویمه توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله یوه بله توجیه هم ذکر کړې ده هغه دا چه په اوبو کښې د لاس داخلولو نه وړاندې د لاس وینځل په ندب باندې محمول دی (لکه چه د مصنف عبدالرزاق په روایت کښې دی)، اوچرته چه وینځل پریخودې دی هغه د جواز په بیان باندې محمول دی (لکه چه دامام بخاری رحمه الله په ذکرکړې شوی اثرکښې دی).[2]

دعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب رحمه الله په دې توجیه باندې نقد کولوسره فرمائی چه په دې توجیه سره په دغه مختلف آثاروکښې توفیق حاصل نه شوځکه چه که چرې په لاس باندې نجاست (منی، بول وبراز وغیره) لګیدلی وی نوبیا د بیان جواز دپاره دترك غسل څه معنی؟ اوکه چرې لاس نظیف وی او په هغې باندې څه نجاست نه وی لګیدلې نوبیاهیڅ حرج نشته (یعنی وینځل اونه وینځل برابر وی).[3]

دماء مستعمل د طهارت اونجاست بحث: د جمهور ائمه اربعه مختار اومفتٰی به مسلك د استعمال شوو اوبو باره کښې دادې چه هغه پاکې دی لیکن غیر مطهر دی. البته امام مالك رحمه الله دماء مستعمل مطهرکیدو هم قائل دې.[4] د فقهاء حنفیه سره ددې چه مفتٰی به قول اود صحیح روایت مطابق د ماء مستعمل باره کښې هم هغه مسلك دې کوم چه د جمهورو دې.[5] لیکن د بعض فقهاء نه د دې نجاست قول هم نقل دې.[6]

خود نجاست والا روایت هم بې بنیاد اوبې دلیل نه دې دنورو دلائلو نه علاوه یودلیل دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما هغه اثردې کوم چه ابن ابی شیبه په قوی سندسره روایت کړې دې اود هغې په حواله سره علامه عینی رحمه الله هم نقل کړی دی چه کوم سړې په حالت دجنابت کښې د اوبونه لپه د کوی نوباقی اوبه به پلیتیږی.[7]

د نجاست والا قول د حنفیه تفردنه دې: د احنافو د فقهاؤ نه کوم ائمه حضراتو چه نجاست ماء مستعمل قول اختیارکړې دې هغه په دې کښې تفردنه دې. حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله

---

[1]) فتح الباری: ۴۹۱/۲.

[2]) فتح الباری: ۴۹۱/۲.

[3]) عمدة القاری: ۳۰۸/۳.

[4]) المجموع شرح المهذب: ۱۵۱/۱الشرح الکبیر للقزوینی: ۱۱/۱-۱۰حاشیة الدسوقی: ۷۱/۱-۷۰بدایة المجتهد: ۴۵۹/۱ المنتقٰی : ۳۱۳/۱-۳۱۲المغنی لابن قدامة: ۲۹/۱-۲۸.

[5]) ردالمحتار: ۱۴۸/۱-۱۴۷البحرالرائق: ۱۷/۱-۱۶۹فتح القدیر مع الهدایة: ۷۸/۱-۷۴ انظرلتفصیل المذاهب: الموسوعة الفقهیة، تحت مادة میاه: ۳۶۳/۳۹-۳۵۹.

[6]) ردالمحتار: ۱۴۸/۱-۱۴۷ البحر الرائق: ۱۷۴/۱-۱۶۹فتح القدیر مع الهدایة: ۷۸-۷۴.

[7]) مرتخریج الأثر آنفاً، عمدة القاری: ۳۰۸/۳.

فرمائي چه فتاوىٰ ابن تیمیه رحمه الله کښې دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله نه روایت نقل دې چه دَ جنبي په اوبوکښې لاس وهلوسره هغه اوبه نجس یعني پلیتیږي.(١).

دَ نجاست والا دَ قول بنیاد: دَدې نه پس حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دا دواړه مسئلې «دَ ابن عمر رضي الله عنهما اثر اودَ امام احمد رحمه الله قول» دَ ماء مستعمل په نجاست باندې دلالت کوی لکه چه دا دواړه دَ نجاست ماء مستعمل دَپاره «دَ نورو دلائلونه علاوه» دَ یوبنیاد حیثیت لرى. (٢)

دَ حضرت گنگوهي رحمه الله رائې: لامع الدراري کښې حضرت گنگوهی رحمه الله نه نقل دی چه دَامام بخاري رحمه الله غرض دَدې آثار او احادیثونه دلته ماء مستعمل طهارت او طهوریت دواړه بیانول دی اودا غرض ځکه ثابتیدې نه شی چه دَ جمهورو په نیز دَاوبو استعمال هغه وخت منلې شی کله چه هغې سره دَ څه قربت ادائیگی شوې وی. یا یوحدث زائل کړې شوی وی اودَ امام بخاري رحمه الله استدلال دلته په دې دواړو صورتونوکښې په عدم فرق باندې مبنی دې چه یواستعمال په غسل کښې دَ پلیتنې دَ لرې کولودَپاره کیږي او یو استعمال بغیردَ ازاله حدث هم وی. دغه شان امام بخاري رحمه الله په طاهر اوطهور کښې هم دَ فرق خیال نه دې ساتلې.(٣)

دَعلامه کشمیري رحمه الله رائې: علامه کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دَامام بخاري رحمه الله غرض په دې احادیثوسره یوخو په اوبوکښې دَ لاس وهلونه وړاندې لاس وینځل ثابت کول دی اوداهم ثابتوی چه په وخت دَ ضرورت دَ لاس وینځلونه بغیرهم اوبوکښې لاس وهل او لپه ډکولې شی سره دَدې چه شرعاً دَدې نه بچ کیدل مطلوب دی او دې نه دَ امام بخاري رحمه الله غرض دَماء مستعمل طهارت ثابتول دی.(٤)

دَ امام بخاري رحمه الله اوجمهور په رائې کښې توافق: په دې توجیه سره دَ امام بخاري رحمه الله او جمهور ائمه رائې یوکیږي اودَ امام بخاري رحمه الله رائې دَ ائمه احنافو دَ رائې موافق کیږي. په دې وجه مذکوره توجیه زیاته مناسب او بهترده ځکه چه په دې توجیه سره دَ امام بخاري رحمه الله په نیز هم دَ جمهورو په شان به ماء مستعمل طاهر گڼړلې کیږي. والله اعلم بالصواب.

دَتعلیق بخاري رحمه الله نه مستفاد حکم: امام بخاري رحمه الله دَتعلیق په توگه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما او براء بن عازب رضي الله عنه چه کوم اثر ذکرکړې دې دَهغې نه شراح حدیث دَدې حکم استنباط کړې دې چه کله دَ یوجنبي په لاس باندې دَ نجاست حقیقی نه څه لگیدلې نه وی نوهغه خپل لاس دَ وینځلونه بغیر په اوبوکښې وهلې شی دادَهغه دَپاره جائزدی.(٥)امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله دَ معمر عن جابر په طریق سره او امام ابن ابی شیبه رحمه الله دَ سفیان ثوری عن جابر په طریق سره دَحضرت عامر شعبی رحمه الله نه روایت کړې دې: «كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يدخلون أيديهم في الإناء(٦) وهم جنب والنساء وهن

---

١) فيض الباري: ٤٦٠/١الأبواب والتراجم ص: ٦١ وقد روى مثله ابن رجب الحنبلي في فتح الباري: ١٦٠/١ وإن قال:"وهوقول شاذ

٢) فيض الباري: ٤٦٠/١.

٣) لامع الدراري مع الكنزالمتواري: ٢٠٥/٣.

٤) فيض الباري: ٤٦٠/١.

٥) عمدة القاري: ٣٠٩/٣إرشادالساري: ٤٩٩/١.

٦) وفي مصنف عبدالرزاق لفظ "الماء" مكان "الإناء".

حيض، لايرون بذلك بأساً.)(١) يعني قبل أن يغسلوها» (٢)حضرت عامر شعبي رحمه الله فرمائي چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه كرامو رضي الله عنهم به دَ جنابت په حالت كښې اوښځې (صحابيات) په حالت دَحيض كښې بغيردَ لاس وينځلونه په لوښى (اوبو) كښې لاس وهلو اوهغوى به په داسې كولوسره هيڅ حرج نه ګڼړلو. مصنف عبدالرزاق كښې دى چه په داسې كولوسره به هغه اوبه نه ناپاكه كيدې.حضرت عائشه بنت سعد رضي الله عنها فرمائي: «كان سعد يأمر جاريته فتناوله الطّهور من الجرّة، فتغمس يدها فيها، فيقال: إنها حائض! فيقول: إن حيضتها ليست في يدها» (٣)يعني حضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه به خپلې وينځې ته حكم وركولو نو هغې به په منګى كښې لاس وركولوسره اوبه وركولې، حضرت سعد رضي الله عنه ته اوونيلې شو چه هغه خوحائضه ده. هغوى اوفرمائيل دَ وينځې حيض دَهغې په لاس كښې نه دې. دَدې نه علاوه دَ سلف تابعينودَ يو جماعت نه دَدې جواز نقل دې. په كوموكښې چه ابن سيرين، عطاء، سالم، سعيدبن جبير او سعيد بن مسيب رحمهم الله وغيره شامل دى.(٤)

چنانچه هشام دَ ابن سيرين رحمه الله باره كښې نقل كړى دى چه هغه به دَ بيت الخلاء نه راوتلو بيابه نى دَخپل لاس وينځلونه وړاندې په لوښى كښې وهلو.(٥)هم دغه خبره ابن سيرين رحمه الله دَ عبيده باره كښې نقل كړې ده.(٦)

اعمش رحمه الله وائى چه ما ابراهيم (نخعى) اوليدلو چه هغوى متيازې اوكړې بيادَ لاس وينځلونه وړاندې په لوښى كښې داخل كړو.(٧)حضرت شعبى رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل كړى دى هغوى فرمائي: «فأدخلها في الماء وهو جنب قبل أن يغسلها، فلا بأس» (٨)

كه چرې سړې په حالت دَ جنابت كښې وى اوهغه دَ لاس وينځلونه اول په اوبوكښې اووهلو نو په دې كښې هيڅ حرج نشته دې.سعيدبن مسيب رحمه الله فرمائي: «لابأس أن يغمس الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها» كه جنبى دَ لاس وينځلونه وړاندې دا په اوبوكښې اووهلو نو په دې كښې هيڅ حرج نشته دې.

قوله: ولم ير ابن عمر، وابن عباس بأساً بما ينتضح من غسل الجنابة:

يعني ابن عمر رضي الله عنهما او ابن عباس رضي الله عنهما هيڅ مضائقه اونه ګڼړله په هغه اوبوسره غسل كښې په كوم كښې چه دَ غسل جنابت څاڅكى پريوځى.

---

(١) وفيه: "لايُفسدذلک عليهم" "لايرون بذلک بأساً".

(٢) مصنف عبدالرزاق كتاب الطهارة باب الماء يمسه الجنب أو يدخله: ١/٩٢-٩١رقم: ٣١٠مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة باب فى الرجل يدخل يده فى الماء وهو جنب: ١/٥٠٦رقم: ٩٠١.

(٣) مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يُدخل يده فى الماء وهو جُنبٌ: ١/٥٠٦رقم: ٩٠٠.

(٤) التوضيح: ٤/٥٧٣عمدة القارى: ٣/٣٠٩شرح ابن بطال: ١/٣٨٩-٣٨٨.

(٥) مصنف ابن أبى شيبة كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يخرج المخرج فيدخل يده فى الإناء: ٢/٢٨رقم: ١٠٦٠.

(٦) مصنف ابن أبى شيبة كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يخرج المخرج فيدخل يده فى الإناء: ٢/٢٨رقم: ١٠٥٩.

(٧) مصنف ابن أبى شيبة كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يخرج المخرج فيدخل يده فى الإناء: ٢/٢٨رقم: ١٠٦١ وأخرجه ابن أبى شيبة مثله عن سعيد بن جبير رقم: ١٠٦٢عن سالم رقم: ١٠٦٣وعن ابراهيم رقم: ١٠٦٤.

(٨) مصنف عبدالرزاق كتاب الطهارة باب الماء يمسه الجنب أو يدخله: ١/٩١ رقم: ٣٠٩.

دَ تخريج تعليق: دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما وحضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر كوم چه امام بخاری دَ ترجمة الباب دپاره په توګه دَتعليق راوړلې دې. په دې كښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما اثر په شان اثر عبدالرزاق صنعانی په مصنف كښې په واسطه دَ ابن جريج دَحضرت نافع نه [1] او په واسطه دَ عبدالله بن عمر دَ نافع نه [2] موصولاً نقل كړې دې. [3] خو ابن ابی شيبه په خپل مصنف كښې كښې دا په طريق عبدالله بن عمر، نافع نه موصولاً ذكر كړې دې. [4]
دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر كوم چه امام بخاری رحمه الله دَ تعليق په توګه راوړلې دې هغه روايت بالمعنى دې. امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل مصنف كښې سفيان عن العلاء ابن المسيب عن رجل عن ابراهيم په طريق سره دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دې چه دَ هغوی نه تپوس اوكړې شو دَهغه سړی باره كښې چه په اوبو سره غسل يا اودس كوی او په هغه اوبو كښې څاڅكې پريوځی (نو دَې څه حكم دې؟) ابراهيم رحمه الله وائی چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې كښې هيڅ حرج اونه ګڼړلو. [5]
امام ابن ابی شيبه هم دا روايت په خپل مصنف كښې حفص عن العلاء بن المسيب، عن حماد عن ابراهيم په طريق دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دی او په هغې كښې حضرت ابن عباس فرمائيلی "لابأس به" يعنی په دې كښې هيڅ حرج نشته دی. [6]
ابن ملقن رحمه الله او علامه عينی رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذكوره اثر منقطع ګرځولوسره فرمائی: «وهو منقطع فيما بين ابراهيم وابن عباس رضى الله عنهما». [7] يعنی په دې اثر كښې دَ ابراهيم رحمه الله او ابن عباس رضي الله عنهما په مينځ كښې انقطاع ده.

شرح تعليق: بما ينتضح من غسل الجنابة: په لغت كښې ينتضح دَ اوبو څاڅيدو او دَ څاڅكو الوتو اوپريوتو ته وائی. [8]

---

[1] كتاب الطهارة باب مايستنضح فى الإناء من الوضوء والغسل: ۹۲/۱رقم: ۳۱۴ولفظه: "عن ابن جُريج قال: قلت لنافع: أين كان ابن عمر يجعل إناءه الذى يتوضأفيه؟ قال: إلى جنبه. انتهى"

[2] كتاب الطهارة باب قطر البول، ونضح الفرج إذا وجدبللاً: ۱۵۱/۱رقم: ۵۸۸ولفظه: "كان ابن عمر إذا توضأ لايغسل أثر البول ولكنه كان ينضح" اهـ وأخرجه مثله عن الثورى عن الحسن بن عبيدالله عن أبى الضحىٰ رقم: ۵۸۹وكذلك عن ابن عيينه عن الحسن بن عبيد الله عن مسلم بن صبيح رقم: ۵۹۰.

[3] تغليق التعليق: ۱۵۵/۱فتح البارى: ۴۹۱/۲عمدة القارى: ۳۰۹/۳ إرشادالسارى: ۴۹۹/۱.

[4] كتاب الطهارة [باب]من كان إذا توضأ نضح فرجه: ۲۰۲/۲رقم: ۱۷۸۶ولفظه: "كان ابن عمر إذا توضأ نضح فرجه. قال عبيدالله، وكان أبى يفعل ذلك" اهـ وعنه بمعناه عن وكيع عن ابن أبى ذنب عن مولى لابن أزهر. رقم: ۱۷۸۸.

[5] كتاب الطهارة باب ما ينتضح فى الإناء من الوضوء والغسل :۹۱/۱رقم:۳۱۵ولفظه: "عن إبراهيم عن ابن عباس: أنه سئل عن رجل يغتسل أو يتوضأمن الماء وينتضح فيه، قال: فلم يربه بأساً" اهـ

[6] كتاب الطهارة [باب] فى [الرجل] الجنب يغتسل وينضح من غُسله فى إنائه: ۴۸۲/۱رقم: ۷۸۹ انظر تغليق التعليق: ۱۵۵/۱فتح البارى: ۴۹۱/۲عمدة القارى: ۳۰۹/۳إرشادالسارى: ۴۹۹/۱.

[7] التوضيح: ۵۷۴/۴عمدة القارى: ۳۰۹/۳والظاهر أن إبراهيم هوالنخعى، لأن حماد لم يرو إلا عنه، راجع: تهذيب الكمال: ۲۷۰/۷رقم الترجمة: ۱۴۷۳والرواية منقطع لأنه لم يثبت لإبراهيم رواية عن ابن عباس رضى الله عنهما ولا لقاء هما" انظر ترجمة ابن عباس رضي الله عنهما فى تهذيب الكمال: ۱۵۴/۱۵رقم: ۳۳۵۸وترجمة إبراهيم النخعى فيه: ۱۰۴/۲رقم: ۱۸۱.

[8] لسان العرب تحت مادة: نضح: ۱۷۴/۱۴ النهاية: ۷۵۴/۲الصحاح ص: ۱۰۴۷شرح الكرمانى: ۱۲۴/۳.

مطلب دادې چه ابن عباس رضي الله عنهما او ابن عمر رضي الله عنهما دَ غسل جنابت کونکی دَ بدن ځاڅکی اوڅتیدل او دَ غسل په اوبو کښې پریوتل خو په دې کښې هغوی هیڅ حرج نه ګڼړلو ځکه چه دَ دغه ځاڅکو نه ځان ساتل ډیر سخت او په مشقت کښې اچونکی کاردې.(١)

دَ تعلیق غرض: دَدې اثرنه دَامام بخاری رحمه الله غرض دا ثابتول دی چه دَ غسل جنابت کونکی خپل تظیف دَلاس وینځلونه بغیر دَغسل په اوبوکښې لاس واچولو نو په دې سره دَ اوبو په اثر کښې هیڅ اثر نه پریوځی. امام بخاری رحمه الله خپله مدعیٰ داسې ثابته کړه چه کله دَغسل جنابت کونکی دَ بدن نه اوڅتیدونکی ځاڅکی په اوبو باندې هیڅ اثر نه شی غورزولې اودا نجس کولې نه شی. نودغه شان که چرته مغتسل دَ لاس وینځلو نه وړاندې لاس په اوبو کښې واچوی نو په دې سره به هم اوبه ناپاکه او نجس کیږی نه. ځکه چه دَغسل مکمل کیدونه وړاندې دَ سړی بدن جنب وی او جنابت نجاست حکمیه وی که چرې دَ مغتسل دَ بدن نه الوتونکی ځاڅکو اوبه ناپاکه کولې نو په دغه اوبو سره به غسل کول منع کیدل خو چه په دې سره دغه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم په غسل کولوکښې څه حرج اونه ګڼړلو نوبیا که مغتسل چرته پاك لاس بغیردَ وینځلونه په اوبو کښې وهی نو په دې سره به هم په اوبو باندې څه اثر نه کیږی یعنې نه به ناپاکه کیږی.(٢) علامه عینی رحمه الله دَ ترجمه او اثر په مینځ کښې دا تطبیق تعسف ګرځولې دې.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَدې دا توجیه هم ممکن ده چه ابن عمر رضي الله عنهما اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې کښې حرج ځکه نه دې ګڼړلې ځکه چه دَدې نه بچ کیدل ډیر زیات ګران اودَ مشقت والاکار دې نو په دې وجه سره لکه چه هغه شرعا معفو دی لکه څنګه چه ابن ابی شیبه رحمه الله دَ حضرت بصری رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی: «ومن یملك انتشار الماء، إنالنرجو من رحمة الله ما هو أوسع من هذا» یعنی دَ اوبو دَ «دغه» ځاڅکو نه دَ بچ کیدو څوك طاقت لرلې شی مونږ خودَالله تعالی دَ رحمت نه دَدې نه هم دَ زیات وسعت امیدلرو.(٤)

علامه ابن بطال رحمه الله علامه ابن ملقن رحمه الله علامه ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله اودَدوی نه نقل کولوسره محشی بخاری علامه سهارنپوری رحمه الله «إنالنرجو من رحمة الله ما هو أوسع من هذا» دَ حسن بصری رحمه الله مقوله شمیر کړې ده.(٥) حالانکه دَدې قول نسبت حسن بصری رحمه الله ته کول صحیح نه دی. ځکه چه دَ مصنف ابن ابی شیبه هغه نسخه کومه چه شیخ عبدالفتاح ابوغده رحمه الله یو قابل شاګرد محقق او محدث عصری شیخ محمدعوامه شامی رحمه الله تحقیق او تعلیق سره چهاپ شوې ده په دې کښې په صراحت سره ذکر دی چه «ومن یملك انتشار الماء» دَ حسن بصری رحمه الله قول دې او «إنالنرجو من رحمة ربنا ما هو أوسع من هذا» دَ ابن سیرین رحمه الله قول دې.(٦)

---

(١) إرشادالساري: ٤٩٩/١ تحفة الباري: ٢٢٥/١.

(٢) فتح الباري: ٤٩١/٢ عمدة القاري: ٣٠٩/٣.

(٣) عمدة القاري: ٣٠٩/٣.

(٤) فتح الباري: ٤٩١/٢.

(٥) شرح ابن بطال: ٢٨٩/١ التوضيح: ٥٧٤/٤ فتح الباري: ٤٩١/٢ عمدة القاري: ٣٠٩/٣ صحيح البخاري ص: ٤٠.

(٦) كتاب الطهارة باب فى الجنب يغتسل وينضح من غسله فى إنائه: ٤٨٢/١ رقم: ٧٩٦ راجع حاشية التوضيح: ٥٧٤/٤.

دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په شان قول دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه ابن سيرين رحمه الله ابراهيم نخعي رحمه الله او حسن بصري رحمه الله وغيره نه هم نقل دي لکه څنګه چه ابن التين رحمه الله وغيره ذکر کړي دي.(۱)

ابن ابی شيبه رحمه الله په مصنف کښې دَدې ټولو حضراتو دَ آثارو تخريج کړې دې.(۲) خو امام عبدالرزاق صنعاني رحمه الله په خپل مصنف کښې دَدوی نه علاوه عطاء بن ابی رباح رحمه الله او انس بن مالک رحمه الله نه دَ بخاري رحمه الله دَ تعليق په شان قول نقل کړې دې.(۳)

احتياطي لارخ: معمر دَ جعفر بن برقان نه نقل کړې دی چه ميمون بن مهران رحمه الله به غسل کولو وخت کښې لوښې په اوچت ځائی باندې کيخودلو دې دَ پاره چه په دې کښې دَ بدن دَغسل دَ اوبو څاڅکی پرينوځی.(۴). ښکاره خبره ده چه دَهغوی دا عمل په انتهائی درجه احتياط باندې مبنی وو.

دَامام ابويوسف رحمه الله قول: علامه عينی رحمه الله فرمائيلی دی چه دَ بخاري رحمه الله تعليق سره نيزدې دَ امام ابويوسف رحمه الله هغه قول هم دې په کوم کښې چه هغوی دَهغه مونځ ګذارباره کښې اوفرمائيل په چا باندې چه دَ يودرهم نه زيات دَ مستيازو څاڅکی پريوتی وی نو په دې سره به مونځ نه فاسد کيږی. بلکه هغه له پکار دی چه هغه دې لاړشی اوهغه متاثره ځائی دې اووينځی او واپس دې راشی په خپل مونځ دې بنا اوکړی.(۵)

الحديث الأول

۲۱-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا أَفْلَحُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، تَخْتَلِفُ أَيْدِينَا فِيهِ» [حديث باب](۶)

---

(۱) شرح ابن بطال: ۲۸۹/۱التوضيح: ۵۷۴/٤عمدة القاري: ۳۰۹/۳فتح الباری لابن رجب الحنبلي: ۱۶۲/۱.

(۲) مصنف ابن أبي شيبة كتاب الطهارة باب في الجنب يغتسل وينصح من غسله في إنائه: ۴۸۴/۱-۴۸۲رقم: ۷۸۹إلى ۷۹۶.

(۳) كتاب الطهارة باب ما ينتضح في الإناء من الوضوء والغسل: ۹۳/۱-۹۲رقم: ۳۱۳-۳۱۲، ۳۱۶.

(٤) كتاب الطهارة باب ما ينتضح في الإناء من الوضوء والغسل: ۹۳/۱-۹۲رقم: ۳۱۷.

(۵) عمدة القاري: ۳۰۹/۳.

(۶) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته رقم الحديث: ۲۵۰ وفي باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قدأروى بشرته أفاض عليه رقم: ۲۷۳وفي كتاب الحيض باب مباشرة الحائض رقم: ۲۹۹وفي كتاب اللباس باب ما وطئ من التصاوير رقم: ۵۹۵۶ وفي كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب ما ذكر النبي صلى الله عليه وسلم وحضّ على اتفاق أهل العلم وما اجتمع عليه الحرمان: مكة والمدينة وما كان بهما من مشاهد النبي صلى الله عليه وسلم والمهاجرين والأنصار ومصلى النبي صلى الله عليه وسلم والمنبر والمقبر رقم: ۷۳۳۹وأخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض في باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة، وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم: ۳۱۹وأبوداؤد في الطهارة في باب مقدار الماء الذي يجزئ به

ترجمه: مونږ ته عبدالله بن مسلمه بيان اوكړو چه وئى وئيل مونږ ته افلح هغه د قاسم بن محمد نه هغوى د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړل چه حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه ما اونبى اكرم ﷺ (دواړو يوځائى) په يولوښى سره داسې غسل كولو چه زمونږ لاس به وار په وار په هغې كښې ورتللو.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: دا د موطاامام مالك رحمه الله راوى عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبى، حارثى، بصرى رحمه الله دې. د دوى كنيت ابوعبدالرحمن دې اودوى جلالت شان او توثيق باندې ټول ائمه متفق دى.
ددوى مختصر حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن د رومبى حديث په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.([1])

قوله: أفلح: دا د صحيحين او سنن ابى داؤد او نسائى راوى افلح بن حميد بن نافع مدنى انصارى مجارى رحمه الله دې. ([2])ابوعبدالرحمن ددوى كنيت دې هم دغه معروف دى.([3])
خوعلامه عبدالغنى مقدسى رحمه الله ابومحمد كنيت نقل كړې دې.([4])علامه مزى رحمه الله علامه عبدالغنى مقدسى باندې نقد كولوسره فرمائى چه ابومحمد خود دوى نه پس د كوم راوى ترجمه چه ذكر كړې شوې ده دهغه كنيت دې اوهغه افلح بن سعيد انصارى رحمه الله دې د هغوى كنيت هم ابوعبدالرحمن دې.([5]) دوى ته ابن صفيرا هم وئيلې شى د صفون بن اوس د موالى نه دې.([6])
شيوخ حديث: افلح بن حميد رحمه الله چه دكوم شيوخ او محدثين كرام نه احاديث مباركه روايت كړې دى په هغوى كښې دهغوى والد ماجد حميد بن نافع، سليمان بن عبدالرحمن بن جندب انصارى، عبدالرحمن بن قاسم بن محمد، قاسم بن محمد بن ابوبكرصديق او ابوبكر ابن محمد بن عمرو بن حزم رحمهم الله وغيره شامل دى.([7])
تلامذه: دهغوى رحمه الله نه حديث مبارك نقل كونكوكښې اسحاق بن سليمان رازى، حاتم بن اسماعيل، حماد بن خالد الخياط، حماد بن زيد، خالد بن عبدالله واسطى، سفيان ثورى، عبدالله بن نمير،

الغسل رقم: ۲۳۸ والترمذى فى سننه فى كتاب اللباس ماجاء فى الجمة واتخاذ الشعر رقم: ۱۷۵۵، والنسائى فى الطهارة فى باب ذكر القدر الذى يكتفى به الرجل من الماء للغسل رقم: ۲۲۹ وأيضاً فيه، باب ذكر الدلالة على أنه لاوقت فى ذلك رقم: ۲۳۲ وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة باب الرجل والمرأة يغتسلان من إناء واحد رقم: ۳۷۶وانظر جامع الأصول فى أحاديث الرسول رقم: ۵۳۳۳.

[1]) كشف البارى: ۸۰/۲.

[2]) الإصابة: ۱۱۰/۱الطبقات: ۸۶/۵ كتاب الثقات لابن حبان: ۸۳/۶ الجرح والتعديل: ۲۵۰/۲، تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳تاريخ الإسلام: ۳۹۷/۲ ميزان الاعتدال: ۲۷٤/۱ التاريخ الكبير: ۵۲/۲تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱.

[3]) تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳ميزان الاعتدال: ۲۷٤/۱.

[4]) تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳.

[5]) تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳.

[6]) تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱.

[7]) تهذيب الكمال: ۳۲۱/۳تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱الجرح والتعديل: ۲۵۰/۲.

عبدالله بن وهب، عبدالكبير بن عبدالحميد حنفي، عبدالملك بن عمرو عقدی، عثمان بن عمر بن فارس، عمر بن ایوب موصلی، ابونعیم فضل بن دکین، قاسم بن یزید جرمی، محمدبن اسماعیل بن ابوفدیك، محمدبن عمر واقدی، معافی بن عمران موصلی، وکیع بن الجراح، یحیی بن ازهر مصری، یحیي بن زکریا بن ابی زائده او ابوالقاسم بن ابوزناد رحمهم الله وغیره شامل دی. [1]

علامه مزي رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی چه عبدالله ابن مسلمه قعنبی رحمه الله دَهغوی هغه شاګرد دي چاچه دَ تولونه په آخره کښې حدیث روایت کړی دی یعنی قعنبی رحمه الله دَهغوی آخری شاګرد دي. [2]

دَ ائمه جرح اوتعدیل توثیقی احوال: ابن حبان رحمه الله په ثقات کښې دَهغوی تذکره فرمائیلې ده. [3] او امام بخاری رحمه الله التاریخ الکبیر کښې دَ هغوی تذکره کړې ده. [4]

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمه الله وائی چه ما دَخپل پلار امام احمدبن حنبل رحمه الله نه دَافلح بن حمیدباره کښې پوښتنه اوکړه نوهغوی اوفرمائیل صالح. [5]

ابن ابی حاتم رحمه الله وائی چه ما دَخپل پلار امام ابوحاتم رحمه الله نه دَافلح بن حمیدباره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل "ثقة لابأس به" [6]

امام نسائی رحمه الله اوفرمائیل "لیس به بأس". [7]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "کان ثقة قلیل الحدیث". [8]

ابواحمدبن عدی دَ یحیی بن محمدبن ساعد نه نقل کړی دی چه امام احمد رحمه الله دَ افلح بن حمید رحمه الله دَ روایت په دې الفاظو «لأهل العراق ذات عرق» سره منکر ګرځولو. [9]

ابن عدی رحمه الله فرمائی چه دَافلح بن حمید رحمه الله نه ثقه خلق روایت کوی هغه زما په نیز صالح الحدیث دې. زما امید دې چه دهغوی ټول احادیث مستقیم دی البته دَ مذکوره حدیث ، معافی بن عمران تفرددې. [10]

ابن عدی رحمه الله نور فرمائی چه اما احمد رحمه الله دَ افلح بن حمید رحمه الله دَ مذکوره روایت صرف دا لفظ «ولأهل العراق ذات عرق» منکرګرځولې دې خو دَ دې حدیث باقی متن او سندباندې هیڅ کلام نه دې کړې اونه ئې دا منکر ګرځولی دی. [11]

---

[1]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲-۳۲۱تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰.

[2]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۱تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[3]) کتاب الثقات: ۶/۸۳.

[4]) التاریخ الکبیر: ۲/۵۲.

[5]) الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲ تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[6]) الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲ تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[7]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[8]) الطبقات الکبری: ۵/۸۶حافظ ابن حجر رحمه الله قلیل په ځائی کثیر الحدیث نقل کړې دې تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[9]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷میزان الاعتدال: ۱/۲۷٤.

[10]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

[11]) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۳تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷. إلیک نص الحدیث: "وقّت رسول الله صلی الله علیه وسلم لأهل المدینة ذا الحلیفة، ولأهل الشام ومصر الجحفة ولأهل الیمن یلملم ولأهل العراق ذات عرق".

معافى بن عمران رحمه الله ثقه راوى دي لكه څنګه چه پخپله دامام احمد رحمه الله نه روايت دي.(١) اومعروف قاعده ده چه دَ ثقه زياتوالي مقبول وى.(٢) په دې وجه دا الفاظ منكر ګرځولو په ځائې دَ ثقه دَ زياتوالى په رنړاكښې به مقبول ګنړلې شى. چنانچه علامه ذهبى رحمه الله ميزان الاعتدال كښې دابن عدى رحمه الله دَمعافى بن عمران رحمه الله دَ تفرد والا قول نقل كولونه پس فرمائى: «هو صحيح غريب» يعنى مذكوره روايت صحيح غريب دې (٣)امام ابوداؤد رحمه الله دَمعافى بن عمران په واسطه سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه دا زيادت نقل كړې دې.(٤) او امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې «باب: ذات عرق لأهل العراق» په الفاظوسره ترجمه قائمه كړه، دَ حضرت عمر رضي الله عنه نه دَ اهل عراق دَ پاره ذات عرق ميقات مقرركول نقل كړى دى په كوم سره چه دَمعافى بن عمران دَدې زيادت تائيد كيږى.(٥)

وفات: ابن حبان رحمه الله فرمائيل چه افلح بن حميد رحمه الله نابينا شوې وودَ ۸۰ كالو په عمر كښې ۱۶۰هجرى كښې وفات شوې وو.(٦)

حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَ ابن حبان طرف ته منسوب كولوسره دَ وفات كال ۱۶۵هجرى نقل كړې دې(٧)علامه واقدى رحمه الله فرمائى چه ۸۰كالو په عمر كښې ۱۵۸هجرى كښې وفات شوې.(٨) اودَ ابن حبان رحمه الله والا ۱۵۸هجرى قول ئى قيل سره نقل كړې دې.(٩)علامه مزى رحمه الله ۱۵۶هجرى هم يوقول نقل كړې دې.(١٠)

القاسم: دامشهور محدث وفقيه قاسم بن محمد بن ابوبكرصديق رحمه الله دې. دَدوى تفصيلى احوال باب من بدأ بالحلاب أو الطيب دَ رومبى حديث په ذيل كښې بيان شوى دى.(١١)

عائشة رضي الله عنها: دا دَ حضورپاك دَ ټولو نه زياته محبوبه زوجه محترمه ام المؤمنين طيبه طاهره اوصديقه كائنات سيده عائشه صديقه بنت سيدناحضرت صديق اكبر رضي الله عنهما ده. دَهغوى رضي الله عنها مختصرحالات بدء الوحى دَ دويم حديث لاندې بيان كړې شوى دى.(١٢)

شرح حديث

---

(١) تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۲/۳.

(٢) دَتفصيل دَپاره اوګورئى النكت على كتاب ابن الصلاح: ۷۰۱/۲-۶۷۶.

(٣) ميزان الاعتدال: ۲۷۴/۱.

(٤) وقدأخرج أبوداؤد فى سننه بسنده عن المعافىٰ بن عمران عن أفلح، يعنى ابن حميد، عن القاسم بن محمد، عن عائشة: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقّت لأهل العراق ذات عرق" (كتاب المناسك باب فى المواقيت رقم الحديث: ۱۷۳۹.)

(٥) كتاب الحج باب ذات عرق لأهل العراق رقم الحديث: ۱۵۳۱.

(٦) كتاب الثقات: ۸۳/۶.

(٧) تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۳/۳.

(٨) تهذيب الكمال:۳۲۳/۳تهذيب التهذيب: ۳۶۷/۱.

(٩) كتاب الثقات: ۸۳/۶.

(١٠) تهذيب الكمال: ۳۲۳/۳.

(١١) اوګورئى ص: ۴۳۹.

(١٢) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

قوله: كنت أغتسل أنا والنبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما او نبی کریم ﷺ به دواړو په یوځائی غسل کولو. لفظ النبي مرفوع او منصوب دواړه شان لوستلې کیدې شی.[1] دَمرفوع کیدو په صورت کښې به دَدې عطف دکنت په ضمیرباندې مرفوع وی. دَ صحت عطف دَپاره أنا ضمیرمنفصل راوړلې شوې دې. دَ نصب په صورت کښې به مفعول وی او واؤ به دَ پاره دَ مصاحبت وی. ()معنی به داشی چه ما به دَ نبی کریم په مصاحبت کښې غسل کولو[2] من إناءواحد یعنی مونږ دواړو په هم دَ یولوښی نه لپې دکول. ([4])

قوله: تختلف أيدينا فيه: یعنی زمونږ لاسونه به نمبر په نمبر په دغه لوښی کښې پريوتل. تختلف أيدينافيه دا جمله محلاً منصوب ده ځکه چه دا "إناءواحد" نه حال واقعه کیږی. نحوی قاعده ده چه جمله معرفه نه پس واقع وی نو حال جوړیږی او نکره نه پس چه واقع شی نو صفت جوړیږی. خو لفظ إناء دلته موصوف کیدو دَ وجې نه معرفه دې په دې وجه دَ مابعد جمله به دَدې نه حال جوړیږی.([5])

دَ اختلاف ایدی نه مراد ادخال او اخراج دې یعنی کله به حضرت عائشه رضي الله عنها خپل لاس په لوښی کښې اچولودَ لپې دکولودَپاره. کله چه به هغې خپل لاس بهر راویستلو نوحضورپاك به خپل لاس مبارك په لوښی کښې اچولو اوکله به دَدې برعکس کیدل.([6])

دَ حديث باب دَمختلف طرق وضاحت: دَحدیث باب متن زهری عن عروة عن عائشة رضي الله عنها په طریق سره «باب غسل الرجل مع امرأته» په رومبی حدیث کښې تیرشوی دی البته دَدې په آخره کښې «من قدح يقال له الفرق» اضافه ده او «تختلف أيدينا فيه» په دې کښې نقل نه دی.([7])

امام مسلم رحمه الله کتاب الحیض کښې افلح بن حمیدعن القاسم بن محمد عن عائشة رضي الله عنها په طریق سره داحدیث نقل کړې دې اودَدې په آخره کښې «من الجنابة» الفاظو زیادت نقل دی.([8])

امام مسلم رحمه الله معاذة عن عائشة رضي الله عنها په طریق سره دا روایت نقل کړې دې دَدې په آخره کښې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی «فيبادرني حتى أقول: دع لي، دع لي» ()یعنی حضورپاك به په اوبواخستلوکښې زما نه مخکښې والې کولو نومابه هغوی ته وئیل اول ما اخستو ته پريږده.

---

[1] شرح الکرمانی: ۱۲٤/۳.

[2] عمدة القاری: ۳۱۰/۳إرشادالساری: ٤۹۹/۱.

[3] إرشادالساری: ٤۹۹/۱.

[4] إرشادالساری: ٤۹۹/۱.

[5] عمدة القاری: ۳۱۰/۳إرشادالساری:٤۹۹/۱.

[6] شرح الکرمانی: ۱۲٤/۳فتح الباری: ٤۹۲/۲عمدة القاری: ۳۱۰/۳الکوثر الجاری: ٤۱۸/۱.

[7] رقم الحدیث: ۲۵۰.

[8] باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر، رقم الحدیث: ۷۳۱.

دَ امام نسائي رحمه الله په روايت كښې دي: «بيادرني وأبادره حتى يقول: دعي لي» (١)
يعنى حضورپاك به زمانه رومبي كيدلوكوشش كولو اومابه دَهغوى نه دَ وړاندې كيدلو كوشش كولو نوحضورپاك به ماته فرمائيل چه اول ما پريږده چه اوبه واخلم.
"تلتقي" دَ راوى ادراج دې: ابوعوانه او ابن حبان رحمه الله حديث باب دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه «ابن وهب عن أفلح أنه سمع القاسم» په طريق سره نقل كړې دې په دې كښې «تختلف أيدينا فيه» نه پس "تلتقي" اضافه ده يعنى كله چه به مونږ نمبر په نمبر دَ اوبو اخستلودَپاره په لوښى كښې لاس وركولو نوكله به په كښې زمونږ لاسونه جنګيدل.(٣)
واضحه دې وى چه دَ تلتقي الفاظ دَحديث حصه نه ده بلكه دَ راوى دَطرف نه ادراج دې لكه چه راوى دَ وتلتقي نه دَ تختلف أيدينافيه تفسير او وضاحت كړې دې. چنانچه امام اسماعيلي هم دغه روايت افلح نه دَ اسحاق بن سليمان په واسطه سره نقل كړې دې په دې كښې «وتختلف أيدينا فيه» نه پس يعنى وئيلوسره "حتى تلتقي" الفاظ راوړلى دى يعنى زمونږ لاسونه به په خپل مينځ كښې جنګيدل.(٤)
هم دغه شان امام بيهقي رحمه الله حديث باب په خپل سندسره نقل كولونه پس فرمائي «رواه ابن وهب عن أفلح وزاد في الحديث "وتلتقي" وقال إسحاق بن سليمان الرازي عن أفلح يعني وتلتقي» (٥)
يعنى داحديث ابن وهب دَ افلح نه نقل كړې دې او په دې كښې ئې وتلتقي اضافه هم كړې ده. خو اسحاق بن سليمان رازي دَ افلح نه روايت كولوسره يعني وئيلوسره وتلتقي الفاظ اضافه نقل كوى.
حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عيني رحمه الله په دې طرق دَحديث باندې بحث كولوسره ليكلى دى چه دَدې نه معلوميږي چه وتلتقي دَ راوى دَ طرف نه ادراج دې.(٦)
دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت په دې توګه دې چه په ترجمة الباب كښې راغلى دى چه دَ جنبى په لاس باندې تركومې پورې څه نجاست نه وى لګيدلى نوهغه دَ وينځلو نه اول دَ غسل دَاوبو په لوښى كښې وهلې شى. په دې باندې دَ حديث باب الفاظ «تختلف أيدينافيه» دلالت كوى. ښكاره خبره ده چه اختلاف الأيدي خو په ادخال يعنى دَ لاسونو په لوښى كښې هم وهلوسره متحقق كيدې شى. دې نه معلوميږي چه دا عمل اوبه نه فاسد كوى. دادَ علامه

---

١) باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر، رقم الحديث: ٧٣٢.
٢) كتاب الطهارة باب الرخصة في ذلك رقم: ٢٤٠وكتاب الغسل والتيمم باب الرخصة في ذلك، رقم: ٤١٤.
٣) مسندأبي عوانة، كتاب الطهارة باب الإباحة للرجل أن يغتسل بفضل المرأة: ٣٢٩/١رقم: ٨١٢صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، باب نواقض الوضوء، ذكر خبرفيه كالدليل على أن الملامسة للرجل من امرأته لايوجب الوضوء عليها رقم: ١١١١.
٤) فتح الباري: ٤٩٢/٢عمدة القاري: ٣١٠/٣.
٥) السنن الكبرى كتاب الطهارة باب الدليل على طهارة عرق الحائض والجنب رقم: ٨٨٥
٦) فتح الباري: ٤٩٢/٢عمدة القاري: ٣١٠/٣.

عیني رحمه الله توجیه ده.[1] خو علامه قسطلاني رحمه الله بالکل هم دغه توجیه کولونه پس لیکي چه د اوبونه مفسد کیدل به هغه وخت وي کله چه د غسل کونکي په لاس باندې په یقیني توګه څه پلیتي نه وي لګیدلې.[2]

د علامه کرماني رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: دا حضرات فرمائي چه کله د جنبي د پاره د غسل دوران کښې د تمامیت غسل په ذریعه د پلیتنې د لرې کولونه وړاندې په لوښي کښې لاس داخلول اولېه د کول جائز دی لکه چه د حدیث باب نه معلومه شوه نو د غسل جنابت په شروع کښې هم داسې کول جائز دي. باقي پاتې شوه خبره د هغه احادیثو په کوم کښې چه په لوښي کښې د لاس داخلولو نه وړاندې د وینځلو حکم وارد شوې دې نو هغه د جنابت د وجې نه نه بلکه په دې وجه دې چه کیدې شي چه طهارت حاصلونکي په لاس باندې د نجاست یقیني ګمان وي.[3]

یواعتراض: که چرې څوك دا اووائي چه حدیث باب مطلق دې خودَ دې نه پس چه د هشام رحمه الله کوم روایت دې په هغې کښې خود غسل جنابت نه وړاندې د لاس وینځل ذکر دی نو په دواړو روایتونو کښې به څنګه موافقت کیږي؟ [4]

د علامه کرماني رحمه الله وغیره جواب: د دې اعتراض جواب ورکولوسره علامه کرماني رحمه الله وغیره فرمائي چه د هشام حدیث په ندب باندې محمول دې او حدیث باب په جواز باندې، یا دا چه حدیث باب مطلق دې او حدیث هشام مقید دې. مطلق په مقید باندې محمول کولوسره دواړو ځایونو کښې به حکم لګولې کیږي. رسول الله صلی الله علیه وسلم به همیشه د غسل جنابت نه وړاندې لاسونه وینځل.[5]

که څوك دا اعتراض اوکړي چه په ترجمة الباب کښې خو «إذا لم يكن على يده قذر» سره مقید دې اوحدیث باب مطلق دې لهذا په دواړو کښې مطابقت پاتې نه شو.[6]

د علامه عیني رحمه الله جواب: علامه عیني رحمه الله د دې اعتراض جواب ورکولوسره فرمائي چه په ترجمة الباب کښې کوم قید ذکر دې په حدیث باب کښې به هم د هغې رعایت ساتلې شي. په حدیث باب کښې د ترجمة الباب والا د قید رعایت باندې قرینه داده چه چه د حضورپاك او سیده عائشه رضی الله عنها شان د دې نه اوچت دې چه هغوی دې د وینځلونه وړاندې لاس په لوښي کښې داخل کړي او د هغوی په لاس داسې یوشې لګیدلې وي چه اوبه پلیتې کړي. په دې باندې د ټولو نه زیاته قوي قرینه د حضرت هشام رحمه الله وړاندې راتلونکې روایت دې په کوم کښې چه په صراحت سره ذکر دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به د غسل جنابت نه وړاندې خپل لاس مبارك وینځل هم دغه په دې مقام باندې تحقیقي خبره ده خود علامه کرماني رحمه الله یو ندب او بل جواز باندې محمول کول د تحقیق نه لرې خبره ده.[7]

---

[1] عمدة القاري: ۳/۳۰۹.
[2] إرشادالساري: ۱/۵۰۰.
[3] شرح الکرماني: ۳/۱۲۶-۱۲۵فتح الباري: ۲/۴۹۲.
[4] شرح الکرماني: ۳/۱۲۶فتح الباري:۲/۴۹۳إرشادالساري: ۱/۵۰۰.
[5] شرح الکرماني: ۳/۱۲۶.
[6] عمدة القاري: ۳/۳۰۹.
[7] عمدة القاري: ۳/۳۰۹.

دَحدیث باب نه مستنبط شوی امور: دَحدیث باب نه دا امور مستنبط کړې شوی دی: ① دَدې حدیث نه معلومه شوه چه جنبی دَ غسل والالوبنی نه دَ اوبو لپه ډکولې شی او په باقی پاتې اوبو سره پاکوالې حاصلول جائزدی.(۱)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله استنباط: حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه کله دَحدیث باب نه دا معلومه شوه چه دَ ماء قلیل نه لپه ډکولې شی او په دغه اوبو اوباقی پاتې اوبوسره پاکی حاصلول جائزدی. نوبیا داپه دې خبره باندې دلالت کوی چه دَ جنبی دَپاره په ماء دائم کښې غوپه لګولونهی دَ اوبودَ ګنده کیدونه دَ بچ کیدلودپاره دی. په دې وجه سره نه دی چه دَ جنبی په غوپه لګولوسره هغه اوبه پلیتیږی ځکه چه دَ جنبی په بدن او لاس کښې هیڅ فرق نشته دې. کله چه صرف په لاس داخلولوسره اوبه نه پلیتیږی نو بیاپه غوپه لګولوسره به هم نه پلیتیږی.(۲)

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله دَحافظ صاحب په دغه پورتنئ توجیه باندې نقد کولوسره فرمائی چه دَ بعض خلقو داکلام علی الاطلاق صحیح نه دې ځکه چه که جنب په ماء دائم کښې غوپه اولګوله نوهغه اوبه به دَ دوو حال نه خالی نه وی یا خوبه هغه ماء کثیر وی یا قلیل. که چرې کثیر وی نوپه داسې توګه به هغه داسې لوئی تالاب وی دکوم دَ یوطرف اوبو ته چه په حرکت ورکولوسره بل طرف ته حرکت نه کیدلو نودَجنبی په داسې ماء دائم کثیر کښې غوپه لګول مفسد نه دی البتہ که اوبه لږې وی اوهغه دَ غدیر عظیم مقدار ته نه رسیږی نوبیا دَ جنبی په داسې ماء دائم قلیل کښې غوپه لګول مفسد للماء دی. باقی دا چه په دې سره به جنبی ته پاکوالې حاصلیږی که نه په دې کښې اختلاف دی.(۳)

الحدیث الثاني

۲۳۳ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَهُ»[حدیث باب (۴)]

---

(۱) عمدة القاري: ۳/۳۱۰.

(۲) فتح الباري: ۲/۴۹۲.

(۳) عمدة القاري: ۳/۳۱۰.

(۴) الحدیث أخرجه البخاري أیضاً في كتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل رقم: ۲۴۸وأیضاً في باب تخلیل الشعر حتیٰ إذا ظن أنه قد أروی بشره أفاض علیه رقم: ۲۷۲ومسلم في صحیحه كتاب الحیض باب صفة الغسل من الجنابة رقم: ۳۱۶وأبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۲وأخرجه الترمذي في جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء في الغسل من الجنابة رقم: ۱۰۴ والنسائي في سننه كتاب الطهارة ذكر وضوء

ترجمه: مونږ ته مسدد بیان اوکړو ونی وئیل چه اووئیل مونږ ته حماد هغه دَ هشام نه هغه دَخپل پلار عروه نه هغوی دَ حضرت عائشه ﷞ نه نقل کړی دی چه حضرت عائشه ﷞ فرمائی رسول الله ﷺ چه به کله دَ جنابت غسل کولو نو (اول) به ئی خپل لاس وینځلو.

تراجم رجال

حدثنا مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدی دي. داهم وئیلی شي چه دَدوی نوم عبدالملك بن عبدالعزیز دي اومسدد ئې لقب دي. دَدوی مختصر حالات کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه او تفصیلی حالات کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم کراهیة أن لایفهموا په ذیل کښې تیرشوی دی. (۱)

حدثنا حماد: داحماد بن زید بن درهم ازدی بصری ﷫ دي. په دې وجه امام بخاری ﷫ دَ حماد بن سلمه نه روایت نه دې نقل کړې. (۲)دَدوی حالات کتاب الإیمان باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ فسماهم المؤمنین لاندې بیان کړې شوی دی. (۳)

عن هشام: دادَجلیل القدر تابعی عروه بن زبیر خوئې ابوالمنذر هشام بن عروه اسدی مدنی دې. دَدوی مختصر حالات بدء الوحی لاندې اوتفصیلی حالات کتاب الإیمان لاندې لیکلې شوی دی. (۴)

عن أبیه: دادَ هشام پلار حضرت عروه بن الزبییر بن العوام ﷫ دې. دَدوی احوال بدء الوحی دَ دویم حدیث لاندې مختصراً او کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله لاندې تفصیلاً بیان شوی دی. (۵)

عن عائشة: دا حرم نبوت ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه بنت صدیق اکبر ﷞ ده. (۶)

شرح حدیث

قوله: کان رسول الله ﷺ إذا اغتسل من الجنابة غسل یده: رسول الله ﷺ چه به کله دَ جنابت غسل کولو نو (اول) به ئې خپل لاس وینځلو.

دَ سابقه حدیث تفسیر: علامه عینی ﷫ لیکلی دی چه داحدیث یعنی حدیث هشام دَ سابقه حدیث تفسیرکوی. ځکه چه په وړاندې حدیث کښې «اختلاف الأیدي في الإناء» تذکره وه چه دَ خپل ظاهر په اعتبارسره دوه شان احتمال لری. "أیدیهما" کښې ید نه پاك لاس هم مراد اخستې شی اوهغه لاس هم په کوم چه دَ جنابت نه علاوه څه نجاست لګیدلې وی په کوم سره چه اوبه ناپاکه کیدې شی. خود هشام

الجنب قبل الغسل رقم: ۲۴۸راجع تحفة الأشراف مسند عائشة رقم: ۱۷۱۶۴ وکذلک جامع الأصول کیفیة الغسل: ۵۳۱۹.

(۱) کشف الباری: ۵۹۰/٤-٤٨٨.

(۲) عمدة القاری: ۳۱۱/۳.

(۳) کشف الباری: ۲۱۹/۲.

(۴) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

(۶) دَهغوی ﷞ حالات کشف الباری:۲۹۵/۱-۲۹۱بدء الوحی دَدویم حدیث لاندې بیان شوی دی.

رحمه الله په حدیث کښې دا صراحت دې چه حضورپاك به کله دَ جنابت دَ غسل اراده کوله نواول به ئې لاسونه وینځل اوبیابه ئې په لوښی کښې خپل لاس مبارك وهلو. ښکاره خبره ده چه دَ لاس وینځلو نه پس صرف جنابت حکمی دَ وجې نه هغه په لوښی کښې وهل مفسدللماء نه دې. دا ټول تفصیل هغه وخت دې کله چه سابقه حدیث دَ نجاست ظاهری دَ نه لګیدو په یقین باندې محمول کړې شی اودَ حدیث هشام ظاهر ښائی چه حضورپاك په لوښی کښې دَخپل لاس مبارك داخلولونه اول لاس مبارك وینځلې وو حضورپاك ته دَهغې دَ طهارت تیقن نه وو. (۱)

دَ امام مهلب توجیه: امام مهلب رحمه الله دواړو احادیثوکښې دَ ظاهری تعارض ختمولودَپاره دواړه راجمع کړل اودا توجیه ئې بیان کړه: «حمل البخاري أحاديث الباب التي لم يذكر فيها غسل اليدين قبل إدخالهما على حال تيقن نظافة اليد، وحديث هشام –يعني هذا– على ما إذا خشي أن يكون علق بها شيء» (۲)

یعنی امام بخاری رحمه الله چه په کوموا حادیثوکښې ادخال الید فی الاناء نه وړاندې چه دَ لاسونو دَ وینځلو تذکره نه ده کړې هغه ئې دَ لاس دَ نظافت په یقینی حالت باندې محمول کړې اوحدیث هشام رحمه الله یعنی حدیث باب ئې دَ نجاست وغیره څه شئ لګیدو دَ ویرې په وینځلو باندې محمول کړې دی. علامه قسطلانی رحمه الله هم دا توجیه اختیارکړې ده. (۳)

په طرق حدیث باندې بحث: امام بخاری رحمه الله دا حدیث دلته مختصر ذکرکړې دې او امام ابوداؤد رحمه الله کتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة کښې مسدد او سلیمان بن حرب دواړو طریق سره دَ حمابن زید نه مفصلاً نقل کړې دې. دَ امام ابوداؤد رحمه الله دَ روایت الفاظ دادی:

«حدثنا سليمان بن حرب الواشحي، ح: وحدثنا مسدد قال: أخبرنا حماد عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا اغتسل من الجنابة –قال سليمان– يبدأ فيفرغ بيمينه، وقال مسدد: غسل يديه، يصب الإناء على يده اليمنى، ثم اتفقا: فيغسل فرجه وقال مسدد: يفرغ على شماله –وربما كنت عن الفرج– ثم يتوضأ وضوءه للصلاة ثم يدخل يديه في الإناء فيخلل شعره، حتى إذا رأى أنه قد أصاب البشرة أو أنقى البشرة، أفرغ على رأسه ثلاثاً، فإذا فضل فضلة صبها عليه» (۴)

یعنی حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه کله به رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ جنابت غسل کولو نو (په قول دَ سلیمان) په خپل ښی لاس باندې به ئې اوبه اچولې، مسدد وائی خپل دواړه لاسونه به ئې وینځل، دَ لوښی (نه به ئې اوبه) په خپل ګس لاس باندې بهیولې، بیا سلیمان اومسدد متفق کیدوسره نقل کوی چه حضورپاك به بیا خپل شرمګاه وینځلو، مسدد وائي چه په خپل ګس لاس باندې به ئې اوبه بهیولې، کیدې شی دَ دوی مراد داوی چه دَ شرمګاه وینځلودپاره به ئې په ګس لاس باندې اوبه بهیولې. بیا به حضورپاك دَ مانځه والا اودس په شان اودس کولو. بیابه ئې دواړه لاسونه په لوښی کښې ورداخلول اودَ خپلو ویښتو خلال به ئې کولو ترهغې پورې چه ورته به یقین اوشو چه څرمن لمده شوې ده یا څرمن ئې

---

۱) عمدة القاري: ۳/۳۱۱.

۲) فتح الباري: ۲/۴۹۳-۴۹۲.

۳) إرشادالساري: ۱/۵۰۰.

۴) كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۲.

پاکه کړې ده. نو په خپل سر مبارك باندې به ئې درې څل اوبه بهیولې بیا که به څه اوبه بچ شوې نوهغه به ئې په سرباندې بهیولې.
حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلې دی چه دامام داؤد رحمه الله په شان اسماعیلی رحمه الله هم په طرق متعدد د حماد بن زید نه دا روایت نقل کړې دې لیکن پخپله امام بخاری رحمه الله په طریق د هشام نه د نورو مختلفو وجوهاتو سره دا شان روایت باب تخلیل الشعر کښې نقل کړې دی.(۱)

الحدیث الثاني

۲۴۳- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ جَنَابَةٍ» وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ القَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ مِثْلَهُ [حدیث باب](۲)

ترجمه: مونږ ته بیان اوکړو ابوالولید وئی وئیل مونږ ته بیان اوکړو شعبه هغوی د ابوبکر بن حفص نه هغوی دعروه نه او هغوی د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه نقل کړی دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه ما او نبی کریم صلی الله علیه وسلم به (په یو ځائې) په یولوښی د جنابت غسل کولو.
او عبدالرحمن بن قاسم دخپل پلار نه هغوی د حضرت عائشه رضی الله عنها نه هم داسې روایت بیان کړې دې.

تراجم رجال

حدثنا أبوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی باهلی بصری رحمه الله دې. دَدوی مختصر احوال کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار لاندې او تفصیلی حالات کتاب العلم، باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم لاندې لیکلی شوی دی. (۳)

حدثنا شعبة: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج بن ورد عتکی بصری رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده په ذیل کښې بیان کړې شوی دی (۴)

عن أبي بكر بن حفص: دا ابوبکر عبدالله بن حفص بن عمر بن سعد بن ابی وقاص قرشی زهری مدنی رحمه الله دې. ( )

---

(۱) فتح الباری: ۴۹۲/۲.

(۲) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل رقم: ۲۴۸وأیضاً فی باب تخلیل الشعر حتی إذا ظن أنه قد أروی بشرته أفاض علیه رقم: ۲۷۲ومسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب صفة الغسل من الجنابة رقم: ۳۱۶وأبوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة. رقم: ۲۴۲وأخرجه الترمذی فی جامعه، أبواب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة رقم: ۱۰۴ والنسائی فی سننه کتاب الطهارة ذکر وضوء الجنب قبل الغسل رقم: ۲۴۸راجع تحفة الأشراف مسند عائشة رقم: ۱۷۱۶۴وکذلک جامع الأصول کیفیة الغسل رقم: ۵۳۱۹.

(۳) کشف الباری: ۳۸/۲، ۱۶۱/۴-۱۵۹.

(۴) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

عروة عن عائشة: دَحضرت عروه رحمه الله او حضرت عائشه رضي الله عنها احوال هم وړاندې تیرشوی دی. [۲]

شرح حدیث

دَ حدیث دَ اکثر الفاظو شرح وړاندې تیره شوې ده.

قوله: من جنابة: دکشمیهني په روایت کښې «من الجنابة» لفظ "الجنابة" الف لام سره معرفه وارد شوې دې. [۳] هم دغه دَ امام مسلم رحمه الله دَ روایت الفاظ دی چه هغوی دَ افلح بن حمید په سندسره روایت کړې دی. [۴]

دَ لفظ مِن سره متعلق بحث: په دې حدیث کښې لفظ من دوه ځل راغلې دې یو «من إناء واحد» کښې او بل «من الجنابة» کښې، دَ اول والا دَپاره به متعلق محذوف راویستلې شي نوتقدیری عبارت به داسې شي «آخذين الماء من إناء واحد» یعنی دَ یولوښی نه اوبه اخستلوسره. یا ړومبې ظرف مستقر وی او دویم لغو وی اودواړه حروف جاره یوفعل یعنی دَ اغتسل متعلق هم کولې شي خو چه کله دواړه دَمختلف معنودَپاره راغلل نو بیا هم دَ یوفعل متعلق کول جائز دی. چنانچه دلته ړومبې من صرف دَ شروع دَ پاره دې اودویم په معنی دَ لام تعلیل دې یعنی «لأجل الجنابة» چه ما اورسول الله ﷺ به هم په یولوښی سره دَ جنابت غسل کولو. [۵]

قوله: عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة مثله: یعنی عبدالرحمن بن قاسم دَخپل پلار نه هغوی دَ عائشه صدیقه رضي الله عنها نه هم دغه شان روایت بیان کړې دې.

تراجم رجال

---

[۱]) دَ دوی حالات کتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه دَ ړومبی حدیث په ذیل کښې تیرشوی دی.

[۲]) دَحضرت عروه رحمه الله مختصر حالات بدء الوحی دَ دویم حدیث لاندې کشف الباري: ۲۹۱/۱ اوتفصیلی حالات کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله په ذیل کښې کشف الباري: ۴۳۶/۲ کښې اوګورئی. دَحضرت عائشه رضي الله عنها احوال بدء الوحی دَ دویم حدیث لاندې کشف الباري: ۲۹۱/۱-۲۹۵ کښې اوګورئی.

[۳]) فتح الباري: ۴۹۳/۲ عمدة القاری: ۳۱۱/۳ إرشادالساری: ۵۰۰/۱.

[۴]) كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم الحديث: ۷۳۱.

[۵]) شرح الکرمانی: ۱۲۵/۳ عمدة القاری: ۳۱۱/۳.

عن عبدالرحمن بن القاسم: دا دَ خانواده صديقى چشم وچراغ مشهور فقيه اومحدث عبدالرحمن بن القاسم بن محمد بن ابى بكرصديق قرشي تيمى بكرى مدنى رحمه الله دي.(١) دَ هغوى كنيت ابو محمد دې (٢)

ابن حبان رحمه الله دَدوى دَ مور نوم قريبه بنت عبدالرحمن بن ابى بكر صديق ليكلې دې.(٣) علامه مزى رحمه الله هم دَ ابن سعد او مصعب بن عبدالله زبيرى په حواله سره هم دغه نوم نقل كړې دې.(٤) خو علامه نووى رحمه الله اسماء بنت عبدالرحمن بن ابى بكر صديق رضي الله عنه ليكلې دې.(٥) هم دغه قول علامه مزى رحمه الله دَ خليفه بن خياط اوحاكم ابواحمد نه نقل كړې دې.(٦)

شيوخ حديث: دَهغوى په شيوخ حديث كښې دَهغوى پلار قاسم بن محمد، سالم بن عبدالله بن عمر، سعيد بن مسيب، عبدالله بن عامر بن ربيعه، عبدالله بن عبدالله بن عمر، محمدبن جعفر بن زبير، نافع مولى ابن عمر اواسلم مولى عمر بن خطاب رحمهم الله وغيره شامل دى. (٧)

دَهغوى نه روايت كونكى محدثين: دَهغوى نه حديث نقل كونكو يولوئى شمير دې. په هغوى كښې يو څو دادى: اسامه بن زيدليثى، ايوب سختيانى، دَ على بن مدينى نيكه جعفر بن نجيح، حجاج بن حجاج، حميدالطويل، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، سماك بن حرب، شعبه بن حجاج، عبدالله بن عمر عمرى، عبدالعزيز عبدالله ماجشون، عمرو بن حارث مصرى، ليث بن سعد، مالك بن انس، محمدبن عجلان، ابن شهاب زهرى، منصوربن زاذان، موسى بن عقبه، هشام بن عروه، يحيى بن سعيد انصارى، يزيد بن عبدالله بن الهادرحمهم الله اجمعين.(٨)

دَ ژوند حالات: حضرت عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَحضرت امير معاويه رضي الله عنه په دورخلافت كښې دَ ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها په ژوند مبارك كښې پيداشو. (٩) دَهغوى رحمه الله دَ حضرت جعفر صادق رحمه الله سره دَماما خورئى رشته ده. (١٠)

دَحضرت عبدالرحمن شمير دَخپلې زمانې دَاهل مدينه په ساداتو كښې كيدلو. چنانچه ابن حبان رحمه الله فرمائى چه هغوى فقه علم ديانت فضيلت اودحديث په حفظ او اتقان كښې دَ اهل مدينه سادات (سردارانو) نه وو.(١١)

---

١) دَ تفصيل دَپاره اوګورئى: تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٧رقم الترجمة: ٣٩٣١التاريخ الكبير: ٣٣٩/٥رقم : ١٠٨٦الجرح والتعديل: ٣٣٩/٥رقم: ١٣٢٤كتاب الثقات: ٦٢/٧تهذيب الأسماء واللغات: ٣٠٣/١سيرأعلام النبلاء: ٥/٦تذكرة الحفاظ: ١٢٦/١تهذيب التهذيب: ٢٥٤/٦رقم: ٥٠١.

٢) تهذيب الكمال: ٣٤٨/١٧تهذيب التهذيب: ٢٥٤/٦تذكرة الحفاظ: ١٢٦/١.

٣) كتاب الثقات: ٦٢/٧.

٤) تهذيب الكمال: ٣٤٩/١٧.

٥) تهذيب الأسماء واللغات: ٣٠٣/١.

٦) تهذيب الكمال: ٣٥٠/١٧.

٧) تهذيب الكمال: ٣٤٨/١٧تهذيب ا لتهذيب: ٢٥٤/٦سيرأعلام النبلاء: ٥/٦الجرح والتعديل: ٣٣٩/٥.

٨) تهذيب الكمال: ٣٤٩/١٧-٣٤٨سيرأعلام النبلاء: ٥/٦تهذيب التهذيب: ٢٥٤/٦تذكرة الحفاظ: ١٢٦/١.

٩) سرأعلام النبلاء: ٥/٦تهذيب التهذيب الكمال: ٣٤٨/١٧تهذيب التهذيب: ٢٥٤/٦.

١٠) سيرأعلام النبلاء: ٥/٦تذكرة الحفاظ: ١٢٦/١.

١١) كتاب الثقات: ٦٢/٧.

مصعب بن زبير وائی چه هغوی رحمه الله دَ خپلې زمانې دَ بهترين اهل ايمان نه وو دَ اهل مشرق په نيزدَ هغوی لوئی مقام وو.(۱)
ابن ابي حاتم په خپل سند سره دَعلي بن مديني نه نقل کړی دی هغه فرمائي چه ما دَ هشام بن عروه رحمه الله نه اوريدلی دی يا دا خبره دَهغوی نه ماته رسيدلې ده چه هغوی دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه يوحديث نقل کړو کوم چه هغه دَ خپل پلار قاسم بن محمد رحمه الله نه اوريدلې وو او نوعروه رحمه الله اوفرمائيل چه داحديث ما دَ داسې سړی نه اوريدلې دې چه دَ علم اوتقوی نه ډك وو او هغه دَ داسې سړی نه روايت کوی چه دَعلم اوتقوی نه ډك دې. يعنی دَ عبدالرحمن نه چه دَخپل پلار قاسم نه روايت کوی. (۲)
ابن عيينه رحمه الله فرمائی چه مونږ ته حديث بيان کړو عبدالرحمن بن قاسم اوهغه دَ خپلې زمانې دَتولو نه غوره سړې وو يائی دا اوفرمائيل چه په هغه ورځ دَهغوی نه په فضيلت کښې په مدينه کښې څوك هم نه وو.(۳) يائی دا اوفرمائيل چه په مدينه منوره کښې دَعبدالرحمن بن قاسم نه زيات خوښ کړې شوې بل څوك نه وو. (۴)
دَامام بخاری رحمه الله دَ روايت عجيبه انداز: امام بخاری رحمه الله چه به کله دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه روايت کولو نودَ عام معمول نه به ئی اسلوب بدلولو سره داسې فرمائيل: «حدثنا عبدالرحمن بن القاسم، وكان أفضل أهل زمانه أنه سمع أباه وكان أفضل أهل زمانه» (۵)
هارون بن موسی فروی دَخپل پلار نه نقل کړی دی هغه فرمائی چه مونږ به دَمالك بن انس رحمه الله په مجلس کښې کيناستو اودَهغوی څوئی يحيی به تلو راتلو مګر مونږ سره به نه کيناستو. امام مالك بن انس رحمه الله به زمونږ طرف ته متوجه کيدوسره داسې خبرې اترې کولې لکه چه دَهغوی دَ څوئی هيڅ مقام نه وی. بيا به هغوی فرمائيل چه علم اومسندعلم داسې څيزدې چه دا په ميراث کښې چاته نه ملاويږی هيڅوك دَخپل پلار دَعلمی مجلس خليف رشيدنه شی جوړيدې سوادَ عبدالرحمن بن قاسم.(۶)
دَائمه جرح اوتعديل توثيقی اقوال: ابوطالب وائی چه امام احمدبن حنبل رحمه الله اوفرمائيل چه عبدالرحمن ثقه دې ما تپوس اوکړو ثقه دې؟ نوهغوی په جواب کښې دوه ځل اوفرمائيل ثقة ثقة.(۷)
امام احمدبن عبدالله عجلی رحمه الله امام ابوحاتم رحمه الله اوامام نسائی رحمه الله دَعبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې فرمائی ثقة.(۸)

---

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵۴.
(۲) الجرح والتعديل: ۵/۳٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.
(۳) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.
(۴) الجرح والتعديل: ۵/۳٤۰تهذيب الأسماء واللغات: ۱/۳۰۳.
(۵) كتاب الحج باب الطيب بعد رمى الجمار والحق قبل الإفاقة وتمامه رقم: ۱۷۵٤ التاريخ الكبير: ۵/۳٤۰.
(۶) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱.
(۷) الجرح والتعديل: ۵/۳٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱.
(۸) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱الجرح والتعديل: ۵/۳٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ واقدی رحمه الله نه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې نقل کړی دی «کان ورعاً، کثیر الحدیث» [۱]
ابن طهمان رحمه الله دَ یحیی بن معین رحمه الله نه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې نقل کړی دی چه هغوی فرمائی: «ثقة لایسأل عنه» ابن شاهین رحمه الله هم مذکوره قول نقل کړې دې. [۲]
حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې فرمائی «ثقة جلیل» [۳] علامه ذهبی رحمه الله سیرأعلام النبلاء کښې فرمائی «کان إماماً حجة، ورعاً، فقیه النفس، کبیر الشأن» [۴] او تذکرة الحفاظ کښې فرمائی «الفقیه الحجة» [۵] او الکاشف کښې فرمائی «الفقیه ابن الفقیه» [۶]

په جالت شان باندې دَائمه اتفاق: علامه نووی رحمه الله فرمائی «اتفقوا علی جلالته وإمامته وفضیلته وصلاحه» یعنی ټول ائمه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ جلالت شان امامت فضیلت او دَهغوی په بزرګئی باندې متفق دی. [۷]

وفات: دَعبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ وفات کال او مقام وفات باره کښې اختلاف دې. دَ وفات باره کښې دوه اقوال دی: ① محمد بن سعد، ابوعبید قاسم بن سلام خلیفه بن خیاط ابن حبان علامه ذهبی او حافظ ابن حجر رحمهم الله نه ۱۲۶ هجری کښې انتقال کیدل نقل دی. [۸]
② عمرو بن علی هیثم بن عدی ابن نافع او یوقول دَ خلیفه بن خیاط دې چه ۱۳۱ هجری کښې انتقال شوې دې. [۹] علامه مزی رحمه الله دا قول وهم ګرځولې دې. [۱۰]
دَعمرو بن علی رحمه الله نه روایت دې چه دهغوی رحمه الله انتقال دَ بنوامیه آخری حکمران مروان بن محمد په زمانه کښې شوې او هغه څلور کاله اولس میاشتې حکومت کولونه پس ۱۳۱ هجری کښې وفات شوې وو لیکن دا قول هم دَوهم په شان کوم طرف ته چه علامه مزی رحمه الله اشاره کړې ده. دمشهور اومعروف قول مطابق مروان دَ بوصیر په علاقه کښې پنځه کاله لس میاشتې اولس ورځې حکومت کولونه پس ذی الحجه په آخر کښې ۱۳۱ هجری کښې قتل کړې شوې وو. [۱۱]

---

[۱]) تهذیب التهذیب: ۲۵۵/۶.
[۲]) تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۵۲/۱۷.
[۳]) تقریب التهذیب: ۵۸۷/۱.
[۴]) سیرأعلام النبلاء: ۵/۶.
[۵]) تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱.
[۶]) الکاشف: ۱۷۶/۲.
[۷]) تهذیب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.
[۸]) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۷الثقات: ۶۲/۷سیرأعلام النبلاء: ۵/۶تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱تقریب التهذیب: ۵۸۷/۱تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶تهذیب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.
[۹]) تهذیب التهذیب: ۲۵۵/۶تهذیب الکمال: ۳۵۰/۱۷تهذیب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.
[۱۰]) تهذیب الکمال: ۳۵۱/۱۷.
[۱۱]) تهذیب الکمال وتعلیقات: ۳۵۱/۱۷-۳۵۰.

مقام وفات: دَ وفات دَمقام باره كښې څلور اقوال نقل دي: ① علامه نووي رحمه الله دَ ابن سعد نه دَ مقام وفات بيت المقدس نقل كړې دي.[1] ② علامه مزي رحمه الله دَ خليفه بن خياط رحمه الله نه دَ انتقال ځائى مدينه منوره نقل كړې ده.[2] هم دا ابن حبان رحمه الله اختيار كړې دې.[3] ③ حافظ ابن حجر رحمه الله دَعلامه واقدي رحمه الله په حواله سره دَ ابوالزناد نه نقل كړې دى چه عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ وليد بن يزيد دَ ملاقات په غرض سره تللو چه دَ سفردوران كښې دَ شام په علاقه فدين كښې وفات شو.[4] ④ علامه ذهبي رحمه الله ليكلي دى چه وليد بن يزيد هغوى رحمه الله شام ته غوښتې وو نوبوې قافله سره دَ شام طرف ته په سفر كښې حوران په مقام باندې دَهغوى مرګ راغلو.[5]

قوله: عن أبيه: دادَحضرت عبدالرحمن پلار مشهور فقيه ومحدث حضرت قاسم بن محمدبن ابى بكرصديق تيمى مدنى رحمه الله دې. دَدوى تفصيلي حالات «كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عندالغسل» رومبى حديث په ذيل كښې بيان شوى دى.[6]

قوله: عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة: مثله

دا مذكوره عبارت تعليق دې كه مسند روايت؟: دادَ امام بخاري دَ طرف نه تعليق دې كه مسند اومتصل روايت دې؟ علامه كرماني رحمه الله ليكلي دى سره دَدې چه دَتعليق احتمال لرى مګر داتعليق نه دې بلكه دا مسند او متصل روايت دې. دَدې عطف «دَدريم حديث په سند كښې ذكر» ابوبكر بن حفص باندې دې. نولكه چه ابوالوليد اووئيل چه مونږ ته حديث بيان كړو شعبه هغوى دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه نقل كړې دې.[7]

دَ جمهور شراح حديث رائې: په شراح حديث كښې حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عينى رحمه الله علامه قسطلانى رحمه الله دَدې خبرې وضاحت كولوسره اوفرمائيل چه سند تعليق ګنړل وهم دې بلكه مسند اومتصل روايت دې. دَعن عبدالرحمن عطف په عن ابى بكربن حفص باندې دې. امام شعبه رحمه الله په دوو سندونوسره دا روايت دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړې دې. په يوسند كښې دَ هغوى شيخ ابوبكر بن حفص رحمه الله دې اوپه دويم سند كښې دَهغوى شيخ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دې. ابونعيم رحمه الله او امام بيهقى رحمه الله دَ ابوالوليد په طريق سره دَدواړو سندونو موصولاً تخريج كولونه پس فرمائى «أخرجه

---

[1] تهذيب الأسماء واللغات: ٣٠٣/١.

[2] تهذيب الكمال: ٣٥١/١٧.

[3] كتاب الثقات: ٦٢/٧.

[4] تهذيب التهذيب: ٢٥٥/٦.

[5] سير أعلام النبلاء: ٦/٦-5.

[6] اوګورئ ص: ٤٣٩.

[7] شرح الكرماني: ١٢٥/٣.

«رواه البخاري (في الصحيح) عن أبي الوليد بالإسنادين جميعاً»[1] یعنی امام بخاری رحمه الله دَ ابوالولید په طریق سره دَدغه دواړو سندونو تخریج کړې دې.
ابومسعود وغیره په اطراف کښې هم دغه شان فرمائیلی دی.[2]

مثله: مثله مرفوع او منصوب دواړه شان لوستل جائز دی. مطلب دادې چه شعبه دَ ابوبکر بن حفص نه دَ روایت په شان دا روایت هم دې هغوی دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه نقل کړې دې.[3]
امام اصیلی بمثله ابتداء کښې دَ باء موحده زیاتی سره نقل کړې دې.[4] دَ امام بیهقی رحمه الله روایت هم مثله په ځائې بمثله راغلې دې.[5]

الحديث الرابع

۲۴۳ - حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالمَرْأَةُ مِنْ نِسَائِهِ يَغْتَسِلاَنِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ» زَادَ مُسْلِمٌ، وَوَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ «مِنَ الجَنَابَةِ»

ترجمه: مونږ ته ابوالولید بیان اوکړو وئې وئیل چه اووئیل مونږ ته شعبه هغوی دَ عبدالله بن عبدالله بن جبر نه هغوی اووئیل چه ما دَ حضرت انس بن مالک رضي الله عنه نه واوریده هغوئی فرمائی چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم او دَ هغوی دَ بیبیانو نه یوه بی بی دواړو به په یو ځائی یولوښی سره غسل کولو. مسلم بن ابراهیم او وهب بن جریر دَ شعبه نه په روایت کښې "من الجنابة" اضافه نقل کړې ده.

دَحدیث تخریج: علامه ابن ملقن رحمه الله علامه عینی رحمه الله علامه قسطلانی رحمه الله لیکلی دی چه دا حدیث دَامام بخاری رحمه الله دَ افراد نه دې.[6] دَ امام بخاری رحمه الله نه علاوه نور ائمه حدیث امام مسلم رحمه الله وغیره دَحضرت انس رضي الله عنه نه په دې باره کښې هیڅ یو روایت نه دې نقل کړې.[7]

تراجم رواة أبوالوليد، شعبة: دَدې دواړو حضراتو احوال اول بیان کړې شوی دی.[8]

---

[1] رواه البيهقي في السنن الكبرى، كتاب الطهارة باب في فضل الجنب: ۲۸۹/۱رقم الحديث: ۸۹۲ولفظه: "وأخبرنا أبوعبدالله، نا أبوبكر أحمد بن إسحاق، أنا أبوالمثنى، ثنا الوليد، ثنا شعبة، عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة: بمثله_ رواه البخاري في الصحيح عن أبي الوليد بالإسنادين جميعا. فتح الباري۴۹۳/۲إرشادالساري: ۵۰۰/۱.
[2] التوضيح: ۵۷۶/٤فتح الباري: ۴۹۳/۲عمدة القاري: ۳۱۱/۳.
[3] عمدة القاري: ۳۱۱/۳إرشادالساري: ۵۰۰/۱.
[4] عمدة القاري: ۳۱۱/۳إرشادالساري: ۵۰۰/۱.
[5] وقدمر تخريجه آنفاً.
[6] التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ۵۷۷/٤عمدة القاري: ۳۱۲/۳إرشادالساري: ۵۰۱/۱.
[7] التوضيح: ۵۷۷/٤.
[8] دَابوالولید حالات کشف الباري: ۳۸/۲کتاب الإیمان باب علامة الإیمان حب الأنصار په ذیل کښې او کشف الباري: ۱۶۱/۴-۱۵۹کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبي صلی الله علیه وسلم لاندې اوګورئی.
دَ امام شعبه حالات کشف الباري: ۶۸۷/۱ کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیر شوی دی.

عبدالله بن عبدالله بن جبر : دادَ صحيح بخاري مسلم ترمذي اونسائي راوي عبدالله بن عبدالله بن جبر يا جابر رحمه الله دي. (١)

أنس بن مالك: دادَ رسول الله ﷺ خادم خاص اومشهور صحابي حضرت انس بن مالك بن نضر بن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب بن عامر خزرجي انصاري رضي الله عنه دي. (٢)

مسلم: دادَ امام بخاري رحمه الله شيخ مسلم بن ابراهيم القصاب ازدي فراهيدي بصري رحمه الله دي. شحام په نوم باندې هم مشهوردې. (٣)

وهب: دا وهب بن جرير بن حازم بن زيد بن عبدالله ابن شجاع ازدي بصري رحمه الله دي. دَدوی کنيت ابوالعباس دې. (٤)

دحديث شرح

قوله: :كان النبي ﷺ والمرأة من نساءه يغتسلان من إناء واحد: يعني حضورپاك اودهغوی دَ بيبيانو نه يوه بي بي په يوځائي يولوښي سره غسل كولو. والمرأة مرفوع اومنصوب دواړه شان لوستل صحيح دی. دَمرفوع لوستلو په صورت كښې دَماقبل لفظ النبي باندې عطف وی اومنصوب لوستلو په صورت كښې به مفعول معه جوړيږي. (٥)

قوله: :زاد مسلم ووهب بن جرير عن شعبة: من الجنابة: مسلم بن ابراهيم او وهب بن جرير دَامام شعبه نه "من الجنابة" اضافه نقل كړې ده.

دَحديث باب تعليق: علامه كرماني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه ښكاره خبره ده چه دادَ امام بخاري رحمه الله دَ طرف نه دَحديث باب تعليق دی ځكه چه دَوهب بن جرير رحمه الله دَ انتقال په وخت دَ امام بخاري رحمه الله عمر دولس كاله وو اوداهم ممكن دی چه امام بخاري رحمه الله دا روايت دَهغوی نه اوريدلې وی. وهب بن جرير مسلم بن ابراهيم سره يوځائي كول او راوړل دَدې تائيدكوی. په دې صورت كښې دَ امام شعبه شيخ په سابقه سند كښې ذكرشوې عبدالله بن عبدالله بن جبر رحمه الله وی. (٦)

---

(١) دَدوی مختصر حالات كشف الباري: ٣٩/٢ كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار رومبی حديث په ذيل كښې تيرشوی دی.

(٢) دهغوی رضي الله عنه حالات كشف الباري: ٢/٥-٤ كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه رومبي حديث لاندې بيان شوی دی.

(٣) ددوی حالات كشف الباري: ٤٥٦/٢-٤٥٥ كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه دَ رومبي روايت لاندې تيرشوی دی.

(٤) تهذيب الكمال: ١٢١/٣ دَدوی احوال كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر وقول الله تعالى ﴿ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ ﴾ پنځم حديث لاندې تيرشوی دی.

(٥) فتح الباري: ٤٩٣/٢ إرشادالس (٥) شرح الكرماني: ١٢٥/٣ إرشادالساري: ٥٠١/١. هم دا علامه عيني رحمه الله هم ذكر كړې دې. عمدة القاري: ٢١٢/٣.

اري: ٥٠١/١.

(٦) شرح الكرماني: ١٢٥/٣ إرشادالساري: ٥٠١/١. هم دا علامه عيني رحمه الله هم ذكر كړې دې. عمدة القاري: ٢١٢/٣.

وهب: اصیلی او دَ ابوالوقت په روایت کښې دَوهب نه پس ابن جریر بن حازم اضافه ده ابونعیم وغیره هم دَدې جزم کړې دې. دَ ابوذر په روایت کښې دَ وهب په ځائې وهیب تصغیرسره راغلې دې.[1]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ ابوذر په روایت کښې چه کوم وهیب راغلې دې زما په خیال کښې هغه وهم دې. ځکه چه دَ تتبع کثیر نه پس دَدې حدیث وهب بن جریر نه کیدل موندلې شوی دی. «دَ لټون نه باوجود» مونږ دا وهیب بن خالد نه نه دې موندلې، دې نه علاوه وهیب بن جریر دَ امام شعبه نه روایت کونکونه دې خو وهیب دَ هغه اقران «دَ زمانې» نه دې.[2]

دَعلامه عینی رحمه الله توجیه اوحافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله وهیب دکاتب غلطی کرځولې ده او په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقد کولو فرمائی چه بعض خلقو دَ وهب په ځائې وهیب وهم کرځولې دې اودَ دې په اثبات کښې ئې دا دلیل ورکړې دې چه وهب دَ شعبه نه روایت کوی او وهیب دهغوی دَ زمانې دَ خلقو نه دې حالانکه دَ چا دَ زمانې دَ خلقو نه کیدل دَهغه نه په روایت کښې مانع نه دې. دا جدا خبره ده چه دلته روایت دَ وهب دې وهیب نه دې.[3] علامه ابن ملقن رحمه الله لیکلی دی چه ابومسعود اوخلف په اطراف کښې مسلم بن ابراهیم دَ سند نه ساقط کولوسره صرف وهب باندې اتقصار کړې دې یعنی دا روایت ئې صرف دَ وهب نه نقل کړې دې.[4]

دَ تعلیق غرض: دَ امام بخاری رحمه الله غرض په دې تعلیق سره په دې خبره باندې تنبیه کول دی چه څنګه ابوالولید دَ امام شعبه نه په دې سندسره مذکوره روایت نقل کړې دې هم دغه شان مسلم بن ابراهیم او وهب بن جریر هم دَامام شعبه نه هم په دغه سندسره دا روایت نقل کړې دې اودَدې په آخره کښې من الجنابة الفاظو اضافه کړې ده.[5]

دَمحدث اسماعیلی په روایت کښې من الجنابة اضافه نشته دې: محدث اسماعیلی رحمه الله دَ وهب بن جریر دَ روایت تخریج کړې دې لیکن په دې کښې دَ من الجنابة اضافه نشته دې. دَهغوی سند دادې «قال: أخبرني ابن ناجية، حدثنا زيد بن أخزم، حدثنا وهب بن جرير، حدثنا شعبة»[6] امام اسماعیلی دَ ابن مهدی او بهز په طریق سره هم دا روایت من الجنابة دَ اضافه نه بغیر تخریج کړې دې.[7]

دَ احادیث باب ترجمه سره مناسبت: په دې حواله سره څه خبرې اترې دَ باب حدیث اول اودویم لاندې تیرې شوی دی. اوس دلته نور پیش خدمت دی:

یواعتراض: که چرته څوك دا اووائی چه سوا دَ حدیث هشام نه باقی احادیث باب کښې په لوښی کښې دَ لاس داخلولونه وړاندې دَ لاس دَ وینځلو څه ذکر نشته دې؟

دَابن بطال رحمه الله توجیه: علامه ابن بطال دَدې جواب ورکولوسره فرمائی چه په حدیث هشام او ترجمة الباب کښې مناسبت موجود دې او په دې سره دَترجمة الباب دَمعنی وضاحت هم کیږی. هغه داسې چه

---

[1] فتح الباری: ۴۹۳/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳إرشادالساری: ۵۰۱/۱.
[2] فتح الباری: ۴۹۴/۲-۴۹۳.
[3] عمدة القاری: ۳۱۲/۳.
[4] التوضیح: ۵۷۷/۴.
[5] فتح الباری: ۴۹۴/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳.
[6] التوضیح: ۵۷۷/۴عمدة القاری: ۳۱۲/۳فتح الباری: ۴۹۴/۲.
[7] التوضیح: ۵۷۷/۴عمدة القاری: ۳۱۲/۳.

امام بخاري حديث هشام په كوم كښي چه په لوښي كښي دَ لاس داخلولونه وړاندې دَ لاس دَ وينځلو ذكر دې دائي په دې خبره باندې محمول كړې دې چه كله په لاس باندې دَمني اونجاست دَ لګيدو ويره وي او نور روايات په كوم كښې چه دَلاس دَ وينځلو ذكر نشته دې هغه ئې دَ لاسونو په يقيني طهارت حالت باندې محمول كړې دې.[1]

دَ امام مهلب رحمه الله توجيه: ابن بطال رحمه الله دَ امام مهلب نه نقل كړې دى چه امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب كښې اوفرمائيل «هل يدخل الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة» دې نه مراد دَهغه جنبي لاس دې چه دَمنى وغيره ټولو نجاساتونه پاك وى نوبيا دَ دغه جنبي دَپاره خپل لاس دَ وينځلونه وړاندې په لوښي كښې داخلول جائزدى. دَدې دَپاره چه صرف دَ جنابت حكمى دَ وجې نه دَ سړي يو اندام نجس كيږي نه ځكه چه نبي كريم ﷺ فرمائى "مؤمن نجس نه وى".[2]

هم دا توجيه علامه كرمانى رحمه الله او ابن ملقن رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله په حواله سره نقل كړې ده.[3]

دَابن منير اسكندرانى توجيه: علامه ناصرالدين احمدبن محمد المعروف ابن المنير اسكندرانى رحمه الله شارح بخارى ابن بطال رحمه الله توجيه بعيدګرځولې ده اودَ احاديث اوترجمة الباب په حواله سره ئې فرمائيلي چه دَلاس وينځل به يا دَ حدث حكمي دَ وجې نه وى يادَ حدث عينى دَ وجې نه او په ترجمه كښې دا منلې شوى دى چه دلته خبرې اترې دَهغه سړي باره كښې دى دَ چا په لاس باندې چه دَ څه قسم قذر نجاست حقيقي نه وى لګيدلې نواوس دا احتمال باقى پاتې نه شوچه دَغسل كونكي په لاس باندې نجاست حكمى وى كوم چه په لوښي كښې دَلاس داخلولونه مانع وى ليكن داخبره مسلم ده چه نجاست حكمى مانع نه دې ځكه چه دَ نجاست حكمى اثر په اوبو كښې ښكاره شوې وې نوبيادَ جنبي دَپاره دَ تكميل غسل نه وړاندې به په لوښي كښې لاس داخلول جائزنه وو. ليكن اثناء غسل دخول يد جائز دې نومعلومه شوه چه په اوبو كښې لاس لګولو سره جنابت يعنى نجاست حكمى اثر په دې كښې نه ظاهريږي لهذا دَغسل په شروع كښې هم لاس په لوښي كښې داخلولوسره څه مانع نه دى لكه چه په دوران غسل كښې داسې كولوسره څه څيز مانع نه دې. په دې سره داخبره ثابته شوه چه دَجنبي دَ بدن نه دَ اوبو څاڅكي پريوځي نوهغه پاك دى دَهغې دَغسل والاپه لوښي كښې پريوتلوسره دَغسل اوبوته هيڅ نقصان نه رسيږي يعنى هغه ناپاكه كيږي نه.[4]

دَ ابن ملقن رحمه الله توجيه: ابن ملقن رحمه الله پنځه توجيهات ذكر كړې دى.

ړومبې اودويمه توجيه: يودَ ابن بطال رحمه الله او دويمه دَ ابن منير رحمه الله دغه دواړه تيرې شوې.

دريمه توجيه: ابن ملقن رحمه الله دريمه توجيه دا بيان كړې ده چه په حديث ثاني اوترجمه كښې مناسبت ښكاره دې باقي پاتې شوه خبره دَ حديث اول نوكه چرې حضورپاك اوحضرت عائشه رضي الله عنها اول لاسونه وينځلې وې نوحضرت عائشه رضي الله عنها به تختلف أيدينا فيه په ځائې باندې تختلف أيدينا منه فرمائيل يا دا چه

---

[1] شرح ابن بطال: ٣٨٨/١.

[2] شرح ابن بطال: ٣٨٨/١وقدمر تخريج الحديث.

[3] شرح الكرمانى: ١٢٦/٣التوضيح: ٥٧٧/٤.

[4] المتوارى على تراجم أبواب البخارى ص: ٧٦.

هغوی چرته تختلف أیدینا فیه فرمائیلی وی اوکله ئی منه فرمائیلی اوباقی احادیث هم په دې باندې محمول دی.(۱)

څلورمه توجیه: څلورمه توجیه ئی دا بیان کړې ده چه په دې کښې دا احتمال هم دې چه کله امام بخاری رحمه الله اکثر احادیث هغه ذکر کړی دی په کوم کښې چه د لاس وینځل ذکر نه دی نودې نه معلومه شوه چه بغیرد لاسونو وینځلو نه هم په لوښی کښې لاس داخلول په غسل جنابت کښې جائز دی. ځکه چه که چرې داسې کول جائز نه وې نو بیا به په ټولو احادیثوکښې د وینځلو ذکر کولو.(۲)

پنځمه توجیه: پنځمه توجیه ئی دا ذکرکړې ده چه امام بخاری رحمه الله دخپل عادت مطابق په بعض طرق کښې د لاس وینځل ذکر کړی دی او باقی کښې معنی مقصودې مستنبط کیدونکې لفظ ترک کړو دې دپاره چه قاری د نور طرق حدیث په ذریعه د امام بخاری رحمه الله د مقصود استخراج اوکړې شی. چنانچه امام مسلم رحمه الله د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه نقل کړی دی چه رسول الله ﷺ به کله غسل شروع کولو نو په خپل ښی لاس باندې به ئی اوبه اچولوسره خپل دواړه لاسونه وینځل. دې روایت په آخره کښې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی «کنت أغتسل أنا وهو من أناء واحد» نودې نه معلومه شوه چه په کومو احادیثوکښې د لاس وینځل موجود نه دی هلته هم د لاسونو وینځل مراد دی لکه چه نورو طرق حدیث نه معلومیږی.(۳)

۱۰-باب: تَفْرِيقِ الْغُسْلِ وَالْوُضُوءِ

په غسل اواودس کښې فصل کول

د کشف الباری د متن دپاره منتخب نسخه (۴) مصری نسخه شرح الکرمانی فتح الباری عمدة القاری فتح الباری لابن رجب الحنبلی ارشاد الساری الکوثر الجاری او التوشیح کښې «باب: تفریق الغسل والوضوء» مقدم کړې شوې دې اودې وراندینې باب «باب من أفرغ بیمینه علی شماله» روستوکړې شوې دې. خو په هندوستانی نسخه اصیلی او ابن عساکر روایت شرح ابن بطال التوضیح اوتحفة الباری کښې دې برعکس باب کښې "أفرغ بیمینه علی شماله" مقدم اومذکوره باب مؤخر کړې شوې دې. دلته په ترتیب کښې د کشف الباری د متن والا نسخې رعایت ساتلې شوې دې.

ماقبل سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله اوفرمائیل چه په دواړو ابوابوکښې مناسبت په دې حیثیت سره دې چه دواړه د یوفعل جائز په بیان باندې مشتمل دی. دې نه وړاندې «هل یدخل الجنب یده فی الإناء قبل أن یغسل إذا لم یکن علی یده قذر غیر الجنابة» کښې چه کله لاس پاك وی نو بغیرد وینځلو ئی د اوبو په لوښی کښې د داخلولو جواز بیان کړې شوې وو خو په دې باب کښې په غسل او اودس کښې د تفریق جواز بیانولې شی.(۵)

---

(۱) التوضیح: ۵۷۸/٤.
(۲) التوضیح لابن الملقن: ۵۷۹/٤.
(۳) التوضیح: ۵۷۹/٤.
(۴) دا نسخه د ډاکټر مصطفی دیب البغاء صاحب تحقیق او تخریج سره چهاپ شوې ده.
(۵) عمدة القاری: ۳۱۳/۳.

دَترجمة الباب مقصد:

دَ شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله اوفرمائيل چه دَامام بخاری رحمه الله غرض دَدې ترجمه نه وجوب موالات في الوضوء والغسل باندې رد كول دی دَ ټولو شراح حديث كلام هم په دې باندې مبنی دې. [1] يعنی دَ امام بخاری رحمه الله مقصد ددې ترجمه نه دا ثابتول دی چه په اودس او غسل كښې وار په وار وينځل واجب نه دی بلكه دَ اول نه وينځلې شوې اندامونه دَ اوچيدونه پس هم باقی اندامونه اووينځلې شی او لامده كړې شی نو اودس اوغسل به صحيح شی. په دې تفريق سره به په اودس اوغسل باندې هيڅ فرق نه پريوځي.

دَعلامه كرمانی رحمه الله رائې: دَعلامه كرمانی رحمه الله رائې داده چه دَدې ترجمه په غرض كښې دوه احتمالات دی. يو دا چه عدم وجوب موالات بيانول دی اودويم دا چه په غسل كښې دَ اودس نه داخليدل بيانول دی. ترډې پورې چه كه چاته دواړه حدث لاحق شی نودهغه دَ طهارت دپاره به صرف غسل نه كافی كيږی. [2]

دَدې دواړو احتمالاتو دَ ذكركولونه پس علامه كرمانی رحمه الله رومبې احتمال ظاهر كرځولې دې. [3]

دا مشهوره اختلافی مسئله ده چه په اودس اوغسل كښې موالات واجب دی كه نه؟ دَغسل مسئله خو امام بخاری رحمه الله اصالتاً ذكركړې ده او اودس ئې تبعاً ذكر كړې دې.

موالات في الوضوء: چنانچه په اودس كښې موالات ضروری دی كه نه؟ دې كښې اختلاف دې. امام ابوحنيفه رحمه الله [4] امام شافعی رحمه الله دَ قول جديد مطابق [5] او په يوروايت كښې امام مالك رحمه الله [6] او امام احمد رحمه الله فرمائی چه په اودس كښې موالات واجب نه بلكه سنت دی. [7]

امام مالك رحمه الله اوامام احمد رحمه الله دَخپل مشهورقول مطابق چه دَدوی نه ډيرو كسانو نقل كړې دې دَموالات دَ وجوب قائل دی. [8] دَ امام شافعی رحمه الله قول قديم هم دَ وجوب موالات دې. [9] هم دغه سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه حضرت قتاده رحمه الله او امام اوزاعی رحمه الله هم قول دې. [10]

دَ موالات وضاحت: په عاموحالاتوكښې كله چه مزاج او موسم معتدل وی نودَ يو اندام دَ اوچيدونه وړاندې دَ بل اندام وينځلو موالات وئيلې شی. چنانچه امام مالك رحمه الله فرمائی: «إن كان ترك ذلك ناسياً بنى على وضوءه، وإن تطاول ذلك، قال: وإن كان ترك ذلك عامداً استأنف الوضوء» كه څوك په قصد سره موالات ترك كړی نودهغه په ذمه دَ اودس استيناف او راګرځول واجب دی. كه چرې عمداً ئې ترك نه كړی بلكه

---

[1] الكنزالمتواری: ۲۰۷/۳الأبواب والتراجم ص: ۶۱حاشية اللامع: ۲۲۱/۲.
[2] شرح الكرمانی: ۱۲۷/۳.
[3] شرح الكرمانی: ۱۲۷/۳.
[4] ردالمحتار مع الدرالمختار: ۹۰/۱بدائع الصنائع: ۲۱۱/۱البحرالرائق: ۵۵/۱.
[5] المجموع شرح المهذب: ۴۵۳/۱الشرح الكبير: ۱۳۱/۱السراج الوهاج ص:۱۹.
[6] حاشية الدسوقی: ۱۵۴/۱.
[7] الإنصاف: ۱۳۹/۱.
[8] المدونة الكبری: ۱۵/۱حاشية الدسوقی:۱۵۱/۱المغنی لابن قدامة:۹۲/۱الإنصاف: ۱۳۹/۱.
[9] المجموع: ۴۵۳/۱السراج الوهاج ص:۱۹.
[10] الأوسط لابن منذر:۴۲۰/۱.

هیرشی نو استیناف او راګرځول واجب نه دی صرف متروکه اندام به وینځی سره دَدې چه په دې کښې زیات وخت تیرشوې وی هم دغه قول دَ لیث بن سعد رحمه الله هم دې.[1]
دَ امام مالك رحمه الله په یوروایت کښې دی چه که چرې فصل یسیر وی نوهیڅ بدیت نشته دې اوکه فصل کثیروی نو بیا په دغه صورت کښې به راګرځول واجب وی.[2]
دَ فصل یسیر اوکثیر حکم: علامه نووی رحمه الله لیکلې دی چه شیخ ابوحامد او محاملی په دې خبره باندې دَمسلمانانو اجماع نقل کړې ده چه دَ اودس دَ اندامونو په وینځلوکښې تفریق یسیر مضرنه دې.[3]
دَتفریق کثیرباره کښې دَامام شافعی رحمه الله دوه اقوال دی. په دې کښې صحیح قول په کوم چه دَ ټول اصحاب شوافع اتفاق دې چه تفریق کثیر هم مضرنه دې. هم په دې باندې امام شافعی رحمه الله په قول جدید کښې نص فرمائیلې دې.[4] هم دغه قول دَ سیدنا عمر رضی الله عنه ابن عمر رضی الله عنهما سعید بن مسیب عطاء طاؤس حسن بصری نخعی سفیان ثوری او ابن المنذر رحمهم الله او په یو روایت کښې دَ امام احمد رحمه الله هم قول دې.[5]
فصل یسیر اوفصل کثیر څه څیزدې؟: دَ حنفیه او حنابله مذهب اودَ امام شافعی رحمه الله دَ قول صحیح او مشهور حاصل دادې چه دَزمان اومکان او متوضی په مزاج کښې اعتدال نه باوجود که چرې یوځائی اوچ شی نودا فصل طویل اوکثیردې اوکه چرې پخپله نه اوچیږی نودا فصل یسیردې.[6]
که دَاودس کونکی دَمزاج ګرمی یا یخنی او په غیرمعتدل موسم کښې دَ خشك هوا چلیدو دَ وجې نه یواندام اوچ شی نودَې اعتبارنشته دې.[7]
بعض شافعیه حضرات وائی چه دَتفریق کثیر نه مراد طویل متفاحش دې.[8]
دَ شوافع یو روایت داهم دې چه دَ یسیر اوکثیر دارومدار په عرف اوعادت باندې دې.[9] هم دغه شان قول دَ ابن عقیل نه حنابله هم نقل کړې دې.[10]
علامه رافعی رحمه الله نقل کړې دی که چرې دومره وخت تیرشي په کوم کښې چه دوباره پوره طهارت حاصلیدې شی نودا فصل طویل دې ګنې یسیر اوقلیل دې.[11]
دَ تفریق د مودې اعتبار دَ اودس دَ افعال نه دَ آخری فعل نه کولې شی تردې چه که چا مخ او لاسونه اووینځل بیا فصل واقع شی اودَ لاسونودَ اوچیدونه وړاندې دَ سرمسح اوکړه نودا فصل مضرنه دې

---

[1] المدونة الکبری: ۱/۱۵حاشیة الدسوقی:۱/۱۵۱الاوسط:۱/۴۲۰.
[2] حاشیة الدسوقی:۱/۱۵۱.
[3] المجموع شرح المذهب: ۱/۴۵۲.
[4] المجموع : ۱/۴۵۲.
[5] المجموع: ۱/۴۵۴.
[6] ردالمحتار مع الدرالمختار:۱/۹۰البحرالرائق:۱/۵۵ بدائع الصنائع:۱/۲۱۱المغنی:۱/۹۴الإنصاف:۱/۱۴۰المجموع: ۱/۴۵۳.
[7] المجموع: ۱/۴۵۳الشرح الکبیر:۱/۱۳۲.
[8] المجموع: ۱/۴۵۳.
[9] المجموع شرح المهذب: ۱/۴۵۳.
[10] المغنی لابن قدامة: ۱/۹۴الإنصاف: ۱/۱۴۰.
[11] الشرح الکبیر: ۱/۱۳۲المجموع: ۱/۴۵۳.

سره دَدې چه مخ اوچ شوې وى. كه چرې اندامونه ئى درې ځل اووينځل نودَ آخرى ځل وينځلو به اعتبار كيږى.(١)

د قائلين وجوب دلائل

رومبې دليل: قائلين وجوب موالات فى الوضوء يودليل دادې چه ﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ﴾(٢) كښې دَ الله تعالى مطلق حكم دَ اودس دَ تعجيل او وار په وار دَ اودس تقاضا كوى. هم دغه امر دَ تعجيل دَ تفريق دَپاره مانع دې.(٣)

دويم دليل: دويم دليل رسول الله ﷺ وار په وار اودس كړې بيانى ارشاد اوفرمائيلو «هذا وضوء لا يقبل الله الصلاة إلا به»(٤) يعنى الله تعالى دَ دغه وار په وار اودس كولونه بغير مونځ نه قبلوى.(٥)

دريم دليل: دريم دليل دَ حضرت انس رضی الله عنه نه روايت دې چه يوسړې دَ حضوري‌اك په خدمت كښې اودس كولوسره راغلو په داسې حالت كښې چه هغه په خپه كښې دَ يونوك برابر ځائى نه وو وينځلې. نوحضوري‌اك هغه سړى ته اوفرمائيل «ارجع فأحسن وضوءك»(٦) لاړ شه او اودس په ښه شان سره اوكړه.
دَ ابوداؤد رحمه الله په روايت كښې دى حضوري‌اك يوسړې په مونځ كولوباندې اوليدلو اودَهغه دَخپې څه حصه په اندازه دَ يودرهم اوچه پاتې شوې وه نو حضوري‌اك دغه سړى ته دَ اودس اومونځ دواړو راګرځولو حكم اوكړو.(٧)

دَحضرت عمر رضی الله عنه اثر: دغه شان يواثردَحضرت عمر رضی الله عنه نه هم نقل دې. چنانچه ابوسفيان دَ جابر نه نقل كړى دى هغه وائى: «رأى عمر بن الخطاب رضى الله عنه رجلاً يتوضأ، فبقى فى رجله لمعة، فقال: أعد الوضوء»(٨) يعنى حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه يوسړې اوليدلو چه اودس ئى كولو (بيا چه كله هغه اودس اوكړو) نودَهغه دَ خپې څه حصه اوچه پاتې شوه اوهلته دَ اودس اوبه نه وې رسيدلې نوحضرت عمر رضی الله عنه دغه سړى ته اوفرمائيل چه اودس راؤګرځوه يعنى دَ نوى سر نه دوباره اودس اوكړه.

---

(١) الشرح الكبير: ١٣٢/١.
(٢) المائدة:٦
(٣) الحاوى الكبير:١٦٥/١.
(٤) الحديث رواه ابن ماجه فى سننه كتاب الطهارة باب ا لوضوء ثلاثا ثلاثاً رقم: ٤١٩ والبيهقى فى سننه كتاب الطهارة باب فضل التكرار فى الوضوء رقم: ٣٨٠-٣٧٩.
(٥) الحاوى الكبير: ١٦٥/١.
(٦) رواه مسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة باب وجوب استيعاب جميع أجزاء محل الطهارة رقم: ٢٤٣ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ١٧٣وقال أبوداؤد: هذا الحديث ليس بمعروف عن جرير بن حازم ولم يزوه إلا ابن وهب وحخده وقد روى عن معقل بن عبيدالله الجزرى عن أبى الزبير عن عمر عن النبى صلى الله عليه وسلم نحوه قال: ارجع فأحسن وضوءك. انظر جامع الأصول رقم: ٥١٥٦-٥١٥٥.
(٧) الحديث رواه أبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ١٧٤راجع جامع الأصول رقم: ٥١٥٧.
(٨) الأثر أخرجه البيهقى فى السنن الكبرى فى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ١٣٦/١رقم الحديث: ٣٩٥.

د قائلين عدم وجوب دلائل

رومبی دلیل: دَقائلین عدم وجوب موالات یودلیل هم هغه دَ سورت مائده آیت ﴿ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ﴾ [1] دي چه الله تعالی په خپل کتاب کښې «مطلقًا» دَ اودس دَ اندامونو دَ وینځلو حکم ورکړې دې. نوچاچه دغه اندامونه اووینځل هغه په مامور به باندې عمل اوکړو که په وینځلوکښې تفریق اوکړی اوکه یو بل پسې اووینځی. [2]

دویم دلیل: دویم دلیل دَابن عمر رضي الله عنهما اثر دې کوم چه امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې نقل کړې دې چه هغه خپلې خپې دَ اودس دَ اوچیدو نه پس اووینځلې.

دریم دلیل: هم دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما اثر دې امام مالك رحمه الله اوامام شافعي رحمه الله نقل کړې دې. «أن عبدالله بن عمر بال في السوق، ثم توضأ، فغسل وجهه، ويديه، ومسح رأسه، ثم دُعِيَ لجنازة ليُصلّي عليها حين دخل المسجد، فمسح على خفّه، ثم صلّى عليها» [3]

یعنی حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما بازارکښې «دَ قضاحاجت دَپاره جورشوی یوخانی» متيازې اوکړې هغه اودس اوکړو په کوم کښې چه مخ او لاسونه اووینځل او په سرئې مسح اوکړه، بیا هغه دَ یوې جنازې کولودپاره راؤغوښتلې شو نوهغوی رضي الله عنهما جمات ته تشریف راوړو او په موزو باندې ئې مسح اوکړه او جنازه ئې اوکړه.

امام بیهقي رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما هم دغه اثر نقل کړې دې او په دې کښې ئې دا صراحت کړې چه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په موزو باندې مسح کولړد اودس دَ اوچیدو نه پس وو. چنانچه دَ بیهقي دَ روایت الفاظ دادی: «فمسح على خفيه بعد ما جف وضوءه، وصلى» [4] یعنی حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ اودس دَ اوچیدونه پس په موزو باندې مسح اوکړه او مونځ ئې ورکړو. دَ روایت نقل کولونه پس امام بیهقي رحمه الله فرمائی چه «هذا صحيح عن ابن عمر ومشهور عن قتيبة بهذا اللفظ» [5]

دَامام نووي رحمه الله دا دليل حسن ګرځول: امام نووي رحمه الله دَ مذکوره روایت نقل کولونه پس لیکلی دی «هذا دليل حسن» ځکه چه ابن عمر رضي الله عنهما داعمل دَ جنازې دَپاره دَ راتلونکو په مخکښې اوکړو او چاهم په دې باندې نکیر اونه کړو. [6]

عقلي دليل: امام طحاوي رحمه الله دَ موالات په عدم وجوب باندې عقلي دليل ورکولوسره فرمائی: «جفاف الوضوء ليس بحدث فلا ينقضه، كما أن جفاف سائر الأعضاء لا يبطل الطهارة» [7] اودس اوچیدل داحدث نه دې چه په دې سره اودس مات شی لکه دَ ټولو اندامونو دَ اودس اوچیدل چه طهارت نه باطل کوی.

---

[1] المائدة: ٦.

[2] الأوسط في السنن والإجماع والختلاف: ٤٢١/١.

[3] أخرجه الإمام مالک في الموطأ كتاب الطهارة باب ماجاء في المسح على الخفين: ٣٧/١-٣٦ رقم الحديث: ٤٣ والإمام الشافعي في الأم، كتاب، الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته رقم: ٤٢٣.

[4] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ٣٩٧.

[5] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ٣٩٧.

[6] المجموع: ٤٥٥/١ الحاوي الكبير: ١٦٥/١ البحر الرائق: ٥٥/١.

[7] مختصر اختلاف العلماء: ١٥٣/١ عمدة القاري: ٣١٣/٣ فتح الباري: ٤٩٤/٢.

دَ قائلین وجوب دَ دلائلو جواب: دَ قائلین وجوب دَ دلائل جواب دَ رومبی دلیل جواب دادې چه کله تفریق اوفصل فی الوضوء دَالله تعالی ارشاد ﴿ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ﴾ کښې ورکړې شو دَ امر په انتثال سر مانع نه دې نو دا ضروری دی چه بیادا آیت دَ عدم موالات دَ پاره هم مانع نه وی.(۱)

دَ دویم دلیل جواب: دویم دلیل ((هذا وضوء لا یقبل الله الصلاة إلا به)) باره کښې امام نووی رحمه الله فرمائیلی چه دا روایت دَ ابی بن کعب او ابن عمر رضی الله عنهم نه په سند ضعیف سره نقل دې. امام ابوبکر حازمی رحمه الله اوفرمائیل چه داحدیث دَ یونه زیات صحابه کرامو نه په متعدد طرق سره نقل دې اوهغه ټول طرق ضعیف دی.... خلاصه دا چه دا حدیث ضعیف دې اوقابل دَ احتجاج او استدلال نه دې.(۲)

په مواظبت سره وجوب نه ثابتیږي: دریمه خبره دا چه دَ رسول الله ﷺ په موالات باندې مواظبت اختیارول وجوب نه ثابتوی ځکه چه اکثر وختونو کښې دَ مواظبت بیان دَسنت دَپاره کیږی.(۳)

دَحضرت انس رضی الله عنه دَ روایت جواب: دَحضرت انس رضی الله عنه دَ روایت جواب دادې چه ((فأحسن وضوءك)) نه په وجوب موالات باندې استدلال صحیح نه دې ځکه چه په دې کښې دَ استیناف حکم نه دې ورکړې شوې بلکه دَاتمام او احسان حکم دې. اوکه چرې دا اومنلې شی چه ددې نه اعاده او راګرځول مراد دی نو بیاهم اتمام اواحسان خو دَهغه اوچ اندام په وینځلوسره حاصلیږی. لهذا په دې حدیث سره په وجوب اعاده باندې هیڅ دلالت نه کیږی البته دَاودس اندامونو وینځلوکښې دَتفریق جواز اوعدم وجوب موالات دَدې نه ثابتیږی.(۴)

دې نه علاوه پخپله دَ امام أبوداؤد ((باب في تفريق الوضوء)) قائمول او دَدې په ذیل کښې داحدیث راوړل دَ تفریق جواز او عدم موالات باره کښې زیات واضح دې.(۵) لهذا په دې حدیث کښې امر دَ وجوب دَپاره نه دې بلکه دا استحبابی امر دې. دغه شان دَ امام ابوداؤد رحمه الله دَ خالد بن معدان دَ روایت باره کښې امام نووی رحمه الله فرمائیلی چه هغه ضعیف الاسناد دې.(۶) خو امام بیهقی رحمه الله او ابن قطان رحمه الله دا مرسل ګرځولې دې.(۷)

بعض حضراتو دَا روایت مرسل ګرځولو باندې رد هم کړې دې.(۸) لیکن علامه سهارنپوری رحمه الله فرمائیلی چه دَبخاری دَ مذهب مطابق دَامام بیهقی رحمه الله او ابن قطان رحمه الله دَ خالد بن معدان روایت مرسل ګرځول صحیح دی. ځکه چه خالد بن معدان دَ بعض صحابه کرامو نه عنعنه سره روایت کوی اودَهغوی سره ئی لقاء هم ثابته نه ده. لهذا په یقینی توګه سره دا نه شی وئیلې چه دادَ خالد دَ هغه بعض صحابه نه بالمشافهه روایت دې. دَدې احتمال دَ وجې نه دا موصول نه شی ګرځولې کیدې البته

---

(۱) الحاوی الکبیر: ۱۶۵/۱.

(۲) المجموع شرح المهذب: ۴۳۰، ۴۵۵/۱. دَ حدیث په طرق باندې دَ تفصیلی کلام دَپاره اوګورئی تلخیص الحبیر، کتاب الطهارة: ۲۶۸/۱-۲۶۶رقم: ۸۱وانظر: السعایة: ۱۵۹/۱.

(۳) المبسوط: ۱۷۱/۱.

(۴) بذل المجهود: ۲۶/۲.

(۵) بذل المجهود: ۲۶/۲.

(۶) المجموع شرح المهذب: ۴۵۵/۱.

(۷) السنن الکبری کتاب الطهارة باب تفریق الوضوء رقم: ۳۹۲ (۱۳۵/۱).

(۸) تلخیص الحبیر: ۲۹۲/۱-۲۹۱.

که حدثني رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم نې ونيلې وې نو بيا به حديث موصول وې خودامام مسلم رحمه الله او جمهورو په نيزدا روايت متصل دې.(۱)

په خبر واحد سره په کتاب الله باندې زياتې صحيح نه دې:(۲)

علامه لکهنوي رحمه الله فرمائي چه دا روايت خبرواحد دې په دې سره په کتاب الله باندې زياتې جائز نه دې ځکه چه الله تعالى مطلقاً دغسل اومسح حکم ورکړې دې اودائي تفريق سره مقيدکړې نه دې.

ددې نه علاوه داعاده په حکم کښې دا احتمال هم دې چه هغه داکمال دپاره وی لکه چه بعض رواياتوکښې غيبت کونکوته د اودس اومونځ راګرځولو حکم ورکړې شوې دې.(۳)

داحديث د ضعف نه باوجود په استحباب باندې محمول کولې کيدې شي لکه څنګه چه امام بيهقي رحمه الله د حضرت ابن عمر رضي الله عنه قول په استحباب باندې محمول کړې دې. (سيأتي) يا ددې دا تاويل هم ممکن دې چه د راګرځولو حکم د يوناقض د اودس په موجود کيدو سره وو نه چه صرف د اوچ ځائي د وجې نه.(۴)

د امام دارقطني رحمه الله په روايت کښې دی چه يوسړی ته رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: «ارجع فأتمم وضوءك ففعل»(۵) يعنې لاړشه اوخپل اودس مکمل کړه راشه نوهغه داسې اوکړل.

په دې حديث کښې دا أتمم وضوءك په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضورپاك داودس د استيناف حکم ورنه کړو (۶)اونه ئې د تيرشوی وخت باره کښې پوښتنه اوکړه صرف دهغه ځائي د وينځلو حکم ئې ورکړو کوم چه اوچ پاتې شوې وو.

دحضرت عمر رضي الله عنه د اثر جوابات: علماء کرامو دحضرت عمر رضي الله عنه د اثر مختلف جوابونه ورکړی دی:

دَ اعاده وضو حکم په تغليظ باندې محمول دې: دحضرت عمر رضي الله عنه داثر جواب علامه لکهنوي رحمه الله صاحب کشاف نه دا نقل کړې دې چه «أنه محمول على التغليظ» يعنې دحضرت عمر رضي الله عنه د اودس د اعاده حکم ورکول په تغليظ باندې محمول دې.(۷)

دحافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد «أعد الوضوء» د اطلاق الکل وارادة الجزء د قبيل نه دې مراد دې نه صرف دخپې اوچه حصه وينځل دی.(۸)

---

(۱) بذل المجهود: ۳۲/۲.

(۲) قال الإمام نظام الدين الشاشي رحمه الله: "وحكم الخاص من الكتاب وجوب العمل به لا محالة، فإن قابله خبر الواحد، أو القياس، فإن أمكن الجمع بينهما بدون تغيير في حكم الخاص، يعمل بهما، وإلا يعمل بالكتاب ويترک ما يقابله". (فصل في الخاص والعام ص:۱۱، وراجع للتفصيل والمزيد: مبادى علم الحديث وأصوله لمحقق العصر المحدث الشيخ شبير احمد العثماني مع تعليقات الشيخ عبدالفتاح أبو غدة، ص: ۱۹۳-۱۶۱).

(۳) السعاية: ۱۶۱/۱.

(۴) بذل المجهود: ۳۲/۲.

(۵) سنن الدارقطني مع التعليق المغني كتاب الطهارة باب في فضل الوضوء واستيعاب جميع القدم في الوضوء بالماء: ۱۰۹/۱رقم:۶.

(۶) تلخيص الحبير كتاب الطهارة: ۲۹۱/۱رقم:۱۰۲التعليق المغني على سنن الدارقطني:۱۰۹/۱.

(۷) السعاية: ۱۶۱/۱.

(۸) السعاية: ۱۶۱/۱.

دَامام نووی رحمه الله توجیه: امام نووی رحمه الله فرمائي چه دَحضرت عمر رضي الله عنه دَ اودس اعاده امر استحباب یا جواز باندې محمول دې. [۱] واجب صرف دَ اوچې حصې وینځل دی ځکه چه عبید بن عمر لیثی رحمه الله دَ حضرت عمر رضي الله عنه نه داشان واقعه نقل کړې ده په کوم کښې چه حضرت عمر رضي الله عنه صرف دَخپو اوچه حصه وینځلو امر ورکولوسره فرمائیلی «اغسل ماترکت من قدمك» [۲]

افضلیت او سنیت موالات: دا ټول بحث خودَ وجوب اوعدم وجوب دې. په دې کښې موجود اختلاف سره دَ دلائلو بیان ګړې شوې دې. راجح دادی چه موالات فی الوضوء واجب نه دی لیکن دَموالات سنت او افضل کیدو کښې هیڅ اختلاف نشته. چنانچه امام ماوردی شافعی رحمه الله فرمائي چه په اودس کښې دَ تعجل حکم اودَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ حکم په رڼاکښې موالات فی الوضوء او انداموته په کامل توګه سره وار په وار وینځل افضل دی. [۳]

امام شافعی رحمه الله فرمائي: «**أحب أن يتابع الوضوء، ولا يفرقه: لأن رسول الله صلى الله عليه وسلم جاء به متتابعاً**» [۴]

یعنی زه په اودس کښې متابعت اوعدم تفریق خوښوم ځکه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم وار په وار اودس فرمائیلی دی. اوکه چرې متوضی داسې اونه کړی نو خوښ عمل دادې چه هغه دې اودس بیا اوکړې، په تفریق کونکی باندې دَ استیناف ضروری کیدل ماته واضح نه دی. [۵]

موالات فی الغسل: په غسل کښې موالات واجب دی که نه په دې کښې هم اختلاف دې. ائمه ثلاثه امام اعظم امام ابوحنیفه رحمه الله [۶] امام شافعی رحمه الله [۷] اوامام احمدبن حنبل رحمه الله [۸] فرمائي چه په غسل کښې موالات واجب نه سنت دی هم دغه دَامام مالك رحمه الله هم یو قول دې. [۹]

ابن حامد او ابوالخطاب نه یو روایت او امام احمد بن حنبل رحمه الله نه وجوب موالات فی الغسل هم نقل کړې دې لیکن علامه مرداوی رحمه الله فرمائي چه عدم موالات هم دَامام احمد رحمه الله صحیح قول او مذهب دې او هم په دې دَ اکثر حنابله اتفاق دې. [۱۰]

دَ امام مالك رحمه الله دویم قول دادې چه دَ اودس په شان په غسل کښې هم موالات ضروری دی. [۱۱] امام ربیعه رحمه الله اوفرمائیل په غسل کښې تفریق دَ ناخوښه امورو نه دې او ترهغه وخته پورې دغه عمل ته غسل نه شی وئیلې کیدې ترکومې چه وار په وار دَ بدن اندامونه اونه وینځلې شی. باقی پاتې شوه

---

[۱] المجموع شرح المهذب: ۴۵۵/۱.
[۲] السنن الکبری کتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ۱۳۶/۱رقم:۳۹۶.
[۳] الحاوی الکبیر: ۱۶۴/۱کتاب الأم:۱۲۵/۱رقم: ۴۱۶.
[۴] کتاب الأم: ۱۲۵/۱رقم: ۴۱۶.
[۵] التوضیح: ۵۸۱/۴عمدة القاري: ۳۱۳/۳.
[۶] ردالمحتار: ۹۰/۱بدائع الصنائع: ۹۷/۱المبسوط: ۱۷۰/۱الأوسط فی السنن والإجماع والاختلاف: ۴۲۱/۱.
[۷] المجموع: ۴۵۳/۱الحاوی الکبیر: ۱۶۶/۱کتاب الأم: ۱۲۷/۱.
[۸] المغنی لابن قدامة: ۱۴۰/۱الإنصاف للمرداوی: ۱۴۱،۲۵۷/۱.
[۹] المدونة الکبری: ۱۵/۱شرح الکرمانی: ۱۲۷/۳.
[۱۰] الإنصاف لمرداوی: ۲۵۷/۱.
[۱۱] حاشیة الدسوقی: ۲۱۹/۱.

خبره دَهغه سړي چه دَ سحرنه ترماښامه پوري په مينځمې موده كښې قصداً عمداً په غسل كښې تفريق كوى يعنى دَ بدن څه حصه ئى سحر اووينځله بياوقفه كولوسره ئى څه ماښام اووينځله نودا غسل نه دې هم دغه دَامام مالك رحمه الله او امام ليث رحمه الله هم قول دې.[1]

ابن قاسم وائى كه چرې تفريق دَنسيان يعنى هيرې دَ وجې نه وى نوجائز دې. دَ امام مالك رحمه الله نه په يوقول كښې نقل دى چه په ممسوح كښې جواز دې نه چه په مغسول كښې. ابن ابى زيد وائى جواز دَ سر سره خاص دې. ابن مسلمه په مبسوط كښې وائى چه ممسوح كښې جواز دې ممسوح كه سر وى اوكه موزه.[2]

دَائمه اربعه نه علاوه امام نخعى، سعيدبن مسيب، طاؤس، امام حسن، سفيان بن سعيد ثورى اومحمد بن عبدالله بن حكم رحمهم الله وغيره هم دَ عدم وجوب موالات فى الغسل قائل دى.[3]

دَعدم وجوب موالات فى الغسل دلائل: قائلين عدم وجوب موالات فى الغسل يودليل خو دَ زير بحث باب حديث ميمونه رضى الله عنها دې دَ كوم نه چه امام بخارى رحمه الله تفريق فى الغسل باندې استدلال كړې دې. وجه دَ استدلال دَحديث ترجمه سره مطابقت اومناسبت په ذيل كښې راځى.

دويم دليل: دويم دليل دَ امام طبرانى رحمه الله روايت دې كوم چه جابر بن سيلان دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه نه نقل كړې دې: «أن رجلاً جاء إلى النبى صلى الله عليه وسلم، فسأله عن الرجل يغتسل من الجنابة فيخطئ بعض جسده الماء، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يغسل ذلك المكان، ثم يصلى»[4]

يعنى يو سړې دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو اودَهغه سړي باره كښې ئى تپوس اوكړو چه غسل دَ جنابت اوكړى اودَهغه دَ بدن څه حصه په اوبو سره لمده نه شى (بلكه اوچه پاتې شوې وى) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په جواب كښې ارشاد اوفرمائيلو "يغسل ذلك المكان ثم يصلى" يعنى دغه اوچ ځائ دې اووينځى بيا دې مونځ اوكړى.

دَدې روايت ټول راويان ثقه دى. چنانچه حافظ نورالدين على بن ابى بكر هيثمى رحمه الله مجمع الزوائد كښې دَ عبدالله بن مسعود رضى الله عنه دا روايت نقل كولونه پس فرمائيلى دى «رواه الطبرانى فى الكبير، ورجاله موثقون»[5]

دريم دليل: دَدې نه علاوه دَ علاء بن زياد په جيدسندسره مرسل روايت نقل كړې دې: «اغتسل رسول الله صلى الله عليه وسلم من جنابة، فخرج فأبصر لمعة عنكبه لم يصبها الماء، فأخذ بجمته فبلها به»[6]

---

[1] المدونة الكبرى: ١/١٥الأوسط: ١/٤٢٠.
[2] عمدة القارى: ٣/٣١٣التوضيح: ٤/٥٨٢.
[3] الأوسط: ١/٤٢١شرح ابن بطال: ١/٣٨٩عمدة القارى: ٣/٣١٣.
[4] المعجم الكبير مسندعبدالله بن مسعود رضى الله عنه: ١٠/٢٣١رقم الحديث: ١٠٥٦١.
[5] كتاب الطهارة باب فيمن نسى بعض جسده ولم يغسله: ١/٢٠٩رقم: ١٤٨.
[6] الحديث أخرجه عبدالرزاق فى مصنفه عن هشام بن حسان عن العلاء بن زياد، كتاب الطهارة باب الرجل يترك شيئا من جسده فى غسل الجنابة: ١/٢٦٥رقم: ١٠١٥وأخرجه ابن أبى شيبة فى مصنفه عن إسحاق بن سويد العدوى عنه، كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يتوضأ أو يغتسل فينسى اللمعة من جسده: ١/٣٧٥-٣٧٤رقم: ٤٤٧.وقال الشيخ المحقق الفاضل العلامة محمد عوامه حفظه الله:"هذا مرسل بإسناد جيد". (تعليقات مصنف ابن ابى شيبه: ١/٢٧٤).

یعنی رسول الله ﷺ دَ جنابت غسل اوکړو دَغسل نه پس حضورپاك په خپل اوږه مبارکه باندې څه حصه اوچه اولیدله نو په وېښتو باندې موجود اوبوسره ئې هغه لمده کړه.
دَعدم وجوب موالات باره کښې ابن رجب الحنبلی رحمه الله فتح الباری:[1] کښې علامه عبدالرزاق صنعانی رحمه الله مصنف: [2]کښې او علامه ابن ابی شیبه رحمه الله مصنف: [3]کښې مختلف روایات آثار صحابه اوتابعین نقل کړی دیٔ چه په تفریق فی الغسل باندې صراحتاً دلالت کوی. چنانچه ابن وهب رحمه الله دَ یحیی بن ایوب نه هغوی دَ ابن حرمله نه نقل کړی دی چه یوسړې دَ سعیدبن مسیب رحمه الله په خدمت کښې راغلو اووئی وئیل: **((إنی اغتسلت الجنابة ونسیت أن اغسل رأسی، قال: فأمر رجلاً من أهل المجلس أن یقوم معه إلی المطهرة، فیصب علی رأسه دلواًمن ماء))**[4]
دغه سړی اووئیل چه ما دَ جنابت غسل اوکړو اوسرووینځل مې هیرشوی دی، سعیدبن مسیب رحمه الله دَ اهلِ مجلس نه یو سړی ته حکم اوکړو چه ده سره دَ اوبولوبښی (کوهې تالاب وغیره) طرف ته لاړشه اودده په سر باندې یوه ډولچه اوبه اُوبهیوه.اعمش رحمه الله دَ ابراهیم نخعی رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی فرمائی **((لابأس أن یفرق غسله من الجنابة))** یعنی په دې کښې هیڅ حرج نشته دې چه سړې په غسل جنابت کښې تفریق اوکړی.[5]
امام حسن رحمه الله او ابراهیم نخعی رحمه الله په دې خبره کښې هیڅ حرج نه ګنړلو چه جنبی خپل سر اووینځی اوبیا باقی بدن وینځلِ روستوکړی.[6]امام لیث رحمه الله دَامام طاؤس رحمه الله نه نقل کړی دی چه کوم سړې دَ جنابت غسلِ کوی اودهغه دَبدن څه حصه اوچه پاتې شی نوهغه له پکاردی چه صرف هغه اوچ ځائی لوند کړی.[7]
دَموالات باره کښې دَ امام بخاری رحمه الله مسلک: دَامام بخاری رحمه الله رائې او مسلك په دې باره کښې دادې چه موالات نه په اودس کښې واجب دی اونه په غسلِ کښې. امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې په مکمل توګه دَاحنافو اوشوافع هم خیال دې. هغوی رحمه الله په عدم موالات فی الوضوء باندې دَ ابن عمر رضی الله عنهما اثرنه استدلال کړې دې او په عدم موالات فی الغسل باندې دَ حضرت میمونه رضی الله عنها دَ روایت نه استدلال کړې دې.[8]
تعلیق: وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَ مَا جَفَّ وَضُوءُهُ.

---

[1]) ۱٦٤/۱.
[2]) ۲٦٥/۱-۲٦٤.
[3]) ۳۷۸/۱-۳۷٤.
[4]) المدونة الکبری: ۱٥/۱والقصة روی نحوها ابن أبی شیبة فی مصنفه، کتاب الطهارة باب فی الرجل یفرق غسله من الجنابة: ٤۷۹/۱رقم: ۷۷٤.
[5]) مصنف ابی أبی شیبة کتاب الطهارة باب فی الرجل یفرق غسله من الجنابة: ٤۷۹/۱-٤۷۸رقم: ۷۷۲.
[6]) الأوسط لابن المنذر: ٤۲۱/۱وقد مر تخریج أثر النخعی وأما أثر الحسن أخرجه ابن أبی شیبة فی مصنفه فی کتاب الطهارة باب فی الرجل یفرق غسله من الجنابة: ٤۷۹/۱رقم: ۷۷۳ولفظه: "أنه لایری بأساً أن یغسل الجنب رأسه قبل جسده، أو جسده قبل رأسه.
[7])أخرجه عبدالرزاق فی مصنفه فی کتاب الطهارة باب الرجل یترک شیئًا من جسده فی غسل الجنابة: ۲٦٥/۱رقم: ۱۰۱٦.
[8]) عمدة القاری: ۳۱۲/۳.

ترجمه: او د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل دى چه هغوى خپلې دواړه خپې د اودس اوبه د اوچيدونه پس اووينځلې.

د تعليق تخريج: امام بخارى رحمة الله عليه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا اثر دلته په صيغه د تمريض سره ذکر کړې دې. دا امام مالک رحمة الله عليه په مؤطا کښې د حضرت نافع رحمة الله عليه نه موصولاً نقل کړې دې. د دې الفاظ دا دى «أن عبدالله بن عمر بال فى السوق، ثم توضأ فغسل وجهه، ويديه، ومسح رأسه، ثم دُعى لجنازة ليُصلى عليها حين دخل المسجد فمسح على خفيه، ثم صلى عليها»[1]

يعنى حضرت ابن عمر رضی الله عنهما (په بازار کښې وو) هلته ئې متيازې اوکړې بيائې اودس اوکړو داسې چه مخ او لاسونه ئې اووينځل او د سر مسح ئې اوکړه، بيا چه کله هغوى په مسجد نبوى کښې داخل شو نو يوې جنازې د مونځ ورکولو د پاره راؤغوښتې شو(نو هغوى هلته) په خفين باندې مسح اوکړه او د جنازې مونځ ئې ورکړو.

علامه سراج الدين ابوحفص عمر بن على بن احمد شافعى المعروف بابن الملقن رحمة الله عليه (المتوفى: ۸۰۴هجرى) «البدر المنير فى تخريج الأحاديث والآثار الواقعة فى الشرح الكبير» کښې دا اثر د مؤطا امام مالک رحمة الله عليه په حواله سره د تخريج نه پس دا اصح الاسانيد ګرځولوسره فرمائى: «وهذا الإسناد لايشتبه على أحد صحته، ويسمى هذا الإسناد: سلسلة الذهب، مالك عن نافع عن ابن عمر: بل هو أصح الأسانيد" مطلقاً على قول إمام هذا الفن —البخاري رحمه الله— هذا أصح الأسانيد"»[2]

يعنى د دې سند صحت په چا باندې هم مشتبه نه دې مالک عن نافع عن ابن عمر سند ته سلسله الذهب وئيلى شى بلکه دا سند خود دې فن امام بخارى رحمة الله عليه د قول مطابق مطلقاً أصح الأسانيد نه دې.

امام شافعى رحمة الله عليه هم په کتاب الأم کښې مالک عن نافع عن ابن عمر په سند سره دا اثر موصولاً نقل کړې دې البته هغوى «ثم دعى لجنازة ليصلى عليها حين دخل المسجد» الفاظو په ځائې «ثم دعى لجنازة فدخل المسجد ليصلى عليها» الفاظ نقل کړى دى او د دې په شروع کښې «بال فى السوق» تذکره هم نه ده کړې باقى الفاظ هم هغه دى.[3]

امام بيهقى رحمة الله عليه السنن الکبرى کښې دا اثر په خپل سند سره د قتيبه بن سعيد په واسطه د امام مالک رحمة الله عليه نه موصولاً نقل کړې دې البته هغوى هم په شروع کښې «بال فى السوق» الفاظ نه دى نقل کړى خود «فغسل يديه ووجهه» نه پس «فمسح على خفيه» نه پس «وذراعيه ثلاثاً» او «فمسح على خفيه» نه پس «بعد ما جف وضوءه» زيادت هم نقل کړې دې او د دې اثر نقل کولو نه پس فرمائى «وهذا صحيح عن ابن عمر ومشهور عن قتيبة بهذا اللفظ»[4]

---

[1]) کتاب الطهارة باب ماجاء فى المسح على الخفين: ۱/۳۷-۳۶رقم: ۴۳راجع جامع الأصول، رقم: ۵۲۷۱.

[2]) کتاب الطهارة باب الوضوء تحت الحديث: الثامن والخمسون: ۲/۲۶۸،ت:مصطفى أبوالغيط وعبدالله بن سليمان وياسر بن کمال، دارالهجرة للنشر والتوزيع، الرياض السعودية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۵هجرى – ۲۰۰۴م.

[3]) کتاب الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته: ۱/۱۲۷رقم: ۴۲۳انظر کذلک، مسندالشافعى، کتاب الوضوء: ۱/۱۴رقم: ۵۱دارالکتب العلمية.

[4]) کتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ۱/۱۳۶رقم: ۳۹۷.)

حافظ ابن حجر رحمه الله تغليق التعليق كښې د امام بيهقى رحمه الله مذكوره روايت نقل كولوسره «فيما يقال» الفاظوسره د قتيبه د امام مالك رحمه الله نه تفرد ګرځول ذكركړې او فرمائيلې دى چه دا بعد ما جف وضوءه د قتيبه تفرد نه دې ځكه چه امام شافعى رحمه الله د هغوى متابعت كړې دې او امام بيهقى رحمه الله معرفة السنن والآثار كښې د دې تخريج كړې دې.(١)

د تغليق التعليق محقق فتح الباري او كتاب الأم كښې مذكور اثر نقل كولوسره د امام شافعى رحمه الله متابعت ګرځولو سره ليكلى دى «والى متابعة الشافعى هذه أشار الحافظ فى الفتح»(٢)

واضحه دې وى چه امام شافعى رحمه الله د قتيبه ابن سعيد رحمه الله متابعت «بعد ما جف وضوءه» الفاظو كښې نه دې كړې يعنى د هغوى په روايت كښې دا الفاظ «بعد ما جف وضوءه» نشته دې. لهذا د حافظ ابن حجر رحمه الله قول «قد تابعه الشافعي» مطلب به دا شى چه قتيبه بن سعيد رحمه الله اوامام شافعى رحمه الله د امام مالك رحمه الله نه نفس روايت نقل كولو كښې متفق دى. هم دې ته د اصول حديث په اصطلاح كښې متابعت وئيلې شى. (٣)قطع نظر د دې نه چه امام شافعى رحمه الله متابعت په پوره الفاظ د حديث كښې دى يا بعض كښې. البته امام شافعى رحمه الله د قتيبه د دې تفرد تائيد د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما مذكوره اثر نقل كولونه پس په دې الفاظوسره كړې دې: «ولعله قد جف وضوءه وقد يجف فى مأأقل مما بين السوق والمسجد»(٤) يعنى كيدې شى چه د ابن عمر رضي الله عنهما په خفين باندې مسح د اودس د اوچوالى نه پس وى ځكه چه د بازار نه د جمات پورې چه څومره فاصله ده د هغې نه هم په كم وخت كښې د اودس اندامونه اوچيږى.

امام بيهقى معرفة السنن والآثار كښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا اثر په دې سند سره موصولاً نقل كړې دې: «أخبرنا أبوزكريا، وأبوسعيد، وأبوبكر، قالوا: حدثنا أبو العباس قال: أخبرنا الربيع، قال: أخبرنا الشافعي، قال: أخبرنا مالك عن نافع عن ابن عمر.........»(٥)

علامه عينى رحمه الله هم عمدة القاري كښې د امام بيهقى رحمه الله معرفة السنن والآثار والا د روايت تخريج كړې دې. (٦)حافظ ابن حجر رحمه الله هم په صحيح سند سره د ابوالعباس محمدبن اسحاق بن ابراهيم ثقفى رحمه الله په واسطه سره د قتيبه بن سعيد نه مذكوره اثر موصولاً روايت كيدل نقل كړې دى.(٧)

دا اثر امام ابواحمد بن محمد بن اسحاق نيشاپورى، كرابيسى، المعروف بالحاكم الكبير (المتوفى ۳۷۸هجرى) د قتيبه بن سعيد په پورتنى طريق سره «بعد ما جف وضوءه» الفاظ سره نقل كړې دې.(٨)

---

١) تغليق التعليق: ١٥٧/٢.

٢) تعليقات تغليق التعليق: ١٥٧/٢.

٣) معرفة أنواع علم الحديث ص: ١٧٤-١٧٣.

٤) كتاب الأم كتاب الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته: ١٢٧/١رقم: ٤٢٤.

٥) كتاب الطهارة باب متابعة الوضوء: ١٨٢/١رقم: ٩٩.

٦) عمدة القارى: ٣١٣/٣.

٧) تغليق التعليق: ١٥٧/٢.

٨) عوالى مالك رواية أبى أحمدالحاكم ضمن مجموعة من عوالى الإمام مالك: ٢٢٥/١رقم:٢٤٨،ت: محمدالحاج الناصر، دارالعرب الإسلامى، الطبعة الثانية: ١٩٩٨م.

تنبيه: ښکاره دې وی چه دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا اثرامام بخاری رحمه الله په یذکر صیغه مجهول سره دَ تعلیق په توګه راوړلې دې. حالانکه دتخریج تعلیق نه داخبره معلومه شوه چه مذکوره اثر په صحیح سندسره موصولاً نقل دې. هم دغه وجه ده چه علامه کرمانی رحمه الله [1] اوعلامه عینی رحمه الله [2] لیکلی دی چه که امام بخاری رحمه الله په دې اثرکښې دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما طرف ته دَمسح خفین په ځائې باندې دغسل قدمین نسبت کړې دې. خو امام مالك رحمه الله امام شافعی رحمه الله اوامام بیهقی رحمه الله په موصول روایاتوکښې مسح خفین وارد شوې دې نه چه غسل قدمین.[3]

دَامام بخاری رحمه الله دَ صنیع توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله فتح الباري:[4] او تغلیق التعلیق:[5] کښې خوعلامه قسطلانی رحمه الله إرشادالساري[6] کښې دَ امام بخاری رحمه الله دَدې صنیع دا توجیه کړې ده چه هغوی دا اثر دَ روایت بالمعنی په توګه سره بیان کړې دې. په دې وجه په جزم سره ذکر نه دې بلکه په صیغه دَتمریض ئې راوړې دې.علامه ابن رجب الحنبلی رحمه الله فتح الباری کښې دَ امام احمد رحمه الله په حواله سره فرمائی چه هغوی دَ ابن عمر رضی الله عنهما نه دا اثر نقل کړې دې په دې کښې غسل رجلین وارد شوې دې. چنانچه دَهغې الفاظ دادی: «عن ابن عمر: أنه توضأ، ثم غسل رجليه في مكان آخر»[7]

فائده: دلته خویوه داخبره په ذهن کښې ساتنې چه امام بخاری رحمه الله په خپل کتاب الجامع الصحیح کښې دَ ټولو احادیثو راجمع کولو التزام نه دې کړې هم دغه وجه ده چه ډیر زیات صحیح احادیث په بخاری شریف کښې نشته دې چه نورو کتب صحاح کښې په کثرت سره نقل دی. چنانچه هم پخپله امام بخاری رحمه الله دَدې خبرې صراحت کړې دې چه هغوی په ویره دَ طوالت ډیر صحیح روایت هم ترك کړې دی او په خپل صحیح کښې نه دی ذکرکړې.[8]حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَدې خبرې صراحت کړې دې چه امام بخاری رحمه الله ټول صحیح احادیث دَ ذکر کولو التزام نه دې کړې.[9]

صحیح بخاری ته دَ اصح الکتب وئیلو وجه: بله داخبره په ذهن کښې ساتل دی چه دَ امام بخاری رحمه الله کتاب ته أصح الکتب بعدکتاب الله وئیلی شوی دی هغه په دې کښې موجود روایات مرفوعه مسنده دَ مجموعی حالت په اعتبارسره دی په جزئی توګه دَ هر یوحدیث متعلق نه دې لګولې شوې. دَدې نه علاوه تراجم ابواب او آثار اوتعلیقات چونکه اصل مضمون او مقصود په کتاب کښې داخل نه دی په دې وجه دَ اصحیت دا اطلاق په دې باندې نه دې شوې خودَ امام بخاری مقصد دَدې تعلیقاتونه صرف په یوه مسئله باندې استشهاد او استیناس کیږی.[10]

---

[1] شرح الکرمانی: ۱۲۶/۳.

[2] عمدة القاري:۳۱۳/۳.

[3] الکنزالمتواری: ۲۰۸/۳.

[4] ۴۹٤/۲.

[5] ۱۵۷/۲.

[6] ۵۰۱/۱.

[7] کتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ١٦٤/١ولم أجده في مسندأحمد.

[8] علوم الحديث لابن الصلاح ص: ٢٤.

[9] اختصار علوم الحديث مع الباعث الحثيث ص: ٢٥.

[10] دَ نورو تفصیل دپاره اوګورئې: معرفة أنواع علوم الحديث: ص: ٩٥،ت: الشيخ ماهر ياسين الفحل، دارالكتب العلمية، قواعد في علوم الحديث للعلامة المحقق المحدث الشيخ ظفر أحمد العثماني، الفصل الثاني في

په نقل اثار کښې دامام بخاری رحمه الله درجه: دَدې تصریحاتو نه پس داسې ونیلې کیدې شي چه دَ امام بخاری رحمه الله تثبت دَصحابه کرامو آثار نقل کولو کښې دَهغه درجې نه دې کوم چه په احادیث دَ صحیح بخاری نقل کولو کښې دی. چنانچه دَ ابن عمر رضی الله عنهما زیر بحث اثر سره دَ دې چه دَ یذکر صیغه تمریض سره ذکر کول یا دَ روایت بالمعنی دَ وجې نه دَهغه ذمه واری کمه شوه خو که په ژور نظرسره اوکتلې شي نودا معمولي خبره نه ده اوددې په خلاف دامام اعظم رحمه الله اودَ تلامذه او شرکاء تدوین فقه احادیث سره سره دَ صحابه کرامو آثار په ډير اهتمام سره تتبع کړی دی. دَ احنافو دَ کتابونو نه واقف یوطالب علم هم دَدې حقیقت نه انکارنه شی کولې.

دَ تعلیق غرض: دامام بخاری رحمه الله غرض په دې تعلیق سره دَ تفریق فی الوضوء جواز دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما په فعل او عمل سره مؤید کول دی. (۱)

دَ تعلیق شرح: وضوءه: دَ واؤ فتح سره هغه اوبوته وائی په کوم سره چه اودس کړې شوې وی (مراد ترې نه په اندامونو باندې لګیدلې دَ اودس اوبه دی). (۲)

علامه قسطلانی رحمه الله دَ فرع الیونینیه په حواله سره دَ واؤ ضمه سره وُضوءه هم نقل کړې دي (دې نه به مراد دَ اودس عمل وی). (۳) تعلیق سره متعلق اکثر مباحث بیان شوی دی البته دَ تخریج تعلیق دَوران کښې دَ موصول روایاتونه داخبره مخې ته راغلې ده چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خفین باندې مسح فرمائیلې وه. دې سره متعلق څه وضاحت پکار وو نو لاندې هغه بیانولې شی.

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خفین باندې مسح مسجد نبوی کښې دننه کړې وه که بهر؟ که چرې بهرنې کړې وه نو په دې کښې څه دَ اشکال خبره نشته دې که چرې دننه ئې کړې وه نو دَ اوبو دَ نشت والی دَ وجې نه به ئې جائز ګنړلو سره کړې وی. باقی پاتې شوه خبره په جمات کښې دننه دَ اودس نو علامه ابوالولید باجی رحمه الله په دې باره کښې دَ مالکیه اختلاف نقل کړی دی. دَ موسی بن معاویه دَ روایت مطابق ابن قاسم رحمه الله دا جائزګرځولې دی. خو امام سحنون رحمه الله دَ تلویث مسجد دَ وجې نه مکروه ګرځولې دی. (۴) ابن حبیب مالکی رحمه الله فرمائی چه په جمات کښې دننه اودس کول خو منع دی لیکن دَ جمات په صحن (چه دَشرعی جمات نه بهر وی) اودروازې سره نیزدې په کوم سره چه دَخلقو تګ راتګ نه متاثر کیږی اودس کول جائز دی. (۵)

په احنافو کښې صاحب دَ الدرالمختار په جمات کښې دننه اودس کول منهیات وضوء کښې شمیرلی دی. او په جمات کښې دننه څه لوښی کښې (په داسې توګه چه څاڅکی بهر لاړنه شی) یا که داودس خانی جوړشوې وی نو په هغې کښې اودس کول جائزدی. (۶)

بیان ما یتعلق بالتصحیح والتحسین من قواعد مهمة وأصول، ص: ۶۴-۶۳ هدی الساری للحافظ ابن حجر، ص: ۵۰۲-۵۰۱.ت: عبدالعزیز بن باز، قدیمی کتب خانه، تدریب الراوی: ۱۳۳/۱دارطیبه، توضیح الأفکار لمعانی تنقیح الأفکار: ۱۳۲/۱،ت: صلاح محمد بن عویضه، دارالکتب العلمیة، بیروت لبنان.

[۱] فتح الباری: ۴۹۴/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳شرح الکرمانی: ۱۲۷/۳.

[۲] شرح الکرمانی: ۱۲۶/۳فتح الباری: ۴۹۴/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳تحفة الباری: ۲۲۶/۱.

[۳] إرشادالساری: ۵۰۱/۱.

[۴] المنتقی شرح مؤطا مالک: ۳۶۳/۱أوجز المسالک: ۴۴۸/۱.

[۵] المنتقی: ۳۶۴/۱.

[۶] الدرالمختار ص:۲۳ أوجزالمسالک: ۴۴۹/۱-۴۴۸.

شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله فرمائي په دې سره معلومه شوه چه په جمات كښې دننه صرف په خفين باندې مسح كول په كراهت كښې داخل نه دى.[1]

چونكه امام مالك رحمه الله د مشهور قول مطابق د وجوب موالات في الوضوء قائل دې (كمامر) او د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا اثر ددې برعكس په جواز تفريق في الوضوء باندې دلالت كوى. امام مالك رحمه الله دا په مؤطا كښې نقل كړى خو دى ليكن دا نې د جواز تفريق في الوضوء په سلسله كښې نه دې اخستې. چنانچه ابن قاسم رحمه الله وائى چه امام مالك رحمه الله د تاخير مسح په باره كښې د ابن عمر رضي الله عنهما اثر نه دې اخستې.[2]

دا اثر چونكه په صحيح سند سره نقل دې په دې وجه مالكيه ددې مختلف تاويلات بيان كړى دى مګر هغه زيات قوى نه دى. شيخ الحديث مولانازكريا دغه توجيهاتونقل كولونه پس ليكلى دى «وأنت خبير بما في هذه التوجيهات».[3]

الحديث الأول

٢٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: «وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاءً يَغْتَسِلُ بِهِ، فَأَفْرَغَ [ص: ٦٢] عَلَى يَدَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى مِنْ مَقَامِهِ، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ» [حديث باب][4]

---

[1]) أوجز المسالك إلى مؤطا مالك: ٤٤٩/٢.

[2]) المنتقى: ٦٤/١ ٣أوجز المسالك: ٤٤٩/١.

[3]) أوجز المسالك إلى مؤطا مالك: ٤٤٩/٢.

[4]) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل. رقم الحديث: ٢٤٩وفى باب الغسل مرة رقم الحديث: ٢٥٧ وفى باب الغسل بالصاع ونحوه. رقم الحديث: ٢٥٣وفى باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى رقم الحديث: ٢٦٠وفى باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة رقم الحديث: ٢٥٩وفى باب من توضأ فى الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم الحديث: ٢٧٤ وفى باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث: ٢٧٦وفى باب التستر فى الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ٢٨١وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ٧٢٢وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم الحديث: ٢٤٥والترمذى فى سننه فى كتاب الطهارة باب ماجاء فى الغسل من الجنابة بنحوه مختصراًو وقال: هذا حديث حسن صحيح رقم الحديث: ١٠٣والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب غسل الرجلين فى غيرمكانه الذى يغتسل فيه رقم الحديث: ٢٥٢وأيضاً فى كتاب الغسل والتيمم، باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه مختصراً رقم الحديث: ٤١٨وأيضاً فى باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحديث: ٤١٩وأيضاً فى باب الاستتار عندالغسل رقم الحديث: ٤٠٨ وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب المنديل بعدالوضوء رقم الحديث: ٤٦٧راجع جامع الأصول رقم: ٥٣٢١وتحفة الأشراف رقم: ١٨٠٦٤.

ترجمه: مونږ ته موسی بن اسماعیل بیان اوکړو وئې وئیل چه اوونیل مونږ ته ابوعوانه، اوونیل مونږ ته اعمش، هغوی دَ سالم بن ابی الجعدنه هغوی دَ ابن عباس رضی الله عنهما دَ غلام کریب نه هغوی دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هغوی دَ میمونه بنت حارث رضی الله عنها نه، هغه فرمائی چه ماد رسول الله ﷺ دَ (غسل دَ پاره) اوبه کیخودې دې دَپاره چه رسول الله ﷺ په دې سره غسل اوکړی. حضورپاک (اول) په خپلو دواړو لاسونوباندې اوبه واچولې اوهغه ئې دوه ځل یا درې ځل اووینځل، بیا حضورپاک په خپل ښی لاس سره په ګس لاس اوبه واچولې او (په ګس لاس سره) ئې خپل شرمګاه اووینځلو، بیائې خپل لاس مبارك په زمکه باندې اومږلو بیا حضورپاك خله کښې اوبه واچولې او پوزه کښې اوبه واچولې، بیا مخ (مبارك) اووینځلو اوخپل دواړه لاسونه ئې اووینځل بیائې خپل سر مبارك درې ځل اووینځلو بیائې په خپل پوره بدن باندې اوبه اوبهیولې اوبیا دَهغه ځائی نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئې اووینځلې.

تراجم رجال

حدثنا محمدبن محبوب: دامشهور محدث محمدبن محبوب، بنانی بصری رحمه الله دې (۱)
علامه کرمانی رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله قیل سره نقل کړی دی چه محبوب دَدوی لقب دې او نوم ئې حسن دې. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه بعض حضراتو دَدوی ترجمه دَ محمد بن حسن شیبانی رحمه الله ترجمه سره ګډه وډه کړې ده دَ دې غلطئی سبب دادې چه دَ محمدبن حسن لقب محبوب دې او بعض روایاتوکښې حدثنا محمد بن الحسن راغلې دې نو دغه خلقو دَمحمد بن حسن لقب ګمان کولو سره دمحمدبن محبوب ترجمه ئې د محمد بن حسن سره ګډه وډه کړې ده حالانکه صحیح خبره داده چه دواړه جدا جدا هستئی دی. محمد بن حسن، دَمحمدبن محبوب نه زیات مشهور هم دې او په عمرکښې هم مشر دې. (۲)

شیوخ حدیث: هغوی رحمه الله چه دَ کومو محدثینو حضراتو نه حدیث روایت کړې په هغوی کښې حرب بن میمون، حفص بن غیاث، حماد ابن زید، حماد بن سلمه، سرار بن مُجَشّر، سلام بن ابی مطیع، عبدالعزیز بن مسلم، عبدالواحد بن زیات، محمدبن دینار، ابوحفص الابار او ابوعوانه رحمهم الله شامل دی. (۳)

تلامذه: دَهغوی رحمه الله نه دَ حدیث پاك روایت کونکوکښې اصحاب کتب سته نه امام بخاری رحمه الله، امام ابوداؤد رحمه الله ابراهیم بن ابی الجُحَیم، احمد بن محمدمقدمی، احمد بن مهدی اصبهانی، احمدبن یوسف سلمی، احمد بن علی وراق، عباس بن عبدالعظیم عنبری، عبدالله بن احمد دورقی،

---

(۱) التاریخ الکبیر: ۲۴۵/۱رقم الترجمة: ۷۷۵ کتاب الثقات: ۸۰/۹ الجرح والتعدیل: ۱۱۸/۸رقم الترجمة ۴۴۰،تهذیب الکمال: ۳۷۰/۲۶ رقم الترجمة: ۵۵۸۲تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶رقم الترجمة: ۴۵۳میزان الاعتدال: ۲۵/۴رقم الترجمة: ۸۱۱۹ الکاشف: ۷۵/۳رقم الترجمة: ۵۱۹۸تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹رقم الترجمة: ۷۰۰تقریب التهذیب:۱۲۹/۲أرقم الترجمة: ۶۲۸۶ ابوعبدالله دَدوی کنیت دې حواله سابق إکمال تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱.

(۲) تهذیب التهذیب: ۴۶۹/۹رقم الترجمة: ۷۰۰حافظ ابن حجر رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله کتاب الاحکام کښې چه کله دَ محمد بن محبوب نه روایت نقل کوي نودَمحمدپه ځائې محبوب بن الحسن ونیلې ۸۱. دَلټون نه باوجود په کتاب الاحکام کښې دَدې نوم راوی نه دې ملاؤشوې. ۱۲ ع م.

(۳) تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۶-۳۷۰ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹.

عمرو بن منصور نسائی، عیسی بن شاذان، محمد بن یحیی ذهلی، محمدبن یونس کدیمی، نصر بن داؤد خلنجی، یحیی بن مطرِف اصبهانی، یعقوب بن سفیان او یعقوب بن شیبه رحمهم الله شامل دی. [۱]

دَدوی نه علاوه صاحبِ سنن امام نسائی دَ محمدبن محبوب رحمه الله نه عمرو بن منصور رحمه الله په واسطه روایت نقل کړې دې. [۲]

دائمه جرح والتعدیل اقوال: امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چه ما یحیی بن معین رحمه الله دَ محمدبن محبوب رحمه الله تعریف کولوسره اوریدلې. ابن معین رحمه الله فرمائی «هوکیس،صادق،کثیرالحدیث». [۳]

یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «کان محمدبن محبوب أکیس فی الحدیث من مسدد، ومسددکان خیراًمنه». [۴] ابن محرز دَ یحیی بن معین نه نقل کړی دی چه هغوی فرمائیلی دی "لیس به بأس" [۵] ابن حبان رحمه الله په الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده. [۶] علامه ذهبی رحمه الله الکاشف [۷] کښې اوحافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې فرمائی ثقة. [۸]

وفات: دَمحمد بن محبوب رحمه الله دَ وفات دَ کال باره کښې دوه اقوال دی. ① بعض حضراتو وئیلی ۲۲۲هجری کښې وفات شوې. [۹] ② ابن ابی عاصم، ابن قانع [۱۰] علامه کرمانی رحمه الله [۱۱] علامه قسطلانی رحمه الله [۱۲] علامه عینی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله جزم سره فرمائیلی دی چه ۲۲۳هجری کښې انتقال شوې.

علامه مزی رحمه الله اوعلامه ذهبی رحمه الله هم دغه قول دَ امام بخاری رحمه الله نه هم نقل کړې دې. [۱۳] حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه مغلطائی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَ ۲۲۳هجری جزم نه دې فرمائیلې بلکه داسې وئیلی دی چه ۲۲۳هجری سره نیزدې وفات شوې. [۱۴]

قال: حدثنا عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دې. [۱]

---

[۱]) تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۶ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶.

[۲]) تهذیب الکمال: ۳۷۲/۲۶ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶.

[۳]) تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۶ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶.

[۴]) تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۶ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ میزان الاعتدال: ۲۵/۴.

[۵]) تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲۶.

[۶]) کتاب الثقات: ۸۰/۹.

[۷]) ۷۵/۳.

[۸]) تقریب التهذیب: ۱۲۹/۲.

[۹]) تهذیب الکمال: ۳۷۲/۲۶ تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶.

[۱۰]) تهذیب الکمال: ۴۲۹/۹ إکمال تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱. علامه ذهبی الکاشف: ۷۵/۳ تاریخ إسلام: ۱۳۹/۶.

[۱۱]) إرشادالساری: ۵۰۲/۱.

[۱۲]) عمدة القاری: ۳۱٤/۳.

[۱۳]) تهذیب ا لکمال: ۳۷۲/۲۶ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/۶.

[۱۴]) تهذیب التهذیب: ۴۲۹/۹ إکمال تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱.

قال: حدثنا الأعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دي چه د اعمش په لقب سره مشهوردي. (۲)

عن سالم بن أبي الجعد: دا مشهور محدث سالم بن ابی الجعد رافع اشجعی کوفی رحمه الله دي. (۳)

عن كريب مولى ابن عباس: داكريب بن ابی مسلم قريشي، هاشمي، حجازی مولی ابن عباس رضي الله عنهما دي. ابورشدين ددوی کنيت دې. (۴)

عن ابن عباس: دا ترجمان القرآن صحابي جليل او د حضورپاك د تره خوئی عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف رضي الله عنهما دي. (۵) د هغوی رضي الله عنهما حالات **باب كيف كان بدء الوحى الى رسول الله صلى الله عليه وسلم** او **كتاب الايمان باب كفران العشير، وكفر بعد كفر** کښې تيرشوی دی. (۶)

قالت: ميمونة رضي الله عنها: دا حرم نبوی زوجه رسول ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. (۷) د هغوی رضي الله عنها احوال **كتاب العلم باب السمر في العلم** لاندې بيان کړې شوی دی. (۸)

شرح حديث

د حضرت ميمونه رضي الله عنها دا روايت امام بخاری رحمه الله کتاب الغسل کښې زير بحث باب نه علاوه په اووه نورو ابواب کښې د مختلف شيوخ حديث نه اختصار او تفصيل او د الفاظو فرق سره نقل کړې دي. (۱)

باب الغسل مرة واحدة کښې د موسی بن اسماعيل رحمه الله په طريق سره د دې روايت پوره متن تير شوې دې. البته په بعض الفاظوکښې اختلاف دې چه ډير زر به بيان کړې شي. د باقی شرح حديث سره مباحث د سابقه ابواب په ذيل کښې بيان شوی دی. فليراجع.

---

(۱) تهذيب الكمال: ۱۸/۴۵۲-۴۵۰.د دوی حالات کشف الباری کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان: ۲/۳۰۱ کښې تيرشوی دی.

(۲) تهذيب الكمال: ۱۲/۹۲-۷۶ د دوی احوال کشف الباری کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم: ۲/۲۵۳-۲۵۱ کښې بيان شوی دی.

(۳) تهذيب الكمال: ۱۰/۱۳۳-۱۳۰ د دوی د ژوند حالات صحيح البخاری کتاب الوضوء باب التسمية على كل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئ.

(۴) تهذيب الكمال: ۲۴/۱۷۴-۱۷۲ د دوی حالات بخاری شريف کتاب الوضوء باب التخفيف فی الوضوء په ذيل کښې تيرشوی دی.

(۵) سير أعلام النبلاء: ۳/۳۵۹-۳۳۱.

(۶) کشف الباری: ۱/۴۳۷-۴۳۵، ۲/۲۰۵.

(۷) الإصابة: ۴/۱۲-۱۱ الطبقات الكبرى: ۸/۱۳۲۳.

(۸) کشف الباری: ۴/۴۲۲-۴۲۰.

(۹) الحديث أخرجه الإمام البخاری رحمه الله عن محمد بن يوسف فی باب الوضوء قبل الغسل. وعن موسى بن إسماعيل فی باب الغسل مرة واحدة، وعن عمر بن حفص بن غياث فی باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة، وعن الحميدی فی باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى، وعن موسى بن إسماعيل فی باب من أفرغ بيمينه على شماله فی الغسل. وعن يوسف بن عيسى فی باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء، منه مرة أخرى، وعن عبدان فی باب نفض اليدين من الغسل عن النجاسة وعنه فی باب التستر فی الغسل عندالناس.

د الفاظو اختلاف:

قوله:: وضعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم: ابوذر، اصيلى او ابن عساكر په نسخو كښې لرسول الله په ځائې للنبیٔ الفاظ روايت دی. (۱)

قوله:: ماء يغتسل به: "باب الغسل مرة واحدة" كښې دَموسى بن اسماعيل رحمه الله په روايت كښې دَ"ماء يغتسل به" په ځائې "ماء للغسل" الفاظ راغلى دى.

قوله:: فأفرغ على يديه: دا الفاظ دَ موسى بن اسماعيل رحمه الله په روايت كښې نشته دې.

قوله:: فغسلهما مرتين: مرتين دَ بغير تكرار نه دې خودَ ابوذر اصيلى او ابن عساكر اودَ ابوالوقت په روايت كښې مرتين، مرتين تكرار سره راغلې دې. (۲)

دَ موسى بن اسماعيل رحمه الله په روايت كښې دَ هما ضمير په ځائې دَ يديه تصريح ده.

قوله:: أو ثلاثاً: دادَ راوى دَ طرف نه شك دې يعنى دوه ځل ئې اووينځل كه درې ځل ئې اووينځل په دې كښې شك دې. (۳)

قوله:: ثم أفرغ بيمينه على شماله: دَ موسى بن اسماعيل رحمه الله په سابقه روايت كښې بيمينه الفاظ نشته دې.

قوله:: ثم دلك يده بالأرض: دَ موسى بن اسماعيل په روايت كښې دلك په ځائې باندې مسح ذكر دې.

قوله:: ثم مضمض واستنشق: په سابقه روايت كښې مضمض په ځائې باندې تمضمض راغلې دې خودَ ابوذر ابوالوقت اصيلى اوابن عساكر په روايت كښې دلته هم دَ تمضمض الفاظ نقل دى. (۴)

قوله:: ثم غسل وجهه ويديه وغسل رأسه ثلاثاً: دَ ماقبل په روايت كښې ثم په ځائې باندې واؤ دې اودَ ابوذر اصيلى ابوالوقت او ابن عساكر په روايت كښې دلته هم وغسل ذكر دې. (۵) او وغسل رأسه ثلاثاً په ځائې باندې ثم أفاض على جسده الفاظ دى.

په ثلاثاً كښې موجود احتمالات په ثلاثاً كښې دوه احتمالات دى. دَ ثلاثاً قيد چه دَ سابقه ټولو افعالو طرف ته راجع وې يعنى حضوراكرم ﷺ ټول اندامونه دَاودس درې درې ځل اووينځل هم دا شوافع اختيار كړې دى. (۶)

---

(۱) إرشادالسارى: ۵۰۲/۱ تحفة البارى: ۲۲۶/۱.
(۲) إرشادالسارى: ۵۰۲/۱.
(۳) إرشادالسارى: ۵۰۲/۱.
(۴) إرشادالسارى: ۵۰۲/۱ تحفة البارى: ۲۲۶/۱.
(۵) إرشادالسارى: ۱/۵۰۲.
(۶) إرشادالسارى: ۵۰۲/۱ شرح الكرمانى: ۱۲۶/۳ تحفة البارى: ۲۲۶/۱.

دويم احتمال دادې چه دثلاثاً قيد صرف د آخرى فعل غسل راس طرف ته راجع وى هم دغه د احنافو قول دې ځکه چه دا اصول اوقاعده ده «إن القيد المتعقب لجُمَل يعود على الأخيرة»[1] يعنى د څو جملونه پس راتلونکې قيد د آخرى طرف ته راګرځى.

قوله: ثم أفرغ على جسده: سابقه روايت کښې أفرغ په ځائى أفاض راغلې دې.

قوله: ثم تنحى من مقامه: د موسى بن اسماعيل رحمه الله په روايت کښې ثم تحول من مكانه الفاظ ذکر دى.

د لفظ مقام وضاحت: د لفظ مقام ميم فتح سره مكان القيام يعنى د اودريدو اوحصاريدو ځائى ته وائى. که چرې څوك دا اووائى چه دَدې نه خو دا مستفاد کيږى چه حضورپاك په ولاړه باندې غسل کړې وو.[2]

علامه کرمانى رحمه الله او شيخ الاسلام زکريا انصارى رحمه الله فرمائى چه د لفظ مقام اصلى او حقيقى معنى په اعتبار سره په ولاړه باندې غسل کول معلوميږى ليکن دَدې نه د حضورپاك په ولاړه باندې په غسل کولو باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه په عرف کښې ددې استعمال مطلق مکان (ځائى) دپاره مشهور دې که هغه د اودريدو ځائى وى اوکه د ناستې.[3]

دحديث ترجمة الباب سره مطابقت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د حديث ترجمة الباب سره مطابقت په ترجمه کښې موجود تفريق فى الغسل نه په داسې توګه دې چه په حديث کښې راغلى دى چه حضورپاك به په بدن مبارك باندې د اوبو بهيولونه پس د خپل ځائى نه اخوا شو (بيائى خپې مبارکې اووينځلې نو دَدې نه تفريق ثابت شو).[4]

د شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله هم دغه رائې هغه فرمائى: «ثم تنحى من مقامه فغسل قدميه» دا عدم موالات فى الغسل شو خپې بهرراووستې وينځلې نوموالات چرته باقى پاتې شو.[5]

حضرت ګنګوهى رحمه الله هم د حديث ترجمه سره مطابقت په سلسله کښې «ثم تنحى من مقامه» نه استدلال اوکړو او وئى فرمائيل چه د يوڅيز مطلق تخلل د وجوب موالات منافى دې. که چرې موالات واجب وې نوحضورپاك به د غسل د ځائى نه اخوا کيدلو نه وراندې خپې وينځلې بيابه ئې د خاورې وغيره لرې کولودپاره دوباره وينځلې يا به ئې په څه څيز باندې مږلې او صفاکولې به ئې.[6]

يواعتراض: علامه عينى رحمه الله وغيره فرمائى چه که چرې څوك دا اووائى چه حديث ميمونه رضي الله عنها کښې دخپل ځائى نه اخواکيدل په تفريق فى الغسل باندې دلالت کوى نو په تفريق فى الوضوء باندې کوم يوڅيز دلالت کوى؟

---

[1]) إرشادالسارى: ٥٠٢/١شرح الكرمانى: ١٢٦/٣.

[2]) شرح الكرمانى: ١٢٧/٣عمدة القارى:٣١٤/٣.

[3]) شرح الكرمانى: ١٢٧/٣تحفة البارى: ٢٢٦/١عمدة القارى: ٣١٤/٣.

[4]) عمدة القارى: ٣١٣/٣.

[5]) تقرير بخارى:٨٥-٢/٨٤.

[6]) لامع الدرارى: ٢٢٣/٢-٢٢٢الكنزالمتوارى مع اللامع: ٢٠٩/٣.

د اعتراض جواب: دَدې جواب دادې چه په حديث ميمونه رضي الله عنها کښې راغلى دى چه حضورپاک دَخپو نه علاوه دَ اودس نور اندامونه وراندې وينځلې وو دَ خپو وينځلونه اول دَغسل كافى وقفه پيښه شوه دَاودس اندامونه سره دَدې چه دَ غسل دَ وجې نه اوچ نه شو مګر تفريق ثابت شو او موالات باقى پاتې نه شو.پدې باندې په حديث کښې وارد لفظ ثم دلالت کوى په کوم سره چه مطلقاً تراخى معلوميږى. (١)

ايا حديث وضو او غسل په دواړو کښې په تفريق باندې دلالت كوى؟: بعض علماء وائى چه په ترجمه کښې خودَ اودس او غسل دواړو په مينځ کښې دَ فصل ذكر دې خوچه امام بخارى رحمه الله كوم حديث او اثر راوړلې دې په هغې سره خو صرف دومره ثابت دى چه په اودس کښې دَ موالات ضرورت نشته دې حالانكه دَامام بخارى رحمه الله مقصود په دواړو کښې عدم موالات ثابت كول دى. (٢)

دَحضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله اوفرمائيل چه كله دَ حديث باب سره تفريق فى الوضوء ثابت شو نوغسل به په اودس باندې قياس كولې شى ځكه چه په فى الجمله په دواړو کښې دَ اركان او آداب په اعتبار سره هيڅ فرق نشته دې. دغه شان دَ ائمه نه هيڅوك هم په دواړو کښې دَ فصل قائل نه دى يعنى څوك چه موالات واجب ګڼرى هغوى په اودس اوغسل دواړو کښې دَدې قائل دى اوڅوك چه دَ عدم وجوب قائل دى هغوى هم په دواړو کښې دَعدم وجوب قول كوى. هم دغه وجه ده چه امام بخارى رحمه الله په ترجمه کښې اودس اوغسل دواړه يوځائې بيان كړى دى. حالانكه دَحديث نه خو صرف هم تفريق فى الوضوء ثابتيږى نولكه چه امام بخارى رحمه الله غسل په اودس باندې قياس كړې دې.(٣)

دا استدلال مخدوش دې: ليكن دَحضرت شاه صاحب رحمه الله دا استدلال په دوو وجوهاتو سره مخدوش دې. يو خو په دې وجه چه دَدې استدلال بنياد په قياس باندې دې او امام بخارى رحمه الله دَ قياس قائل دې. داخبره په خپله قابل غور او محل نظر دې. دويم په دې وجه سره چه قائلين فصل موجود دى. امام احمد رحمه الله او امام نخعى رحمه الله وغيره په اودس اوغسل کښې فرق كوى لكه چه دَ مذاهب په بيان کښې تيرشوى دى لهذا په دې وجه هم دا استدلال مخدوش دې.

صحيح جواب: دَدې صحيح جواب دادې لكه چه څنګه علامه عينى رحمه الله لفظ ثم سره په تفريق فى الوضوء باندې استدلال كړې دې نولفظ ثم په حديث کښې اودس اوغسل دواړو کښې موجود دې. لهذا په دې سره به په دواړو کښې تفريق ثابت شى. دَدې خبرې طرف ته اشاره كولوسره مولانا محمدحسن مكى رحمه الله په خپل تقرير كښې فرمائيلى چه په حديث کښې مطلقاً ثم تنحى لفظ راغلى دې په دې کښې دا نه دى خودلې شوى چه حضورپاك خپې مباركې دَ جفاف نه وړاندې وينځلې دى كه روستو. لهذا دا ممكن دى چه دَ حضورپاك دا وينځل دَ جفاف نه پس وى په دې توګه چه حضورپاك دَخپو وينځل دَ غسل نه يوه يا دوه ګهنټې روسته كړې وى. غرض په دې تقريرسره ترجمه ثابتيږى.(٤)

دَحديث او اثر نه مستنبط شوې امور: ① په اودس کښې موالات واجب نه دى تفريق جائزدې. ② په غسل کښې موالات واجب نه دى تفريق جائزدې. ③روايت بالمعنى جائزدې.

---

(١) عمدة القارى: ٣١٣/٣فضل البارى: ٤٣٨/٢.

(٢) الكنزالمتوارى: ٣/٢٠٩-٢٠٨حاشية اللامع: ٢٢٢/٢فضل البارى: ٤٣٨/٢.

(٣) شرح تراجم الأبواب البخارى: ص:١٨الأبواب والتراجم ص: ٦١الكنزالمتوارى: ٢٠٩-٣/٢٠٨.

(٤) الكنزالمتوارى: ٢٠٩/٣حاشية اللامع: ٢٢٣/٢.

۱۱- باب: مَنْ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فِي الْغُسْلِ

په غسل کښې په ښي لاس سره په ګس باندې اوبه بهيول

ماقبل سره ربط اومناسبت: دَ وړاندې باب لاندې دا اخبره راغلې وه چه زير بحث باب په بعض نسخوکښې مقدم او بعض کښې مؤخردې. علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ ابن عساکر او اصيلي په روايت کښې دا باب دَ سابقه باب نه مقدم دې بهرحال په هرو دوو صورتونوکښې په دواړو کښې مناسبت ښکاره دې په دې توګه چه دَ دواړو تعلق اودس سره دې.[1]

دَترجمة الباب مقصد: علامه زکريا انصاري رحمه الله اوفرمائيل چه دَ دې باب مقصد دَ نبي کريم ﷺ په غسل کښې دَ اوبو بهيولو کيفيت بيانول دی.[2]

علامه ادريس کاندهلوی رحمه الله فرمائي چه دا باب دَهغه سړي په بيان کښې دې چه څوك دَ غسل په وخت کښې په ښي لاس په ګس لاس باندې اوبه واچوي چاچه داسې اوکړه هغه دَ سنت اتباع اوکړه.[3]

دَ حضرت ګنګوهي رحمه الله رائې: حضرت مولانا يحيی کاندهلوی رحمه الله دَحضرت ګنګوهي رحمه الله نه نقل کړې دی چه هغه فرمائي «ردبذلك ما اشتهر أن الإفراغ باليمين على الشمال من صنيع النساء».[4]

يعنی دَ امام بخاری رحمه الله په دې خبره سره رد کول دی په هغه خبره چه مشهوره شوې ده چه دَ ښي لاس په ګس باندې اوبه اچول دَښځو عادت دې.

دحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانا زکريا کاندهلوی رحمه الله فرمائي چه زما په نيز اوجه خبره داده چه امام بخاری رحمه الله ددې ترجمه په ذريعه په يوه دقيق نکته باندې متنبه کول غواړي اوهغه دا چه په غسل کښې دوه څيزونه وی يو اوبه اوچول او بل اندامونه مږل. بل داخبره هم معلومه ده چه افعال شريفه هم په ښي لاس سره پوره کولې شی نواوس امام بخاری رحمه الله فرمائي چه په دې کښې کوم افضل وی هغه به په ښي لاس سره کولې شی چونکه اوبه اچول دَ مږلو نه افضل دی په دې وجه دې په ښي لاس باندې اوبه واچولې شی او په ګس لاس دې اندامونه اومږلې شی.[5]

دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله دويمه توجيه: حضرت شيخ الحديث رحمه الله دويمه توجيه بيانولوسره فرمائي چه دا بعيد نه دی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره «ترجمه صب الماء باليمنى على اليسرى» باندې تنبيه کړې وی خکه بعض روايات په ابوداؤد وغيره کښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت کښې «يصب الإناء على يده اليمنى».[6]

او دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت کښې «فاكفأ الإناء على يده اليمنى»[7] يعنی لوښې په ښي لاس باندې راتيټول ذکرشوی دی

---

[1]) الأبواب والتراجم ص: ۲۶۳.

[2]) تحفة الباري: ۲۲۶/۱.

[3]) الأبواب والتراجم ص: ۲۶۳.

[4]) لامع الدراري: ۲۲۱/۲-۲۲۰الأبواب والتراجم لصحيح البخاري ص: ۶۱.

[5]) الأبواب والتراجم ص:۶۱الكنز المتواري: ۲۰۹/۳تعليقات اللامع: ۲۲۰/۲.

[6]) الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه، كتاب الطهارة باب مقدار الماء الذي يجزئ به الغسل رقم الحديث: ۲۴۲.

[7]) سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب مقدار الماء الذي يجزئ به الغسل رقم: ۲۵۴.

دعلامه عثمانی رحمه الله رائې: دَ ترجمة الباب دَ مقصد باره کښې علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائی چه په دې باب کښې دَ ښي لاس دَ شرافت رعايت خودلې شوې دې. اوبه اچول او نجاست ختمول دوه جدا جدا کارونه دی. دَ نجاست ختمول يو معمولي کار دې کوم چه ګس لاس سره متعلق دې او اوبه په ښي لاس باندې اچولې شی. په استنجاء وغيره کښې دَ ښي لاس استعمال دَدې دَ شرافت خلاف خبره ده.[1]

دَ بعض حضراتو رائې: بعض حضراتو ليکلی دی چه په دې موقع باندې دَ تيامن والا خبره مبنځ ته راوړل په ځائی اومحل نه دی اوکومو حضراتو چه دَ استنجاء او دَ ضرورت دَ صورت نه په اخوا دلته غلط او ګډوډ بحثونه کړی دی هغه ټول دَ بحث دَ موضوع نه لرې شوی دی. اصل خبره داده چه دَ تيامن والا خبره دَ ترجمة الباب يا حديث الباب سره هيڅ تعلق نه لرى او پخپله امام بخاری رحمه الله هم پخپله مستقل «باب التيمن فى الوضوء والغسل» راوړلې دې اودَدې نه وړاندې «باب النهى عن الاستنجاء باليمين» او «باب لا يمسك ذكره بيمينه إذا بال» هم قائم کړی دی. په کوم سره چه دَ استنجاء په وخت افراغ باليمين على الشمال والا خبره ضمناً متعين شوې وه. اوس چونکه احوال اوصفات دَ غسل نبوی لاندې هم ددې زياتی صراحت او وضاحت راځی نو دا مستقل باب قائم کولوسره ښائی او هميشه ګس لاس سره ښي لاس اول وينځلې شی اودغه شان دَ شرافت والا کارونه دَ ښي طرف نه شروع کول او هر خسيس کار دَ ګس طرف نه کول ټولې خبرې خو دَ اول نه فيصله شوی دی دَ کوم وجه چه داده شريعت يمين له په يسار يعنی ښي له په ګس باندې مطلقاً شرف او عزت ورکړې دې او هم په دې وجه نې ټول کارونه دَ خير اونيکئی مقدم کړل او په دنياوی اوخسيس امورو کښې يسار يعنی ګس مقدم ساتلې دې.[2] بهرحال دَ امام بخاری رحمه الله په تراجم کښې دَ دقيق رسی په وجه دَ شارحين بيان کړی توجيهات دَ امکان نه لرې نه دی البته دَحديثی ذوق په وجه يوه ترجيح اوجه ګرځولې کيدې شی لکه چه شيخ الحديث رحمه الله په والأوجه سره هم دا صنيع اختيار کړې دی.

الحديث الأول

۲٦٦- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الحَارِثِ، قَالَتْ: «وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُسْلًا وَسَتَرْتُهُ، فَصَبَّ عَلَى يَدِهِ، فَغَسَلَهَا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ» - قَالَ: سُلَيْمَانُ لاَ أَدْرِي، أَذَكَرَ الثَّالِثَةَ أَمْ لاَ؟ - ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالأَرْضِ أَوْ بِالحَائِطِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ، ثُمَّ صَبَّ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَاوَلْتُهُ خِرْقَةً، فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا، وَلَمْ يُرِدْهَا" احديث باب[3]

---

[1] فضل البارى: ۲/٤۳۹.

[2] أنوار البارى: ۹/۲۲۵.

[3] الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ۲٤۹ وفى باب الغسل مرة رقم الحديث: ۲۵۷ وفى باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ۲۵۳ وفى باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى

ترجمه: (ام المؤمنين) حضرت ميمونه بنت الحارث رضی الله عنها فرمانی چه ما دَ رسول الله ﷺ دَپاره دَغسل اوبه کيخودې او (په يوه کپړه سره) دَ حضورپاك دَپاره پرده اوکړه (يا دغه دَ اوبو لوښي نی پټ کړو) حضورپاك (اول) په خپل لاس باندې اوبه واچولې اوهغه نی يو يا دوه ځل اووينځلو. سليمان اعمش اووئيل چه زه نه پوهيږم (يعنی ماته ياد نه دی) چه سالم بن ابی الجعد دَ لاس دريم ځل وينځل بيان کړل که نه، بيا حضورپاك په خپل ښی لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اوبهيولې او خپل شرمګاه نی اووينځلو بيا خپل لاس مبارك په ديوال يا په زمکه باندې راښکلو بيائی خله کښې اوبه واچولې او په پوزه کښې اوبه واچولې اوبيائی خپل مخ او لاسونه اووينځل او خپل سر نی اووينځلو. بيائی په خپل (ټول) بدن باندې اوبه اوبهيولې، بيا يوطرف ته شو او خپلې دواړه خپې نی اووينځلې، نو ما حضورپاك ته دَ (اوچولو) دَپاره يوه کپړه ورکړه نو حضورپاك په لاس سره اشاره اوکړه (اخواکړه زه نه اخلم) او هغه نی وانخستله.

تراجم رجال

حدثنا موسی بن اسماعيل: دا ابوموسی بن اسماعيل تبوذکی بصری رحمه الله دې.[۱] دَدوی مختصر حالات بدء الوحی باب کيف کان بدء الوحی الی رسول الله صلی الله عليه وسلم دَ څلورم حديث لاندې [۲] او تفصيلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس دَ رومبی حديث لاندې تيرشوی دی.[۳]

قال: حدثنا أبوعوانة: دا وضاح بن عبدالله يشکری، واسطی رحمه الله دې ابوعوانه دَدوی کنيت دې (دَ نوم په نسبت په خپل کنيت باندې زيات مشهوردې).[۴]

رقم الحديث: ۲۶۰ وفی باب تفريق الوضوء والغسل بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۶۵ وفی باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخری رقم الحديث: ۲۷۴ وفی باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث: ۲۷۶ وفی باب التستر فی الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۸۱ وأخرجه مسلم فی صحيحه فی کتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ۷۲۲ وأبوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم الحديث: ۲۴۵ والترمذی فی سننه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً وقال هذا حديث حسن صحيح رقم الحديث: ۱۰۳ والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة باب غسل الرجلين فی غير المکان الذی يغتسل فيه رقم الحديث:۲۵۲وأيضاً فی کتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذیٰ عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۴۱۸وأيضاً فی باب مسح اليد الأرض بعد غسل الفرج رقم الحديث: ۴۱۹ وأيضاً فی باب الاستتار عندالغسل رقم الحديث: ۴۰۸وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة باب المنديل بعدالوضوء رقم الحديث ۴۶۷راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم: ۱۸۰۶۴.

[۱] تهذيب الکمال: ۲۹/۲۶-۲۱ تقريب التهذيب:۲/۲۸۳.

[۲] کشف الباری: ۱/۴۳۴-۴۳۳.

[۳] کشف الباری:۳/۴۷۹-۴۷۷.

[۴] دَتفصيل دَپاره اوګورئ :تهذيب الکمال: ۳۰/۴۴۱رقم الترجمة: ۶۶۸۸طبقات ابن سعد: ۷/۲۸۷الجرح والتعديل: ۹/۵۱رقم الترجمة: ۱۷۳کتاب الثقات: ۷/۵۶۲سيرأعلام النبلاء: ۸/۲۱۷رقم الترجمة: ۳۹تذکرة الحفاظ: ۱/۲۳۶رقم الترجمة: ۲۲۳ميزان الاعتدال: ۴/۳۳۴رقم الترجمة: ۹۳۵۰المغنی فی الضعفاء: ۲/۴۹۳رقم الترجمة:

دَ دوی مختصر حالاتَ باب کیف کان بدء الوحی الی رسول الله صلی الله علیه وسلم په ذیل کښې تیرشوی دی. [1] دلته دَهغوی مفصل تذکره وړاندې کیږی.

پیدائش: دَهغوی پیدائش لس کم سل یا سلمه هجری په مینځ کښې خودلې شوې دې. [2] ابن حبان رحمه الله ۱۲۲هجری دَ پیدائش کال خودلې دې. [3] په ظاهره دا قول صحیح نه دې ځکه چه دَ صحیح روایاتو نه ثابته ده چه ابوعوانه ابن سیرین رحمه الله لیدلې دې خودَ ابن سیرین رحمه الله دَ ۱۲۲هجری نه کافی موده وړاندې انتقال شوې وو. [4] بعض حضراتو ونیلی دی چه هغوی دَ جرجان نه قیدی جوړکړې شوې راوستلې شوې وو. [5] هغوی دَ یزید بن عطاء بن یزید دَ موالی نه وو. [6] بعض حضرات وائی چه دَ یزید دَ پلار عطاء بن یزید غلام وو. [7] په دواړو اقوالوکښې تطبیق داسې دې چه عطاء بن یزید دَ خپل ځوئی یزید دَپاره هغه اخستې وو. [8] ابوعوانه رحمه الله دَحسن بصری رحمه الله او محمد بن سیرین رحمه الله زیارت کړې اوهغوی لیدلې وو. [9]

شیوخ حدیث: دَهغوی رحمه الله په شیوخ حدیث کښې ابراهیم بن محمدبن منتشر، ابراهیم ابن مهاجر بَجلی، ابراهیم بن میسره طائفی، اسماعیل بن عبدالرحمن سدی، اسود بن قیس، اشعث بن ابی الشعثاء، ایوب سختیانی، بکیر بن اخنس، جابر بن یزید جعفی، ابوعثمان بصری، ابوبشر جعفر بن ابی وحشیه، حر بن مسکین، حصین بن عبدالرحمن، حکم بن عتیبه، خالد بن علقمه، داؤد بن عبدالله اودی، زیاد بن علاقه، زید بن جبیر، سعید بن مسروق ثوری، سلیمان اعمش، سماك بن حرب، سهیل بن ابی صالح، عاصم بن سلیمان الاحول، عاصم بن کلیب، عبدالرحمن ابن الاصبهانی، عبدالعزیز بن صهیب، عبدالملك بن عمیر، عثمان بن عبدالله بن موهب، عثمان بن مغیره ثقفی، عمر بن سلمه بن عبدالرحمن بن عوف، عمرو بن دینار، فراس بن یحیی همدانی، قتاده بن دعامه، محمدبن منکدر، مخول بن راشد، معاویه بن قره مزنی، مغیره بن مقسم ضَبی، منصور ابن زاذان، منصور بن معمر، موسی بن ابی عائشه، هلال الوزّان، یزید بن ابی زیاد، یعلی بن عطاء عامری، ابواسحاق شیبانی، ابوجعفر رازی، ابوحصین اسدی، ابو حمزه القصاب، ابوزبیرمکی، ابومالك اشجعی او ابویعفور عبدی رحمهم الله شامل دی. [10]

۶۸۳۹التاریخ الکبیر: ۱۸۱/۸رقم الترجمة: ۲۶۲۸تاریخ بغداد: ۴۶۴/۱۳رقم الترجمة: ۷۳۳۰تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴رقم الترجمة: ۴۴۰۲الکاشف: ۲۲۴/۳رقم الترجمة: ۶۱۳۰تقریب التهذیب: ۲۸۲/۲رقم الحدیث: ۷۴۳۴.

[1] کشف الباری: ۴۳۴/۱.

[2] تهذیب التهذیب: ۱۱۸/۱۱.

[3] الثقات: ۵۶۲/۷.

[4] سیرأعلام النبلاء: ۲۱۷/۸.

[5] تاریخ بغداد: ۴۶۴/۱۳تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴تهذیب الکمال: ۴۴۲/۳۰.

[6] التاریخ الکبیر: ۱۸۱/۸طبقات ابن سعد: ۲۸۷/۷ الجرح والتعدیل: ۵۱/۹.

[7] تهذیب الکمال: ۴۴۲/۳۰.

[8] تاریخ بغداد: ۴۶۵/۳.

[9] التاریخ الکبیر: ۱۸۱/۸تاریخ بغداد: ۴۶۴/۱۳تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴.

[10] تهذیب الکمال: ۳۰/۴۴۲-۴۴۴تهذیب التهذیب: ۱۱/۱۱۶-۱۱۷تاریخ بغداد: ۴۶۵/۱۳.

تلامذه: دهغوى رحمه الله نه دَ حديث مبارك روايت كونكوكښې ابراهيم بن حجاج نيلي، احمد بن اسحاق حضرمي، اسماعيل بن عُليه، بشر بن معاذ عقدى، حامد بن عمر بكراوى، حبان بن هلال، حجاج ابن منهال، سعيد بن منصور، سهيل بن بكار، شعبه بن حجاج (ومات قبله) شيبان بن فروخ، صالح بن عبدالله ترمذى، ابوهمام صلت بن محمد خاركى، عبدالرحمن بن عمرو بجلى، عبدالرحن بن مبارك عيشى، عبدالرحمن بن مهدى، عبيدالله بن عمر قواريرى، عفان بن مسلم، على بن حكم مروزى، عمرو بن عون واسطى، ابو نعيم فضل بن دكين، فضل بن مساور، قتيبه بن سعيد بلخى، محمدبن ابى بكر مقدمى، محمد بن عبدالمطلب بن ابى الشوارب، محمدبن فضل بن عارم، محمد بن محبوب بُنانى، مسدد بن مسرهد، معقل بن مالك باهلى، ابوسلمه موسى بن اسماعيل، هيثم بن سهل تسرى (وهو آخر من روى عنه) وكيع بن جراح، يحيى بن حماد شيبانى، ابوداؤد طيالسى، ابوربيع زهرانى، ابوكامل جحدرى، ابوهشام مخزومى او ابوالوليد طيالسى رحمهم الله وغيره شامل دى.[1]

دَ ائمه جرح والتعديل اقوال: هشام بن عبيدالله دَ عبدالله بن مبارك نه تپوس اوكړو «**من أروي الناس وأحسن الناس رواية عن المغيرة، أجرير؟**» يعنى آيا جرير دَمغيره نه زيات او احسن روايت كونكونه دې؟ نوهغوى اوفرمائيل چه ابوعوانه.[2]

احمدبن سنان وائى چه ما عبدالرحمن بن مهدى داسې فرمائيلوسره اوريدلې دې. «**كتاب أبي عوانة أثبت من حفظ هشيم**»[3]

دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله نه تپوس اوكړې شو چه ابوعوانه أثبت دې كه شريك؟ نوهغه اوفرمائيل چه كه ابوعوانه رحمه الله دَخپل كتاب نه حديث بيان كړى نوهغه أثبت دې البته كه هغه دَ كتاب نه علاوه څه حديث بيان كړى نوبعض وخت هغه ته وهم كيږى.[4] مسدد وائى چه ما دَ يحيى بن سعيدالقطان نه دافرمائيلو سره اوريدلى دى چه دَ ابوعوانه حديث دَ سفيان او شعبه دَ روايت سره ډير زيات مشابه دې.[5] عفان فرمائى چه دَ ابوعوانه رحمه الله دَ كتاب والاروايت صحيح دې. (په هغه باندې عجميت غالب وو) هغه به دَ اعراب او نقطو په كثرت سره اهتمام كولو. نور فرمائى. «**كان ثبت وأبوعوانة أصح حديثاً عندنا من هشيم**»[6] يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «**حديث أبي عوانة جائز،...... ثبت أبوعوانة**»[7] يحيى بن معين رحمه الله نور فرمائى: «**أبوعوانة قريب من حماد..... كتبه صحيحة.......وهو صدوق، ثقة، وهوأحب إلى من أبي الأحوص ومن جرير بن عبد الحميد، وهو(أي أبوعوانة) أحفظ من حماد**»[8]

---

[1] تهذيب الكمال: ۴۴۴/۳۰ تهذيب ا لتهذيب: ۱۱۷/۱۱تاريخ بغداد: ۴۶۵/۱۳.

[2] الجرح والتعديل: ۵۲/۹تاريخ بغداد:۴۶۸/۱۳تهذيب الكمال: ۴۴۵/۳۰.

[3] تهذيب الكمال: ۴۴۶/۳۰جرح والتعديل: ۵۲/۹تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴.

[4] تهذيب الكمال: ۴۴۶/۳۰تاريخ بغداد: ۴۶۸/۱۳تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴الجرح والتعديل: ۵۲/۹.

[5] الجرح والتعديل: ۵۲/۹تاريخ بغداد: ۴۶۶/۱۳تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴تهذيب الكمال: ۴۴۶/۳۰.

[6] الجرح والتعديل: ۵۲/۹تاريخ بغداد: ۴۶۸/۱۳تاريخ الإسلام: ۴/۶۵۱ بعض حضراتوة هشيم په ځائې شعبه نقل كړې دې هم هشيم صحيح دې. تهذيب الكمال وحاشية: ۴۴۶/۳حاشيته تهذيب ا لتهذيب: ۱۱۷/۱۱.

[7] تهذيب الكمال: ۴۴۷/۳۰الجرح والتعديل: ۵۳/۹-۵۲تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳.

[8] الجرح والتعديل: ۵۳/۹ تهذيب الكمال: ۴۴۷/۳۰تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

ابوزرعه رحمه الله فرمائى «بصري ثقة إذا حدث من كتابه»[1] امام احمد رحمه الله او يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «كان أميناً ثقة»[2] عباس بن محمد دورى وائى چه يحيى بن معين رحمه الله اوفرمائيل چه ابوعوانه امى وو «ليكلي نه پيژندل» په بل چا باندې به ئى ليكل كول او «دَهغه ليكلى شوى» كتاب نه به ئى لوستل كول.[3]

احمدبن بشر بن ايوب طيالسى وائى چه چاڈ يحيى بن معين رحمه الله نه دَ زانده او ابوعوانه باره كښې پوښتنه اوكړه چه په دوى كښې كوم يو أثبت دې؟ نوهغوى اوفرمائيل: «كلاهما ثبت، صدوقين» سائل دوباره سوال اوكړو نوهغوى هم هغه جواب وركړو. راوى وائى چه بيا ما اوكتل چه لكه يحيى بن معين رحمه الله دَ ابوعوانه طرف ته مائل شوې وو.[4] يحيى بن معين رحمه الله اوفرمائيل چه كله په ابوعوانه اوشريك كښې اختلاف پيداشى نودَ ابوعوانه قول معتبردې.[5]

حجاج بن محمد رحمه الله وائى چه امام شعبه رحمه الله ماته اوفرمائيل «الزم أبا عوانة»[6] يعنى ته ابوعوانه لازم اونيسه. ابوسهل رحمه الله وائى چه ما امام شعبه رحمه الله داسې فرمائيلو سره واؤريده چه كله ابوعوانه تاسو ته دَ ابوهريره رضي الله عنه روايت بيان كړى نودَهغې تصديق كونى.[7] احمدبن زهير رحمه الله وائى چه ما يحيى بن معين رحمه الله فرمائيلو سره واؤريدو «أبوعوانة الوضاح ثقة»[8] جعفر ابن ابى عثمان رحمه الله وائى ما دَ يحيى بن معين رحمه الله نه داسې واؤريده چه فرمائيلې «كان أبوعوانة ثقة»[9]

محمدبن احمدبن يعقوب بن شيبه رحمه الله وائى چه زما نيكه (يعقوب بن شيبه) فرمائى: «أبوعوانة ثبت، صحيح الكتاب وحفظه صالح»[10] عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى: «أبوعوانة صدوق فى الحديث»[11] ابوحاتم رحمه الله فرمائى «ثقة وكتبه صحيحة» البته كه دَخپل حفظ په بنياد باندې روايت بيان كړى نوغلطى كوى او ابوعوانه دَ حماد بن سلمه نه احفظ دې.[12] امام عجلى رحمه الله فرمائى «أبوعوانة بصري، ثقة»[13]

---

[1]) تهذيب الكمال: ۴۴۷/۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱ الجرح والتعديل: ۵۳/۹.

[2]) تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

[3]) الجرح والتعديل: ۵۳/۹ تاريخ بغداد: ۴۶۶/۱۳ سير أعلام النبلاء: ۲۲۰/۸ تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.

[4]) تاريخ بغداد: ۴۶۷/۱۳.

[5]) تاريخ بغداد: ۴۶۷/۱۳.

[6]) تاريخ بغداد: ۴۸/۱۳ سير أعلام النبلاء: ۲۲۰/۸ تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.

[7]) تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴ تاريخ بغداد: ۴۶۶/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

[8]) تاريخ بغداد: ۴۶۸/۱۳.

[9]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳.

[10]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

[11]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۲۰-۱۱۹/۱۱.

[12]) تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

[13]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی: «أجمعوا على أنه ثقة حجة لما حدث من كتابه، وقال إذا حدث من حفظه ربما غلط»[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ثقة ثبت.[2] علامه ذهبی رحمه الله میزان الاعتدال کښې فرمائی: «مجمع على ثقته وكتابه متقن بالمرة»[3] علامه ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې فرمائی «ثقة متقن لكتابه»[4]
علامه ذهبی رحمه الله المغني في الضعفاء کښې فرمائیلی دی: «ثقة حجة ولا سيما إذا حدث من كتابه»[5] علامه ذهبی رحمه الله سیر أعلام النبلاء کښې فرمائی: «هو الإمام الحافظ الثبت محدث البصرة» [6] ابن سعد رحمه الله فرمائی «كان ثقة صدوقا»[7] ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دهغوی تذکره کړې ده.[8]
علامه ذهبی رحمه الله تذکرة الحفاظ کښې فرمائی «الحافظ أحد الثقات»[9]
علامه ذهبی رحمه الله دَ ډیرو ائمه جرح والتعدیل اقوال نقل کولونه پس دَ ابوعوانه رحمه الله باره کښې دا فیصله کړې ده چه: «استقر الحال على أن أبا عوانة ثقة» نورئی اوفرمائیل چه ابوعوانه دَحماد بن زید په شان متقن دې. بلکه دَ محدثینو په نیز ابوعوانه دَ اسرائیل او حماد بن سلمه نه زیات خوښ کړې شوې دې اودَ فلیح ابن سلیمان نه اوثق دې. اودَ ابوعوانه رحمه الله بعض وهمونه هم دی دَ کوم دَ تخریج نه چه شیخین (امام بخاری رحمه الله او امام مسلم رحمه الله) ډډه کړې ده. [10]
تنبیه: ابن عدی رحمه الله الکامل في الضعفاء کښې دَ سلام بن ابی مطیع رحمه الله په حالاتوکښې لیکلی دی چه دَ سفیان ثوری رحمه الله په مجلس کښې دَ ابوعوانه رحمه الله تذکره اوشوه نوهغوی دَ ابوعوانه رحمه الله باره کښې دَ ذاك العبد الفاظ اووئیل.[11]
عبدالله بن احمد دَخپل پلار امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی اوفرمائیل ابوعوانه رحمه الله یو کتاب جوړ کړې وو په کوم کښې چه دَ رسول الله ﷺ دَ صحابه کرامو (مزعومه) عیبونه درج کړې وو. سلام بن ابی مطیع دَهغه نه دغه کتاب اخستلو سره سوزولې وو.[12]
بعض حضراتو دَ سفیان ثوری رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله اقوال نقل کولونه پس لیکلی دی چه کیدې شی هم په دې وجه سفیان ثوری رحمه الله ابوعوانه نه خوښولو. او حیرانتیا په دې خبره باندې ده چه

---

[1]) تهذیب التهذیب: ۱۲۰/۱۱.
[2]) تقریب التهذیب: ۲۸۳/۲.
[3]) ۳۳٤/٤.
[4]) ۲۲٤/۳ رقم الترجمة: ۶۱۳۰.
[5]) ٤۹۳/۲.
[6]) ۲۱۷/۸.
[7]) الطبقات الکبری: ۲۸۷/۷.
[8]) ۵۶۲/۷.
[9]) ۲۳۶/۱.
[10]) سیر أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸.
[11]) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۳۰۶/۳.
[12]) کتاب العلل ومعرفة الرجال: ۳۵٤/۱.

علامه مزي رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَهغه دَ عقيدې متعلق هيڅ بحث نه دې کړې. (۱)

دَ سفيان ثوري رحمه الله او امام احمد رحمه الله وغيره دَ كلام حقيقت: دلته داخبره ياد ساتئى چه دَ سفيان ثوري رحمه الله ابوعوانه رحمه الله ته ذاك العبد وئيل دَ كلمات جرح نه نه دى اوكه چرې دا دَ جرح كلمه اومنلې هم شى نودا جرح مبهم ده. دَ كبار ائمه دَ توثيق په مقابله كښې دَدې هيڅ حيثيت نشته دې. باقى پاتې شوه خبره دَ امام احمد رحمه الله دا وينا وضع كتابا يعنى ابوعوانه رحمه الله يوكتاب وضع كړې وو. په دې باره كښې رومبې خبره داده چه كه چرې وضع نه مراد پخپله ليكل وى نودا دَحقيقت خلاف خبره ده ځكه چه ابوعوانه رحمه الله امي وو ليكلى ئې نه شو كولې. (كمامر) اوكه دَدې نه مراد دَ بل چا ليكلې شوې كتاب وى نوصرف ددې نوعيت دَ كتاب چا سره كيدل دَهغه عقيدې پورې مستلزم نه دې. بعض حضراتو وئيلى (كه چرې دَ دغه كتاب نسبت ابوعوانه رحمه الله طرف صحيح هم اومنلې شى نوبياهم) دَدې نه مراد مشاجرات صحابه دى (نه چه مطلقاً عيوب). (۲)

بهرحال امام ابوعوانه رحمه الله ثقه راوى دې دَهغوى په ثقاهت باندې كبار ائمه جرح وتعديل اتفاق دې. پخپله هم دَ امام احمد رحمه الله نه دَ هغوى توثيق نقل دې. دَ دوى باره كښې هم هغه خبره فيصله كونكې ده كومه چه په تيرو كرښو كښې دَ علامه ذهبي رحمه الله نه نقل ده. والله اعلم بالصواب.

وفات: دَ ابوعوانه رحمه الله دَ وفات دَ كال باره كښې ائمه جرح وتعديل اومؤرخينونه دوه اقوال نقل دى:

① محمدبن عيسى، يعقوب بن سفيان، محمدبن محبوب، يحيى بن حماد، احمدبن حنبل، عبدالله بن ابوالاسود او علامه ذهبي رحمهم الله فرمائى چه دَ ابوعوانه رحمه الله په كال ۱۷۶هجرى كښې انتقال شوې. (۳)امام بخارى رحمه الله دَ محمد بن محبوب نه دَ وفات ورځ اتوار مياشت ربيع الآخر نقل كړې دې. (۴) خو علامه مزي رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله، محمدبن محبوب رحمه الله نه ربيع الاول مياشت نقل كړې ده. (۵) ابن حبان رحمه الله هم دَ اتوار ورځ او ربيع الاول مياشت ذكر كړې ده. (۶) هم دغه دَعلامه ذهبي رحمه الله هم قول دې. (۷)

ابن حبان رحمه الله، محمد بن محبوب رحمه الله، يحيى بن حماد رحمه الله او علامه ذهبي رحمه الله فرمائى ابوعوانه په بصره كښې وفات شوې. (۸)خو ابن سعد رحمه الله دَ يحيى بن حماد نه نه نقل كړې دى ابوعوانه دَ هارون الرشيد په زمانه كښې چه كوم وخت دَ بصره ګورنر جعفر بن سليمان وو نو ۱۷۶هجرى كښې وفات شوې. (۹)

---

(۱) الكاشف مع تعليقات الشيخ محمد عوامه: ۳۴۹/۲رقم: ۶۰۴۹.
(۲) تعليقات كتاب العلل ومعرفة الرجال: ۳۵۴/۱.
(۳) تاريخ بغداد: ۴۶۹-۴۷۰/۱۳التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸طبقات ابن سعد: ۲۸۸/۷تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴الكاشف: ۲۲۴/۳سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
(۴) التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸.
(۵) تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.
(۶) كتاب الثقات: ۵۶۳/۷.
(۷) تاريخ الأسلام: ۶۵۱/۴سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
(۸) كتاب الثقات: ۵۶۳/۷التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
(۹) الطبقات الكبرى: ۲۸۸/۷.

④ احمدبن اسحاق بندار، ابوغالب علی بن محمد اوعلی بن مدینی رحمهم الله وغیره فرمائی چه ابوعوانه رحمه الله ١٧٥هجری کښې وفات شوې دې. [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې لفظ "أو" سره ١٧٥هجری ١٧٦هجری دواړه نقل کړې دی. [2] چونکه اکثر ائمه جرح وتعدیل او مؤرخینو ١٧٦هجری نقل کړې دې په دې وجه هم دغه راجح معلومیږی. والله اعلم بالصواب.

قوله:: حدثنا الأعمش: داد امام اعمش په لقب سره مشهور ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. [3] دَدوی احوال کتاب العلم باب ظلم دون ظلم په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. [4]

قوله:: عن سالم بن أبي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع اشجعی کوفی رحمه الله دې. [5] دَ دوی حالات صحیح البخاري کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئی.

قوله:: عن کریب مولی ابن عباس: داد حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غلام ابو رشد ین کریب بن ابی مسلم قرشی هاشمی حجازی رحمه الله دې. [6] دَ دوی دَ ژوند حالات صحیح البخاري کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء کښې اوګورئی.

قوله:: عن ابن عباس رضي الله عنهما: دا دَ حضورپاک دَ تره خوئی عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف رضی الله عنهما دې. [7] دَدوی حالات «کتاب بدء الوحی، باب کیف کان بدء الوحی إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم» په څلورم حدیث کښې [8] او «کتاب الإیمان باب کفران العشیر، وکفر بعدکفر» دَ رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. [9]

قوله:: عن میمونة بنت الحارث رضي الله عنها: دَ دوی رضی الله عنها احوال کتاب العلم باب السمر في العلم لاندې تیرشوی دی. [10]

شرح حدیث:

قوله:: وضعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم غسلاً: حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائی چه ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَپاره دَ غسل اوبه کیخودې.

---

[1] تاریخ بغداد: ٤٧٠/١٣ تهذیب التهذیب: ١١٨/١١.
[2] ٢٨٣/٢.
[3] تهذیب الکمال: ١٢/٩٢-٧٦.
[4] کشف الباری: ٢/٢٥٣-٢٥١.
[5] تهذیب الکمال: ١٠/١٣٣-١٣٠.
[6] تهذیب الکمال: ٢٤/١٧٤-١٧٢.
[7] سیرأعلام النبلاء: ٣/٣٥٩-٣٣١.
[8] کشف الباری: ١/٤٣٧-٤٣٥.
[9] کشف الباری: ٢/٢٠٦-٢٠٥.
[10] کشف الباری: ٤/٤٢٢-٤٢٠.

دَلفظ غسلاً وضاحت: که لفظ غسل چرته دَغین په ضمه سره وی نودَ غسل اوبوته وئیلی شی اوکه چرې دَ غین فتحه سره وی نومصدر به وی غسل کولوته وائی. اوکه چرې دَغین کسره سره وی نومراد هغه جرړې بوټی (صابون اشنان او بیره وغیره) دی کوم چه په اوبوکښې واچولې شی یا په بدن باندې اومږلې شی غسل اوکړی.[1]

سترته: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ "وسترته" واؤ حالیه ګرځولې دې.[2] علامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې رد کولوسره لیکی چه واؤ حالیه ګرځول صحیح نه دی دلته واؤ حالیه نه دې بلکه عاطفه دې اودَدې عطف په وضعت باندې دې.[3]

دَ بثوب اضافه: ابن فضیل دَاعمش نه دَ بثوب زیاتوالې او اضافه نقل کړې ده یعنی **سترته بثوب**.[4] پخپله امام بخاری رحمه الله ((**باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة**)) کښې عبدان نه په واسطه دَ ابوحمزه عن الاعمش حضرت میمونه رضی الله عنها نه ((**سترته بثوب**)) صراحت نقل کړې دې.[5]

دَ سترته ضمیر مرجع: دَ **سترته** ضمیر مفعول کښې دوه احتماله دی:

ومبې احتمال: یودا چه ضمیر مفعول غسلاً طرف ته راجع وی لکه چه ظاهر دی اوشراح حدیث هم دا احتمال اخستوسره دَ حدیث شرح کړې ده. یعنی حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائي چه ما دَ نبی کریم ﷺ دَپاره دَ غسل اوبه کیخودې او دَ دغه اوبو (لوښی) په یوه کپړه پټ کړو (دې دَپاره چه دَ دوړو اوخاورې وغیره نه محفوظ پاتې شی) بیا چه کله حضورپاک دَغسل اراده اوکړه نودَ دغه اوبودَ لوښی نه ئې کپړه اخواکړه اوبه ئې ترې واخستې.[6]

دویم احتمال: دویم احتمال دادې چه سترته ضمیر مفعول رسول الله ﷺ ته راجع وی یعنی ما په رسول الله ﷺ باندې په یوه کپړه سره پرده اوکړه. دَدې تائید دَ امام بخاری رحمه الله ((**باب التستر فی الغسل عند الناس**)) کښې سفیان عن الاعمش په طریق سره دَحضرت میمونه رضی الله عنها دَ روایت نه کیږی په کوم کښې چه حضرت میمونه رضی الله عنها په صراحت سره فرمائیلی دی: ((**سترت النبی صلی الله علیه وسلم وهو یغتسل من الجنابة**))

قوله:: فصب علی یده: علامه کرمانی رحمه الله علامه زکریاانصاری رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله وغیره فرمائی چه دَ فصب عطف ((**فأراد رسول الله صلی الله علیه وسلم الغسل فکشف رأسه فأخذه**)) محذوف باندې دې یعنی حضرت میمونه رضی الله عنها فرمائی چه ما دَ رسول الله ﷺ دَپاره دَ غسل اوبه کیخودې اوهغه مې په یوه کپړه باندې پټې کړې نو حضورپاک دَ غسل په اراده سره تشریف راوړواودَ لوښی نه ئې کپړه اوچته کړه او اوبه ئې واخستې په خپل لاس باندې واچولې.[7]

---

[1] شرح ا لکرمانی: ۱۲۸/۳عمدة القاری: ۳۱۵/۳ارشاد الساری: ۵۰۳/۱.
[2] فتح الباری: ۴۵۹/۲.
[3] عمدة القاری:۳۱۵/۳.
[4] فتح الباری: ۴۵۹/۲ عمدة القاری: ۳۱۵/۳.
[5] ارشادالساری: ۵۰۳/۱.
[6] شرح الکرمانی:۱۲۸/۳عمدة القاری: ۳۱۵/۳ارشاد الساری: ۵۰۳/۱تحفة ا لباری: ۲۲۶/۱.
[7] شرح الکرمانی: ۱۲۸/۳ تحفة الباری: ۲۲۶/۱ارشاد الساری: ۵۰۳/۱.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه کرمانی رحمه الله وغیره دا رائې په قیل سره ذکرکولونه پس لیکی چه محذوف باندې هم عطف والا احتمال متعین نه دې بلکه په دې کښې دا احتمال هم دې چه فصب عطف وضعت باندې وی لکه څنګه چه دَ حدیث دَ الفاظو نه هم ښکاره ده. یعنی ما دَ حضورپاک دَ پاره دَ غسل اوبه کیخودې نو حضورپاک غسل شروع کړو اودا ممکن دې چه کیږې هم اول لرې کړې وی. دَحضرت میمونه رضی الله عنها اوبه کیخودو سره نی غسل شروع کړې وی او داوبو اخستلو معنی فصب کښې بعینه موجود ده. «ښکاره خبره ده چه اوبه اخستو سره هغه په لاسونو باندې وربهیول ممکن دی».([1])

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې رد: علامه عینی رحمه الله دَ علامه کرمانی رحمه الله توجیه اختیارولونه پس په حافظ صاحب باندې رد کولوسره لیکی چه دَبعض خلقو دَ فصب عطف په وضعت باندې ګرځول لکه چه دَ دغه خلقو دَ تصرف په شان دی چه دَ معنی تراکیب هیڅ ذوق صحیح نه لری. او صب ماء په وضع ماء باندې څنګه مرتب کولې شی کله چه په دې دواړو کښې نور افعال هم دی. بیا دَ صب تفسیر شرع سره کول هم صحیح نه دی. ([2]) «ښکاره خبره ده چه دغسل شروع په لاسونو باندې اوبه بهیولوسره نه کیږی بلکه ددې نه وړاندې هم ډیر مراحل دی لکه چه علامه عینی رحمه الله ددې طرف ته اشاره کړې ده».([3])

قوله:: یده: شراح حدیث لیکلی دی چه په حدیث کښې لفظ ید سره دَدې چه مفرد دې مګر دې نه دواړه لاسونه مراد دی ځکه چه په لفظ ید سره اسم جنس مراد دې لهذا دَدواړو لاسونو مراد اخستل صحیح دی. ([4])

قوله:: قال سلیمان: دا دَ ابوعوانه رحمه الله وینا ده اودَ سلیمان نه مراد په سند کښې ذکر دَ ابوعوانه شیخ سلیمان بن مهران دې کوم چه دَ اعمش په لقب سره معروف دې.([5])

قوله:: لاأدري أذكر الثالثة أم لا: دَ أذکر فاعل سالم بن ابی الجعد دې. دَدې قول مطلب دادې چه ابوعوانه اووئیل چه سلیمان اعمش وائی چه ماته یاد نه دی چه زما شیخ سالم بن ابی الجعد «فغسلها مرة أو مرتين» نه پس ثلاثاً لفظ ذکر کړو که نه؟([6])

دَ امام اعمش په روایاتوکښې تعارض: دلته دَابوعوانه په روایت کښې امام اعمش «لا أدري أذكر الثالثة أم لا؟» وائی او باب الغسل مرة واحدة کښې دَعبدالواحد په روایت کښې هغه دَخپل استاذ نه مرتین أوثلاثا شك سره نقل کړې دې. خو ابوعوانه اسفرائنی په خپل مستخرج کښې محمدبن فضیل عن الاعمش عن سالم بن ابی الجعد دا روایت نقل کړې دې. په دې کښې امام اعمش رحمه الله دَخپل استاذ شیخ سالم بن ابی الجعدنه بغیر دَ څه شك جزم سره «فصب علی یدیه ثلاثاً» الفاظ نقل کړی دی

---

[1]) فتح الباری: ۴۵۹/۲.
[2]) عمدة القاری:۳۱۵/۳.
[3]) عمدة القاری: ۳۱۵/۳.
[4]) شرح الکرمانی: ۱۲۸/۳ عمدة القاری: ۵۱۳/۳إرشادالساری: ۵۰۳/۱تحفة الباری:۲۲۶/۱.
[5]) شرح الکرمانی: ۱۲۸/۳فتح الباری: ۴۵۹/۲عمدة القاری: ۵۱۳/۳إرشادالساری: ۵۰۳/۱تحفة الباری: ۲۲۶/۱.
[6]) شرح الکرمانی: ۱۲۸/۳فتح الباری: ۴۵۹/۲عمدة القاری: ۵۱۳/۳.

نولکه دَامام اعمش رحمه الله دا دواړه روايتونه خپل مينځ کښې متعارض دی په يوکښې ئی شك او بل کښې جزم فرمائيلې دې. (1)

دَاعمش په رواياتوکښې تطبيق: دَامام اعمش رحمه الله په دې دواړو روايتونوکښې جمع او تطبيق صورت دادې چه دَ امام اعمش رحمه الله اول په دې خبره کښې شك وو چه دَهغه شيخ ثلاثاً فرمائيلی دی که نه. چنانچه هغوی شك سره روايت بيان کړو. عبدالواحد او ابوعوانه دَخپل شيخ امام اعمش نه دا روايت په شك سره نقل کړو روستو امام اعمش ته ياد شو چه دَهغه شيخ سالم بن ابی الجعد رحمه الله دَ ثلاثاً الفاظ ذکر کړی وو نودَهغه شك لرې شو اوهغوی دَدې جزم اوفرمائيلو. چونکه دَ ابن فضيل دَ امام اعمش نه سماع دَ عبدالواحد او ابوعوانه نه متاخر ده په دې وجه محمدبن فضيل دَامام اعمش نه جزم سره ((فصب على يديه ثلاثاً)) الفاظ نقل کړی دی. (2)

قوله: ثم أفرغ بيمينه على شماله: بيا حضورپاك خپل ښی لاس سره په گس لاس باندې اوبه اوبهيولې (واچولې).

امام بخاری رحمه الله هم دغه روايت ((باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة)) کښې دَ ابوحمزه عن الاعمش په طريق سره نقل کړې دې. دَهغې الفاظ دادی: ((وصب على يديه فغسلهما، ثم صب بيمينه على شماله)) يعنی حضورپاك په دواړو لاسونو باندې اوبه واچولې اوهغه ئی اووينځل، بيا په خپل ښی لاس سره په گس لاس باندې اوبه اوبهيولې. حافظ ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه په دې روايت سره واضحه شوه چه حضورپاك په لوښی کښې دَ ښی لاس داخلولونه وړاندې دواړه لاسونه وينځلې وو. (3)

دغه شان ((باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة)) کښې امام بخاری رحمه الله حفص بن غياث عن أبيه عن الاعمش په طريق سره دَحضرت ميمونه رضی الله عنها نه نقل کړی دی: ((صببت للنبي صلى الله عليه وسلم غسلاً، فأفرغ بيمينه على يساره فغسلهما ثم غسل فرجه)) ابن رجب حنبلی رحمه الله اوليکل چه دَدې الفاظونه مراد دادې چه حضورپاك په ښی لاس باندې لوښې واخستلو او په خپل گس لاس باندې اوبه واچولې او بيائی دواړه لاسونه اووينځل. (4)

---

(1) إرشاد الساري: ۵۰۳/۱.

(2) فتح الباري: ۴۹۵/۲عمدة القاري: ۵۱۳/۳إرشاد الساري: ۵۰۳/۱تحفة الباري: ۲۲۶/۱وأما رواية ابن فضيل عن الأعمش أخرجه أبوعوانة الإسفر لنيني في مسنده (۲۵۰/۱) في كتاب الطهارة باب بيان دلك الشمال بالأرض بعد غسل الفرج وغسل الرجلين في الوضوء بعد غسل الجسد بعد أن تنحى مقامه، والدليل على أباحة القيام من مقعده بين وضوءه وقعوده في مكان اخر لإتمام وضوءه، والترغيب في ترک المسح بالمنديل بعد الغسل، وبيان الابتداء بغسل يمينه عليه بشماله:[۸۶۴]حدثنا أحمد بن عبدالجبار قال: ثنا محمد بن فضيل عن الأعمش، عن سالم بن أبي الجعد عن كريب، عن ابن عباس، عن ميمونة قالت: قربت لرسول الله صلى الله عليه وسلم غُسلاً من الجنابة وسترته بالثوب، قالت: فصب على يديه ثلاثاً من الإناء فغسل يديه، ثم صب بيمينه عی شماله فغسل فرجه، ثم مسح يديه بالأرض أو الحائط، ثم مضمض واستنشق وغسل وجهه وذراعيه، ثم أفاض الماء على رأسه وعلى سائر جسده، ثم تنحى فغسل قدميه، ثم ناولته المنديل ينشف وجعل ينفض عنه الماء. انتهى.

(3) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱۶۷/۱.

(4) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱۶۷/۱.

دَعلامه ابن بطال رائې: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى: **«هذا الحديث محمول عند البخاري على أنه كان في يده أوفي فرجه جنابة أو أذى فلذلك دلك يده بالأرض وغسلها قبل إدخالها في وضوئه»**[1]

دَ امام بخارى رحمه الله په نيز حديث باب په دې خبره باندې محمول دې چه دَحضوراكرم په لاس يا شرمګاه باندې دَ جنابت څه ناپاكى لګيدلې وه هم په دې وجه باندې حضورپاك خپل لاس په زمكه باندې راښكلو اودَ اوبو په لوښى كښې دَ داخلولونه وړاندې ئې اووينځلو. دَ امام قسطلانى رحمه الله هم دغه رائې ده.[2]

دَامام خطابى رحمه الله توجيه: امام خطابى رحمه الله **«أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري»** كښې ليكلى دى چه په استنجاء كښې خو په ښى لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اچولوسره په ګس لاس باندې استنجاء كول هم دغه يوصورت دَ جواز دې. دَدې نه علاوه (بغيرضرورت) جائزنه دى. باقى پاتې شوه خبره دَ اطراف دَ وينځلو نو په دې صورت كښې به كتلې شى كه چرې لوښى دَ ارتې خلې والادې نوبيا به دا ښى طرف ته كيخودلوسره په ښى لاس باندې اوبه اخستلې شى اوبيابه دغه په ګس لاس باندې اچولې شى. خو كه چرې لوښې دَ تنګې خلې والاوى يعنى دَ لوټې په شان وى لكه دَ تنګې خلې والابوتل يا منګې وغيره وى نوبيابه دا ګس طرف ته كيخودې شى او په ښى باندې به اوبه اچولې شى.[3]

دَ امام خطابى رحمه الله دا قول حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دواړو نقل كړې دې.[4] هم دغه خبره ابن رجب حنبلى رحمه الله دَبعض فقهاء حنابله او شوافع وغيره نه نقل كړې ده دَدې په دليل كښې دَ امام طبرانى رحمه الله دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت ذكر كړې دې: **«أنه أراهم الوضوء، فأخذ ركوة فوضعها عن يساره، وصب على يده اليمنى منها ثلاثاً — وذكر بقية الوضوء — ثم قال: هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ»**[5]

هغوى بعض خلقو ته په اودس كولوسره اوخودل چه په داسې توګه چه دَ يوتنګې خلې والا لوښې (وړوكې ډولچه يا دَاوبو څكلو دَ څرمنې دونګا وغيره) اخستلوسره خپل ګس طرف ته كيخوده او په خپل ښى لاس باندې په دې سره درې ځل اوبه واچولې. دَ اودس مكمل كولوسره ئې اوفرمائيل چه ما رسول الله ﷺ داسې په اودس كولوسره ليدلې دې.

دَ شريعت يوه قاعده مستمره: علامه نووى رحمه الله "باب التيمن في الطهور وغيره" لاندې ليكلى دى چه په شريعت كښې دا قاعده مستمره ده چه كوم امور دَ باب تكريم او تشريف نه دى لكه كپړې پرتوګ اوموزه وغيره اچول، جمات ته داخليدل، مسواك كول، رانجه اچول، نوكونه پرې كول، بريت كټ كول، ويښته ګمنزكول، دَ ترخ ويښته ويستل، دَ سر ويښته خرول، دَ مانځه سلام ګرځول، اعضاء طهارت وينځل، دَ بيت الخلاء نه راوتل، خوراك څښاك كول، لاس ملاوول دَ حجر اسود استلام كول وغيره اودَې په شان نور كارونه كوم چه دَباب تكريم اوتشريف نه دى په دې ټولو كښې تيامن مستحب دې. باقى كومې خبرې چه دَدې ضد دى لكه بيت الخلاء ته داخليدل، دَ جمات نه وتل، پوزه

---

[1] شرح ابن بطال: ۳۸۹/۱.

[2] إرشادالساري: ۵۰۳/۱.

[3] أعلام الحديث: ۳۰۴/۱-۳۰۳.

[4] فتح البارى: ۴۹۵/۲ عمدة القارى: ۳۱۴/۳.س

[5] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۱۶۸/۱.

صفاكول، استنجاء كول، كپړې موزې او څپلئ وغيره ويستل، په دې ټولو كارونوكښې تياسر مستحب دې. دا ټول د نبي طرف ته شرافت او كرامت د وجې نه دی. (۱)علامه عينى رحمه الله په عمدة القاري كښې د شيخ محى الدين رحمه الله په حواله سره هم دا قاعده نقل كړې ده.(۲) اوهم دغه خبره علامه محمد بن اسماعيل كحلانى رحمه الله هم ليكلې ده.(۳)

په مسلم شريف كښې د حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې: «**كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب التيمن في شأنه كله، في نعليه وترجله وطهوره**»(۴) يعنى حضورپاك قابل شرف اوتكريم امور لكه څپلئ اچول ګمنز كول او پاكوالې حاصلولوكښې تيمن خوښولو. د حضرت عائشه رضي الله عنها په دې روايت كښې "**في شأنه كله**" په ظاهره عام دې ليكن د شراح حديث د وضاحت نه معلوميږى چه په دې كښې هغه اعمال داخل دى كوم چه په يوځائې كول متعارف نه وى او هغه قابل تكريم كيدوسره سره مقصود هم وى. چنانچه علامه سندى رحمه الله د سنن ابن ماجه په حاشيه كښې فرمائى: «**يحب التيمن، أي: الابتداء باليمين، أي فيما لم يعهد فيه المقارنة ويكون من باب التشريف**»(۵)

ترجمه: رسول الله صلى الله عليه وسلم به په (اعمال) كښې د نبى طرف نه شروع كول خوښول يعنى په داسې اعمالوكښې كوم چه په يوځائې كول متعارف نه وى اوهغه قابل تكريم وى.

هغه اعمال چه پخپله مطلوب نه وى، بلكه د څه بنا په وجه د هغې اجازت وركړې شوې وى نو په هغه اعمالوكښې تيامن نشته تياسر مستحب وى. علامه عينى رحمه الله فرمائى: «**وما يستحب فيه التياسر ليس من الأفعال المقصودة، بل هي إما تروك وإما غير مقصودة**»(۶) يعنى كوم اعمال چه د ګس طرف نه شروع كول مستحب دى هغه افعال پخپله مقصود نه وى بلكه هغه خو يا د تروك د قبيل نه دى يا هغه پخپله غيرمقصوددى. باقي پاتې شوه خبره په حديث كښې د مذكوره تنعل ترجل او طهور نو علامه ابن امير حاج مالكى رحمه الله (متوفى ۷۳۷هجرى) په حديث كښې د دې دريواړو ذكر علامتى ګرځولې دې هغه فرمائى چه د انسان جائز اعمال ياخو به واجب وى يا مستحب يا مباح، په حديث كښې د طهور نه جنس واجبات طرف ته، ترجل نه جنس مندوبات طرف ته او تنعل نه جنس مباحات طرف ته اشاره ده يعنى واجبات مستحبات اومباحات ټولوكښې د نبى طرف نه شروع كول د نبى پاك په خوښواعمالوكښې داخل دى. (۷)

د شارح بخارى ابومحمد اندلسى رحمه الله قول: شارح بخارى علامه ابومحمدعبدالله بن ابى حمزه اندلسى رحمه الله (المتوفي ۶۹۹هجرى) د حضورپاك تياسرفى الاعمال باره كښې فرمائى: «**كان على ذلك**

---

۱) شرح النووى: ۱۵۲/۳.
۲) ۴۷/۳-۴۶.
۳) سبل السلام: ۵۱/۱-۵۰.
۴) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه واللفظ له فى كتاب الطهارة باب اليمين فى الطهور وغيره رقم الحديث: ۶۱۷والبخارى فى صحيحه كتاب الوضوء باب التيمن فى الوضوء والغسل رقم الحديث: ۱۶۸.
۵) حاشية الإمام السندى على سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة باب التيمن فى الوضوء ص: ۲۲۷تحت رقم الحديث: ۴۰۱.
۶) عمدة القارى كتاب الوضوء باب التيمن فى الوضوء والغسل: ۴۷/۳.
۷) المدخل: ۲۸۰۹/۲.

الشأن في جميع المفروضات والمستحبات والمباحات»[1] يعني حضورپاك به په ټولو مفروضاتو مستحباتو او مباحاتوکښې تيامن خوښولو.غرض په اعمالوکښې د استحباب تيامن دپاره دا امور مونډلې کيدل ضروري دي: ① چه عمل قابل دتکريم اوتشريف وي. ② چه عمل پخپله مطلوب وي يا دعباداتو د قبيل نه وي. ③ چه هغه اعمال په يووخت د کس او ښي طرف نه پوره کول ممکن نه وي. [2]والله اعلم بالصواب.

قوله: :ثم دلك يده بالأرض أوالحائط: راوى ته شك دې چه حضورپاك ﷺ په زمکه باندې لاس رابنکلو يا په ديوال پورې. [3]بعض رواياتوکښې په زمکه باندې رابنکل اوبعض کښې په ديوال پورې رابنکل ذکر دی. (کمامر)

قوله: :ثم تمضمض: داد ابوذر ابوالوقت اصيلي اوابن عساکر رحمهم الله روايت دې. [4]خوهم داصيلي په يو روايت کښې مضمض بغير د تاء هم راغلې دې.

قوله: :استنشق وغسل وجهه ويده وغسل رأسه ثم صب على جسده ثم

قوله: :تنحى: يعنى حضورپاك په پوزه کښې اوبه واچولې اومخ لاسونه او سر ئې اووينځلو بياخپل (پوره) بدن باندې اوبه اوبهيولې اود غسل د ځائی نه اخوا شو. [5]

قوله: :فغسل قدميه: داد اکثرو حضراتو روايت دې خود ابوذر په روايت کښې فاء په ځائی "وغسل قدميه" راغلې دې. [6]

قوله: :فناولته خرقه فقال بيده: هكذا: حضرت ميمونه رضی الله عنها فرمائی چه ما د حضورپاك په خدمت کښې د کپړې ټکړه يعنى توليه پيش کړه چه بدن مبارك اوچ کړی نو حضورپاك د لاس په اشاره سره منع اوکړه. د دې خبرې تفصيل وړاندې تير شوې دې چه د قول اطلاق په فعل باندې کيږی. [7]

قوله: :ولم يُردْهَا: يردها د يا په ضمه سره د دال په سکون سره په اصل کښې أراد يريد إرادةً نه "يُرِيْدهَا" وو د لم د وجې نه په حالت جزمی کښې د ياء په حذف کيدو سره "يُرِدْهَا"شوې دې. [8]
بعض حضراتو ابن السکن وغيره دا د ياء په فتحه سره اودال په تشديد سره "يَرُدَّهَا" (ردکول) نقل کړی دی لکه څنګه چه صاحب د مطالع ذکرکړی دی ليکن صاحب دمطالع اونور شراح حديث فرمائيلی

---

[1] بهجة النفوس وتحليها بمعرفة مالها وما عليهاشرح مختصر صحيح البخاري، المسمى: جمع النهاية في بدء الخير والغاية، الحكمة في أن النبي صلى الله عليه وسلم يحب التيمن: ۱۸۸/۱.
[2] عمدة القاري: ۴۷/۳.
[3] إرشادالساري: ۵۰۳/۱.
[4] كمامر في رواية الباب السابق، راجع: إرشادالساري: ۵۰۲/۱.
[5] فتح الباري: ۴۹۵/۲ إرشادالساري: ۵۰۳/۱ تحفة الباري: ۲۲۶/۱.
[6] فتح الباري: ۴۹۵/۲ عمدة القاري: ۳۱۵/۳ إرشادالساري: ۵۰۳/۱ تحفة الباري: ۲۲۶/۱.
[7] شرح الكرماني: ۱۲۸/۳ فتح الباري: ۴۹۵/۲ عمدة القاري: ۳۱۵/۳ إرشادالساري: ۵۰۳/۱.
[8] فتح الباري: ۴۹۵/۲ إرشادالساري: ۵۰۳/۱ شرح الكرماني: ۱۲۸/۳.

چه دا دَ اراده نه دي، رد نه نه دي. دَ رد والا روايت دَ ابن السکن وهم دي. خکه چه په دي سره په معنی کښې فساد پيداکيږي. "لم يردها" (اراده سره) صحيح دي. دَدي تائيد دَامام احمدبن حنبل رحمه الله دَ عفان عن ابی عوانة په طريق سره هم په دې سند سره نقل کړې روايت نه کيږي. دکوم په آخره کښې چه دا الفاظ دی: ((فقال هکذا وأشار بيده أن لا أريدها)) (١)دَدي نور تائيد دَ امام بخاری رحمه الله ((باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة)) کښې دَ ابوحمزه عن الاعمش روايت نه هم کيږي په کوم کښې چه حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائی ((فناولته ثوباً فلم يأخذه، فانطلق وهو ينفض يديه)) (٢)

دَدي نه علاوه ((باب من توضأ في الجنابة، ثم غسل سائر جسده، ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخري)) کښې الفضل بن موسي عن الاعمش په طريق سره هم دغه روايت نقل دي په کوم کښې چه حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائي: ((فأتيته بخرقة فلم يردها، فجعل ينفض بيده)) ابوحمزه عن الاعمش او الفضل بن موسی عن الاعمش په روايت کښې ((فلم يأخذه او فلم يردها)) نه پس ((ينفض يديه او فجعل ينفض بيده)) ذکر کيدل هم دَدي خبري واضحه دليل دي چه مراد عدم اراده ده عدم رد نه دي. والله اعلم بالصواب.

دَحديث ترجمة الباب سره مطابقت: علامه عينی رحمه الله فرمائي چه دَحديث ترجمة الباب سره مطابقت ښکاره دي. په داسي توګه چه په ترجمه کښې دَ غسل دروان کښې په ښي لاس سره په ګس لاس باندې دَاوبو اچولوذکر دي او په حديث باب کښې فأفرغ بيمينه على شماله صراحت راغلي دي. (٣)

يواشکال: دلته په امام بخاری رحمه الله باندې دا اعتراض کيدې شي چه دعویٰ يعني ترجمة الباب اعم دي چه په دې کښې په غسل کښې په ښي لاس سره په ګس لاس باندې دَ اوبو اچولو ذکر دي او دليل يعني حديث خاص دي چه په دې کښې استنجاء کولوسره په ګس لاس سره په ښي لاس باندې اوبه اچول نقل دی. (٤)

دَحافظ ابن حجر رحمه الله جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله دَدي اعتراض دا جواب ورکړي دي چه شرمګاه وينځلو وخت کښې ((إفراغ باليمين على الشمال)) خودَحديث نه ثابت دي دَدې نه علاوه په غسل وغيره کښې دَ حضورپاك دَعام عادت شريفه نه ثابت دی چه حضورپاك به په هرکارکښې تيامن خوښولو. کما تقدم. (٥)

دَعلامه عينی رحمه الله توجيه: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دلته مراد ((أفراغ الماء بيمينه على شماله فى الاستنجاء فى الغسل)) دي. (٦)

يعنی إفراغ باليمين على الشمال په ملطلقًا استنجاء کښې نه دي بلکه په هغه استنجاء کښې دي چه غسل جنابت سره متصل اول کولې شی لکه چه دغه هم په غسل جنابت کښې داخل دی. که چرې دَ علامه

---

(١) مسندأحمد بن حنبل، مسند ميمونة رضى الله عنها: ٤٤/٤٢٨-٤٢٧رقم الحديث: ٢٦٨٥٦.

(٢) عمدة القاري: ٣١٥/٣فتح الباري: ٤٩٦/٢ إرشادالساري:٥٠٣/١التوشيح: ٢٤٨/١.

(٣) عمدة القاري: ٣١٥/٣.

(٤) فتح الباري: ٤٩٦/٢ الكوثر الجاري:٤٢١/١.

(٥) فتح الباري: ٤٩٥/٢.

(٦) عمدة القاري: ٣١٤/٣.

عيني رحمه الله توجيه واخستلې شي نو بيابه دا اعتراض نه وارد کيدلو اونه به دَ هغه دَ جواب څه حاجت باقي پاتې کيدلو.

دَ بعض علماؤ جواب: بعض علماء حضراتو دَدې اعتراض دا جواب ورکړې دې چه امام بخاری رحمه الله په غسل فرج کښې **افراغ باليمين على الشمال** نصاً ثابت کړې دې او باقی اندامونوکښې قياساً يعنی باقی اعضاء به په غسل فرج باندې قياس کولې شی لکه څنګه چه په غسل فرج کښې **افراغ باليمين على الشمال** دې دغه شان په باقی اعضاء کښې **افراغ باليمين على الشمال** نه کار اخستلې شی.(١)

دَ بعض حضراتو په توجيه باندې يونظر: دَ بعض حضراتو دا جواب دَهغه خلقو دَ مسلك او رائې مطابق خو صحيح کيدې شی چه امام بخاری رحمه الله په قائلين قياس کښې شميرکوی. ليکن کوم حضرات چه امام بخاری رحمه الله په قائلين قياس کښې نه شميری دَهغوی په نيز به دا تقرير کمزورې کيږی اوتحقيق هم دغه دې چه امام بخاری رحمه الله قياس حجت نه منی نوبيا دَ ترجمه دَ اثبات دَپاره دَ قياس آسره اخستل څه معنی لری؟

دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله توجيه: حضرت شيخ الحديث مولانا زکريا کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه زما په نيز اوجه داده چه امام بخاری رحمه الله دَ تشحيذ اذهان په خاطر دَ روايت الباب دويم طريق طرف ته اشاره فرمائيلې ده. هم دغه روايت «**باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة**» کښې حفص بن غياث په طريق سره تير شوې دې. په هغې کښې «**فأفرغ بيمينه على يساره فغسلها ثم غسل فرجه**» راغلې دې. دې نه معلوميږی چه لاس وينځلوسره هم حضورپاك په ښی لاس سره په ګس باندې اوبه اچولې وې نودَ غسل فرج نه تيريدو سره دَ لاس وينځلو طرف ته **افراغ باليمين على اليسار** متعدی شو. دَ امام بخاری رحمه الله نظر چونکه په ټولو رواياتو باندې وی په دې وجه دَ تشحيذ اذهان په خاطر دا په غير مظان کښې هم ذکرکوی.(٢)

دَحضرت ميمونه رضی الله عنها سابقه روايت طرف ته دَ اشاره والاجواب علامه کورانی رحمه الله هم ورکړې دې اودَ امام بخاری رحمه الله دَ عادت مطابق نی دا استدلال بالخفی ګرځولې دې.(٣)

فائده: علامه عينی رحمه الله ليکلی دی چه حديث باب کوم چه دَ موسی بن اسماعيل په طريق سره دې دې نه وړاندې په باب الغسل مرة واحدة کښې تير شوې دې خو هلته دَموسی بن اسماعيل شيخ عبدالواحد وو اودلته ابو عوانه دې اودَ بعض الفاظو فرق دې. چنانچه دلته دَ **وضعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم** نه اوهلته **وضعت للنبى صلى الله عليه وسلم** سره وو. دلته **غسلاً** دې اوهلته **ماء للغسل** وو. دلته دَدې نه پس **سترته فصب على يده لفسلها مرة أومرتين** دې. هلته **فغسل يده مرتين أوثلاثاً** وو. دلته دَدې نه پس **قال سلمان: لا أدري أذكر الثالثة أم لا ثم أفرغ بيمينه على شماله، فغسل فرجه ثم دلك يده بالأرض أو بالحائط** دې او هلته **ثم أفرغ على شماله، فغسل مذاكيره، ثم مسح يده بالأرض** وو. دلته **مضمض** دې اوهلته **تمضمض** وو. دلته

---

(١) الكوثر الجاري: ٤٢١/١.

(٢) حاشية اللامع: ٢٢١/٣ الكنز المتوارى: ٢١٠/٣.

(٣) الكوثر الجاري: ٤٢٢/١.

ثم صب على جسده ثم تنحى فغسل قدميه دي او هلته ثم أفاض على جسده ثم تحول من مكانه فغسل قدميه وو. دلته فناولته خرقة فقال بيده هكذا، ولم يردها الفاظو اضافه ده. [1]

امور مستنبطه: دَحدیث باب نه دا امور مستنبط کړې شوی دی: ① دَغسل کولو په وخت محارم دَ کوم کتل چه جائز دی دَهغې نه هم پرده کولو سره غسل کول مستحب دی. [2] ② دَ ښځې دَ خاوند خدمت کول. [3]. ③ دَغسل دَپاره کیخودلې شوې اوبه پټول. [4] ④ دَلاس په زمکه یا دیوال باندې رابنکل. [5] ⑤ تقدیم داستنجاء. [6] ⑥ تقدیم الوضوء على الغسل. [7] ⑦ په لوښی کښې دَ لاس اچولو نه بغیر په لاس باندې اوبه اچول. [8]. ⑧ په ښی لاس باندې په ګس اوبه اچول. ⑨ خپې وينځل روستو کول او په آخره کښې وينځل. ⑩ دَ غسل اندامونه په تولیه وغیره سره نه اوچول. [9] والله اعلم بالصواب.

<<<<<<<<<<<<<

---

[1]) عمدة القاري: ۳/۳۱۵-۳۱٤.
[2]) الكوثر الجاري: ۱/٤۲۲.
[3]) تحفة الباري: ۱/۲۲۶ الكوثر الجاري: ۱/٤۲۱
[4]) تحفة الباري: ۱/۲۲۶.
[5]) الكوثر الجاري: ۱/٤۲۱.
[6]) تحفة الباري: ۱/۲۲۶.
[7]) الكوثر الجاري: ۱/٤۲۱.
[8]) تحفة الباري: ۱/۲۲۶
[9]) تحفة الباري: ۱/۲۲۶.

مصادر ومراجع

» القران الكريم
» احکام اسلام عقل کی نظر میں للشیخ حکیم الأمة مولانا أشرف علی تهانوي رحمه الله، المتوفی سنة: ١٣٦٢ هجري، دار الاشاعت کراچی.
» الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار فيما تضمنه الموطأ من معاني الرأي والآثار وشرح كله بالإيجاز والاختصار، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر بن عاصم النمري القرطبي المالكي رحمه الله، المتوفى سنة ٤٦٣ هجري، تحقيق: عبدالبر المهدي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري-٢٠٠١م.
» الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري، دار الفكر، بيروت. ط: ١٤٠٩ هجري-١٩٨٩م.
» الاحتجاج، لأبي منصور علي بن أبي طالب الطبرسي الشيعي، تحقيق: محمد باقر الخراساني، طبع في مطبع النعمان، النجف الأشرف، حسن إبراهيم الكبتي، ط: ١٣٨٦ هجري.
» الآحاد والمثاني، للإمام أبي بكر أحمد بن عمرو بن ضحاك الشيباني (ابن أبي عاصم) المتوفى: ٢٨٧ هجري، تحقيق: الدكتور باسم فيصل أحمد الجوابرة، دار الراية، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤١١ هجري-١٩٩١م.
» الأبواب والتراجم لصحيح البخاري، للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله، المتوفى سنة ١٤٠٢ هجري الموافق سنة ١٩٨٢، ايج، ايم، سعيد، كمبني كراجي.
» الأبواب والتراجم اردو شرح بخاري شريف، شيخ الحديث مولانا محمد إدريس الكاندهلوي رحمه الله المتوفى ١٣٩٤ هجري، كتب خانه جميلي، لاهور.
» الاجوبة الفاضلة للأسئلة العشرة الكاملة، للعلامة محمد عبدالحيي اللكنوي، رحمه الله، المتوفى: ١٣٠٤ هجري تعليق: الشيخ عبدالفتاح أبوغدة، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة السادسة: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م.
» الأدب المفرد للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله، (١٩٤-٢٥٦ هجري) دار السلام، بيروت، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٠٩ هجري-١٩٨٩ الصدف ببلشرز، كراتشي.
» الأسماء المبهمة في الأنباء المحكمة، لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله، بتحقيق الدكتور عزالدين علي السيد، مكتبة الخانجي، القاهرة، الطبعة الثانية ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م.

» الاعتبار في الناسخ والمنسوخ في الحديث، للإمام الحافظ أبي بكر محمد بن موسى الحازمي الهمداني، تحقيق: أحمد طنطاوي الجوهري، دار ابن حزم، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري- ٢٠٠١م.
» الأعلام، لخير الدين الزركلي، دار العلم للملايين، بيروت، الطبعة الثامنة: ١٩٨٩م.
» الأنساب، للإمام أبي سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمي السمعاني رحمه الله، المتوفى سنة ٥٦٢ هجري: تعليق: عبد الله عمر البارودي، ٥٦٢ هجري، دار الجنان، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت.
» الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، للإمام أبي بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري رحمه الله، المتوفى سنة: ٣١٩ هجري، تحقيق: الدكتور أبو حماد صغير أحمد بن محمد حنيف، دار طيبة الرياض، ط: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م.
» إتحاف الخيرة المهرة بزوائد المسانيد العشرة للإمام احمد بن ابي بكر بن اسماعيل البوصيري رحمه الله المتوفى: ٨٤٠ هجري تحقيق: عادل بن سعد السيد محمود بن إسماعيل، مكتبة الرشيد، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري-١٩٩٨م.
» إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، للعلامة السيد محمد بن محمد الحسيني، الشهير بمرتضى الزبيدي المتوفى: ١٢٠٥ هجري-١٩٩٨م.
» إحياء علوم الدين للإمام أبي حامد محمد بن محمد الغزالي، المتوفى: ٥٠٥ هجري، تحقيق: أحمد عناية وأحمد زهوة، دار الكتاب العربي، بيروت.
» إختصار علوم الحديث مع الباعث الحثيث، للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٧٤ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله المتوفى ٩٢٣ هجري تحقيق: محمد عبد العزيز الخالدي، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الأولى: ١٤١٦ هجري-١٩٩٦م/ المطبعة الكبرى الأميرية ببولاق مصر الطبعة السابعة: ١٣٢٣ هجري
» إعلام السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني رحمه الله المتوفى سنة ١٣٩٤ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية دار الفكر بيروت.
» إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري تحقيق: إسماعيل، در الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع ط: ١٤١٩ هجري-١٩٩٨م/ دار الكتب العلمية بيروت
» إكمال تهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطائي ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٦٨٩ هجري - ٧٦٢ هجري، الفاروق الحديثية للطباعة والنشر القاهرة، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١م.

» إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام أبي عبد الله محمد بن خلفة الوشتاني الأبي المالكي المتوفى سنة ٨٢٧ هجري دار الكتب العلمية بيروت

» الباعث الحثيث شرح اختصار علوم الحديث، للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة ٧٧٤ هجري ألفه أحمد محمد شاكر، دار الكتب العلمية، بيروت.

» البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري الحنفي المتوفى سنة ٩٧٠ هجري دار الكتب العلمية ط: ١٤١٨ هجري - ١٩٩٧ م

» البحر المحيط في أصول الفقه، للإمام بدر الدين محمد بن بهادر بن عبد الله الزركشي، المتوفى: ٧٩٤ هجري، حرره: عمر سليمان الأشقر، منشورات وزارة الأوقاف، الكويت، الطبعة الأولى: ١٤٠٩ هجري - ١٩٨٨ م

» البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٧٤ هجري توثيق: علي محمد معوض وعادل أحمد عبد المعبود، الحواشي: للدكتور أحمد أبي ملحم والدكتور علي نجيب علوي والأستاذ فؤاد السيد والأستاذ مهدي ناصر الدين، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٦ هجري - ٢٠٠٥ م/ دار إحياء التراث العربي بيروت.

» البدر المنير في تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في الشرح الكبير لابن الملقن، تحقيق: مصطفى أبو الغيط وعبد الله بن سليمان وياسر بن كمال، دار الهجرة، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري - ٢٠٠٤ م

» البناية شرح الهداية للإمام المحدث الفقيه محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن الحسين، المعروف ببدر الدين العيني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري - ١٩٩٩ م

» التاج والإكليل (في فقه الإمام مالك) للإمام العلامة أبي عبد الله محمد بن يوسف بن أبي القاسم العبدري رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٧ هجري دار الفكر بيروت

» التعليق الصبيح على مشكاة المصابيح للشيخ العلامة مولانا محمد إدريس الكاندهلوي رحمه الله المكتبة العثمانية لاهور باكستان.

» التعليق المغني على سنن الدارقطني، للمحدث العلامة أبي الطيب محمد شمس الحق العظيم آبادي، دار نشر الكتب الإسلامية (لاهور).

» التعليقات على سير أعلام النبلاء، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، إشراف وتحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٠٦ هجري - ١٩٨٦ م

» التفسير الكبير/مفاتيح الغيب للإمام المفسر الكبير أبي عبدالله بن محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ در الكتب العلمية بيروت

» التقييد لمعرفة رواة السنن والمسانيد، للإمام الحافظ أبي بكر محمد بن عبدالغني البغدادي، المعروف بابن النقطة الحنبلي، المتوفى: ٦٢٩ هجري تحقيق كمال يوسف الحوت در الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ هجري.

» التقييد والإيضاح لما أغلق من كتاب ابن الصلاح، للحافظ أبي الفضل زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي، تحقيق: أسامة بن عبدالله خياط، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري المكتبة السلفية، المدينة المنورة، تحقيق: عبدالرحمن محمد عثمان، الطبعة الأولى ١٣٨٩ هجري-١٩٦٩ م.

» التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، للإمام الحافظ عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري المكتبة التجارية، مكة المكرمة.

» التوشيح شرح الجامع الصحيح للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى: ٩١١ هجري، تحقيق علاء إبراهيم الأزهري، دار الكتب العلمية، بيروت الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري-٢٠٠٠ م.

» التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٧٦٢ هجري-٨٠٤ هجري دار الفلاح للبحث العلمي وتحقيق التراث، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر، دار النوادر، دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨ م

» الجامع لأحكام القرآن، للإمام العلامة أبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧١ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠٢ م.

» الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التيمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت الطبعة الأولى ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١ م/مطبعة دائرة المعارف العثمانية بحيدر آباد دكن الهند.

» الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمد بن فتوح الحميدي رحمه الله تحقيق: علي حسين البواب، دار ابن حزم، بيروت

» الجواهر المضية في طبقات الحنفية، للإمام العلامة المحدث أبي محمد عبدالقادر ابن أبي الوفاء محمد بن محمد الحنفي المصري المتوفى: ٦٩٦ هجري مير محمد كتب خانه كراتشي.

» الجوهر النقي على السنن الكبري (للإمام البيهقي) للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان الماردينى الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ هجري، مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند ببلدة حيدر آباد الدكن، ط: ١٣٤٤ هجري.
» الحاوي الكبير (في فقه الإمام الشافعي) للإمام الفقيه أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي البصري رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٠ هجري ويليه بهجة الحاوي، لابن الوردي، تحقيق: الدكتور محمود مطرجي وجماعة، دار الفكر، بيروت، ط: ١٤١٤ هجري - ١٩٩٤ م.
» الخصائص الكبري المسمى ب "كفاية الطالب اللبيب في خصائص الحبيب" للشيخ الإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن أبي بكر السيوطي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ٩١١ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.
» الخيرات الحسان، للإمام ابن حجر المكي الهيتمي المتوفى: ٩٧٤ هجري تعليق: للشيخ المحدث مولانا عاشق إلهي البرني، دار أرقم، بيروت.
» الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار، للإمام العلامة الفقيه علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري تحقيق: عبد المنعم خليل إبراهيم، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري - ٢٠٠٢ م دار العالم الكتب، الرياض.
» الدر المنضود على سنن أبي داود، للشيخ محمد عاقل، مكتبة الشيخ كراتشي، الطبعة الجديدة: ١٤٢٩ هجري.
» الدر الفاخرة في الأمثال السائرة، لأبي عبد الله حمزة بن الحسن الأصفهاني، تحقيق: عبد المجيد قطامش، دار المعارف، الطبعة الثانية: ١٩٧٦ م.
» الدر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، المتوفى سنة: ٨٥٢ هجري تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري.
» الذريعة إلى تصانيف الشيعة، لآغا بزرك الطهراني، دار الأضواء، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري.
» السراج الوهاج على متن المنهاج، للشيخ محمد الزهري الغمراوي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الخامسة: ١٤٢٩ هجري - ٢٠٠٨ م.
» السعاية في شرح ما في شرح الوقاية، للعلامة الفقيه المحدث محمد عبد الحيي اللكنوي رحمه الله، المتوفى: ١٣٠٤ هجري سهيل اكيدمى لاهور، الطبعة الأولى: ١٣٩٦ هجري - ١٩٧٦ م.
» السنن الكبري للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، وفي ذيله الجوهر النقي للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان الماردينى الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ تحقيق: محمد عبد القادر عطا، الطبعة الثانية:

١٤٢٣ هجري-٢٠٠٣م/مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، الكائنة في الهند ببلدة حيدرآباد، الدكن، الطبعة الأولى سنة: ١٣٤٤ هجري.
» السنن الكبري للإمام أبي عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجري إدارة التاليفات الأشرفية ملتان
» السنة وكانتها التشريعي، للشيخ الدكتور مصطفى أحمد السباعي، دار السلام، الرياض، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» السيرة الحلبية (إنسان العيون في سيرة الأمين المأمون) لأبي الفرج نور الدين علي بن إبراهيم بن أحمد الحلبي الشافعي رحمه الله المتوفى: ١٠٤٤ هجري الدار الكتب العلمية، بيروت، ط: ٢٠٠٨م
» السيرة النبوية للإمام أبي محمد عبدالملك بن هشام المعافري رحمه الله المتوفى سنة ٢١٣ هجري المكتبة العلمية بيروت لبنان
» الشرح الصغير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، دار المعارف، مصر، ١٣٩٢ هجري.
» الشرح الكبير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، للإمام العلامة أبي البركات أحمد بن محمد بن أحمد العدوي، الشهير بالدردير رحمه الله، المتوفى سنة: ١٢٠١ هجري دار المعارف، مصر، ط: ١٣٩٢ هجري.
الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبي البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠١ هجري در الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م
» الشرح الميسر لصحيح البخاري (الدرر واللآلي بشرح صحيح الإمام البخاري) للشيخ العلامة محمد علي الصابوني الطبعة الأولى: ١٤٣٢ هجري الموفق ٢٠١١م، المكتبة العصرية لبنان مع دار الأفق.
» الشمائل المحمدية والخصائل المصطفوية للإمام المحدث أبي عيسى بن سورة الترمذي، المتوفى: ٢٧٩ هجري ضبطه وصححه: محمد عبدالعزيز الخالدي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» الضعفاء والمتروكون، للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر الدارقطني البغدادي، المتوفى سنة: ٣٨٥ هجري، تحقيق: موفق بن عبدالله بن عبدالقادر، مكتبة المعارف الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٠٤ هجري الموافق: ١٩٨٤م
» الضعفاء والمتروكون، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٥٩٧ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» الطبقات الكبري للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبدالله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٣٠ هجري دار صادر بيروت.
» العبر في خبر من غبر، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.

» العرف الشذي شرح سنن الترمذي، الفقيه المحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٣٥٢هجري تحقيق: عمروشوكت، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٨ هجري-٢٠٠٧م.

» العزيز شرح الوجيز المعروف بشرح الكبير للإمام أبي القاسم عبد الكريم بن محمد بن عبد الكريم الرافعي القزويني الشافعي رحمه الله المتوفى ٦٢٣هجري تحقيق: على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية بيروت لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م.

» العقد الفريد، للإمام أحمد بن محمد بن عبد ربه الأندلسي، المتوفى: ٣٢٨ هجري تحقيق: الكتور مفيد محمد قميحة، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٤ هجري-١٩٨٣م.

» العلل المتناهية، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٧ هجري ضبط: الشيخ خليل الميس، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٣ هجري-١٩٨٣م.

» العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر ابن أحمد بن مهدي الدارقطني رحمه الله المتوفى: ٣٨٥ هجري تحقيق: محمد بن صالح بن محمد الدباسي، دار طيبة، الرياض، الطبعة الثالثة: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م دار ابن الجوزية، الطبعة الأولى: ١٤١٤ هجري-١٩٩٤م.

» العناية مع فتح القدير على هداية، للإمام العلامة محمد بن محمد البابرتي الحنفي، المتوفى: ٧٨٦ هجري تحقيق: الشيخ عبد الرازق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئٹة.

» الفائق في غريب الحديث والأثر، للإمام اللغة العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى سنة ٥٣٨ هجري تحقيق: علي محمد البجاوي و محمد أبوالفضل إبراهيم، دار المعرفة بيروت/دار الفكر، بيروت.

» الفتاوي الهندية المعروفة بفتاوي العالمكيرية، للعلامة الهمام الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت.

» الفتاوي التاتارخانية، للشيخ فريد الدين عالم بن العلامة الإندريتي الدهلوي المتوفى: ٧٨٦ هجري تحقيق: الشيخ شبير أحمد القاسمي، مكتبة فاروقية، كوئٹة، الطبعة الأولى: ١٤٣١ هجري-٢٠١٠م.

» الفتح الرباني لترتيب مسند الإمام أحمد بن حنبل الشيباني ومعه كتاب بلوغ الأماني من أسرار الفتح الرباني، كلاهما للشيخ أحمد عبد الرحمن البناء الشهير بالساعاتي، دار الحديث، القاهرة، ودار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية.

» الفروق اللغوية، للإمام الأريب اللغوي أبي هلال الحسن بن عبد الله بن سهل العسكري، المتوفى: ٤٠٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/دار العلم والثقافة، القاهرة.

» الفقه الإسلامي وأدلته للدكتور وهبة مصطفى الزحيلي دار الفكر بيروت إعادة الطبعة التاسعة: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶م

» الفوائد البهية للشيخ المحقق المحدث أبي الحسنات محمد عبدالحي بن محمد عبدالحليم الأنصاري اللكنوي الهندي رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۰۴ هجري قديمي كتب خانه كراتشي

» الفهرست لأبي جعفر محمد بن الحسن الطوسي الشيعي، تحقيق: جواد القيومي، مؤسسة نشر الفقاهة ومؤسسة النشر الإسلامي، الطبعة الأولى: ۱۴۱۷ هجري

» القاموس الوحيد (الكامل)، لمولانا وحيد الزمان قاسمي كيرانوي رحمه الله، مراجعت مولانا عميد الزمان قاسمي كيرانوي، إدارة إسلاميات، لاهور اشاعت اول: ربيع الأول: ۱۴۲۲ هجري

» الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري توثيق ومقابلة: صدقي جميل العطار، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۸ هجري-۱۹۹۷م/دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة، تحقيق: الشيخ المحدث محمد عوامه، الطبعة الأولى: ۱۴۱۳ هجري-۱۹۹۲م مؤسسة علوم القران جدة

» الكافي الشاف في تخريج أحاديث الكشاف، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله، المتوفى سنة: ۸۵۲ هجري بهامش تفسير الكشاف، المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري، المتوفى سنة: ۵۳۸ هجري تحقيق: محمد عبدالسلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶م/قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق: عبدالرزاق المهدي/نشر البلاغة، سوق القدس، قم، إيران.

» الكافي (في فقه الإمام أحمد بن حنبل)، لموفق الدين أبي محمد عبدالله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ۶۲۰ هجري دار هجر للطباعة والنشر.

» الكامل في التاريخ للإمام العلامة عمدة المؤرخين أبي الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبدالكريم بن عبدالواحد الشيباني، المعروف بابن الأثير الجزري، الملقب بعز الدين رحمه الله المتوفى سنة: ۶۳۰ هجري تحقيق: أبي الفداء عبدالله القاضي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶م

» الكامل في ضعفاء الرجال للإمام أبي أحمد عبدالله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۵ هجري تحقيق: الدكتور سهيل زكار ويحيى مختار غزاوي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثالثة: ۱۴۰۹ هجري-۱۹۸۸م

» الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى سنة: ۵۳۸ هجري مكتبة العبيكان.

» الكفاية على هامش فتح القدير، قيل هي للعلامة محمود بن عبيدالله ابن تاج الشريعة مؤلف الوقاية رحمه الله، ۶۷۲ هجري تحقيق: الشيخ عبدالرزاق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية كوئتة.

» الكفاية في علم الرواية، للإمام أبي أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي، المتوفى ٤٦٣ هجري تحقيق: محمد الحافظ التيجاني، مطبعة السعادة، مصر.

» الكنز المتواري في معادن لامع الدراري وصحيح البخاري، للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد، ط: ١٤٢٠ هجري.

» الكنى والأسماء، للإمام الحافظ أبي بشر محمد بن أحمد بن حماد الدولابي رحمه الله، المتوفى سنة: ٣١٠ هجري بتحقيق أبي قتيبة نظر محمد الفاريابي، دار ابن حزم.

» الكنى والألقاب، لعباس القمي الشيعي، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.

» الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٣ هجري تحقيق: أحمد عزو عناية، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨م.

» الكوكب الدري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٤٠٣ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي، ط: ١٤٠٧ هجري - ١٩٨٧م/مطبعة ندوة العلماء لكنو.

» المبسوط لشيخ الإسلام أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٩٠ هجري تحقيق: أبي عبدالله محمد حسن محمد حسن الشافعي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢١ هجري-٢٠٠١م.

» المجموع شرح المهذب للإمام العلامة الفقية الحافظ أبي زكريا محيي الدين بن شرف بن مري النووي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦ هجري، ويليه فتح العزيز شرح الوجيز وهو الشرح الكبير للإمام أبي القاسم عبدالكريم بن محمد الرافعي، المتوفى: ٦٢٣ هجري تحقيق: محمد نجيب المطيعي، ادارة الطباعة المنيرية، دمشق /مكتبة الإرشاد، جدة المملكة العربية السعودية.

» المحكم والمحيط الأعظم للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسي المعروف بابن سيدة رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت.

» المحلى بالآثار للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٦ هجري تحقيق: الدكتور عبدالغفار سليمان البنداري، دار الكتب العلمية بيروت لبنان ط: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م.

» المخصص لإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسي المعروف بابن سيدة رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت.

» المدخل للإمام أبي عبدالله محمد بن محمد بن محمد العبدري الفاسي، المعروف بابن أمير الحاج المالكي، المتوفى: ٧٣٧ هجري دار الذكر، بيروت.

» المدونة الكبيري، لإمام دار الهجرة مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٧٩ هجري مطبعة السعادة، بجوار محافظة مصر/دار صادر، بيروت/دار الكتب العلمية، بيروت.
» المراجعات، لشرف الدين، تحقيق: حسين الراضي، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.
» المستدرك على الصحيحين، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة: ٤٠٥ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠٢م.
» المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم، الحافظ أبي نعيم أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق الأصبهاني، المتوفى سنة: ٤٣٠ هجري تحقيق: محمدحسن إسماعيل الشافعي، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري الموفق ١٩٩٦م.
» المصنف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة ٢٣٥ هجري، تحقيق: الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن.
» المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبي بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ٢١١ هجري تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية بيروت/ المكتب الإسلامي بيروت، والمجلس العلمي، كراتشي، هند، الطبعة الأولى: ١٣٩٠ هجري-١٩٧٠م.
» المعجم الأوسط، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله، المتوفى سنة: ٣٦٠ هجري، دار الحرمين بالقاهرة.
» المعجم الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٦٠ هجري تحقيق: حمدي عبدالمجيد السلفي دار إحياء التراث العربي، بيروت/مكتبة ابن تيمية قاهرة/ مكتبة العلوم والحكم.
» المغرب في ترتيب المعرب، للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين بن عبدالسيد أبي المكارم بن علي بن المطرز برهان الدين الخوارزمي الحنفي الشهير بالمطرزي، (٥٣٨-٦١٠ هجري) تحقيق: محمود فاخوري وعبد الحميد مختار، إدارة دعوة الإسلام المدرسة اليوسفية البنورية، كراتشي.
» المغني في الضعفاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أبي أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري تحقيق: أبي الزهراء حازم القاضي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري-١٩٩٧م.
» المغني في الفقة الإمام أحمد بن حنبل الشيباني رحمه الله للإمام موفق الدين أبي محمد عبدالله بن احمد بن قدامة رحمه الله المتوفى: ٦٢٠ هجري دار الفكر بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م.

» المقاصد النحوية فی شرح شواهد شروح الألفية، لمحمود بن أحمد العینی، مطبوع مع خزانة الأدب، دار صادر.
» الملل والنحل، للشیخ محمد بن عبد الکریم الشهرستانی، تحقیق: أحمد فهمی محمد، الناشر: دارالکتب العلمیة بیروت، الطبعة السابعة: ٢٠٠٧م.
» المنتقی شرح مؤطأ إمام مالك، للإمام القاضی أبی الولید سلیمان بن خلف بن سعد بن أیوب الباجی رحمه الله، المتوفی سنة: ٤٩٤ هجري تحقیق: محمد عبد القادر عطا، دارلکتب العلمیة، بیروت لبنان، الطبعة الأولی: ١٤٢٠ هجري-١٩٩٩م.
» المؤتلف والمختلف فی أسماء نقلة الحدیث وأسماء آباءهم وأجدادهم، للحافظ أبی محمد عبد الغنی بن سعد الأزدي المصري، تحقیق: مثنی محمد حمید الشمري وقیس التمیمی، دار الغرب الإسلامی، بیروت، الطبعة الأولی: ١٤٢٨ هجري-١٩٨٠م.
» الموسوعة الفقهیة، وزارة الأوقاف والشؤن الإسلامیة، الکویت، الطبعة الرابعة: ١٤١٤ هجري- ١٩٨٥م.
» الموطأ للإمام مالك بن أنس الأصبحی رحمه الله بروایة یحیی بن یحیی اللیثی رحمه الله المتوفی سنة ١٧٠هجري دارالکتب العلمیة بیروت /دار إحیأ التراث العربی بیروت ط: ١٤٠٦ هجري- ١٩٨٥م.
» الناهیة عن طعن أمیرالمؤمنین معاویة، للشیخ عبد العزیز الفرهاروي، غراس، للنشر والتوزیع، بیروت.
» النکت علی مقدمة ابن الصلاح، للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن حجر شهاب الدین العسقلانی الشافعی رحمه الله، المتوفی سنة: ٨٥٢ هجري، تحقیق: الدکتور بسیع بن هادي عمر، دار الرایة، الریاض، الطبعة الثانیة: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م.
» النکت علی مقدمة ابن الصلاح، للإمام بدر الدین محمد بن عبد الله بن هادر الزرکشی رحمه الله المتوفی: ٧٩٤ هجري، تحقیق: محمد علی سمك، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الأولی: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م.
» النهایة فی غریب الحدیث والأثر، للإمام أبی مجد الدین أبی السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثر رحمه الله المتوفی سنة ٦٠٦ هجري دار المعرفة بیروت الطبعة الثالثة ١٤٣٠ هجري - ٢٠٠٩م.
» النهر الفائق شرح کنز الدقائق للإمام سراج الدین عمر بن إبراهیم ابن نجیم الحنفی المتوفی سنة ١٠٠٥ هجري تحقیق: أحمد عزو عنایة، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الأولی: ١٤٢٢ هجري- ٢٠٠٢م.

» الوليديه في آداب البحث والمناظرة مع الشرح السيد عبد الوهاب، للإمام محمد بن أبي بكر المرعشلي، المعروف بساجقلي زاده، المتوفى: ١١٥٠ هجري مصطفى البابي الحلبي، مصر، ط: ١٩٦١م.
» الهداية شرح بداية المبتدي، للإمام أبي الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغيناني، رحمه الله (٥١١ هجري - ٥٩٣ هجري) مكتبة البشري، كراتشي، الطبعة الثانية: ١٤٢٨ هجري - ٢٠٠٧م.
» الهداية للإمام أبي الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغناني، رحمه الله (٥١١ هجري - ٥٩٣ هجري) مع فتح القدير، للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام الحنفي رحمه الله المتوفى سنة: ٦٨١ هجري تحقيق: الشيخ عبد الرزاق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئتة.
» الإتقان في علوم القرآن، لشيخ الإسلام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ٩١١ هجري سهيل اكيدمي لاهور، الطبعة الثانية: ١٤٠٠ هجري - ١٩٨٠م.
» الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأمير ابن بلبان الفارسي، تحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٨م.
» الإحكام في أصول الأحكام، للإمام علي بن أحمد بن حزم الأندلسي، دار الحديث، القاهرة، الطبعة الأولى: ١٤٠٤م.
» الإعجاز العلمي في لفظ الجناية وحكمها الشرعي، للدكتور عبد البديع حمزة زللي، أستاذ علم التلوث والبيئي، المشارك بجامعة طيبة بالمدينة المطورة.
» الإقتراح في بيان الاصطلاح وما أضيف إلى ذلك من الأحاديث المعدودة من الصحاح، للإمام تقي الدين محمد بن علي، الشهير بابن دقيق العيد، تحقيق: قحطان عبد الرحمن الدوري، دار العلوم، عمان، الأردن، الطبعة الأولى: ٢٠٠٦م.
» الإكمال في رفع الارتياب عن المؤتلف والمختلف في الأسماء والكنى والأنساب، للإمام الحافظ أبو نصر سعد الملك علي بن هبة الله بن علي بن جعفر ابن علكان بن محمد المعروف بابن ماكولا، المتوفى: ٤٧٥ هجري الموافق ١٠٨٢م الناشر: محمد أمين دمج، بيروت.
» الإمام أبو حنيفة حياته وعصره، آراءه وفقهه، للإمام أبي زهرة محمد بن أحمد (١٨٩٨م - ١٩٧٤م)، دار الفكر العربي، بيروت، ط: ١٩٩١م.
» الإنصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين، لعبد الرحمن محمد الأنباري، ومعه كتاب الانتصاف من الإنصاف، لمحمد محيي الدين عبد الحميد، دار الفكر.
» الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام المبجل أحمد بن حنبل، للعلامة علاء الدين أبي الحسن علي بن سليمان المرداوي (٨١٧ هجري - ٨٨٥ هجري) تحقيق: محمد حامد الفقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٠ هجري - ١٩٨٠م.

» آثار الحديث، تاليف علامه خالد محمود (پی ایچ ڈی، لندن) دار المعارف، لاہور، اشاعت اول: ١٩٨٨ء.
» آداب البحث والمناظرة، للشيخ محيي الدين عبد الحميد المصري، المتوفى: ١٣٩٢م.
» أحكام القرآن، للشيخ مولانا أشرف علي التهانوي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٣٦٢ هجري، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي.
» أحكام القرآن، لأبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي رحمه الله، المتوفى سنة: ٥٤٣ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» أحكام القرآن، للإمام حجة الإسلام أبي بكر أحمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله، المتوفى سنة: ٣٧٠ هجري تحقيق: عبد السلام و محمد شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م.
» أسد الغابة في معرفة الصحابة، للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة: ٦٣٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.
» أسرار العربية، لعبد الرحمن بن محمد الأنباري، تحقيق: محمد بهجت البيطار، مطبوعات المجمع العلمي العربي، دمشق، الطبعة الأولى: ١٩٧٥م.
» أشرف الوسائل إلى فهم الشمائل، للإمام الشيخ شهاب الدين الشيخ أحمد بن حجر الهيتمي، المتوفى: ٩٧٤ هجري، تحقيق: أبي الفوارس أحمد بن فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري-١٩٩٨م.
» أصول الشاشي للإمام العلامة نظام الدين الشاشي رحمه الله المتوفى: ٣٢٥ هجري مكتبة البشري كراتشي الطبعة الرابعة: ١٤٣٣ هجري-٢٠١٢م.
» أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
» أعلام الموقعين عن رب العالمين، للإمام ابن قيم الجوزية رحمه الله، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٩م.
» أماني الأحبار في شرح معاني الآثار، للفقيه المحدث الداعية الكبير مولانا محمد يوسف بن الشيخ مولانا محمد إلياس الكاندهلوي رحمهما الله، إدارة تاليفات أشرفية، ملتان.
» أنوار الباري (اردو شرح) صحيح البخاري، إفادات الشيخ الكشميري وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان، اشاعت: ١٤٢٥ هجري.
» اوجز المسالك إلى موطأ مالك، للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠٢ هجري دار القلم دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م.
» أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، للإمام جمال الدين عبد الله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ٧٦١ هجري ومعه عدة المسالك إلى تحقيق أوضح المسالك،

لمحيي الدين عبدالحميد، المكتبة العصرية، بيروت ط: ١٤٢٩ هجري - ٢٠٠٨م، دارالجيل، بيروت، الطبعة الخامسة: ١٩٧٩م

» بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٥٨٤ هجري تحقيق: علي محمد معوض وعادل أحمد عبدالموجود، الطبعة الثانية (١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م) دارالكتب العلمية بيروت.

» بداية المجتهد ونهاية المقتصد للإمام القاضي أبي الوليد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٥ هجري تحقيق: علي محمد معوض وعادل أحمد عبدالموجود، دارالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية (١٤٢٤هجري-٢٠٠٣م)

» بذل المجهود في حل سنن أبي داؤد للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفى سنة ١٢٦٩ هجري - ١٣٤٦م، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦م

» بهجة النفوس وتحليها بمعرفة مالها وما عليها، شرح مختصر لصحيح البخاري للإمام المحدث الورع أبي محمد عبدالله بن أبي جمرة الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٦٩٩ هجري مطبعة الصدق الخيرية بجوار الأزهر بمصر

» بيان القرآن للشيخ مولانا أشرف علي التهانوي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٦٢ هجري إدارة التاليفات الاشرفية ملتان.

» تاريخ ابن خلدون المسمى ب كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر (مقدمة ابن خلدون)، للعلامة عبدالرحمن بن خلدون ٧٣٢ هجري - ٨٠٨ هجري/١٣٣٢م - ١٤٠٦م، دارالكتب العلمية بيروت، سنة الطباعة: ٢٠٠٦م

» تاريخ الطبري (تاريخ الأمم والملوك)، لأبي جعفر بن جرير الطبري ٢٢٤ - ٣١٠ هجري منشورات محمد علي بيضوي، داركتب العلمية بيروت، الطبعة الثالثة: ٢٠٠٥ هجري الموفق: ١٤٦٢ هجري

» تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دارلكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م

» تاريخ بغداد، أومدينة السلام، للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دارالكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م

» تاريخ مدينة دمشق، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن ابن هبة الله بن عمر بن عزامة العمراوي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٨ عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م.
-١٩٩٨م.
» تبصرة الحكام في أصول الأقضية ومناهج الإحكام للإمام برهان الدين أبي الوفاء إبراهيم بن أبي عبد الله محمد فرحون اليعمري المالكي، تحقيق: جمال المرعشلي، دار الكتب العلمية، بيروت.
» تبيين الحقائق، للإمام فخر الدين بن عثمان بن علي الزيلعي الحنفي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٣ هجري، تحقيق: أحمد عزو عناية، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري-٢٠٠٠م.
» تحرير تقريب التهذيب، للدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م.
» تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي، للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبد الرحمن ابن عبد الرحيم المباركفوري، المتوفى سنة: ١٣٥٣ هجري، دار الفكر، بيروت.
» تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٢ هجري مع النكت الظراف على الأطراف، لابن حجر العسقلاني، تحقيق: عبد الصمد شرف الدين، المكتبة الإسلامي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٩٨٣/١٤٠٣م.
» تحفة الباري شرح صحيح البخاري المسمى بمنحة الباري، للإمام شيخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الأنصاري المصري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت تصحيح محمد أحمد عبد العزيز سالم، الطبعة الأولى: ١٤٢٥-٢٠٠٤م دار ابن حزم، بيروت.
» تحفة الفقهاء، لعلاء الدين محمد بن أحمد بن أبي أحمد، أبي منصور السمرقندي، المتوفى سنة: ٥٤٠/٥٣٩ هجري، المكتبة المعروفية كوئتة، الطبعة الجديدة: ٢٠١١م الموافق: ١٤٣٢ هجري.
» تحفة الملوك (في فقه مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان)، للشيخ زين الدين محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي، دار البشائر الإسلامية، الطبعة الثانية: ١٤٣٣ هجري الموافق ٢٠١١م.
» تخليص الشواهد وتلخيص الفوائد، للإمام جمال الدين عبد الله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ٧٦١ هجري تحقيق: عباس مصطفى الصالحي، المكتبة العربية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٦م.
» تدريب الراوي في شرح تقريب النووي، للإمام عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، المتوفى: ٩١١ هجري تحقيق: عبد الوهاب عبد اللطيف، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٩ هجري.

» تذكرة الحفاظ للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري دار إحياء التراث العربي بيروت.
» تراجم رجال الدارقطني في سننه الذين لم يترجم لهم في التقريب ولا في رجال الحاكم، لمقبل بن هادي بن مقبل بن قائدة الهمداني الوداعي، المتوفى: ١٤٢٢ هجري دار الآثار، صنعاء الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري-١٩٩٩م.
» ترجمة القرآن لشيخ الهند محمود حسن الديوبندي رحمه الله مع التفسير العثماني، مكتبة دار القرآن اردو بازار لاهور.
» تعليقات الدكتور بشار عواد معروف على تهذيب الكمال في أسماء الرجال، للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٢ هجري، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الخامسة: ١٤١٣ هجري-٢٠٠٣م.
» تعليقات الدكتور عبد المعطي أمين قلعجي على الضعفاء الكبير، دار الكتب العلمية، بيروت.
» تعليقات الشيخ العلامة نور البشر حفظه الله على خير الأصول في حديث الرسول، مكتبة معهد عثمان بن عفان، كراتشي، ط: ١٤٣٤ هجري-٢٠١٣م.
» تعليقات الشيخ المحدث: محمد عوامه على الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢م.
» تعليقات الشيخ المحدث محمد عوامه على تقريب التهذيب، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، (٧٧٣ هجري-٨٥٢ هجري) دار الرشيد ودار الشائر الإسلامية، سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ هجري-١٩٨٦م، هجري دار الكتب العلمية، بيروت تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى ١٤١٣ هجري-١٩٩٣م.
» تعليقات الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه على المصنف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة: ٢٣٥ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن.
» تعليقات الشيخ أحمد محمد شاكر والشيخ محمد فؤاد عبدالباقي على جامع الترمذي، الجامع المختصر من السنن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وما عليه العمل، للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله، ٢٠٠ هجري-٢٧٩ هجري، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
» تعليقات الشيخ سعيد عبدالرحمن القزقي على تغليق التعليق على صحيح البخاري، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ٨٥٢ هجري، المكتبة الإسلامي دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان.

» تعليقات الإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ١٤٠٢ هجري على بذل المجهود في حل سنن أبي داود، للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد سهارنبوري رحمه الله (١٢٦٩ هجري - ١٣٤٦ هجري)، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦م.
» تعليقات الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ هجري لامع الدراري على جامع البخاري، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة: ١٣٢٣ هجري، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة، ط: ١٣٩٦ هجري - ١٩٨٦م.
» تعليقات على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود على بداية المجتهد ونهاية المقتصد، للإمام القاضي أبي الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد ابن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٥ هجري على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري - ٢٠٠٣م.
» تغليق التعليق على صحيح البخاري، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ تحقيق: سعيد عبد الرحمن القزقي، المكتبة الأسلامية دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان
» تفسير ابن كثير، المسمى بتفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل ابن كثير القرشي الدمشقي (٧٠١ هجري - ٧٧٤ هجري) تحقيق: عبد الرازق المهدي، وحيدي كتب خانه، بشاور.
» تفسير الكشاف المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨ الطبعة الأولى : ١٤١٨ هجري، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦م / قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق عبد الرازق المهدي.
» التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري بأني بتي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري بلوجستان بك ديو باكستان
» التفسير ما في الصحيحين البخاري ومسلم، للإمام محمد بن أبي نصر فتوح بن عبد الله الأزدي الحميدي، تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة، القاهرة، مصر، ط: ١٤١٥ هجري - ١٩٩٥م.
» تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة هجري ٨٥٢ هجري - ٧٧٣ هجري، تقديم ودراسة: الشيخ المحدث محمد عوامه، دار الرشيد ودار البشائر الإسلامية سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ هجري - ١٩٨٦م دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري - ١٩٩٣م.

» تعليقات الإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ١٤٠٢ هجري على بذل المجهود في حل سنن أبي داؤد، للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد سهارنبوري رحمه الله (١٢٦٩ هجري - ١٣٤٦ هجري)، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦ م.

» تعليقات الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ هجري لامع الدراري على جامع البخاري، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة: ١٣٢٣ هجري، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة، ط: ١٣٩٦ هجري - ١٩٨٦ م.

» تعليقات على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود على بداية المجتهد ونهاية المقتصد، للإمام القاضي أبي الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد ابن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٥ هجري على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري - ٢٠٠٣ م.

» تغليق التعليق على صحيح البخاري، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ تحقيق: سعيد عبد الرحمن القزقي، المكتبة الأسلامية دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان

» تفسير ابن كثير، المسمى بتفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل ابن كثير القرشي الدمشقي (٧٠١ هجري - ٧٧٤ هجري) تحقيق: عبد الرازق المهدي، وحيدي كتب خانه، بشاور.

» تفسير الكشاف المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨ الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦ م/قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق عبد الرازق المهدي.

» التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري باني بتي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري بلوجستان بك دبو باكستان

» التفسير ما في الصحيحين البخاري ومسلم، للإمام محمد بن أبي نصر فتوح بن عبد الله الأزدي الحميدي، تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة، القاهرة، مصر، ط: ١٤١٥ هجري - ١٩٩٥ م.

» تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة هجري ٨٥٢ هجري - ٧٧٣ هجري، تقديم ودراسة: الشيخ المحدث محمد عوامه، دار الرشيد ودار البشائر الإسلامية سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ هجري - ١٩٨٦ م دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري - ١٩٩٣ م.

» تقرير بخاري إفادات العلامة المحدث الكبير، ريحانة الهند الشيخ مولانا محمد زكريا بن مولانا محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠٢ مكتبة الشيخ كراتشي

» تلخيص الحبير في تخريج الأحاديث الرافعي الكبير للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ هجري تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود وعلي محمد معوض، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦ م

» تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة، للإمام أبي الحسن علي بن محمد عراق الكناني (٩٠٧ هجري-٩٦٣ هجري) تحقيق: عبد الوهاب عبد اللطيف وعبد الله محمد الصديق، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠١ هجري-١٩٨١ م

» توضيح الأفكار لمعاني تنقيح الأفكار، للإمام أبي إبراهيم محمد بن إسماعيل بني صلاح، المعروف بالأمير الصنعاني، المتوفى ١١٨٢ هجري تحقيق: صلاح محمد عويضه، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري-١٩٩٧ م

» تهذيب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيى الدين بن شرف النووي رحمه الله، المتوفى سنة: ٦٧٦ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.

» تهذيب التهذيب للحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٥٢ هجري دار صادر بيروت، دائرة المعارف النظامية الكائنة في حيدرآباد، الهند، الطبعة الأولى: ١٣٢٥ هجري مؤسسة الرسالة.

» تهذيب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري تحقيق: الدكتور بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢ م

» تهذيب اللغة للأزهري، لإمام اللغة العلامة أبي منصور بن أحمد الأزهري رحمه الله، المتوفى سنة ٣٧٠ هجري المؤسسة المصرية العامة للتأليف والنشر.

» جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري - ٦٠٦ هجري، تحقيق: عبد القادر الأرناؤط، در الفكر بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري-١٩٨٣ م

» جامع البيان عن تأويل القرآن المعروف بتفسير الطبري للإمام المفسر أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٣١٠ هجري، مكتبة ابن تيمية، القاهرة.

» جامع الترمذي، الجامع المختصر من السنن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وما عليه العمل، للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله (٢٠٠ هجري - ٢٧٩ هجري) بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ هجري-أبريل ٢٠٠٠ م/ دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: الشيخ أحمد محمد شاكر والشيخ محمد فؤاد عبد الباقي.

» جامع الدروس العربية، للشيخ مصطفى الغلاييني رحمه الله، ١٣٠٣ - ١٣٦٤ هجري/ ١٨٨٦ - ١٩٤٤ م، تحقيق: الدكتور عبد المنعم خليل إبراهيم، قديمي كتب خانه كراتشي.
» جامع بيان العلم وفضله وما ينبغي في روايته وحمله، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبد البر القرطبي المتوفى: ٤٦٣ هجري دار الفكر، بيروت.
» جمع الجوامع، الجامع الكبير في الحديث، والجامع الصغير وزوائده، للإمام جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي المتوفى: ٩١١ هجري تحقيق: خالد عبد الفتاح شبل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري - ٢٠٠٠ م.
» جمع الوسائل في شرح الشمائل، للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة: ١٠١٤ هجري، إدارة تاليفات أشرفيه، ملتان.
» جنة المرتاب بنقد المغني عن الحفظ والكتاب للشيخ أبي حفص عمر بن بدر الموصلي، تصنيف: أبو إسحاق الحويني، دار الكتاب العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤١٤ هجري - ١٩٩٤ م.
» جواهر الرشيد للشيخ المفتي رشيد أحمد اللدهيانوي، كتاب گهر كراتشي.
» جواهر الإكليل شرح مختصر العلامة الشيخ خليل في مذهب الإمام مالك إمام دار التنزيل، للعلامة صالح عبد السميع الأبي الأزهري، دار الفكر، بيروت.
» حاشية الأنوار الباري (اردو شرح) صحيح البخاري، إفادات الشيخ الكشميري وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان، اشاعت: ١٤٢٥ هجري.
» حاشية تقرير بخاري، إفادات العلامة المحدث الكبير، ريحانة الهند الشيخ مولانا محمد زكريا بن مولانا محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة: ١٤٠٢ هجري، مكتبة الشيخ كراتشي.
؟؟» حاشية الدسوقي للإمام العلام الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣٠ هجري على الشرح الكبير للشيخ أبي البركات أحمد بن محمد العدوي، الشهير بالدردير المالكي المتوفى: ١٢٠١ هجري تخريج: محمد عبد الله شاهين، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري - ٢٠٠٣ م.
» حاشية السندي على سنن النسائي، للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ دار المعرفة، بيروت، قديمي كتب خانه، كراتشي.
» حاشية السندي على صحيح البخاري للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ دار المعرفة، بيروت، قديمي كتب خانه كراچي.
» حاشية الصاوي على الشرح الكبير، للعلامة أحمد بن محمد الصاوي المالكي، دار المعارف، مصر: ١٣٩٢ هجري.
» حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣١ هجري قديمي كتب خانه كراچي / دار الكتب العلمية بيروت.

» حاشية الإمام السندي على سنن ابن ماجه، للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة: ١١٣٨ هجري دار المعرفة، بيروت.
» حاشية السعدي چلبي مع فتح القدير على الهداية، تحقيق: الشيخ عبد الرازق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئتة.
» حاشية كتاب التاريخ الكبير، للحافظ القادر شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة: ٢٥٦ هجري المتوفق: ٨٤٩ م هجري دار الكتب العلمية بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤٠٧ هجري-١٩٨٦ م
» حلية الأبرار، لهاشم البحراني، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.
» حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الأصفهاني رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٣٠ هجري دار الفكر، بيروت، ط: ١٤١٢ هجري-١٩٩٢ م/ دار الكتب العلمية بيروت.
» خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب، لعبد القادر بن عمر البغدادي، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، مكتبة الخانجي، القاهرة، الطبعة الثالثة: ١٩٨٩ م
» خصائل نبوی صلی اللہ علیہ وسلم مع اردو ترجمہ وشرح حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا مہاجر مدنی، رحمہ اللہ متوفی: ۱۴۰۲ ہجری مکتبہ البشری کراچی الطبعۃ الاولی: ۱۴۳۰ ہجری الموافق: ۲۰۰۸م.
» خلاصه الأقوال في معرفة الرجال، لأبي منصور الحسن بن يوسف المطهر الأسدي الشيعي، المتوفى سنة: ٧٢٦ هجري تحقيق: جواد القيومي، مؤسسة النشر الإسلامي، مؤسسة نشر الفقاهة، ط: ١٤١٧ هجري.
» خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ۹۲۳ هجري مكتب المطبوعات الإسلامي بحلب، الطبعة الثانية: ١٣٩١ هجري-١٩٧١ م دار إحياء التراث العربي/ دائرة المعارف النظامية بهند.
» دلائل النبوة لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ۴۵۸ هجري تحقيق: الدكتور عبد المعطي قلعجي، دار الكتب العلمية بيروت/ المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان التراث.
» ديوان رؤبة بن العجاج، تحقيق: وليم بن الورد، دار الآفاق الجديدة، بيروت، الطبعة الثانية: ١٩٨٠ م
» ذيل الكاشف للإمام الحافظ أبي زرعة أحمد بن عبد الرحيم العراقي، المتوفى: ٨٢٦ هجري بهامش الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، توثيق ومقابلة: صدقي جميل العطار، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري - ١٩٩٧ م/ دار القبلة للثقافة الإسلامية، جدة، تحقيق الشيخ المحدث محمد عوامه، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢ م
» رجال الخاقاني، لعلي الخاقاني، تحقيق: محمد صادق بحر العلوم، مكتبة الإعلام الإسلامي، الطبعة الثانية: ١٤٠٤ هجري.

» رجال السيد بحر العلوم، المعروف بالفوائد الرجالية، لمحمد المهدي الطباطبائي الشيعي، تحقيق: محمد صادق، مكتبة العلمين: الطوسي وبحر العلوم، النجف، مكتبة الصادق، طهران، الطبعة الأولى: ١٣٦٣ هجري.

» رحماء بينهم، محقق العصر مولانا محمد نافع صاحب دامت بركاتهم، دار الكتاب، لاهور، اشاعت ستمبر: ٢٠٠٦ م.

» رد المحتار على الدر المختار، للفقيه العلامة خاتمة المحققين محمد أمين بن عمر، الشهير بأبن عابدين رحمه الله المتوفى سنة: ١٢٥٢ هجري تحقيق: الدكتور حسام الدين بن محمد صالح فرفور، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري - ٢٠٠٠ م / مكتبة رشيدية، كوئتة، الطبعة الأولى: ١٤١٢ هجري.

» رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث العارف الرباني الشيخ أحمد بن عبد الرحيم المعروف بالشاه ولي الله رحمه الله المتوفى سنة: ١١٧٦ هجري، قديمي كتب خانه كراچي، الطبعة الثانية: ١٣٨١ هجري - ١٩٦١ م.

» رصف المباني في شرح حروف المعاني، لأحمد بن عبد النور المالقي، تحقيق: أحمد محمد الخراط، مطبوعات مجمع اللغة العربية، دمشق، الطبعة الأولى: ١٩٧٥ م.

» روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، للإمام العلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسي البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٧٠ هجري ضبطه وصححه على عبد الباري عطية، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٦ هجري - ٢٠٠٥ م.

» زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الدمشقي المعروف بأبن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٧٥١ هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة المنار الإسلامية

» سبل السلام شرح بلوغ المرام من جمع أدلة الأحكام، للسيد الإمام محمد بن اسماعيل الكحلاني ثم الصنعاني المعروف بالأمير رحمه الله المتوفى: ١١٨٢ هجري ولية نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر، مكتبة إحياء التراث العربي بيروت لبنان، الطبعة الخامسة: ١٣٩١ هجري ١٩٧٩ م.

» سر صناعة الإعراب، لأبي الفتح عثمان بن جني، تحقيق: حسن الهنداوي، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى: ١٩٨٥ م.

» سراج القاري، للشيخ مولانا عبد الرحيم مد ظله، تحقيق: مولانا محمد سالم قاسمي هردوئي، الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا بهند، طبع اول: ١٤٣٢ هجري - ٢٠١١ م.

» سنن ابن ماجة للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجة القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٣ بإشراف ومراجعة، فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ هجري أبريل ٢٠٠٠ م.

» سنن الدارقطني للإمام المحدث الحافظ الكبيز علي بن عمر الدارقطني رحمه الله المتوفى سنة ۳۸۵ هجري دار نشر الكتب الإسلامية لاهور/مؤسسة الرسالة/دار المعرفة بيروت
» سنن الدارمي، للإمام الحافظ عبدالله بن عبد الرحمن الدارمي السمرقندي رحمه الله، المتوفى سنة: ۲۵۵ هجري تحقيق: فؤاد أحمد زمرلي وخالد السبع العلمي، قديمي كتب خانه، كراجي.
» سنن النسائي الصغري، المجتبى من السنن للإمام الحافظ أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة ۳۰۳ بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دا رالسلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم: ۱۴۲۱ هجري أبريل ۲۰۰۰ م.
» سنن أبي داؤد السنن للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة ۲۷۵ هجري بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دا ر الاسلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم: ۱۴۲۱ هجري أبريل ۲۰۰۰ م.
» سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله بن محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري إشراف وتحقيق: الشيخ شعب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الرابعة: ۱۴۰۶ هجري - ۱۹۸۶ م.
» سیرت حضرت امیر معاویة رضي الله عنه، مولانا محمد نافع صاحب دامت برکاتهم العالیة، دار الکتاب، لاهور، اشاعت: جنوري ۲۰۰۷ م.
» شذرات الذهب في أخبار من ذهب، للإمام شهاب الدين أبي الفلاح عبد الحيي بن أحمد بن محمد العسكري الحنبلي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ۱۰۸۹ هجري دار ابن كثير.
» شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ۴۴۹ هجري تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية بيروت ۱۴۲۴ هجري - ۲۰۰۳ م/مكتبة الرشد رياض.
» شرح ابن عقيل على ألفية (الإمام جمال الدين) ابن مالك، للعلامة النحوي بهاء الدين عبدالله بن عقيل العقيلي المصري الهمداني رحمه الله المتوفى سنة: ۷۶۹ هجري ومعه كتاب منحة الجليل بتحقيق شرح ابن عقيل، لمحمد محي الدين عبد الحميد، قديمي كتب خانه كراچي، دار جروس، طرابلس (لبنان) تحقيق: أحمد سليم الحمصي ومحمد أحمد القاسم، الطبعة الأولى: ۱۹۹۰ م.
» شرح الأشموني على ألفية ابن مالك، لأبي الحسن نور الدين علي بن محمد بن عيسى المتوفى: ۹۰۰ هجري تحقيق: حسن حمد، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ۱۴۱۹ هجري - ۱۹۹۸ م، ومكتبة النهضة المصرية، القاهرة، الطبعة الأولى: ۱۹۵۵ م.

» شرح التصريح على التوضيح، لخالد بن عبدالله الأزهري، مع تعليقات يأسين بن زين الدين، دار إحياء الكتب العربية (عيسى البأبي الحلبي وشركاه) القهرة.
» شرح الرضي على الكافية، لرضي الدين محمد بن الحسن الأستراباذي، المتوفى: ٦٨٦ هجري، تحقيق: الدكتور إميل بديع يعقوب، مكتبة المنار، كوئتة.
» شرح الزرقاني على الموطأ للإمام العلامة محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني رحمه الله المتوفى سنة ١١٢٢ هجري، تحقيق: لجنة من العلماء، دار الفكر، بيروت
» شرح الشمائل للعلامة الشيخ عبد الرؤف المناوي المصري، المتوفى: ١٠٠٣ هجري بهامش جمع الوسائل في شرح الشمائل، للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله، المتوفى سنة: ١٠١٤ هجري، إدارة تأليفات أشرفيه، ملتان.
» شرح الطيبي على مشكاة المصابيح، المسمى ب الكاشف عن حقائق السنن للإمام الكبير شرف الدين حسين بن محمد بن عبدالله الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ هجري، تحقيق: المفتي عبد الغفار وجماعة من العلماء، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري.
» شرح الكرماني على صحيح البخاري، المسمى بالكوكب الدراري، للإمام العلامة المحدث شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٨٦ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠١ هجري - ١٩٨١ م.
» شرح المفصل، لابن يعيش بن علي، عالم الكتب، بيروت، ومكتبة المتنبي، القاهرة.
» شرح النووي على صحيح الإمام مسلم المسمى بالمنهاج للإمام العلامة الفقية الحافظ أبي زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦ هجري دار المعرفة بيروت، تحقيق: خليل مأمون شيخا/ الطبعة الثانية عشر: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦ م/ هجري قديمي كتب خانه كراچي، ١٣٤٧ المطبعة المصرية بالأزهر.
» شرح آداب البحث لسمرقندي، قطب الدين محمد الكيلاني، المتوفى: ١٩١٤ م، عكس مخطوط جامعة الملك سعود.
» شرح سنن ابي داؤد للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد بن موسى العيني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري، تحقيق: أبو المنذر خالد بن إبراهيم المصري، مكتبة الرشيد الرياض الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري - ١٩٩٩ م.
» شرح شذور الذهب، للإمام محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى سنة: ٧٦١ هجري تحقيق: عبد الغني الدقر، دار الكتب العلمية، بيروت، ط: ١٩٨٢ م.
» شرح شواهد المغني، للإمام عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت.

» شرح قطر الندی، للإمام محمد جمال الدین عبدالله بن یوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفی سنة: ٧٦١ هجري تحقیق: عبدالحمید، قدیمی کتب خانه کراچی، مکتبة الطیبة، دار الخیر.
» شرح مشکل الآثار، للإمام المحدث الفقیه أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي، رحمه الله المتوفی سنة: ٣٢١ هجري مؤسسة الرسالة، بیروت.
» شرح معاني الآثار، للإمام المحدث الفقیه أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي، رحمه الله المتوفی سنة: ٣٢١ هجري تحقیق: محمد زهري النجار، عالم الکتاب، بیروت، الطبعة الأولی: ١٤١٤ هجري-١٩٩٤م/المکتبة الحقانیة، ملتان.
» شعب الإیمان للحافظ أبی بکر أحمد بن الحسین البیهقی رحمه الله المتوفی سنة ٣٨٤ هجري-٤٥٨ هجري تحقیق: أبو هاجر محمد السعید بن بسیونی زغلول، دار الکتب العلمیة بیروت لبنان
» صحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان للأمیر علاء الدین علی بن بلبان الفارسي، المتوفی ٧٣٩ هجري تحقیق: الشیخ شعب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة بیروت، الطبعة الثانیة: ١٤١٤ هجري-١٩٩٣م
» صحیح البخاري الجامع المسند الصحیح من أمور رسول الله صلی الله علیه وسلم وسننه وأیامه، للإمام أبی عبدالله محمد بن إسماعیل بن إبراهیم بن المغیرة بن بردزبه البخاري رحمه الله المتوفی سنة ١٩٤ هجري-٢٥٦ هجري بإشراف ومراجعة: فضیلة الشیخ صالح بن عبدالعزیز بن محمد بن إبراهیم آل الشیخ، دار السلام للنشر والتوزیع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ هجري-أبریل ٢٠٠٠م/ دار الفکر، بیروت، تخریج وضبط وتنسیق الحواشي صدقی جمیل العطار، الطبعة الأولی: ١٤٢٥ هجري-١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م/ دار أرقم، بیروت، تحقیق: محمد نزار تمیم وهیثم نزار تمیم.
» صحیح الإمام مسلم المسند الصحیح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلی الله علیه وسلم، للإمام الحافظ أبی الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم القشیري النیسابوري رحمه الله المتوفی سنة ٢٦١ هجري-٢٠٦ هجري، بإشراف ومراجعة: فضیلة الشیخ صالح بن عبدالعزیز بن محمد بن إبراهیم آل الشیخ، دار السلام للنشر والتوزیع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ هجري-أبریل ٢٠٠٠م
» صفت الصفوة، للإمام العالم جمال الدین أبی الفرج ابن الجوزي رحمه الله، المتوفی سنة: ٥٩٧ هجري دار المعرفة، بیروت.
» طرح التثریب فی شرح التقریب، للشیخ زین الدین أبی الفضل عبدالرحیم بن الحسین العراقی: ٧٤٥-٨٠٦ هجري، تحقیق: حمیدي الدمرداش محمد، الناشر: مکتبة نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة، الریاض، الطبعة الأولی: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م
» عارضة الأحوذي بشرح صحیح الترمذي، المعروف بشرح ابن العربي علی صحیح الترمذي، للإمام أبی بکر محمد عبدالله المعروف بأبن العربی المالکی رحمه الله المتوفی سنة: ٥٤٣ هجري،

بحواشي الشيخ جمال المرعشلي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري -١٩٩٧م.
» علل الحديث لابن أبي حاتم، للحافظ أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الحنظلي الرازي رحمه الله، المتوفى سنة: ٣٢٧ هجري، مكتبة الملك فهد.
» علوم الحديث، للإمام أبي عمرو عثمان بن عبد الرحمن الشهرزوري، تحقيق: الدكتور نور الدين عتر، دار الفكر، دمشق، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م.
» عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقيه المحدث بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ ضبطه: عبد الله محمود محمد عمر دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري-٢٠٠١م/إدارة الطباعة المنيرية.
» عوالي الإمام مالك رواية أبي أحمد الحاكم، تحقيق: محمد الحاج الناصر، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الثانية: ١٩٩٨م.
» عهد اموي مين سياسي ومذهبي احزاب، از: ڈاکٹر پروفیسر علی محسن صدیقی، قرطاس، کراچی یونیورسٹی، ط: ۱۳۲۷ ہجری-۲۰۰۷م.
» غنية المستملي في شرح منية المصلي المشتهر بشرح الكبير، للشيخ إبراهيم الحلبي الحنفي، المتوفى سنة: ٩٥٦ هجري، الناشر: سهيل اكيدمي لاهور باكستان، الطبعة الأولى: ١٣٩٩ هجري-١٩٧٩م.
» فتاوي قاضي خان في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان، للإمام فخر الدين أبي المحاسن الحسن بن منصور المعروف بقاضي خان الأوزجندي الفرغاني، المتوفى: ٥٩٢ هجري، قديمي كتب خانه، كراچي.
» فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام العلام زين الدين عبد الرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلي رحمه الله. المتوفى ٧٩٥ هجري. دار الكتب العلمية/مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة
» فتح الباري شرح صحيح البخاري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م/دار السلام، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري-٢٠٠٠م.
» فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامه زين الدين عبد الرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٩٥ هجري، تحقيق: أحمد فتحي عبد الرحمن، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة.
» فتح القدير على الهداية للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام الحنفي رحمه الله المتوفى ٨٦١ هجري، تحقيق: الشيخ عبد الرازق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية كوئته.

» فتح المغيث شرح ألفية الحديث، للإمام الحافظ شمس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوي، المتوفى: ۹۰۲ هجري، تحقيق: مجدي السيد ومصطفى شتات، المكتبة التوقيفية، القاهرة.
» فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة المحدث مولانا شبير أحمد العثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» فضل الباري (شرح اردو) صحيح البخاري، لشيخ الإسلام العلام شبير أحمد العثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري، ترتيب ومراجعة قاضي عبد الرحمن، إدارة العلوم الشرعيه كراتشي، ط: ١٣٩٥ هجري-١٩٧٥م
» فقه السنة، للسيد سابق، دار الفاتح للإعلام العربي، ط: ١٤١٦ هجري-١٩٩٥م
» فقه اللغة وأسرار العربية، للإمام أبي منصور عبد الملك بن محمد بن إسماعيل الثعالبي، المتوفى: ٤٣٠ هجري، تحقيق: ياسين الأيوبي، المكتبة العصرية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٠ هجري-٢٠٠٠م/مكتبة الخانجي القاهرة، الطبعة الثانية: ١٤١٨ هجري-١٩٩٨م
» فوات الوفيات والذيل عليها، للإمام محمد شاكر الكبتي: ٧٦٤ هجري، تحقيق: الدكتور إحسان عباس، دار صادر بيروت.
» فهرست أسماء مصنفي الشيعة، المعروف برجال النجاشي، لأبي العباس أحمد بن علي بن العباس النجاشي، تحقيق: موسى الشبيري، ومؤسسة النشر الإسلامي، قم.
» فيروز اللغات، مصنف الحاج مولوي فيروز الدين، فيروز سنز، لاهور، كراجي، دوسرا ايڈیشن، فیروز اللغات اردو جدید، اٹھائیسویں اشاعت: ۲۰۱۲م.
» فيض الباري على صحيح البخاري للفقيه المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٣٥٢ هجري مع حاشية البدر الساري إلى فيض الباري، للعلامة بدر عالم الميرتهي، دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيديه كوئته.
» قواعد في علوم الحديث (مقدمة إعلاء السنن) للعلامة المحقق الفقيه ظفر أحمد العثماني التهانوي رحمه الله المتوفى سنة: ١٣٩٤ هجري، تحقيق: الشيخ العلامة عبد الفتاح أبو غدة، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي.
» كتاب الأم، للإمام الفقيه المحدث محمد بن إدريس الشافعي رحمه الله (١٥٠ هجري-٢٠٤ هجري) بتحقيق: الدكتور أحمد بدر الدين حسون، دار قيبة، دمشق وبيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م، دار الوفاء/بتحقيق: الدكتور رفعت فوزي عبد المطلب.
» كتاب التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري الموافق: ٨٦٩م دار الكتب العلمية بيروت لبنان الطبعة الأولى: ١٤٠٧ هجري-١٩٨٦م
» كتاب التعريفات، للإمام أبي الحسن السيد الشريف علي بن محمد بن علي الحسيني الجرجاني، الحنفي (٧٤٠ هجري-٨١٦ هجري)، قديمي كتب خانه كراچي.

» كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٤ هجري الموافق: ٩٦٥ م تحت مراقبة: الدكتور محمد عبد المعيد خان، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٣٩٣ هجري - ١٩٧٣ م/ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، الهند، ط: ١٤٠٠ هجري/ دار الكتب العلمية، بيروت، مع حواشي إبراهيم شمس الدين وتركي فرحان المصطفى، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري - ١٩٩٨ م.
» كتاب الذيل على طبقات الحنابلة لابن رجب الحنبلي، للإمام الحافظ زين الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن شهاب الدين أحمد البغدادي الحنبلي (٧٣٦ هجري - ٧٩٥ هجري)، تصحيح: محمد حامد الفقي (١٣٧٢ هجري - ١٩٥٣ م) مكتبة السنة المحمدية، القاهرة، مصر.
» كتاب الزهد ويليه كتاب الرقائق للإمام شيخ الإسلام عبد الله بن المبارك المروزي المتوفى سنة: ١٨١ هجري، حققه وعلق عليه: الأستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ١٤٢٥ هجري - ٢٠٠٤ م.
» كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي المكي، تحقيق: الدكتور عبد المعطي أمين قلعجي، دار الكتب العلمية بيروت.
» كتاب العلل ومعرفة الرجال، للإمام أبي عبد الرحمن عبد الله بن أحمد بن حنبل رحمه الله، تحقيق: أبو عبد الهادي محمد مجفان الجزائري، مكتبة دار ابن حزم، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري الموافق: ٢٠٠٤ م.
» كتاب الفقيه والمتفقه، للإمام أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، المتوفى: ٤٦٢ هجري، تحقيق: أبو عبد الرحمن عادل بن يوسف الغرازي، دار ابن الجوزية، السعودية، ط: ١٤٢١ هجري.
» كتاب الفهرست لابن النديم، لأبي الفرج محمد بن أبي يعقوب إسحاق الوراق الشيعي، المعروف ابن النديم، المتوفى: ٣٨٠ هجري، تحقيق: رضا - تجدد الحائري، نور محمد كتب خانه كراچي.
» كتاب المجروحين من المحدثين، للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة: ٣٥٤ هجري، تحقيق: حمدي عبد المجيد السلفي، دار الصميعي، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري - ٢٠٠٠ م/ دار المعرفة، بيروت.
» كتاب الموضوعات، للإمام أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، المتوفى: ٥٩٧ هجري، تحقيق: توفيق حمدان، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٣ م/ محمد سعيد اینڈ سنز، كراچي، تحقيق: عبد الرحمن محمد عثمان، الطبعة الأولى: ١٣٨٨ هجري - ١٩٦٨ م.
» كتاب الإصابة في معرفة الصحابة، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله (٧٧٣ هجري - ٨٥٢ هجري) دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٣٩٨ هجري - ١٩٧٨ م.

» كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، للحافظ نور الدين على بن أبى بكر الهيثمى (٢٠٦ هجري- ٢٨٧ هجري)، تحقيق: الشيخ البحاثة حبيب الرحمن الأعظمى، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٤ هجري-١٩٨٤م.
» كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام البزدوي، للإمام علاء الدين عبدالعزيز أحمد البخاري، المتوفى: ٧٣٠ هجري مع حاشية عبدالله محمود محمد عمر، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٣٩٤ هجري-١٩٦٩م.
» كشف الباري عما فى صحيح البخاري، لشيخ الحديث مولانا سليم الله خان دامت بركاتهم، المكتبة الفاروقية كراتشى، ط: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨م.
» كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون، للمؤرخ الشهير مصطفى بن عبدالله، المعروف بحاجى خليفة وبكاتب جلبى، تقديم، شهاب الدين النجفى، مكتبة المثنى، بغداد.
» كشف القناع عن متن الإقناع للشيخ العلامة فقيه الحنابلة منصور بن يونس بن إدريس البهوتى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٥١ هجري عالم الكتب الطبعة الأولى سنة ١٤١٧ هجري.
» كشف المشكل من حديث الصحيحين، للإمام الحافظ جمال الدين أبى الفرج عبدالرحمن بن على بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٧ هجري، تحقيق: الدكتور على حسين البواب، دار النشر و دار الوطن، الرياض، ط: ١٤١٨ هجري-١٩٩٧م.
» كشف الغطاء عن وجه المؤطأ (حاشية مؤطأ الإمام مالك) للشيخ محمد إشفاق الرحمن كاندهلوي رحمه الله، قديمى كتب خانه.
» كفاية الأخيار فى حل غاية الاختصار، تقى الدين أبى بكر بن محمد الحسينى الدمشقى، تحقيق: كامل محمد محمد عويضه، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١م.
» كنز العمال فى سنن الأقول والأفعال للعلامة علاء الدين على المتقى بن حسام الدين الهندي رحمه الله المتوفى: ٩٧٥ تحقيق: محمود عمر الدمياطى، درالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ٢٣ هجري-٢٠٠٤م.
» لامع الدراري على جامع البخاري للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهى رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري، ضبط: الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ هجري، المكتبة الإمدادية مكة مكرمة، ط: ١٣٩٦ هجري-١٩٧٦م.
» لسان العرب للإمام العلام أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقى المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري دار إحياء التراث العربى بيروت/ الطبعة الثالثة/مؤسسة التاريخ الإسلامى بيروت لبنان.
» لسان الميزان للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر العسقلانى رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ اعتنى به: الشيخ عبدالفتاح أبو غده، مكتب المطبوعات الإسلامى، مكتبة دار البشائر الاسلامية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري-٢٠٠٢م/ دار إحياء التراث العربى، بيروت،

الطبعة الثانية: ۱٤٢٢ هجري - ۲۰۰۱م/ هجري مجلس دائرة المعارف النظامية، بحيد آباد، الدكن، الهند/ دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: مكتبة التحقيق، بإشراف محمد عبدالرحمن المرعشلي، الطبعة الثانية: ۱٤٢٣ هجري - ۲۰۰۱م.

» لغات كشوري (بڑا سائز) مؤلف سيد تصدق حسين رضوي، مير محمد كتب خانه كراچي.

» لغات القرآن مع فهرست الفاظ، مولانا عبدالرشيد النعماني، دار الإشاعت، كراچی، طباعت: ۱۹۹۴م.

» مبادي العلم الحديث وأصوله للإمام العلامة الشيخ شبير أحمد عثماني، المتوفى: ۱۳۶۹ هجري المعتنى به: الشيخ عبدالفتاح أبو غدة، مكتب المطبوعات الإسلامية، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الرابعة في لبنان بيروت: ۱٤۳۲ هجري - ۲۰۱۱م.

» مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى: ۸۰۷ هجري بتحرير الحافظين الجليلين العراقي وابن حجر، دار الفكر بيروت الطبعة الأولى ۱٤۰۸ هجري - ۱۹۸۸م.

» مجمع بحار الأنوار في غرائب التنزيل ولطائف الأخبار، للشيخ العلام اللغوي محمد طاهر الصديقي الهندي الججراتي المتوفى سنة ۹۸۶ هجري الموافق سنة ۱۵۷۸ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدر آباد الدكن الهند، ط: ۱۳۹۳ هجري - ۱۹۷۳م.

» مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ۶۶۶ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ۱٤۱۵ هجري - ۱۹۹٤م.

» مختصر اختلاف العلماء، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى: ۳۲۱ هجري، للإمام أبي بكر أحمد بن علي الجصاص الرازي المتوفى: ۳۷۰ هجري، تحقيق: الدكتور نذير أحمد، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الأولى ۱٤۱۶ هجري - ۱۹۹۵م.

» مدرسة الكذابين في رواية التاريخ الإسلامي وتدوينه، للدكتور خالد كبير علال، دار البلاغ، اللجزائر، الطبعة الأولى: ۱٤۱۶ هجري - ۱۹۹۶م.

» مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة ۱۰۱٤ هجري، تحقيق: الشيخ جمال عيتاني، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ۱٤۲۵ هجري - ۲۰۰۷م.

» مسند البزار، للحافظ الإمام أبي عمرو أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصري البزار رحمه الله المتوفى: ۲۹۲ هجري مكتبة العلوم والحكم، السعودية، الطبعة الأولى: ۱٤۲٤ هجري.

» مسند الحميدي، للإمام المحدث أبي بكر عبدالله بن الزبير القرشي المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة: ۲۰۹ هجري، تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي دار الفكر، بيروت، ط: ۱۳۸۰ هجري/ دار السقاء، دمشق.

» مسند الشاميين، للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي الطبراني (۲۶۰ هجري - ۳۶۰ هجري)، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۶ هجري-۱۹۹۶م.
» مسند الإمام الشافعي على ترتيب السندي، دار الكتب العلمية، بيروت.
» مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله، المتوفى سنة: ۲۴۱ هجري، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤط وجماعة، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۱م/مؤسسة قرطبة، القاهرة/عالم الكتب، دار الكتب العلمية، بيروت، مع تحقيق: محمد عبد الشافي، ط: ۱۴۱۳ هجري-۱۹۹۳م.
» مسند أبي عوانة، للإمام الجليل أبي عوانة، يعقوب بن إسحاق الأسفرائيني رحمه الله، المتوفى سنة: ۳۱۶ هجري، تحقيق: أيمن بن عارف الدمشقي، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ۱۴۱۹ هجري-۱۹۹۸م.
» مسند أبي يعلى الموصلي، للإمام أبي يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي، المتوفى: ۳۰۷ هجري، تحقيق: حسين سليم أسد، مكتبة الرشد، الرياض، دار المامون للتراث، دمشق، الطبعة الأولى: ۱۴۳۰ هجري-۲۰۰۹م/دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ۱۴۱۸ هجري-۱۹۹۸م.
» مسند أطراف الإمام أحمد بن حنبل، المسمى بإطراف المسند المعتلي بأطراف المسند الحنبلي، للإمام الحافظ ابن حجر العسقلاني، المتوفى: ۸۵۲ هجري، تحقيق: الدكتور زهير بن ناصر الناصر، دار ابن كثير، دمشق، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۴ هجري-۱۹۹۳م.
» مسند أبي داؤد الطيالسي، للإمام المحدث أبي داؤد سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله المتوفى سنة: ۲۰۴ هجري، تحقيق: محمد حسن محمد حسن إسماعيل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۲۵ هجري-۲۰۰۴م.
» مشارق الأنوار على صحاح الآثار، للإمام الشهير الكبير القاضي أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي البتي المالكي، المتوفى: ۵۴۴ هجري، دار التراث، القاهرة.
» معارف السنن شرح سنن الترمذي، للإمام المحدث الشيخ السيد محمد يوسف بن سيد محمد زكريا الحسيني البنوري رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۹۷، المكتبة البنورية كراچی /ايچ، ايم، سعيد كمپنی
» معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داؤد رحمه الله للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن الخطابي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۸۸ هجري طبعه وصححه محمد راغب الطباخ في مطبعة العلمية بحلب.
» معجم الأدبا، للإمام العلامة الأديب المؤرخ شهاب الدين أبي عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي الحموي ۵۷۷-۶۲۶ هجري/۱۱۷۸-۱۲۲۸م، تحقيق: الدكتور عمر الفاروق، مؤسسة المعارف بيروت، الطبعة الثالثة: ۱۴۲۸ هجري-۲۰۰۷م.

» معجم الصحاح للإمام العلامة إسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٣٩٣ هجري دار المعرفة بيروت لبنان الطبعة الثالثة: ١٤٢٨ هجري-٢٠٠٧م.
» معجم المؤلفين تراجم مصنفي الكتب العربية، لعمر رضا كحاله، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
» معجم الرجال الحديث وتفصيل طبقات الرواة، لأبي القاسم الموسوي الخوئي، الطبعة الخامسة: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢م، إيران.
» معجم مفردات القرآن، للعلامة أبي القاسم الحسين بن محمد بن المفضل، المعروف بالراغب الأصفهاني، المتوفى: ٥٠٣ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت، ط: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م.
» معجم مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله المتوفى سنة: ٣٩٥ هجري، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٣٩٩ هجري-١٩٧٩م.
» معرفة الثقات للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح الكوفي الحسن العجلي رحمه الله المتوفى ٢٦١ هجري تحقيق: عبد العليم عبد العظيم البستوي، مكتبة الدار المدينة المنورة، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م.
» معرفة الصحابة لأبي نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبي نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري، تحقيق: محمد حسن محمد حسن إسماعيل ومسعد عبد الحميد المغني، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠٢م/ دار الوطن للنشر.
» معرفة أنواع علم الحديث، للإمام أبي عمرو عثمان بن عبد الرحمن الشهرزوري، تحقيق: الدكتور عبد اللطيف، ماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري.
» مغني اللبيب عن كتب الأعاريب، للإمام محمد جمال الدين عبد الله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ٧٦١ هجري، تحقيق: حسن حمد، قديمي كتب خانه كراجي / المكتبة العصرية، بيروت، لبنان، ط: ١٩٨٧م.
» مغني المحتاج إلى ألفاظ المنهاج، للشيخ محمد الخطيب الشربيني، دار الفكر، بيروت/ مطبعة مصطفى البابي وأولاده، مصر.
» مفتاح السعادة ومصباح السيادة في موضوعات العلوم، للعلامة أحمد بن مصطفى الشهير بطاش كبري زادة، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م.
» مكمل إكمال الإكمال، للإمام أبي عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسي رحمه الله المتوفى: ٨٩٥ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» مناقب الإمام أبي حنيفة وصاحبيه، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، مكتبة المطبوعات الإسلامية، حلب.

» مواهب الجليل لشرح مختصر الخليل، لأبی عبدالله محمد بن محمد بن عبدالرحمن المغربی المتوفی: ۹۵۴ هجري دارعالم الکتب.
» موسوعة الحديث الشريف للكتب الستة، دار السلام، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثالثة: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۰م
» موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، للباحث العلامة محمد علی التهانوي، تحقیق: الدكتور علی دحروج، مكتبة لبنان ناشرون، الطبعة الأولی: ۱۹۹۹٦م
» ميزان الإعتدال في نقد الرجال للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفی: ۷۴۸ هجري، تحقيق: علی محمد البجاوي، دار إحياء الكتب العربية، عيسی البابی الحلبي وشركاءه، الطبعة الأولی: ۱۳۸۲ هجري-۱۹٦۳م
» نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر لابن حجر العسقلاني، تحقيق: الدكتور نور الدين العتر، الرحيم اكيدمی كراتشی، مكتبة البشري، كراتشی.
» نقد الرجال، لمصطفی بن الحسين الحسينی التفرشي الشيعی، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، قم إيران، الطبعة الأولی: ۱۴۱۸م
» نوادر الأصول فی أحاديث الرسول صلی الله عليه وسلم، للإمام أبی عبدالله محمد بن علی الحسن الحكيم الترمذي، المتوفی: ۳٦۰ هجري، تحقيق: عبدالرحمن عميرة، دار الجيل، بيروت، ط: ۱۹۹۲م
» نيل الأوطار من أحاديث سيد الأبرار شرح منتقی الأخبار، للشيخ الإمام محمد بن علی الشوكانی رحمه الله المتوفی: ۱۲۵۵ هجري، تحقيق: محمد سالم هاشم، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ۱۴۲۵ هجري-۲۰۰۴م
» وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، لأبی العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبی بكر بن خلكان ٦۰۸ هجري - ٦۸۱ هجري، تحقيق: الدكتور إحسان عباس، دار صادر، بيروت.
» هدي الساري مقدمة فتح الباري، للحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن حجر شهاب الدين العسقلانی الشافعی رحمه الله المتوفی سنة: ۸۵۲ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت، البعة الرابعة: ۱۴۲۴ هجري-۲۰۰۳م، دار السلام الرياض، الطبعة الأولی: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۰م
» همع الهوامع شرح جمع الجوامع فی علم العربية، للإمام عبدالرحمن بن أبی بكر السيوطی، المتوفی: ۹۱۱ هجري، مكتبة الكليات الأزهرية والقاهرة، الطبعة الأولی: ۱۳۲۷م

تمت بالخير